Пригоди Шерлока Холмса. Том 1
(Дойл Артур Конан)

[Конвертовано сайтом javalibre.com.ua]

Пригоди Шерлока Холмса. Том 1

Дойл Артур

Понад століття тому ім’я «Шерлок Холмс» уперше з’явилося з-під пера автора — англійського письменника Артура Конан Дойля. Не одне покоління читачів усього світу зацікавлено стежить за дивовижними пригодами «самітника із Бейкер-стріт», спостережливого, кмітливого, здатного розплутати якнайхимернішу детективну загадку... Численні шанувальники Дойлевого таланту охоче відвідують Музей-квартиру Шерлока Холмса в Лондоні, надсилають на його адресу тисячі листів. Чим же так приваблює нас цей герой, створений фантазією письменника?

Відповідь на це запитання дістане кожен, хто прочитає невмирущі детективні твори Артура Конан Дойля.

© Володимир Панченко, переклад українською мовою, передмова та примітки, 2010

© Олексій Мачинський,

художнє оформлення, 2010

© Видавництво «Веселка», підготовка видання, 2010

Цей том — перший із чотиритомного видання, до якого увійшли в українському перекладі усі твори англійського класика про пригоди Шерлока Холмса. В повному обсязі в Україні видаються вперше.

Передмова

Володимира Панченка

Художнє оформлення

Олексія Мачинського

Перекладено за виданням:

Sir Arthur Conan Doyle.

The original illustrated "Strand" Sherlock Holmes,

The Complete Facsimile Edition,

ISBN 978-966-01-0447-1 (укр., цикл творів)

ISBN 978-966-01-0448-8 (укр., том I, «Веселка») ISBN 978-966-10-1727-5

(укр., том I, «Навчальна книга - Богдан»)

Wordsworth Editions, Ware, Hertfordshire, 1989

ТВОРЕЦЬ НЕВМИРУЩОГО ШЕРЛОКА ХОЛМСА

У листопаді 1887 року в альманасі «Бітонський різдвяний щорічник» з'явився друком новий літературний твір - авантюрна повість «Етюд у багряних тонах» провінційного лікаря вільної практики з Саутсі Артура Конан Дойля, чиї декларації про податки вже тривалий час оголошували «незадовільними». Тож лікар, зрозуміло, радів і тим двадцятьом п'ятьом фунтам стерлінгів, що їх він одержав як гонорар, - адже раніше цю повість уже відхилили кілька видавництв. Але ніхто - ані податкові інспектори, ані видавці, ані навіть сам автор - іще не знав, що за якихось чотири-п'ять років ім'я Артура Конан Дойля здобуде славу в кожному куточку Англії, а головні персонажі повісті - детектив-консультант Шерлок Холмс та його простакуватий друг доктор Ватсон - житимуть в уяві читачів своїм власним, окремим життям.

Більше ніж століття відділяє нас від тієї доби, коли герої Дойля побачили світ з-під пера письменника, коли захоплені лондонці з нетерпінням чекали нове число журналу «Стренд меґезін», сподіваючись довідатись про нові пригоди невтомного детектива, коли ім'я «Шерлок Холмс» не сходило з уст завсідників славнозвісних лондонських клубів... Але Шерлок Холмс і досі живий. Бо на відому адресу «Бейкер-стріт, 221-б» - за цією адресою тепер розміщений унікальний Музей-квартира Холмса - щороку надходять десятки тисяч листів з усіх кінців світу.

Більше ніж століття відділяє нас і від інших подій. Від рецензій критиків-«естетів», що, читаючи Дойлеві твори, цідили крізь зуби: «Теккерей у труні, напевно, перевернеться від цих оповідань...». Від «компліментів» тогочасних літературних тузів, що поблажливо відводили спадщині письменника місце серед «розважальної» книжкової продукції - десь, мабуть, поряд із «шедеврами» майже забутого нині Едварда Булвер-Літтона, чиї скороспілі романи висміював сам Дойль, чи анонімними історіями про американського «короля детективів» Ната Пінкертона... Проте час - завжди найсуворіший суддя. Нині вже ніхто не пам'ятає, скажімо, романів Еміля Габоріо (якими зачитувався навіть герой самого Дойля - доктор Ватсон) чи пінкертонівських оповідок, а історії про Шерлока Холмса живуть. Помешкання детектива-косультанта на Бейкер-стріт стало таким самим прикметним куточком Лондона, як, скажімо, Гемпстедські ставки - місце, де члени Піквікського клубу, народженого фантазією Чарльза Діккенса, вивчали життя рибки-колючки. Навіть період в історії британської столиці кінця XIX – початку XX століття, з його газовими ліхтарями, кебами, паровим метрополітеном та поодинокими «самохідними екіпажами» - першими автомобілями - перетворився в думках англійців на Лондон Шерлока Холмса...

* * *

«Великого серця, великого зросту, великої душі людина», - такими словами охарактеризував Артура Конан Дойля його сучасник, відомий англійський письменник-гуморист Джером Клапка Джером.

А ось інша тогочасна характеристика письменника: «шотландець із народження, ірландець із походження, англієць із виховання». І справді, народився малий Артур 22 травня 1859 року в стародавній столиці Шотландії - Единбурзі, в тому самому Единбурзі, про який городяни кілька століть тому склали дивну приповідку:

Йорк був, Лондон є, Единбургу бути –

Найгучнішу славу з-поміж трьох здобути...

Ці старовинні приповідки, лицарські романи, повір'я й надихали Артура в дитинстві. Батько його, художник-аматор Чарльз Олтемонт Дойль (чи не на пам'ять про батька письменника з'явиться згодом у Шерлока Холмса одне з його прибраних імен - Олтемонт?) служив звичайним конторським клерком. Пізніше в оповіданнях про Шерлока Холмса цей буденний світ лондонських контор, світ службових паперів та рахунків оживе знову - згадаймо «Спілку рудих», «Пригоди клерка», «Морський договір» та інші твори.

Від матері, Мері Фолі, Артур успадкував неперевершений талант оповідача. «Справжня любов до літератури, нахил до творчості... йдуть у мене, я вважаю, від матері», - наголошував пізніше Дойль. Казки та історії дитинства, оповідки про давнину, незвичайні бувальщини - все це потім так само відродиться, заграє новими барвами під пером письменника. Згадаймо, що майже в усіх найвизначніших Дойлевих творах надзвичайно яскравою особою є герой-оповідач. Нед Мелоун із фантастичних романів «Загублений світ» і «Отруєний пояс», хвацький бригадир Жерар із присвячених йому «Подвигів» та «Пригод», нарешті, колишній вояк індійської армії доктор Джон Ватсон - усі вони завдячують своєю появою тій дивовижній здатності захопити, зачарувати слухача, якою володіла Мері Фолі і яку вона передала своєму синові.

Перша яскрава сторінка життєвого шляху майбутнього письменника - початкова школа в Единбурзі. Учитель - «рябий одноокий мерзотник, що нібито зійшов зі сторінок Діккенса». Незмінні різки, принизливі покарання, знайомі нам, скажімо, з творів Івана Франка чи Панаса Мирного. Школа, де будь-яка гра, веселощі, пустощі вважалися «вільнодумством».

І ця школа стала для Артура не тільки школою письма та лічби, а й школою мужності. До схилу своїх літ Дойль умів вистояти перед нахабством, жорстокістю, люттю, дати їм гідну відсіч, захистити свою честь і честь рідних, друзів, товаришів. Так само, як це потім робитимуть його герої - вірні друзі Шерлок Холмс і доктор Ватсон...

Далі - єзуїтський коледж Стоніхерст. Та сама сувора атмосфера, тепер позначена ще й церковними рамками. Вибір закладу для навчання сина був невипадковим - родина Дойлів міцно трималася рідних ірландських традицій. «Поки поляк лишався католиком, він лишався й поляком за національністю», - підкреслював наш співвітчизник Борис Антоненко-Давидович. Те саме можна було сказати і про ірландців та шотландців, що ревно оберігали католицькі звичаї в оточенні протестантів-англійців. Проте не католицький катехізис зацікавив тоді в коледжі хлопця. Він захоплено читає твори Томаса Майн Ріда і Вальтера Скотта, студіює історичні праці Томаса Маколея. Часто Артур тішить шкільних товаришів оповідками, переказуючи то історії, почуті від матері, то прочитані книжки, то

власні вигадки, і отримує за це перші «гонорари» - кекси та цукерки. «Я завжди наперед умовлявся щодо кексів, - жартував згодом письменник, - що свідчило: мені на роду було написано стати членом Товариства літераторів».

Після успішного закінчення коледжу - подорож до Австрії, де молодий Артур, за рішенням батьків, мав продовжувати духовну освіту. І лише відвідини Парижа й зустріч із двоюрідним дідом, журналістом Мітелем Конаном, змінюють життєву дорогу молодого студента. Ні, не священицька кар'єра, а письменницьке покликання чекає його юного родича, - переконує Артурових батьків Мішель Конан. І ось - нова сторінка в «книзі життя» юнака - медичний факультет Единбурзького університету. Ось воно, коріння інших Дойлевих персонажів - медиків, анатомів, хіміків. Згадаймо знову-таки доктора Тревельяна з оповідання «Постійний пацієнт», доктора Мортімера з повісті «Собака Баскервілів» чи професора Презбері з оповідання «Людина, що рачкує»... Подібні оригінали траплялися студентові-медикові і в житті. Ось, скажімо, професор Вільям Резерфорд, що розпочинав читати лекції ще в коридорі, - саме він, вважають, був прототипом професора Челенджера, незмінного героя Дойлевих фантастичних романів і повістей. А ось інший викладач - доктор Джозеф Белл, чиї вправи з логіки пізніше стали основою Холмсового «методу логічних висновків». Як згадував сам Дойль, доктор Белл розпізнавав фах першої-ліпшої людини з її зовнішніх рис, - так, рибалку він угадував і за риб'ячою лускою на одежі, і за високими чобітьми, і за жуванням тютюну... Чи не так само згодом дивуватиме своїх клієнтів - і, звичайно ж, вірного друга доктора Ватсона - невтомний Шерлок Холмс?

На студентські роки припадають і перші виступи Дойля в літературі. Так, у 1879 році виходять друком його твори - «Американська повість» і оповідання «Таємниця Сесаської долини». На початку 1880-х років нові оповідання публікуються в часописі «Корнхілл меґезін», де свого часу співробітничали Вільям Теккерей і Роберт Льюїс Стівенсон. Перші спроби молодого письменника не пройшли непоміченими, хоча й дістали різні оцінки критиків: дехто вважав їх «ганьбою для Теккерея», а дехто - «гідними пера самого Стівенсона».

1881 року Дойль закінчує університет із ступенем бакалавра медицини. Розпочинаються довгі роки лікарської практики, поєднані з невтомними спробами літературної творчості. Буденщину переривають хіба що поодинокі події, як-от подорож до Західної Африки 1882 року. Змінивши кілька міст і помешкань, лікар Артур Конан Дойль урешті-решт оселяється в Саутсі - приморському містечку поблизу Портсмута. Тут він пише докторську дисертацію, яку захищає в 1885 році, працює над історичним романом «Майка Кларк», циклом оповідань «Таємниці і пригоди»... Там же у 1887 році під його пером народжуються Шерлок Холмс і доктор Джон Ватсон - персонажі повісті «Етюд у багряних тонах».

Далі - нові літературні успіхи: збірка оповідань «Капітан «Полярної зорі», роман «Торговий дім Гердлстон», де традиційний діккенсівський соціальний сюжет поєднується з рисами авантюрних романів, започаткованих в англійському письменстві Чарльзом Рідом і, звичайно ж, Вілкі Коллінзом - автором відомих творів «Місячний камінь» та «Жінка в білому», що стали класикою світової пригодницької літератури. А 1890 року в англо-американському часописі

«Ліппінкотс меґезін» з'являється нова повість про Шерлока Холмса - «Знак чотирьох».

«Знак чотирьох» по-справжньому відкрив читачеві нового персонажа, зробив його улюбленцем публіки. Протягом 1892-1893 років майже в кожному числі лондонського часопису «Стренд меґезін» з'являється нове оповідання про Шерлока Холмса. Не забарилися й окремі книжкові видання: у жовтні 1892 року виходить друком збірка «Пригоди Шерлока Холмса», у грудні 1893 - «Спогади про Шерлока Холмса».

Водночас Дойль працює над іншими творами - історичним романом «Білий загін», присвяченим середньовічній добі; фантастичною повістю «Відкриття Рафлза Гоу»; романом «Вигнанці», який він називає «історією двох континентів»... З 1891 року письменник облишив лікарську практику й цілком перейшов до літературної праці. Він багато мандрував, відвідав країни Європи, Сполучені Штати Америки, Єгипет. Із величезним успіхом у Бристолі відбулася вистава нової Дойлевої п'єси «Ватерлоо».

З маловідомого початківця Артур Конан Дойль стає уславленим письменником. Шанувальники захоплено читають його «Торговий дім Гердлстон», «Білий загін», аплодують видатному акторові Генрі Ірвінґу, що здобуває тріумф у «Ватерлоо»... Але все-таки для читачів він залишається насамперед творцем Шерлока Холмса. «Самітник ізБейкер-стріт» стає улюбленим персонажем мільйонів читачів. «Скандал у Богемії», «П'ять помаранчевих зерняток», «Блакитний карбункул», «Строката бинда», «Рейґетська загадка», «Обряд родини Масґрейвів» - пізніше, уже в 1920-х роках, незадовго до смерті, сам Дойль перелічить ці оповідання серед кращих своїх творів.

Проте не всі поділяють читацьке захоплення. «Естети»-рецензенти, як і раніше, вбачають у творах Дойля насамперед прагнення «розважити» читача, забезпечити йому «гострі відчуття». Письменника непокоїть гучна слава його сучасника Генрі Джеймса, визнаного тоді королем «серйозної» літератури. І ось наприкінці 1893 року автор зважується на рішучий крок - вирішує «вбити» Шерлока Холмса, котрий «відвертає» його «від серйозніших речей», як Дойль зізнавався в листі до матері.

У грудні 1893 року на сторінках «Стренд меґезін» друкується «Остання справа Холмса» - розповідь про загибель уславленого детектива в сутичці з «Наполеоном злочинного світу» - підступним професором Моріарті. Переказують, що вже за кілька днів після виходу оповідання друком автор отримав від якоїсь читачки короткий лист, що складався з двох слів: «Ви тварюка». І подібні листи Дойлеві доводилось одержувати впродовж восьми наступних років. Ні блискучі, дотепні «Подвиги бригадира Жерара» - оповідь із часів наполеонівської Франції, ні колоритний, соковитий роман «Родні Стоун», що переносив читача в перші роки XIX століття, - ніщо не могло змусити прихильників Шерлока Холмса забути улюбленого героя.

І нарешті вони дочекалися сподіваного. У 1901 році друг Дойля, забутий нині письменник Флетчер Робінсон, переказав йому дивовижне повір'я про собаку-привида в старовинному маєтку у Дартмурі... З цієї розповіді народилася «Собака Баскервілів», що розпочинається із вдячної авторської присвяти Робінсонові. До

1902 року повість друкується в «Стренд меґезін», а невдовзі виходить і окремою книжкою. Але найголовніше - на її сторінках знов оживає Шерлок Холмс!

А в наступному, 1903, році той самий «Стренд меґезін» друкує оповідання «Порожній будинок» - перший твір майбутньої нової збірки «Повернення Шерлока Холмса». Щирий і простодушний Ватсон, а з ним і читачі дізнались нарешті про дивовижний порятунок славетного детектива від неминучої смерті... І знову, як і в 1893 - 1894 роках, у кожному числі журналу публікується нова розповідь простака доктора: «Чоловічки в танці», «Пригода в інтернаті», «Чорний Пітер», «Шість Наполеонів», «Друга пляма»... Як і раніше, твори Дойля незмінно ілюструє художник-графік Сідней Пейджет - творець того «канонічного» образу Холмса, який ми пречудово знаємо з сучасних малюнків і кінофільмів.

Змінює початок XX століття і особисте життя письменника. На півдні Африки спалахує англо-бурська війна. Конан Дойль іде на фронт - працює хірургом у польовому шпиталі, пише книжку «Війна в Південній Африці, її сутність і події». В цій книжці він ще вірить (як і більшість англійців, до речі) у «цивілізаторську місію» Британії на африканських землях, оспівує хоробрість молодих вояків. І дістає від королівського уряду нагороду - дворянське звання (відтоді письменника офіційно титулують: «сер Артур Конан Дойль», як це заведено в Англії й понині).

Проте минає вісім років - і Африка стає жертвою нового загарбника. Королівська Бельгія «вичавлює соки» зі своєї колонії Конго. «Великого серця людина», Конан Дойль немовби прозріває - викриває всю потворність європейського «цивілізаторства» в новій книжці «Злочин у Конго». До виступу письменника долучаються голоси сучасників - Джозефа Конрада, Марка Твена. Не забарилися й критики - серед них і Джозеф Редьярд Кіплінґ, чия віра в «цивілізаторську місію» Європи вже тривалий час була непохитною.

А тим часом Дойль створює і нові оповідання, повісті, романи. 1903 року друкуються «Пригоди бригадира Жерара» - продовження історій про хвацького вояка-француза, 1908 - історичний роман «Сер Найджел». Того ж 1908 року, після трирічної перерви, на сторінках «Стренд меґезін» знову з'являється Шерлок Холмс - тепер уже в оповіданні «Пригода в «Бузковій хижі», що згодом відкриє збірку нових детективних творів письменника - «Його останній уклін».

До цієї збірки, виданої в розпал Першої світової війни - 1917 року, - увійшли оповідання, написані переважно в 1910-і роки. Вони помітно відрізняються від попередніх історій про Холмса - сюжети цих творів часто складні, химерні. «Креслення Брюса-Партинґтона», «Червоне коло», «Зникнення леді Френсіс Карфакс», «Нога диявола» - в усіх цих пригодах, за словами все того ж доктора Ватсона, Холмс справді «перевершує самого себе».

У 1914-1915 роках «Стренд меґезін» друкує останню з детективних повістей письменника - «Долина жаху», яка немовби переносить читача в минуле. Ще живий найзапекліший із Холмсових ворогів - професор Моріарті, по допомогу до якого звернулися з-за океану. Та й самі його заокеанські «колеги» - банда «Чистіїв» - сіють жах і неспокій в американському робітничому містечку Вермісі... Проте з'являється тут колега і в самого Холмса - спритний американський детектив Мак-Мердо, чия доля найхимернішим чином стинається з Холмсовою. Його біограф, майстер англійської пригодницької прози XX століття Джон Діксон Карр вважав повість «Долину жахів» одним із найкращих творів Дойля.

З 1912 року в творчості Дойля посилюється науково-фантастичний струмінь. Здійснивши на цьому шляху кілька спроб - згадаймо новелу «Незвичайний експеримент у Кайнпляці» або повість «Відкриття Рафлза Гоу», - Дойль створює не менш химерного й водночас симпатичнішого, ніж Холмс, персонажа - дивака-професора Джорджа Едварда Челенджера. Ось професор знаходить на Землі місце, де досі живі динозаври та пітекантропи, - в романі «Загублений світ». Друг, зоолог Рей Ланкастер, підказує Дойлеві цікаві подробиці для роману - то «велетенську змію у шістдесят футів завдовжки», то чудернацького «звіра, схожого на кроля, а завбільшки з бика»... А ось Челенджер рятує людство від невідомої хвороби - в романі «Отруєний пояс», шукає таємниць у надрах Землі - в повісті «Коли Земля скрикнула»... і навіть звертається до загадок спіритизму - в останньому романі «Країна туманів».

Захоплення спіритизмом, що перетворилось тоді на моду в усій Європі, не обминуло й допитливу Дойлеву душу. Він стає членом лондонської організації окультистів з пишномовною назвою «Орден Золотого Світанку» (до речі, в складі цього «ордену» був інший видатний британський письменник - ірландський поет Вільям Батлер Єйтс), дискутує про можливості «бесід із духами» з теоретиками тогочасних «таємних наук», пише навіть «Історію спіритизму»... Ця сторінка життя письменника є непростою. Можливо, звернення до спіритизму було пов’язане з особистим горем - загинули на війні син, зять і два небожі Дойля, помер від запалення легенів брат Інес.

Проте ні втрата близьких людей, ні захоплення сумнівними «теоріями» не ослаблюють творчого натхнення майстра. 1922 року з’являється його нова книжка «Оповідання про піратів та блакитну воду», 1929 року - фантастичний роман «Маракотова безодня». А з 1921 року в свіжих числах того ж таки «Стренд меґезін» знов розслідує лондонські злочини Шерлок Холмс. Тепер уже розповіді доктора Ватсона (а може, й самого Дойля?) про свого славетного друга позначені гумором, веселою дотепною вигадкою, - згадаймо хоча б оповідання «Троє Ґаррі-дебів», «Вельможний клієнт», «Пригода в садибі Шоскомб»... У 1927 році останні дванадцять оповідань про Холмса (в передмові до яких автор уже відверто закликав читачів «попрощатися» з улюбленим героєм) виходять окремою збіркою «Архів Шерлока Холмса».

Старий, хворий письменник іще бореться з недугами, навіть здійснює подорожі: на початку 1920-х років - до Австралії, а лише за рік до смерті - до Південної Африки та Норвегії. Подорож до Норвегії стала останньою в житті Конан Дойля; після повернення додому його здоров’я помітно погіршилось. Майстер і досі не здається: «Старий кінь довго тяг важкого воза. Але його добре доглядали. Йому треба тижнів із шість постояти в стайні та ще шість місяців попастися на луці, і він знову рушить у дорогу», - жартував Дойль. Проте вже 1930 року письменника не стало - сімдесят другий рік його життя обірвався в місті Кроуборо... А згодом на будинку, де містилося лондонське помешкання майстра, з’явилася меморіальна дошка з присвятою: «Творцеві Шерлока Холмса».

* * *

Ми вже згадували тут і про Музей-квартиру Шерлока Холмса на Бейкер-стріт, і про тисячі листів, які щороку надходять до цього музею, а принагідно згадаймо і про лондонські сувенірні крамнички, де турист може купити собі на пам'ять Холмсову люльку, мисливський кашкет великого детектива або старомодну колоду гральних карт із Холмсовим силуетом на «сорочці»... Але все це - пізніше. А за життя автора... Надамо слово відомому чеському письменнику-сатирику Карелу Чапеку, який відвідав Лондон 1924 року - за шість років до смерті Дойля:

«До речі, щоб не забути: зрозуміло, що я побував заради цікавості на Бейкер-стріт і повернувся страшенно розчарований. Там нема ані сліду Шерлока Холмса; це дуже пристойна торгова вулиця, яка не має вищої мети, ніж влитися до Риджент-парку, що їй після довгих зусиль врешті-решт удається. Коли ще згадати, що там є станція метрополітену, то буде вичерпано все - аж до нашого терпіння».

І справді, пригодницька муза творця Шерлока Холмса, захоплюючи лондонського читача, водночас викликала посмішку - коли поблажливу, а коли й презирливу - у критиків, а також тих письменників, що вважали себе жерцями (інакше й не скажеш!) «серйозної літератури». Згадуваний уже Генрі Джеймс, скаржачись якось Герберту Велсу на «безсилля своєї вигадки», одразу, немовби виправдовуючись, додав: «Це радше для Конан Дойля». І ця репутація Дойля як автора нібито розважальних, другорядних творів перетинала навіть кордони. Уже на початку XX століття в російському «Енциклопедичному словнику Брокгауза і Єфрона» відзначалося, що Дойлеві твори мають широку популярність на батьківщині, однак «стоять цілком поза літературою».

Та не кривилися, не посміхалися найголовніші і найсуворіші критики - читачі. Вони одразу побачили в Шерлокові Холмсі ту саму «великого серця, великого зросту, великої душі людину», якою був сам письменник. Адже недарма оповідання 1904 року «Чорний Пітер» відкривається більш ніж промовистими словами: «Він був такий безкорисливий - чи такий незалежний, - що часто відмовляв у допомозі шляхетним, багатим особам, якщо їхні таємниці не були йому до смаку, а тим часом просиджував цілі тижні над справою якогось бідного прохача».

І справді, в таких персонажах, як відчайдушна гувернантка міс Гантер з оповідання «Мідяні буки», гідравлік Віктор Гезерлі з «Інженерового пальця» чи слюсар Джон Горнер з «Блакитного карбункула», прості лондонці - та й загалом англійці - легко впізнавали самих себе. А помешкання на Бейкер-стріт ставало для них ніби символом спокою, впевненості та дружньої допомоги. Недарма Дойль із такими подробицями описує затишок цієї квартири. Пригадаймо слова іншого класика пригодницького жанру - молодшого Дойлевого сучасника, Гілберта Кіта Честертона: «Ідеал затишку - ідеал суто англійський... Затишок надихає тим, що містить у собі ідею захисту, мало не боротьби; віннагадує про вторгнення снігу та граду, про веселі бенкети в обложеній фортеці».

Сам «самітник із Бейкер-стріт», однак, не дуже полюбляв розкривати своє серце. Раз у раз на сторінках Дойлевих творів доктор Ватсон докоряє другові: «Ні, ви якась машина, лічильна машина!» Але Холмсові вчинки щоразу немовби перекреслюють цей жартівливий присуд. Ось він, вислухавши скарги міс Вайолет Гантер на свого наймача, хитає головою: «Правду кажучи, робота ця не та, яку я побажав би для своєї сестри...» А ось в оповіданні «Людина з розсіченою губою»

він бідкається, марно шукаючи пропалого чоловіка пані Сент-Клер: «Просто не знаю, Що сказати цій милій жінці, коли вона зустріне мене на дверях». І недарма той же Ватсон в одному з останніх Дойлевих оповідань «Троє Ґаррідебів» щиро зізнається: «Так, варто було дістати рану, а може, й не одну, щоб пізнати глибину турботи й любові, що ховалися за крижаною маскою мого друга».

Тож немає нічого дивного, що в уяві Дойлевих читачів Шерлок Холмс невдовзі перетворився на живу людину. Й досі ще як фахівці, так і прості шанувальники таланту письменника полюбляють сперечатися про Холмсові смаки, захоплення та вподобання. Тут і музика - від мотетів Орландо Лассо до опер Ріхарда Вагнера, й поезія Шекспіра та Петрарки, і малярство - недарма в «Собаці Баскервілів» Холмс, оглядаючи фамільні портрети в садибі сера Генрі Баскервіля, впізнає в них роботи славетних майстрів минулого... А в оповіданні «Морський договір» він виголошує справжній гімн природі: «Мені здається, що своєю вірою в Боже провидіння ми зобов'язані квітам. Усе інше - наші сили, наші бажання, наші харчі - потрібне нам насамперед для існування. Але троянда є найвище за все. Її пахощі й барви оздоблюють життя, а не зумовлюють його. Лише Боже провидіння може породжувати красу, отож я й кажу, що доки є квіти, ми матимемо надію!»

Тож хочеться спитати: чи може людина з такою щирою душею бути «лічильною машиною», письменницькою вигадкою? Саме через те Шерлок Холмс став улюбленим героєм юних і дорослих читачів не тільки на батьківщині Артура Конан Дойля, а й у цілому світі. Через те й досі - як ми вже згадували - на адресу «Бейкер-стріт, 221-б» щороку надходять тисячі листів. Та й сам письменник, хоч як нарікав на втому від нескінченних «Холмсових історій», урешті зізнався: «Я не хочу бути невдячним Холмсові. Для мене він будь-що залишався добрим другом. Якщо часом він начебто втомлював мене, то лише через те, що його вдача не має півтонів».

І на закінчення - дотепна історія з життя самого Артура Конан Дойля, записана ще 1916 року Корнієм Чуковським:

«Пробираючись до Бейкер-стріт, ми могли переконатися в колосальній популярності Конан Дойля. Візники, чистії черевиків, репортери, крамарі, хлопці-газетярі, школярі щохвилини впізнавали його і вітали, киваючи по-дружньому головою. «Агов, Шерлоку Холмсе!» - гукнув до нього якийсь підліток. Конан Дойль пояснив нам, що з ним це трапляється часто: його плутають із Шерлоком Холмсом... «Ні, мабуть, від Шерлока мені нікуди подітися. Що вдієш!» - мовив він, усміхнувшись».

Що ж, Конан Дойль мав цілковиту рацію. «Творець Шерлока Холмса», увічнений на меморіальній дошці в Лондоні, - він і досі, за три чверті століття після смерті, залишається для нас «великого серця, великого зросту, великої душі людиною» - і насамперед через те, що зумів подарувати цю «велику душу» своєму славнозвісному літературному героєві.

Володимир ПАНЧЕНКО

Етюд у багряних тонах

ПОВІСТЬ

Частина перша

ЗІ СПОГАДІВ ДЖОНА Г. ВАТСОНА, ДОКТОРА МЕДИЦИНИ, ВІДСТАВНОГО ВІЙСЬКОВОГО ХІРУРГА

1. Містер Шерлок Холмс

1878 року я закінчив Лондонський університет і, діставши ступінь доктора медицини, одразу вирушив до Нетлі, на курс військових хірургів. Після того, як я пройшов курс, мене відрядили помічником хірурга до П'ятого Нортумберлендського стрілецького полку. Полк стояв тоді в Індії. Не встиг я до нього прилучитися, як спалахнула друга афганська війна. Висадившись у Бомбеї, я довідався, що мій полк подолав перевал і просунувся далеко в глиб ворожої території. Разом з іншими офіцерами, що опинилися в такому ж становищі, я вирушив навздогін за полком і безпечно дістався Кандагара, де нарешті знайшов своїх і одразу взявся до виконання обов'язків.

Війна ця багатьом принесла нагороди й підвищення, мені ж не дісталося нічого, окрім невдач і нещастя. Мене перевели до Беркширського полку, разом з яким я брав участь у фатальній битві при Майванді. Рушнична куля пробила мені плече, пошкодила кістку й зачепила артерію під ключицею. Я, напевно, потрапив би до рук нещадних газі, якби не відданість і мужність Мюррея, мого ординарця, що перекинув мене через спину коня і щасливо довіз до табору англійців.

Змучений раною, зморений нескінченними негараздами, я разом з багатьма іншими пораненими мучениками був висланий до головного шпиталю в Пешаварі. Там я поволі почав одужувати і нарешті так зміцнів, що міг ходити по палаті й навіть виходити на веранду, щоб трохи погрітися на сонці; аж раптом мене звалив черевний тиф - справжнісіньке прокляття індійських колоній. Кілька місяців мене вважали за безнадійно хворого, а коли я врешті одужав, то ледве стояв на ногах від виснаження й утоми, тож лікарі вирішили негайно відправити мене назад до Англії. Я вирушив туди на військовому транспорті «Оронтес» і за місяць зійшов на пристані в Портсмуті - з непоправно підірваним здоров'ям і з по-батьківському ласкавим дозволом уряду поправити його впродовж дев'яти місяців.

В Англії я не мав ні родичів, ні друзів, тож був вільний, як вітер - тобто як людина, яка може витрачати не більше, ніж одинадцять шилінґів шість пенсів на день. За таких обставин я, природно, линув до Лондона - цієї велетенської канави, куди неминуче потрапляють усі ледарі й нероби імперії. Там я деякий час мешкав у готелі на Стренді - жив незатишно, по-дурному, марнуючи свої гроші безжурніше, аніж варто було б. Нарешті гаманець мій так спорожнів, що мені стало зрозуміло: треба або тікати зі столиці й шукати прихистку десь у селі, або зовсім змінити свої звички. Обравши останнє, я спочатку вирішив залишити готель і підшукати собі якесь простеньке дешеве помешкання.

Того самого дня, коли я дійшов цього висновку, в барі «Критеріон» хтось ляснув мене по плечу; обернувшись, я побачив молодого Стемфорда, що працював колись у мене фельдшером у лікарні. Яке щастя для самотньої людини - побачити в неосяжних лондонських нетрях знайоме обличчя! Раніш у мене зі Стемфордом не було надто дружніх стосунків, але тепер я привітав його трохи не з радістю, та й він, здавалося, радий був мене бачити. Я запросив його поснідати зі мною в Голборні, і ми тут-таки найняли кеб і поїхали.

Що ви зробили з собою, Ватсоне? - з неприхованою цікавістю спитав він, коли кеб загримотів переповненими лондонськими вулицями. - Ви схудли, мов тріска, й почорніли, як горіх!

Я коротко розповів йому про свої поневіряння і ледве встиг закінчити, як ми вже приїхали.

Бідолаха! - щиро сказав він, дізнавшись про мої злигодні. - Що ж ви тепер поробляєте?

Шукаю помешкання, - відповів я. - Намагаюся розв’язати загадку, чи можна знайти в світі затишне житло за невелику ціну.

Ото диво, - зауважив мій приятель. - Ви - другий, від кого я сьогодні чую про це.

А хто ж був перший? - спитав я.

Один чолов’яга, що працює в хімічній лабораторії при нашій лікарні. Цілий ранок скаржився, що відшукав чудові кімнати, та ніяк не знайде собі напарника, бо платити за них одному йому не по кишені.

Хай йому біс! - вигукнув я. - Коли він справді хоче розділити кімнати й платню, то я до його послуг. Я теж волію оселитися вдвох, ніж жити самому.

Молодий Стемфорд якось дивно поглянув на мене поверх своєї склянки з вином.

Ви ще не знаєте, хто такий цей Шерлок Холмс, - мовив він. - Може, ви й не схочете жити разом.

Чому? Хіба він недобра людина?

Та ні, я не кажу, що він недобра людина. Він просто такий собі дивак - надто заповзятий у деяких галузях науки. Проте людина він, як мені відомо, порядна.

Студент-медик, напевно? - спитав я.

Ні, я навіть не доберу, чого він хоче. Анатомію, як на мене, він знає чудово, і хімік теж першорядний, але медицину, здається, ніколи не студіював як слід. Він займається наукою якось по-дивному, недоладно - нагромадив безліч нікому не потрібних відомостей, що добряче спантеличили б навіть професорів.

А ви ніколи не питали в нього, що він вивчає? - поцікавився я.

Ні, у нього не так легко щось вивідати, хоча тоді, коли він чимось захоплений, його не зупинити.

Радий буду з ним познайомитись, - мовив я. - Коли вже мати сусіда, то нехай це буде тихий і вчений чоловік. Я ще не так одужав, щоб переносити всілякі хвилювання й галас. Я вже стільки звідав усякої всячини в Афганістані, що мені вистачить аж до кінця моїх днів. То як нам зустрітися з вашим другом?

Зараз він, напевно, в лабораторії, - відповів мій приятель. - Він або кілька тижнів не заглядає туди, або сидить там з ранку до ночі. Коли хочете, поїдемо до нього відразу після сніданку.

Звичайно, - відказав я, і розмова повернула в інше річище.

Поки ми їхали з Голборна до лікарні, Стемфорд ще дещо розповів мені про джентльмена, з яким я збирався оселитися разом.

Не нарікайте на мене, коли ви не миритимете з ним, - сказав він. - Адже я знаю його лише з випадкових зустрічей у лабораторії. Ви самі погодились на цю пропозицію, тож не вважайте мене винним за все інше.

Якщо ми не миритимемо, нам ніщо не завадить розлучитися, - відповів я. - Але здається мені, Стемфорде, - додав я, пильно дивлячись на свого приятеля, - що ви з якоїсь причини одразу хочете вмити руки. У нього нестерпна вдача, чи що? Не крийтеся!

Це непросто - пояснити не пояснюване, - усміхнувся він. - Як на мене, то Холмс надто вже занурився в науку - аж до того, що збайдужів до всього світу. Я легко можу уявити собі, як він впорсне своєму другові невелику дозу нового рослинного алкалоїду - не зі злості, звичайно, а просто з цікавості, щоб мати точні відомості про його дію. Проте, правду кажучи, я певен, що він так само охоче зробить це й собі. У нього пристрасть до точних і достовірних знань.

То дуже добре.

Так, але й тут він може дійти до крайнощів. Якщо він лупцює в анатомці палицею трупи, то природно, що це здається трохи дивним.

Лупцює трупи?

Так, щоб переконатися, чи можуть після смерті з’являтися синці. Я бачив це на власні очі.

І ви кажете, що він не медик?

Ні. Бог зна, що він там вивчає. Але ось ми й приїхали, тож судіть про нього самі.

Розмовляючи так, ми повернули вузенькою стежкою в двір і увійшли до флігеля, що прилягав до великої будови лікарні. Тут усе було мені знайоме, і я не мав потреби в провіднику, коли ми зійшли темними кам’яними сходами нагору й пішли довгим коридором уздовж нескінченних вибілених стін із бурими дверима обабіч. Майже в самому кінці вбік відходив низенький склепінчастий коридорчик, що вів до хімічної лабораторії.

То була висока кімната, де на полицях блищали незліченні пляшечки. Всюди стояли низькі, широкі столи, загромаджені ретортами, пробірками й бунзенівськими пальниками, над якими тріпотіло блакитне полум’я. В кімнаті був лише один чоловік, що схилився над столом у кутку, заглиблений у працю. Почувши наші кроки, він озирнувся й підхопився з радісним вигуком.

Знайшов! Знайшов! - кинувся він до нас із пробіркою в руках. - Я знайшов реактив, що осаджується лише гемоглобіном і нічим іншим. - Якби він знайшов золотоносну жилу, то й тоді його обличчя не сяяло б такою радістю.

Доктор Ватсон, містер Шерлок Холмс, - мовив Стемфорд, знайомлячи нас.

Як ся маєте? - привітно сказав Холмс, стискуючи мою руку з такою силою, що її ніяк не можна було в нього запідозрити. - Як бачу, ви побували в Афганістані.

Звідки ви це знаєте? - здивовано спитав я.

Дурниці, - усміхнувся він. - От гемоглобін - то інша річ. Ви, безперечно, розумієте вагу мого відкриття?

З погляду хімії це, звичайно, цікаво, - відповів я, - але практично...

Боже милий, та практично це ж найважливіше відкриття в судовій медицині за останні роки. Хіба ви не бачите, що це дає можливість без помилок визначити криваві плями? Ходіть-но сюди! - Він нетерпляче схопив мене за рукав і підвів до столу, за яким працював. - Беремо трохи свіжої крові, - сказав Холмс і,уколовши довгою голкою собі палець, витяг піпеткою краплинку крові. - А тепер розчиняємо цю краплину в літрі води. Вода, як бачите, здається чистісінькою. Співвідношення крові до води - не більше, ніж один до мільйона. І все-таки немає сумніву, що ми матимемо характерну реакцію. - Говорячи це, він кинув у склянку кілька білих кристаликів і додав трохи прозорої рідини. Вода в склянці миттю стала каламутно-багряною, а на дні з'явився бурий осад.

Ага! - Він заляскав у долоні і радо всміхнувся, мов дитина, що дістала нову іграшку. - Що ви про це скажете?

Це, мабуть, дуже сильний реактив, - зауважив я.

Чудовий! Чудовий! Давніший спосіб із ґуаяковою смолою був дуже громіздкий і непевний. Так само, як і огляд кров'яних тілець під мікроскопом. Це взагалі марно, якщо кров була пролита кілька годин тому. А цей реактив діє однаково добре - чи свіжа то кров, чи ні. Якби його відкрили раніше, то сотні людей, що гуляють зараз на волі, давно вже дістали б кару за свої злочини.

Он як! - пробурмотів я.

Розкриття злочинів часто стикається з цією загадкою. Людину починають підозрювати в убивстві за кілька місяців після його скоєння. Оглядають білизну чи одяг і знаходять бурі плями. Що то - кров, глина, іржа, сік чи щось іще? Ось питання, що спантеличувало багатьох фахівців, і чому? Тому, що не було надійного реактиву. Але тепер ми маємо реактив Шерлока Холмса - і труднощам кінець!

Очі його заблищали, він притис руку до серця і вклонився, немовби відповідаючи на оплески уявного натовпу.

Вас можна привітати, - зауважив я, неабияк здивований його захватом.

Рік тому у Франкфурті розслідували справу фон Бішофа. Його неодмінно повісили б, якби тоді знали мій спосіб. А справи Мейсона з Бредфорда, і відомого Мюллера, і Лефевра з Монпельє, і Семсона з Нового Орлеана? Я можу назвати десятки справ, у яких мій реактив міг би вирішити все.

Ви просто ходячий календар злочинів, - засміявся Стемфорд. - Вам слід видавати особливу газету. Назвіть її «Поліційні новини минулого».

- І то була б прецікава річ, - підхопив Шерлок Холмс, заліплюючи малесеньку ранку на пальці шматочком пластиря. - Доводиться бути обережним, - вів далі

він, обернувшися з усмішкою до мене, - я частенько працюю з усілякими отрутами. - Сказавши це, він простяг руку, і я побачив, що пальці його вкриті такими самими шматочками пластиря та плямами від їдких кислот.

Ми прийшли до вас у справі, - мовив Стемфорд, сідаючи на високий триногий стілець і носком черевика підсовуючи до мене інший. - Мій приятель шукає собі житло, а ви скаржились, що не можете знайти товариша; отож я й вирішив звести вас обох разом.

Шерлоку Холмсу, напевне, припала до вподоби думка розділити зі мною кімнати.

Я нагледів одне помешкання на Бейкер-стріт, - сказав він, - що якнайкраще підійде нам обом. Сподіваюся, ви не проти пахощів міцного тютюну?

Я сам завжди палю «корабельний», - відповів я.

От і чудово. Я звичайно маю вдома хімікалії й часом роблю досліди. Це не заважатиме вам?

Анітрохи.

Стривайте-но, які ще в мене вади? Часом я нудьгую й цілісінькі дні не розтуляю вуст. Не думайте, що я ображаюся на вас. Просто облиште мене, і все швидко минеться. А в чому ви можете зізнатися? Поки ми ще не оселилися разом, слід вивідати один про одного все найгірше.

Цей допит потішив мене.

Я маю цуценя бульдога, - сказав я, - і не терплю ніякого шуму та галасу, бо нерви мої зовсім розхитані; можу півдня пролежати в ліжку і взагалі я страшенний ледар. Коли я здоровий, у мене ще з'являються вади, але зараз ці - найголовніші.

А гру на скрипці ви теж вважаєте шумом? - стурбовано спитав він.

Це залежить від того, як грати, - відповів я. - Добра гра - то Божий дар, а погана...

О, тоді все гаразд! - весело усміхнувся він. - Гадаю, справу можна вважати скінченою, якщо вам сподобаються кімнати.

Коли ми їх оглянемо?

Приїжджайте до мене сюди завтра, опівдні; ми разом поїдемо і все владнаємо, - відповів він.

Гаразд, рівно опівдні, - сказав я й потис йому руку.

Він знов узявся до своїх хімікалій, а ми зі Стемфордом пішки подалися до готелю.

До речі, - сказав я раптом, обернувшись до Стемфорда, - як він здогадався, що я приїхав з Афганістану?

Мій приятель загадково всміхнувся.

Це найголовніша його риса, - мовив він. - Багато хто хотів би довідатись, як він це робить.

То тут є якась таємниця? - вигукнув я, потираючи руки. - Це вже цікаво. Дуже дякую вам за те, що познайомили нас. Самі знаєте: «Щоб пізнати людство, треба вивчити людину».

Отож і вивчайте його, - мовив Стемфорд на прощання. - Проте ви самі невдовзі побачите, що він - міцний горішок. Я ладен закластися, що він більше знатиме про вас, ніж ви про нього. На все добре!

На все добре, - відповів я і попрямував до готелю, дуже зацікавлений своїм новим знайомим.

2. Наука робити висновки

Наступного дня ми зустрілися, як і домовились, і поїхали оглядати кімнати на Бейкер-стріт, у будинку 221-6, про які Холмс згадував напередодні. Там були дві затишні спальні й простора, світла вітальня з чудовими меблями та двома широкими вікнами. Кімнати припали нам до вподоби, а розділена на двох платня виявилась такою невеликою, що ми одразу про все домовились і вступили у володіння помешканням. Того самого вечора я перевіз туди з готелю свої речі, а вранці приїхав Шерлок Холмс із кількома скринями та саквояжами. Днів зо два ми поралися, розпаковуючи і розкладаючи наше майно, щоб знайти для кожної речі найкраще місце. Зробивши це, ми поволі почали призвичаюватись до нового житла та пристосовуватись до нових умов.

Холмс, безперечно, був не з тих людей, з ким важко ладнати. Жив він спокійно й мав притаманні йому звички. Нечасто він лягав спати після десятої години вечора, а вранці зазвичай снідав та кудись ішов ще тоді, коли я лежав собі в ліжку. Часом він просиджував цілий день у хімічній лабораторії, часом - в анатомці, а іноді десь гуляв, - мабуть, у найдальших лондонських закутках. Завзяття його не знало меж, коли він брався до роботи, та коли находила на нього хандра, він днями лежав на канапі у вітальні, не мовлячи ані слова й не ворушачись. Я помічав тоді у його очах такий замріяний, відсторонений погляд, що міг би запідозрити його у вживанні якогось наркотика, якби поміркованість і чиста мораль його життя не заперечували такої думки.

Минали тижні, й моя цікавість до нього та його життєвої мети все дужче, все глибше давала про себе знати. Навіть зовнішні його риси могли вразити уяву випадкового спостерігача. На зріст він мав більш ніж шість футів, але через надзвичайну свою худорлявість виглядав ще вищим. Очі його були гострі, проникливі, - крім отих днів заціпеніння, про які я вже розповідав; тонкий яструбиний ніс надавав його обличчю виразу живої енергії та рішучості. Підборіддя, що виступало вперед, теж свідчило про рішучу вдачу. Його руки завжди були в чорнилі й кислотних плямах, але з речами він поводився якнайобережніше, - я частенько це помічав, коли бачив, як він орудує зі своїм тендітним хімічним знаряддям.

Читач вважатиме мене занадто вже охочим пхати носа до чужого проса, коли я признаюся, як ця людина збуджувала мою цікавість і як часто я намагався пробити той мур стриманості, яким вона обгороджувала все, що стосувалося її особи. Але перш ніж судити мене, згадайте, яке безцільне було тоді моє життя, як мало довкола було такого, що привернуло б мою увагу. Здоров’я не дозволяло мені виходити надвір у негоду, а друзів, що відвідували б мене, я не мав, тож ніщо не порушувало одноманітності моїх буднів. Через те я навіть радів тій таємниці, що огортала мого товариша, і марнував чимало часу у спробах її розкрити.

Холмс не вивчав медицину. Він сам відповів так на це запитання, підтвердивши Стемфордову думку. До того ж він ніколи не студіював якихось праць, що придалися б до здобуття вченого ступеня й відкрили б йому дорогу до світу науки. Проте деякі речі він вивчав так старанно і в окремих дивних галузях мав такі вичерпні знання, що я часом бував просто приголомшений. Невибагливий читач нечасто може похвалитися глибиною своїх знань. Ніхто не обтяжуватиме своїх думок усілякими дрібницями, коли на те немає вагомої причини.

Але невігластво його було таким же дивовижним, як і знання. Про сучасну літературу, філософію й політику він, здавалося, не знав нічого. Якось мені випало згадати Томаса Карлайля, і Холмс наївно спитав, хто це такий і що він зробив. Але коли виявилось, що він нічогісінько не знає про Коперникову теорію та про будову Сонячної системи, здивування моє дійшло краю. Щоб освічена людина в дев'ятнадцятому столітті не знала, що Земля обертається круг Сонця, - такому незбагненному фактові я просто не міг повірити.

Ви, здається, здивовані, - всміхнувся він, поглянувши на моє ошелешене обличчя. - Дякую, що ви розповіли це мені, але тепер я мушу якнайшвидше все забути.

Забути?!

Бачте, - пояснив він, - я вважаю, що людський мозок - це маленьке порожнє горище, яке ви можете обладнати, як собі хочете. Дурень захарастить його всіляким непотребом, що лише трапиться йому під руку, тож корисні, потрібні речі йому вже нікуди буде покласти або ж до них не докопаєшся серед того всього мотлоху. А розумна людина найстаранніше відбирає те, що вміщує до свого мозку. Вона візьме лише знаряддя, що знадобиться їй для роботи, але його буде багато, і все це вона порозкладає на місця. Даремно ви гадаєте, що оця комірчина має гумові стіни, які можна розтягувати досхочу. Будьте певні - настане час, коли ви, здобуваючи нові знання, забудете щось із минулих. Отож украй важливо, щоб непотрібні факти не витіснили собою потрібні.

Але ж Сонячна система! - заперечив я.

На біса вона мені? - нетерпляче перервав він. - Ну, нехай, як ви кажете, ми обертаємось навколо Сонця. А якби ми оберталися круг Місяця, чи допомогло б це хоч на пенс мені та моїй роботі?

Я вже хотів спитати, що то за робота, але раптом відчув, що він буде з того невдоволений. Я замислився над нашою короткою розмовою і спробував зробити деякі висновки сам. Він сказав, що не хоче задурювати голову знаннями, непотрібними для його мети. Отже, з усіх здобутих знань він має намір якимось чином користатися. Я подумки перелічив усі галузі науки, що в них він виявив найкращу обізнаність. Я навіть узяв олівець і позаписував усе це на папері. Перечитавши той папірець, я не міг не всміхнутися. Ось що там було записано:

Шерлок Холмс - його можливості.

Знання з літератури - жодних.

З філософії - жодних.

З астрономії - жодних.

З політики - слабкі.

З ботаніки - нерівномірні. Знає дію беладони, опію та інших отрут. Нічого не знає про садівництво.

З геології - практичні, але обмежені. З першого погляду розрізняє ґрунти. Після прогулянок показує мені бризки бруду на штанях і за їхнім кольором та складом визначає, з якої вони частини Лондона.

З хімії - глибокі.

З анатомії - точні, але несистемні.

З кримінальної хроніки - величезні. Знає кожну подробицю кожного злочину, скоєного впродовж століття.

Чудово грає на скрипці.

Добре боксує, фехтує на шпагах та еспадронах.

Має добрі практичні знання британських законів.

Дійшовши до цього місця, я з відчаю кинув папірець у вогонь. «Скільки не перелічуй того, що знає цей чолов'яга, - сказав я собі, - нізащо не здогадаєшся, навіщо це йому треба і який фах вимагає такого сполучення! Краще вже не сушити собі голову даремно».

Здається, я вже згадував, що Холмс чудово грав на скрипці. Але й тут було чимало химерного, як і в усіх його заняттях. Я знав, що він може виконувати п'єси, і досить важкі: часто на моє прохання він грав Мендельсонові пісні та інші мої улюблені твори. Проте коли він залишався на самоті, нечасто можна було почути навіть щось схоже на музику. Увечері, поклавши скрипку на коліна, він умощувався у кріслі, заплющував очі й недбало ковзав смичком по струнах. Часом лунали гучні, сумні акорди; часом - несамовиті, веселі. Напевно, вони відтворювали його думки, але чи то звуки породжували ці думки, чи то гра була наслідком якихось чудернацьких думок або примх, - я ніяк не міг зрозуміти. Я врешті збунтувався б проти цього нестерпного музикування, якби після нього, ніби винагороджуючи мене за терпіння, він не програвав цілої низки моїх улюблених мелодій.

Впродовж першого тижня нас ніхто не відвідував, і я почав уже думати, що товариш мій, як і я, самотній. Але невдовзі переконався, що знайомих у нього безліч, і до того ж із найрізноманітніших суспільних кіл. Якось три-чотири рази на тиждень з'являвся маленький худорлявий, чорноокий чоловічок із щурячим личком: мені його відрекомендували як містера Лестрейда. Одного ранку завітала ошатна молода дівчина й просиділа з Холмсом не менш ніж півгодини. Того самого дня прийшов сивий, обшарпаний, схожий на крамаря-єврея дід - мені здалося, що він украй схвильований, а слідом за ним - стара жінка в зношених черевиках. Іншим разом з моїм товаришем розмовляв літній сивий джентльмен, потім - залізничний носій у вельветовій уніформі. Щоразу, коли з'являвся хтось із оцих незрозумілих відвідувачів, Шерлок Холмс просив дозволу зайняти вітальню і я йшов до своєї спальні. «Доводиться використовувати цю кімнату для ділових зустрічей, - пояснив він одного разу, просячи зазвичай у мене вибачення за такі незручності. - Ці всі люди - мої клієнти». Мені випала нагода спитати його про все

відверто, але я знову-таки з ввічливості не схотів випитувати чужу таємницю. Мені здавалося тоді, що Холмс має якісь серйозні причини ховатися зі своєю професією, проте невдовзі й він сам, заговоривши про це самохіть, довів, що я помиляюся.

Четвертого березня - я добре запам'ятав той день - я прокинувся раніше, ніж звичайно, і побачив, що містер Шерлок Холмс уже закінчує снідати. Наша господиня так звикла до того, що я пізно встаю, що досі не встигла зварити мені кави. Образившись на все людство, я подзвонив і досить-таки зухвало сказав, що чекаю сніданку. Схопивши зі столу якийсь часопис, я заходився тим часом гортати його, а мій приятель мовчки жував грінки. Заголовок одного допису був підкреслений олівцем, тож я, природно, почав перебігати його очима.

Допис звався дещо претензійно - «Книга життя». Його автор намагався довести, як багато може довідатись людина, що ретельно й старанно спостерігає все, що трапляється на її дорозі. Мене вразила ця дивовижна суміш розумного й недолугого. Якщо в міркуваннях автора було щось логічне й переконливе, то висновки здавалися мені нарочитими, навіть висмоктаними з пальця. Автор наголошував, що з мимовільного виразу обличчя, поруху м'язів чи погляду можна вгадати найпотаємніші людські думки. Зі слів його виходило, що людину, яка вміє спостерігати й міркувати, обдурити просто неможливо. Її висновки будуть незаперечні, як Евклідові аксіоми. І наслідки будуть такі дивні, що люди вважатимуть спостерігача за чаклуна, аж поки не зрозуміють способу його міркувань.

«З однієї краплі води, - писав автор, - логік може зробити висновок про можливість існування Атлантичного океану чи Ніагарського водоспаду, навіть коли він їх не бачив і ніколи про них не чув. Усяке життя - це величезний ланцюг причин та наслідків, природу якого ми можемо пізнати з однієї ланки. Як і всі інші мистецтва, мистецтво робити висновки осягається тривалою, старанною працею, але життя надто коротке, тож жоден смертний не може досягти тут повної досконалості. Перш ніж звернутися до морального та розумового аспектів цієї справи, що являють собою найбільші труднощі, дослідник має почати з розв'язання дещо простіших загадок. Нехай він, поглянувши на першу-ліпшу людину, навчиться одразу визначати її минуле та фах. Спочатку це здаватиметься дитинним, але такі вправи загострюють увагу і вчать, як і на що слід її звертати. За нігтями людини, за рукавами її піджака, за черевиками, за колінами штанів, за мозолями на великому і вказівному пальцях, за виразом обличчя й манжетами сорочки - за кожною з цих дрібниць можна визначити її професію. І немає жодного сумніву, що все це вкупі підкаже обізнаному спостерігачеві потрібні висновки».

Що за дурниці! - вигукнув я, пожбуривши часопис на стіл. - Ніколи ще не читав такої брехні.

Про що це ви? - поцікавився Шерлок Холмс.

Про оцей допис, - відповів я, тицьнувши в часопис ложечкою, і взявся до сніданку. - Як бачу, ви вже читали його, бо підкреслили заголовок. Написано хвацько, не перечитиму. Але мене це просто дратує. Добре йому, оцьому неробі, сидіти собі в кріслі посеред кабінету й вигадувати отакі дивовижі! Запроторити б його до метрополітену, у вагон третього класу, та й змусити вгадувати професії пасажирів. Тисяча проти одного, що нічогісінько в нього не вийде.

І ви програєте, - спокійно зауважив Шерлок Холмс. - А писав це я сам.

Ви?!

Так. Я маю здібності до спостережень і міркувань. Думки, щоїх я тут висловив, здаються вам надто вже химерними, але насправді вони надзвичайно практичні - такі практичні, що я завдячую їм своїм шматком хліба з сиром.

Але яким чином? - спитав я мимоволі.

У мене, бачте, рідкісний фах. Мабуть, я один такий на весь світ. Я детектив-консультант, якщо вам зрозуміло, що це таке. У Лондоні багато державних детективів і не менше приватних. Коли ці хлопці розгублюються, вони біжать до мене, і мені вдається скерувати їх на правильний слід. Вони знайомлять мене з обставинами справи; а я, добре знаючись на історії злочинів, найчастіше можу підказати їм, де тут помилка. Всі злочини мають багато спільних рис, і якщо ви знатимете подробиці тисячі справ, то дивно буде не розплутати тисяча першу. Лестрейд - відомий детектив. Але він нещодавно заплутавсь у справі з фальшуванням, отож і прийшов до мене.

А всі інші?

Найчастіше їх посилають до мене приватні детективні агентства. Все це - люди, що попали в біду й потребують невеличкої поради. Я вислуховую їхні історії, вони вислуховують мої зауваження, і я кладу до кишені платню.

Невже ви хочете сказати, - мовив я, - що можете, не виходячи з кімнати, розплутати вузол, над яким марно б'ються ті, хто знає всі подробиці краще за вас?

Саме так. Я маю таке собі чуття. Щоправда, трапляється часом трохи важча справа. Отоді доводиться побігати, щоб побачити дещо на власні очі. В мене, як бачите, є багато особливих знань, які я застосовую до кожного випадку окремо; вони на диво полегшують працю. Оті правила робити висновки, що їх я виклав у дописі, про який ви відгукнулися з такою зневагою, просто неоціненні в моїй роботі. Спостережливість - моя друга вдача. Ви начебто здивувалися, коли під час нашої першої зустрічі я сказав, що ви приїхали з Афганістану?

Вам, звичайно, хтось розповів про це.

Аж ніяк. Я здогадався, що ви приїхали з Афганістану. Завдяки давній звичці перебіг моїх думок виникає так швидко, що я доходжу висновку, ще навіть не помітивши проміжних ланок. Проте ці ланки були. Ось він, перебіг моїх думок: «Цей джентльмен схожий на лікаря, але постава в нього вояцька. Отже, військовий лікар. Він щойно приїхав з тропіків - обличчя зовсім засмагло, але це не вроджена засмага, бо зап'ястки в нього біліші. Обличчя стомлене, - напевно, зазнав негараздів та захворів. Був поранений у ліву руку - тримає її нерухомо й трохи неприродно. Де саме в тропіках англійський військовий лікар міг зазнати негараздів і дістати рану? Звичайно ж, в Афганістані». Увесь цей перебіг думок зайняв менш ніж хвилину. Тоді я зауважив, що ви приїхали з Афганістану, а ви здивувалися.

Як по-вашому, то це дуже просто, - усміхнувся я. - Ви нагадуєте мені Дюпена в Едґара Аллана По. Я думав, що такі люди існують лише в романах.

Шерлок Холмс підвівся й закурив люльку.

Ви, звичайно, думаєте, що лестите мені, порівнюючи мене з Дюпеном, - зауважив він. - А як на мене, то цей Дюпен - не бозна-який розумака. Оця витівка - збивати з пантелику свого друга якимось висловом «до речі» після чверть годинної мовчанки - надто вже дешева й поверхова. Він мав, безперечно, певні здібності до міркування, проте його ніяк не можна назвати феноменом, за який, очевидно, вважав його По.

А чи знаєте ви романи Ґаборіо? - спитав я. - Чи до смаку вам Лекок як детектив?

Шерлок Холмс ущипливо реготнув.

Лекок був жалюгідний шмаркач, - роздратовано сказав він. - Тільки й мав, що завзяття. Від цих книг мене просто нудить. Теж мені загадка - встановити особу вже ув'язненого злочинця. Я зробив би це за двадцять чотири години. А Лекок порпається з півроку. За цими книгами слід учити детективів, як не треба працювати.

Він так зарозуміло розвінчав моїх улюблених героїв, що я знову почав сердитись. Я підійшов до вікна і став там, стежачи за вуличним натовпом. «Нехай він справді розумний, - говорив я подумки, - але ж хіба можна бути таким самовпевненим?»

Тепер нема ані злочинів, ані злочинців, - бурчав він далі. - Розум у нашій професії нічого не вартий. Я пречудово знаю, що міг би здобути славу. В світі не було й немає жодної людини, яка віддала б розкриттю злочинів стільки праці й таланту, як я. І що ж? Розкривати нема чого - хіба якесь недолуге шахрайство з такими прозорими причинами, що навіть агенти Скотленд-Ярду все побачать наскрізь.

Мені вже набридли ці вихваляння, тож я вирішив змінити тему розмови.

Цікаво, чого він там шукає? - спитав я, показавши на дужого, просто вбраного чоловіка, що поволі прямував іншим боком вулиці, приглядаючись до номерів будинків. У руці він ніс великий блакитний конверт, - напевно, то був посильний.

Хто, оцей відставний сержант флоту? - перепитав Шерлок Холмс.

«Пихатий хвалько! - подумав я. - Адже знає, що мені його не перевірити!»

Тільки-но мені майнула ця думка, як чоловік, за яким ми спостерігали, побачив номер на наших дверях і швидко перебіг через вулицю. Чути було гучний стукіт, унизу залунав густий бас, і зі сходів долинули важкі кроки.

Містеру Шерлоку Холмсу, - мовив посильний, ступивши до кімнати, й передав листа моєму приятелеві.

Це була чудова нагода вщент розбити його пиху. Адже минуле посильного він визначив наздогад.

Скажіть-но, друже, - найулесливішим голосом спитав я, - ким ви працюєте?

Посильним, сер, - похмуро відказав він. - Уніформу віддав полатати.

А ким були раніше? - питав я далі, дещо зловтішно позираючи на Холмса.

Сержантом королівської морської піхоти, сер. На відповідь не чекати? Слухаю, сер.

Він клацнув закаблуками, козирнув і пішов.

3. Таємниця Лористон-Ґарденс

Правду кажучи, я був добряче приголомшений тим, як справдилися теорії мого приятеля. Повага моя до його здібностей відразу зросла. І все-таки на думці в мене спливала підозра, що все це було задумано заздалегідь, щоб ошелешити мене, хоча навіщо - я ніяк не міг добрати. Коли я поглянув на нього, він дочитував лист і очі його були неуважні та байдужі, що свідчило про напружену роботу мозку.

Як ви про це здогадалися? - спитав я.

Про що? - похмуро відгукнувся він.

Ну, про те, що це відставний сержант флоту.

В мене нема часу на дурниці, - одрізав він, але тут-таки з усмішкою додав: - Пробачте мені ці грубощі. Ви перервали мої роздуми, але це, може, навіть на краще. То ви справді не зуміли побачити, що це колишній сержант флоту?

Ні, звичайно.

Мені легше було здогадатися, ніж пояснити, як саме я здогадався. Уявіть собі, що вам треба довести, що двічі по два - чотири; важкувато, еге ж, хоча ви твердо це знаєте. Навіть по той бік вулиці я помітив на його руці витатуйований синій якір. Тут уже пахне морем. Постава в нього вояцька, і він носить вояцькі бакенбарди. Отже, моряк військового флоту. Поводиться він поважно, - напевно, звик командувати. Вам слід було б помітити, як високо він тримає голову, як вимахує ціпком. А зовні це статечний чоловік середнього віку - оце всі прикмети, з яких я дізнався, що він був сержантом.

Просто диво! - вигукнув я.

Дурниці, - відповів Холмс, але з обличчя його я помітив, що він задоволений моїм зачудуванням. - Я щойно скаржився вам, що тепер не буває злочинців. І, здається, помилився - ось погляньте-но! - Він подав мені лист, що його приніс посильний.

Це якийсь жах! - скрикнув я, пробігши лист очима.

Так, щось начебто не дуже звичне, - спокійно зауважив мій приятель. - Прочитайте, будь ласка, мені вголос.

Лист, що його я прочитав, був таким:

«Дорогий містере Шерлоку Холмсе!

Цієї ночі в будинку номер 3 в завулку Лористон-Ґарденс, на Брикстон-Роуд, сталася препогана історія. Близько другої години наш черговий помітив у будинку світло, а оскільки там ніхто не мешкає, запідозрив недобре. Він побачив, що двері відчинено, а в першій кімнаті, зовсім порожній, лежить труп ошатно вбраного джентльмена. На візитних картках у його кишені стояло ім’я «Енох Дж. Дребер, Клівленд, Огайо, СІЛА». Ні слідів пограбування, ні слідів насильства не було. На

підлозі були криваві плями, але на трупі жодної рани не знайшли. Ми не можемо зрозуміти, як він потрапив до порожнього будинку; і взагалі вся ця справа - чистісінька загадка. Якщо ви приїдете до дванадцятої, то застанете мене на місці. Поки вас не буде, я залишатиму все як є. В разі ви не зможете приїхати, то я перекажу вам усі подробиці й буду щиро вдячний, якщо зволите поділитися зі мною своєю думкою.

Щиро ваш Тобіас Ґреґсон».

Ґреґсон - найкмітливіший з детективів Скотленд-Ярду, - зауважив мій приятель. - Вони з Лестрейдом вирізняються з-поміж піших нездар. Обидва жваві й завзяті, хоча старомодні до краю. Між собою вони не ладнають. Ревнують один одного до слави, як красуні акторки.-Ото сміху буде, коли вони обидва натраплять на слід.

Але ж не варто, напевно, марнувати ані хвилини! - вигукнув я. - Піти покликати кеб?

А я не знаю, чи поїду, чи ні. Я ж найперший у світі ледар, коли на мене нападають лінощі, але часом буваю й бадьорим.

Але ж ви мріяли про такий випадок.

Любий мій друже, що мені до того? Я, скажімо, розплутаю цю справу, але все одно Ґреґсон, Лестрейд і К° покладуть усю славу собі до кишені. Така вона, доля приватної особи.

Але він благає вас допомогти.

Так. Він знає, що до мене йому далеко, і навіть сам казав про це мені, але він радше язик собі втне, ніж скаже це комусь третьому. Проте їдьмо погляньмо. Візьмуся до роботи на свій власний ризик. Хоч посміюся з них, коли нічого не вийде. Ходімо!

Він кинувся по своє пальто: напад завзяття взяв гору над його байдужістю.

Беріть капелюх, - мовив він.

Ви хочете, щоб я поїхав з вами?

Так, якщо вам більше нема чого робити.

За хвилину ми вже сиділи в кебі, що мчав нас на Брикстон-Роуд.

Був хмарний, понурий ранок; над дахами навис темний туман, що, здавалося, віддзеркалював брудні вулиці внизу. Приятель мій був у чудовому настрої, без упину балакав про кремонські скрипки й про різницю між скрипками Страдіварі та Аматі. Я сидів мовчки; похмура погода і сумна справа, до якої ми взялися, гнітили мене.

Ви нібито зовсім не думаєте про цю справу, - перервав я нарешті Холмсову музичну балаканину.

Я ще не маю фактів, - відповів він. - Припускати щось, не знаючи всіх обставин, - найприкріша помилка. Це зашкодить подальшим міркуванням.

Скоро ви матимете факти, - зауважив я, показуючи пальцем. - Ось Брикстон-Роуд, а отам, коли не помиляюся, - той самий будинок.

Саме так. Стій, хлопче, стій!

Ми зупинилися ярдів за сто від будинку, але Холмс наполягав, щоб ми вийшли тут і закінчили подорож пішки.

Будинок номер 3 в завулку Лористон-Ґарденс виглядав лиховісно й погрозливо. То був один із чотирьох будинків, що стояли трохи збоку від вулиці; у двох із них хтось мешкав, два інші стояли порожні. Будинок номер 3 дивився надвір трьома рядами темних вікон; то тут, то там на брудній шибці, наче більмо на оці, біліла картка «Здається внайми». Перед кожним будинком був маленький садочок, що одділяв його від вулиці, - кілька деревець над ріденькими кущиками; через садок пролягла вузька жовтава стежка, що являла собою, очевидно, суміш глини з піском. Уночі дощило, й зараз усюди були калюжі. Вздовж вулиці височів цегляний мур у три фути заввишки, з дерев'яною решіткою вгорі; до муру притулився здоровило констебль, оточений невеликою юрмою роззяв, що витягали шиї, марно сподіваючись хоч на мить уздріти, що коїться за тим муром.

Мені здавалося, що Шерлок Холмс одразу увійде до будинку й візьметься розслідувати цю загадку. Але це немовби зовсім не входило до його намірів. Із безжурністю, яка за таких обставин межувала б із хвальковитістю, він пройшов туди-сюди тротуаром, позираючи то на землю, то на небо, то на будинки навпроти, то на решітку над муром. Закінчивши огляд, він поволі пішов стежкою - чи радше моріжком уздовж неї, - уважно придивляючись до землі. Двічі він зупинявсь, і одного разу я помітив на його обличчі усмішку й почув задоволений вигук. На вологій глинястій землі було багато слідів, але її вже добряче витоптала поліція, тож я просто не уявляв собі, що сподівався відшукати там мій приятель. Проте я встиг переконатись у його надзвичайній проникливості й не мав сумніву, що він може побачити багато такого, що залишиться непомітним для мене.

На порозі будинку нас зустрів високий, ясновидий, білявий чоловік із записником у руці; він кинувся до нас і гаряче потис руку моєму приятелеві.

Як добре, що ви приїхали, - мовив він. - Я все залишив тут, як було.

Крім отого! - відповів Холмс, показуючи на стежку. - Навіть череда буйволів не залишила б по собі такого місива. Але ви, Ґреґсоне, безперечно, оглянули стежку, перш ніж дозволити її так затоптати?

Я мав багато роботи в будинку, - ухильно відповів детектив. - Тут є мій колега, містер Лестрейд. Я сподівався, що він простежить за цим.

Холмс позирнув на мене й насмішкувато підняв брови.

Ну, після таких майстрів, як ви та Лестрейд, мені тут нема чого робити, - мовив він.

Ґреґсон самовдоволено потер руки.

Еге ж, ми, гадаю, зробили все, що могли, - відповів він. - Проте справа ця досить химерна, а я знаю, що вам такі до вподоби.

Ви приїхали сюди в кебі? - спитав Шерлок Холмс.

Ні, сер.

А Лестрейд?

Теж, сер.

То ходімо оглядати кімнату, - зовсім уже не до ладу закінчив він і зайшов до будинку. Ґреґсон з подивом на обличчі попрямував за ним.

Невеликий дощаний запилюжений коридор вів до кухні та до інших служб. Ліворуч і праворуч було двоє дверей. Одні з них, мабуть, не відчинялися вже багато тижнів; інші вели до їдальні, де й було скоєно загадкове вбивство. Холмс увійшов туди; я подався за ним з тим гнітючим почуттям, яким огортає наше серце присутність смерті.

Велика квадратна кімната здавалася ще більшою через те, що в ній не було жодних меблів. Яскраві дешеві шпалери були вкриті пліснявою, а подекуди вони поодривалися й звисали, мов лахміття, оголюючи жовтий тиньк. Навпроти дверей стояв камін із полицею з фальшивого білого мармуру; скраю полиці був приліплений недогарок червоної воскової свічки. В неясному, непевному світлі, що пробивалося крізь брудні шибки єдиного вікна, все довкола виглядало мертвотно-сірим; до того ж на підлозі лежав товстий шар пилюки.

Всі ці подробиці я помітив пізніше. Спершу мою увагу привернула людина, розпростерта на дощаній підлозі, її порожні, незрячі очі, що втупились у стелю. То був чоловік сорока трьох - чотирьох років, невисокого зросту, широкоплечий, із жорстким кучерявим волоссям та коротенькою борідкою, що стирчала догори. Він був убраний у сукняний сурдут та жилет, світлі штани й чисту білу сорочку. Поряд лежав начищений до блиску циліндр. Руки його були розкинуті, пальці стиснуті в кулаки, ноги скорчені в смертельній агонії. На неживому лиці застиг вираз жаху і, як здалося мені, ненависті - такого на людському обличчі я ще не бачив. Страшний, лютий вигляд, низьке чоло, приплюснутий ніс і випнута щелепа робили небіжчика схожим на мавпу - цю подібність іще більше посилювала його викручена, неприродна поза. Я бачив смерть у різних її проявах, але ніколи ще вона не здавалася мені такою жахливою, як у цій темній, похмурій кімнаті на одній із головних вулиць лондонського передмістя.

Худорлявий, схожий на тхора Лестрейд стояв у дверях; він привітався з моїм приятелем і зі мною.

Наробить ця пригода галасу, сер, - зауважив він. - Такого мені ще не траплялося, а я вже не новачок.

І немає жодного ключа? - спитав Ґреґсон.

Жодного, - відказав Лестрейд.

Шерлок Холмс підійшов до трупа, став навколішки і взявся старанно оглядати його.

Ви певні, що тут немає ран? - спитав він, показуючи на бризки й плями крові довкола тіла.

Цілком! - відповіли обидва детективи.

Тоді, звичайно, це кров когось іншого, - напевно, вбивці, якщо це було вбивство. Це нагадує мені обставини смерті Ван-Янсена в Утрехті, 1834 року. Пам’ятаєте цю пригоду, Ґреґсоне?

Ні, сер.

Прочитайте - варто прочитати, їй-право. В світі немає нічого нового. Все вже бувало раніше.

Поки він говорив, його чутливі пальці без упину кружляли над мертвим тілом - обмацували, натискували, розстібали, оглядали, а в очах застиг той самий байдужий вираз, про який я вже згадував. Огляд був такий швидкий, що навряд чи хто-небудь зрозумів, як ретельно його було зроблено. Нарешті Холмс понюхав губи померлого й поглянув на підошви його лакованих черевиків.

Його не пересували? - спитав він.

Ні, лише оглядали.

Можете відвезти його до покійницької, - мовив Холмс. - Тут ми більше нічого не довідаємось.

Четверо полісменів з ношами були напоготові. Ґреґсон покликав їх до кімнати, вони поклали труп на ноші й понесли. Коли його піднімали, об підлогу дзенькнула й покотилася обручка. Лестрейд схопив її й почав роздивлятися.

Тут була жінка! - вигукнув він. - Це жіноча обручка.

Він простяг її нам на долоні. З'юрмившись довкола Лестрейда, ми теж утупили очі в обручку. Поза всяким сумнівом, цей гладенький золотий обідок оздоблював колись палець нареченої.

Справа ускладнюється, - мовив Ґреґсон. - А вона й так уже надто химерна.

А чи певні ви, що це її не спрощує? - заперечив Холмс. - Але годі вже милуватись обручкою - це нам не зарадить. Що ви знайшли в кишенях?

Усе тут, - мовив Ґреґсон, показуючи на купку речей, розкладених на одній із нижніх сходинок. - Золотий годинник фірми Баро, Лондон, номер 97163. Золотий ланцюжок, дуже важкий і товстий. Золотий перстень з масонським знаком. Золота шпилька - голова бульдога з рубіновими очима. Футляр до візитних карток із російської шкіри; на картках написано «Енох Дж. Дребер, Клівленд» - це збігається з мітками «Е. Д. Д.» на білизні. Гаманця немає, але в кишенях було сім фунтів тридцять шилінгів. Кишенькове видання «Декамерона» Бокаччо з написом «Джозеф Стенджерсон» на першій сторінці. Два листи - один адресовано Е. Дж. Дреберові, інший - Джозефові Стенджерсону.

Яка адреса?

Стренд, Американська біржа, до запитання. Обидва - з пароплавства «Ґійон», пов'язані з відбуттям їхніх пароплавів до Ліверпуля. Зрозуміло, що цей нещасний збирався повернутися до Нью-Йорка.

Чи розшукали ви цього Стенджерсона?

Одразу почав шукати, сер, - мовив Ґреґсон. - Я дав оголошення до всіх газет, а один з моїх людей поїхав на Американську біржу, але досі ще не повернувся.

А чи розпитували ви в Клівленді?

Надіслав цього ранку телеграму.

Про що саме ви питали в ній?

Просто повідомив, що сталося, й просив надіслати відомості.

А чи не питали ви про якісь подробиці, що здалися вам найважливішими?

Я спитав про Стенджерсона.

І більше нічого? Чи нема тут якихось обставин, що їх варто було б з'ясувати? Ви вже не будете телеграфувати туди?

Ні, я спитав про все, що мав спитати, - ображено відповів Ґреґсон.

Шерлок Холмс посміхнувсь і хотів уже щось сказати, аж раптом знову з'явився Лестрейд, що залишався в кімнаті, коли ми розмовляли в передпокої. Він гордовито, самовдоволено потирав руки.

Містере Ґреґсоне, - промовив він, - я щойно зробив відкриття величезної ваги! Якби я не надумав оглянути стіни, ми нічого б не дізналися.

Очиці маленького детектива блищали: він, схоже, невимовно радів з того, що обіграв свого колегу на одне очко.

Ходіть-но сюди, - сказав він, кидаючись назад до кімнати, де нібито стало трохи ясніше після того, як звідти винесли страхітливий труп. - Станьте отут!

Він тернув сірником об підошву й підніс його до стіни.

Дивіться! - переможно мовив він.

Я вже згадував, що шпалери подекуди були обідрані. В цьому кутку од стіни одірвався великий їх шматок, оголивши жовтий квадрат грубого тиньку. На ньому кривавими літерами було написано єдине слово:

RACHE

Що ви про це скажете?! - вигукнув детектив, мов штукар у вертепі. - Це найтемніший закуток у кімнаті, й нікому не спало б на думку зазирнути сюди. Убивця - чоловік чи жінка - написав це своєю власною кров'ю. Погляньте-но: тут пляма - кров текла по стіні! Принаймні це не самогубство. А чому вбивця обрав саме цей куток? Зараз я скажу вам. Бачите недогарок на каміні? Коли він горів, цей куток був найсвітлішим, а не найтемнішим.

Добре, напис ви знайшли, а як ви його розтлумачите? - зневажливо кинув Ґреґсон.

Як? А ось як: убивця хотів написати жіноче ім'я «Рейчел», але не встиг закінчити - щось, мабуть, йому завадило. Запам'ятайте мої слова: рано чи пізно з'ясується, що тут замішана жінка на ім'я Рейчел. Смійтеся собі на здоров'я, містере Шерлоку Холмсе. Ви людина розумна, кмітлива, але врешті-решт старий пес-нюхач зробить усе незгірш!

Вибачайте! - мовив мій приятель, що роздратував чоловічка своїм вибухом сміху. - Звичайно, честь цього відкриття належить вам і більш нікому, і напис, безперечно, зробив другий учасник нічної драми. Я ще не встиг оглянути цю кімнату і з вашого дозволу розпочну це зараз.

Сказавши це, він дістав з кишені рулетку й велику круглу лупу. З цими двома знаряддями він почав мовчки ходити по кімнаті, раз у раз зупиняючись і стаючи на коліна; одного разу він навіть ліг на підлогу. Він так захопився своєю роботою,

що зовсім, здавалося, забув про нас, а ми чули то бурмотіння, то стогін, то легенький свист, то схвальні і радісні вигуки. Я дивився на нього, й мені мимоволі спадало на думку, що зараз він схожий на чистокровного, добре вишколеного гончака, який нишпорить туди-сюди лісом, скімлячи з нетерпіння, поки не натрапить на загублений слід. Хвилин з двадцять, а може й більше, він продовжував свої пошуки, старанно виміряючи відстань між якимись непомітними мені слідами, і часом - так само незрозуміло для мене - щось міряв рулеткою на стіні. В одному місці він обережно підібрав з підлоги грудочку сірого пилу й сховав її в конверт. Насамкінець він розглянув крізь лупу напис на стіні, найуважніше роздивляючись кожну літеру. Зробивши це, він, напевно, зостався задоволеним, бо поклав рулетку й лупу назад до кишені.

Кажуть, нібито геній - це нескінченна витривалість, - зауважив він, усміхаючись. - Дуже невдале визначення, але детективові якраз пасує.

Ґреґсон з Лестрейдом спостерігали за маневрами свого колеги-аматора з неприхованою цікавістю, хоч і дещо зверхньо. Вони, напевно, не могли оцінити того, що почав розуміти я: найдрібніші дії Шерлока Холмса служили якійсь певній і практичній меті.

Що ви про це скажете, сер? - спитали обидва.

Не хочу відбирати у вас слави щодо розкриття цього злочину, - зауважив мій приятель, - тож не дозволю собі давати вам поради. Ви обидва так добре працюєте, що мені недоречно буде втручатися. - В голосі його почулося відверте кепкування. - Якщо ви повідомите мене про подальше ваше розслідування, - вів далі він, - я радий буду допомогти вам, чим зможу. А тим часом я хотів би поговорити з констеблем, що знайшов труп. Скажіть мені, будь ласка, його ім’я та адресу.

Лестрейд зазирнув у записник.

Джон Ренс, - відповів він. - Зараз не на посту. Адреса – Одлі-Корт, 46, Кенінґтон-Парк-Ґейт.

Холмс занотував адресу.

Ходімо, докторе, - мовив він до мене. - Вирушаймо просто до нього. А вам я скажу одну річ, що може придатися на слідстві, - звернувся він до детективів. - Це, безперечно, вбивство, і вбивця - чоловік. На зріст він трохи нижчий від шістьох футів, у розквіті літ, ноги має замалі для такого зросту, взуває важкі черевики з тупими передами й палить трихінопольські сигари. Він і його жертва приїхали сюди в чотириколісному кебі, запряженому конем з трьома старими підковами та однією новою - на правій передній нозі. Судячи з усього, в убивці червоне обличчя й дуже довгі нігті на правій руці. Це дрібниці, але вони можуть стати вам у пригоді.

Лестрейд із Ґреґсоном, недовірливо посміхаючись, перезирнулися.

Якщо цей чоловік убитий, то яким чином? - спитав один з них.

Отрута, - коротко відповів Шерлок Холмс і пішов з кімнати. - Ще одна річ, Лестрейде, - додав він, обернувшись з порога. - «Rache» по-німецькому - «помста», тож не марнуйте часу на розшуки міс Рейчел.

Випустивши цю парфянську стрілу, він пішов, а обидва суперники дивилися йому вслід, роззявивши роти.

4. Що розповів Джон Рейс

Коли ми покинули будинок номер 3 в завулку Лористон-Ґарденс, була вже перша година. Шерлок Холмс повів мене до найближчої поштової контори й послав довгу телеграму. Потім викликав кеб і звелів візникові їхати за адресою, що її дав нам Лестрейд.

Найкраще свідчення - це свідчення очевидця, - зауважив він. - Правду кажучи, я вже маю досить чітке уявлення про цю справу, але слід будь-що довідатись про все, про що тільки можна.

Ви просто вражаєте мене, Холмсе, - мовив я. - Невже ви не маєте жодного сумніву, що все було так, як ви описали?

Тут неможливо помилитися, - відповів він. - Перше, що я побачив, під'їхавши до будинку, - це сліди коліс на узбіччі дороги. Аж до минулої ночі дощу не було цілий тиждень, тож кеб, що залишив такі глибокі сліди, міг проїхати там лише цієї ночі. Потім я помітив сліди кінських копит, причому один з них був виразніший за інші, а отже, одна підкова була новіша. Кеб приїхав після того, як пішов дощ, а вранці, як сказав Ґреґсон, ніхто не приїздив, - отже, цей кеб під'їхав уночі і, звичайно ж, привіз туди цих двох.

Так, усе це дуже просто, - погодився я, - але як ви вгадали зріст убивці?

Ось як: зріст людини в дев'ятьох випадках із десяти можна визначити за довжиною її кроку. Це досить простий обрахунок, але я не хотів би набридати вам числами. Я виміряв крок убивці і на глинястій стежці, і на запилюженій підлозі. А потім дістав нагоду перевірити свої обрахунки. Коли людина пише на стіні, вона мимоволі писатиме на рівні своїх очей. Від підлоги до напису було шість футів. Одне слово, дитяча загадка.

А його вік? - спитав я.

Ну, коли людина так легко перестрибує чотири з половиною фути, то навряд чи вона - немічний дід. А саме чотирьох із половиною футів сягала калюжа на стежці в садку; її він, судячи з усього, перестрибнув. Лаковані черевики обійшли калюжу збоку, а черевики з тупими передами перестрибнули. Як бачите, ніякої таємниці немає. Я просто застосовую в житті деякі свої правила спостереження та міркування, що їх обороняв у тому дописі. Що вас іще спантеличує?

Нігті й трихінопольська сигара, - відповів я.

Він писав на стіні вказівним пальцем, умочивши його в кров. Крізь лупу я роздивився, що він, зробивши це, трохи подряпав тиньк: цього не сталося б, якби ніготь було підстрижено. На підлозі я підібрав трохи попелу. Він був темний і шаруватий - такий попіл залишається тільки від трихінопольських сигар. Я навмисне вивчав попіл різних сортів тютюну - і навіть, до речі, написав про це розвідку. Можу похвалитися, що з першого погляду зумію визначити за попелом

сорт сигари або тютюну. Знання отаких дрібниць відрізняє майстерного детектива від якого-небудь Ґреґсона чи Лестрейда.

А червоне обличчя? - спитав я.

Оце вже сміливіший здогад, хоча нема сумніву, що й тут я маю рацію. Але про це ви мене поки не питайте.

Я провів рукою по чолу.

У мене паморочиться в голові, - зауважив я. - Що більше думаєш про цей злочин, то таємничішим він стає. Як могли ці двоє - якщо їх було двоє - потрапити до порожнього будинку? Куди подівся візник, що привіз їх? Яким чином один змусив іншого ковтнути отруту? Звідки взялася кров? Яку мету мав убивця - якщо він навіть не пограбував свою жертву? Як потрапила туди жіноча обручка? А найголовніше - навіщо цей другий, перш ніж зникнути, написав німецьке слово «Rache»? Правду кажучи, я й гадки не маю, як пов’язати між собою всі ці факти.

Мій приятель лагідно всміхнувся.

Ви стисло й до ладу підсумували всі труднощі нашого становища, - мовив він. - Багато що досі незрозуміло, хоч я за головними фактами вже знайшов розв’язок. А щодо відкриття бідолахи Лестрейда, то це просто витівка вбивці, щоб спрямувати поліцію хибним слідом, підкинувши думку про соціалістів чи якесь таємне товариство. Писав це не німець. Літеру «А», як ви помітили, він намагався накреслити готичним шрифтом. А справжній німець завжди пише звичайним латинським шрифтом, тож ми сміливо можемо сказати, що писав це невдаха-імітатор, який надто переграв. Це звичайні хитрощі, щоб заплутати слідство. Більш нічого я не скажу вам, докторе. Адже ви знаєте, що фокусник, який пояснив хоч один свій фокус, одразу втрачає славу; коли я відкрию вам метод своєї роботи, ви дійдете висновку, що я - звичайнісінька посередність.

Оце вже нізащо! - відповів я. - Ви зробили велику справу: завдяки вам розкриття злочинів сягнуло меж точної науки.

Мій приятель аж зарум’янів з утіхи, почувши мої слова, мовлені серйозним, переконливим голосом. Я вже згадував, що він полюбляв хвалу своєму мистецтву не менш, ніж дівчина - хвалу своїй красі.

Я розкажу вам іще дещо, - вів він далі. - Лаковані черевики й черевики з тупими передами приїхали в одному кебі і разом, по-дружньому, взявшись за руки, пішли до будинку. В кімнаті вони походжали туди-сюди - тобто лаковані черевики стояли, а ходили черевики з тупими передами. Я прочитав усе це в слідах на підлозі і ще прочитав, що чоловік, який походжав кімнатою, чимдалі більше й більше хвилювався. Він без упину щось говорив, поки не роздратував себе до краю. Отоді й сталася трагедія. Тепер я розповів вам усе, що знаю, а решта - самі здогади та припущення. Проте основу вони мають міцну. Але треба поспішати, бо я хочу встигнути на концерт, послухати Норман Неруду.

Отак ми розмовляли, поки наш кеб пробирався нескінченними брудними вуличками й похмурими провулками. У найбруднішому та найпохмурішому з них візник раптом зупинив коня.

Ось вам Одлі-Корт, - промовив він, показавши на вузьку щілину між темними цегляними будинками. - Коли повернетесь, я чекатиму тут.

Одлі-Корт був не дуже привабливим місцем. Темний прохід привів нас до чотирикутного, вистеленого плитняком двору, оточеного брудними хижками. Протовпившися крізь юрбу замурзаних дітлахів, пролізши під вірьовками з вицвілою білизною, ми нарешті дісталися будинку номер 46; двері його оздоблювала маленька мідяна дощечка з вирізьбленим на ній прізвищем «Ренс». Нам сказали, що констебль іще спить, і попросили зачекати в невеличкій вітальні.

Нарешті з'явився і він сам, невдоволений, що ми перервали його відпочинок.

Я вже доповів про все в дільниці, - сказав він.

Холмс дістав з кишені півсоверен і замислено покрутив його в пальцях.

Нам краще було б почути все з ваших власних уст, - пояснив

він.

Що ж, охоче розповім усе, що знаю, - мовив констебль, прикипівши очима до золотого кружальця.

Просто розкажіть нам про все, що сталося.

Ренс сів на канапу, набиту кінським волосінням, і насупив брови, немовби силкуючись пригадати кожну дрібницю.

Почну все спочатку, - сказав він. - Чергував я вночі, з десятої до шостої ранку. Об одинадцятій у «Білому олені» побилися, а так усе було гаразд. О першій задощило; я стрів Гаррі Мерчера, - того, що чергує біля Голланд-Ґроу, - ми постояли разом на розі Ґенрієт-стріт, побалакали, а потім, - десь так о другій чи трохи пізніше, - я надумав пройти Брикстон-Роуд, подивитися, чи все там до ладу. Там був страшенний бруд, і довкола - ані душі, хіба що зо два кеби проїхало. Іду собі та й думаю, що добре було б зараз гаряченького джину перехилити, аж бачу - у вікні того самого будинку світло блиснуло. Ну, я знаю, що оті два будинки на Лористон-Ґарденс стоять порожні, і все через те, що господар не хотів ринви чистити, хоча останній наймач помер там від тифу... Отож побачив я у вікні світло, сторопів та й запідозрив щось недобре. Підійшов я до дверей...

Ви зупинились, а потім пішли назад до хвіртки, - перервав його мій приятель. - Чому ви повернулися?

Ренс підскочив на місці й здивовано вирячився на Шерлока Холмса.

А таки правда, сер! - мовив він. - Хоча звідки вам це відомо, хіба Бог один знає. Бачте, підійшов я ото до дверей, а там так порожньо й тихо, що я подумав: візьму краще кого-небудь із собою. Я не боюся нікого, хто по землі ходить, а оті, що під землею... Я й подумав: може, це отой тифозний прийшов подивитись на ринви, що погубили його? Злякався я трохи, то й подався до хвіртки - гадав, може, Мерчерів ліхтар побачу, - але там уже нікого не було.

І на вулиці нікого не було?

Ані душі, сер, навіть собаки жодного не було. Тоді я врешті наважився, повернувся назад і відчинив двері. Там усе було тихо, тож я й подався до кімнати, де було світло. На каміні горіла свічка - червона, воскова, і я побачив...

Так, я знаю, що ви побачили. Ви кілька разів обійшли кімнату, стали навколішки біля трупа, потім пішли й відчинили двері до кухні, а тоді...

Джон Ренс ураз підхопився, злякано й підозріливо поглянувши на Холмса.

Стривайте-но, а де ж ви тоді сховалися? - вигукнув він. - Щось ви надто вже багато знаєте!

Холмс засміявсь і кинув свою картку на стіл перед констеблем.

Тільки не заарештовуйте мене як убивцю, - мовив він. - Я не вовк, а один із собак; містер Ґреґсон чи містер Лестрейд підтвердять це. Що ви зробили далі?

Ренс знову сів, але вигляд у нього й досі був спантеличений.

Пішов назад до хвіртки й свиснув. Надбіг Мерчер, а з ним ще двоє.

А на вулиці й тоді нікого не було?

Можна сказати, що нікого.

Тобто як?

Констеблеве обличчя розпливлося в посмішці.

Бачив я п’яниць на своєму віку, - мовив він, - але щоб отак чоловік нажлуктився - ніколи ще не бачив. Стояв, п’янюга, прихилившись до муру, коли я виходив, і пісеньку якусь про Коломбіну чи щось там іще горлав. Ледве стояв - аж ноги роз’їжджалися.

А що то був за чоловік? - спитав Шерлок Холмс.

Джона Ренса, мабуть, роздратувало це недоречне запитання.

П’яний, як чіп, та й квит, - відповів він. - Якби ми не були зайняті, то одволокли б його до дільниці.

А обличчя, одяг? Хіба ви не помітили? - нетерпляче розпитував Холмс.

Як не помітити? Ми з Мерчером спробували поставити його на ноги. Довготелесий, червонопикий, підборіддя шарфом закутане...

Годі! - вигукнув Холмс. - Куди він подівся?

У нас було досить роботи й без нього, - ображено відказав полісмен. - Сам, мабуть, якось доплуганився додому.

Як він був убраний?

У коричневе пальто.

А чи мав він у руці батіг?

Батіг? Ні.

Виходить, кинув його десь поблизу, - пробурмотів мій приятель. - Може, ви бачили або чули, як потім проїхав кеб?

Ні.

Ось ваш півсоверен, - мовив мій приятель, підводячись і беручи капелюх. - Боюся, Ренсе, що вас ніколи не підвищать у чині. Головою треба думати, а не носити її,

як оздобу. Минулої ночі ви могли заробити сержантські нашивки. Людина, яку ви ставили на ноги, - це людина, що має ключ до цієї таємниці; саме її ми розшукуємо. Зараз нема чого про це розводитись, але повірте мені, що це так. Ходімо, докторе.

Зоставивши констебля в спантеличеному, понурому настрої, ми попрямували до кеба.

Несосвітенний дурень! - гірко мовив Холмс, коли ми їхали додому. - Лише подумайте: проґавити таку рідкісну нагоду!

І все-таки я досі нічого не розумію. Справді, прикмети цієї людини збігаються з вашим описом другого учасника таємниці. Але нащо йому було вертатися туди? Убивці так не чинять.

Обручка, друже, обручка - ось чому він повернувся. Якщо не вдасться спіймати його по-іншому, закинемо вудку з обручкою. Я зловлю його, докторе, - два проти одного, що зловлю. Я мушу подякувати вам за все. Якби не ви, я не поїхав би й проґавив те, що можна назвати найцікавішим етюдом: етюд у багряних тонах, авжеж? Чому б нам не скористатися говіркою митців? Убивство багряною ниткою проходить крізь безбарвне прядиво життя, і наш обов'язок – розплутати її, відокремити, витягти кожен дюйм.

А тепер попоїмо й поїдемо слухати Норман Неруду. Вона чудово володіє смичком. Що то за шопенівська п'єска, яку вона так мило грає? Тра-ля-ля, ліра-ліра-ля!

Глибше вмостившись на своєму місці, детектив-консультант виспівував, як жайвір, а я тим часом думав про те, яким різнобічним є людський розум.

5. До нас приходять за оголошенням

Ранкові хвилювання зовсім знесилили мене, і наприкінці дня я відчував страшенну втому. Після того, як Холмс поїхав на концерт, я ліг на канапу, сподіваючись хоч на дві години заснути. Але все було марно. Думки мої переповнювали сьогоднішні події, в голові роїлися найхимерніші образи та здогади. Варто мені було заплющити очі, як я бачив перед собою спотворене мавпяче обличчя вбитого. Воно здавалося таким лиховісним, що я мимоволі дякував тому, хто відрядив його хазяїна на той світ. Жодне обличчя в світі не відбивало, мабуть, так виразно наймерзенніші людські пристрасті, як обличчя Еноха Дж. Дребера з Клівленда. Проте я пам'ятав, що правосуддя має відбутись і гріхи жертви не виправдають убивцю перед очима закону.

Що більше я міркував над цією справою, то неймовірнішим здавалось мені припущення мого товариша, що небіжчика було отруєно. Я згадав, як він обнюхував його вуста, - безперечно, виявив щось таке, що навело його на цю думку. До того ж - коли не отрута, то що ж було причиною його смерті, якщо на тілі не залишилося жодної рани? Тоді чиєю ж кров'ю було забризкано підлогу? В кімнаті не було жодних ознак боротьби, а в жертви не знайдено зброї, якою можна поранити супротивника. І мені здавалося, що ми з Холмсом не спатимемо

ночами, доки не дістанемо відповіді на всі ці запитання. Мій приятель поводився спокійно, впевнено,- він, напевно, вже мав якусь думку про ці факти, але яку саме - я не мав ані найменшого уявлення.

Повернувся він так пізно, що не було сумніву: після концерту в нього знайшлися й інші справи. Коли він увійшов, вечеря вже стояла на столі.

- Це було чудово, - мовив він, сідаючи до столу. - Пам'ятаєте, що Дарвін сказав про музику? Він писав, що людство раніше навчилося складати й слухати музику, ніж говорити. Через те, мабуть, музика так глибоко нас хвилює. В наших душах залишився неясний спогад про ті туманні віки, коли світ переживав своє дитинство.

Це надто сміліва думка, - зауважив я.

Усі думки, що пояснюють явища природи, мають бути сміливими, як сама природа, - відказав він. - Але що це з вами? Ви страшенно стривожені. Вас, мабуть, непокоїть ця пригода на Брикстон-Роуд?

Правду кажучи, так, - відповів я. - Після афганських злигоднів мені слід було б більше себе загартувати. Коли в Майванді моїх товаришів рубали на шматки, я й тоді не втрачав самовладання.

Я розумію вас. Тут є таємниця, що підсилює уяву; де немає поживи для уяви, там немає страху. Ви бачили вечірню газету?

Ні.

Там чудово описано цю пригоду. Щоправда, жодної згадки про жіночу обручку, яка впала на підлогу, коли піднімали труп. Але тим ліпше для нас.

Чому?

Прочитайте-но оце оголошення, - відповів він. - Я порозсилав його до всіх газет уранці, одразу після відвідин місця злочину.

Він поклав переді мною газету, і я поглянув на вказане місце. То було перше оголошення в колонці «Знахідки». В ньому йшлося: «Цього ранку на Брикстон-Роуд, між винарнею «Білий олень» і Голланд-Ґроу, знайдено золоту обручку. Питати доктора Ватсона, Бейкер-стріт, 221-6, з восьмої до дев'ятої вечора».

Пробачте, що я скористався вашим ім'ям, - сказав він. - Якби я назвав своє власне, хтось із цих бовдурів неодмінно про все здогадався б і втрутився в цю справу.

Будь ласка, - відповів я. - Але раптом хтось з'явиться, а в мене немає обручки.

Ось вона, - мовив Холмс, подавши мені обручку. - Підійде цілком. Вона майже така сама.

І хто ж, по-вашому, відгукнеться на оголошення?

Ну, звичайно ж, чоловік у коричневому пальті - наш червонолиций друг у черевиках з тупими передами. А якщо сам він не прийде, то вирядить спільника.

Невже він не боїться такої небезпеки?

Аж ніяк. Коли я все зрозумів як слід, - а в мене є всі підстави вважати, що це так, - то цей чоловік піде на все, аби повернути обручку. Здається мені, що він загубив її, коли схилився над Дреберовим тілом. А коли вийшов надвір, то почав її шукати й побіг назад, але там уже через власний його недогляд хазяйнувала поліція: адже він забув загасити свічку. Щоб одвести од себе підозру, він мусив удати п'яного. А тепер уявіть себе на його місці. Подумавши, він зрозумів, що міг загубити обручку навулиці, після того, як вийшов з будинку. Що він тоді робитиме? Напевно, візьметься переглядати вечірні газети, сподіваючись відшукати оголошення про знахідку. І натрапить, звичайно ж, на наше оголошення. Тоді він зрадіє. Хіба можна тут запідозрити пастку? Він певен, що нікому й на думку не спаде, що між обручкою та вбивством є зв'язок. Він мусить прийти. І він прийде. Ви його побачите менш ніж за годину.

А потім? - спитав я.

А решту вже залиште мені. Ви маєте зброю?

Так, старий револьвер і кілька набоїв.

Почистіть і зарядіть його. Він - людина відчайдушна, і хоч я спіймаю його зненацька, слід бути готовим до всього.

Я пішов до спальні і зробив усе, як він порадив. Коли я повернувся з револьвером, стіл уже було прибрано, а Холмс віддався своєму улюбленому заняттю - грі на скрипці.

Справа ускладнюється, - мовив він, коли я увійшов. - Я щойно одержав з Америки відповідь на свою телеграму. Усе так, як я й гадав.

А що таке? - нетерпляче спитав я.

Треба купити нові струни до скрипки, - зауважив він. - Сховайте револьвер до кишені. Коли цей чолов'яга прийде, розмовляйте з ним по-простому. Решту справи зоставте мені. І не дивіться на нього надто пильно - не злякайте його.

Вже восьма година, - мовив я, позирнувши на годинник.

Так. Він, напевно, буде тут через кілька хвилин. Відчиніть

потихеньку двері. Отак. Залиште ключ зсередини. Дякую! Я вчора купив на лотку оцю чудернацьку старовинну книжку «Про міжнародне право», видану латиною у Льєжі, в Нідерландах, 1642 року. Карлова голова ще міцно сиділа на плечах, коли вийшов друком оцей томик у брунатній обгортці.

Хто видавець?

Якийсь Філіп де Круа. На першій сторінці вицвілим чорнилом написано: «Ex libris Guliolmi Whyte». Цікаво, що то був за Вільям Вайт. Напевно, якийсь доскіпливий судовий засідатель сімнадцятого століття. У нього почерк справжнього крючка-судочинця. А ось, здається, і наш відвідувач.

Поки він говорив, пролунав різкий дзвінок. Шерлок Холмс підвівся й пересунув свій стілець ближче до дверей. З передпокою ми почули кроки служниці й клацання замка.

Чи тут живе доктор Ватсон? - долинув чіткий, досить грубий голос. Ми не почули відповіді служниці, але двері зачинились, і хтось почав підніматися сходами.

Кроки були шаркітливі й непевні. Обличчя мого приятеля відбило подив, коли він прислухався до них. Кроки в коридорі поволі гучнішали; потім пролунав несміливий стукіт у двері.

Заходьте! - гукнув я.

У відповідь замість дужого чолов'яги перед нами з'явилася старезна, кульгава баба. Від яскравого світла вона зіщулила очі; вклонившися, вона стала біля дверей і, моргаючи підсліпуватими очицями, взялася нишпорити тремтячими пальцями в кишені. Я позирнув на Холмса: його вид був такий засмучений, що я ледве стримав сміх.

Стара відьма дістала вечірню газету й тицьнула пальцем у наше оголошення.

Ось чого я прийшла, ласкаві джентльмени, - прошамотіла вона, вклонившися ще раз. - По оцю золоту обручку, що з Брикстон-Роуд. Це донька моя, Селлі, загубила, - вона лише рік тому заміж вийшла, а чоловік її буфетником на пароплаві служить; ото буде галасу, коли він повернеться, а обручки нема! Він і без того норовисту вдачу має, а вже коли вип'є - лишенько! Якщо хочете знати, вона вчора пішла до цирку разом з...

Це її обручка? - спитав я.

Дякувати Богові! - вигукнула стара. - Ото Селлі зрадіє! Еге ж, вона.

Ваша адреса, будь ласка, - мовив я, беручи олівця.

Дункан-стріт, тринадцять, Гаундсдич. Далеченько звідси.

Брикстон-Роуд зовсім не по дорозі від цирку до Гаундсдича, - різко промовив Холмс.

Стара озирнулася й гостро поглянула на нього червоними очицями.

Оцей джентльмен питає мене, де я живу, - сказала вона, - а Селлі мешкає в Пекгемі, Мейсфілд-Плейс, три.

Ваше прізвище?

Моє - Сойєр, а її - Деніс, вона вийшла заміж за Тома Деніса; розумний, тихий хлопець, коли в морі, пароплавство ним не нахвалиться, а вже коли зійде на берег, тут і дівки тобі, й чарка...

Ось ваша обручка, місіс Сойєр, - перервав я, послухавшися поданого моїм приятелем знаку. - Вона, звичайно, належить вашій дочці, і я радий, що можу повернути її законній господині.

Бурмочучи слова благословення й подяки, стара відьма сховала обручку до кишені і пошкутильгала сходами вниз. Тільки-но вона вийшла з кімнати, як Шерлок Холмс підхопився й побіг до своєї спальні. За хвилину він з'явився в пальті та шарфі.

Я піду за нею, - швидко кинув він. - Це, звичайно, спільниця, і вона приведе мене до нього. Чекайте на мене.

Коли двері внизу грюкнули за нашою гостею, Холмс уже біг

сходами. Я поглянув у вікно: стара шкандибала по той бік вулиці, а Холмс, тримаючись трохи віддалік, ішов за нею. «Або всі його думки не варті й шеляга, - подумав я собі, - або зараз він проникне в самісіньке серце тієї таємниці». Прохання зачекати на нього було цілком зайве: я не міг заснути, не довідавшись, чим скінчилися його пригоди.

Він пішов близько дев'ятої. Я й гадки не мав, коли він повернеться, проте нерухомо сидів у вітальні, попахкуючи люлькою й перегортаючи сторінки «Життя богеми» Анрі Мюрже. Годинник вибив десяту; я почув кроки служниці, що йшла спати. Об одинадцятій знов залунали кроки - поважні, величні; то збиралася до сну наша господиня. Під північ унизу різко клацнув замок. Тільки-но Холмс увійшов, як я побачив, що йому нічим похвалитися. На його обличчі боролися розчарування й сміх; почуття гумору врешті взяло гору, і він щиро зареготав.

Аби лиш у Скотленд-Ярді про це не довідались! - вигукнув він, упавши в крісло. - Я так часто кепкував з них, що вони мені цього нізащо не пробачать. А посміятись із себе я маю право - все одно врешті-решт виграю.

Що ж сталося? - спитав я.

О, я й не думав отаке про себе розповідати. Оця стара йшла вулицею, потім почала кульгати, - з усього було видно, що їй болить нога. Нарешті вона зупинилася й покликала кеб, що саме проїздив мимо. Я намагався підійти ближче, щоб почути, куди вона поїде, але не було потреби - вона сама гукнула на всю вулицю: «Дункан-стріт, тринадцять, у Гаундсдичі!» «Невже це правда?» - подумав я, але коли вона сіла в кеб, я про всяк випадок причепився ззаду. Цим мистецтвом повинен володіти кожен детектив. Так ми й доїхали без зупинок, куди треба. Я зійшов раніше, ніж ми під'їхали до дверей, і неквапом пішов тротуаром. Кеб зупинився. Візник зіскочив, відчинив дверцята, а там нікого немає. Коли я підійшов, він саме розлючено заглядав до порожнього кеба, - і, правду кажучи, такої добірної лайки я на своєму віку ще не чув. Старої й сліду не було, тож довгенько йому тепер, боюся, доведеться чекати своїх грошенят. Ми пішли до тринадцятого будинку - там мешкає статечний оббивальник на ім'я Кезвік, а про Сойєрів чи про Денісів там ніхто й не чув.

Невже ви хочете сказати, - здивовано вигукнув я, - що ця немічна кульгава баба вискочила на ходу з кеба так, що ні ви, ні візник її не помітили?

Яка там у біса баба! - сердито скрикнув Шерлок Холмс. - То ми з вами - старі баби, коли нас так ошукали! То був молодий чоловік, дуже спритний, і до того ж першорядний актор. Загримувався він чудово. Він бачив, безперечно, що я стежу за ним, і втнув оцю витівку, щоб вислизнути. З усього видно, що людина, яку ми розшукуємо, діє не сама, - вона має друзів, які ладні піти заради неї на ризик. Але ви, докторе, зараз зовсім зійшли нінащо. Послухайте-но моєї поради та йдіть собі спати.

Я й справді добре натомився і охоче дослухався до його поради. Холмс сів біля каміна, де дотлівали жарини, і я ще довго чув тихі, сумні звуки його скрипки; я вже знав, що це означало - він обдумував нашу дивовижну таємницю, яку вирішив розплутати будь-що.

6. Тобіас Ґреґсон показує своє вміння

Наступного дня в газетах було повно вістей про «Брикстонську таємницю», як її охрестили. Кожна газета містила довгий звіт про цю пригоду, а деякі видрукували й дописи. Окремі відомості в них були новими для мене. Я й досі зберігаю в своєму альбомі численні газетні вирізки, а в записнику - нотатки про це вбивство. Ось зміст кількох із них.

«Дейлі Телеграф» зауважував, що в історії злочинів рідко траплялися трагедії, супроводжувані такими химерними обставинами. Німецьке прізвище жертви, відсутність будь-якої причини, лиховісний напис на стіні - все свідчить про те, що злочин скоєно політичними біженцями та революціонерами. В Америці є багато соціалістичних товариств; небіжчик, напевно, порушив якісь їхні неписані закони, і його вислідили. Побіжно згадавши німецький фемґерихт, тофанську воду, карбонаріїв, маркізу де Бренвільє, вчення Дарвіна, вчення Мальтуса та вбивства на Ретклiфському шляху, автор насамкінець закликав уряд бути насторожі й посилити нагляд за іноземцями в Англії.

«Стандард» підкреслював, що такі порушення закону трапляються зазвичай під владою лібералів. Причиною тому є мінливий настрій суспільства, що породжує зневагу до закону. Убитий був американцем і прожив у нашій столиці кілька тижнів. Він наймав кімнати в мадам Шарпантьє, на Торкі-Терас у Кембервелі. Разом з ним подорожував його особистий секретар - містер Джозеф Стенджерсон. У вівторок, третього числа, обидва попрощалися з господинею та поїхали на Юстонський вокзал, щоб відбути з міста ліверпульським експресом. На пероні їх востаннє бачили разом. Після того про них не було відомо нічого, аж поки, як уже зазначалося, тіло містера Дребера не знайшли в порожньому будинку на Брикстон-Роуд, за кілька миль від Юстона. Як він тудипотрапив, яким чином зустрів свій кінець - усе це досі таємниця. Так само невідомо, де зараз Стенджерсон. «Ми раді чути, - писалося в газеті, - що слідство ведуть містер Лестрейд і містер Ґреґсон із Скотленд-Ярду; можна запевно сказати, що відомі детективи проллють на цю справу світло».

«Дейлі Ньюс» не мали сумніву, що це політичне вбивство. Деспотизм континентальних урядів та їхня ненависть до лібералізму пригнали до наших берегів безліч біженців, що могли б стати чудовими британськими громадянами, якби не були отруєні спогадами про все, чого їм довелося зазнати. Серед цих людей існує суворий кодекс честі, найменше порушення якого карається смертю. Треба докласти всіх зусиль, щоб розшукати Дреберового секретаря Стенджерсона й довідатися про звички небіжчика. Вкрай важливе те, що пощастило встановити адресу будинку, де він мешкав, - цим слід цілком завдячити енергії та проникливості містера Ґреґсона із Скотленд-Ярду.

Ми прочитали ці дописи за сніданком; Шерлок Холмс на весь голос сміявся з них.

Я ж казав вам: що б не сталося, Лестрейд із Ґреґсоном завжди виграють.

Це залежатиме від того, як обернеться справа.

О, ні, це нічогісінько не важить. Якщо вбивцю спіймають, то «завдяки» їхнім зусиллям; якщо він утече - то «незважаючи» на їхні зусилля. Одне слово, «мені пагінці, тобі корінці», і вони щоразу виграють. Хоч би що вони накоїли, все одно матимуть прихильників. Згадайте Буало: «Дурнішого дурний дивує неодмінно».

Боже, що це таке? - скрикнув я, почувши в передпокої й на сходах тупіт безлічі ніг і розгніваний голос нашої господині.

Це загін кримінальної поліції з Бейкер-стріт, - серйозно відповів мій приятель.

Тим часом до кімнати вдерлося півдюжини брудних і обідраних вуличних хлопчаків.

Струнко! - суворо вигукнув Холмс, і шестеро малих замазур вишикувались і застигли перед ним. - Надалі доповідати приходитиме сам Віґінс, а решта нехай чекають на вулиці. Ну-бо, Віґінсе, знайшли?

Ні, сер, не знайшли, - відказав один із хлопчаків.

Так я й думав. Шукайте, доки не знайдете. Ось ваша платня. - Він дав кожному по шилінгу. - А тепер ідіть і наступного разу приходьте з кращими новинами.

Він змахнув рукою, й хлопчаки, мов щури, помчали сходами вниз; за хвилину їхні дзвінкі голоси лунали вже з вулиці.

З одного такого малого прохача більше користі, ніж з дюжини полісменів, - зауважив Холмс. - Самий уже їхній мундир запечатує людям уста, а ці бешкетники всюди пролізуть і все почують. Кмітливий народ, - їм бракує тільки дисципліни.

Ви найняли їх для Брикстонської справи? - спитав я.

- Так, мені треба з’ясувати одну подробицю. Тут потрібен лише час. Оввa! Зараз ми почуємо щось новеньке про вбивство з помсти. Нас ушановує своїми відвідинами сам Ґреґсон, і кожна риса його виду випромінює задоволення. Так, так, зупинився... Ось він!

Нетерпляче задзеленчав дзвінок; менш ніж за хвилину білявий детектив збіг сходами нагору, перестрибуючи через три сходинки разом, і влетів до нашої вітальні.

Любий мій друже, - вигукнув він, щосили трусячи покірну Холмсову руку, - привітайте мене! Я розплутав загадку, й тепер усе ясно як Божий день!

Мені здалося, що по виразному обличчю мого приятеля промайнула тінь хвилювання.

Ви хочете сказати, що натрапили на слід? - спитав він.

На слід? Та що ви, сер! Убивця сидить у нас за ґратами!

Хто ж він такий?

- Артур Шарпантьє, молодший лейтенант флоту її величності! - вигукнув Ґреґсон, потираючи товсті руки й гордовито випнувши груди.

Шерлок Холмс полегшено зітхнув, і вуста його розцвіли усмішкою.

Сідайте й беріть оцю сигару, - мовив він. - Ми палаємо нетерпінням дізнатися, як ви це зробили. Хочете віскі з содовою?

Так, будь ласка, - відповів детектив. - Останні два дні забрали в мене стільки сил, що я аж падаю з ніг - не так, розумієте, через утому, як через розумову напругу. Адже вам таке відомо, містере Шерлоку Холмсе, - ми з вами однаково працюємо головою.

Ви лестите мені, - похмуро заперечив Холмс. - То яким чином ви досягли таких блискучих результатів?

Детектив умостився в кріслі й запихкотів сигарою. Несподівано він ляснув себе по нозі й зареготав.

Оце-то сміх! - скрикнув він. - Той бовдур Лестрейд гадає, що він розумніший за всіх, а сам пішов хибним слідом. Він шукає Стенджерсона, секретаря, а цей Стенджерсон так само замішаний в убивстві, як ненароджена дитина. А Лестрейд, звичайно, вже зловив його.

Ця думка так потішила Ґреґсона, що він сміявся до сліз.

А як ви натрапили на слід?

Зараз я все розповім вам. Докторе Ватсоне, це все суворо між нами, звичайно. Найперші труднощі полягали в тому, як довідатися про Дреберове життя в Америці. Інші чекали б, поки хтось відгукнеться на оголошення чи сам схоче надати відомості. Але Тобіас Ґреґсон працює інакше. Пам'ятаєте циліндр, що лежав біля трупа?

Так, - відповів Холмс. - Із крамниці «Джон Ундервуд та сини», Кембервел-Роуд, сто двадцять дев'ять.

Ґреґсон помітно спохмурнів.

Я й гадки не мав, що ви помітили це, - мовив він. - Ви були там?

Ні.

Ага! - ледве усміхнувся Ґреґсон. - У нашій роботі не слід нехтувати жодною дрібницею, навіть найменшою.

Для великого розуму дрібниць не існує, - повчально зауважив Холмс.

Отож я пішов до Ундервуда й спитав, чи не продавав він циліндр отакого розміру й форми. Той зазирнув до своїх книг і одразу відшукав запис. Циліндр він послав містеру Дреберу, до кімнат Шарпантьє на Торкі-Терас. Отак я дізнався його адресу.

Розумно вчинили, авжеж! - пробурмотів Шерлок Холмс.

Потім я вирушив до мадам Шарпантьє, - вів далі детектив. - Я побачив, що вона надто бліда й стурбована. З нею була дочка - дуже гарна дівчина, до речі; очі її були червоні, а вуста тремтіли, коли я заговорив до неї. Це не пройшло повз мою увагу. Я одразу відчув, що тут грають нечисто. Адже вам, містере Шерлоку Холмсе, знайомий отой морозець на серці, коли ви натрапляєте на слід. Я й спитав: «Чи чули ви про загадкову смерть вашого колишнього квартиранта, містера Еноха Дж. Дребера з Клівленда?»

Мати кивнула. Вона, мабуть, не мала сили промовити ані слова. Дочка вибухнула слізьми. Тут мені стало зрозуміло: ці жінки щось знають.

«О котрій годині містер Дребер поїхав на вокзал?» - спитав я.

«О восьмій, - відповіла мати, ковтнувши повітря, щоб стримати хвилювання. - Його секретар, містер Стенджерсон, казав, що є два потяги - о чверть на десяту та об одинадцятій. Він збирався їхати першим».

«І тоді ви бачили його востаннє?»

Жінка раптом невпізнанно змінилася. На ній не було лиця, коли я спитав про це. Минула майже хвилина, поки вона хрипко, силувано промовила: «Так».

На мить запанувала мовчанка; раптом дочка заговорила спокійним, чистим голосом.

«Брехня ще нікому не йшла на користь, матусю, - сказала вона. - Будьмо щирими з цим джентльменом. Так, ми бачили містера Дребера ще раз».

«Хай Бог тебе простить! - скрикнула мадам Шарпантьє, сплеснувши руками, і впала в крісло. - Ти згубила свого брата!»

«Артур сам звелів би нам говорити правду», - незворушно сказала дівчина.

«Краще вже розкажіть мені все, - мовив я. - Напівправда - це ще гірше, ніж брехня. До того ж дещо ми вже самі знаємо».

«Це буде на твоїй совісті, Алісо! - вигукнула мати й обернулася до мене: - Я все розповім вам, сер. Не думайте, що я хвилююся через те, що мій син доклав рук до цього страшного вбивства. Він ні в чому не винен. Я лише боюся, що зганьблю його у ваших очах і в очах інших. Проте це так само неможливо. Його чесна вдача, його переконання, все його життя засвідчать це!»

«Розкажіть краще все щиро, - відповів я. - Повірте мені, якщо ваш син не винен, то йому нічого не зроблять».

«Алісо, залиш, будь ласка, нас наодинці, - сказала мати, й дочка пішла. - Я вирішила мовчати, сер, - вела вона далі, - але коли вже моя бідолашна донька заговорила про це, мені нікуди подітись. І коли вже я наважилася, то розповім усе до дрібниць».

«Оце буде наймудріше», - погодився я.

«Містер Дребер мешкав у нас майже три тижні. Він і його секретар, містер Стенджерсон, подорожували Європою. Я бачила на кожній їхній валізі мітку «Копенгаген», - виходить, вони востаннє зупинялися саме там. Стенджерсон - чоловік спокійний, стриманий, а от хазяїн його, на жаль, був зовсім іншої вдачі. Мав лихі звички й поводився брутально. Першого ж вечора, як приїхав, страшенно напився і, правду кажучи, взагалі після полудня не бував тверезим. Залицявся до покоївок якнайбезсо- ромнішим чином. А найгірше, що він почав отак поводитись і з моєю донькою Алісою, - не раз казав їй таке, чого вона, на щастя, через свою невинність навіть не розуміла. Одного разу він дійшов до крайнощів - схопив її й почав цілувати; навіть його секретар не витримав і дорікнув йому за таку ганебну витівку».

«А чому ж ви все це терпіли? - спитав я. - Адже ви могли виставити їх надвір будь-якої хвилини».

Мадам Шарпантьє збентежилась, почувши це запитання.

«Бог - свідок, я відмовила б їм уже наступного дня, - сказала вона. - Проте надто вже велика була спокуса. Кожен з них платив по фунту на день - чотирнадцять фунтів на тиждень, а зараз так важко знайти квартирантів. Я вдова, син мій служить у флоті, й це потребує великих грошей. Отож я й терпіла, скільки могла.

Але після тієї останньої витівки мені зовсім увірвався терпець і я звеліла йому забиратися геть. Через те він і поїхав».

«А далі?»

«Мені полегшало на серці, коли він виїхав. Син мій зараз удома, у відпустці, але йому я нічого не сказала - він надто вже запальний і так ніжно любить сестру. Коли я зачинила за ними двері, в мене камінь із душі спав. Та не минуло й години, як хтось подзвонив і мені сказали, що містер Дребер повернувся. Поводився він зухвало - встиг, мабуть, уже напитися. Вдерся до кімнати, де ми сиділи з дочкою, і пробурчав щось недоладне, - мовляв, спізнився на потяг. Потім обернувся до Аліси й просто при мені запропонував їй тікати з ним. «Ви вже дорослі, - сказав він, - і заборонити вам ніхто не може. Я маю купу грошей. Не зважайте на свою стару, їдьмо просто зараз! Житимете зі мною, як принцеса!» Бідолашна Аліса злякалася й хотіла побігти геть, але він схопив її за руку й поволік до дверей. Я закричала, й тоді надбіг мій син, Артур. Що сталося потім, я не знаю. Я чула тільки прокльони та шум бійки. Я так перелякалася, що й голови підвести не могла. Нарешті глянула й побачила, що Артур стоїть на порозі з палицею в руках і сміється. «Думаю, що наш пречудовий квартирант більш сюди не попхнеться, - мовив він. - Піду погляну, що він там робить». Він узяв капелюх і пішов надвір. А вранці ми почули про ту таємничу смерть містера Дребера».

Розповідаючи, мадам Шарпантьє то зітхала, то схлипувала. Часом вона навіть не говорила, а шепотіла - я ледве розбирав слова. Але все, що вона сказала, я застенографував, щоб потім не сталося жодної помилки.

Цікаво, - мовив, позіхнувши, Холмс. - А що було далі?

Коли мадам Шарпантьє замовкла, - вів далі детектив, - я зрозумів, що все залежить від єдиної обставини. Я пильно подивився на неї, - це завжди діє на жінок, - і спитав, о котрій годині повернувся її син.

«Я не знаю», - відповіла вона.

«Не знаєте?»

«Ні, він має ключ і сам відмикає двері».

«Ви вже спали тоді?»

«Так».

«А коли ви пішли спати?»

«Об одинадцятій».

«То вашого сина не було щонайменше дві години?»

«Так».

«А може, чотири чи п’ять?»

«Так».

«Що ж він робив увесь цей час?»

«Не знаю», - відповіла вона й зблідла так, що аж її вуста побіліли.

Звичайно, після того вже не було потреби щось питати. Я дізнався, де зараз лейтенант Шарпантьє, взяв з собою двох офіцерів і заарештував його. Коли я торкнув його за плече і звелів спокійно йти з нами, він нахабно спитав: «Ви, напевно, підозрюєте, що я причетний до вбивства цього негідника Дребера?» А оскільки про вбивство й мови ще не було, все це видається надто вже підозрілим.

Надто, - підтвердив Холмс.

Він тримав у руці важку палицю, з якою, за словами матері, кинувся навздогін за Дребером. Товсту дубову палицю.

То як, по-вашому, сталося це вбивство?

Гадаю, що так: він ішов за Дребером аж до Брикстон-Роуд. Там знову зчинилася бійка, і Дребер дістав удар палицею, - скоріш за все, в живіт, - і одразу помер, але на тілі не залишилося жодного сліду. Вночі дощило, довкола не було ні душі, тож Шарпантьє затяг тіло до порожнього будинку. А свічка, кров, напис на стіні, обручка - все це витівки, щоб збити поліцію зі сліду.

Чудово! - схвально вигукнув Холмс. - Ви справді досягаєте успіхів, Ґреґсоне. Ми ще почуємо про вас.

Я теж задоволений своєю роботою, бо непогано з нею впорався, - гордовито відповів детектив. - Молодик наголошує в своєму свідченні, що він справді пішов за Дребером, але той невдовзі побачив його, покликав кеб і поїхав. А по дорозі додому Шарпантьє стрів свого товариша з флоту, і вони довго гуляли разом. Однак сказати, де живе той товариш, він не зміг. Як на мене, тут усе збігається якнайліпше. Але як подумаю про Лестрейда, що гасає тепер хибним слідом! Боюся, що він небагато там відшукає. Дивіться-но, ось і він сам!

На порозі справді стояв Лестрейд - за розмовою ми не почули його кроків. Та куди поділися його пиха, ошатність? Обличчя його було розгублене, стривожене, одежа - пом’ята, заляпана брудом. Він, мабуть, прийшов порадитися з Шерлоком Холмсом, бо надто вже збентежився, коли побачив свого колегу: той стояв посеред кімнати, нервово бгаючи капелюх, і не знав, що робити.

Вкрай дивовижний випадок, - промовив він нарешті. - Страшенно заплутана історія.

Та невже, містере Лестрейде? - вигукнув Ґреґсон. - Я так і думав, що ви дійдете цього висновку. Чи вдалося вам знайти секретаря, містера Джозефа Стенджерсона?

Містера Джозефа Стенджерсона, секретаря, - поважно мовив Лестрейд, - убито в приватному готелі «Голідей» сьогодні вранці о шостій годині.

7. Світло серед темряви

Звістка, що її приніс нам Лестрейд, була така раптова й несподівана, що приголомшила нас усіх. Ґреґсон скочив на ноги, перекинувши віскі з содовою. Я мовчки вирячився на Шерлока Холмса, що міцно стулив уста й насупив брови.

Стенджерсона теж... - пробурмотів він. - Справа ускладнюється.

Вона й так уже досить складна, - пробурчав Лестрейд, сідаючи на стілець. - Але я, здається, потрапив на військову нараду.

А ви... ви певні, що його вбито? - затинаючись, запитав Ґреґсон.

Я щойно був у його кімнаті, - мовив Лестрейд. - Я перший побачив труп.

А ми тут слухали Ґреґсонову точку зору, - відзначив Шерлок Холмс. - Може, ви розповісте нам, що бачили й що встигли зробити?

Будь ласка, - відповів Лестрейд, зручно вмощуючись на стільці. - Правду кажучи, мені здавалося, що Стенджерсон замішаний в убивстві Дребера. Останні події довели, що я цілком помилявся. Переповнений цією думкою, я вирішив з'ясувати, де секретар зараз. Третього числа, о пів на дев'яту вечора, їх бачили разом на Юстонському вокзалі. О другій годині ночі тіло Дребера знайшли на Брикстон-Роуд. Я повинен був дізнатися, що робив Стенджерсон між пів на дев'яту й тією годиною, коли стався злочин, і куди він подівся потім. Я послав до Ліверпуля телеграму, перелічив його прикмети й просив простежити за пароплавами, що відбувають до Америки. Потім об'їхав усі готелі, що біля Юстона. Як бачите, міркував я так: якщо вони з Дребером розійшлися біля вокзалу, то секретар, природно, переночує десь поблизу, а вранці знову прийде на вокзал.

Вони, напевно, заздалегідь домовились про місце зустрічі, - зауважив Холмс.

Так і було. Увесь минулий вечір я розшукував Стенджерсона, але марно. Сьогодні я почав шукати його рано-вранці і о восьмій годині дістався приватного готелю «Голідей», що на Літл-Джордж-стріт. На моє запитання, чи не мешкає тут містер Стенджерсон, там одразу відповіли: «Так».

«Ви, звичайно, той джентльмен, на якого він чекає, - сказали мені. - Вже два дні чекає».

«А де він зараз?» - спитав я.

«У себе нагорі, спить. Він просив розбудити його о дев'ятій».

«Я сам піду й розбуджу його», - мовив я.

Я подумав, що моя несподівана поява застане його зненацька, й він прохопиться про вбивство. Коридорний узявся провести мене до його кімнати - вона була на третьому поверсі й виходила до вузенького коридору. Коридорний показав мені його двері і вже пішов собі вниз, аж раптом я уздрів таке, що мені погано стало, незважаючи на мій двадцятирічний досвід. З-під дверей тоненькою червоною смужкою витікала кров; вона перетинала коридор і збігалася біля стіни навпроти в калюжку. Я мимоволі скрикнув; коридорний почув і повернувся. Побачивши таке, він мало не знепритомнів. Двері було замкнено зсередини, але ми висадили їх плечима і вдерлися до кімнати. Вікно було відчинене, а коло нього, скорчившись, лежав чоловік у нічній сорочці. Він був мертвий і вже, напевно, давно: руки й ноги встигли захолонути. Ми перевернули труп горілиць, і коридорний підтвердив, що це той самий джентльмен, який мешкав у них під ім'ям Джозефа Стенджерсона. Причиною смерті був глибокий удар ножем у лівий бік, що зачепив серце. І тут виявилася найдивовижніша річ. Як ви гадаєте, що ми побачили над трупом?

Перш ніж Холмс відповів, я зрозумів, що зараз почую щось страшне, і в мене пробіг мороз поза шкірою.

Слово «Rache», написане кров'ю, - мовив він.

Саме так, - підтвердив Лестрейд із забобонним страхом у голосі.

Ми з хвилину помовчали.

У вчинках невідомого вбивці було щось таке незбагненне й методичне, що його злочини здавались від того ще лиховіснішими. Нерви мої, що ніколи не підводили мене на полі бою, напружились.

Убивцю бачили, - вів далі Лестрейд. - Хлопець, який приносив молоко, повертався до молочарні провулком, куди виходить стайня, що за готелем. Він помітив, що драбину, яка завжди лежить там на землі, приставлено до одного з вікон третього поверху, а вікно відчинено навстіж. Хлопець відійшов убік, озирнувся й побачив, що по драбині лізе вниз чоловік. Ліз він так поволі, що хлопець сприйняв його за теслю чи столяра з готелю. Він не звернув уваги на того чоловіка, хоч і подумав мимоволі, що в таку ранню годину ще ніхто не працює. Він пригадав, що той чоловік був високий, червонолиций, у довгому коричневому пальті. Напевно, пішов з кімнати не одразу після вбивства, бо встиг сполоснути руки в тазику з водою й старанно витерти ніж об простирадло, - на ньому залишилися криваві плями.

Я позирнув на Холмса - опис убивці якнайточніше збігався із його здогадами. Проте обличчя його не виявляло ні радощів, ні задоволення.

Чи знайшли ви в кімнаті щось таке, що могло б навести на слід убивці? - спитав він.

Нічого. У Стенджерсона в кишені був Дреберів гаманець, але тут немає нічого незвичайного: Стенджерсон завжди платив за хазяїна. В гаманці було вісімдесят фунтів і ще дріб'язок, але звідти, мабуть, нічого не взяли. Не знаю, якими були мотиви цих химерних злочинів, але запевно, що це не грабунок. У кишенях убитого не було жодних документів чи записок, крім телеграми з Клівленда, одержаної місяць тому; в ній сказано - «Д. Г. в Європі». А підпису немає.

І більш нічого? - спитав Холмс.

Нічого важливого. На ліжку лежав роман, який небіжчик читав перед сном, а на стільці поряд - його люлька. На столі стояла склянка з водою, а на підвіконні - коробочка до ліків, і в ній - дві пігулки.

Шерлок Холмс із радісним вигуком скочив зі стільця.

Остання ланка! - скрикнув він. - Тепер усе ясно.

Обидва детективи приголомшено вирячились на нього.

Зараз у моїх руках, - упевнено промовив мій приятель, - усі нитки цього заплутаного клубка. Бракує, звичайно, кількох подробиць, але низка найголовніших подій - від тієї миті, коли Дребер розійшовсь із Стенджерсоном на вокзалі, і аж до тієї, коли ви знайшли Стенджерсонове тіло, - мені зрозуміла, немовби я бачив їх на власні очі! Я це доведу вам. Чи не могли б ви взяти звідти пігулки?

Вони тут, у мене, - сказав Лестрейд, дістаючи маленьку білу коробочку. - Я взяв і пігулки, і гаманець, і телеграму, щоб віддати їх до поліційної дільниці. Правду кажучи, пігулки я взяв випадково, бо взагалі не надавав їм жодної ваги.

Дайте-но їх сюди, - наказав Холмс. - Ану-бо, докторе, - звернувся він до мене, - чи звичайні це пігулки?

Ні, безперечно, вони не були звичайні. Перлисто-сірого кольору, кругленькі, майже прозорі...

Судячи з їхньої легкості й прозорості, вони повинні розчинятись у воді, - зауважив я.

Саме так, - відповів Холмс. - Підіть, будь ласка, вниз і принесіть отого бідолашного тер'єра; він такий хворий, що господиня вчора просила приспати його - нехай не мучиться.

Я пішов униз і приніс тварину на руках. Важке дихання й неначе скляні очі собаки свідчили про те, що йому недовго лишилося жити. З побілілого його носа було видно, що собаче життя вже добігало кінця. Я поклав тер'єра на килимок.

Тепер я розріжу одну з цих пігулок навпіл, - мовив Холмс, дістаючи кишеньковий ніж. - Одну половинку ми покладемо назад - вона ще стане нам у пригоді. А другу вкинемо до оцієї склянки й додамо ще чайну ложечку води. Як бачите, наш друг доктор не помилився - вона швидко розчиняється.

Дуже цікаво, - ображено промовив Лестрейд, запідозривши, мабуть, що з нього кепкують, - але я все-таки не доберу, до чого тут смерть містера Джозефа Стенджерсона?

Постривайте, друже, постривайте! Невдовзі ви побачите, що ці пігулки стосуються її якнайтісніш. Тепер я додам трохи молока, щоб було смачніше й собака вихлебтав усе одразу.

Сказавши це, він вилив рідину із склянки на тарілочку й поставив її перед тер'єром; той вилизав усе до краплі. Серйозність Шерлока Холмса так вразила нас, що ми сиділи мовчки, мов зачаровані, й стежили за твариною, чекаючи на щось надзвичайне. Проте нічого не сталося. Собака й далі лежав на килимку, важко дихаючи, але від пігулки йому не стало ні краще, ні гірше.

Холмс дістав годинник: хвилина бігла за хвилиною, собака дихав, як і раніш, а Шерлок Холмс сидів засмучений і зневірений. Він прикусив губу, затарабанив пальцями по столу - одне слово, виказував усі ознаки явного нетерпіння. Він так хвилювався, що мені щиро стало шкода його, а обидва детективи зловтішно посміхалися, відверто радіючи його невдачі.

Це не може бути збіг! - вигукнув він нарешті, підхопився зі стільця й став розлючено ходити туди-сюди кімнатою. - Це не може бути простий збіг! Ті самі пігулки, які, вважав я, вбили Дребера, знайдені біля мертвого Стенджерсона. І вони не діють. Що це означає? Не вірю, що вся низка моїх припущень була хибна. Це неможливо! І все-таки бідолашний пес живий. Ага, тепер я знаю! Знаю! - З цим радісним вигуком він схопив коробочку, розрізав навпіл іншу пігулку, розчинив її, додав молока й поставив перед тер'єром. Ледве нещасна тварина лизнула цю

суміш, як тіло її скорчилося в судомах, напружилось, і вона заціпеніла, ніби вражена блискавкою.

Шерлок Холмс глибоко зітхнув і втер з чола піт.

Треба більше довіряти собі, - сказав він. - Час мені вже знати, що коли якийсь факт перечить довгій низці висновків, то його можна витлумачити інакше. З двох пігулок у коробочці одна містила смертельну отруту, а інша була цілком безпечна. Я мав про це здогадатися раніше, ніж побачив коробочку!

Ці останні слова здалися мені такими дивними, що я почав сумніватися, чи при здоровому глузді він. Труп собаки, проте, слугував доказом, що його висновки були правдиві. Я відчув, що туман у моїй голові поволі розвіюється і я починаю потроху осягати правду.

Вам усе це видається дивовижним, - вів далі Холмс, - бо ви на початку розсліду не звернули увагу на єдину обставину, що була справжнім ключем до таємниці. Мені пощастило вхопитися за неї, а все інше тільки підтверджувало мій здогад і було його логічним результатом. Усе те, що спантеличувало вас і, здавалось, іще більше заплутувало справу, для мене лише прояснювало її й робило переконливішими мої висновки. Змішувати химерне з таємничим не можна. Найбуденніший злочин часто є найзагадковішим, бо його не супроводжують якісь особливі обставини, що на них могли б спертися висновки. Це вбивство було б набагато важче розгадати, якби тіло знайшли просто на вулиці, без усяких чудернацьких ознак і подробиць. Такі химерні подробиці не тільки не утруднюють справи, а навпаки - полегшують її.

Містер Ґреґсон, що палав нетерпінням під час цієї промови, не витримав.

Послухайте-но, містере Шерлоку Холмсе, - сказав він, - ми охоче визнаємо, що ви - людина кмітлива й маєте власні методи роботи. Але зараз нема часу вислуховувати ці лекції. Зараз треба ловити вбивцю. Я сам спробував розгадати цю справу, але схоже, що помилився. Молодий Шарпантьє не може бути причетним до другого вбивства. Лестрейд підозрював Стенджерсона й теж, здається, помилився. Ви увесь час сиплете натяками і вдаєте, що знаєте більше за нас, але тепер ми маємо право спитати відверто: що ви знаєте про цей злочин? Чи можете ви назвати вбивцю?

Не можу не погодитися з Ґреґсоном, сер, - підхопив Лестрейд. - Ми обидва шукали розв’язку і обидва помилилися. З тієї хвилини, як я прийшов, ви вже кілька разів наголошували, що маєте всі потрібні докази. Тепер уже, гадаю, ви їх не приховуватимете?

Якщо вбивцю не заарештувати негайно, - додав я, - він може скоїти ще якісь злочини.

Ми так напосілися на Холмса, що він навіть завагався. Насупивши брови й схиливши голову, він походжав туди-сюди по кімнаті, як це робив, коли над чимось замислювався.

Убивств уже не буде, - сказав він нарешті, раптово зупинившись і поглянувши на нас. - Нехай це більше не турбує вас. Ви питаєте, чи знаю я ім’я вбивці. Так, знаю. Але просто знати ім’я - ще замало, треба зуміти спіймати його. Я сподіваюся зробити це якнайскоріше. Гадаю, що вжиті мною заходи полегшать це важке

завдання, але тут слід діяти надзвичайно обережно, бо нам доведеться зіткнутися з відчайдушною, ладною на все людиною, - і до того ж, як я вже мав нагоду довести, вона має спільника, ще хитрішого, ніж сама. Поки вбивця не знає, що злочин розкрито, ми ще маємо змогу схопити його. Але тільки-но в нього промайне хоч найменша підозра, він одразу змінить ім'я й зникне серед чотирьох мільйонів мешканців нашого величезного міста. Я не хочу нікого з вас образити, але мушу сказати, що такі люди не під силу поліції; через те я й не просив у вас допомоги. Якщо я зазнаю невдачі, то вся вина за це впаде на мене, і я готовий до цього. А тим часом можу лише пообіцяти, що негайно розповім вам усе, тільки-но переконаюся, що моїм намірам ніщо не загрожує.

Ґреґсон із Лестрейдом, напевне, були незадоволені й цією обіцянкою, і образливим натяком на поліційних детективів. Ґреґсон почервонів аж по самісіньке своє біляве волосся, а Лестрейдові очиці спалахнули цікавістю й гнівом. Проте ні той, ні інший не встигли промовити ані слова: у двері постукали, й на порозі з'явився не хто інший, як замурзаний посланець вуличних хлопчаків - малий Віґінс.

Сер, - мовив він, прикладаючи руку до чола, - унизу чекає кеб.

Молодець! - схвально сказав Холмс. - Чому Скотленд-Ярд не використовує оцей новий взірець? - вів далі він, беручи з шухляди пару сталевих наручників. - Погляньте, як чудово спрацьовує пружина. Вони замикаються за одну мить.

Вистачить нам і старого взірця, - зауважив Лестрейд, - аби лише було на кому їх замкнути.

Чудово, чудово! - всміхнувся Холмс. - Нехай візник знесе вниз мої речі. Поклично його сюди, Віґінсе.

Я здивувався: мій приятель, мабуть, зібрався кудись їхати, а мені не сказав жодного слова. В кімнаті стояла валізка; він витягнув її на середину, став навколішки й почав поратися з ременями. Тим часом до кімнати увійшов візник.

Допоможіть-но мені з цим ременем, друже, - промовив Холмс, так само стоячи на колінах і не повертаючи голови.

Візник недбало ступив уперед і простяг руки до ременя. Цієї миті пролунав різкий ляскіт, металевий дзвякіт, і Шерлок Холмс знову підхопився; очі його палали.

Джентльмени, - вигукнув він, - дозвольте відрекомендувати вам містера Джефферсона Гоупа, вбивцю Еноха Дребера та Джозефа Стенджерсона!

Сталося все це миттєво - так швидко, що я навіть не встиг нічого зрозуміти. Але в пам'яті моїй назавжди закарбувалася ця хвилина - переможна Холмсова усмішка, його дзвінкий голос і дике, ошелешене обличчя візника, що уздрів блискучі наручники, які дивовижним чином опинилися на його зап'ястках. Ми закам'яніли, мов ідоли. Раптом затриманий із лютим ревом викрутився з Холмсових рук і побіг до вікна. Він вибив раму й шибку, але вискочити не встиг: ми з Ґреґсоном, Лестрейдом і Холмсом накинулись на нього, мов гончаки. Ми затягли його назад до кімнати, й почалася шалена бійка. Він був такий дужий і розлючений, що знову й знову розкидав нас чотирьох в усі боки. Така сила буває в людини хіба що в нападі епілепсії. Обличчя та руки його були дуже порізані склом, але він, незважаючи на втрату крові, пручався так само люто. Лише тоді,

коли Лестрейд умудрився просунути руку йому під шарф, схопив за горлянку й трохи не задушив, він зрозумів, що боротися марно; проте ми доти не відчували себе в безпеці, доки не зв'язали йому ноги. Нарешті, ледве дихаючи, ми підхопилися.

Внизу чекає кеб, - мовив Шерлок Холмс. - На ньому ми й повеземо його до Скотленд-Ярду. Що ж, джентльмени, - лагідно усміхнувся він, - нашій маленькій таємниці настав кінець. Питайте, будь ласка, що хочете і не бійтеся, що я відмовлюся відповідати.

Частина друга

КРАЇНА СВЯТИХ

1. У великій соляній пустелі

У середній частині величезного Північноамериканського континенту лежить понура, безплідна пустеля, що здавна слугувала перепоною на шляху цивілізації. Від Сьєрра-Невади до Небраски, від ріки Єлоустон на півночі до Колорадо на півдні розпростерлася країна безлюддя й тиші. Але природа виявила свій норов навіть у цій похмурій пустелі. Тут є й високі, вкриті сніговими шапками гори, і темні, невеселі яруги; скелясті ущелини, якими пливуть стрімкі потоки, й широкі долини, взимку білі від снігу, а влітку сірі від солончакового пилу. Але всюди однаково голо, непривітно та сумно.

В цій країні відчаю немає людей. Іноді, шукаючи нових місць для полювання, туди заходить індіанське плем'я поуні або чорноногих, але навіть найвідчайдушніші сміливці раді якнайскоріше покинути ці лиховісні долини й повернутися до рідних степів. То тут, то там нишпорять чагарниками койоти, тріпоче в повітрі крилами канюк і вряди-годи блукає, перевалюючись, темною улоговиною сірий ведмідь, що шукає поживи серед голих скель. Оце і всі мешканці тамтешньої глухомані.

В цілому світі не знайти краєвиду, сумнішого за той, що відкривається з північного схилу Сьєрра-Бланки. Аж до обрію тягнеться нескінченна пласка долина, вся вкрита солончаковим пилом; лише подекуди на ній темніють низенькі кущики чапаралю. Далеко на обрії височіє довге пасмо гір, чиї зубчасті верхи вкриває сніг. На всьому цьому величезному просторі немає жодних ознак життя, жодного сліду живої істоти. У сталево-блакитному небі - ані пташки, і ніщо не ворушиться на темно-сірій землі - все огортає цілковита тиша. Скільки не прислухатимешся, не почуєш серед цієї великої пустелі ані звуку; тут панує мовчанка - непорушна, гнітюча тиша.

Вже сказано було, що в цій долині немає ні сліду життя. Проте це не зовсім так. Із висоти Сьєрра-Бланки видно дорогу, що в'ється пустелею й зникає десь удалині. Вона поорана колесами й витоптана ногами багатьох шукачів щастя. Вздовж дороги, виблискуючи під сонцем, яскраво біліють на сірому солончаку якісь речі. Підійдіть і погляньте на них! То кістки - одні великі й грубі, інші дрібніші й тонші. Великі кістки - бичачі, менші - людські. На півтори тисячі миль можна простежити страшний караванний шлях за рештками тих, хто загинув у дорозі.

4 травня 1847 року все це побачив перед собою самотній подорожній. Зовні він скидався на духа чи демона цієї місцини. З першого погляду важко було визначити, чи сорок йому років, чи шістдесят. Обличчя його, сухе й виснажене, обтягувала бура, схожа на пергамент шкіра; довге темне волосся й бороду вкрила сріблом сивина, запалі очі горіли неприродним блиском, а рука, що стискала рушницю, нагадувала руку кістяка. Щоб не впасти, він спирався на рушницю, хоча, судячи з високого зросту й могутньої статури, повинен був мати міцне, витривале здоров'я. Але схудле обличчя та одежа, що, мов торбини, звисала на його висохлому тілі, виразно свідчили, чому він виглядає немічним старцем. Він помирав - помирав з голоду й спраги.

Зібравшись востаннє на силі, він зійшов у долину, потім піднявся вгору, марно сподіваючись знайти хоч краплину води. Але побачив перед собою лише соляну пустелю й пасмо диких гір удалині - жодного кущика чи дерева, жодного сліду води. На всьому цьому неозорому просторі не видно було ані промінця надії. Шаленими, розгубленими очима він поглянув на північ, на схід, на захід - і зрозумів, що його мандрам настав кінець і тут, на голій скелі, він стріне свою смерть. «Чи не все одно - тут чи за двадцять п'ять років на подушках», - пробурмотів він, сідаючи в затінку біля великої брили.

Але перш ніж сісти, він поклав на землю непотрібну тепер рушницю та великий клунок, зав'язаний сірою хусткою, який він ніс, перекинувши через праве плече. Клунок був, здається, надто важким для нього - знявши з плеча, він не втримав його в руках і майже впустив на землю. Вмить розлігся жалісний крик, і з хустки висунулось маленьке злякане личко з блискучими карими оченятами, а потім - два брудні кругленькі кулачки.

Ти вдарив мене! - сердито промовив дитячий голосок.

Справді? - винувато промовив подорожній. - Пробач, я ненароком. - Говорячи це, він розв'язав хустку - в ній лежала гарненька дівчинка років п'яти в чистеньких черевичках, рожевій сукенці й полотняному фартушку, - це свідчило про те, що її вдягала дбайлива мати. Личко дівчинки зблідло й схудло, але, судячи з її міцних ніжок та рученят, дівчинці довелося зазнати менше лиха, ніж її захисникові.

Тобі боляче? - стурбовано спитав він, побачивши, як дівчинка, засунувши пальці в скуйовджені золоті кучерики, тре потилицю.

Поцілуй, і все буде гаразд, - поважно сказала вона, підставивши ближче забите місце. - Мама завжди так робить. Де мама?

Мама пішла. Ти, мабуть, скоро її побачиш.

Пішла? - мовила дівчинка. - Чому ж вона не сказала «на все добре»? Вона завжди так робила, коли йшла до тітоньки на чай, а тепер її нема вже три дні. Так пити хочеться, авжеж? Чи нема тут води або чогось поїсти?

Нема нічого, люба. Почекай трохи, і все буде гаразд. Поклади-но сюди голівку, й тобі стане легше. Нелегко говорити, коли губи сухі, як папір, але краще вже я розкажу тобі, як лягли карти. Що це в тебе?

Які гарні! Які чудові! - захоплено вигукнула дівчинка, підібравши два блискучі шматки слюди. - Коли ми повернемось додому, я подарую їх братикові Бобу.

Скоро ти побачиш іще гарніші речі, - впевнено відповів чоловік. - Тільки трошки зачекай. Ось що я хотів тобі сказати: чи пам'ятаєш ти, як ми пішли від річки?

Так.

Ми сподівалися, що невдовзі прийдемо до іншої річки. Але щось підвело нас - чи компас, чи карта, чи щось іще, - і ми заблукали. Вода скінчилася. Ми зберегли краплину для вас, діточок, і... і...

І тобі нічим було вмитися? - серйозним голоском перервала мала, заглядаючи йому в сумне обличчя.

Так, і попити теж нічого. Спочатку помер містер Біндер, потім індіанець Піт, потім місіс Мак-Ґреґор, Джоні Гонс і, нарешті, твоя мама.

То мама теж померла! - скрикнула дівчинка, зарилася личком у фартушок і гірко заплакала.

Так, усі померли, крім нас із тобою. Тоді я надумав поглянути, чи нема води в цій стороні, закинув тебе на плечі, й ми рушили далі. А тут, здається, ще гірше. Тепер нам зовсім нема на що сподіватися.

То ми теж помремо? - спитала дитина, піднявши залите слізьми личко.

Виходить нібито так.

Чого ж ти раніш мені не сказав? - зраділа вона й засміялася. - Я так злякалась. Але ж коли ми помремо, то підемо до мами!

Так, ти підеш, люба.

І ти теж. Я розкажу мамі, який ти добрий. Вона зустріне нас на дверях раю з великим глечиком води і з цілою купкою гречаників - гарячих, підсмажених, - ми з Бобом так любили їх! А чи довго ще чекати?

Не знаю, мабуть, недовго. - Його очі спинилися на північному обрії. Там на блакитному склепінні неба з'явилися три темні цятки; щомиті вони більшали й незабаром перетворилися на трьох великих бурих птахів, що покружляли над головами подорожніх і посідали на скелю трохи вище від них. То були канюки, хижаки західних долин, чия поява провіщала смерть.

Півники й курочки! - радо вигукнула дівчинка, показуючи на зловісних птахів, і заляскала в долоньки, щоб вони знов злетіли. - Скажи-но, а це місце теж створив Бог?

Звичайно, Бог, - мовив її товариш, якого збудило від задуми це несподіване запитання.

Він створив Іллінойс, і Міссурі теж створив, - вела далі дівчинка. - А це місце, мабуть, створив хтось інший. І погано створив. Він забув про воду й дерева.

То, може, помолимось? - нерішуче запропонував чоловік.

Але ж іще не вечір, - відповіла вона.

Дарма. Ще не час для молитви, але Бог не образиться, їй-право. Прочитай ті молитви, які читала щовечора в фургоні, коли ми їхали долинами.

А чому ти сам не хочеш? - спитала дитина, здивовано розплющивши очі.

Я позабував їх, - відповів він. - Я не молився відтоді, як був трохи старшим за тебе. Ти молися, а я повторюватиму за тобою.

Тоді стань на коліна, і я теж стану, - відказала мала, простеливши на землі хустку. - Склади руки отак. Тобі одразу стане добре.

То було дивне видовище, якого, проте, ніхто не бачив, крім канюків. На простеленій хустці стояли поруч на колінах двоє подорожніх: пустотлива дитина та відчайдушний, загартований життям бурлака. Його зморений вид і кругленьке личко дівчинки були спрямовані вгору. Дивлячись у безхмарне небо, вони палко молилися тій страшній силі, з якою зосталися сам на сам; два голоси - один тоненький і чистий, другий низький і хрипкий - благали милості та прощення. Скінчивши молитву, вони сіли в затінку коло брили; дівчинка швидко заснула, поклавши голівку на широкі груди свого захисника. Він довго вартував її сон, але природа врешті взяла своє. Три дні й три ночі він не зімкнув очей і не давав собі перепочити. Обважнілі повіки поволі опускалися, а голова все нижче й нижче схилялася до грудей, доки посивіла борода не торкнулася золотавих кучериків його маленької товаришки; обоє заснули міцним сном без сновидінь.

Якби подорожньому вдалося здолати сон, то за півгодини він побачив би дивовижну картину. Далеко на обрії соляної пустелі з'явилася хмаринка пилу; ледве помітна спочатку, злита з далеким туманом, вона поволі більшала й ширшала, доки не перетворилася на чітку, щільну хмару. Ця хмара росла далі, і нарешті стало зрозуміло, що її здійняла безліч живих істот. У родючішій місцині можна було б подумати, що то велика череда бізонів, які звичайно пасуться в степах. Але серед дикої пустелі це було неможливо. Вихор пилу наближався до самотньої скелі, де спочивали двоє бідолах; крізь пил проглядали парусинові покрівлі фургонів і постаті озброєних вершників - загадкове видовище виявилось великим караваном, що сунув з заходу. Але що то був за караван! Коли початок його наблизився до підніжжя скелі, кінця ще не було видно. Перетинаючи неосяжну долину, тягнулися валками фургони й вози, вершники й піші люди. Незчисленні юрми жінок гнулися під своєю ношею; діти бігали коло возів і визирали з-під білих покрівель. Це, напевно, були не просто переселенці, а ціле кочове плем'я, що його якісь обставини змусили шукати собі нового пристановища. В чистому повітрі над цим величезним людським натовпом лунав різноголосий гомін, змішаний із рипінням коліс та іржанням коней. Гомін той був дуже гучний, але й він не збудив двох знесилених подорожніх, що спали коло брили.

На чолі каравану їхало кілька вершників із суворими, нерухомими обличчями, в темній полотняній одежі та з рушницями. Біля підніжжя скелі вони зупинилися й почали між собою радитись.

Криниці праворуч, браття, - мовив один із чисто виголеним обличчям, жорсткими вустами й сивим волоссям.

Праворуч від Сьєрра-Бланки, - отже, ми виїдемо до Ріо-Ґранде, - сказав інший.

Не бійтеся зостатися без води! - вигукнув третій. - Той, хто міг добути воду з каменя, не покине своїх обранців!

Амінь! Амінь! - підхопили інші.

Вони зібралися рушати далі, коли раптом наймолодший і найпильніший серед них несподівано скрикнув, показавши на зубчасту скелю над ними. Вгорі, на сірому камені, майорів рожевий клаптик. Вершники миттю зупинили коней і перекинули рушниці

на груди; відокремившись від каравану, до них прискакало вчвал ще кілька вершників. У всіх на вустах було слово: «Червоношкірі».

Тут не може бути багато індіан, - сказав підстаркуватий чоловік, що, очевидно, командував загоном. - Ми пройшли землю поуні, а інших племен по цей бік гір немає.

Я піду вперед і погляну, брате Стенджерсоне, - гукнув один з вершників.

І я! І я! - залунало з дюжину голосів.

Залиште коней тут, ми чекатимемо вас унизу, - відповів старший.

За мить молоді люди скочили з коней, прив'язали їх і полізли кручею вгору, до рожевого клаптя, що збудив їхню цікавість. Вони лізли швидко й тихо, з тією спритністю та впевненістю, яка буває лише в досвідчених лазунів. Ті, що стояли внизу, стежили, як вони перестрибували з каменя на камінь, доки не побачили їхніх постатей на тлі неба. Юнак, що першим здійняв тривогу, випередив решту. Ті, що йшли слідом, раптом побачили, як він розкинув руки, і, наздогнавши його, теж зупинилися, вражені небаченим видовищем.

На невеличкому плаю, що вінчав голу вершину, височіла величезна брила, а біля неї лежав високий, але страшенно схудлий бородатий чоловік. Безжурне його обличчя і рівне дихання свідчили, що він міцно спить. Поряд, обнявши його засмаглу жилаву шию кругленькими білими рученятами, лежала дівчинка; її золотоволоса голівка спочивала на його потертій вельветовій куртці. Рожеві її вуста трішки розійшлися в грайливій усмішці, показуючи рівний рядок білосніжних зубок. Гладенькі ноженята дівчинки в білих панчішках і чистеньких черевичках із блискучими пряжками дивним чином контрастували з довгими висохлими ногами її товариша. Над ними, скраю скелі, похмуро сиділи три канюки; побачивши нових прибульців, вони з хрипким, сердитим клекотом повільно злетіли в повітря.

Крики бридких птахів збудили від сну подорожніх; вони розгублено озирнулися. Чоловік звівся на ноги й поглянув униз, на долину, що була безлюдною, коли його зморив сон, а тепер там роїлося безліч людей і тварин. Не вірячи своїм очам, він провів висохлою рукою по обличчі.

Оце, напевно, і є передсмертна маячня, - пробурмотів він.

Дитина стояла поряд, тримаючись за його одяг, і мовчки дивилася навкруги широко розплющеними, здивованими очима.

Прибульці зуміли одразу переконати бідолах, що їхня поява - не мариво. Один з них підняв дівчинку й посадив собі на плече, а двоє інших, підтримуючи її змученого рятівника, допомогли йому підійти до фургонів.

Мене звуть Джон Фер'є, - пояснив подорожній. - Нас було двадцять двоє; зосталися лише я та ця крихітка. Інші загинули з голоду й спраги ще там, на півдні.

Це твоя донька? - спитав хтось.

Так, моя! - рішуче сказав подорожній. - Моя, адже я врятував її. Нікому її не віддам. Відтепер вона - Люсі Фер'є. А хто ви такі? - запитав він, зацікавлено оглядаючи рослих, засмаглих людей. - Вас тут цілий натовп.

Майже десять тисяч, - відповів один з юнаків. - Ми Божі діти у вигнанні, обранці ангела Мерона.

Ніколи не чув про такого, - мовив подорожній. - Багацько ж у нього обранців!

Не смій блюзнити! - суворо вигукнув інший. - Ми - ті, хто вірить у святі заповіді, написані єгипетським письмом на дошках кутого золота, що були вручені святому Джозефові Сміту в Пальмірі. Ми йдемо з Нову, що в штаті Іллінойс; там стоїть наш храм. Ми шукаємо прихистку від жорстоких людей і безбожників, нехай навіть у пустелі.

Назва «Нову», напевно, щось нагадала Джонові Фер'є.

Я знаю, - сказав він, - ви мормони.

Так, ми мормони, - в один голос відповіли незнайомці.

Куди ж ви йдете?

Ми не знаємо. Нас веде рука Господня в особі нашого Пророка. Зараз ти постанеш перед ним. Він скаже, що з тобою зробити.

Тим часом вони вже зійшли до підніжжя гори; їх оточив натовп прочан - бліді тихі жінки, здорові й веселі діти та стурбовані, суворі чоловіки. Побачивши виснаженого подорожнього та його маленьку товаришку, вони вигукували слова подиву й співчуття. Але їх вели далі, не зупиняючись, поки не наблизилися до фургона, що був більший і краще, багатше оздобленим за інші. Його тягнув шестерик коней; інші фургони були запряжені парою або щонайбільш четвериком. Поруч із візником сидів чоловік років тридцяти; така велика голова і вольове обличчя могли бути лише в проводиря. Він читав грубу книжку в бурій оправі. Коли натовп мормонів підійшов, проводир відклав книжку вбік і уважно вислухав розповідь про те, що сталося. Потім обернувся до подорожніх.

Ми візьмемо вас із собою, - врочисто промовив він, - якщо ви приймете нашу віру. Ми не терпітимемо вовків у нашій череді. Якщо ж ви станете черв'яками, що поволі роз'їдають плід, то нехай ваші кістки краще зотліють у пустелі. Чи згодні ви йти з нами за таких умов?

Я піду з вами, хай там що буде! - вигукнув Фер'є з таким запалом, що суворі старійшини не змогли стримати посмішки. Лише поважне, виразне обличчя проводиря не змінилось.

Візьми їх, брате Стенджерсоне, - мовив він, - нагодуй його й дитину. Доручаю тобі також навчити їх нашої святої віри. Проте ми марнуємо час. Уперед! До Сіону!

До Сіону! - вигукнув натовп мормонів, і цей клич, підхоплений іншими, пролетів довгим караваном і згас десь далеко, перетворившись на неясне бурмотіння. Заляскали батоги, зарипіли колеса, фургони рушили, й караван знов помандрував пустелею. Старійшина, що мав опікуватися двома подорожніми, повів їх до свого фургона, де на них уже чекав обід.

Залишайтеся тут, - сказав він. - За кілька днів ти зовсім одужаєш. Але пам’ятай, що віднині й навіки ти належиш до нашої віри. Так сказав Брігем Янґ, а його вустами промовляв Джозеф Сміт, тобто голос Божий.

2. Квітка Юти

Не варто, мабуть, згадувати всі біди та негаразди, що їх довелося зазнати втікачам-мормонам, поки вони врешті знайшли собі пристановище. З нечуваною в історії впертістю вони пробиралися від берегів Міссісіпі до західних схилів Скелястих гір. Дикуни, хижі звірі, голод, спрага, знемога, хвороби - всі перепони, які природа ставила на їхньому шляху, вони долали з англосаксонською наполегливістю. І все ж таки довга дорога та нескінченні біди зранили серця навіть у найсміливіших.

Тому всі вони, як один, упали на коліна в щирій молитві, коли побачили внизу широку, залиту сонцем долину Юти, коли почули з вуст свого проводиря, що це і є земля обітована і що ця незаймана земля віднині належатиме їм навіки.

Янґ виявив себе не тільки рішучим проводирем, а й кмітливим управителем. З’явилися карти й креслення майбутнього міста. Довкола було розбито ділянки для ферм, що роздавалися кожному за його становищем. Крамарям дали змогу зайнятися торгівлею, ремісникам - своїми ремеслами. Міські вулиці та майдани виростали, немовби за велінням чарів. У долині осушували болота, ставили огорожі, розчищали поля, саджали, сіяли, й наступного літа вона вже була золота від достиглої пшениці. Все швидко зростало в цій дивній оселі. Та найшвидше зростав великий храм посеред міста; щодня він ставав усе вищим та ширшим. Із самісінького світанку до пізньої ночі біля цього пам’ятника,який споруджували переселенці тому, хто провів їх крізь усі небезпеки, стукотіли молоткий вищали пилки.

Двоє подорожніх, Джон Фер’є і дівчинка, що ділила з ним долю як названа дочка, пройшли з мормонами до кінця їхньої великої мандрівки. Мала Люсі Фер’є залюбки подорожувала в фургоні старійшини Стенджерсона, де разом з нею були три мормонові жінки та його син - жвавий, свавільний хлопчина дванадцяти років. Дитяча душа легко забуває горе, і мала швидко опам’яталася від удару, завданого смертю матері; невдовзі вона стала пестункою жінок і звикла до нового життя на колесах, під парусиновою покрівлею. А тим часом Фер’є, одужавши після своїх бурлакувань, виявився корисним провідником і невтомним мисливцем. Він так швидко здобув повагу в своїх нових товаришів, що вони, завершивши подорож, одноголосно вирішили, що Фер’є заслуговує на такий самий великий і родючий шмат землі, як і всі інші поселенці, окрім, звичайно, самого Янґа і ще Стенджерсона, Кембела, Джонстона й Дребера, чотирьох головних старійшин.

На своїй фермі Джон Фер’є спорудив міцну дерев’яну хатину, яку згодом розбудував, тож за кілька років житло його перетворилось на простору садибу. Він був практичною людиною, розумною й заповзятою до роботи. Залізне здоров’я дозволяло йому працювати з ранку до ночі. Отож на фермі йому велося якнайліпше. За три роки він мав статки більші, ніж у сусідів, за шість - став заможною людиною, за дев’ять - багатієм, а за дванадцять у цілому Солт-Лейк-Сіті не знайшлося б і дюжини господарів, які змогли б до нього дорівнятися. Від Великого Солоного озера до далеких гір Восач не було славетнішого імені, аніж ім’я Джона Фер’є.

Лише одна-єдина річ засмучувала та ображала його одновірців. Ніякі благання та умовляння не могли його змусити взяти собі, подібно до інших, кількох жінок. Він ніколи не пояснював своєї відмови, але дотримувався цього рішення твердо й непохитно. Дехто докоряв йому за зневагу до обраної віри; дехто гадав, що він просто скупар і не хоче зайвих витрат. Інші подейкували, що то через давнє кохання і десь на берегах Атлантики за ним досі сумує білява красуня. Але й надалі Фер'є залишався неодруженим. В усьому іншому він суворо дотримувавсь віри поселенців і був відомий як побожний і чесний чоловік.

Люсі Фер'є зростала в дерев'яній хатині й допомагала названому батькові в усіх його справах. Матір і няню їй замінили свіже гірське повітря та цілющі пахощі сосен. Час минав, і щороку вона ставала вищою й дужчою, щоки її рум'янішали, хода ставала гнучкішою. І не в одного подорожнього, що проїжджав повз ферму Фер'є, прокидалися давно вже заснулі почуття, коли він бачив стрункy дівочу постать, яка бовваніла на пшеничному полі чи сиділа верхи на батьківському мустангові, - вона підганяла його легко й спритно, як справжня донька Заходу. Пуп'янок став квіткою, й того року, коли її батько зробився найбагатшим серед фермерів, вона перетворилася на найгарнішу дівчину в усій Юті.

Не батько, звичайно, був перший, хто помітив, як дитина стала жінкою. Батьки рідко це помічають. Ця таємнича зміна відбувається невловимо й поволі, її неможливо визначити датою. Навіть сама дівчина цього не усвідомлює, доки від дотику чиєїсь руки або від звуків голосу не затріпоче її серце, доки вона з гордістю й страхом не відчує, що в ній зріє щось нове й велике. Мало хто з жінок не запам'ятає на все життя той день і той випадок, що провістив їй світанок нового життя. Для Люсі Фер'є цей випадок не був дрібницею, не кажучи вже про те, що він змінив як її власну долю, так і долі багатьох інших людей.

Був теплий червневий ранок, і «Святі останніх днів» працювали, як бджоли, - недарма вони обрали своїм знаком вулик. Над полями, над вулицями линув робочий гомін. Курними шляхами тяглися довгі валки навантажених мулів - вони йшли на захід, бо в Каліфорнії спалахнула золота лихоманка, й суходолом дорога пролягала через місто Обранців. Туди ж ішли череди овець і волів з далеких пасовиськ, каравани втомлених переселенців - нескінченні мандри однаково зморювали і людей, і коней. Крізь цей строкатий натовп із умінням досвідченої наїзниці мчала на мустангові Люсі Фер'є; обличчя її зарум'янилося, довге каштанове волосся розвіювалося за спиною. Батько послав її до міста в якійсь справі, і вона, думаючи лише про ту справу й про те, як її виконати, з молодечою хвацькістю в'їхала в середину натовпу. Золотошукачі, виснажені довгою дорогою, дивилися зачудовано їй услід, і навіть спокійні індіанці, обвішані звірячими шкурами, забувши про свою збайдужілість, милувалися красою дівчини-блідолички.

Вона вже доїхала до околиці міста, але там шлях їй перегородила велика череда худоби, яку ледве стримували півдюжини розлючених пастухів. Люсі, що палала нетерпінням, здалося, ніби череда розступилась, і вона вирішила проїхати через цю прогалину. Але тільки-но дівчина опинилася серед худоби, як тварини знову з'юрмилися і вона закрутилася в живому потоці, оточена з усіх боків круторогими волами, чиї очі наливалися кров'ю. Дівчина вміла дати собі раду з худобою, отож, нітрохи не розгубившись, все далі й далі підганяла коня, сподіваючись

продертися крізь череду. Як на лихо, один з волів - чи то випадково, чи то навмисне - зачепив рогом мустанга і розлютив його. Мустанг, захрипівши, став дибки й заборсався так, що якби Люсі була менш досвідченою наїзницею, він неодмінно скинув би її з сідла. Становище було небезпечне. Щоразу, опускаючи передні копита, шалений кінь наражався на роги й знову ставав дибки, скаженіючи ще більше. Дівчина щосили намагалася втриматися в сідлі, бо інакше на неї чекала страшна смерть під ратицями огрядних, переляканих волів. Від несподіваної тривоги в неї запаморочилась голова, а рука, що стискувала повіддя, ослабла. Задихаючись від пилу, від духу розлючених тварин, вона трохи не кинула з відчаю повіддя, коли раптом почула ласкавий голос і зрозуміла, що їй прийшли на підмогу. Тієї самої миті смаглява міцна рука схопила зляканого коня за гнуздечку, і незнайомий вершник, протискуючись між чередою, невдовзі вивів його на околицю міста.

Сподіваюся, з вами все гаразд, міс? - шанобливо спитав незнайомець.

Вона глянула на його засмагле бадьоре обличчя й весело засміялася.

Я страшенно перелякалася, - простодушно мовила вона, - але й гадки не мала, що мій Пончо так боятиметься череди волів!

Дякувати Богові, що ви втрималися в сідлі, - серйозно промовив незнайомець. То був високий молодик у грубій мисливській куртці, який сидів на дужому чалому коні і мав за плечима довгу рушницю. - Ви, напевно, дочка Джона Фер'є? - зауважив він. - Я бачив, як ви виїжджали з його ферми. Коли побачите його, спитайте, чи пам'ятає він Джеферсона Гоупа з Сент-Луїса. Якщо він - той самий Фер'є, то вони з моїм батьком були давні друзі.

То, може, ви самі зайдете й спитаєте? - спокійно сказала вона.

Молодикові, мабуть, сподобалася ця пропозиція - темні його

очі задоволено заблищали.

Я охоче завітав би, - мовив він, - але ми два місяці блукали в горах, і я не знаю, чи зручно мені отак набиватися в гості. Доведеться йому приймати нас такими, як ми є.

Він прийме вас із великою вдячністю, і я так само, - відповіла вона. - Він так любить мене. Якби мене потоптали оці воли, він сумував би все життя.

І я теж, - сказав незнайомець.

Ви? А вам що до того? Адже ми навіть не друзі.

Смагляве обличчя молодого мисливця так спохмурніло, що

Люсі Фер'є гучно засміялася.

О, не беріть цього до серця, - мовила вона. - Звичайно, ви тепер наш друг. Приходьте до нас неодмінно. А зараз треба їхати, бо батько мені більше нічого не доручатиме. До побачення!

На все добре! - відповів він і, знявши своє широке сомбреро, нахилився до її маленької ручки. Вона круто завернула мустанга, цвьохнула його нагаєм і помчала широким шляхом, знявши за собою куряву.

Молодий Джефферсон Гоуп, невеселий і мовчазний, повернувся до своїх товаришів. Вони шукали в горах Невади срібло й подалися до Солт-Лейк-Сіті, сподіваючись зібрати гроші для розробки відкритих ними копалень. Він був так само захоплений цією справою, як і товариші, доки ця несподівана пригода не повернула його думи в інше річище. Образ чудової дівчини, чистої, як вітерець Сьєрри, глибоко заполонив його палке, нестримне серце. Коли вона зникла з очей, він зрозумів, що відтепер для нього почалося нове життя і ні оборудки зі сріблом, ні будь-які інші справи не переважать це раптове, незбориме почуття. То була не юнацька мимовільна закоханість, а буремна, шалена пристрасть людини сильної волі та владної вдачі. Він звик домагатися всього, чого бажав. Він заприсягся собі, що здобуде бажане й тепер, якщо це залежатиме лише від напруги всіх зусиль і від наполегливості, на яку тільки він здатен.

Того самого вечора він завітав до Джона Фер'є й надалі відвідував його так часто, що невдовзі став своєю людиною на фермі. Дванадцять років Джон, не покидаючи долини, заглиблений у роботу, не мав жодної нагоди почути новини зі світу. А Джефферсон Гоуп чимало міг розповісти, та й оповідач він був такий, що його зацікавлено слухали і Люсі, і її батько. Він був піонером у Каліфорнії, знав багато дивовижних бувальщин про те, як за тих бурхливих днів росли та гинули цілі багатства. Він був розвідником диких земель, шукав срібло в горах, полював, працював на ранчо. Коли щось обіцяло небезпечні пригоди, Джефферсон Гоуп завжди був там. Незабаром він став улюбленцем старого фермера, що не скупився на хвалу його чеснотам. Люсі тоді звичайно мовчала, але рум'яні її щоки та радісні, блискучі очі ясно промовляли, що її серце вже не належить їй. Простодушний батько, мабуть, не бачив цих ознак, але вони не пройшли повз увагу того, хто завоював її кохання.

Був літній вечір, коли він під'їхав до ферми і скочив з коня біля воріт. Вона саме стояла на порозі й пішла йому назустріч. Він припнув коня до огорожі й попрямував стежкою.

Я їду, Люсі, - мовив він, беручи її руку та ніжно заглядаючи в очі. - Я не прошу вас їхати зі мною зараз, але чи готові ви поїхати зі мною, коли я повернуся?

А коли то буде? - спитала вона, червоніючи та сміючись.

Десь через два місяці. Я приїду й заберу вас, люба. Ніхто не посміє стати поміж нами.

А батько? - спитала вона.

Він погодиться, якщо в копальнях мені добре поведеться. А я не маю в тому сумнівів.

Ну, якщо ви з батьком уже домовилися, то мені нема чого казати... - прошепотіла вона, притулившись щічкою до його широких грудей.

Слава тобі, Господи! - хрипко промовив він, нахилився й поцілував її. - Отже, згода. Чим далі я залишатимусь тут, тим важче мені буде виїхати. Мене чекають у копальнях. На все добре, люба моя. Побачимося через два місяці.

Він нарешті відірвавшись од неї, скочив на коня й шаленим чвалом помчав геть - навіть не озирнувся, немовби боячися, що не зможе виїхати, коли побачить її ще

хоч один раз. Люсі, стоячи біля воріт, дивилася йому вслід, поки він не зник з її очей. Тоді обернулася й пішла додому - ця найщасливіша дівчина в усій Юті.

3. Джон Фер’є розмовляє з Пророком

Три тижні минуло відтоді, як Джеферсон Гоуп та його товариші покинули Солт-Лейк-Сіті. Серце Джона Фер’є щеміло від суму, коли він думав про повернення молодика та неминучу розлуку з названою дочкою. Проте щасливе, світле її личко діяло на нього сильніше, ніж будь-які благання, і він майже змирився з неминучістю. У глибині своєї мужньої душі він давно вже вирішив, що ніяка сила не змусить його видати доньку за мормона. Він узагалі вважав такий шлюб не за шлюб, а за справжнісіньку ганьбу. Хай би що він думав про засади мормонської віри, в цьому рішенні він був непохитний. Звичайно ж, йому доводилося мовчати, бо в Країні Святих тоді було небезпечно виголошувати єретичні думки.

Так, небезпечно - настільки небезпечно, що навіть найблагочестивіші не наважувались розмовляти про віру інакше, ніж пошепки, побоюючись, що їхні слова будуть хибно витлумачені й накличуть на них негайну кару. Жертви переслідування самі зробилися переслідувачами і відзначалися в тому нечуваною жорстокістю. Ані севільська інквізиція, ані німецький фемґерихт, ані таємні товариства Італії не могли створити страхітливішої машини своїх дій, ніж та, що чорною хмарою покрила штат Юта.

Невідомість і таємничість, що огортали її, робили цю машину вдвічі жахливішою. Вона була всюдисуща і всемогутня, проте діяла незримо й нечутно. Чоловік, що дозволяв собі сказати хоч слово супроти мормонської церкви, раптово зникав, і ніхто не відав, де він і що з ним скоїлося. Хоч скільки чекали на нього жінка й діти, їм не судилося більше побачити чоловіка й батька і дізнатися, чого він зазнав у руках таємних суддів. Необачне слово чи необережний вчинок неминуче вели до знищення винного, але ніхто не знав, що за жахлива сила пригнічує їх. Тож немає нічого дивного, що люди жили там у вічному страху і навіть серед пустелі не насмілювались пошепки ділитися своїми тяжкими сумнівами.

Спершу ця темна, моторошна сила карала лише непокірних - тих, хто, прийнявши мормонську віру, одступавсь од неї чи порушував її приписи. Невдовзі, однак, її стали відчувати на собі все більше й більше людей. Мормонам не вистачало дорослих жінок, а без жіночого племені вчення про багатоженство втрачало сенс. Почали ширитися химерні чутки - чутки про вбивство переселенців, про пограбування їхніх таборів у тих краях, куди індіанці навіть не заглядали. А в гаремах старійшин з’являлись нові жінки - сумні, заплакані, зі слідами жаху, що закарбувалися на їхніх обличчях. Пізні подорожні в горах розповідали про банди озброєних людей у масках, що тихо підкрадалися до них у темряві. Ці чутки та байки обростали правдивими вістями, підтверджувались і знов підтверджувались, і нарешті ця темна сила набула точної назви. І досі ще на далеких західних ранчо слова «спілка данітів» чи «ангели помсти» навіюють забобонний страх.

Але навіть дізнавшись, що то за спілка, люди стали боятись її не менше, а більше. Ніхто не знав, з кого складалося це безжалісне товариство. Імена учасників кривавих злочинів, скоєних начебто в ім’я віри, зберігалися в найсуворішій таємниці. Друг, з яким ви ділилися своїми сумнівами щодо Пророка та його мети, міг виявитися одним з тих, котрі, жадаючи помсти, вдеруться до вас уночі з вогнем

та мечем. Через те кожен боявся свого сусіда і ніхто не висловлював своїх найпотаємніших думок.

Одного чудового ранку Джон Фер'є зібрався вже їхати в поле, коли раптом почув стук защіпки; визирнувши з вікна, він побачив огрядного рудуватого чоловіка середнього віку, що йшов стежкою до будинку. Йому закололо в серці; то був не хто інший, як сам великий Брігем Янґ. Фер'є, тремтячи, - він знав, що ці відвідини не принесуть ніякого добра, - кинувся до дверей зустрічати проводиря мормонів. Янґ сухо привітавсь і з насупленим обличчям пішов за ним до вітальні.

Брате Фер'є, - мовив він, сідаючи й пильно зирячи на фермера з-під своїх світлих вій, - ми, носії правдивої віри, були тобі добрими друзями. Ми підібрали тебе, коли ти помирав у пустелі; ми розділили з тобою їжу, ми привезли тебе до обітованої землі, дали тобі родючі ґрунти і змогу забагатіти під нашим захистом. Чи не так?

Так, - відповів Джон Фер'є.

Натомість ми просили тільки одного: щоб ти прилучився до правдивої віри й виконував усі її приписи. Ти обіцяв, але коли те, що говорять про тебе, - правда, ти порушуєш обіцянку.

Як я її порушую? - заперечливо підняв руки Фер'є. - Хіба я не віддаю свою частку до загальної скарбниці? Хіба я не ходжу до храму? Хіба я не...

Де твої жінки? - перервав Янґ, озираючись довкола. - Нехай прийдуть, я хочу їх привітати.

То правда, я неодружений, - відповів Фер'є. - Але жінок мало, і багато хто серед нас потребує їх більше, ніж я. Я не самотній, мною опікується донька.

Про доньку я й хотів поговорити з тобою, - сказав проводир мормонів. - Вона вже доросла й має славу квітки Юти; вона припала до серця кільком найповажнішим людям.

Джон Фер'є насторожився.

Про неї ходять чутки, яким я не хочу вірити, - чутки, ніби вона заручена з якимось поганином. Це, звичайно, порожні плітки. Що говорить тринадцята заповідь святого Джозефа Сміта? «Кожна дівчина правдивої віри має бути жінкою одного з обранців; коли ж вона одружиться з поганином, то скоїть тяжкий гріх». Я не можу повірити, що ти, прийнявши святу віру, дозволив доньці зневажити її.

Джон Фер'є не відповідав; він нервово м'яв свій нагай.

Оце й буде випробуванням твоєї віри - так вирішила Свята Рада Чотирьох. Дівчина вона молода, тож ми не хочемо одружувати її з сивим дідом і позбавляти права вибору. Ми, старійшини, маємо досить своїх телиць, але мусимо потурбуватися про наших дітей. У Стенджерсона є син, у Дребера - теж, і кожен з них радо прийме твою дочку до свого дому. Нехай вона вибере одного з них. Обидва молоді, багаті й сповідують правдиву віру. Що ти про це скажеш?

Фер'є, насупивши брови, мовчав.

Дайте нам час подумати, - сказав він нарешті. - Моя донька надто молода - їй ще рано виходити заміж.

Вона повинна зробити вибір за місяць, - відповів Янґ, підводячись. - Рівно через місяць вона мусить відповісти.

На дверях він обернувся; обличчя його раптом налилося кров'ю, очі спалахнули.

Якщо ти, Джоне Фер'є, - скрикнув він, - надумаєш зі своєю немічною силою противитись наказові Чотирьох, то пошкодуєш, що її й твої кістки не зотліли тоді на Сьєрра-Бланці!

Погрозливо змахнувши кулаком, він вийшов за двері. Фер'є мовчки слухав, як хрустять камінці на стежці під його важкими чобітьми.

Він сидів, упершись ліктями в коліна, й міркував про те, як розповісти про це все дочці, аж раптом відчув ласкавий дотик руки, підвів голову й побачив, що вона стоїть поруч. Єдиний погляд на її бліде, злякане обличчя свідчив, що вона все чула.

Я не винна, - мовила вона, відповідаючи на його погляд. - Він так кричав, що на всю хату було чути. Ой, тату, тату, що нам тепер робити?

Не бійся, - відказав він, пригорнув дочку до себе й лагідно провів широкою, грубою долонею по її золотистому волоссю. - Все буде гаразд. Чи не охолола ще ти до того хлопця?

У відповідь почулося гірке схлипування і її рука стисла батькову руку.

Звичайно ж, ні. От і добре - не хотів би я почути про таке. Він славний хлопчина і справжній християнин, не те що тутешні святенники з їхніми молитвами та проповідями. Завтра до Невади вирушають копачі - я вже якось дам йому знати, що з нами сталось. Я добре знаю цього чолов'ягу - він примчить сюди швидше за телеграму.

Люсі всміхнулася крізь сльози, почувши це батькове порівняння.

Він приїде й порадить, як нам бути. Але я боюся за тебе, любий тату. Я чула... чула, ніби з тими, хто йде наперекір Пророкові, коїться щось страшне...

Але ж ми ще не йдемо йому наперекір, - заперечив батько. - А там ще побачимо - встигнемо. Попереду в нас цілий місяць, а потім, здається мені, найкраще буде тікати з Юти.

Покинути Юту!

Еге ж, саме так.

А ферма?

Дещо, коли зможемо, продамо, зберемо трохи грошей, а решта нехай уже пропадає. Правду кажучи, Люсі, я не вперше вже про це думаю. Не можу я ні перед ким плазувати, як тутешній люд плазує перед отим клятим Пророком. Я вільний американець, і мені це не до смаку. А переробляти себе вже запізно. Якщо він тинятиметься довкола нашої ферми, то назустріч йому вилетить добрячий набій із шротом.

Але ж вони не випустять нас, - мовила дочка.

Постривай, нехай приїде Джеферсон, і ми все влаштуємо. А тим часом не бійся, люба, і не плач, бо в тебе оченята запухнуть і він дасть мені прочухана. Не бійся, тут нема жодної небезпеки.

Джон Фер'є втішав її спокійним, упевненим голосом, проте вона не могла не помітити, що того вечора він надзвичайно старанно позамикав усі двері, а потім ретельно почистив та набив іржаву мисливську рушницю, яка висіла на стіні його спальні.

4. Втеча

Наступного ранку після розмови з мормонським Пророком Джон Фер'є вирушив до Солт-Лейк-Сіті, розшукав знайомого, що зібрався в Невадські гори, і передав йому листа до Джеферсона Гоупа. Він написав хлопцеві, що на них чатує небезпека, отож украй потрібно, щоб він приїхав якнайшвидше. Коли Фер'є віддав лист, на душі йому стало легше і він повертався додому веселим.

Наблизившись до ферми, він здивовано побачив там двох коней, прив'язаних до воріт. Ще більше він здивувався, коли увійшов до вітальні і уздрів там двох молодиків. Один, довгообразий і блідий, умостився в кріслі-гойдалці, поклавши ноги на грубку. Інший, з бичачою шиєю та опецькуватим обличчям, стояв біля вікна, засунувши руки в кишені, й насвистував церковний гімн. Обидва кивнули, побачивши Фер'є, і той, що сидів у кріслі, розпочав розмову.

Ви, мабуть, не знаєте нас, - мовив він. - Це син старійшини Дребера, а я - Джозеф Стенджерсон, що мандрував з вами в пустелі, коли Господь подав свою руку й показав вам правдиву віру.

Як покаже Він її всім народам, коли настане час, - прогугнявив інший. - Господь має багато місця для праведних.

Джон Фер'є стримано вклонився. Він здогадався, що це за гості.

Ми прийшли, - вів далі Стенджерсон, - за порадою своїх батьків, щоб попросити руки вашої дочки для того, хто припаде до вподоби вам і їй. Оскільки я маю лише чотирьох жінок, а брат Дребер - сімох, то в мене є певна перевага.

Аж ніяк, брате Стенджерсоне! - вигукнув інший. - Річ не в тому, хто скільки має жінок, а в тому, хто скільки зможе утримувати. Мені батько передав свої млини, тож я тепер багатший за тебе.

Зате наміри на майбутнє в мене кращі! - з запалом відказав перший. - Коли Господь прибере мого батька, мені дістануться його чинбарні. До того ж, я старший за тебе і вищий у громаді!

Нехай дівчина сама вибере, - усміхнувся молодий Дребер, милуючись своїм обличчям у дзеркалі. - Ми дозволимо вирішити їй самій.

Джон Фер'є слухав цю розмову біля дверей, червоніючи з гніву й ледве вгамовуючи бажання розтрощити свій нагай об їхні спини.

Послухайте-но, - мовив він нарешті, ступивши вперед. - Коли моя дочка вас покличе, тоді й приходьте, а доти я не хочу бачити тут ваших пик!

Два молоді мормони ошелешено вирячились на нього. В їхніх очах суперечка за руку дівчини була найвищою честю і для неї, і для батька.

З цієї кімнати є два виходи! - скрикнув Фер’є. - Один - через двері, інший - через вікно. Який вам більше до душі?

Його розчервоніле смагляве обличчя та погрозливо підняті кулаки змусили гостей підхопитись і швидко вибігти геть. Старий фермер пішов за ними до дверей.

Коли домовитеся, хто з вас наречений, скажіть мені, - ущипливо промовив він.

Ти поплатишся за це! - вигукнув Стенджерсон, зблiднувши від люті. - Ти не послухався Пророка і Ради Чотирьох. Ти шкодуватимеш за цим до кінця своїх днів!

Тебе тяжко покарає правиця Господня! - кричав молодий Дребер. - Ми знищимо тебе!

Ще побачимо, хто кого знищить! - розлючено заревів Фер’є і вже взявся за рушницю, але Люсі стримала його, схопивши за руку. А за ворітьми вже відлунював стукіт кінських копит, і старий зрозумів, що тепер їх не наздоженеш.

Кляті негідники! - вигукнув він, витираючи з чола піт. - Краще вже мені бачити тебе мертвою, ніж дружиною когось із них!

Я теж воліла б умерти, батьку, - вперто сказала вона. - Але скоро приїде Джеферсон.

Так. Тепер уже скоро. І чим швидше, тим ліпше, бо ми не знаємо, чого від них чекати.

І справді, мужній старий фермер та його названа дочка зараз, як ніколи, потребували поради й допомоги. У цьому поселенні ще не було випадку, щоб хтось відверто не корився старійшинам. Якщо навіть дрібні вчинки каралися суворо, то на що ж було чекати такому бунтареві? Фер’є знав, що ані багатство, ані становище не врятують його. Інші, не менш відомі й багаті, несподівано зникали назавжди, а їхнє майно переходило до церкви. Він був сміливою людиною, але все-таки тремтів, коли згадував про те жахливе, невідоме страхіття, що нависло над ним. Будь-яку відкриту небезпеку він зустрів би рішуче, але ця невідомість жахала його. Він приховував страх від дочки і вдавав, ніби все це дрібниці. Та дівчина, яка дуже любила батька, була проникливою. Вона добре бачила, що він неабияк стурбований.

Джон Фер’є чекав, що Янґ обуриться його поведінкою й не забариться з покаранням, - і не помилився, хоч сталося це зовсім несподівано. Прокинувшись наступного ранку, він здивовано побачив маленький аркуш паперу, пришпилений до ковдри на його грудях. Великими розложистими літерами на ньому було написано:

«На спокуту вини тобі дається двадцять дев’ять днів,

а потім - ».

Це тире було страшніше за будь-які погрози. Джон Фер’є марно сушив голову над тим, як цей папірець потрапив до його кімнати; слуги спали в клуні, а всі вікна й двері будинку були зачинені. Двадцять дев’ять днів, мабуть, залишалося до кінця місяця - строку, призначеного Янґом. Яка ж сила, яка ж мужність потрібні для боротьби з ворогом, що має таку таємничу владу? Рука, що встромила шпильку в ковдру, могла вдарити його в серце, і він ніколи не дізнався б, хто його вбивця.

Вранці наступного дня йому стало ще страшніше. Вони саме снідали, коли Люсі, здивовано скрикнувши, показала на стелю. Там посередині було написано, - мабуть, обгорілою палицею, - число «28». Для дочки це було загадкою, а він не став їй нічого пояснювати. Цілу ніч після того він просидів з рушницею на чатах. Він нічого не чув і не бачив, але вранці на дверях з'явилося велике число «27».

Так минав день за днем, і щоранку він переконувався, що незримі вороги ведуть точний облік і десь на виду незмінно залишають нагадування про те, скільки днів залишилося до призначеного строку. Іноді фатальні числа з'являлися на стінах, іноді - на підлозі, часом - на папірцях, приклеєних до воріт або огорожі. Хоч який уважний був Джон Фер'є, але так і не зміг виявити, яким чином з'являються ці щоденні попередження. Щоразу, коли він бачив число, його охоплював забобонний жах. Він утратив спокій, схуд, і з очей його не зникав сумний страх, мов у зацькованої тварини. Він жив лише однією надією - на те, що з Невади нарешті примчить молодий мисливець.

Двадцятка помалу змінилася п'ятнадцяткою, п'ятнадцятка - десяткою, а від Гоупа не було жодної звістки. Числа зменшувались, а він не з'являвся. Почувши на вулиці стукіт копит або крик візника, старий фермер кидався до воріт, гадаючи, що нарешті прийшла допомога. Але коли п'ятірка змінилася четвіркою, а четвірка - трійкою, він зовсім зневірився й перестав сподіватись на порятунок. Він розумів, що сам, погано знаючи тутешні гори, буде безпорадний. Усі проїжджі шляхи пильно охоронялись, і ніхто не міг виїхати без дозволу, наданого Радою Чотирьох. Куди не повернеш, ніде не сховаєшся від навислої небезпеки. І все-таки ніщо не могло похитнути рішення старого радше вже розлучитися з життям, ніж віддати свою дочку на безчестя.

Одного вечора він сидів сам, замислившись над своєю бідою і даремно силкуючись знайти якийсь порятунок. Уранці на стіні будинку з'явилося число «2»; завтра - останній день призначеного строку. А що буде потім? Уява вимальовувала перед ним усілякі жахіття. А дочка - що буде з нею, коли його не стане? Невже немає порятунку з цього невидимого павутиння, що так щільно обснувало їх обох? Він схилив голову на стіл і заплакав, відчувши своє безсилля.

Але що це? Він почув легеньке шкряботіння - легеньке, проте добре чутне в нічному безгомінні. Долинуло воно від дверей. Фер'є прокрався до передпокою і напружено прислухався. З хвилину панувала тиша, потім знову долинув цей легенький, скрадливий звук. Хтось, напевно, тихенько стукав пальцем по дошках дверей. Може, то нічний убивця, що прийшов виконати вирок таємного судилища? Чи це натяк на те, що надійшов останній день строку? Джон Фер'є вирішив, що краще вже негайна смерть, ніж оте чекання, яке пошматувало йому серце і розхитало нерви. Кинувшися вперед, він висмикнув засувку і розчинив двері.

Довкола все було тихо і спокійно. Ніч була чудова, в небі яскраво мерехтіли зірки. Фермер оглянув маленький, оточений огорожею садок перед будинком - ні там, ні коло воріт не було ані душі. Зітхнувши з полегшенням, Фер'є позирнув праворуч, ліворуч і раптом, випадково поглянувши вниз, уздрів, на свій подив, просто перед собою долілиць розпростерту на землі людську постать.

Він так перелякався, що одскочив назад і схопився за горлянку, щоб затамувати крик. Спершу він подумав, що чоловік поранений або мертвий, але той

несподівано швидко й тихо, наче змія, поповз по землі просто до будинку. Опинившися всередині, він скочив на ноги, зачинив двері, обернувся - і здивований фермер побачив жорстке, рішуче обличчя Джефферсона Гоупа.

Боже милий! - задихано мовив Джон Фер'є. - Як ти налякав мене! Чому ти приповз по землі?

Дайте мені поїсти, - попросив молодик. - Я дві доби не мав ані крихти в роті. - Він накинувся на холодне м'ясо й хліб, що лежали на столі після вечері, і жадібно ковтав шматок за шматком. - Що з Люсі? - спитав він, угамувавши голод.

Усе гаразд. Вона не знає, в якій ми небезпеці, - відповів батько.

От і добре. За будинком стежать з усіх боків. Ось чому мені довелося повзти. Вони, може, й хитрі, але мисливця з Вошоу їм не спіймати!

Джон Фер'є ніби переродився, відчувши, що тепер має відданого друга. Він схопив зашкарублу руку молодика й щиро її потис.

Таким, як ти, можна пишатися, - сказав він. - Мало хто наважився б розділити з нами таку біду й турботи.

Справді, друже, - відповів мисливець. - Я дуже шаную вас, але якби ви були тут самі, я ще двічі подумав би, перш ніж сунути голову до цього осиного гнізда. Я приїхав сюди через Люсі, і поки Гоуп ще ходить по землі, з нею нічого не станеться.

Що ж нам робити?

Завтра - ваш останній день, і якщо зараз не втекти, вам кінець. В Орлиній ущелині нас чекають мул і двоє коней. Скільки ви маєте грошей?

Дві тисячі доларів золотом і п'ять - банкнотами.

Вистачить. Я маю стільки ж. Треба пробиратися через гори до Карсон-Сіті. Збудіть краще Люсі. Добре, що слуги сплять не в будинку.

Поки Фер'є допомагав дочці зібратися в дорогу, Джефферсон Гоуп спакував у клунок усю їжу, що знайшов, і наповнив череп'яний глечик водою - він із власного досвіду знав, що криниць у горах мало і відстань між ними далека. Ледве він скінчив збиратися, як повернувся фермер з дочкою, вже одягненою і готовою вирушати. Закохані привіталися палко, але коротко; кожна хвилина була дорога, а справ ще було багато.

Нам треба негайно рушати, - мовив Джефферсон Гоуп тихо й рішуче, як людина, що знає, яка небезпека чекає на них. - За воротями й хвірткою стежать, але ми можемо обережно вилізти у бічне вікно і піти через поле. Вийдемо на дорогу, а звідти лише дві милі до Орлиної ущелини, де чекають коні. До світанку ми проїдемо півдороги через гори.

А якщо нас зупинять? - спитав Фер'є.

Гоуп ляснув долонею по руків'ю револьвера, що стирчало з-під його куртки.

Якщо їх буде забагато, візьмемо двох чи трьох із собою, - похмуро всміхнувся він.

У будинку погасили світло, і Фер'є з темного вікна поглянув на свої поля, які залишав назавжди. Він давно вже підготував себе до цієї пожертви, бо честь і

щастя дочки були для нього дорожчі за втрачене багатство. Навколо панувала тиша, ледве чутно шелестіли дерева, широкі лани дихали спокоєм, і важко було уявити собі, що десь тут причаїлася смерть. Проте з блідого обличчя й суворих очей молодого мисливця видно було, що він дорогою до будинку побачив багато чого, отож недаремно був обережний.

Фер'є взяв торбину з грішми, Джеферсон Гоуп - трохи їжі та води, а Люсі - маленький пакуночок із кількома дорогими для неї речами. Тихо, обережно відчинивши вікно, вони зачекали, поки чорна хмара закриє небо, і один по одному спустилися в садок. Зігнувшись, затамувавши подих, вони прокралися до огорожі й подалися вздовж неї до проломини, що виходила до пшеничного поля. Вони вже дісталися тієї проломини, коли раптом молодик штовхнув своїх товаришів у тінь, і всі троє, тремтячи, полягали на землю.

Життя в степу виховало в Джефферсона Гоупа гостре, рисяче чуття. Тільки-но він та його друзі встигли впасти на землю, як за кілька ярдів сумно ухнула гірська сова; у відповідь десь недалеко негайно пролунав такий самий крик. Тієї самої миті в прогалині, до якої вони йшли, забовваніла ледь помітна людська постать; ще раз пролунав той самий жалісливий крик - і з темряви виступила інша людина.

Завтра опівночі, - промовив перший, судячи з усього, начальник. - Коли тричі крикне дрімлюга.

Гаразд, - відповів другий. - Сказати братові Дреберу?

Скажи йому, а він нехай скаже іншим. Дев'ять до семи!

Сім до п'яти! - відповів другий, і обидві постаті розійшлися в різні боки. Останні слова були, мабуть, паролем та відзивом. Коли їхні кроки ущухли вдалині, Джеферсон Гоуп скочив на ноги, допоміг своїм товаришам пролізти через проломину й побіг полем, підтримуючи дівчину і майже несучи її на руках, коли їй зраджувала сила.

Швидше! Швидше! - шепотів він раз по раз. - Ми обминули вартових. Тепер усе залежить від швидкості. Ну-бо!

Потрапивши нарешті на дорогу, вони пішли швидше. Лише одного разу якісь люди зустрілися їм, проте вони сховалися в йолі і їх не помітили. Неподалік від міста мисливець звернув на вузьку кам'янисту стежку, що вела в гори. У темряві над ними височіли дві чорні зубчасті вершини, розділені вузькою ущелиною, - то й була Орлина ущелина, де на них чекали коні. Із якимось дивовижним чуттям Джеферсон Гоуп провів своїх друзів між величезними брилами і потім - висохлим потоком до потаємної місцини серед скель, де були припнуті вірні тварини. Дівчину посадили на мула, старий Фер'є зі своєю торбиною сів на одного коня, другого Джеферсон Гоуп повів крутою стежкою над проваллям.

То був важкий шлях для тих, хто не звик до природи в її найпервіснішому стані. З одного боку на тисячу футів угору здіймалася величезна скеля - чорна, сувора й грізна, з довгими базальтовими стовпами вздовж прямовисної стіни, схожими на ребра якогось закам'янілого чудовиська. З іншого боку було урвище й купа каміння та брил унизу, пройти через які було неможливо. А посередині пролягала звивиста доріжка - подекуди така вузька, що їхати нею можна було лише один за одним, до того ж скеляста, отож подолати її міг хіба що досвідчений їздець. І все

ж, незважаючи на всі труднощі й небезпеку, серця їхні повнилися радощами, бо з кожним кроком більшала відстань між ними й тією моторошною силою, що від неї вони врятувались.

Проте невдовзі вони переконалися, що ще не втекли з-під влади святих. Вони доїхали до найбезлюднішої місцини на всьому шляху, коли раптом дівчина злякано скрикнула й показала вгору. Там, на скелі, над самісінькою стежкою на тлі неба вирізнялася тьмяна постать самотнього вартового. Тієї самої миті він помітивїх, і над мовчазною ущелиною пролунав войовничий вигук: «Хто йде?»

Подорожні, до Невади, - мовив Джеферсон Гоуп, вхопившись за рушницю, що лежала впоперек сідла.

Вони бачили, як самотній вартовий зводив курка, вглядаючись у них, - його, напевно, не задовольнила ця відповідь.

Хто дозволив? - спитав він.

Свята Рада Чотирьох, - відповів Фер'є.

Живучи серед мормонів, він знав, що її вважають за найвищу владу.

Дев'ять до семи! - вигукнув вартовий.

Сім до п'яти, - швидко відповів Джеферсон Гоуп, пам'ятаючи підслуханий у садку пароль.

Проїжджайте з Богом! - промовив голос угорі. За постом вартового шлях став ширшим, і коні побігли клусом. Озирнувшись, втікачі побачили, як самотній вартовий стоїть, спираючись на рушницю, і зрозуміли, що щасливо перетнули кордон країни обранців і що попереду на них чекає воля.

5. Ангели помсти

Цілу ніч вони їхали кривулястими ущелинами й звивистими кам'янистими стежками. Не раз збивалися з дороги, але Гоуп, який чудово знав гори, знову виводив їх на шлях. Коли розвиднилось, перед ними відкрилося видовище дивовижної, хоч і дикої, краси. Зусебіч їх обступали величезні снігові вершини - кожна немовби визирала з-за плеча іншої, щоб побачити далекий обрій, їхні скелясті схили були такі круті, що модрини й сосни немов нависали над головами подорожніх. Здавалося, досить одного пориву вітру - і вони попадають униз. Побоювання ці були недаремні, бо по голій долині всюди лежали дерева та брили, що попадали згори. Коли втікачі проїздили цією долиною, десь неподалік зірвався величезний камінь і з глухим гримотінням покотився вниз, озвавшись луною в мовчазних ущелинах і перелякавши натомлених коней, що раптом помчали чвалом.

Над обрієм поволі сходило сонце, і вершини гір спалахували одна за одною, мов ліхтарі на святі; невдовзі вони всі запалали червоним полум'ям. Утікачі замилувалися цією величною картиною і навіть відчули в собі свіжі сили. Зупинилися біля потоку, що витікав з якоїсь ущелини, швидко поснідали і напоїли коней. Люсі та її батько охоче посиділи б тут іще, але Джеферсон Гоуп був невблаганний.

Вони вже вирушили за нами навздогін, - сказав він. - Усе залежить від нашої швидкості. Дійдемо до Карсона - і відпочиватимемо собі хоч усе життя.

Цілий день вони пробиралися ущелинами й надвечір, як прикинули, були вже десь за тридцять миль від своїх ворогів. Нічліг подорожні знайшли собі під виступом скелі, де можна було сховатись від холодного вітру, і там, притулившись одне до одного, щоб зігрітися, проспали кілька годин. Проте ще до схід сонця знову вирушили в дорогу. Вони не помічали, щоб хтось гнався за ними, і Джеферсон Гоуп почав уже думати, що їм пощастило вислизнути з рук страшної спілки, чий гнів вони накликали на себе. Він не знав, як далеко може тягнутися її залізна рука і як скоро вона стисне їх і розчавить.

Опівдні другого дня невеликі запаси їжі майже скінчилися. Це не дуже турбувало мисливця: в горах водилася дичина, а йому й раніше не раз доводилося добувати собі харчі рушницею. Відшукавши затишну місцинку, він зібрав трохи сухого галуззя й розпалив яскраве вогнище, щоб його товариші зігрілися: вони були на висоті п’ятьох тисяч футів на морем, тож повітря стало прохолоднішим. Припнувши коней і кивнувши на прощання Люсі, він перекинув рушницю через плече й пішов шукати якоїсь дичини. Він озирнувся й побачив старого фермера з дівчиною біля вогнища й коней, що нерухомо стояли за ними. Потім їх заступили скелі.

Блукаючи ущелинами, він пройшов зо дві милі, але нічого не знайшов, крім дерев з обдертою корою та інших слідів, які свідчили, що тут поблизу багато ведмедів. Після двох-трьох годин марних пошуків він з відчаю хотів уже повертатися назад, аж раптом уздрів угорі дещо таке, від чого радісно затріпотіло його серце. На виступі високої скелі, футів за триста - чотириста вище од нього, стояло щось схоже на вівцю, але з велетенськими рогами. Сніговий баран - так звалася ця тварина - був, напевно, ватажком стада, якого мисливець не міг побачити; на щастя, баран дивився в інший бік і не помітив людини. Мисливець ліг на землю, поклав рушницю на камінь, довго й пильно націлявсь і нарешті зробив постріл. Тварина підстрибнула, захиталася на краю скелі і впала вниз, у долину.

Баран був такий важкий, що мисливець не став тягти його на собі і відбатував лише задню ногу та частину боку. Із здобиччю на плечах він швидко пішов назад, бо починало вже смеркати. Але не встиг він ступити кількох кроків, як зрозумів, що заблукав. Захопившись пошуками, він зайшов так далеко, що тепер було нелегко знайти дорогу назад. Долину оточували ущелини, що майже нічим не відрізнялись одна від одної. Якоюсь із цих ущелин він пройшов десь із милю і натрапив на гірський потік, що, як він пам’ятав, раніше не стрічався йому. Переконавшись, що він таки заблукав, мисливець вийшов на іншу дорогу - і знову марно. Швидко смеркало і вже зовсім звечоріло, коли він нарешті знайшов знайому ущелину. Але й тут йому важко було не загубити сліду, бо місяць іще не зійшов і серед високих скель панувала цілковита темрява. Згинаючись під важкою ношею, зморений дорогою, він ступав уперед, підбадьорюючи своє серце думкою, що кожен крок наближає його до Люсі і що поживи, яку він несе, вистачить їм до кінця подорожі.

Нарешті він підійшов до входу в ту саму ущелину, де залишив своїх друзів. Він навіть потемки впізнав обриси скель, що оточували її. Друзі, напевно, вже з нетерпінням чекають його, - подумав він, - адже його не було більше ніж п’ять годин. Зрадівши, він притулив руки до вуст, і гучна луна далеко понесла веселий клич, яким він попереджував про своє повернення. Молодик прислухався,

чекаючи на відповідь. Ані звуку, крім його власного крику, що прогримів у похмурих, мовчазних ущелинах і знову роздався луною. Він крикнув іще раз, гучніше, і знову не почув жодної відповіді від друзів, яких нещодавно залишив тут. Серце його огорнула несподівана, моторошна тривога; він схвильовано рушив уперед, скинувши з плечей свою ношу.

Обігнувши скелю, Джефферсон Гоуп побачив місце, де раніше горіло вогнище. Там ще куріла купа попелу, але схоже було, що після того, як він пішов, вогонь більше не розпалювали. Довкола панувала та сама мертва тиша. Усі його страхи почали справджуватись; він підбіг ближче. Біля залишків вогнища не було жодної живої істоти: коні, старий, дівчина - всі зникли. Зрозуміло було, що тут сталася якась нежданa, страшна біда - біда, що спіткала їх усіх, не залишивши жодного сліду.

Для Джефферсона Гоупа це був жахливий удар, він відчув, як у нього паморочиться голова, і сперся на рушницю, щоб не впасти. Проте він був людиною дії й швидко подолав свою мимовільну слабкість. Вихопивши з попелу обгорілий шмат дерева, він роздмухав його, поки той не загорівся, і з цим смолоскипом заходився оглядати невеликий табір. Уся земля була витоптана кінськими копитами, - отже, втікачів перейняв великий загін вершників, а з напрямку слідів було видно, що звідси вони повернули назад, до Солт-Лейк-Сіті. Переслідувачі, мабуть, забрали з собою обох його друзів. Джефферсон Гоуп майже переконав себе, що це так, аж раптом помітив таке, що кожен нерв його тіла здригнувся. З одного боку табору виднілась купка червонястої землі, - раніше її тут не було. Поза всяким сумнівом, то була свіжа могила. Молодий мисливець підійшов ближче й побачив, що з землі стирчить палиця, в розщеплений кінець якої встромлено папірець. На папірці він прочитав короткий, але вичерпний напис:

Джон Фер’є

з Солт-Лейк-Сіті.

Помер 4 серпня 1860

Мужнього старого фермера, що його він покинув кілька годин тому, вже не було на світі - і це все, що написали на його могилі. Джефферсон Гоуп дико озирнувся, шукаючи другої могили, проте її не було й сліду. Люсі забрали з собою ці чудовиська - вона приречена стати однією з жінок у гаремі сина старійшини. Зрозумівши, що долю її вирішено й що він неспроможний змінити її, хлопець щиро пошкодував, що не лежить разом із старим у цій тихій могилі.

Проте його бадьора вдача знову подолала неміч, яку породжує зневіра. Якщо він не в змозі допомогти дівчині, то принаймні може присвятити своє життя помсті. Поряд із терпінням та наполегливістю у вдачі Джефферсона Гоупа була і мстивість - це, мабуть, передалося йому від індіанців, серед яких він зростав. Стоячи біля згаслого вогнища, він відчував, що втішити його може тільки нещадна відплата ворогам, скоєна його власною рукою. Віднині свою сильну волю і невтомну енергію він присвятить лише одній меті. Блідий і понурий, хлопець попрямував туди, де кинув м’ясо забитого барана, потім запалив вогнище й приготував харч на кілька днів. Поклавши м’ясо в торбу, він, незважаючи на втому, рушив назад через гори, слідами «ангелів помсти».

П’ять днів, трохи не падаючи від знемоги, позбивавши ноги до крові, молодик мандрував тими самими ущелинами, де нещодавно проїздив верхи. Вночі він

засинав на кілька годин десь, серед каміння, але ще до схід сонця вставав і йшов далі. Шостого дня він дістався Орлиної ущелини, звідки почалася їхня невдала втеча. Гоуп побачив перед собою гніздо святих. Знесилений, виснажений, він сперся на рушницю й люто змахнув кулаком у бік мовчазного міста, що розкинулося внизу. На головних вулицях він помітив прапори - там, мабуть, щось святкували.

Поміркувавши над тим, що то може означати, він почув кінський тупіт - до нього наближався якийсь вершник. Коли той під'їхав, Гоуп упізнав у ньому мормона на ім'я Каупер, якому не раз мав нагоду прислужитися. Він підійшов до нього, сподіваючись випитати хоч що-небудь про долю Люсі Фер'є.

- Я Джеферсон Гоуп, - мовив він. - Чи пам'ятаєте ви мене?

Мормон поглянув на нього з неприхованим подивом - справді, важко було впізнати в цьому брудному бурлаці з мертвотно-блідим обличчям та лютими, дикими очима колишнього дженджуристого молодого мисливця. Коли він урешті переконався, що перед ним усе-таки Джеферсон Гоуп, подив на його обличчі змінився жахом.

Ви збожеволіли! Навіщо ви прийшли сюди?! - вигукнув він. - Якщо хтось побачить, що я розмовляю з вами, нам кінець. Свята Рада Чотирьох наказала заарештувати вас за допомогу Фер'є втекти!

Я не боюся ні їх, ні їхніх наказів, - твердо відказав Гоуп. - Ви, Каупере, повинні щось знати про них. Благаю всім, що є для вас найдорожчим, - дайте мені відповідь на кілька запитань. Адже ми завжди були друзями. Не відмовте мені, заради Бога.

Що вам треба? - занепокоєно спитав мормон. - Швидше. Скелі тут мають вуха, а дерева - очі.

Що сталося з Люсі Фер'є?

Її вчора повінчали з молодим Дребером. Та що це з вами? Ви аж змертвіли!

Дурниці, - ледве промовив Гоуп побілілими вустами і сів на камінь. - То ви кажете, повінчали?

Так, учора, через те й прапори біля храму вивісили. Молодий Дребер та молодий Стенджерсон усе сперечалися, кому ж вона дістанеться. Обидва були в загоні, що вирушив навздогін, і Стенджерсон застрелив її батька, - це начебто давало йому перевагу; але на Раді Дреберових прибічників було більше, і Пророк віддав дівчину йому. Та здається мені, що ненадовго: вчора з обличчя її було видно, що вона от-от помре. Не жінка, а привид. Ви вже йдете?

Так, іду, - сказав Джеферсон Гоуп, підводячись. Обличчя його, бліде, застигле, скидалося на різьблення з мармуру, і лише очі палали недобрим вогнем.

Куди ж ви підете?

Не має значення, - відповів він, закинув рушницю на плече й подався до ущелини, а звідти - в самісіньке серце гір, до лігвищ хижих звірів. Серед них не було лютішого й небезпечнішого звіра, ніж він сам.

Мормонове пророкування збулося. Чи то вразила Люсі страшна батькова смерть, чи нестерпний силуваний шлюб, але бідолашна дівчина, яка більше ні разу не підвела голови, почала скніти й за місяць померла. Її п'яниця чоловік, що одружився з нею лише заради багатства Джона Фер'є, не вельми тужив за своєю втратою: за нею плакали інші його жінки, що за мормонським звичаєм просиділи біля її труни цілу ніч. А коли тільки-но розвиднилося, двері раптом відчинились і перелякані, приголомшені жінки побачили перед собою здичавілого, обвітреного чоловіка в лахмітті. Навіть не поглянувши на жінок, що злякано з'юрмилися, він підійшов до світлого мовчазного тіла, в якому ще так недавно жила чиста душа Люсі Фер'є. Нахилившись, він притулився вустами до її холодного чола, потім підняв її руку й зняв з пальця обручку. «Вона не ляже в могилу з цією обручкою!» - розгнівано викрикнув він, кинувся до сходів і зник раніше, ніж жінки встигли здійняти тривогу. Пригода ця була така дивна й миттєва, що жінки не повірили б самі й не переконали інших, якби не той незаперечний факт, що маленький золотий перстеник - оздоба нареченої - зник з її пальця.

Кілька місяців Джеферсон Гоуп блукав у горах, жив химерним дикунським життям і плекав у своєму серці люту жадобу помсти. В місті подейкували про чудернацьку істоту, що живе в глухих гірських ущелинах і часто прокрадається до околиць міста. Одного разу в Стенджерсонове вікно влетіла куля і розплющилась об стіну за якийсь фут від його голови. Іншим разом біля Дребера, що проходив під скелею, пролетіла велика брила - він врятувавсь од страшної смерті лише тим, що миттю кинувся долілиць на землю. Обидва молоді мормони відразу зрозуміли, хто замірявся на їхнє життя, і не раз влаштовували походи в гори, сподіваючись упіймати чи вбити свого ворога, але щоразу даремно. Тоді вони вирішили не виходити надвір по одному, надто ввечері, а біля своїх будинків виставили варту. Проте згодом вони це облишили, бо про їхнього супротивника давно вже було не чути, тож обидва сподівалися, що час приборкав його мстивість.

Це було зовсім не так - час скоріше підсилив її. Мисливець, упертий і не піддатливий за вдачею, так перейнявся настирливою думкою про помсту, що не міг уже думати ні про що інше. Проте розум він мав передусім практичний. Незабаром він побачив, що навіть залізне його здоров'я не витримає тих нескінченних випробувань, яким він себе піддавав. Життя просто неба і брак харчів підірвали його сили. Якщо він здохне, як собака, в горах, хто тоді помститься негідникам? А на нього, звичайно ж, чекає саме така смерть, коли він житиме отак і далі. Він знав, що це буде на користь його ворогам, отож змусив себе повернутися до невадських копалень, щоб набратися там сили, надбати грошей, а потім знов без перешкод домагатися своєї мети.

Він мав намір прожити в Неваді рік, а довелось через різні непередбачені обставини затриматись на копальнях майже п'ять. Хоч минули довгі літа, його пам'ять про колишнє горе й жадоба помсти залишилися так само гострими, як і тієї незабутньої ночі, коли він стояв біля могили Джона Фер'є. Змінивши обличчя й взяв інше ім'я, він повернувся до Солт-Лейк-Сіті; його нітрохи не турбувала власна доля, аби лиш пощастило виконати справедливу помсту. У місті на нього чекала недобра звістка. Кілька місяців тому серед обранців стався розкол: молодші члени церкви збунтувалися проти влади старійшин, і врешті частина невдоволених покинула Юту й поробилася іновірцями. Серед них були Дребер та Стенджерсон; куди вони виїхали, ніхто не знав. Подейкували, нібито Дребер

дістав за своє майно чималі гроші й поїхав багатієм, а його товариш, Стенджерсон, лишився досить-таки бідним. Проте ніхто не міг підказати, де їх шукати.

Багато хто з людей, навіть наймстивіших, облишив би думку про відплату, зіткнувшись з такою перешкодою, але Джеферсон Гоуп не вагався ані хвилини. Грошей він мав небагато, тож хапався за будь-який заробіток і подорожував Сполученими Штатами з міста до міста, розшукуючи своїх ворогів. Рік минав за роком, чорне його волосся посивіло, а він, як пес, нишпорив по містах, зосередившись на тій єдиній меті, що їй присвятив життя. І нарешті його впертість була винагороджена. Ідучи якось вулицею, він кинув лише один погляд на обличчя, що промайнуло у вікні, але цього було досить - тепер він знав, що люди, яких він стільки шукав, є тут, у Клівленді, штат Огайо. Він повернувся до свого вбогого помешкання з готовим планом помсти. Проте сталося так, що Дребер, визирнувши з вікна, впізнав бурлаку на вулиці і прочитав у його очах свій смертний вирок. Разом із Стенджерсоном, що став його секретарем, він побіг до мирового судді й заявив, що їх із ревнощів переслідує давній суперник і їм загрожує небезпека. Того самого вечора Джеферсона Гоупа кинули до в'язниці, а оскільки не знайшлося нікого, хто взяв би його на поруки, він просидів там кілька тижнів. Коли він нарешті вийшов на волю, то побачив, що Дреберів будинок стоїть порожній: вони з секретарем виїхали до Європи.

Месник знову загубив їхні сліди, і ненависть змусила його продовжувати гонитву. Це потребувало грошей, і він почав працювати, зберігаючи кожен долар для майбутньої подорожі. Зібравши врешті-решт досить грошей, щоб не вмерти з голоду, він виїхав до Європи й теж став мандрувати з міста до міста, не гребуючи ніякою роботою і пильнуючи своїх ворогів, але наздогнати втікачів не зміг. Коли він дістався Петербурга, вони переїхали до Парижа; він вирушив за ними туди й дізнався, що вони тільки-но перебралися до Копенгагена. До столиці Данії він теж запізнився - кілька днів тому вони помандрували до Лондона; там він нарешті наздогнав їх. Про те, що там сталося, краще за все дізнатися з власних свідчень старого мисливця, записаних у щоденнику доктора Ватсона, якому ми й так уже багато чим завдячуємо.

6. Продовження спогадів доктора Джона Ватсона

Шалений опір нашого супротивника аж ніяк не означав, що він палає до нас ненавистю; зрозумівши, що пручатися марно, він раптом усміхнувсь і висловив надію, що нікого не забив під час цієї сутички.

Ви, напевно, повезете мене до дільниці, - звернувся він до Шерлока Холмса. - Онде внизу стоїть мій кеб. Якщо ви розв'яжете мені ноги, я піду сам. Нести мене буде вже не так легко, як колись.

Ґреґсон із Лестрейдом позирнули один на одного, вважаючи цю пропозицію за надто сміливу, але Холмс, повіривши затриманому на слово, одразу розв'язав мотузок, що скручував його ноги. Той підвівсь і пройшовся кімнатою, щоб розім'яти ноги. Пам'ятаю, як я поглянув на нього й подумав, що людину такої дужої статури зустрінеш нечасто; рішучий і бадьорий вираз на темному, засмаглому обличчі надавав його зовнішнім рисам ще більшої сили.

Якщо місце начальника поліції зараз вільне, то на нього краще за вас нікого не знайти, - мовив він, дивлячись на мого приятеля з неприхованим здивуванням. - Просто диво, як ви мене вислідили.

Вам теж варто було б поїхати зі мною, - звернувся Холмс до детективів.

Я повезу вас, - запропонував Лестрейд.

Добре, а Ґреґсон сяде з нами в кеб. І ви теж, докторе, - адже ви цікавитесь цією справою, тож їдьмо разом.

Я охоче погодився, і ми всі вийшли надвір. Наш затриманий і не думав тікати; він спокійно сів у свій кеб, а ми посідали за ним. Умостившись на козлах, Лестрейд хльоснув коня і швидко довіз нас до поліційної дільниці. Нас провели до невеличкої кімнати, де поліційний інспектор, блідий та млявий, що байдуже, мов машина, виконував свої обов'язки, записав імена заарештованого та вбитих.

В'язня впродовж тижня допитають судді, - сказав він. - Містере Джеферсоне Гоупе, чи хочете ви сказати щось до суду? Мушу вас попередити, що кожне ваше слово буде записане й може бути використане проти вас.

Я багато міг би сказати, - поволі промовив затриманий. - Я хочу розповісти цим джентльменам усе.

Може, краще почекаєте до суду? - спитав інспектор.

А до суду я, може, й не доживу, - відповів він. - Ні, не бійтеся. Я не думаю накладати на себе руки. Адже ви лікар? - обернувся він своїми гнівними очима до мене.

Так, - підтвердив я.

То покладіть вашу долоню сюди, - мовив він, показуючи руками в наручниках собі на груди.

Я так і зробив - і одразу відчув під рукою сильні, нерівні поштовхи. Груди тремтіли, мов благенька споруда, в якій працює величезна машина. Серед тиші, що запанувала в кімнаті, я почув у його грудях глухий, хрипкий шум.

Боже мій, - скрикнув я, - це ж у вас аневризма аорти!

Саме так, - байдуже відказав він. - Минулого тижня я був у лікаря - він каже, що за кілька днів вона лусне. До цього йдеться вже багато років. Це через те, що в горах біля Солоного озера я довго жив просто неба, а харчувавсь абияк. Тепер я зробив, що бажав, і мені однаково, коли я помру; але спершу я хотів би розповісти, як усе це сталося. Я не хочу, щоб мене вважали за звичайного зарізяку.

Інспектор та обидва детективи швиденько порадились, чи не порушать вони правила, дозволивши це затриманому.

Як ви вважаєте, докторе, чи справді стан його здоров'я вкрай поганий? - спитав інспектор.

Поза всяким сумнівом, - відповів я.

Тоді наш обов’язок - вислухати його свідчення в інтересах правосуддя, - мовив інспектор. - Можете розповідати, сер, але хочу ще раз попередити вас, що кожне ваше слово буде записано.

Дозвольте-но, я сяду, - сказав заарештований. - Ця аневризма швидко мене втомлює, і до того ж півгодини тому ми добряче відлупцювали один одного. Я вже на порозі смерті, тож не брехатиму вам. Усе, що я скажу, - чистісінька правда, а як ви її сприймете, мене не цікавить.

Сказавши це, Джеферсон Гоуп умостився на стільці й почав свою дивовижну розповідь. Говорив він спокійним, ніби повчальним голосом, немов ішлося про щось найбуденніше. За точність його слів я можу поручитися, бо мені пощастило роздобути Лестрейдів записник, а той занотовував кожне слово заарештованого.

Вам не так уже й потрібно знати, чому я ненавидів цих людей, - почав він. - Досить сказати, що вони винні в смерті двох людських душ - батька та дочки - і поплатилися за це життям. Відтоді, як вони скоїли цей злочин, минуло стільки часу, що я вже не міг притягнути їх до суду. Але я знав, що вони - вбивці, і вирішив, що сам буду їхнім суддею, присяжними та катом. На моєму місці ви вчинили б так само, якщо ви справжні чоловіки.

Дівчина, про яку я згадав, двадцять років тому мала стати моєю дружиною. Її силоміць видали заміж за того Дребера, й її серце не витримало. Я зняв обручку з пальця небіжчиці й заприсягнувся, що перед смертю він бачитиме перед собою лише цю обручку і думатиме лише про злочин, за який розплачується. Я не розлучався з цією обручкою й ганявся за ним та за його спільником по двох континентах, поки не розшукав обох. Вони гадали, що виснажать мене до краю, але не зуміли. Якщо я завтра помру - а це, певно, так і буде, - то помру, знаючи, що справа моя скінчена. Я знищив їх власною рукою. Більш у мене не лишалося ані надій, ані бажань.

Вони були багаті, а я - жебрак, тож мені нелегко було ганятися за ними. Коли я дістався Лондона, мої кишені були порожні й довелося шукати хоч якої-небудь роботи. Правити кіньми та їздити верхи я звик так само, як ходити пішки, тож звернувся до контори кебів і найнявся туди. Щотижня я повинен був віддавати певну суму хазяїнові, а все, що я заробляв зверх того, йшло мені. Перепадало найчастіше небагато, проте на сякий-такий прожиток вистачало. Найважче було розпізнавати вулиці - такої плутанини, як у цьому місті, нема ніде в світі. Я купив собі карту, запам’ятав найголовніші готелі та вокзали, і все пішло гаразд.

Не одразу дізнався я, де живуть ці мої джентльмени; я розпитував про них усюди, аж поки вистежив. Вони зупинилися в кімнатах у Кембервелі, на тому березі річки. Коли я знайшов їх, можна було вважати, що вони в моїх руках. Я відпустив бороду - тепер вони нізащо не впізнали б мене. Зоставалося тільки не загубити їхнього сліду. Я вирішив ходити назирці за ними, щоб їм знову не пощастило втекти.

А втекти вони могли щохвилини. Хоч би куди вони йшли, я завжди стежив за ними. Часом їхав у своєму кебі, часом ходив пішки, але їздити було краще - так їм важче було б сховатись від мене. Тепер я міг заробляти гроші лише рано-вранці та вночі, тож добряче заборгував хазяїнові. Але мене це не турбувало - найголовніше, що тепер вони не вислизнуть із моїх рук.

Мої вороги були до біса хитрі. Боялися, певно, що за ними хтось стежить, отож ніколи не виходили по одному, а ввечері й зовсім не показувалися надворі. Я їздив за ними два тижні поспіль і жодного разу не бачив їх поодинці. Дребер часто бував напідпитку, але Стенджерсон ні на мить не заплющував очей. Я стежив за ними вдень і вночі, а нагоди все не траплялося; проте я не впадав у відчай - щось підказувало мені, що скоро мій час настане. Я лише боявся, що оця штука у мене в грудях лусне, і я не встигну скінчити своєї справи.

Нарешті одного вечора, їздячи туди-сюди вулицею Торкі-Терас - так зветься вулиця, де вони мешкали, - я побачив кеб біля їхніх дверей. З будинку винесли речі, потім вийшли Дребер із Стенджерсоном, посідали в кеб та поїхали. Я хльоснув коня й помчав за ними; в мене аж серце тьохнуло - так я злякався, що вони втечуть із Лондона. Біля Юстонського вокзалу вони вийшли; я попросив якогось хлопчину наглянути за конем і пішов за ними на платформу. Я чув, як вони питали, коли буде потяг на Ліверпуль; черговий відповів, що потяг тільки-но відійшов, а наступний буде аж за кілька годин. Стенджерсон, очевидно, був невдоволений, зате Дребер навіть трохи зрадів. У натовпі я підібрався до них так близько, що чув кожне їхнє слово. Дребер сказав, що має ще одну невеличку справу, тож нехай Стенджерсон почекає його тут, а він невдовзі повернеться. Його товариш почав перечити і нагадав, що вони вирішили всюди ходити вкупі. Дребер відповів, що ця справа така дражлива, що він повинен піти сам. Я недочув, що відказав Стенджерсон, але Дребер вибухнув лайкою і вигукнув, що Стенджерсон, мовляв, - лише найманий служник і не сміє йому наказувати. Після цього секретар вирішив не сперечатись і домовився з Дребером, що коли той спізниться до останнього потяга, він чекатиме на нього в приватному готелі «Голідей». Дребер відповів, що повернеться на вокзал ще до дванадцятої, й пішов.

Нарешті настала хвилина, якої я так довго чекав. Вороги були в моїх руках. Укупі вони захистили б один одного, але поодинці були безсилі проти мене. Я, звичайно, діяв не наздогад. План мій давно був готовий. Помста не задовольнить месника, коли винуватець не зрозуміє, що дістає відплату за давній гріх. Сталося так, що за кілька днів до того я возив одного джентльмена, який оглядав порожні будинки на Брикстон-Роуд і загубив ключ від одного з них у моєму кебі. Того самого вечора він згадав про ключ, і я повернув його, але вдень устиг зробити зліпок і замовити такий самий ключ. Тепер я мав хоч одне місце на все це велике місто, де можна було не боятися, що мені завадять. Найважче було заманити туди Дребера, і тепер я мусив щось придумати.

Дребер пішов вулицею, зазирнув до однієї винарні, далі до іншої - там він просидів з півгодини. Звідти він ледве виповз - добряче, мабуть, нажлуктився. Переді мною стояв кеб - він сів туди, а я поїхав слідом, так близько, що голова мого коня ледь не торкалася задка його кеба. Ми проминули міст Ватерлоо, потім ганяли вулицями, аж поки, на мій подив, не опинилися коло того будинку, звідки він виїхав. Хтозна, навіщо він туди повернувся, але я про всяк випадок зупинився десь за сотню ярдів від дверей. Відпустивши візника, він пішов туди... Дайте води, будь ласка. Мені в горлянці пересохло.

Я подав йому склянку; він випив її до дна.

Отак краще, - мовив він. - Отож, чекав я там десь із чверть години і раптом почув у будинку галас, ніби там билися. Потім двері відчинились, і на порозі з'явилися двоє - Дребер та якийсь молодий хлопець, що його я бачив уперше. Той хлопець тяг Дребера за комір, а на сходах дав йому такого стусана, що той вилетів трохи не на середину вулиці. «Псяюхо! - вигукнув він, вимахуючи палицею. - Ось я тобі покажу, як чіплятися до чесної дівчини!» Він так розгнівався, що я аж злякався, що він уб'є Дребера своєю палицею, але той боягуз кинувся щодуху навтікача. Добігши до рогу вулиці, він побачив мій кеб і скочив усередину. «До готелю «Голідей»!» - вигукнув він.

Коли я побачив, що він сів до мого кеба, серце в мене так забилося з радощів, що я вже перелякався, що моя аневризма от-от лусне. Я помаленьку поїхав, міркуючи, що чинити далі. Можна було відвезти його кудись за місто і там востаннє побалакати на безлюдному путівці. Я вже вирішив, що так і зроблю, коли він сам прийшов мені на допомогу. Йому знову схотілося випити - він звелів мені зупинитися біля винарні й зачекати. Там він просидів аж до закриття і насмоктався так, що, коли він вийшов, я зрозумів - тепер гра піде по-моєму.

Не думайте, що я збирався отак спокійно вбити його. Це, звичайно, було б справедливо, але таке вбивство мені не до душі. Я давно вже вирішив надати йому змогу погратися зі смертю, якщо він того схоче. Мандруючи Америкою, я брався до будь-якої роботи і найнявся якось служником до лабораторії в Нью-Йоркському університеті. Там професор якось читав лекцію про отрути й показав студентам алкалоїд, - він назвав це так, видобутий з отрути, якою в Південній Америці труять стріли; одне його зернятко, - сказав він, - убиває миттю. Я нагледів пляшку, де була ця отрута, і коли всі порозходилися, взяв трохи собі. Я добре знався на аптекарській справі й приготував дві маленькі розчинні пігулки з цим алкалоїдом; кожну пігулку я поклав у коробочку поряд із такою самою зовні, але безпечною пігулкою. Я вирішив, що тоді, коли настане мій час, я змушу обох своїх джентльменів вибрати собі одну з пігулок у коробочці, а ту, що залишиться, ковтну сам. Отрута вб'є неодмінно, а галасу буде менше, ніж од пострілу крізь хустинку. Відтоді я завжди носив із собою коробочки з пігулками, і нарешті надійшов час скористатися ними.

Минула північ, повернуло на першу годину. Ніч була темна, непогідна - стугонів вітер і безперестану дощило. Та, незважаючи на негоду, мене переповнювала радість - така радість, що я ладен був кричати на весь голос. Якщо хтось із вас, джентльмени, мав колись жадану мету, цілих двадцять років лише про неї й думав і раптом побачив, що вона зовсім близько, ви зрозумієте, що зі мною коїлося. Я запалив сигару, щоб трохи заспокоїтись, але руки в мене тремтіли, а в скронях гупало. Я їхав вулицями й бачив перед собою старого Джона Фер'є та милу Люсі - бачив, як вони посміхаються мені з темряви, так само, як тепер бачу вас. Усю дорогу вони були переді мною, праворуч і ліворуч від коня, поки я не зупинився біля будинку на Брикстон-Роуд.

Довкола не було жодної душі, не чути було ані звуку, крім шурхотіння дощу. Зазирнувши у віконце кеба, я побачив, що Дребер хропе всередині. Я трусонув його за плече. «Час виходити», - сказав я.

«Гаразд, хлопче», - пробурмотів він.

Напевно, він думав, що ми під'їхали до готелю, бо мовчки виліз і поплентався через садок. Мені довелося йти поруч і підтримувати його - він досі був захмелілий. Відчинивши двері, я провів його до передпокою. Присягаюся вам, що увесь цей час мертві батько з дочкою йшли попереду нас.

«Що за бісова темрява», - пробурчав він, тупцяючи на місці.

«Зараз зробимо світло, - відповів я і, тернувши сірником, засвітив принесену воскову свічку. - Ну, Еноху Дребере, - вів я далі, обернувшись до нього й держачи свічку перед собою, - чи впізнаєш мене?»

Він вирячився на мене безглуздими, п'яними очима, аж раптом у них промайнув жах, обличчя перекосилося - він упізнав мене. Зблідши як смерть, він одскочив назад, на його чолі виступив піт, зуби зацокотіли. А я, побачивши все це, притулився спиною до дверей і гучно зареготав. Я завжди знав, що ця помста буде солодкою, але ніколи не сподівався відчути такого задоволення.

«Собацюро! - мовив я. - Я ганявся за тобою від Солт-Лейк-Сіті до Петербурга, і ти щоразу втікав од мене. Але тепер твоїм мандрам настав кінець - хтось із нас завтра не побачить світанку».

Він і далі задкував; з обличчя його я бачив, що він мав мене за божевільного. Проте саме так, мабуть, тоді й було. В скронях у мене гупали молоти; я, напевно, знепритомнів би, якби в мене з носа не потекла кров - від того мені зробилося легше.

«Ну-бо, згадав Люсі Фер'є? - вигукнув я, замкнувши двері й покрутивши ключем перед його очима. - Ти давно чекав відплати, і врешті вона прийшла!»

Я бачив, як боягузливо затремтіли його вуста. Він, звичайно, благав би помилувати його, але розумів, що це буде даремно.

«Ти вб'єш мене?» - прожебонів він.

«До чого тут убивство? - відповів я. - Хіба це вбивство - знищити скаженого пса? Хіба ти помилував мою бідолашку, коли відірвав її від убитого батька й замкнув до свого клятого гарему?»

«То не я вбив її батька!» - скрикнув він.

«Але ти розбив її невинне серце! - вигукнув я, простягнувши йому коробочку. - Нехай нас розсудить Господь. Вибери пігулку й ковтни. В одній - смерть, а в другій - життя. Я візьму ту, що залишиться. Подивимося, чи є на землі правда, чи над усім панує випадок».

Він упав на коліна, дико заволав і почав благати, щоб я його помилував, але я приставив йому ніж до горлянки, і врешті він скорився. Потім я ковтнув другу пігулку, і ми з хвилину стояли мовчки, чекаючи, хто з нас зостанеться живим, а хто помре. Ніколи не забуду його обличчя, коли він, відчувши перші напади болю, зрозумів, що ковтнув отруту! Я зареготав і підніс до його очей обручку Люсі. Все це тривало менш ніж хвилину - алкалоїд діє швидко. Обличчя його скривилося, він простягнув руки вперед, захитавсь і з хрипким вигуком упав на підлогу. Я його перевернув ногою горілиць і поклав на груди руку. Серце не билося. Він був мертвий!

З носа в мене цебеніла кров, але я не брав того до уваги. Не знаю, чому мені спало на думку зробити кров'ю напис на стіні. Може, просто схотілося побешкетувати й збити поліцію з пантелику, - надто вже весело й легко було тоді мені на душі. Я згадав, як у Нью-Йорку знайшли колись мертвого німця, а над ним було написано «Rache»: газети тоді повідомляли, що це зробило, напевно, якесь таємне товариство. «Що спантеличило Нью-Йорк, те спантеличить і Лондон», - подумав я, вмочив палець у свою власну кров і накреслив посеред стіни це слово. Потім я пішов до кеба - на вулиці не було нікого, але дощило, як і перед тим. Я вже від'їхав від будинку, коли засунув руку до кишені, де звичайно лежала обручка Люсі, і побачив, що її там немає. Мене наче громом уразило - адже то була єдина пам'ятка про неї. Подумавши, що я загубив її, коли нахилився до Дреберового тіла, я залишив кеб у провулку й побіг до будинку. Я був ладен піти на все, аби лише знайти обручку. Біля будинку я трохи не потрапив до рук полісменів, що виходили звідти, і врятувався лише тим, що вдав п'яницю.

Ось як Енох Дребер спіткав свою смерть. Тепер мені залишалось тільки зробити те саме з Стенджерсоном і поквитатися з ним за Джона Фер'є. Я знав, що він зупинився в готелі «Голідей», і тинявся там цілий день, але він так і не вийшов надвір. Він, мабуть, щось запідозрив, коли Дребер не прийшов на вокзал. Хитрий був цей Стенджерсон, і пильний нівроку. Але даремно він думав, що врятується від мене, коли сидітиме отак у готелі. Невдовзі я вже знав вікно його спальні, і наступного ранку, тільки-но розвиднилося, взяв драбину, що лежала в дворі позаду готелю, й заліз до нього. Розбудивши його, я сказав, що прийшов час розплати за життя, яке він згубив двадцять років тому. Я розповів йому про Дреберову смерть і дав дві пігулки на вибір. Замість того, щоб ухопитися за єдину змогу врятувати собі життя, він скочив з ліжка й кинувся мене душити. Захищаючись, я вдарив його ножем у серце. Все одно йому судилося померти - Всевишній не дозволив би, щоб рука вбивці взяла пігулку без отрути.

Мені вже небагато зосталося розповісти, і це добре, бо я зовсім утомився. Ще день чи два я возив пасажирів, щоб заробити трохи грошей і повернутися до Америки. Сьогодні я стояв на хазяйському дворі, коли раптом якийсь обідраний хлопчина спитав, чи нема тут візника на ім'я Джеферсон Гоуп, - його просять подати кеб до будинку 221-6 на Бейкер-стріт. Нічого не підозрюючи, я поїхав, аж тут оцей джентльмен накинув мені на зап'ястки наручники, ще й так спритно, що я не встиг оговтатись. От і вся моя історія, джентльмени. Можете вважати мене за вбивцю, але я скажу вам, що так само послужив правосуддю, як і ви.

Оповідь була така цікава, а говорив він так виразно, що ми слухали, не поворухнувшись і не промовивши ні слова. Навіть поліційні детективи, ситі всілякими злочинами, якнайпильніше стежили за цією історією. Коли він скінчив, у кімнаті запанувала тиша, яку порушувало тільки рипіння олівця Лестрейда, - він закінчував свій стенографічний запис.

Я хотів би з'ясувати ще одну подробицю, - промовив нарешті Шерлок Холмс. - Хто був вашим спільником - тим, що приходив до мене по обручку?

Заарештований жартівливо підморгнув моєму приятелеві.

Із своїми таємницями я вже не ховатимусь, - сказав він, - але іншим не завдаватиму прикрощів. Я прочитав ваше оголошення й подумав, що то або

пастка, або обручку справді знайшли. Мій друг узявся піти туди й перевірити. Він майстерно піддурив вас, авжеж?

Справді, - щиро погодився Холмс.

А тепер, джентльмени, - поважно мовив інспектор, - слід усе-таки скоритися приписам закону. В четвер заарештований постане перед судом, і вас теж запросять. А тим часом за нього відповідаю я.

Він подзвонив; Джеферсона Гоупа забрали двоє вартових, а ми з Холмсом вийшли надвір, покликали кеб і поїхали на Бейкер-стріт.

7. Післямова

Усіх нас попередили, що викличуть у четвер до суду, але коли цей четвер настав, то в наших свідченнях уже не було потреби. Джеферсона Гоупа закликав до себе Всевишній суддя, щоб винести йому свій суворий і справедливий вирок. Уночі після арешту його аневризма розірвалася, і вранці його знайшли на підлозі камери із задоволеною усмішкою на обличчі, немовби перед смертю він думав про те, що недаремно прожив життя і добре зробив свою справу.

Ґреґсон із Лестрейдом, мабуть, шаленіють, - зауважив Холмс увечері, коли ми розмовляли про це. - Куди тепер поділася їхня галаслива реклама?

Як на мене, то вони мало що зробили для його затримання, - відказав я.

В цьому світі немає значення, чи багато ви зробили, - гірко промовив мій приятель. - Найголовніше, чи переконали ви людей, що зробили багато. Але все одно, - вів далі він уже веселіше, трохи помовчавши, - я нізащо не проминув би цього розслідування. Я просто не пригадую цікавішої справи. Хоч яка вона була проста, в ній є чимало вельми повчальних подробиць.

Проста?! - скрикнув я.

Ну, звичайно, її ніяк не можна назвати складною, - відповів Шерлок Холмс, сміючись із мого подиву. -І ось вам доказ - за оці три дні я без усякої допомоги, застосувавши звичайнісінькі умовиводи, зумів встановити особу злочинця.

То правда, - погодився я.

Я вже пояснював вам, що химерні обставини скоріше допомагають, ніж перешкоджають у нашій справі. Розв’язуючи такі загадки, неодмінно слід уміти відтворювати події в зворотному напрямку. Це дуже корисна здатність, і її легко набути, але тепер у ній чомусь мало вправляються. В буденному житті корисніше думати наперед, тож усілякі інші міркування тепер не в пошані. На п’ятдесят осіб, що міркують синтетично, припадає лише одна, що здатна міркувати аналітично.

Правду кажучи, - мовив я, - щось я не дуже розумію вас.

Отож-бо й воно. Спробую пояснити зрозуміліше. Більшість людей, якщо ви перелічите їм події одну за одною, передбачать їхній результат. Вони можуть подумки зіставити їх і зробити висновок, що саме має відбутися. Але мало хто, знаючи результати, здатен до розумової праці, що надасть змогу простежити, які ж причини призвели до цього результату. Оцю здатність я й називаю відтворенням подій у зворотному напрямку, чи аналітичним міркуванням.

Зрозуміло, - сказав я.

Саме такою була ця пригода, де ми знали результат і повинні були самі знайти все, що до нього призвело. Я спробую показати вам різні ступені своїх міркувань. Почнемо спочатку. Ви знаєте, що я, не навіюючи собі заздалегідь ніяких думок, підійшов до будинку пішки. Насамперед я, природно, оглянув дорогу й виразно побачив, як уже пояснював вам, сліди коліс кеба, а потім з'ясувалося, що кеб міг під'їхати сюди тільки вночі. З невеликої відстані між колесами я переконався, що то був кеб, а не приватний екіпаж. Звичайний лондонський кеб набагато вужчий за аристократичний екіпаж.

Це була перша ланка. Потім я неквапом пішов стежкою через садок; ця стежка була глиняста, і на ній добре відбилися сліди. Вам, звичайно, вона здавалася лише смужкою витоптаної глини, а для мого досвідченого ока кожен слід на її поверхні мав своє значення. В науці розкриття злочинів нема нічого важливішого за мистецтво читати сліди, хоч саме йому в нас майже не надають потрібної уваги. На щастя, я багато вправлявся у цьому мистецтві, і завдяки постійним вправам воно стало моєю другою натурою. Я побачив глибокі сліди ніг констеблів, але розгледів і сліди двох осіб, що проходили через садок раніше. Визначити, що вони проходили раніше, було неважко: подекуди констеблі геть-чисто затоптали ці сліди. Так з'явилася друга ланка; я вже знав, що вночі сюди приїхали двоє - один дуже високий, судячи з довжини його кроку, а другий ошатно вбраний, про що свідчили маленькі, вузенькі відбитки його черевиків.

Коли я увійшов до будинку, ці висновки підтвердилися. Переді мною лежав чоловік у лакованих черевиках. Якщо це було вбивство, то вбивця мав бути довготелесим. Ран на тілі небіжчика не було, але з того жаху, що відбився на його обличчі, було видно, що він передчував свій кінець. У людей, що раптово померли від розриву серця чи ще якоїсь хвороби, не буває такого переляканого виду. Понюхавши вуста мертвого, я відчув легенькі кислуваті пахощі і дійшов висновку, що його змусили прийняти отруту. Це знову-таки підтверджував вираз ненависті й страху на обличчі. Я переконався в тому, застосувавши метод винятків - відомі мені факти не вкладались у межі жодного іншого припущення. Не думайте, що тут сталося щось нечуване. Насильницьке отруєння - не нова в історії злочинів річ. Будь-який отруто знавець одразу згадав би справу Дольського в Одесі чи Летюр'є в Монпельє.

Тепер переді мною постало найголовніше питання: що було причиною вбивства? Аж ніяк не пограбування - нічого з речей убитого не забрали. Може, це політичне вбивство чи тут замішано жінку? Я схилявся радше до останньої думки. Політичні вбивці, зробивши свою справу, намагаються якнайшвидше сховатися. Це вбивство, навпаки, було скоєно без поспіху, сліди злочинця видно по всій кімнаті, а отже, він залишався там досить-таки довго. Причини, напевно, були приватні, а не політичні, і потребували методичної, жорстокої помсти. Коли на стіні знайшли напис, я зрозумів усе до кінця. Убивця, звичайно, хотів нагадати своїй жертві про якусь померлу жінку. Отут я й спитав Ґреґсона, чи не цікавився він, телеграфуючи до Клівленда, якимись приватними подробицями в житті Дребера. Він, як ви пам'ятаєте, відповів, що не цікавився.

Далі я заходився уважно оглядати кімнату, знайшов підтвердження своїх здогадів про зріст убивці, а водночас дізнався про такі дрібниці, як трихінопольська сигара та довжина нігтів. Оскільки слідів боротьби не було, я дійшов висновку, що в

убивці від хвилювання потекла з носа кров. Криваві плями на підлозі збігалися з його кроками. Рідко трапляється, що в людини від хвилювання йде носом кров, - хіба що вона дуже повнокровна, через те я й наважився сказати, що злочинець, напевно, дужий і червонолиций чоловік. Подальші події довели, що мої міркування були правдивими.

Коли ми вийшли з будинку, я насамперед виправив Ґреґсонову помилку. Я надіслав телеграму начальникові клівлендської поліції, де просив повідомити обставини, пов'язані зі шлюбом Еноха Дребера. Відповідь була вичерпна. Я довідався, що Дребер уже шукав у суддів захисту від свого давнього суперника на ім'я Джеферсон Гоуп і що цей Гоуп перебуває зараз у Європі. Тепер ключ до таємниці був у моїх руках, і залишалося тільки спіймати вбивцю.

Я вже подумки вирішив, що чоловік, який увійшов до будинку разом із Дребером, був не хто інший, як візник. Сліди свідчили про те, що кінь ступав туди-сюди, чого не могло бути, якби за ним хтось наглядав. Де ж тоді був візник, якщо не в будинку? До того ж, це дурниця - припускати, що людина при здоровому глузді скоюватиме задуманий злочин при третій особі, яка напевно викаже її. І, нарешті, уявімо собі, що ця людина хоче когось вислідити в Лондоні, - що можна придумати краще, ніж зробитися візником? Усі ці міркування привели мене до незаперечного висновку, що Джеферсона Гоупа треба шукати серед столичних візників.

Але якщо він - візник, то йому нема потреби одразу кидати цю роботу. Навпаки, на його думку несподівана переміна заняття привернула б до нього увагу. Найімовірніше, що він деякий час іще працюватиме візником. І навряд чи він живе під чужим ім'ям. Навіщо йому міняти ім'я в країні, де його ніхто не знає? Я зібрав «поліційний загін» з вуличних хлопчаків і посилав його до всіх контор найму кебів, поки вони не відшукали потрібного мені чоловіка. Як вони привели його до мене і як швидко я скористався цим, ви чудово пам'ятаєте. Вбивство Стенджерсона було для мене чистісінькою несподіванкою, але я принаймні не зміг би йому запобігти. Через це вбивство, як вам відомо, я одержав пігулки, щодо існування яких не мав сумніву. Як бачите, все розслідування - не що інше, як низка логічних висновків.

Це просто диво! - вигукнув я. - Ваші заслуги слід визнати прилюдно. Вам треба написати про цю справу до газети. Якщо ви не напишете, це зроблю для вас я!

Робіть, що хочете, докторе, - відповів Холмс. - Але спершу, - вів далі він, простягаючи мені газету, - погляньте-но сюди!

То було свіже число «Ехо», а допис, на який він показав, був присвячений справі Джеферсона Гоупа.

«Публіка, - йшлося в ньому, -втратила змогу зазнати гострих відчуттів через раптову смерть Гоупа, звинуваченого в убивстві містера Еноха Дребера та містера Джозефа Стенджерсона. Тепер, напевно, ми вже ніколи не дізнаємося подробиць цієї пригоди, хоча маємо відомості з вірогідних джерел, що злочин було скоєно на ґрунті давньої романтичної ворожнечі, в якій чималу роль відіграли кохання та мормонізм. Є звістка, що обидві жертви замолоду належали до секти «Святих останніх днів», а померлий в'язень теж мешкав у Солт-Лейк-Сіті. Якщо цій справі не судилося мати продовження, то вона принаймні є

блискучим доказом енергії наших поліційних детективів, а також слугуватиме уроком для всіх іноземців, щоб вони зводили свої рахунки в себе на батьківщині, а не на британській землі. Ні для кого не є таємницею, що честь майстерного викриття вбивці повністю належить відомим агентам Скотленд-Ярду - містеру Ґреґсону та містеру Лестрейду. Злочинця схопили в помешканні містера Шерлока Холмса, детектива-консультанта, що виявив певні здібності в мистецтві розкриття злочинів; сподіватимемось, що з такими наставниками він згодом набуде потрібних навичок у цьому мистецтві. Є відомості, що обидва детективи дістануть гідну нагороду за свої заслуги».

Хіба я не казав вам цього з самого початку? - вигукнув, сміючись, Шерлок Холмс. - Ось навіщо ми створили цей етюд у багряних тонах - щоб забезпечити їм нагороду!

Нічого, - відповів я. - Всі подробиці записано в моєму щоденнику, і публіка про них довідається. А тим часом задовольняйтеся думкою про те, що ви перемогли, і прокажіть слідом за Горацієвим скнарою:

«Хай мене ганять, хай свищуть, - він каже, - а я собі вдома

Радо плескаю в долоні, милуючись злотом у скрині».

Знак чотирьох

ПОВІСТЬ

1. Наука робити висновки

Шерлок Холмс узяв з полиці каміна пляшечку й дістав з чистенького сап'янового футляра шприц. Довгими білими нервовими пальцями він закріпив на ньому голку й відгорнув манжет свого лівого рукава. Кілька хвилин він замріяно розглядав свою м'язисту руку, вкриту незліченними цятками від попередніх уколів. Потім устромив у неї голку, натиснув на маленький толок і, глибоко вмостившись у плюшевому кріслі, протяжно й задоволено зітхнув.

Вже впродовж багатьох місяців, тричі на день, я був свідком цієї процедури, але звикнути до неї не міг досі. Навпаки, я щодня відчував дедалі більше роздратування й картав себе за те, що мені бракує мужності покінчити з цим. Не раз я заприсягався сказати своєму другові все, що думаю про цю його звичку, та холодна, байдужа Холмсова натура уривала всякі спроби наставити його на розум. Знаючи його неабиякі таланти, владну вдачу та інші небуденні риси, я просто ніяковів і мовчав.

Проте того дня, - чи завдяки кларету, випитому за сніданком, чи в нападі відчаю, що охопив мене, коли я побачив його надзвичайну впертість, - я врешті-решт не витримав.

Що сьогодні, - спитав я, - морфій чи кокаїн?

Холмс неохоче відсунувся від розгорнутої старовинної книги з готичним друком.

Кокаїн, - мовив він, - семивідсотковий розчин. Хочете спробувати?

Ні, що ви, - одрубав я. - Моє тіло ще й досі не одужало після афганської кампанії. Я не хочу піддавати його зайвій напрузі.

Помітивши моє обурення, Холмс усміхнувся.

Може, й ваша правда, Ватсоне, - сказав він. - Це справді шкодить здоров'ю. Проте водночас, як я дізнався, надзвичайно стимулює і прояснює розум, тож на побічну дію можна не зважати.

Але ж подумайте! - палко вигукнув я. - Яку ціну ви сплачуєте! Ваш мозок, як ви самі кажете, краще працює, але то згубний процес, що призводить до переродження нервових клітин і врешті - до божевілля. Ви добре знаєте, яка потім настає реакція. Навряд чи така справа варта заходу. Як ви можете, заради якоїсь хвилини збудження, ризикувати дивовижною силою, якою наділила вас природа? Зрозумійте, що я розмовляю з вами не просто як друг, а як лікар, що опікується людським здоров'ям.

Холмс нітрохи не образився. Навпаки, стулив кінчики пальців і сперся ліктями об поруччя крісла, як людина, що тішиться бесідою.

Мій мозок, - відповів він, - бунтує проти байдикування. Дайте мені загадку, дайте мені роботу, найзаплутанішу задачу, найхимерніший випадок - і я порину в свою стихію. Я забуду про штучні збудники. Я ненавиджу це буденне, безглузде життя. Мені потрібна напруга розуму. Саме через те я обрав собі цей фах - або радше створив його, бо іншого такого фахівця нема в світі.

Єдиний у світі приватний детектив? - спитав я, звівши брови.

Єдиний приватний детектив-консультант, - відповів він. - Останній і найвищий ступінь у розслідуванні. Коли Ґреґсон, Лестрейд або Етелні Джонс у глухому куті, - а це, до речі, звичайний їхній стан, - справи з їхніх рук переходять до мене. Я знайомлюся з ними як фахівець і оголошую свою думку - думку фахівця. Я не шукаю слави. Ім'я моє не з'являється в газетах. Найвища нагорода для мене - сама робота, змога знайти поле дій для моїх незвичайних методів. Ви самі їх добре знаєте - згадайте хоча б пригоду з Джефферсоном Гоупом.

Так, справді, - відказав я вже лагідніше. - То був найцікавіший випадок у моєму житті. Я навіть написав про це невеличку повість із химерною назвою «Етюд у багряних тонах».

Холмс сумно хитнув головою.

Я бачив її, - сказав він. - І, правду кажучи, не можу привітати вас з успіхом. Розслідування злочинів - наука точна, принаймні повинна такою бути, і описувати її слід суворо, безсторонньо. А у вас там самісінька романтика: це все одно, що до праці про п'яту Евклідову аксіому долучити історійку про кохання.

Але ж там справді була романтична історія, - заперечив я. - Я лише суворо дотримувався фактів.

Дещо з фактів можна було й приховати або хоча б знати міру, викладаючи їх. Єдине, що варте тут уваги, - це ланцюг міркувань від наслідку до причини, який і став запорукою успіху.

Мене роздратували ці слова, адже я хотів зробити йому приємність. І ще дратувала його самозакоханість, що їй на догоду я повинен був присвятити кожен рядок своєї книжки його надзвичайним методам. Проживши зі своїм другом на Бейкер-стріт кілька років, я не раз помічав у нього певну пиху, що приховувалася за його звичною стриманою поведінкою. Проте я нічого не відповів і взявся за свою хвору ногу. Нещодавно з неї дістали кулю, пущену з афганської рушниці, і хоча рана не заважала мені ходити, нога щоразу нила за будь-якої зміни погоди.

Віднедавна я переніс свою практику на континент, - мовив, трохи помовчавши, Холмс і набив свою стару вересову люльку. - Минулого тижня до мене звертався Франсуа ле Вілляр, що останнім часом, як вам відомо, посів чільне місце серед найперших французьких детективів. Він має напрочуд бистрий, справді кельтський, розум, але не дуже знається на тонкощах нашого мистецтва. Справа була пов'язана з одним заповітом і мала кілька цікавих подробиць. Я нагадав йому два схожі випадки - один розслідували в Ризі 1857 року, а другий - у Сент-Луїсі 1871 року, - і це навело його на потрібний шлях. Сьогодні вранці я одержав від нього лист із подякою за допомогу.

Сказавши це, Холмс подав мені згорнутий аркуш паперу іноземного виробництва. Я переглянув лист і помітив, що він рясніє словами «чудово», «майстерно», «неперевершено», які свідчили про щире захоплення француза.

Він пише до вас, мов учень до вчителя, - мовив я.

Він надто переоцінює мою допомогу, - байдуже відповів Шерлок Холмс. - Сам він - дуже здібна людина. Має принаймні дві риси з трьох, які потрібні справжньому детективові: вміє спостерігати і робити висновки. Йому бракує лише знань, але

згодом це теж прийде. Зараз він перекладає французькою мовою мої невеличкі розвідки.

Ваші розвідки?

Хіба ви не знали?! - вигукнув він, сміючись. - Так, є гріх: я написав кілька розвідок. Усі вони стосуються професійних подробиць. Ось, наприклад, одна з них - «Визначення сортів тютюну за попелом». Тут я описую сто сорок сортів тютюну з сигар, цигарок та люльок. До неї додано кольорові малюнки із зображенням різних видів попелу. Тютюновий попіл - вельми поширений, часто дуже важливий доказ. Якщо ви, наприклад, можете достеменно сказати, що вбивство скоєно людиною, яка курить індійський тютюн, це одразу звужує коло ваших пошуків. Для досвідченого ока різниця між чорним попелом трихінопольської сигари та білими пластівцями «пташиного ока» не менша за різницю між капустою й картоплею.

Ви приділяєте велику увагу дрібницям, - зауважив я.

Просто я розумію їхню вагу. Ось іще одна моя розвідка - про відбитки слідів із зауваженнями щодо використання гіпсу для збереження цих відбитків. Ще одне невеличке дослідження присвячене впливу професії на обриси руки: тут наведено зображення рук покрівельника, моряка, композитора, ткача та ювеліра. Ця робота має великий практичний інтерес для вченого-детектива, надто тоді, коли треба розпізнати труп або визначити фах злочинця. Але я зовсім утомив вас своїми захопленнями.

Аж ніяк, - гаряче заперечив я. - Це надзвичайно цікаво мені, бо я на власні очі бачив, як ви застосовували ці знання. Але ви щойно говорили про вміння спостерігати і робити висновки. Мені завжди здавалося, що то одне й те саме.

Навряд, - відповів він, затишно вмощуючись у кріслі і пускаючи з люльки товсті сизі кільця диму. - Спостереження, наприклад, підказало мені, що цього ранку ви були на пошті, що на Віґмор-стріт, а вміння робити висновки переконало, що ви ходили туди посилати телеграму.

Справді! - сказав я. - Саме так! Але я, правду кажучи, не розумію, як ви здогадалися. Я зайшов туди випадково і не пригадую, щоб комусь розповідав про те.

Це дуже просто, - зауважив він, кепкуючи з мого здивування, - так просто, що й пояснювати нема чого, однак я можу на цьому прикладі показати вам різницю між спостереженнями й висновками. Спостереження засвідчило, що підошви ваших черевиків забруднені червонястою землею. А біля пошти на Віґмор-стріт саме лагодять бруківку; ґрунт розкопано, і увійти на пошту, не забруднивши черевиків, неможливо. Земля там особлива, червоняста; поблизу, як мені відомо, такої більш немає. Ось що дало мені спостереження. Решта все - висновки.

А як ви дізналися про телеграму?

Ну, я знав, звичайно, що сьогодні ви не писали ніяких листів, бо просидів навпроти вас цілісінький ранок. А у відімкненій шухляді вашого столу я помітив цілий аркуш марок і пухлу паку поштівок. Навіщо вам тоді йти на пошту, якщо не посилати телеграму? Відкиньте все зайве, і той факт, що залишиться, буде правдою.

Так, авжеж, - відповів я, трохи помовчавши. - Проте цей приклад, як ви й самі сказали, один із найпростіших. Пробачте мою настирливість, але я хотів би піддати ваші методи серйознішому випробуванню.

Будь ласка, - відповів він, - це врятує мене від зайвої дози кокаїну. Я залюбки розв'яжу будь-яку задачу, що ви запропонуєте мені.

Я пам'ятаю, як ви казали, що коли людина довго користується якоюсь річчю, то на ній неодмінно зостається відбиток її особи й досвідчене око може це прочитати. У мене тут є годинник, що потрапив до моїх рук нещодавно. Зробіть ласку, скажіть мені, якими були звички і вдача його останнього власника?

Я подав йому годинник із прихованим задоволенням, бо вважав, що цю загадку розв'язати неможливо, і хотів трохи зігнати пиху зі свого друга, чия самовпевнена мова іноді так мене дратувала. Він виважив годинник на руці, уважно оглянув циферблат, потім відкрив кришку і роздивився коліщатка, - спочатку просто так, а далі - крізь сильну лупу. Я ледве стримував посмішку, коли він, клацнувши кришкою, розчаровано передав годинник мені.

Тут важко щось сказати, - зазначив він. - Годинник нещодавно почистили, позбавивши мене змоги стверджувати щось напевно.

Ваша правда, - відповів я. - Перш ніж цей годинник потрапив до мене, він побував у майстра і його справді старанно почистили.

Я подумки дорікнув другові за те, що він пояснив свою невдачу такою дрібною причиною. Цікаво, що можна прочитати в нечищеному годиннику?

Не хвалитимусь даремно, але дещо я тут усе-таки побачив, - зауважив він, втупившись замисленими, сонними очима в стелю. - Якщо я помилятимусь, то виправте мене, будь ласка. Як я можу судити, цей годинник належав вашому старшому братові, а той успадкував його від батька.

Ви побачили це, звичайно, з літер «Г. В.» на кришці?

Саме так. Із літери «В» починається ваше прізвище. Цей годинник було зроблено півстоліття тому, тоді ж і вирізьблено літери; з цього видно, що він належав людині старшого покоління. Коштовні речі зазвичай переходять до старшого сина, а вашого брата, ймовірно, звали так само, як і батька. А батько ваш, якщо я добре пам'ятаю, помер багато років тому. Виходить, що до вас цим годинником володів ваш старший брат.

Поки що так, - відказав я. - А далі?

Ваш брат був неохайною людиною - дуже неохайною і легковажною. Він успадкував добрі гроші, але все прогайнував, жив у злиднях, хоч доля часом і всміхалася йому, врешті-решт запив і помер. Це все, що я зумів прочитати.

Я скочив зі стільця й схвильовано заходив по кімнаті.

Це вже казна-що, Холмсе, - мовив я. - Я й повірити не міг, що ви дійдете до отакого. Ви якось довідались про долю мого нещасного брата, а тепер удаєте, що отаким дивним чином дізналися про це тільки зараз. Я ніколи не повірю, що все це розповів вам старий годинник! Це жорстоко і віддає, щиро кажучи, шарлатанством.

Любий мій докторе, - ласкаво мовив Холмс, - пробачте мені. Розгадуючи вашу загадку, я зовсім забув, що можу завдати вам болю. Будьте певні, що я нічого не знав про вашого брата до того, як побачив годинник.

Тоді як ви могли про все це довідатися? Ваша розповідь цілком збігається з правдою.

Це щасливий збіг. Я міг лише припустити таке - з певною мірою ймовірності. Проте я й не сподівався, що саме так і було.

Але ж це не просто здогад?

Ні, ні, я ніколи не вдаюся до здогадів. Це препогана звичка, що руйнує здатність до міркування. Ви здивовані, бо не помічаєте напряму моїх думок, а дрібниці для вас не існують, хоча саме на них зазвичай ґрунтуються висновки. Ось, наприклад, мій перший висновок - ваш брат був нечупара. Якщо ви уважно оглянете годинник знизу, то побачите, що футляр не лише пом'ятий у двох місцях, а й подряпаний чимось твердим - монетами або ключами, які ваш брат носив у тій самій кишені. Не треба великого розуму, аби здогадатися, що людина, яка отак поводиться з годинником за п'ятдесят гіней, не звикла до охайності. Легко уявити собі й те, що коли вона одержала в спадок таку дорогу річ, то й сама спадщина була чимала.

Я кивнув, показуючи, що уважно його слухаю.

В англійських ломбардах, коли беруть у заставу годинник, номер квитанції звичайно видряпують голкою зсередини його кришки. Це зручніше за будь-які паперові мітки: немає ризику, що його загублять чи підмінять. Крізь лупу я побачив на цьому годиннику не менш ніж чотири такі номери. Висновок - ваш брат частенько опинявся на мілині. Другий висновок - часом йому щастило поправити свої справи, бо інакше він не міг би викупити годинник. Нарешті, погляньте на отвір для ключа. На оці подряпини біля отвору - це сліди ключа, який не одразу встромляли куди слід. Непитущі люди таких подряпин не роблять. А в п'яниць вони завжди є. Ваш брат накручував годинник увечері і залишав своєю тремтячою рукою ці сліди. Хіба є тут щось незрозуміле?

Так, тепер усе ясно, - відповів я. - Мені шкода, що я був несправедливим до вас. Я мусив більше довіряти вашим дивовижним здібностям. Дозвольте спитати: чи розслідуєте ви зараз якусь цікаву справу?

Ніякої. Звідти й кокаїн. Я не можу жити без розумової праці. Який іще сенс має життя? Погляньте у вікно. Який огидний, похмурий та безнадійний цей світ! Погляньте на жовтавий туман, що клубочиться на вулицях та огортає брудні будинки. Що може бути буденнішим і прозаїчнішим? Яка користь із моїх здібностей, докторе, коли немає можливості застосувати їх? Злочин стає нудним, існування - теж нудним, у світі нічого не залишається, крім нудьги.

Я вже розтулив був вуста, щоб відповісти на цю тираду, аж тут у двері гучно постукали й до кімнати увійшла господиня, несучи на мідяній таці візитну картку.

До вас молода леді, сер, - звернулася вона до мого друга.

Міс Мері Морстен, - прочитав він. - Щось не пригадую цього імені. Запросіть, будь ласка, її сюди, місіс Хадсон. Не йдіть, докторе. Я хочу, щоб ви зостались тут.

2. Обставини справи

Міс Морстен упевнено й спокійно увійшла до кімнати. То була білява дівчина, тендітна, стрункa, в чистеньких рукавичках, убрана з якнайвишуканішим смаком. Але в її одежі були скромність і простота, що наводили на думку про не таке вже й заможне життя. На ній була темно-сіра вовняна сукня без усяких оздоб і маленький капелюшок такого самого кольору, прикрашений білою пір'їнкою збоку. Обличчя її не відзначалося витонченістю, але його вираз був такий милий, довірливий, а великі блакитні очі аж сяяли натхненням та добротою. В своєму житті я бачив жінок багатьох народів із трьох різних континентів, але ніколи ще не зустрічав обличчя, що так ясно свідчило б про шляхетність і чуйність душі. Коли вона сідала на стілець, запропонований Шерлоком Холмсом, я помітив, як тремтять її вуста і руки, - напевно, від нестримного внутрішнього хвилювання.

Я прийшла до вас, містере Холмсе, - мовила вона, - бо ви колись допомогли моїй господині, місіс Сесіль Форестер, розплутати невеличку сімейну пригоду. Вона досі не може забути вашої ласки та розуму.

Місіс Сесіль Форестер, - замислено повторив Холмс. - Так, пам'ятаю, я справді трохи прислужився їй. Проте та справа була дуже проста.

Вона так не думає. Зате про мою справу ви такого не скажете. Я не можу уявити собі нічого дивнішого, незбагненнішого за те, що привело мене зараз до вас.

Холмс потер руки, і його очі заблищали. Він подався вперед у своєму кріслі; його гостре, яструбине обличчя сповнилось надзвичайної уваги.

Розкажіть про вашу справу, - мовив він сухо, по-діловому.

Я збентежився.

Дозвольте, я залишу вас? - спитав я, підводячись з крісла.

На мій подив, дівчина зупинила мене, піднявши руку в рукавичці.

Якщо ваш друг зостанеться тут, - сказала вона, - він зробить мені неоціненну послугу.

Я знову сів у крісло.

Сталося все це так, - вела далі відвідувачка. - Мій батько служив офіцером в одному індійському полку; він одіслав мене до Англії, коли я була ще дитиною. Мати моя померла, а родичів в Англії я не мала. Мене віддали до найкращого приватного пансіону в Единбурзі, і там я навчалася до сімнадцяти літ. 1878 року мій батько, що був тоді капітаном, дістав відпустку на рік і приїхав додому. Він послав мені з Лондона телеграму, що доїхав добре, зупинився в готелі «Ленгем» і з нетерпінням чекає на мене. Телеграма та, як я пам'ятаю, просто дихала батьківською любов'ю й ласкою. Прибувши до Лондона, я одразу поїхала до «Ленгема», однак там мені сказали, що капітан Морстен справді зупинився в них, але минулого вечора пішов кудись і не повернувся. Цілий день я чекала від нього вістей. Увечері за порадою управителя готелю я звернулася до поліції, й наступного дня про це повідомили в усіх газетах. Але розшуки наші були марні, і з того дня аж донині я не почула ані слова про свого нещасного батька. Він повернувся додому, щоб зажити спокійно, затишно, а натомість...

Вона піднесла руку до горла, й притлумлене ридання обірвало її слова.

Коли це сталося? - спитав Холмс, розгортаючи записник.

Він зник третього грудня 1878 року - майже десять років тому.

А його речі?

Залишилися в готелі. Там не було нічого підозрілого - одяг, книжки, багато цікавинок з Андаманських островів. Батько був офіцером тюремної варти.

Чи мав він друзів у Лондоні?

Я знала лише одного - майора Шолто, вони разом служили в Тридцять четвертому Бомбейському піхотному полку. Незадовго до того майор пішов у відставку й оселився в Аппер-Норвуді. Ми, звичайно, розпитали його, але він навіть не знав, що його друг-офіцер перебуває в Англії.

Дивна пригода, - зауважив Холмс.

Я ще не розповіла про найголовніше. Десь із шість років тому, а саме четвертого травня 1882 року, в «Таймсі» з'явилося оголошення про розшук міс Мері Морстен: адресу просили в її інтересах надіслати до газети. Ані імені, ані зворотної адреси в оголошенні не було. Я щойно влаштувалася гувернанткою до місіс Сесіль Форестер. За її порадою я надіслала свою адресу до відділу оголошень. Того самого дня, коли вона з'явилася в газеті, я одержала поштою посилку - невелику картонну коробочку, в якій була велика гарна перлина. Але навіть коротенької записки в тій посилці не було. Відтоді щороку, того самого дня, я одержувала таку саму коробочку з такою самою перлиною, без жодного натяку на ім'я посилача. Я показувала перли ювелірові, і той сказав, що це рідкісний і дорогий сорт. Ви зараз самі побачите, які вони гарні.

Говорячи це, вона розкрила пласку коробочку й показала нам шість чудових перлин - таких я ще ніколи не бачив.

Ваша розповідь дуже цікава, - мовив Шерлок Холмс. - А чи траплялося з вами щось іще?

Так, і саме сьогодні. Через те я й прийшла до вас. Вранці я отримала цей лист. Прочитайте-но самі.

Дякую, - сказав Холмс. - І конверт теж дайте, будь ласка. Штемпель - Лондон, Південний Захід, 7 липня. Так! У кутку відбиток чоловічого великого пальця, - напевно, поштаревого. Чудовий папір. Конверт - шість пенсів за пачку. Людина витонченого смаку, принаймні в листуванні. Зворотної адреси немає.

«Будьте сьогодні ввечері, о сьомій годині, біля третьої колони зліва від входу до театру «Ліцей». Якщо вам страшно, візьміть із собою двох друзів. З вами повелися несправедливо, це слід виправити. Не звертайтеся до поліції: коли ви це зробите, все загине. Ваш невідомий друг».

Справді, пречудова маленька таємниця! Що ви наміряєтесь робити далі, міс Морстен?

Саме про це я й хотіла спитати вас.

Тоді, звичайно, ввечері ми поїдемо туди, - ви, я і доктор Ватсон, що найкраще підходить для такої справи. Ваш незнайомець пише про двох друзів. А ми з Ватсоном не раз уже працювали вдвох.

А чи погодиться він піти з вами? - спитала вона з благанням у голосі.

Буду радий і щасливий, коли зможу вам прислужитися! - палко промовив я.

Ви обидва такі добрі, - відповіла вона. - Я живу самотно і не маю друзів, яким могла б довіритися. То я приїду до вас о шостій?

Не запізнюйтесь, - відказав Холмс. - Іще одне запитання. Лист написаний тим самим почерком, що й адреси на коробочках із перлами?

Я взяла їх із собою, - відповіла міс Морстен, діставши півдюжини аркушів бурого паперу.

Ви справді взірцева клієнтка. Ви маєте добре чуття. Ну-бо, подивимось. - Він порозкладав папери на столі й почав уважно оглядати їх один за одним. - Почерк усюди, крім листа, змінено, - сказав він невдовзі. - Але немає сумніву, що писала одна людина. Погляньте: «е» скрізь написано на грецький кшталт, а «с» однаково зігнуте. Скрізь, безперечно, одна й та сама рука. Я не хочу навіювати вам марних надій, міс Морстен, але скажіть, чи немає чогось схожого між цим почерком та рукою вашого батька?

Ні, нічого схожого.

Я так і сподівався. Отже, ми чекатимемо на вас о шостій. Дозвольте мені залишити ці папери в себе. Я хотів би ще попрацювати з вашою справою. Зараз лише пів на четверту. На все добре.

На все добре, - відповіла наша гостя і, поглянувши на нас обох ясними, ласкавими очима, сховала за пазуху коробочку з перлами й пішла.

Стоячи біля вікна, я дивився, як легко вона ступає вулицею, поки сірий капелюшок і біла пір'їнка не зникли серед похмурого натовпу.

Яка чарівна дівчина! - вигукнув я, повернувшися до свого друга.

Він знову запалив люльку, заплющив очі й глибше поринув у крісло.

Справді? - байдуже запитав він. - Я й не помітив.

Ні, ви якась машина, лічильна машина! - скрикнув я. - Ви часом просто вражаєте мене!

Він лагідно всміхнувся.

Найголовніше, - з притиском мовив він, - не судити про людину за її особистими рисами. Клієнт для мене - проста величина, один з чинників проблеми. Емоції шкодять тверезому мисленню. До вашого відома, найчарівнішу жінку, яку я знав у своєму житті, було повішено за отруєння трьох власних дітей, - вона зробила це, щоб одержати гроші за страховим полісом. А найогидніше обличчя з усіх моїх знайомих мав один філантроп, що витратив трохи не чверть мільйона на лондонських злидарів.

Але цього разу...

Я ніколи не роблю винятків. Винятки заперечують правило. Ви мали коли-небудь нагоду вивчати людську вдачу за почерком? Що ви можете сказати про почерк цієї людини?

Він правильний і розбірливий, - відповів я. - Належить діловій людині сильної вдачі.

Холмс хитнув головою.

Погляньте на високі літери, - мовив він. - Вони ледве виступають над рядком. Літеру «в» можна прийняти за «е». Людина сильної вдачі може писати дуже нечітко, але великі літери вона завжди виділятиме. Цей незнайомець літеру «к» всюди пише по - різному, а великі літери свідчать про його амбітність. Ну, гаразд, мені треба йти. Я хочу дещо розвідати. А вам пораджу почитати цю книжку - прегарний твір. Це «Мучеництво людини» Вінвуда Ріда. Через годину я повернуся.

Я сидів біля вікна з книжкою в руці, але мої думки були далекі від сміливих міркувань письменника. Уява моя поверталася до нашої гості - до її усмішки, глибокого чарівного голосу, до незбагненної таємниці, що затьмарила її життя. їй було сімнадцять років, коли зник її батько, отже, зараз їй двадцять сім - чудовий вік, коли юність із її соромливістю вже минула й життя вгамувало молодий запал. Так я сидів і міркував, поки мої думки не попливли таким небезпечним річищем, що я швидко сів до письмового столу й шалено накинувся на свіжий курс патології. Як міг я - простий військовий хірург із простреленою ногою та порожнім гаманцем, мріяти про такі речі? Вона була простим чинником - і нічим більшим. Якщо майбутнє моє буде чорне, то краще вже думати про нього спокійно, як личить чоловікові, а не розмальовувати його мандрівними вогниками уяви.

3. Пошуки розв’язки

Холмс повернувсь о пів на шосту. Він був веселий, бадьорий, у чудовому настрої, що звичайно змінював у нього напади меланхолії.

В цій справі немає ніякої загадки, - мовив він, беручи чашку чаю, яку я йому налив. - Факти припускають лише одне пояснення.

Як? Ви вже знайшли розв’язку?

Ні, про це рано ще говорити. Поки що я відшукав одну важливу деталь. Дуже важливу. Але багато подробиць іще треба з’ясувати. Я тільки-но виявив, перегорнувши підшивку «Таймса», що майор Шолто з Аппер-Норвуда, який служив у Тридцять четвертому Бомбейському піхотному полку, помер 28 квітня 1882 року.

Можливо, я, по-вашому, й дурень, але я не бачу тут нічого підозрілого.

Не бачите? Ви мене вражаєте. Погляньмо з іншого боку. Капітан Морстен зник. Єдина особа в Лондоні, до кого він міг поїхати, - майор Шолто. Але майор Шолто сказав, що нічого не чув про Морстенів приїзд до Лондона. Чотирма роками пізніше ІІІолто помирає. Через тиждень після його смерті дочка капітана Морстена одержує коштовний подарунок, і так триває кілька років поспіль, поки не надходить лист, де сказано, що з нею повелися несправедливо. Це, безперечно, натяк на зникнення її батька. Навіщо спадкоємцям щойно померлого Шолто посилати їй подарунки, якщо вони не знають якоїсь таємниці і не хочуть за іцось винагородити міс Морстен? Хіба можна якось по-іншому пов’язати ці факти?

Але яка химерна винагорода! І як по-дивному її надіслано! Чому лист написано тепер, а не шість років тому? До того ж у листі сказано, що несправедливість

треба виправити. Як виправити? Навряд чи батько її досі живий. Тут мається на увазі щось інше.

Отут і є труднощі, справжні труднощі, - замислено мовив Шерлок Холмс, - але наша нічна подорож усе це пояснить. А ось і міс Морстен у кебі. Ви готові? Ходімо, вже повернуло на сьому.

Міс Морстен закуталася в темний плащ, її миле обличчя зблідло. Вона не була б жінкою, якби наша дивна подорож не тривожила її, проте трималася впевнено і охоче відповідала на запитання Шерлока Холмса.

Майор Шолто був дуже близьким другом мого батька, - сказала вона. - У своїх листах він щоразу згадував майора. Вони з батьком служили офіцерами в тюремній варті на Андаманських островах і майже увесь час проводили разом. До речі, в батьковому столі знайшли якийсь чудернацький папір; ніхто не може зрозуміти, що це таке. Я не знаю, чи стосується він нашої справи, але про всяк випадок узяла його з собою. Ось він.

Холмс обережно розгорнув складений аркуш паперу і розгладив його на колінах. Потім заходився старанно оглядати його крізь лупу.

Папір зроблено в Індії, - зауважив він. - Колись він був приколотий до дошки. На ньому накреслено план якогось великого будинку з багатьма кімнатами, коридорами й переходами. В одному місці червоним чорнилом поставлено хрестик, над ним - напівстертий напис олівцем: «3,37 ліворуч». У лівому кутку якийсь дивний значок, схожий на чотири поставлені поряд хрести, поперечки яких з'єднано. За ним незграбним, грубим почерком написано: «Знак чотирьох - Джонатан Смол, Магомет Сінгх, Абдулла Хан, Дост Акбар». Не думаю, що це пов'язане з нашою справою. Але документ, очевидно, важливий. Його ретельно зберігали в записнику, бо обидва боки паперу чисті.

Ми справді знайшли його в записнику.

Бережіть цей документ, міс Морстен, може, він ще стане нам у пригоді. Я починаю підозрювати, що справа ця глибша й заплутаніша, ніж мені здалося спершу. Я повинен обміркувати її з самого початку.

Він зручно вмостився на своєму місці; з насуплених його брів і байдужого виразу очей я зрозумів, що він напружено думає. Ми з міс Морстен тихенько гомоніли про нашу подорож і про те, чим вона може скінчитися, а наш товариш усю дорогу вперто мовчав.

Був вересневий вечір, близько сьомої години, але цілий день було вогко, й тепер величезне місто огортала щільна габа туману. Брудно-сірі хмари нависли над брудно-сірими вулицями. Ліхтарі на Стренді розпливалися димчастими плямами, кидаючи на мокру бруківку сліпучі кола. З яскраво-жовтих вікон крамниць на залюднену вулицю падали смуги слабкого, непевного сяйва, в якому клубочився туман. У нескінченному натовпі облич, що пропливали через ці вузькі смуги, - облич сумних і радісних, понурих і веселих, - мені примарилося щось моторошне, потойбічне: вони виринали з мороку і знову розчинялися в мороці. Я не дуже вразлива людина, але цей смутний, гнітючий вечір і наша дивна подорож зовсім мене збентежили. Я бачив, що міс Морстен відчуває те саме. Лише Холмс,

здавалося, не помічав нічого. Він розгорнув на колінах записник і час від часу заносив до нього якісь числа й нотатки при світлі кишенькового ліхтарика.

Коло входу до театру «Ліцей» уже купчився натовп. До головних дверей нескінченним потоком під'їжджали двоколки й карети, з яких виходили чоловіки в накрохмалених сорочках і закутані в шалі, обвішані діамантами жінки. Ледве ми дісталися третьої колони, де нам було призначено зустріч, як до нас підійшов низенький, смаглявий, верткий чоловічок в одязі візника.

Ви разом з міс Морстен? - спитав він.

Я міс Морстен, а ці двоє джентльменів - мої друзі, - відповіла вона.

Він утупився в нас пильним, проникливим поглядом.

Пробачте, міс, - трохи настирливо сказав він, - але я прошу вас дати мені слово, що жоден з ваших друзів не служить у поліції.

Я даю вам слово, - відповіла вона.

Чоловічок різко свиснув, і якийсь хлопчисько підбіг до кеба й відчинив дверцята. Наш співрозмовник скочив на козли, ми сіли всередину. Тільки-но ми зробили це, як візник хльоснув коней і кеб шалено помчав туманними вулицями.

Становище було курйозне. Ми їхали невідомо куди й невідомо навіщо. Або це запрошення було чиїмось жартом, що здавалося неймовірним, або ми мали дізнатися про щось важливе, що більш скидалося на правду. Міс Морстен сиділа спокійно, стримано, як і завжди. Я спробував підбадьорити її розповіддю про свої пригоди в Афганістані, але, правду кажучи, мене самого так схвилювала й зацікавила ця мандрівка, що оповідки мої були дещо плутані. Вона й досі стверджує, що я розповів їй тоді цікаву історійку про те, як глупої ночі до мого намету зазирнув «мушкет» і я дуплетом застрелив його з двоцівкового «тигра». Спершу я ще помічав, куди ми їдемо, але згодом завдяки чи то швидкій їзді, чи туманові, чи моєму поганому знанню Лондона я втратив орієнтацію і міг лише сказати, що їдемо ми дуже довго. Шерлок Холмс, однак, не розгубився і раз у раз пошепки називав площі й вулиці, якими мчав наш кеб.

Рочестер-Роуд, - промовив він. - Площа Вінсент. Виїжджаємо на Воксхолл-Бридж-Роуд. Здається, їдемо до Суррею. Так, так, туди. Проїжджаємо міст. Погляньте, як блищить вода.

Ми й справді побачили, як унизу блищала темна, нерухома вода Темзи, в якій віддзеркалювалося світло ліхтарів, але кеб уже був на іншому березі і мчав заплутаним лабіринтом вуличок.

Вордсворт-Роуд, - промовляв мій друг. - Прайорі-Роуд. Ларкхолл-Лейн. Стоквел-Плейс. Роберт-стріт. Колд-Гарбор-Лейн. Кінець нашої подорожі, здається, не в аристократичній частині міста.

Ми саме проїжджали найпохмуріші й найпідозріліші місця Лондона. Обабіч височіли ряди похмурих цегляних будинків, одноманітність яких порушували лише яскраво освітлені пивнички. Потім з'явилися ряди двоповерхових вілл із маленькими садками перед ними, потім - знову нескінченні ряди нових цегляних будинків, мов жахливі щупальці, які простягає на всі боки місто-велетень. Нарешті кеб зупинився біля третього будинку на новій вулиці. Жоден із сусідніх

будинків не був заселений; той, біля якого ми зупинилися, був так само темний, як і інші, крім єдиного вогника в кухонному вікні. Ми постукали, й нам одразу відчинив служник-індус у жовтому тюрбані й білій широкій одежі, підперезаній жовтим поясом. Дивно було бачити цю східну постать на дверях звичайнісінького приміського будинку.

Саїб чекає на вас, - мовив він, і тієї самої миті зсередини долинув тонкий, пронизливий голос:

Проведіть їх до мене. Просто до мене!

4. Історія лисого чоловічка

Ми пішли за індусом темним, майже порожнім коридором, аж поки побачили з правого боку двері, які він відчинив навстіж. Просто в очі нам ударило яскраве жовте світло, посеред якого стояв маленький рудий чоловічок із високим чолом і лискучою лисою маківкою, що стриміла над волоссям, мов вершина гори над соснами. Він стояв перед нами, потираючи руки, і обличчя його увесь час сіпалося - то посміхалося, то супилося, ні на мить не заспокоюючись. Природа наділила його одвислою нижньою губою і великими жовтими, нерівними зубами, які він безперестану намагався заховати, погладжуючи рукою підборіддя. Незважаючи на лисину, він здавався ще молодим чоловіком. Йому й справді тільки-но повернуло на тридцятий рік.

До ваших послуг, міс Морстен, - повторював він тихим, високим голосом. - До ваших послуг, джентльмени. Заходьте, будь ласка, до моєї маленької келії. Кімнатка невеличка, міс, зате опоряджена до мого смаку. Оаза мистецтва серед огидної пустелі Південного Лондона.

Ми всі були вражені виглядом кімнати, до якої він запросив нас. У цьому похмурому будинку вона здавалася діамантом чистої води в мідній оправі. Стіни прикрашали розкішні шовкові завіси й гобелени, картини у важких рамах, східні вази. Килим на підлозі був бурштиновий із чорним, такий пухнастий і грубий, що ноги м’яко потопали в ньому, наче в моховинні. На килимі лежали дві великі тигрові шкури, що разом з величезним кальяном, який стояв у кутку на килимку, справляли враження східної пишноти. На майже невидимій золотій дротині посередині кімнати висіла срібна лампа у вигляді голуба. Вона горіла, виповнюючи кімнату тонкими, приємними пахощами.

Містер Тадеус Шолто, - мовив чоловічок, так само сіпаючись і всміхаючись. - Так мене звуть. Ви - міс Морстен, а ці джентльмени...

Це містер Шерлок Холмс, а це - доктор Ватсон.

Доктор, он як! - зраділо вигукнув він. - А чи маєте ви з собою стетоскоп? Дозвольте попросити вас про одну ласку. В мене, бачте, є великі побоювання щодо мого мітрального клапана. Щодо аорти я спокійний, а от мітральний клапан... Я хотів би почути вашу думку про нього.

Я послухав його серце, але не знайшов ніяких вад, крім того, що чоловічок був страшенно чимось переляканий, - його трусило з голови до п’ят.

Начебто все гаразд, - мовив я. - Вам нема чого тривожитися.

Даруйте моє хвилювання, міс Морстен, - безжурно сказав він. - Я великий стражденник, і давно вже підозрюю, що з моїм мітральним клапаном щось негаразд. Я радий чути, що немає підстав тривожитись. Якби ваш батько, міс Морстен, щадив своє серце, він і досі був би живий.

Я мало не заліпив йому ляпаса - так роздратував він мене своїм брутальним, безцеремонним доторком до такої дражливої теми. Міс Морстен сіла, обличчя її зблідло - побілішали навіть вуста.

Я серцем чула, що мій батько помер, - промовила вона.

Я все можу вам пояснити, - відповів чоловічок. - Навіть більше: я виправлю допущену до вас несправедливість і зроблю це неодмінно, хоч би там що казав мій брат Бартолом'ю. Я дуже радий бачити тут ваших друзів не тільки як охоронців, а й як свідків того, що я хочу сьогодні сказати й зробити. Втрьох ми зможемо вчинити рішучий спротив братові Бартолом'ю. Але не треба ніяких свідків - ані поліції, ані понятих. Ми все владнаємо самі, не вплутуючи нікого стороннього. Ніщо не розсердить брата Бартолом'ю більше, ніж будь-який розголос.

Сказавши це, він сів на низьку канапу й допитливо втупився у нас своїми хворими, вологими блакитними очима.

Зі свого боку, - мовив Холмс, - я ладен запевнити вас, що усе, що ви тільки-но скажете, далі мене не піде.

Я кивнув на знак згоди.

От і чудово! От і чудово! - відповів чоловічок. - Дозвольте запропонувати вам чарку к'янті, міс Морстен? Чи, може, токаю? Інших вин у мене немає. Накажете дістати пляшку? Ні? Тоді, гадаю, ви не будете заперечувати, коли я закурю? Вам не заважатимуть легенькі пахощі східного тютюну? Я трохи нервуюсь, а мій кальян - найкраще заспокійливе.

Він приставив трубку до великої посудини, й дим весело забулькотів у рожевій воді. Ми всі троє сиділи півколом, повитягавши шиї й підперши підборіддя долонями, а химерний, нервовий чоловічок із високою, лискучою лисиною схвильовано курив посередині кальян.

Надсилаючи вам це запрошення, - мовив він, - я міг би, звичайно, просто дати свою адресу, але побоювався, що ви не звернете уваги на моє прохання й запросите з собою не тих людей. Через те я дозволив собі призначити вам це побачення біля театру з моїм слугою Вільямсом. Я йому цілком довіряю, і він одержав настанови, що коли запідозрить щось непевне, то може вертатися додому сам. Пробачте ці мої пересторо ги, але я людина самотня і, навіть сказав би, витонченого смаку, а прозаїчнішого за поліцію

немає нічого в світі. Моя натура не сприймає грубої прози. Я рідко спілкуюся з вуличним натовпом. Як бачите, мене оточують вишукані речі. Я можу назвати себе шанувальником мистецтва. Це моє захоплення. Пейзаж на стіні - справжній Коро, і якщо знавець іще може, скажімо, сперечатися щодо отого Сальватора Роза, то щодо оцього Буґро не може бути жодного сумніву. Я кохаюся в сучасній французькій школі.

Пробачте, містере Шолто, - сказала міс Морстен, - але я приїхала сюди на ваше прохання, бо ви хотіли щось розповісти мені. Зараз уже надто пізно, і я воліла б, щоб наша бесіда була якомога коротшою.

І все-таки вона забере в нас трохи часу, - відповів він, - бо нам неодмінно доведеться поїхати до Норвуда, до мого брата Бартолом'ю. Ми поїдемо разом і спробуємо здолати його впертість. Бартолом'ю дуже сердитий на мене за те, що я повів цю справу по-своєму. Учора ввечері ми навіть посварилися. А ви не можете уявити собі, який страшний він буває в гніві.

Якщо нам треба їхати до Норвуда, то ліпше буде вирушити туди негайно, - насмілився я зауважити.

Містер Шолто зареготав так, що почервоніли його вуха.

Оце вже навряд! - вигукнув він. - Я не знаю, що брат скаже на таку несподіванку. Ні, я мушу спершу підготувати вас, пояснити вам наші стосунки. Передусім я маю вам сказати, що в цій історії є кілька деталей, про які я сам нічого не знаю. Я розповідатиму вам не все, а лише те, що відомо мені самому.

Мій батько, як ви вже, певно, здогадалися, - майор Джон Шолто, що служив колись в Індійській армії. Одинадцять років тому він пішов у відставку й оселився в садибі Пондишері-Лодж в Аппер-Норвуді. В Індії він розбагатів і повернувся додому з грубими грошима, величезною колекцією коштовних дрібничок і численною челяддю з тубільців. З таким достатком він зміг купити собі будинок і почав розкошувати. Ми з братом-близнюком Бартолом'ю були єдиними його дітьми.

Я чудово пам'ятаю, який подив у нас викликала звістка про те, що зник капітан Морстен. Ми прочитали про це в газетах, а знаючи, що він був другом нашого батька, вільно розмовляли про це при ньому. Він звичайно приєднувався до нашої розмови й гадав, що ж насправді сталося з капітаном. Ми жодного разу не підозрювали, що ця таємниця назавжди похована в батьковому серці, що з усіх людей лише він один знає про долю Артура Морстена.

Однак ми знали, що над батьком тяжіє якась таємниця, якась небезпека. Він боявся виходити сам надвір і завжди наймав до Пондишері-Лодж охоронцями колишніх боксерів. Вільямс, що привіз вас сюди, - один з них. Він був колись чемпіоном Англії в легкій вазі. Наш батько ніколи не говорив нам, чого він боїться, але видно було, що його лякають люди на дерев'яних ногах. Одного разу він вистрелив з револьвера в чоловіка на дерев'яній нозі, що виявився звичайнісіньким крамарем. Щоб залагодити цю справу, нам довелося сплатити великі гроші. Ми з братом гадали, що то просто батькова примха, та наступні події змусили нас змінити свою думку.

На початку 1882 року батько одержав з Індії лист, що вразив його, наче блискавка. Він трохи не знепритомнів, коли розпечатав його за сніданком, і з того дня не вставав аж до самої смерті. Що було в тому листі, ми так ніколи й не дізналися; коли він тримав його в руках, я встиг помітити, що то - коротенька, абияк надряпана цидулка. Батько вже багато років слабував на нервову хворобу, але тепер йому явно стало гірше, і наприкінці квітня лікарі сказали нам, що надії на одужання немає; нас покликали до батька - він хотів сказати нам свої останні слова.

Коли ми увійшли до кімнати, батько сидів на подушках і важко дихав. Він попросив нас замкнути двері і підійти до ліжка з обох боків. Узявши нас за руки, він заговорив голосом, надщербленим хвилюванням і болем. Це дивовижне зізнання я спробую переказати його власними словами.

«Лише одна річ гнітить мою душу цієї врочистої хвилини, - промовив батько. - Це кривда, якої я завдав сироті, бідолашній Морстеновій доньці. Клята жадібність, що все життя була моїм гріхом, позбавила її скарбів - принаймні тієї частки, що по праву належить їй. Але я й сам ніколи не скористався ними - така сліпа, безглузда була моя жадібність. Саме почуття, що я володію ними, було для мене таким дорогим, що я не міг ні з ким поділити їх. Бачите ці перлові чотки біля пляшечки з хіною? Навіть із ними я не можу розлучитися, хоч і вирішив одіслати їй. Ви, мої сини, повинні віддати їй належну частку скарбів Аґри. Але нічого не посилайте їй, - навіть цих чоток, - поки я ще живий, бо буває, що навіть смертельно хвора людина одужує.

Я розповім вам, як помер Морстен, - вів далі він. - Багато років мій друг слабував на серце, але приховував це від усіх. Я один про те знав. В Індії ми завдяки щасливим обставинам заволоділи величезним багатством. Я привіз його до Англії, і Морстен, - тієї самої ночі, коли приїхав додому, - пішов просто до мене по свою частку. Зі станції він ішов пішки; до будинку його впустив мій вірний слуга Лал Човдар, якого вже нема на світі. Ми з Морстеном засперечалися, як поділити скарби, й почали сваритися. Розлючений Морстен скочив зі стільця; обличчя його раптомпомеркло, він притулив руку до грудей і впав горілиць, ударившися головою об краєчок скриньки зі скарбами. Коли я нахилився над ним, то з жахом побачив, що він мертвий.

Я довго й розгублено стояв, не знаючи, що робити. Спершу, звичайно, хотів покликати на допомогу людей, але зрозумів, що зараз є всі підстави підозрювати мене в убивстві. Смерть під час сварки, рана на голові - все це свідчило проти мене. До того ж поліційне слідство неминуче зацікавиться скарбами, а я нізащо не хотів розголошувати їхньої таємниці. Морстен сказав мені, що жодна душа в світі не знає, куди він поїхав. І мені теж здавалося, що нема потреби, щоб про це відала хоч одна душа.

Я все ще стояв над Морстеном, коли раптом, підвівши голову, побачив на порозі свого слугу Лал Човдара. Він прослизнув до кімнати й замкнув за собою двері. «Не бійтеся, саїбе, - сказав він, - ніхто не знатиме, що ви вбили його. Сховаймо його куди-небудь - і по всьому». - «Я його не вбивав!» - заперечив я. «Я все чув, саїбе, - мовив він. - Чув вашу сварку, чув звук удару. Але вуста мої запечатані. В домі всі сплять. Приберемо його звідси». І я врешті наважився. Якщо навіть мій слуга не вірить мені, то як я можу сподіватися, що в мою невинність повірять дванадцять дурних крамарів на лаві присяжних? Тієї ночі ми з Лал Човдаром сховали тіло, а через кілька днів усі лондонські газети заповнили вісті про таємниче зникнення капітана Морстена. З того, що я розповів вам, ви бачите, що мене важко в чомусь звинуватити. Але я заховав не лише тіло, а й скарби, які від того дня вважав за свою неподільну власність. Через те я хотів би, щоб ви це виправили. Нахиліться ближче до моїх уст. Скарби сховані...»

Цієї миті батькове лице страшенно змінилося: очі дико вирячились, щелепа одвисла, і він скрикнув голосом, якого я ніколи не забуду: «Не впускайте його!

Заради Христа, не впускайте!» Ми обидва поглянули у вікно, куди він утупив свої очі. З темряви на нас зирило чиєсь обличчя. Я добре розгледів побілілий ніс, що притулився до шибки. То було бородате, люте обличчя з жорстокими очима й зціпленими вустами. Ми з братом кинулися до вікна, але той незнайомець зник. Коли ми повернулися до батька, голова його безсило впала на груди, а серце вже не билося.

Тієї ночі ми обшукали весь садок, однак не знайшли жодного сліду нічного вторгнення, крім відбитка однієї ноги на клумбі, якраз під вікном. Якби не цей єдиний слід, ми могли б подумати, що це дике, люте обличчя просто примарилось нам. Однак невдовзі ми відчули ще й інші ознаки того, що проти нас діють якісь таємні сили. Одного ранку вікно в батьковій кімнаті виявилось відчиненим, у шафах і скринях хтось усе поперевертав, а до письмового столу було пришпилено папірець із надряпаними словами: «Знак чотирьох». Що то були за слова і хто нас потайки відвідав, ми так і не дізналися. Як ми могли судити, нічого з батькових речей не пропало, хоч хтось і копирсався в них. Природно, що цю дивну пригоду ми з братом пов'язуємо з тим страхом, який усе життя не давав спокою нашому батькові, а для нас донині залишився загадкою.

Чоловічок замовк, розпалив кальян і кілька хвилин замислено пускав дим. Ми всі сиділи, уважно слухаючи його химерну історію. Під час короткої розповіді про батькову смерть міс Морстен страшенно зблідла: на мить мені здалося, що вона от-от знепритомніє. Проте, випивши склянку води, якої я налив з венеціанської карафки, що стояла в кутку на столику, вона заспокоїлась. Шерлок Холмс із байдужим виглядом глибоко поринув у крісло; з-під напівзаплющених повік було видно, як палають його очі. Глянувши на нього, я пригадав, що лише сьогодні він гірко скаржився на нудьгу й буденність життя. Тепер він принаймні дістав загадку, для розв'язання якої йому доведеться напружити всі сили. Містер Тадеус Шолто позирав то на одного, то на іншого з нас, явно пишаючися враженням, яке справила на нас його розповідь. Попихкуючи довжелезною трубкою кальяну, він заговорив далі.

Ми з братом, - провадив він, - були, як ви можете здогадатися, дуже схвильовані батьковою розповіддю про скарби. Кілька місяців ми перекопували кожну ділянку в садку, але так нічого й не знайшли. Від думки про те, що батько помер тієї самої миті, коли хотів відкрити нам схованку, ми просто сатаніли. Про ціну захованих скарбів ми могли судити хоча б з отих перлових чоток. Через ті чотки ми навіть посперечалися з братом Бартолом'ю. Перлини були, мабуть, дуже коштовні, і він не хотів розлучатися з ними, успадкувавши, правду кажучи, й батьків гріх. До того ж він вважав, що коли про ці чотки хтось дізнається, то поповзуть чутки, й тоді нам не уникнути клопоту. Я зміг лише переконати його, щоб він розшукав адресу міс Морстен і щороку посилав їй по одній перлині, аби хоч якось порятувати її від злиднів.

Ви такі ласкаві, - щиро мовила міс Морстен. - Це справді був добрий вчинок.

Чоловічок палко замахав руками.

Але ж ми опікувалися вами, - сказав він. - В усякому разі, так вважав я, одначе брат Бартолом'ю ніяк із цим не погоджувався. Ми мали великі гроші. Більшого я не бажав. Поводитися так із молодою леді - це просто погана манера. Погані манери ведуть до злочину, - кажуть французи: як вишукано вони висловлюють

такі думки! Незгода наша зайшла так далеко, що я вирішив поселитись окремо; так я залишив Пондишері-Лодж, узявши з собою старого індуса та Вільямса. Але вчора я дізнався, що сталась надзвичайно важлива подія: скарби знайдено. Я негайно повідомив про це міс Морстен, і тепер нам зостається лише поїхати до Норвуда й забрати свою частку. Минулої ночі я сказав про це братові Бартолом'ю, тож непроханими гістьми ми там не будемо, хоч і жаданими - так само. Містер Шолто замовк; він сидів, пересмикуючись, на своїй розкішній канапі. А ми мовчали й думали про несподіваний поворот цієї таємничої справи. Першим підхопився Холмс.

Ви все робили як слід, сер, від початку до кінця, - сказав він. - Ми спробуємо пролити світло на все, що є темного в вашій історії, й цим віддячити вам. Але, як щойно зауважила міс Морстен, уже надто пізно і треба негайно вирушати.

Наш новий знайомий обережно відкрутив трубку з кальяна, пошукав рукою за шторою й дістав звідти довге, оздоблене тасьмою пальто з каракулевим коміром. Застебнувши пальто на всі ґудзики, - хоч вечір був теплий, навіть задушливий, - він нап'яв на голову шапку з кролячого хутра, яка щільно затуляла вуха, залишаючи на волі гостре, жваве обличчя.

Моє здоров'я дуже кволе, - пояснив він, ідучи до дверей. - Я мушу додержуватись суворого режиму.

Кеб чекав на нас біля воріт. План був, напевно, складений заздалегідь, бо тільки-но ми сіли, як коні відразу рушили й помчали. Тадеус Шолто безперестану молов язиком, заглушуючи своїм високим голосом стукіт коліс.

Бартолом'ю - великий розумака, - провадив він. - Як, по-вашому, він знайшов скарби? Він дійшов висновку, що коли їх немає надворі, то вони повинні бути всередині будинку. Він обміряв усі кімнати, не проминувши ані дюйма. І побачив, що висота всього будинку - сімдесят чотири фути, а якщо взяти окремо висоту кімнат, розташованих одна над одною, і додати ще товщину перекриттів, яку він виміряв, просвердливши в них отвори, то загалом висота дорівнюватиме не більш ніж сімдесятьом футам. Кудись зникли аж чотири фути. Зрозуміло було, що їх слід шукати нагорі. Тоді він пробив отвір у стелі горішнього поверху, і там справді виявилось іще одне малесеньке горище; його було замуровано, тож ніхто про нього й не чув. Посередині на кроквах стояла скринька зі скарбами. Бартолом'ю витяг її крізь отвір і відімкнув. Там були коштовні речі на суму не менш ніж півмільйона фунтів.

Почувши про таке величезне багатство, ми всі вирячили очі. Міс Морстен, якби ми захистили її права, обернулася б з убогої гувернантки на одну з найбагатших спадкоємиць Англії. Як справжній друг, я, звичайно, мав би порадіти з такої новини, проте я, на свій сором, мушу сказати, що серце моє налилося свинцевим тягарем. Затинаючись, я пробурмотів кілька слів вітання й похмуро втупився в підлогу, не слухаючи балачок нашого нового знайомого. Він був звичайнісінький іпохондрик, і я, немовби крізь дрімоту, чув нескінченну розповідь про симптоми його хвороб та благання пояснити йому склад та дію всілякого знахарського зілля, яке він усюди возив із собою в шкіряному футлярі. Я маю надію лише на те, що він того вечора не запам'ятав усіх моїх порад. Холмс наголошує, що достеменно чув, як я попереджав про страшну небезпеку, яка йому загрожуватиме, якщо він вживатиме більш ніж по дві краплі рицини, і радив стрихнін у великих дозах як

заспокійливе. Я відчув полегшення, коли наш кеб рвучко зупинився і візник, зіскочивши вниз, відчинив дверцята.

Це Пондишері-Лодж, міс Морстен, - сказав містер Тадеус Шолто, подаючи їй руку.

5. Трагедія в Пондишері-Лодж

Було вже близько одинадцятої, коли ми досягли цієї останньої мети нашої нічної подорожі. Ми залишили позаду вологий туман великого міста; тут, у передмісті, ніч була просто чудова. З заходу повівав теплий вітерець, важкі хмари поволі сунули небом, із-за них деколи виглядав місяць. Було не дуже темно, але Тадеус Шолто взяв з кеба один ліхтар і пішов уперед, освітлюючи нам дорогу.

Садиба Пондишері-Лодж стояла посеред парку; її оточував високий мур, утицяний битим склом. Всередину вели лише одні вузькі, окуті залізом двері. Наш провідник якось дивно постукав, як часом стукають поштарі.

Хто там? - спитав зсередини грубий голос.

Це я, Мак-Мердо. Час уже навчитися впізнавати мій стукіт.

За дверима почулося бурчання, потім дзвякіт і скрегіт ключів.

Двері важко повернулися на завісах, і на порозі з'явився присадкуватий, з могутніми грудьми чоловік; жовте світло ліхтаря осявало його висунуте вперед лице й блискучі, недовірливі очиці.

То ви, містере Тадеусе? А це хто з вами? Господар нічого не казав про гостей.

Ви просто дивуєте мене, Мак-Мердо! Я ж учора ввечері попередив свого брата, що завітаю до нього з друзями.

Він сьогодні не виходив з кімнати, містере Тадеусе, і я не дістав ніяких розпоряджень. Ви самі добре знаєте наші суворі зви чаї. Вас я можу впустити, але друзі ваші нехай почекають надворі.

Це була несподівана перепона. Тадеус Шолто розгублено й безпорадно поглянув на охоронця.

Просто неподобство, Мак-Мердо! - сказав він. - Я відповідаю за них, і вам цього має бути досить. До того ж, із нами тут молода дівчина. Їй не личить стояти вночі посеред дороги.

Шкода, містере Тадеусе, - невблаганно відповів охоронець. - Гості й справді можуть бути вашими друзями, але вони можуть виявитися ворогами господаря. Мені добре платять за те, щоб я виконував свій обов'язок, і я його виконую. Я не знаю ваших друзів.

Та ні, Мак-Мердо, знаєте, - лагідно промовив Холмс. - Я не думаю, що ви забули мене. Пам'ятаєте аматора-боксера, що бився з вами три раунди на рингу Алісона в день вашого бенефісу чотири роки тому?

Невже це ви, містере Шерлоку Холмсе?! - гаркнув боксер. - Боже мій! Як я вас не впізнав?! Якби ви не стояли отут тихцем, а зацідили мені отим своїм зустрічним у щелепу, то я одразу впізнав би вас. Ви просто закопуєте свій талант у землю, далебі! Ви б далеко пішли, якби схотіли.

Бачите, Ватсоне, якщо мій фах нікому більше не знадобиться, в мене ще буде в запасі аматорський талант, - мовив, усміхнувшись, Холмс. - Гадаю, що наш друг більше не триматиме нас надворі.

Заходьте, сер, заходьте, і ваші друзі теж, - відповів охоронець. - Мені справді шкода, містере Тадеусе, але я маю суворі інструкції. Я мусив упевнитись, хто ваші друзі, щоб впустити їх.

Кам'яниста доріжка вилася безлюдним парком і вела до будинку - простого й невишуканого, майже зануреного в тінь, крім однієї стіни, залитої місячним світлом. Нагорі виблискувала шибка вікна. Величезний, похмурий і мовчазний, будинок навівав холод. Навіть Тадеус Шолто збентежився: ліхтар тремтів і порипував у його руці.

Нічого не розумію, - мовив він. - Тут, мабуть, якась помилка. Я ж чітко сказав Бартолом'ю, що цього вечора ми будемо в нього, а в вікні кабінету чомусь нема світла. Не розумію, в чому річ.

Ваш брат завжди так суворо охороняє дім? - спитав Холмс.

Так, це заведено ще нашим батьком. Бартолом'ю був улюбленим його сином, і я часом гадав, що батько більше розповідає йому, ніж мені. Оте освітлене місяцем вікно - братів кабінет. Шибка блищить, але всередині світла, здається, немає.

Немає, - погодився Холмс. - Проте віконце біля дверей начебто світиться.

Так, це кімната економки. Стара місіс Бернстон сидить там щовечора. Вона все розкаже нам. Зачекайте-но тут хвилину-дві. Якщо ми вдеремося до неї всі разом, вона стривожиться, бо не чекає наших відвідин. Тихо! Що то таке?

Тремтячою рукою він підніс ліхтар, і довкола нас затанцювали й застрибали плями світла. Міс Морстен схопила мене за руку, і всі ми зупинились, нашорошивши вуха, чуючи, як б'ються наші серця. З великого темного будинку крізь тишу ночі долинули сумні, жалісні звуки - то схлипувала перелякана жінка.

Це місіс Бернстон, - мовив Шолто. - В домі є лише одна жінка. Зачекайте. Я зараз повернуся.

Він підбіг до дверей і тим самим звичним для себе чином постукав. Йому відчинила висока літня жінка, яка сплеснула руками від радості, тільки-но його побачила:

О, містере Тадеусе, я така рада, сер, що ви прийшли! Така рада, що ви прийшли, містере Тадеусе!

Ми чули її веселий голос, аж поки двері зачинились, і з-за них тепер долинало лише монотонне бурмотіння.

Наш провідник залишив нам ліхтар. Холмс поволі посвітив ним на всі боки, потім пильно оглянув будинок і великі купи землі, що громадилися в дворі. Ми з міс Морстен стояли поряд, тримаючись за руки. Дивна річ кохання: ось ми стоїмо тут удвох - ми, що досі ніколи не бачили одне одного, не сказали одне одному ласкавого слова, не поглянули ніжно одне на одного, - але зараз, у годину небезпеки, наші руки мимоволі потяглись одна до одної. Потім я не раз дивувався з того, але тоді все це здавалось мені якнайприроднішим, і згодом вона часто повторювала, що одразу була певна, що знайде в мені розраду й захист. Так ми

стояли поряд, тримаючись за руки, наче діти, й серця наші сповнилися спокоєм серед темряви, що оточувала нас.

Яке дивне місце! - мовила вона, озираючись.

Тут ніби рилися всі кроти Англії. Таке я бачив під Баларе- том, але там горби перекопали золотошукачі.

- І тут так само, - зауважив Холмс. - Це сліди шукачів скарбів. Не забувайте, що ці скарби шукали шість років. Нічого дивного, що парк тепер нагадує золоту копальню.

Цієї миті двері в будинку прочинились і Тадеус вибіг надвір з повними жаху очима.

З Бартолом'ю щось сталося! - вигукнув він. - Я так боюся! Мої нерви не витримують. Він справді мало не захлинався слізьми, і його тремтяче бліде обличчя, що виступало з каракулевого коміра, здавалося безпорадним, благальним, мов у зляканої дитини.

Ходімо до будинку, - рішуче промовив Холмс.

Так, ходімо! - пробубонів Тадеус Шолто. - Далебі, я не знаю, що тепер робити.

Ми всі увійшли за ним до кімнати економки, що була ліворуч від дверей. Нервово ламаючи пальці, там метушилася перелякана старенька; поява міс Морстен трохи її заспокоїла.

Хай Господь благословить ваше добре, лагідне личко! - скрикнула вона, тамуючи ридання. - Я так рада бачити вас. О, скільки я витерпіла цього дня!

Міс Морстен погладила сухорляву, шкарубку руку економки й прошепотіла кілька по-жіночому ласкавих слів; бліді, мертвотні щоки старої знов порожевіли.

Господар замкнувся в кімнаті й не відповідає, - пояснила вона. - Цілісінький день я чекала, коли він мене покличе, але ж він полюбляє сидіти на самоті; лише годину тому я стривожилась, чи не скоїлося з ним чого-небудь, піднялася нагору й зазирнула у замкову щілину. Підіть самі, містере Тадеусе, й подивіться. Десять років я тут живу, бачила містера Бартолом'ю Шолто й веселим, і смутним, але такого обличчя в нього ще ніколи не бачила.

Шерлок Холмс узяв лампу й подався нагору першим, бо в Тадеуса Шолто аж зуби цокотіли зі страху. Він був такий зляканий, що в нього підгиналися коліна, тож я взяв його під руку, щоб він міг піднятися по сходах. Двічі, поки ми йшли нагору, Холмс виймав з кишені лупу й старанно розглядав плями на кокосовому килимку, які здалися мені звичайнісіньким пилом. Ішов він дуже повільно, лампу тримав низько і раз у раз пильно позирав то праворуч, то ліворуч. Міс Морстен залишилася внизу, разом з переляканою економкою.

Третій марш сходів привів нас у довгий прямий коридор, де на правій стіні висів великий індійський килим, а ліворуч було троє дверей. Холмс повільно пішов уперед, а за ним уздовж коридору посунулися наші довгі чорні тіні. Нам потрібні були треті двері. Холмс постукав і, не дочекавшись відповіді, спробував крутнути клямку. Двері були замкнені зсередини і до того ж на широкий міцний замок; ми побачили це, піднісши ближче лампу. Ключ, однак, було повернуто, і в щілину можна було зазирнути. Шерлок Холмс нахилився до неї й тут-таки відсахнувся.

Тут щось диявольське, Ватсоне, - прошепотів він із такою тривогою, якої я раніше не чув від нього. - Що ви про це скажете?

Я припав до щілини й здригнувся з жаху. Крізь вікно струменіло місячне сяйво, наповнюючи кімнату слабким, непевним світлом. Просто на мене дивилось немовби підвішене в повітрі - все інше було в затінку - обличчя нашого друга Тадеуса. Та сама висока, лискуча лисина, те саме руде волосся довкола неї, той самий мертвотний вид. Але тепер це обличчя застигло в жахливій посмішці - такій напруженій і неприродній, що в цій спокійній, освітленій місяцем кімнаті вона страхала ще більше, ніж гримаса болю чи переляку. Обличчя так скидалося на лице нашого маленького приятеля, що я аж озирнувся, щоб побачити, чи справді він стоїть поряд з нами. Лише тоді я пригадав, що вони з братом - близнюки.

Який жах! - мовив я до Холмса. - Що нам тепер робити?

Треба висадити двері, - відповів він і навалився на них усім тілом, намагаючись виламати замок.

Двері рипіли й тріщали, але не подавалися. Удвох із Холмсом ми нарешті їх подужали, замок клацнув, двері прочинились, і ми опинилися в кабінеті Бартолом'ю Шолто.

Він був облаштований під хімічну лабораторію. На полиці, що висіла на стіні навпроти дверей, вишикувались два ряди пляшок і пляшечок зі скляними пробками, а стіл був заставлений бунзенівськими пальниками, пробірками та ретортами. В кутках на підлозі в кошиках стояли пляшки з кислотою. Одна з них, напевно, тріснула, бо з-під неї витікав струмок темної рідини, й кімнату наповнював важкий, солодкавий дух, ніби від дьогтю. В одному кутку, де підлога була засипана тиньком, стояла драбина: верх її упирався в стелю, поряд з отвором - достатньо великим, щоб туди могла пролізти людина. Біля драбини лежав жмут грубої мотузки.

Біля стола у дерев'яному кріслі понуро сидів господар, схиливши голову до лівого плеча і всміхаючись цією жахливою, незбагненною посмішкою. Він уже захолов і помер, напевно, кілька годин тому. Я помітив, що не лише обличчя, а й руки та ноги його були скривлені якнайхимернішим чином. На столі, біля його руки, лежало дивне знаряддя - тонка бура палиця з кам'яним наконечником, схожим на молоток, що був грубо прив'язаний мотузкою. Поряд лежав видертий із записника аркушик паперу; на ньому було надряпано якісь слова. Холмс поглянув на нього й подав мені.

Подивіться-но, - сказав він, промовисто піднявши брови.

У світлі ліхтаря я прочитав, здригнувшись з жаху: «Знак чотирьох».

Що це означає, заради Бога? - спитав я.

Це означає вбивство, - мовив він, нахилившись над небіжчиком. - Ага! Я так і сподівався. Погляньте-но!

Він показав на довгий, тонкий шпичак, що стримів у шкірі над вухом.

Ніби шпичак якоїсь рослини, - зауважив я.

Це справді шпичак рослини. Можете його вийняти. Тільки обережно, він отруєний.

Двома пальцями я витяг шпичак. Він подався дуже легко, майже не зоставивши на шкірі сліду. Тільки маленька цятка засохлої крові показувала місце уколу.

Для мене все це - незбагненна таємниця, - мовив я. - І чимдалі вона стає загадковішою.

Навпаки, - відповів Холмс, - вона з кожною хвилиною яснішає. Бракує лише кількох ланок, щоб відтворити цю пригоду цілком.

Ми майже забули про нашого товариша відтоді, як потрапили до кабінету. Він і досі стояв на дверях, заламуючи руки й бідкаючись, - правдивий образ страху. Раптом він шалено, відчайдушно закричав:

Скарби зникли! Вони пограбували його! Ми витягли скарби через оту діру. Я допомагав йому! Я останній, хто бачив його живим! Я пішов звідти учора ввечері й чув, коли спускався сходами, як він замикав двері.

О котрій годині це було?

О десятій. А тепер він мертвий, сюди викличуть поліцію і мене запідозрять. О, я певен, що так і буде! Але ж ви так не думаєте, джентльмени? Ви не думаєте, звичайно, що це зробив я? Хіба я привіз би вас сюди, якби скоїв таке? О Господи! О Господи! Ні, я збожеволію!

Він заламував руки й тупотів ногами, трясучись, мов у лихоманці.

Вам нема чого боятися, містере Шолто, - лагідно мовив Холмс, поплескавши його по плечу. - Послухайте моєї поради і їдьте до поліційної дільниці. Треба повідомитиїх про те, що сталося. Обіцяйте допомагати їм, чим можете. А ми чекатимемо на вас тут.

Чоловічок скорився, ще й досі не оговтавшись, і ми почули, як він, спотикаючись у темряві, ступає сходами вниз.

6. Шерлок Холмс демонструє свій метод

Отже, Ватсоне, - мовив Холмс, потираючи руки, - ми маємо півгодини. Використаймо їх якнайкраще. Як я вже сказав вам, ця справа цілком для мене зрозуміла, проте все-таки ми можемо й помилитися, довірившись надто вже очевидним фактам. Якою б простою пригода не здавалася, вона завжди може обернутись на складнішу.

Простою?! - вигукнув я.

Авжеж, - відповів він, наче професор-медик, що звертається до учнів. - Сядьте, будь ласка, отам у кутку, щоб ваші сліди не зашкодили розсліду. А тепер до роботи! Насамперед, як ці молодчики проникли сюди і як вибралися звідси? Двері з учорашнього вечора не відчинялися. А як щодо вікна? - Холмс підніс до вікна лампу, бурмочучи вголос свої міркування, але звертався радше до самого себе, ніж до мене. - Вікно зсередини взято на засувку. Рами дуже міцні. Немає жодного гачка. Спробуймо відчинити його. Поблизу нема ніяких ринв. Дах надто далеко. І все-таки людина пролізла сюди крізь вікно. Минулої ночі трохи дощило. Отут на підвіконні слід черевика. І ще якийсь дивний круглий слід; ось він знову - на підлозі, а ось - на столі. Погляньте-но, Ватсоне! Картина справді дуже чітка.

Я позирнув на круглі, виразні плями бруду на підлозі.

Це слід не від черевика, - мовив я.

Через те він і є таким важливим для нас. Це відбиток дерев'яної ноги. Бачите, отут, на підвіконні, слід важкого черевика з широкою металевою підковою, а поряд - знову слід дерев'янки.

Людина на дерев'яній нозі?

Атож. Але вона була тут не сама, а з дуже спритним помічником. Чи могли б ви залізти сюди по оцій стіні, докторе?

Я визирнув у відчинене вікно. Місяць і досі яскраво освітлював цей кут будинку. До землі було футів із шістдесят, і я ніде не міг побачити ані щербини, ані виїмки, куди можна було б поставити ногу.

Ні, це неможливо, - відповів я.

Без помічника - справді. Але уявіть собі, що нагорі є ваш приятель, який кинув вам оцей міцний мотузок, що лежить отам у кутку, прив'язавши один його кінець до великого гака в стіні. Отож, якщо ви спритна людина, то навіть із дерев'янкою залізете сюди. Потім, звичайно, ви так само спустилися б униз, ваш помічник витягнув би мотузок нагору, відв'язав би його від гака, зачинив би вікно на засувку, а сам подався б геть тим самим шляхом, що й потрапив сюди. А ось дещо дрібніша річ, - вів далі Холмс, показуючи на мотузок, - хоча наш друг на дерев'янці виявився добрим лазуном, але за фахом він не моряк. Руки його не звикли до канатів. Моя лупа виявила в кількох місцях сліди крові, надто на кінці мотузка, - отже, він злізав додолу так швидко, що пообдирав собі на руках шкіру.

Це все дуже добре, - сказав я, - але справа нітрохи не стає зрозумілішою. Що то за таємничий приятель? І як він потрапив до кімнати?

Так, приятель! - задумливо мовив Холмс. - І цей приятель - вельми прикметна особа. Завдяки йому ця справа стає з біса цікавою. Гадаю, що цей приятель додасть нову сторінку до історії злочинів у нашій країні - подібні випадки траплялись і раніше, тільки в Індії та ще, коли я добре пам'ятаю, в Сенеґамбії.

Але як він усе-таки проліз сюди? - повторив я. - Двері зачинено, вікно надто високо. Може, крізь димар?

Отвір у димарі замалий, - відповів він. - Я вже перевірив цей варіант.

Тоді як? - не вгавав я.

Ви просто не хочете скористатися моїм методом, - сказав Холмс, хитнувши головою. - Скільки разів я твердив вам: відкиньте все неможливе, і те, що зостанеться, буде правдою, хай навіть якою неймовірною. Ми знаємо, що він не міг потрапити сюди ні крізь двері, ні крізь вікно, ні крізь димар. Знаємо ми й те, що він не міг сховатися в кімнаті, бо тут нема де ховатися. То як він сюди потрапив?

Крізь отвір у даху! - вигукнув я.

Авжеж. Він міг потрапити сюди лише так. Якщо ви зробите ласку й посвітите мені, то ми перенесемо наші пошуки на горище - до схованки, де було знайдено скарби.

Він піднявся драбиною до стелі, вхопився обома руками за сволок і проліз в отвір. Потім, висунувши обличчя, - він, певно, ліг там долілиць, - простяг руку, взяв у мене лампу й тримав її, поки я ліз за ним.

Горище, на якому ми опинилися, було десять футів завдовжки і шість завширшки. Підлогою йому служили сволоки й тонка дерев'яна дранка з тиньком, отож ступати по цій підлозі слід було обережно. Дах був двоспадний і закінчувався невеличким шпилем. Тут не було жодних меблів, а підлогу вкривав товстий, багатолітній шар пилу.

Ось, як бачите, - мовив Шерлок Холмс, поклавши руку на спадисту стіну. - Ось віконце, що веде на дах. Відчиніть його і ви опинитесь просто на даху, а дах, на щастя, досить пологий. Отаким чином незнайомець і потрапив до кімнати. Погляньмо, чи не залишив він іще якихось слідів по собі?

Він опустив лампу до підлоги, і я вдруге за ту ніч побачив на його обличчі здивований, пильний вираз. Придивившись до нього, я відчув, як шкіра моя береться морозом. Підлога була вкрита безліччю слідів босих ніг - виразних, ясних, але всі вони були чи не вдвічі менші за звичайні.

Холмсе, - прошепотів я, - то це жахливе вбивство скоїла дитина?

Мій друг уже опанував себе.

Правду кажучи, мене це теж спантеличило, - сказав він, - але все дуже просто. Мене підвела пам'ять - я з самого початку мав здогадатися, що то за сліди. Тут ми більш нічого не довідаємось. Ходімо вниз.

То й що ж це, по-вашому, за сліди? - нетерпляче спитав я, коли ми сходили вниз до кімнати.

Любий мій Ватсоне, проаналізуйте факти, - трохи роздратовано мовив Холмс. - Ви знаєте мої методи. Застосуйте їх, і вам цікаво буде порівняти наслідки.

Але я тут нічого не можу зрозуміти, - відповів я.

Скоро все зрозумієте, - кинув він неуважно. - Гадаю, що тут більш нема нічого цікавого, але все-таки подивімося ще раз.

Він швидко дістав з кишені лупу й рулетку і, притуливши свій довгий, тонкий ніс до самісінької підлоги, почав вимірювати, порівнювати й оглядати кожен дюйм; блискучі, глибокі його очі нагадували мені очі хижого птаха. Порухи його були швидкі, тихі, обережні, мов у собаки, що нанюхав слід. Я мимоволі подумав, яким страшним злочинцем він міг би стати, якби спрямував своє завзяття й талант не на захист закону, а проти нього. Оглядаючи горище, він увесь час щось бурмотів і нарешті гучно, радісно скрикнув:

Оце вже пощастило! Це заощадить нам багато сил. Той незнайомець мав нещастя ступити в креозот. Погляньте-но, з правого боку цієї смердючої калюжки є маленький слід. Сулія з креозотом, як бачите, тріснула, і рідина витекла.

Ну то й що? - спитав я.

А те, що тепер ми неодмінно його спіймаємо, - відповів Холмс. - Я знаю собаку, що побіжить за цим слідом хоч на край світу. Якщо звичайний собака бігтиме за ним аж до самісіньких меж графства, то куди, по-вашому, забіжить спеціально натренований пес? Проста задача на потрійне правило, і відповідь дорівнює... Оввa! А ось і повноважні представники закону.

Знизу долинула важка хода й грубі голоси, потім грюкнули двері.

Поки вони йдуть сюди, - мовив Холмс, - торкніться руки й ноги цього бідолахи. Що ви відчуваєте?

М’язи тверді, мов дерево, - відповів я.

Отож. їх звело страшною судомою, і це не проста судома. Чи на наводить вас на якусь думку ця гіпократівська, або сардонічна, як писали давніше, усмішка й ці задерев’янілі м’язи?

Смерть спричинив якийсь сильний рослинний алкалоїд, - відповів я, - щось на зразок стрихніну, який викликає правець.

Це перше, що спало мені на думку, коли я побачив те скривлене обличчя. Ступивши до кімнати, я одразу взявся шукати, чим було введено отруту. І знайшов, як ви бачили, шпичак, що ледве вколов шкіру. Ви, певно, помітили, що шпичак поранив ту частину голови, яка обернена до отвору в стелі, якщо сидіти, випроставшись у цьому кріслі. А тепер огляньмо сам шпичак.

Я обережно взяв шпичак і підніс до ліхтаря. Він був довгий, гострий і чорний; біля самого вістря блищала якась засохла густа рідина. Тупий кінець був довгастий і мав сліди ножа.

Це від тутешньої рослини? - спитав Холмс.

Ні, аж ніяк.

Отож, спираючись на всі ці відомості, ви маєте дійти належного висновку. А ось і представники регулярної поліції; допоміжний загін повинен поступитися їм місцем.

Поки він говорив, кроки в коридорі лунали дедалі гучніше, і нарешті до кімнати важко ступив гладкий, здоровий чолов’яга в сірому вбранні. З його червоного, одутлого лиця на нас із-під припухлих, товстих повік хитро зирила пара маленьких блискучих очиць. За ним увійшли інспектор в уніформі і Тадеус Шолто, який ще й досі не заспокоївся.

Оце так пригода! - хрипко вигукнув товстий чоловік. - Добряча пригода! А це хто такий? Ач, натовпилося, мов кролів у клітці!..

Ви, мабуть, пам’ятаєте мене, містере Ателні Джонсе? - спокійно промовив Холмс.

Звичайно ж, пам’ятаю! - прохрипів той. - Ви містер Шерлок Холмс, теоретик. Пам’ятаю! Я ніколи не забуду, як ви повчали нас у пригоді з бішопґейтськими діамантами. Правду кажучи, тоді ви навели нас на потрібний слід, але тепер уже вам час визнати, що то був просто щасливий випадок.

І до того ж - кілька простісіньких міркувань...

Ну, годі вже, годі! Ніколи не соромтеся визнати правду. Але що тут скоїлося? От що! Всі факти перед очима, тож ніяких теорій не треба. Я, на щастя, саме був у Норвуді - через іншу пригоду! Я вже був на станції, коли мене повідомили про цю смерть. А як ви думаєте, чому помер цей чоловік?

Теорії тут справді ні до чого, - сухо мовив Холмс.

Так, так. Ми ж не заперечуємо, що ви часом влучаєте в ціль. Боже мій! Двері, як я зрозумів, замкнено. Зникли скарби на півмільйона фунтів. А як щодо вікна?

Його теж зачинено, але на підвіконні є сліди.

Гаразд, гаразд, та якщо вікно зачинено, то сліди тут ні до чого. Це підказує здоровий глузд. Людина може померти від удару;але ж тут зникли скарби. Ага! В мене з'явилася цікава думка. Мені іноді теж може сяйнути думка. Відійдіть, будь ласка, вбік, сержанте, і ви теж, містере Шолто. А ваш друг може стояти, де стояв. Що ви про це думаєте, Холмсе? Цей Шолто, як він сам зізнався, учора ввечері був у свого брата. З братом ставсь удар, після чого Шолто пішов і забрав скарби. Що ви на це скажете?

А потім мертвий господар завбачливо підвівся й замкнув двері зсередини.

Отож-бо й воно! Звернімося до здорового глузду. Тадеус Шолто прийшов до брата; між ними сталася сварка - про це ми знаємо. Брат помер, скарби зникли - про це ми теж знаємо. Після того, як Тадеус пішов, брата ніхто не бачив. Ліжко його стоїть незаймане. Тадеус, як бачите, страшенно схвильований. Отже, я плету сіть навколо Тадеуса. І ця сіть щільно його обплутує.

Але ж ви не знаєте всіх подробиць, - зауважив Холмс. - Погляньте на оцей шпичак: я маю всі підстави вважати, що він отруєний; його було встромлено у голову небіжчика - там залишився слід. На столі лежала ця записка, - прочитайте її, а поряд - оця дивна зброя з кам'яним наконечником. Як усе це пояснює ваша версія?

Дуже просто, - пихато відповів товстун-детектив. - У домі повно індійських цікавинок. Тадеус приніс цю річ сюди, а якщо шпичак був отруєний, то Тадеусові легко було застосувати його як знаряддя вбивства. А записка - звичайнісінька витівка про людське око. Незрозуміло тільки, як він звідси вийшов? Ага, звичайно, - он отвір у стелі.

З несподіваною для своєї гладкої статури спритністю він поліз нагору і прослизнув в отвір; тієї самої миті ми почули його переможний голос - він кричав, що там є віконце.

Він, мабуть, відшукає там іще щось, - промовив, знизавши плечима, Холмс. - Йому часом спадає на думку щось розумне. Як сказав Ларошфуко, «нема нестерпніших дурнів за тих, що мають трохи розуму».

Ось, погляньте! - мовив Етелні Джонс, злізаючи драбиною. - Факти врешті-решт кращі за будь-які теорії. Моя думка підтвердилась. Там є віконце, що веде на дах, і його навіть відчинено.

Це я його відчинив.

Справді? То ви теж його бачили? - Почувши таке, Джонс трохи збентежився. - Добре, хто б його не помітив, усе одно зрозуміло, як цей джентльмен вибрався звідси. Інспекторе!

Слухаю, сер! - долинуло з коридору.

Запросіть сюди містера Шолто. Містере Шолто, я мушу попередити вас, що кожне ваше слово може бути використане противас. Ви заарештовані ім'ям королеви як особа, причетна до смерті вашого брата.

Бачите? Хіба ж я не казав вам! - вигукнув бідолашний чоловічок, простягаючи до нас руки й благально дивлячись на наші обличчя.

Не хвилюйтеся, містере Шолто, - мовив Холмс. - Мені здається, що я зможу зняти з вас це звинувачення.

Не обіцяйте надто багато, містере теоретику, не обіцяйте! - відрізав детектив. - Ця справа може виявитись важчою, ніж ви гадаєте.

Я не тільки виправдаю його, містере Джонсе, а ще й зроблю вам подарунок - назву ім'я й прикмети одного з двох людей, які були в цій кімнаті минулої ночі. Його звуть, як я маю підстави припускати, Джонатан Смол. Він малописьменний, невисокий, бадьорий, не має правої ноги і ходить на стоптаній усередину дерев'янці. Його ліва нога взута у важкий, з тупим передом черевик на залізній підкові. Це колишній каторжанин, середнього віку, дуже засмаглий. Ці кілька прикмет можуть стати вам у пригоді, - до того ж він обдер долоні об мотузок і залишив на ньому кров. А другий...

Є ще й другий? - насмішкувато промовив Етелні Джонс.

Але я помітив, що впевнений Холмсів голос справив на нього

враження.

Так, і це досить дивовижна особа, - сказав Шерлок Холмс, обертаючись на п'ятах. - Я сподіваюся, що невдовзі зможу відрекомендувати вам цю парочку. Одну хвилинку, Ватсоне. - Він провів мене до сходів.

Ця несподівана пригода, - мовив Холмс, - змусила нас забути про первісну мету нашої подорожі.

Я теж про це подумав, - відповів я. - Не можна, щоб міс Морстен залишалася в цьому страшному домі надалі.

Так. Ви повинні відвезти її додому. Вона мешкає в місіс Сесіль Форестер, у Ловер-Кембервелі, - це не дуже далеко звідси. Якщо ви повернетесь, я зачекаю вас тут. Але ви, певно, втомилися?

Анітрохи. Я, здається, не засну, поки не дізнаюся все про цю химерну історію. Я не раз потрапляв у скрутне становище, але заприсягаюся, що всі оці дивовижі зовсім мене спантеличили. Якщо вже я опинився серед химер, то зостануся з вами до кінця.

Ви добре прислужитесь мені, - відповів Холмс. - Ми самі поведемо цю справу, і нехай цей Джонс тішить себе своїми вигадками. Одвізши міс Морстен додому, заїдьте ще, будь ласка, на Пінчин-Лейн, будинок три, - це в Ламбеті, біля самісінького берега.Там у третьому будинку праворуч мешкає чучельник на ім'я Шерман. У його вікні ви побачите ласицю, що тримає кроленя. Розбудіть Шермана, перекажіть йому мої вітання й скажіть, що мені негайно потрібен Тобі. Візьміть Тобі й привезіть у кебі сюди.

Це, напевно, собака?

Еге ж, кумедний такий псюра з дивовижним нюхом. Я краще вже скористаюся допомогою Тобі, ніж усіх детективів Лондона.

Я привезу його вам, - сказав я. - Зараз перша година. Я повернуся коло третьої, якщо знайду свіжого коня.

А я тим часом, - мовив Холмс, - спробую щось довідатися в місіс Бернстон і в служника-індуса, який спить у коморі на горищі, як сказав мені містер Тадеус. А потім простудіюю неперевершені методи містера Джонса й послухаю його не надто ввічливі кепкування. «Ми звикли, що люди кепкують із того, чого не спроможні пізнати», - так сказав Ґете, як завжди, глибоко й стисло.

7. Пригода з бочкою

Поліція приїхала в двох кебах; в одному з них я одвіз міс Морстен додому. Лагідна, мов ангел, дівчина увесь цей жахливий вечір трималася стійко, доки поряд була людина, що потребувала допомоги; коли я зійшов униз, вона лагідно й спокійно розмовляла з переляканою економкою. Коли ж ми опинилися в кебі, вона спершу трохи не знепритомніла, а потім вибухнула невтішним риданням - так тяжко її вразили ці нічні пригоди. Потім казала мені, що під час цієї подорожі я здався їй чужим та холодним. Міс Морстен і гадки не мала, яка боротьба тривала тоді в моєму серці і яких зусиль мені коштувало стримати себе. Я був так само повен ніжності й любові до неї, як і тоді, в парку, коли тримав її за руку. Я відчував, що за багато років безжурного життя не пізнав би краще її милої, мужньої натури, ніж за один цей день химерних пригод. Проте дві думки змушували мене мовчати. Вона була слаба й безпорадна, нерви її зовсім розхиталися. Говорити їй зараз про кохання означало б скористатись цим випадковим моментом. Але ще гіршим здавалося мені те, що вона була багатою. Якщо Холмсові розшуки будуть успішними, вона стане спадкоємицею знайдених скарбів. Чи буде це чесно, шляхетно, коли відставний хірург на половинній платні скористається хвилинною симпатією, що її подарував випадок? Чи не побачить вона в мені звичайнісінького шукача заможної нареченої? Я не міг собі дозволити, щоб це спало їй на думку. Ці скарби Аґри постали між нами нездоланною перепоною.

Було вже близько другої години, коли ми дісталися будинку місіс Сесіль Форестер. Слуги вже давно полягали спати, але сама місіс Форестер так зацікавилася дивним листом, який одержала міс Морстен, що сиділа й чекала на її повернення. Вона сама відчинила нам двері; то була струнка жінка середнього віку, і я з радістю побачив, як ніжно обняла вона міс Морстен і як по-материнському привітала її. Зрозуміло було, що міс Морстен для неї-не лише служниця, а й подруга. Вона відрекомендувала мене, й місіс Форестер запросила мене увійти, щоб я переповів їй наші пригоди. Проте я пояснив їй усю серйозність Холмсового доручення й пообіцяв невдовзі заїхати до них і розповісти, як просувається справа. Коли кеб рушив, я озирнувся; ще й досі бачу перед собою цю картину - дві стрункі жіночі постаті на ґанку, напівпрочинені двері, світло з передпокою, що пробивалося крізь матове скло, барометр на стіні і начищені дротини на сходах. Навіть цей єдиний погляд на спокійний, затишний англійський будинок змусив мене забути ті похмурі, страшні пригоди, що зовсім поглинули нас.

Що далі я думав, то похмурішими й страшнішими здавались вони мені. Поки кеб гримотів мовчазними, освітленими ліхтарями вулицями, я пригадав увесь цей химерний ланцюг подій. Першу загадку було розв’язано. Смерть капітана Морстена, посилки з перлинами, оголошення в газеті, лист - на всі ці речі ми пролили світло. Але натомість нам відкрилася ще одна, набагато глибша й

трагічніша таємниця. Індійські скарби, дивне креслення, знайдене серед Морстенових речей, дивовижна смерть майора Шолто, знайдення скарбів і негайне вбивство того, хто їх знайшов, загадкові обставини вбивства, сліди, незвичайна зброя, надряпані на папірці слова - ті самі, що й на кресленні капітана Морстена, - усе це був справжній лабіринт, у якому людина, що не мала здібностей мого друга, неодмінно заблукала б, утративши надію відшукати хоч якийсь ключ.

Вулиця Пінчин-Лейн виявилася рядом старих двоповерхових цегляних будинків у долішній частині Ламбету. Я довго й марно стукав у двері будинку номер три. Нарешті за віконницею блиснула свічка і з горішнього вікна визирнуло чиєсь обличчя.

Геть, п'яний волоцюго! - долинуло звідти. - Якщо ти й далі гатитимеш у двері, я відімкну їх і випущу сорок трьох собак!

Мені потрібен лише один, я по нього й приїхав, - відповів я.

Геть! - горлав той самий голос. - У мене тут є гадюка в торбі. Якщо ти не заберешся, я кину її тобі на голову!

Але ж мені потрібен собака! - вигукнув я.

Годі вже балачок! - скрикнув містер Шерман. - Рахую до трьох. Коли скажу «три», кину на тебе гадюку!

Містер Шерлок Холмс... - почав я, і ці слова справили на нього магічне враження; вікно негайно зачинилося, і двері за хвилину відімкнулися. Містер Шерман виявився довготелесим, худорлявим старим джентльменом у синіх окулярах, із сутулими плечима й жилавою шиєю.

Друга містера Шерлока Холмса я завжди радий бачити, - мовив він. - Заходьте, сер. Не підходьте до борсука, він кусається. Який сором! Ти хочеш укусити цього джентльмена? - він звернувся до горностая, що просунув свою звірячу голівку між дротами клітки. - Не бійтеся цієї змії, сер, це просто мідянка. Вона не отруйна, і я випускаю її поповзати по кімнаті; вона чудово нищить жуків. Не гнівайтесь на мене за те, що я спочатку був трохи нечемний; ці дітлахи зовсім на мене напосілися - полюбляють стовбичити під моїми вікнами. Чого ж від мене хоче містер Шерлок Холмс, сер?

Йому потрібен ваш собака.

Он як! Йому потрібен Тобі!

Так, саме Тобі.

Тобі живе в сьомій клітці ліворуч.

Він поволі, зі свічкою в руці, пішов уздовж цього дивного звірячого містечка. В непевному, неясному світлі я помічав у кожному закутку блискучі, мерехтливі очі, що стежили за нами. Над нашими головами на бантинах сиділи поважні птахи; вони ліниво переступали з ноги на ногу, коли наші голоси тривожили їхню дрімоту.

Тобі виявився незграбним, кудлатим песиком з довгими вухами - покручем спанієля з біґлем; він був білий з бурими плямами й ходив смішним перевальцем.

Трохи повагавшись, він узяв з моїх рук грудку цукру, яку подав мені старий натураліст, прийняв мене й без усяких труднощів побіг за мною до кеба. Годинник на єпископському палаці саме вибив третю, коли я вдруге опинився біля Пондишері-Лодж. Колишнього боксера Мак-Мердо, як я довідався, заарештували як спільника злочинця і разом з містером Шолто відпровадили до дільниці. Вузькі двері вартували двоє полісменів, але мене з собакою вони пропустили одразу, тільки-но я назвав ім'я свого друга-детектива.

Холмс стояв на порозі, засунувши руки в кишені й смокчучи свою люльку.

О, ви привезли його! - мовив він. - Чудовий пес! Етелні Джонс уже пішов. Поки ви їздили, ми були свідками його невгамовного завзяття. Він заарештував не тільки нашого друга Тадеуса, а й охоронця, економку та індуса-служника. Тож тепер ми тут самі, крім сержанта в кабінеті нагорі. Залишіть собаку тут, і ходімо нагору.

Ми прив'язали Тобі до столу в передпокої й знову піднялися сходами. У кімнаті все було так само, як і раніше, лише тіло Бартолом'ю було накрите простирадлом. У кутку дрімав натомлений поліційний сержант.

Дайте-но мені ваш ліхтар, сержанте, - попросив мій друг. - А тепер зав'яжіть іззаду оцей мотузок, щоб ліхтар висів у мене на грудях. Дякую. Черевики й шкарпетки я скину. Візьміть їх із собою вниз, Ватсоне. Я трохи попрацюю лазуном. Умочіть-но мій носовичок у креозот. Отак. А тепер підніміться на хвилинку зі мною на горище.

Ми знову пролізли в отвір. Холмс підніс ліхтар до слідів у поросі.

Я хочу, щоб ви краще роздивились на ці сліди, - мовив він. - Чи помітили ви щось незвичайне в них?

Це сліди дитини, - відповів я, - або маленької жінки.

Судячи з їхнього розміру, так. І все?

Більш начебто нічого - сліди як сліди.

Аж ніяк. Погляньте-но сюди! Тут у поросі є відбиток правої ноги. А тепер я ступаю поряд своєю босою ногою. Де різниця?

Ваші пальці притиснуті один до одного. А на іншому сліді вони всі стирчать нарізно.

Отож. Це слід запам'ятати. А тепер підійдіть-но, будь ласка, до віконця й понюхайте підвіконня. Я зі своїм носовичком зостануся тут.

Я так і зробив - і раптом відчув сильні пахощі дьогтю.

Ось куди він ступав, коли тікав. Якщо ви нанюхали його слід, то Тобі, гадаю, нанюхає й поготів. А тепер ідіть униз, одв'яжіть собаку - і навздогін за незнайомцем.

Коли я вийшов надвір, Шерлок Холмс був уже на даху, і я бачив, як він поволі лізе по ньому з ліхтарем, мов велетенський світляк. Ось він зник за димарями, несподівано з'явився знову й ще раз зник - почав, мабуть, спускатися з іншого боку даху. Я обійшов будинок і побачив, що він уже сидить на карнизі, біля ринви.

То ви, Ватсоне? - крикнув він.

Так.

Ось де він ліз нагору. Що то чорне внизу?

Бочка з водою.

Накривка на ній є?

Так.

А драбини там нема?

Нема.

Хай йому біс! Тут і карк легко зламати. Але там, де проліз він, пролізу і я. Ця ринва, здається, досить міцна. Я вже лізу!

Почулося шаркотіння босих ніг, і світло ліхтаря поволі поповзло вниз стіною. Потім Холмс легенько скочив на накривку бочки, а звідти - на землю.

Знайти його слід було просто, - сказав він, узуваючи черевики. - Там, де він ступав, черепиця зовсім розхиталась, і він поспіхом загубив оце. Мій діагноз підтверджується, як кажуть ваші колеги-лікарі.

Він простяг мені щось схоже на невеличкий гаманець, сплетений із кольорової соломки й прикрашений дешевим бісером. Зовні він трохи скидався на цигарницю. Всередині було півдюжини темних дерев'яних шпичаків, гострих з одного боку й закруглених з іншого, - таких самих, як той, що поранив Бартолом'ю Шолто.

Диявольські шпичаки, - промовив Холмс. - Обережно, не пораньтеся. Я радий, що знайшов їх, бо навряд чи він має з собою ще. Тепер можна не боятися, що отакий шпичак проткне мені або вам шкіру. Я краще вже ладен дістати кулю з гвинтівки. Чи готові ви до шестимильних перегонів, Ватсоне?

Звичайно, - відповів я.

Нога ваша подужає?

О, так.

Ходи сюди, Тобі! Ходи, песику! Нюхай, Тобі, нюхай! - Він підсунув носовичок з креозотом собаці під ніс; тварина, розставивши кудлаті ніжки й кумедно задерши вгору одне вухо, понюхала його, мов дегустатор, що смакує букет старого вина. Тоді Холмс кинув хустинку вбік, прив'язав грубий мотузок псові до нашийника і підвів його до бочки з водою. Пес одразу тонко, схвильовано загавкав, ткнувся носом у землю і, задерши хвіст, помчав так швидко, що аж напружився повідок, і ми щодуху кинулися за ним.

На сході поволі розвиднялось, і ми вже могли дещо роздивитися в холодних вранішніх сутінках. Великий, схожий на коробку будинок із чорними, порожніми вікнами й високими голими стінами височів позаду нас, сумний і мовчазний. Дорога наша пролягала крізь парк, між ямами й канавами, що перетинали його з усіх боків. Усе це місце з купами сміття й землі, з непідстриженими кущами, здавалося таким похмурим, покинутим, що дуже пасувало до трагедії, яка сталася тут нещодавно.

Добігши до огорожі, Тобі помчав уздовж стіни, жалісно скавулячи, аж поки не зупинився в кутку, затіненому молодим буком. Там, де сходилися стіни, кілька

цеглин зсунулось і утворило щось на зразок сходів; біля нижнього краю вони були зовсім стерті, - це свідчило, що ними часто користувалися. Холмс поліз по них, узяв з моїх рук собаку і спустив його з того боку на землю.

Тут є слід руки чоловіка на дерев'яній нозі, - сказав мій друг, коли я піднявся до нього. - Ось, гляньте: легенькі криваві плями на білій стіні. Яке щастя, що звечора не було дощу! Запах залишився на дорозі, незважаючи на те, що вони пройшли тут двадцять вісім годин тому.

Правду кажучи, в мене з'явилися сумніви, коли я подумав про той великий рух, який буває на Лондонському шосе. Проте сумніви ці швидко розвіялися. Тобі, ані хвилини не вагаючись, смішним перевальцем помчав уперед. Різкий дух креозоту переміг на дорозі всі інші пахощі.

Тільки не думайте, - мовив Холмс, - що злочинці скоро опиняться в наших руках лише завдяки тому, що один з них випадково вмочив ногу в креозот. Я знаю про них уже стільки, що бачу кілька способів вислідити їх. Цей, звичайно ж, - найлегший, і не скористатися ним було б безглуздо, коли вже доля так усміхнулася нам. Проте саме через цей випадок наша пригода перестала бути тією маленькою загадкою, що здавалася нею спочатку. Отоді б вона справді принесла мені славу.

Якої ще слави вам треба! - відповів я. - Можу вас запевнити, Холмсе, що я просто зачудований вашою роботою, а нинішній ваш успіх перевершив навіть справу Джеферсона Гоупа. Нинішня пригода здається мені глибшою, загадковішою. Поясніть, наприклад, як ви так достеменно змогли описати чоловіка на дерев'янці?

О, любий мій друже! Це зовсім просто. І я кажу це не заради ефекту. Все тут видно неозброєним оком. Два офіцери з тюремної охорони дізналися про важливу таємницю - захований скарб. Англієць на ім'я Джонатан Смол намалював і передав їм карту місця, де лежить той скарб. Як ви пригадуєте, саме це ім'я ми бачили на карті з записника капітана Морстена. Від імені своїх товаришів він підписав його «Знак чотирьох». Скориставшись цією картою, офіцери, - а може, один із них, - дістали скарби й забрали їх до Англії, порушивши, як можна здогадатися, певну угоду, за якою ці скарби потрапили до їхніх рук. Чому ж тоді Джонатан Смол сам не забрав скарбів? Це теж зрозуміло. Карту датовано днем, коли Морстен постійно спілкувався з в'язнями. Виходить, що Джонатан Смол сам не міг забрати скарбів, бо сидів разом з товаришами в тюрмі.

Але ж це просто здогад, - зауважив я.

Це більше ніж здогад. Це єдине припущення, що пояснює всі факти. Перевіримо, як усе відбувалося. Майор Шолто кілька років живе спокійно, радіючи скарбам. Потім він одержує з Індії лист, що лякає його трохи не до смерті. Що було в тому листі?

Те, що людина, з якою повелися несправедливо, звільнена.

Або втекла. Це ймовірніше, бо майор, напевно, знав термін їхнього ув'язнення. Звільнення не повинно було здивувати його. Що він робить далі? Охороняє себе від чоловіка на дерев'янці - білого чоловіка; візьміть до уваги, що він одного разу помилково вистрелив з пістолета в крамаря. Далі: на карті лише одне англійське

ім’я. Решта - індуські або магометанські. Інших білих людей немає. Отже, ми можемо напевно сказати, що чоловік на дерев’янці - це Джонатан Смол. Чи помічаєте ви якісь вади в моїх міркуваннях?

Ні, все ясно й вірогідно.

Добре, тоді уявімо себе на місці Джонатана Смола. Погляньмо на справу з його погляду. Він приїздить до Англії з двома намірами: повернути собі належне й помститись людині, що порушила угоду. Дізнається, де мешкає Шолто, і, напевно, зав’язує знайомство з кимось із слуг. Там є ключник, на ім’я Лал Рао, якого ми ще не бачили. Місіс Бернстон не дуже добре відгукнулася про нього. Проте Смолові не вдається знайти схованки зі скарбами, бо ніхто, крім самого майора та його вірного слуги, тоді вже небіжчика, не відав, де вона. Несподівано Смол дізнається, що майор помирає. Злякавшись, що таємниця скарбів умре разом з ним, він прослизає повз охоронця, пробирається під вікно хворого, і лише присутність двох майорових синів заважає йому проникнути всередину. Шаленіючи з люті, він тієї самої ночі проникає до спальні покійного, обшукує його папери, сподіваючися знайти там хоч якийсь натяк на схованку зі скарбами, і врешті залишає як доказ своїх відвідин уже знайомий нам папірець із написом. Він, безперечно, заздалегідь вирішив, убивши майора, залишити біля його тіла цей папірець - на знак того, що це не просте вбивство, а помста, принаймні з погляду їхньої четвірки. Подібна пристрасть до ефектів часто трапляється в історії злочинів, і вона найчастіше стає цінним ключем до встановлення особи злочинця. Поки що все зрозуміло?

Так, геть-чисто все.

Що ж залишається чинити Джонатанові Смолу? Хіба що далі таємно стежити за будинком. Можливо, він мешкав не в Англії й наїжджав сюди лише вряди-годи. Потім схованку знайшли на горищі, і його негайно про це повідомили. Тут ми знов натрапляємо на слід якогось спільника серед слуг. Джонатан зі своєю дерев’яною ногою не в змозі дістатися до горішньої кімнати Бартолом’ю Шолто. Тоді він знаходить собі химерного помічника, який легко пробирається туди, але ступає босою ногою в креозот, після чого до справи береться Тобі, і відставний хірург із простреленим сухожилком вирушає в шестимильну мандрівку.

То це помічник, а не Джонатан скоїв убивство?

Саме так. І Джонатан був з того невдоволений, якщо судити зі слідів у кімнаті. Він не мав ненависті до Бартолом’ю Шолто й хотів лише скрутити йому руки та заткнути рота. Йому аж ніяк не хотілося на шибеницю. Але скоєного вже не виправити: у його товариша прокинулися дикунські звички, і отрута зробила своє. Тоді Джонатан Смол залишив свою записку, спустив крізь вікно на землю скриньку зі скарбами і виліз сам. Ось як я бачу ці події. Щодо його прикмет, то він, звичайно, має бути середнього віку, дуже засмаглий - після стількох років каторги на Андаманських островах. Зріст його легко визначити за довжиною кроку, а про бороду ми знали з розповіді Тадеуса Шолто, якого вразив густий заріст на обличчі, що з’явилося тоді у вікні. Гадаю, що це все.

А помічник?

Так, помічник! Але тут теж нема жодної таємниці. Для вас невдовзі все з’ясується. Яке чудове тут повітря вранці! Бачите цю хмаринку, що пливе, мов рожева пір’їна

величезного фламінго? А червоне кружало сонця ледве продирається крізь лондонський туман. Воно світить багатьом добрим людям, але я ладен закластися, що навряд чи є зараз серед них химерніші за нас перехожі. Якою мізерною здається людина з її жалюгідним гонором та мріями на тлі природи! Як ся має ваш Жан Поль?

Чудово! Я натрапив на нього через Карлайля.

Це все одно, що, пливучи струмком, дістаємося озера, з якого він витікає. Він висловив одну дивовижну, але промовисту думку про те, що справжня велич людини починається з усвідомлення власної мізерності. Вона припускає, що вміння оцінювати й порівнювати вже само по собі свідчить про шляхетність духу. Ріхтер дає багато поживи для роздумів. Чи є у вас револьвер?

Ні, лише ціпок.

Можливо, нам знадобиться зброя, коли ми вдеремося в їхній барліг. Джонатана я залишу вам, а якщо інший пручатиметься, я просто застрелю його.

Говорячи так, він дістав свій револьвер, зарядив його двома набоями й поклав назад, у праву кишеню піджака.

Весь цей час ми бігли за Тобі то путівцем, то шосе в бік міста. Скоро ми опинилися серед поплутаних вулиць, переповнених майстровими та докерами; нечупарні жінки відчиняли віконниці й підмітали сходи. В пивниці на розі якоїсь вулички вже вирувало життя: раз у раз звідти виходили товсті бородані, що втирали рукавами губи після вранішнього кухля. Вуличні собаки проводжали нас цікавими очима, але наш незрівнянний Тобі не дивився ні праворуч, ні ліворуч, а мчав уперед, трохи не торкаючись носом землі, і часом нетерпляче скавучав, нанюхуючи гарячий слід.

Ми вже проминули Стрітем, Брикстон, Кембервел і опинилися біля Кенінґтон-Лейн, дістався кружним шляхом до східного боку стадіону. Люди, яких ми шукали, обрали, мабуть, цю дивну кривулясту дорогу навмисне, щоб збити зі сліду погоню. Вони жодного разу не йшли головною вулицею, коли можна було йти бічними вуличками. На початку Кенінґтон-Лейн вони повернули ліворуч і подалися по Бонд-стріт і Майлс-стріт. Тобі зупинився і почав бігати туди-сюди, задерши одне вухо й опустивши друге, мов живий образ собачої безпорадності. Потім він почав кружляти на місці, позираючи часом на нас, немовби шукаючи розради.

Що це коїться з собакою? - розлютився Холмс. - Хіба вони взяли тут кеб чи полетіли на повітряній кулі?

Може, вони зупинялися тут на хвилину, - припустив я.

Так, усе гаразд. Тобі знов узяв слід, - з полегшенням сказав мій друг.

Цього разу пес помчав стрілою; обнюхавши все довкола, він ніби щось надумав і побіг уперед так швидко й рішуче, як іще не бігав цього ранку. Слід, напевно, був зовсім свіжим, бо Тобі не лише мало не заривався носом у землю, а й шарпався з повідка, що тепер заважав йому бігти. З блиску Холмсових очей я бачив, що кінець нашої подорожі вже недалеко.

Наш шлях тепер пролягав по Найн-Ельмс; позаду залишився великий дров'яний склад Бродеріка й Нельсона, що коло таверни «Білий орел». Там собака стрімко побіг у хвіртку і ми опинилися в дворі складу, де вже почали працювати пилярі. Тобі просто по стружках помчав на дорогу, обігнув клуню, проскочив коридор між двома купами дров і нарешті з переможним гавкотом стрибнув на велику бочку, що стояла на візку, на якому її привезли. З висолопленим язиком і блискучими очима Тобі став на бочці, позираючи на нас у чеканні похвали. Всі клепки бочки й колеса візка були вимащені темною рідиною; повітря довкола смерділо креозотом.

Ми з Шерлоком Холмсом перезирнулись і водночас вибухнули нестримним сміхом.

8. Нерегулярний поліційний загін із Бейкер-стріт

Що ж тепер? - спитав я. - Тобі втратив свою непогрішну репутацію.

Він діяв у міру свого розуміння, - відповів Холмс і, знявши собаку з бочки, повів його до виходу з дров'яного складу. - Уявіть собі, скільки креозоту вживає Лондон за один день; тож нічогодивного, що наш слід перетнули. Нині пішла мода просочувати ним дерево. Бідолаха Тобі не винен.

Тоді, гадаю, варто повернутися до попереднього сліду.

Так. На щастя, це недалеко. Тепер зрозуміло, чому собака так розгубився на розі Найтс-Плейс: звідти два однакові сліди розходилися в два різні боки. Ми потрапили на хибний слід. Залишається повернутись і піти за іншим.

Це було неважко. Ми привели Тобі туди, де він помилився; там він зробив ще одне коло й нарешті кинувся в зовсім іншому напрямку.

Боюся, щоб він не привів нас туди, звідки привезли цю бочку з креозотом, - зауважив я.

Навряд. Погляньте-но, він зараз біжить тротуаром, а бочку везли бруківкою. Ні, цього разу ми на правильному шляху.

Слід повернув до берега, позаду залишилися Белмонт-Плейс і Прінсіз-стріт. У кінці Брод-стріт слід підвів просто до води, де був невеличкий дерев'яний причал. Тобі привів нас на самісінький його краєчок і зупинився, скавулячи й дивлячись на темну швидку воду внизу.

Не пощастило, - мовив Холмс. - Тут вони взяли човен.

До причалу було прив'язано кілька човнів та яликів. Ми підвели Тобі до кожного, але хоч як він принюхувався, сліду не було.

Недалеко від причалу стояв невеликий цегляний будиночок із дерев'яною вивіскою над другим вікном. На ній великими літерами було виведено: «Мордекай Сміт», а нижче - «Прокат човнів на годину або на день». Інший напис, над дверима, повідомляв, що хазяїн має паровий катер, - про це свідчила й велика купа коксу біля самісінького берега. Шерлок Холмс поволі озирнувсь, і лице його спохмурніло.

Оце вже погано, - мовив він. - Ці песиголовці виявилися розумнішими, ніж я гадав. Схоже, їм вдалося поховати кінці. Боюся, що відступ вони підготували заздалегідь.

Він підійшов до дверей будиночка. Вони відчинились, і звідти вибігло мале кучеряве хлоп'я років шести, а за ним - огрядна, рум'яна жінка з великою губкою в руці.

Ходи-но митися, Джеку! - крикнула вона. - Ходи-но, бісеня! А то батько побачить, дасть тобі прочуханки!

Який милий хлопчик! - почав Холмс. - Який рум'янощокий бешкетник! Чого ти хочеш, Джеку?

Малий із хвилину подумав.

Шилінг, - відповів він.

А може, ще чогось?

Два шилінги, - відповів хлопчина, ще трохи подумавши.

Тоді тримай! Який чудовий у вас синок, місіс Сміт!

Хай Господь благословить вас, сер! Такий розумник росте! Нізащо його не вгамуєш, надто коли батька нема вдома, як оце зараз.

Немає вдома? - розчаровано промовив Холмс. - Шкода, я хотів би переговорити з містером Смітом.

Він поїхав ще вчора вранці, сер, і, правду кажучи, я вже починаю боятися за нього. Але коли вам потрібен човен, сер, то я можу одв'язати.

Ні, я хотів найняти паровий катер.

Ото лихо, сер, він саме на катері й поплив! Оце й турбує мене, бо вугілля там - лише до Вуліча й назад. Якби на яхті, я нічого б не думала: він частенько і до Ґрейвсенда ходить, і навіть ночує там, коли багато справ має. Але ж на катері далеко не заїдеш.

Він може купити вугілля на будь-якій пристані.

Може, сер, та він цього не любить. Надто вже, каже, вони деруть за це вугілля. А ще мені не до вподоби отой чоловік на дерев'янці, - в нього пика така мерзенна, й балакає не по-нашому. Чого він щоразу тут тиняється?

Чоловік на дерев'янці? - здивовано спитав Холмс.

Еге ж, сер, смаглявий такий, на мавпу схожий, - це він учора по мого старого приходив. А старий мій, певно, вже чекав на нього, бо катер стояв готовий. Скажу вам щиро, сер, не до вподоби це мені.

Люба моя місіс Сміт, - мовив Холмс, знизавши плечима, - ви даремно боїтеся за свого чоловіка. Звідки ви можете знати, що вночі приходив саме той чолов'яга на дерев'янці? Не розумію, чому ви так упевнено це кажете.

А голос, сер? Голос його я добре знаю, - такий хрипкий та грубий. Постукав у вікно, коли повертало вже на третю. «Ану-бо, вставай, друзяко, - каже, - час на вахту». Мій старий розбудив Джіма - це наш старший, і вони обидва пішли, не

сказавши мені жодного слова. Мені добре було чути, як дерев'янка стукотить по бруку.

Той чоловік на дерев'янці був сам?

Не скажу, сер. Я більш нічого не чула.

Пробачте, місіс Сміт, але так мені потрібен був ваш катер! Як, до речі, він зветься?

«Аврора», сер.

Еге ж! Така стара зелена посудина з жовтою смугою, дуже широка в кормі?

Ні, що ви. Нашкатер маленький такий, чистенький. Його щойно пофарбували начорно, з двома червоними смугами.

Дякую. Сподіваюся, що містер Сміт скоро повернеться. Я хочу податися річкою вниз, і якщо побачу «Аврору», то скажу йому, що ви хвилюєтеся. З чорним димарем, кажете?

Димар чорний з білою смугою, сер.

Так, звичайно. І чорні борти. На все добре, місіс Сміт. Я бачу човняра, Ватсоне. Зараз ми перепливемо на той бік.

Найголовніше в розмовах із такими людьми, - мовив Холмс, коли ми сіли в ялик, - ніколи не показувати, що ти хочеш щось від них довідатися. Тільки-но вони це зрозуміють, як відразу сховаються в скойки, наче устриці. Якщо ж слухати їх абияк, неуважно, то можна дізнатися про все, що треба.

Тепер зрозуміло, що нам слід робити, - сказав я.

Що ж ви робитимете?

Винайму катер і вирушу за течією шукати «Аврору».

Любий мій друже, це було б непосильною задачею. «Аврора» могла зупинитися біля будь-якої пристані на будь-якому березі аж до Гринвіча. Нижче від мосту піде безліч пристаней. Якщо ми вирушимо в погоню самі, то вони дуритимуть нас кілька днів.

Тоді викличте поліцію.

Ні. Я викличу Етелні Джонса лише в останню мить. Він - чоловік непоганий, і я не хотів би псувати йому кар'єру. Але тепер, коли вже стільки зроблено, я хочу сам завершити цю справу.

То, може, дамо оголошення для власників пристаней?

Ні, це ще гірше! Наші приятелі дізнаються, що погоня вже близько, візьмуть і покинуть Англію. Мені здається, що вони так і збираються вчинити, але поки небезпеки нема, вони не поспішатимуть. Джонсове завзяття стане нам у пригоді; я певен, що його версія вже з'явилася в усіх газетах і втікачі гадають, що поліція взяла хибний слід.

То що ж нам робити? - спитав я, коли ми пристали біля Мілбанкської в'язниці.

Наймімо кеб, поїдьмо додому, поснідаймо і з годину подрімаймо. Здається, що нам і наступної ночі доведеться бути на ногах. Зупинись-но біля пошти, хлопче! Тобі ми поки залишимо в себе, він ще може нам знадобитися.

Ми зійшли біля пошти на Ґрейт-Пітер-стріт, і Холмс послав телеграму.

Як ви думаєте, до кого? - спитав він, коли ми знову рушили.

Навіть уявлення не маю.

Пам'ятаєте «поліційний загін» з Бейкер-стріт, що допоміг мені в справі Джефферсона Гоупа?

Пам'ятаю, - усміхнувшись, відповів я.

Цього разу нам знову потрібна їхня допомога. Якщо вони не впораються, я маю ще помічників, але спершу випробую їх. Ця телеграма - до мого замурзаного помічника Віґінса, і я певен, що він зі своєю ватагою буде в нас, коли ми ще не скінчимо снідати.

Було вже пів на дев'яту, і я відчув, що після повної хвилювань ночі в мене почалася реакція. Нога моя кульгала, тіло гуло від утоми, в голові був туман. Я не мав того професійного завзяття, яким палав мій друг; до того ж я не міг дивитись на цю справу як на просту логічну загадку. Щодо небіжчика Бартолом'ю Шолто, то я, почувши про нього мало втішного, не міг відчувати великої неприязні до його вбивці. Проте скарби - то була вже інша річ. Вони - принаймні частина їх - по праву належали міс Морстен. І поки була надія відшукати їх, я готовий був віддати задля цього своє життя. Щоправда, коли я знайду їх, я напевно втрачу міс Морстен. Але яким дрібним, егоїстичним було б моє кохання, якби я керувався лише цією думкою! Якщо Холмс не шкодував себе, щоб упіймати злочинців, то причина, що змушувала мене шукати скарби, була вдесятеро сильнішою.

Ванна на Бейкер-стріт і чиста білизна пречудово освіжили мене. Коли я зійшов униз, сніданок уже стояв на столі, а Холмс попивав каву.

Ось, погляньте-но, - мовив він сміючись і подав мені газету. - Завзятий Джонс і невгамовні газетярі зробили своє. Але ви, здається, вже геть-чисто сити цією історією. Беріться спершу до яєчні з шинкою.

Я взяв у нього газету й прочитав коротенький допис під назвою: «Загадкова пригода в Аппер-Норвуді».

«Минулої ночі, близько дванадцятої години, - писав «Стандард», - містера Бартолом'ю Шолто з Пондишері-Лодж, що в Аппер-Норвуді, знайдено мертвим у власній кімнаті за обставин, що змушують підозрювати злочин. Як нам пощастило дізнатися, на тілі містера Шолто не знайдено жодного сліду насильства, але багата колекція індійських коштовних речей, успадкована від батька, зникла. Першими це виявили містер Шерлок Холмс і доктор Ватсон, які приїхали туди з містером Тадеусом Шолто, братом покійного. На превелике щастя, відомий поліційний агент містер Ателні Джонс був тоді у норвудській поліційній дільниці й прибув на місце злочину за півгодини після того, як знялася тривога. З притаманною йому майстерністю він одразу взявся до цієї справи, й наслідки не змусили себе чекати: брата небіжчика Тадеуса Шолто, а також економку місіс Бернстон, ключника-індуса на ім'я Лал Рао та охоронця Мак-Мердо взято під

арешт. Немає сумніву, що злодій або злодії добре знайомі з будинком, бо містер Джонс, відомий своєю спостережливістю й знанням злочинного світу, твердо встановив, що негідники не могли проникнути до будинку ані крізь двері, ані крізь вікно, а лише крізь віконце на горищі над кімнатою, в якій знайшли тіло. Ця подробиця, досліджена якнайретельніше, незаперечно свідчить, що то були не випадкові грабіжники. Швидкі й рішучі дії представників закону принагідно свідчать, як це важливо, щоб на місці подібного злочину була людина з гнучким, проникливим розумом. Ми вважаємо, що цей випадок підтверджує правоту тих, хто наголошує, що наша поліція мусить бути менш централізованою; тоді вона старанніше виконуватиме свої обов'язки».

Хіба це не чудово? - посміхнувся Холмс, відсьорбнувши з чашки кави.

Що ви про це скажете?

Тільки те, що ми ледве врятувалися від арешту як спільники злочинців.

І я скажу те саме. Якщо в нього знову прокинеться завзяття, я не поручуся за нашу безпеку.

Цієї миті в передпокої гучно пролунав дзвінок, а за ним - зляканий голос нашої господині місіс Хадсон, що силкувалася когось зупинити.

Боже милий, Холмсе, - мовив я, підводячись, - невже це справді вони?

Ні, до цього ще не дійшло. Це мій нерегулярний поліційний загін з Бейкер-стріт.

Не встиг він закінчити, як на сходах хутко затупотіли босі ноги, долинули тонкі хлоп'ячі голоси й до кімнати вдерлася дюжина брудних, обдертих хлопчаків. Незважаючи на галасливе вторгнення, в їхній поведінці була дисципліна, бо вони негайно вишикувалися в ряд і нетерпляче вирячились на нас. Один з них, вищий і старший за інших, виступив уперед з виразом недбалої пихи; дивитися на це мале опудало без сміху було неможливо.

Дістав вашу телеграму, сер, - мовив він, - і привів усіх. Три шилінги й шостак на квитки.

Ось, тримайте, - сказав Холмс і подав кілька срібних монет. - Далі, Віґінсе, вони доповідатимуть тобі, а ти - мені. Я не можу піддавати свій дім новому вторгненню. Але зараз навіть добре, що прийшли всі: послухаєте мої інструкції. Треба знайти паровий катер «Аврора», власник якого - Мордекай Сміт; катер чорний із двома червоними смугами, димар - теж чорний із білою смугою. Він загубився десь на річці. Я хотів би, щоб один з вас чергував на причалі Мордекая Сміта, - на той випадок, якщокатер раптом повернеться. Розподіліть між собою обов'язки і обшукайте обидва береги річки. Коли матимете якісь новини, негайно повідомте мене. Зрозуміло?

Так, начальнику, - відповів Віґінс.

Умови, як і раніше; тому, хто знайде катер, плачу гінею. А це - за день наперед. Ну, до праці!

Холмс кожному дав по шилінгу, хлопці затупали босими ногами по сходах, і за мить я побачив, як вони повибігали на вулицю.

Вони цей катер і під водою розшукають, - мовив Холмс, підводячись із-за столу й запалюючи люльку. - Всюди пролізуть, усе побачать, усе почують. Сподіваюся, що вже надвечір ми знайдемо «Аврору». А тим часом нам зостається тільки чекати. Слід обірвавсь, і ми не візьмемо його, доки не відшукаємо «Аврору» або містера Мордекая Сміта.

Ці рештки доїсть Тобі. Ви ляжете відпочити, Холмсе?

Ні, я не втомився. У мене дивна вдача. Я не пригадую, щоб праця мене втомлювала; навпаки, мене зморює неробство. Я хочу покурити й поміркувати про цю химерну пригоду, якою ми завдячуємо нашій чарівній клієнтці. Кінець здається мені надзвичайно простим. Людей з дерев'яною ногою, гадаю, не так багато, а той незнайомець - просто унікальна особа.

Знову цей незнайомець!

Я зовсім не хочу робити з нього таємниці, тим паче для вас. Але ви вже повинні були б мати про нього власну думку. Згадаймо ще раз прикмети. Маленька нога, пальці якої ніколи не знали взуття, ходить босим, дерев'яний кийок із кам'яним наконечником, дуже спритний, малий на зріст, отруєні шпичаки. Що ви про все це скажете?

Дикун! - вигукнув я. - Можливо, один з тих індусів, що були спільниками Джонатана Смола.

Навряд, - відповів Холмс. - Коли я вперше побачив його дивовижну зброю, то подумав те саме, але сліди змусили мене змінити свій погляд. Серед мешканців Індостану є низькі на зріст люди, але таких маленьких ніг там ні в кого немає. Індуси мають довгі й вузькі ступні. Магометани взувають сандалі, і великий палець у них відділений від інших ремінцем. Ці маленькі стріли можуть бути випущені лише одним чином - із трубки, в яку дмухають. То звідки, по-вашому, наш дикун?

Південна Америка, - сказав я наздогад.

Він простяг руку до полиці й дістав звідти грубезний том.

Це перший том географічного довідника, що видається нині. Його можна вважати за останнє слово науки. Що тут є цікавого?

«Андаманські острови. 340 миль на північ від Суматри, в Бенгальській затоці».

Так, так! Що далі? Вологе підсоння, коралові рифи, акули, Порт-Блер, каторжна тюрма, острів Ратленд, рослинність... Ось, знайшов!

«Тубільці Андаманських островів можуть заслуговувати на те, щоб матиїх за найнижчий на зріст народ світу, хоча деякі антропологи віддають перевагу африканським бушменам, індіанському племені «копачів» з Америки й тубільцям Вогняної Землі. Середній зріст тамтешньої дорослої людини - близько чотирьох футів, хоч трапляються й набагато нижчі особи. Це люті, похмурі, нетовариські люди, які здатні, проте, демонструвати найвідданішу дружбу».

Запам'ятайте це, Ватсоне. Слухайте далі:

«Вони дуже потворні, мають великі голови, малі люті очиці й огидні риси обличчя. Руки й ноги в них надзвичайно малі. Вони такі дикі й злі, що всі зусилля

британської влади приручити їх щоразу зазнавали невдачі. Вони завжди були грозою для моряків, з якими ставалися аварії, бо полонених вони звичайно вбивають кийками з кам'яними наконечниками або отруєними стрілами. Ці напади зазвичай закінчуються людожерськими бенкетами».

Які чудові, милі люди, Ватсоне! Якби цей чолов'яга мав змогу діяти на власний розсуд, ця пригода могла б обернутися ще страшніше. Мені здається, що Джонатан Смол не надто охоче скористався його послугами.

Звідки ж у нього такий чудернацький товариш?

Оцього я не можу вам сказати. Та оскільки ми вже знаємо, що цей Смол прибув до Англії з Андаманських островів, то немає нічого дивного, що він знайомий із цим остров'янином. Лягайте-но краще на канапу й подивіться, як швидко я присплю вас.

Холмс узяв із кутка свою скрипку; я вмостився на канапі, і він заграв якусь тиху, повільну, дрімливу мелодію - безперечно, свою власну, бо в мого друга був надзвичайний композиторський хист. Я пригадую його тонкі, сухорляві руки, серйозне обличчя й помахи смичка. Потім мені здалося, що я спокійно пливу кудись лагідним морем звуків, і ось я вже опинився у країні снів, де наді мною схилилося миле личко Мері Морстен.

9. Розрив у ланцюзі

Коли я прокинувся, відпочилий і бадьорий, було вже по обіді. Шерлок Холмс сидів там, де раніш, але скрипку відклав убік і заглибився в читання книжки. Почувши, що я заворушився, він поглянув на мене; я помітив, що обличчя його спохмурніло й стривожилося.

Ви спали так міцно, - мовив він. - Я боявся, що ми розбудимо вас своєю розмовою.

Ні, я нічого не чув, - відповів я. - Є свіжі новини?

На жаль, немає. Правду кажучи, я здивований і розчарований. Я сподівався о цій порі вже знати щось певне. Тільки-но забігав Віґінс. Він сказав, що ніде не знайшов ані сліду катера. Це надто ускладнює нам справу, коли дорога є кожна хвилина.

Чи можу я чимось допомогти? Я чудово відпочив і готовий провести ще одну безсонну ніч.

Ні, зараз нам нема чого робити. Ми можемо лише чекати. Якщо ми кудись підемо, тим часом може надійти очікувана шістка, й справа знову затримається. Ви робіть як знаєте, а я зостануся тут на варті.

Тоді я поїду до Кембервела, відвідаю місіс Сесіль Форестер. Вона вчора просила мене зайти.

Місіс Сесіль Форестер? - спитав Холмс з прихованою усмішкою в очах.

І міс Морстен теж, звичайно. їм так хотілося почути, що було далі.

Я не розповідав би їм надто багато, - мовив Холмс. - Жінкам ніколи не можна довіряти до кінця - навіть найкращим з них.

Я не став сперечатися щодо цього категоричного твердження.

Повернуся за годину чи дві, - зауважив я.

Чудово! Щасливої дороги! До речі, якщо поїдете на той бік, відвезіть додому Тобі; мені здається, що він більше нам не знадобиться.

Я забрав нашого песика й віддав разом з півсовереном старому натуралістові на Пінчин-Лейн. Звідти я поїхав просто до Кембервела, де побачив, що міс Морстен ще й досі не відпочила після наших нічних пригод, але дуже хоче послухати новини. Місіс Форестер так само була сповнена цікавості. Я розповів їм усе, як було, поминувши хіба що найстрахітливіші подробиці. Говорячи про смерть містера Шолто, я не сказав, як саме було скоєно вбивство. Але навіть з усіма скороченнями моя розповідь вразила й схвилювала обох.

Наче в романі! - вигукнула місіс Форестер. - Скривджена дівчина, півмільйонний скарб, чорношкірий людожер тарозбійник на дерев'яній нозі. Це замість казкового змія або підступного графа.

І два мандрівні лицарі-рятівники, - додала міс Морстен, ласкаво поглянувши на мене.

Послухайте-но, Мері, адже від цих пошуків залежить ваша доля. Мені здається, що ви просто не подумали про це. Лише уявіть собі, що означає бути багатою, коли увесь світ лежить біля ваших ніг!

Серце моє радісно затріпотіло, коли я помітив, що вона цілком спокійно сприйняла таке майбутнє. Вона навіть недбало хитнула своєю гордою голівкою, ніби ці скарби анітрохи її не цікавили.

Я хвилююся лише через містера Тадеуса Шолто, - мовила вона. - Решта все - дурниці; він був такий добрий і шляхетний. Наш обов'язок - зняти з нього це жахливе, несправедливе звинувачення.

Вже вечоріло, коли я залишив Кембервел, і зовсім смеркло, коли дістався додому. Книжка й люлька мого друга лежали в його кріслі, проте сам він зник. Я озирнувся, сподіваючись побачити хоча б записку, але її не було.

Мабуть, містер Холмс кудись вийшов, - заговорив я до місіс Хадсон, коли вона увійшла, щоб засмикнути завіски.

Ні, сер. Він пішов до себе. Послухайте-но, сер, - багатозначно зашепотіла вона, - я побоююся, що він захворів.

Чому ж це, місіс Хадсон?

Він якийсь дивний сьогодні, сер. Тільки-но ви пішли, як він заходив кімнатою - туди-сюди, туди-сюди, - я вже втомилася слухати ці кроки. Потім почав сам із собою розмовляти, щось бурмотіти, і щоразу, як почує дзвінок, вибігає на сходи й кричить: «Що там таке, місіс Хадсон?» А потім замкнувся в кімнаті, але й крізь двері чути, як він там ходить. Аби лиш не захворів. Я вже пропонувала йому заспокійливе, та він так поглянув на мене, сер, що я й не пам'ятаю, як вийшла з кімнати.

Гадаю, місіс Хадсон, що тут нема причин для тривоги, - відповів я. - Я не раз бачив його таким. Він саме заклопотаний однією невеличкою справою і, звичайно ж, хвилюється.

Я розмовляв з нашою господинею якнайспокійнішим голосом, але й сам, правду кажучи, почав тривожитись, коли, прокидаючись кілька разів серед ночі, щоразу чув за стіною його розмірену ходу; я розумів, якої шкоди може завдати його жвавому розумові ця вимушена перерва.

За сніданком Холмс виглядав зомореним та знесиленим; на його щоках хворобливо палали дві червоні плями.

Ви не шкодуєте себе, друже, - зауважив я. - Адже ви цілу ніч провели на ногах.

Так, я не міг спати, - відповів він. - Ця пекельна загадка з'їдає мене. Застрягти на місці через таку дурницю, коли все інше вже ясно, - це для мене занадто. Я знаю злочинців, знаю їхній катер, знаю все - і не можу їх розшукати. Я використав усі свої засоби. Всю річку, обидва її береги обшукали - і жодного сліду; навіть місіс Сміт досі не знає, де її чоловік. Починаю підозрювати, що вони затопили катер. Хоча є факти, що свідчать супроти цього.

А може, місіс Сміт спрямувала нас хибним слідом?

Ні, гадаю, що це неможливо. Я розпитував про катер з такими прикметами - він справді існує.

А може, він поплив проти течії?

Це я теж передбачив; його шукають тепер аж до Річмонда. Якщо сьогодні не буде новин, я завтра поїду сам і шукатиму не катер, а людей. Але все-таки я певен, що ми дещо довідаємось.

Проте ми не довідалися нічого. Ані од Віґінса, ані з інших джерел. Газети й далі друкували статті про норвудську трагедію. Всі вони по-ворожому трактували нещасного Тадеуса Шолто. Жодна газета не подавала свіжих подробиць, крім того, що допит призначено на завтра. Ввечері я знову помандрував до Кембервела, щоб розповісти жінкам про нашу невдачу, а коли повернувся, то побачив Холмса в найпохмурішому настрої. Він ледве відповідав на мої запитання й цілий вечір займався якимись хімічними дослідами: нагрівав реторти, дистилював воду і нарешті так просмердів кімнату, що я трохи не втік надвір. Аж до світанку чути було, як він брязкає пробірками, захоплений своїми дослідами.

Прокинувся я рано-вранці, немов од штурхана, і здивувався, побачивши, що Холмс стоїть біля мого ліжка, вбраний у стару матроську одежу - бушлат і пов'язаний круг шиї грубий червоний шарф.

Я вирушаю вниз за течією, Ватсоне, - повідомив він. - Я багато міркував над цією справою і бачу лише один спосіб. І його будь-що треба випробувати.

Я теж, мабуть, піду з вами? - сказав я.

Ні, ви станете мені в більшій пригоді, якщо залишитесь тут. Я їду неохоче, бо щохвилини може надійти очікувана звістка, хоча Віґінс, як я побачив учора ввечері, зовсім утратив надію. Читайте всі листи й телеграми на моє ім'я, і коли довідаєтеся щось важливе, чиніть на власний розсуд. Чи можу я довіритися вам?

Цілковито.

Боюся, що телеграму не моє ім'я не можна буде послати, бо я й сам ще не знаю, де й коли буду. Але якщо мені пощастить, тоя, мабуть, швидко повернуся. І, звичайно ж, принесу свіжі новими або щось іще.

Увесь ранок я не мав од нього жодної звістки. Розгорнувши «Стандард», я, проте, побачив нове повідомлення, що відрізняло ся від попередніх.

«Щодо трагедії в Аппер-Норвуді, - йшлося там, - то вона може виявитись набагато складнішою й таємничішою справою, ніж здавалося спочатку. Як тільки-но було з'ясовано, містер Тадеус Шолто ніяким чином не завинив у братовій смерті. Його та економку місіс Бернстон звільнили минулого вечора. Є вісті, що поліція має ключ для встановлення особи справжніх злочинців, і ця справа зараз у руках містера Етелні Джонса, агента Скотленд-Ярду, добре відомого своїм завзяттям і проникливістю. Злочинців щохвилини можуть заарештувати».

«Ну, дякувати Богові, - подумав я. - Принаймні наш друг Шолто на волі. Цікаво, що то за «ключ»? Проте так завжди пишуть, коли поліція сідає на мілину».

Я кинув газету на стіл, і раптом в око мені впало оголошення в колонці «Надзвичайні пригоди». В ньому йшлося:

«Розшукують Мордекая Сміта, власника човнів, і його сина Джона, що залишили причал Сміта близько третьої години ночі у вівторок на паровому катері «Аврора». Катер чорний, з двома червоними смугами, димар чорний з білою смугою; винагорода - п'ять фунтів кожному, хто повідомить про місце перебування згаданого Мордекая Сміта й катера «Аврора» місіс Сміт, причал Сміта, або на Бейкер-стріт, 221-б».

Адреса «Бейкер-стріт» свідчила, що це оголошення, безперечно, подав Холмс. Я подумав, що це справді хитромудрий задум: утікачі побачать тут лише природне хвилювання жінки, яка розшукує свого чоловіка.

День тягнувся невимовно довго. Щоразу, як стукали в двері чи з вулиці лунали кроки, я насторожувався, чекаючи або повернення Холмса, або відповіді на його оголошення. Я пробував читати, але думки мої невпинно витали довкола нашої дивної пригоди та пари негідників, за якими ми полювали. «А якщо раптом, - запитував я себе, - в міркуваннях мого друга сталася фатальна помилка? Якщо він став жертвою якогось жахливого самообману? Хіба не може бути такого, що його витончений, логічний розум побудував свою теорію на сумнівних відомостях?» Я не знаввипадку, щоб він помилився, але навіть найсильніший розум часом може схибити. Його могла збити зі сліду надто вже тонка логіка - він полюбляв чудернацькі, дивовижні пояснення, гребуючи простішими й природнішими з тих, що були під рукою. Проте, з іншого боку, я сам був свідком цієї пригоди й на власні вуха чув ного висновки. Вкотре пригадавши з самого початку всю довгу низку химерних подій, багато з-поміж яких могли б здатися дурницями, я мусив визнати, що коли Холмс десь і помиляється, то згодом все одно виявиться, що він мав слушність.

О третій годині дня пролунав різкий дзвінок, із передпокою долинув чийсь владний голос, і в кімнаті, на мій подив, з'явився не хто інший, як сам містер Етелні Джонс. Зараз він анітрохи не нагадував отого пихатого, безцеремонного

мудрагеля, що так упевнено взявся розслідувати пригоду в Аппер-Норвуді. Вигляд у нього був понурий, а в поставі з'явилося щось благальне.

Добридень, сер, добридень, - промовив він. - Містера Шерлока Холмса, як я бачу, немає?

Ні, і я не знаю, коли він повернеться. Може, ви зачекаєте? Сідайте в це крісло, візьміть сигару.

Дякую, я так і зроблю, - відповів Джонс, утираючи лице червоною картатою хустинкою.

Вип'єте віскі з содовою?

Охоче, півсклянки. Зараз така спека, як на вересень, і до того ж кінця не видно отим турботам. Адже вам відома моя норвудська версія?

Так, пам'ятаю, ви її розповідали.

Що ж, мені довелося її переглянути. Я так спритно накинув тенета на містера Шолто, сер, аж раптом трісь - а посередині в них виявилася дірка. Він має незаперечні докази своєї невинності. Відтоді, як він залишив братову кімнату, його бачили то там, то тут. Він не міг ані вилізти на дах, ані пролізти на горище крізь віконце. Ця справа дуже темна, і мою репутацію поставлено на карту. Я був би дуже радий вашій невеличкій допомозі.

Всі ми часом потребуємо допомоги, - зауважив я.

Ваш друг містер Шерлок Холмс - дивовижна людина, сер, - промовив він хрипким, потайним голосом. - Він - людина, що не знає поразок. Я чув, до яких справ брався цей чоловік, і щоразу йому вдавалося пролити на них світло. Він трохи непослідовний у своїх методах і надто поспішає з висновками, але я гадаю, що він міг би стати найкращим офіцером поліції, - я готовий повторити це будь-кому. Сьогодні я дістав від нього телеграму, з якої видно, що він знайшов свіжий ключ до справи Шолто. Ось вона, його телеграма.

Він дістав з кишені телеграму й простяг мені. Відіслано її було з Поплара о дванадцятій годині.

«Негайно їдьте на Бейкер-стріт, - стояло там. - Якщо я не встигну повернутися, чекайте мене. Йду слідами вбивць Шолто. Якщо хочете взяти участь у фініші, приєднуйтеся до нас».

Чудова новина. Він знову, мабуть, натрапив на їхній слід, - сказав я.

Отже, він теж дав маху! - вигукнув Джонс із явним задоволенням. - Навіть найкращі з нас часом помиляються. Звичайно, ця тривога може виявитися даремною, але мій обов'язок охоронця закону - не проминати жодної нагоди. Там хтось іде. Можливо, це він.

На сходах затупотіли важкі кроки, почулося гучне сопіння й кахикання, мов у людини, що ледве дихає. Раз чи двічі ця людина зупинялася, нарешті підійшла до наших дверей і відчинила їх. Її вигляд якраз відповідав тим звукам, що їх ми тільки-но чули. То був літній чоловік у матроській одежі - старому бушлаті, застебнутому до підборіддя. Спина його сутулилася, коліна тремтіли, дихання було важким та надсадним. Він стояв, спираючись на грубу дубову палицю, і плечі

його тяжко здіймалися, набираючи в легені неслухняне повітря. На шиї його був барвистий шарф, на обличчі з пильними сірими очима вирізнялися кудлаті білі брови й довгі сиві бакенбарди. Як на мене, він скидався на поважного літнього моряка, зубожілого на старість.

Що сталося, дідусю? - спитав я.

Він озирнув кімнату повільним, уважним старечим поглядом.

Чи тут є містер Шерлок Холмс? - спитав він.

Ні, але замість нього - я. Можете розповісти мені все, що хотіли розповісти йому.

А я хочу побачити його самого, - промовив він.

Але я ж сказав вам, що я його замінюю. Ви прийшли в справі катера Мордекая Сміта?

Так. Я знаю, де він. Знаю, де люди, яких він шукає. Знаю, де скарби. Я знаю все.

То розкажіть мені, а я розкажу йому.

Ні, я розкажу це тільки йому одному, - повторював він із старечою дратівливою впертістю.

Ну, тоді зачекайте на нього.

Не хочу. Не хочу марнувати цілий день. Якщо містера Холмса нема, то нехай собі сам розплутує цю справу. А вам я не скажу нічого, надто вже мені не до вподоби ваші пики.

І він пошкутильгав до дверей, але Етелні Джонс перейняв його.

Стривай-но, друже, - сказав він. - У тебе є важливі новини, і ти нікуди не підеш. Доведеться почекати нашого друга, хочеш ти цього чи ні.

Старий шарпонувся до дверей, але Етелні Джонс затулив їх своєю широкою спиною, і він зрозумів, що пручатися марно.

Добре гостей вітаєте! - мовив він, стукнувши палицею об підлогу. - Я прийшов до цього джентльмена, а ви накинулись на мене, хоч я вас знати не знаю!

Вам не зроблять нічого лихого, - сказав я. - Ми винагородимо вас за змарнований день. Сідайте отут на канапі; він скоро повернеться.

Старий похмуро підійшов до канапи і, вмостившись на ній, спер голову на долоні. Ми з Джонсом знову запалили сигари і далі повели бесіду. Раптом нас на півслові обірвав Холмсів голос:

Могли б і мені запропонувати сигару.

Ми аж підскочили в кріслах. Просто перед нами з задоволеною усмішкою сидів Холмс.

Холмсе! - вигукнув я. - Ви тут! А де ж старий?

Ось він, старий, - відповів Холмс, простягши нам жмуток сивого волосся. - Ось він - перука, брови, бакенбарди й таке інше. Я знав, що мій маскарад буде непоганий, але й не сподівався, що він витримає таке випробування.

Хай вам біс! - вигукнув Джонс із щирим захопленням. - З вас вийшов би неабиякий актор. Ви кахикаєте як справжнісінький мешканець робітничої казарми! А за ваші тремтячі коліна можна брати по десять фунтів на тиждень. Щоправда, блиск очей здався мені знайомим. Але втекти від нас ви все ж таки не зуміли, як бачите.

Я працював цілий день в оцій машкарі, - відказав Холмс, запалюючи сигару. - Злочинний світ, бачте, вже добре мене знає, - надто після того, як наш друг, що сидить тут, узявся за перо; тож я тепер можу з'являтися на передовій лише в отакому вбранні. Чи одержали ви мою телеграму?

Так, через те я сюди й завітав.

Як ваша версія?

Луснула. Двох моїх в'язнів довелося випустити, а проти решти немає жодного доказу.

Не сумуйте. Натомість ми дамо вам двох інших. Я тільки прошу вас виконувати всі мої накази. Всі заслуги в цій справі буде визнано за вами, але ви повинні діяти за моїми вказівками. Згода?

Звичайно, якщо ви допоможете мені спіймати цих людей.

Тоді мені насамперед потрібен поліційний паровий катер. О сьомій годині біля Вестмінстерського причалу.

Це легко зробити. Там завжди чергує поліційний катер, але я все-таки перейду дорогу і зателефоную.

А ще мені потрібні два здорові полісмени - на випадок, якщо ті пручатимуться.

В катері завжди є двоє чи троє полісменів. Щось іще?

Коли ми візьмемо цих людей, до нас потраплять скарби. Га даю, що моєму другові приємно буде віддати скриньку одній молодій леді, якій по праву належить їх половина. Нехай вона першою відімкне її. Еге ж, Ватсоне?

Мені це буде дуже приємно.

Це вже порушення порядку, - мовив Джонс, хитнувши головою. - Однак уся ця справа така незвичайна, що на це можна буде не зважати. Але потім скарби слід передати поліції до кінця слідства.

Звичайно. Це легко буде зробити. Ще один момент. Мені хотілося б почути деякі подробиці з уст самого Джонатана Смола. Ви знаєте, як я люблю з'ясовувати все до кінця. Ви не заперечуватимете, якщо я влаштую приватну зустріч із ним - тут, у мене, або деінде, - під надійною охороною?

Що ж, робіть як знаєте. Але я й досі не маю жодного доказу існування цього Джонатана Смола. Проте якщо ви його зловите, я не зможу відмовити вам у цій зустрічі.

Отже, згода?

Згода. Щось іще?

Лише одне: запрошую вас пообідати з нами. Обід буде за півгодини. У мене є устриці, пара куріпок і невеликий вибір білих вин. Ні, Ватсоне, ви не вмієте шанувати моєї хазяйовистості.

10. Кінець остров'янина

Обід наш удався на славу. Холмс, коли хотів, ставав чудовим співрозмовником. А саме того вечора він був у доброму гуморі - далося взнаки нервове збудження. Я ще ніколи не бачив його таким балакучим. Він розмовляв про середньовічну порцеляну та про містерії, про скрипки Страдіварі й про військові кораблі майбутнього - і розмовляв так, неначе в усьому був фахівцем. Цей спалах доброго гумору був реакцією жвавого розуму після недавньої смуги чорного смутку. Етелні Джонс у вільну від праці годину виявився компанійським чоловіком і за обідом поводився як справжній дотепник. Я теж був у піднесеному настрої, передчуваючи швидкий кінець нашої справи й перейнявшися Холмсовимгумором. Ніхто з нас того вечора не згадував про причину, що зібрала нас докупи.

Коли зі столу прибрали, Холмс позирнув на годинник і розлив у три склянки портвейн.

Вип'ємо, - сказав він, - за успіх нашого невеличкого походу. Тепер час вирушати. У вас є зброя, Ватсоне?

Так, старий бойовий револьвер у шухляді.

Тоді візьміть його з собою. Це конче потрібно. Я бачу, що кеб уже біля дверей. Я наказав, щоб він був тут о пів на сьому.

Невдовзі по сьомій ми були вже біля Вестмінстерського причалу; на нас там чекав катер. Холмс уважно оглянув його.

Чи є на ньому якась ознака, що це поліційний катер?

Так, зелений ліхтар збоку.

Тоді зніміть його.

Ліхтар миттю прибрали, ми зійшли на борт, і катер відчалив. Джонс, Холмс і я сиділи на кормі. Стерновий був біля стерна, кочегар стежив за топкою, а два дужі полісмени стояли спереду.

Куди? - спитав Джонс.

До Тауера. Накажіть їм зупинитись навпроти Джекобсонового доку.

Наш катерок виявився дуже швидкохідним. Ми промчали повз караван навантажених барж, які, здавалося, не пливли, а стояли на місці. Коли ми наздогнали й залишили позаду пароплав, Холмс задоволено всміхнувся.

Здається, що наш катер - найшвидший на всій річці, - мовив

він.

Ну, це навряд. Але швидших за наш таки небагато.

Ми повинні наздогнати «Аврору», а її знають як швидкий катер. Зараз я все поясню вам, Ватсоне. Ви пригадуєте, як мене гнітила ця дрібничка?

Так.

Отож я вирішив дати перепочити своїм думкам і взявся до хімічних дослідів. Один з наших великих державних діячів сказав колись, що зміна заняття - найкращий відпочинок. Це справді так. Коли мені пощастило нарешті розкласти вуглеводень, я повернувся до загадки родини Шолто і обміркував її спочатку. Мої хлопці обнишпорили кілька разів усю річку, але марно. Катера не було на жодному з причалів. Навряд чи вони затопили його, щоб сховати кінці в воду, хоча таке теж слід було мати на увазі, якщо решта припущень не справдяться. Я знав, що цей Смол дуже хитрий, але навряд чи він здатний на якісь надто вже витончені хитрощі. Такого чекаєш звичайно від освіченіших людей. Далі я пригадав, що він деякий час жив у Лондоні й спостерігав за Пондишері-Лодж, - а це означає, що він навряд чи зміг би так швидко покинути Англію; щобзалагодити всі справи, потрібен деякий час, щонайменше день. Таке, в усякому разі, моє припущення.

Як на мене, воно сумнівне, - зауважив я. - Смол міг залагодити всі справи й до пограбування.

Ні, навряд. Він надто дорожить своєю схованкою, де можна пересидіти, коли треба, й покине її лише тоді, коли буде певен, що йому вже нічого не зроблять. І ще дещо спало мені на думку. Джонатан Смол мав розуміти, що незвичайні прикмети його товариша, - хоч як би він намагався ховати його, - викличуть підозру і хтось пов’яже його з норвудською трагедією. Він не такий дурний, щоб цього не бачити. Тож вони покинули свою схованку серед темної ночі й хотіли повернутися ще до світанку. Але катер, за словами місіс Сміт, вирушив після третьої години. Тоді надворі вже зовсім ясно, за годину всюди будуть люди. Таким чином, я зробив висновок, що вони десь недалеко. Заплатили Смітові, щоб той прикусив язика, найняли його катер і швидко сховалися зі скарбами в своєму прихисткові. Там вони вирішили почекати зо дві доби, щоб дізнатися з газет, кого підозрюють і чи не стежить за ними, і тоді вже, знову серед ночі, податися до Ґрейвсенда або до Даунса, де вже загодя, безперечно, замовили місця на якомусь пароплаві, що йде до Америки чи до колоній.

А катер? Адже вони не могли забрати його до своєї схованки!

Звичайно. Виходить, що катер, незважаючи на швидкий хід, має бути десь поблизу. Я уявив себе на Смоловому місці й спробував поглянути на це його очима. Він, напевно, вирішив, що відпустити катер або поставити його біля найближчого причалу небезпечно: може, поліція натрапила-таки на їхній слід. Куди ж заховати катер, щоб він завжди був під рукою? Що зробив би я сам на його місці? І я побачив лише один спосіб. Треба поставити катер у якийсь док для дрібного ремонту. Там він буде надійно схований від чужого ока й водночас постійно готовий до подорожі.

Як просто!

Отож-бо й воно, що прості речі завжди спадають на думку останніми. Коли я подумав про це, то вирішив негайно діяти. В одежі старого матроса я подався вниз по річці оглядати доки. В п’ятнадцятьох доках мені не пощастило, але в шістнадцятому - Джекобсоновому - я дізнався, що «Аврору» два дні тому поставив до них чоловік на дерев’янці і попросив полагодити стерно. «Але зі стерном було все гаразд, - сказав мені майстер. - Онде вона, чорна, з червоними

смугами». Тієї самої миті там з'явився не хто інший, як Мордекай Сміт, зниклий господар. Він був п'яний якчіп. Я, звичайно, не впізнав би його, та Сміт сам загорлав на всю пельку, що він, мовляв, хазяїн «Аврори». «Мені треба, щоб катер був готовий о восьмій, рівно о восьмій, - я обіцяв його двом джентльменам, які не люблять чекати». Вони, мабуть, добре заплатили йому, бо він тринькав шилінги, не рахуючи їх. Я прокрався за ним, але він зник у найближчій пивничці; тоді я пішов назад у док, зустрів по дорозі одного зі своїх хлопчаків і доручив йому стежити за катером. Побачивши, що катер вирушає, він має махнути хустинкою. А ми тим часом засядемо на річці, і коли вони вийдуть, візьмемо їх разом із скарбами.

Чи це ті люди, чи ні, але придумано чудово, - зауважив Джонс. - І все-таки я краще послав би до Джекобсонового доку загін поліції й спокійнісінько заарештував їх там.

Ні в якому разі. Цей Смол - дуже хитрий чолов'яга. Спочатку він вишле розвідника, і якщо той зачує небезпеку, вони заляжуть у барліг іще на тиждень.

Але можна вистежити Мордекая Сміта й таким чином знайти їхню схованку, - мовив я.

Тоді ми змарнуємо ще день. Ставлю сто проти одного, що Сміт не знає, де вони ховаються. Він дістав питво й добрі гроші, - навіщо йому розпитувати? Вони йому посилають накази, що слід робити. Ні, я обміркував усі можливі способи - цей найкращий.

Так ми розмовляли, проминаючи численні мости, перекинуті через Темзу. Коли ми пропливали повз Сіті, останні промені сонця вже золотили хрест на бані собору Святого Павла. Тауера ми дісталися, коли вже смеркало.

Отам Джекобсонів док, - промовив Холмс, показавши на цілий ліс щогл у напрямку Суррею. - Курсуйте туди-сюди під прикриттям цієї флотилії. - Він дістав з кишені бінокль, підніс його до очей і кілька хвилин оглядав берег. - Я бачу свого дозорця, - повідомив він, - але хустиною він не махає.

А може, спустимося трохи нижче й зачекаємо на них там? - нетерпляче спитав Джонс.

Ми всі вже аж палали нетерпінням - навіть полісмени й стерновий з кочегаром, яким передалося наше хвилювання.

Ми не маємо права ризикувати, - відповів Холмс. - Десять проти одного, що вони підуть униз, а не вгору, але все-таки треба пам'ятати й про таку можливість. Звідси нам добре видно вхід у док, а нас майже ніхто не бачить. Ніч буде тиха й світла. Нам треба залишатися тут, де ми є. Бачите, як добре видно людей, що метушаться в світлі ліхтарів.

Вони повертаються з роботи в доку.

Які вони брудні! Але в кожному палає маленька іскра безсмертної душі. Поглянувши на них, не скажеш цього нізащо. Проте це справді так. Дивна істота - людина.

Хтось назвав людину твариною, яка наділена душею, - пригадав я.

Про це добре сказав Вінвуд Рід, - вів далі Холмс. - За його словами, кожна окрема людина - це незбагненна загадка, але група людей - це вже якась математична єдність. Хіба можна, скажімо, передбачити дії окремої людини? А от поведінку людської спільноти - можна, й досить точно. Окремі особи - різні, а кількість характерів у спільноті залишається постійною. Так свідчать підрахунки... Але що це, хустинка? Справді, там розмахують чимось білим.

То ваш хлопчисько! - скрикнув я. - Я виразно його бачу.

А ось і «Аврора»! - вигукнув Холмс. - Добряче, з біса, йде! Повний уперед! Прямуйте за отим катером із жовтим ліхтарем. Присягаюся небом, що ніколи не пробачу собі, якщо вони втечуть від нас!

«Аврора» непомітно вислизнула з доку і пройшла між двома чи трьома невеличкими суденцями, тож ми її побачили, коли вона вже мчала вперед. Вона йшла вниз річкою біля самісінького берега з шаленою швидкістю. Джонс, поглянувши на неї, хитнув головою.

Хвацько йде, - сказав він. - Нам її не наздогнати.

Мусимо! - промовив Холмс, зціпивши зуби. - Не шкодуйте вугілля! Робіть усе, що можна! Хай наш катер краще згорить, але ми їх не випустимо!

Тепер ми йшли просто на них. Вогонь у топках гув, потужна машина стукотіла, мов величезне залізне серце. Гострий ніс катера розтинав спокійну гладінь річки, посилаючи праворуч і ліворуч дві тугі хвилі. В такт машині катер здригався, наче жива істота. Жовтий ліхтар на носі кидав уперед довгий, мерехтливий промінь світла. Попереду по воді мчала темна пляма - то була «Аврора», і вихор білої піни позад неї свідчив про її швидкість. Ми мчали повз баржі, пароплави, торгові судна, переганяючи їх то зліва, то справа. З темряви долинали голоси, «Аврора» летіла вперед, і ми наступали їй на п’яти.

Ходу, хлопці, ходу! - крикнув Холмс, зазирнувши вниз, до кочегарки; яскраве полум’я звідти освітило його зосереджене орлине обличчя. - Не шкодуйте ані фунта вугілля!

Здається, ми помалу наздоганяємо їх, - мовив Джонс, втупившись очима в «Аврору».

Так, я теж цього певен! - відповів я. - Ще кілька хвилин - і ми їх наздоженемо.

І раптом лиха доля поглузувала з нас: дорогу нам почав перегинати буксир з трьома баржами. Якби не стерновий, що викрутив румпель убік, ми врізалися б у них; коли ми нарешті обігнули їх і знов лягли на курс, «Аврора» відірвалася від нас на добрячих двісті ярдів. Її, на щастя, було ще ясно видно; до того ж похмурі сутінки поволі оберталися на чисту зоряну ніч. Наша машина працювала на всю потужність, судно тремтіло й тріщало від шаленої енергії, що несла нас уперед. Ми залишили позаду Пул, проминули Вест-Індійські доки, обігнули довгу Дептфордську косу і Собачий острів. Темна пляма попереду знов почала набувати витончених обрисів «Аврори». Джонс увімкнув прожектор, і ми виразно побачили на її палубі людей. Один чоловік на кормі стояв на колінах, нахилившися до якогось чорного предмета. Біля нього лежала якась темна купа, схожа на ньюфаундлендського собаку. Хлопець тримав румпель; червоне полум’я кочегарки осявало старшого Сміта, голого до пояса, що механічно

підкидав у топку вугілля. Вони не одразу зрозуміли, що ми наздоганяємо їх, але, побачивши, що ми йдемо просто за ними, повторюючи всі їхні повороти, відкинули всілякі сумніви. Біля Гринвіча нас розділяло десь із триста ярдів. Біля Блеквела відстань скоротилася до двох із половиною сотень ярдів. За час своєї військової кар'єри я пережив чимало гонитв у багатьох країнах, але жодного разу не відчував такого запалу й хвилювання, як у цій шаленій гонитві на Темзі. Ярд за ярдом ми наближалися до них. У нічній тиші ми чули стукіт та пихкотіння їхньої машини. Чоловік на кормі й досі стояв навколішки, нахилившись над якоюсь річчю; руки його без упину ворушилися, голова щохвилини підводилася, щоб зміряти відстань між нашими суднами. Ми підпливали все ближче й ближче. «Зупиніться!» - заволав Джонс. Нас розділяли десь із чотири корпуси; обидва катери летіли, мов на крилах. Ця ділянка річки була безлюдною; з одного боку пролягала долина Баркінґ-Левел, з іншого - похмурі Пламстедські болота. Почувши наш крик, чоловік на кормі підскочив, замахав над головою кулаками й почав лаяти нас хрипким, грубим голосом. То був дужий велетень; він стояв на палубі, розставивши ноги, і я побачив, що замість правої ноги у нього дерев'янка. Почувши його різкий, хрипкий крик, темна купа на палубі заворушилася й перетворилася на чорного чоловічка - таких маленьких людей я ще не бачив - із великою потворною головою та копицею скуйовдженого волосся. Холмс витяг револьвер; я теж ухопився за свій, коли побачив це дике, бридке чудовисько. Воно було загорнуте в якусь темну ряднину; відкритим залишалося тільки обличчя, що може примаритись хіба в страшному сні. Ніколи ще я не бачив обличчя,позначеного такою злобою. Його очиці блищали й горіли лиховісним вогнем, а товсті губи вигиналися в жорстокій посмішці, оголивши зуби, що клацали із звірячою люттю.

Коли він підніме руку, стріляйте, - спокійно промовив Холмс.

«Аврора» була вже на відстані простягнутої руки. Я добре бачив їх обох - високого білого чоловіка, що стояв, розставивши ноги, й сипав прокльонами, і страшного карлика з огидним обличчям та міцними жовтими зубами, які блищали в світлі нашого ліхтаря.

Добре, що ми встигли підійти так близько. Хоч як пильно ми дивилися на нього, він швидко витяг зі своєї ряднини дерев'яну трубочку завдовжки з шкільну лінійку й притулив її до уст. Наші револьвери гримнули водночас. Карлик обернувся, розкинув руки і, захлинаючись кашлем, упав у воду. На мить у спінених хвилях я побачив його сповнені ненависті очі. Тієї самої миті чоловік на дерев'янці щосили наліг на стерно і «Аврора» повернула просто до південного берега; ми вистрелили, але кулі пролетіли за кілька футів од катера. Ми теж повернули, але пізно; «Аврора» вже підходила до берега. То була дика, безлюдна місцина; місяць мертвотним світлом осявав широку болотисту долину з калюжами стоячої води та острівцями гнилої трави. Катер, глухо вдарившись об берег, міцно застряг у мулі; ніс його задерся вгору, а корма занурилась у воду. Втікач вискочив на берег, і його дерев'янка одразу загрузла аж по пах у болоті. Він силкувався виборсатись, але марно - більше не зміг зробити жодного кроку ні вперед, ні назад. У безсилій злобі він завив і люто затупцяв другою ногою по болоті, але дерев'янка далі вгрузала в трясовину. Коли наш катер підійшов до нього, він уже так міцно став на якір, що ми змогли його витягти, лише обв'язавши йому плечі мотузком; ми довго тягли його, наче велику хижу рибину. Обидва Сміти, батько й

син, понуро сиділи в «Аврорі», але потім, за нашим наказом, покірно перейшли до нас. Визволивши «Аврору», ми міцно прив'язали її до своєї корми. На палубі катера стояла залізна скринька індійської роботи. У ній, поза всяким сумнівом, лежали закляті скарби родини Шолто. Ключа не було, і ми обережно віднесли її, хоч вона була досить важкою, до нашої маленької каюти. Ми поволі повертались назад і освітлювали прожектором і річку, й береги, але ніде не знайшли навіть сліду карлика-остров'янина. Десь у мулі, на дні Темзи, до кінця світу лежатимуть кістки цього дивного гостя наших берегів.

Погляньте-но, - мовив Холмс, показуючи на дерев'яні двері. - Він усе-таки вистрелив першим.

Справді, в дереві, якраз проти того місця, де ми стояли, стирчав один з тих смертельних шпичаків, які ми вже добре знали. Він, напевно, пролетів між нами тієї самої миті, коли ми вистрелили. Холмс усміхнувсь і безтурботно знизав плечима; але я аж затремтів, коли уявив собі, яка страшна смерть чатувала на нас цієї ночі.

11. Великі скарби Аґри

Наш полонений сидів у каюті навпроти залізної скриньки, якою він так прагнув заволодіти й заради якої стільки зробив. То був засмаглий чоловік із зухвалими очима й немовби вирізьбленим із червоного дерева обличчям, помережаним сіткою великих і малих зморщок, які свідчили про його нелегке життя просто неба. Його густо заросле підборіддя випиналося вперед, як у впертої, незгідливої людини. Років він мав десь із п'ятдесят; кучеряве чорне волосся вже помітно взялося сивиною. Лице його, коли він сидів спокійно, здавалося навіть приємним, але варто було йому розлютитись, як ми це щойно бачили, - і воно ставало жорстоким, похмурим через насуплені брови й гостре підборіддя. Він сидів нерухомо, поклавши руки в наручниках на коліна й схиливши голову на груди; часом він позирав пильними, блискучими очима на скриньку, що була причиною всіх лихих його пригод. Мені здалося, що в цьому суворому, холодному обличчі було більше суму, аніж злоби. Один раз він звів очі вгору, і я ніби побачив у них посмішку.

Чуєте, Джонатане Смоле, - сказав Холмс, запаливши сигару, - мені шкода, що все це так обернулося.

Мені теж, сер, - щиро обізвався він. - Але я певен, що на шибеницю не піду. Я на Біблії ладен заприсягтися, що не здіймав руки на містера Шолто. Це малий Тонґа, оте чортеня, стрелив у нього своїм клятим шпичаком. Я тут не винен, сер. Мені шкода того Шолто, наче рідного брата. Я добряче відлупцював Тонгу вільним кінцем мотузка, та вже було запізно.

Беріть сигару, - мовив Холмс, - і ковтніть із моєї фляги: ви зовсім змокли. Але як ви могли сподіватися, що такий маленький, немічний чоловічок упорається з містером Шолто та ще й триматиме його, поки ви лізтимете нагору?

Та ви, здається, знаєте все, ніби самі були там, сер. Правду кажучи, я сподівався, що в кімнаті нікого не буде. Я добре знаю їхні звички: тієї години містер Шолто звичайно йшов вечеряти. Я тепер нічого не таїтиму. Найкращий захист для мене – говоритиправду. Якби то був старий майор, я спокійно пішов би за нього на шибеницю. Заколоти його - для мене все одно, що викурити оцю сигару. Але така

вже моя клята доля, що я піду на каторгу через молодого Шолто, з яким ми навіть не посварилися.

Ви в руках містера Етелні Джонса із Скотленд-Ярду, - перервав його Холмс. - Він обіцяв привезти вас до мене, і я хочу, щоб там ви розповіли мені всю правду. Ви повинні говорити все, як було, і тоді, сподіваюся, я зумію допомогти вам. Гадаю, я зможу довести, що ця отрута діє так швидко, що містер Шолто, коли ви з'явилися в кімнаті, був уже мертвий.

Так воно й було, сер. Коли я проліз у вікно і вздрів його вишкірену пику, мене мало грець не побив. Я ладен був задавити Тонгу, але він утік на горище, забув там свій кийок і загубив оті кляті шпичаки, як потім сказав мені; вони, мабуть, і навели вас на слід, хоча я досі не доберу, як вам це вдалося. Я не маю злоби на вас, - він гірко всміхнувся. - Я лише помітив одну дивну річ. Той, хто має законне право на півмільйона фунтів, мусив першу половину життя будувати моли на Андаманських островах, а другу проведе в копальнях Дартмуру. В недобру днину зустрів я купця Ахмета й довідався про скарби Аґри, які всім своїм господарям приносили тільки лихо. Ахмета вбили через них, майор Шолто все життя трусився й каявся, а я піду на довічну каторгу.

Тієї миті до каюти просунув своє широке обличчя й могутні плечі Етелні Джонс.

Справжнісінька сімейна прогулянка, - зауважив він. - Дозвольте-но ковтнути з вашої фляги, Холмсе. Що ж, гадаю, нам зостається лише привітати один одного. Шкода, що другого не пощастило взяти живим, але вибору тут не було. А вам слід признатися, Холмсе, що ви надто вже ризикували. Бо що, якби ми не наздогнали їх?

Усе добре, що на добре виходить, - відказав Холмс. - Але я справді не думав, що «Аврора» - таке швидке судно.

Сміт каже, що це один з найшвидших катерів на Темзі; якби він мав ще одного кочегара, ми нізащо б не наздогнали його. Він присягається, що нічого не знав про пригоду в Норвуді.

Нічогісінько! - вигукнув наш полонений. - Ані слова! Я вибрав цей катер, бо чув про його швидкість. Ми нічого не сказали Смітові, але добре заплатили й пообіцяли заплатити ще більше на «Есмеральді», що вирушає з Ґрейвсенда до Бразилії.

Ну, якщо Сміт не скоїв нічого лихого, то й ми не завдамо йому лиха. Ми швидко ловимо кого треба, але не квапимось із звинуваченням!

Було смішно дивитися на Джонса, переповненого пихою, - авжеж, зловити таку пташку! Легенька посмішка, що грала на обличчі Шерлока Холмса, свідчила про те, що його теж потішила хвальковитість детектива.

Скоро ми будемо біля Воксхолського мосту, - мовив до мене Джонс. - Там ми висадимо вас, докторе Ватсоне, разом із скринькою. Навряд чи треба розтлумачувати вам, що я беру на себе дуже сувору відповідальність. Це - найнедозволеніша річ, але обіцянка є обіцянка. Проте я мушу відрядити з вами полісмена, оскільки ви везтимете такі коштовні речі. Ви, звичайно, наймете кеб?

Так, найму.

Шкода, що нема ключа, а то ми оглянули б їх уже тут. Вам доведеться зламати замок. Де ключ, друже?

На дні річки, - коротко відповів Смол.

Еге ж! Навіщо завдавати нам зайвого клопоту! Ми й так уже добряче сьогодні попрацювали. Гадаю, докторе, вас не треба попереджувати про обережність. І одразу везіть скриньку на Бейкер-стріт. Ми спершу поїдемо туди, а тоді вже до дільниці.

Вони висадили мене зі скринькою біля Воксхолського мосту, вирядивши зі мною полісмена - простого, нехитрого хлопця. А за чверть години ми вже під'їхали до будинку місіс Сесіль Форестер. Служниця вкрай здивувалася таким пізнім відвідувачам. Вона пояснила, що місіс Сесіль Форестер поїхала в гості й повернеться дуже пізно, а міс Морстен зараз у вітальні. До вітальні я й пішов, несучи в руках скриньку; полісмен погодився зачекати в кебі.

Міс Морстен у легенькій білій сукні з рожевим комірцем та поясом сиділа біля відчиненого вікна. М'яке світло лампи під абажуром осявало її фігурку, що глибоко поринула в плетене крісло, падало на її миле, серйозне личко й виблискувало на розкішних кучерях її золотавого волосся. Біла ручка її спочивала на бильці крісла, і вся її задумлива постать навівала тихий смуток. Почувши мої кроки, вона підхопилася з крісла, і на блідих щоках її заграв рум'янець радісного здивування.

Я чула, як під'їхав кеб, - мовила вона, - але подумала, що то місіс Форестер повернулася так рано. Я й гадки не мала, що то ви. Які новини ви принесли мені?

Я приніс дещо краще за новини, - сказав я, ставлячи скриньку на стіл і намагаючись розмовляти жваво, весело, хоча серце нило в моїх грудях. - Я приніс вам те, що дорожче за всі новини світу. Я приніс вам багатство.

Вона позирнула на залізну скриньку.

Це скарби? - спитала вона досить байдуже.

Так, великі скарби Аґри. Половина належить вам, половина - Тадеусові Шолто. На кожного з вас припадає близько двох сотень тисяч. Лише подумати! Десять тисяч фунтів на рік. В Англії мало дівчат із таким посагом. Хіба це не чудово?

Здається, я надто переграв, висловлюючи своє захоплення; вона відчула нещирість мого привітання, трохи підняла брови й здивовано поглянула на мене.

Якщо я й дістану їх, - сказала вона, - то лише завдяки вам.

Ні, ні, - відповів я, - не мені, а моєму другові Шерлоку Холмсу. Я нізащо в світі не розв'язав би цієї загадки; навіть його дивовижний розум не одразу подужав її. Ми мало не втратили їх в останню мить.

Сідайте, будь ласка, докторе Ватсоне, і розкажіть усе по порядку, - попросила вона.

Я стисло розповів їй, що сталося відтоді, як ми бачилися востаннє: про Холмсові розшуки «Аврори», про появу Етелні Джонса на Бейкер-стріт, про наш вечірній похід і, нарешті, про шалену гонитву на Темзі. Вона слухала розповідь про наші пригоди з блиском в очах і напіврозтуленими вустами. Коли ж я згадав про

шпичак, який пролетів повз нас, вона зблідла так, що я злякався, що вона от-от знепритомніє.

Пусте, - мовила вона, коли я хутко подав їй склянку води. - Вже все гаразд. Мені просто було страшно: адже це через мене мої друзі опинилися в такій небезпеці.

Все вже скінчилося, - відповів я. - Та нічого страшного й не було. Не будемо більше говорити про цей жах. Звернімося краще до чогось приємнішого. Ось скарби. Що може бути приємніше за скарби? Я навмисне привіз їх сюди, щоб ви першою побачили їх.

Так, справді, дуже цікаво буде подивитись, - мовила вона. Проте в голосі її не було й нотки інтересу. Вона, безперечно, просто подумала, що не личить зоставатися байдужою, побачивши річ, яка коштувала мені й Холмсові таких небезпечних пошуків.

Яка гарненька річ! - додала вона, схилившись над скринькою. - Напевно, справжня індійська робота?

Так, це бенареське литво.

Яка важка! - вигукнула вона, спробувавши підняти її. - Сама ця скринька варта, мабуть, чималих грошей. А де ключ?

Смол кинув його в Темзу, - відповів я. - Доведеться взяти кочергу місіс Форестер.

Скринька була замкнена на важкий замок у вигляді сидячого Будди. Я засунув під нього кінець кочерги й натиснув, як на важіль. Замок гучно клацнув, і скринька відімкнулася. Тремтячими пальцями я підняв вічко. Ми обоє заціпеніли з подиву: скринька була порожня!

Нічого дивного, що вона була такою важкою. Дно, стінки й вічко були на дві третини залізні. Цю скриньку, гарну й міцну, мабуть, навмисне зробили для коштовних речей, але жодної перлини, чи крихти золота, чи камінця там не залишилося. Скринька була геть-чисто порожня.

Скарби пропали, - спокійно промовила міс Морстен.

Коли я почув ці її слова, коли добрав, що вони означають, величезна тінь, що огортала мою душу, розвіялась. Я лише тепер зрозумів, яким тягарем лежали на моєму серці оці скарби Аґри. Звичайно, це було себелюбством, ганьбою, але я відчував лише одне - золота перепона між нами зникла.

Дякувати Богові! - щиросердо вигукнув я.

Міс Морстен поглянула на мене з зачудованою усмішкою.

Чому ви так говорите? - спитала вона.

Бо ви знову стали моєю, - відповів я, беручи її за руку. Вона не забрала руки. - Бо я кохаю вас, Мері, так щиро, як ніхто нікого в світі не кохав. Бо ці скарби, ці багатства запечатали мої вуста. Тепер їх нема, і я можу сказати вам, що кохаю вас. Ось чому я сказав: «Дякувати Богові».

Тоді я теж скажу: дякувати Богові, - прошепотіла вона, коли я пригорнув її до себе. Може, хтось там і загубив якісь скарби, але я того вечора знайшов найдорожчий скарб.

12. Дивна історія Джонатана Смола

Полісмен у кебі виявився терплячим чоловіком, бо минуло чимало часу, перш ніж я повернувся до нього. Але коли я показав йому порожню скриньку, обличчя його спохмурніло.

Пропала винагорода! - мовив він понуро. - Нема скарбів, не буде й платні. Якби вони знайшлися, ми з Семом Брауном дістали б по десятці за нічну роботу.

Містер Тадеус Шолто - багатий чоловік, - сказав я, - він винагородить вас і без скарбів.

Полісмен, однак, сумно хитнув головою.

Кепська річ, - повторював він. - Містер Етелні Джонс скаже те саме.

Передчуття його справдилося, бо детективове обличчя видовжилось, коли я повернувся на Бейкер-стріт і показав порожню скриньку. Вони з Холмсом та арештованим тільки-но приїхали, бо по дорозі змінили свої наміри й заїхали до поліційної дільниці. Мій друг, як завжди, байдуже сидів у своєму кріслі, а Смол - у кріслі навпроти, закинувши свою дерев'яну ногу на здорову. Коли я відчинив порожню скриньку, він раптом гучно розреготався.

Це твоя робота, Смоле, - сердито мовив Етелні Джонс.

Так. Я сховав скарби там, куди ви ніколи не доберетеся! - переможно вигукнув він. - Це мої скарби, і якщо вже мені не судилося володіти ними, то нехай не володіє ніхто. Я вже сказав вам, що ніхто в цілому світі не має на них права, крім трьох каторжан на Андаманських островах і мене. Я знаю, що зараз я не міг би заволодіти скарбами, і вони - теж. Усе, що я зробив, зроблено й від їхнього імені. Наш «Знак чотирьох» непорушний. Я знаю, вони підтримали б те, що я зробив, отож нехай краще скарби лежать на дні Темзи, ніж дістануться дітям Шолто чи Морстена. Не заради них ми вбили Ахмета. Скарби лежать там, де ключ, там, де малий Тонґа. Коли я побачив, що ваш катер наздоганяє нас, то сховав здобич у надійне місце. Вам ця гонитва не принесла ані рупії.

Ти дуриш нас, Смоле, - похмуро мовив Етелні Джонс. - Якби ти схотів викинути скарби в Темзу, їх легше було б кинути в скриньці.

Легше кинути - то легше й знайти, - відповів він, насмішкувато глянувши на нього. - Людина, в якої вистачило кебети зловити мене, дістане скриньку й зо дна річки. Тепер це буде трохи важче - скарби розкидано на п'ять миль довкола. Моє серце трохи не розірвалось, коли я робив це. Я мало не збожеволів, коли побачив, як ви наздоганяєте нас. Але тепер нема чого шкодувати. Я стільки лиха зазнав у житті, що навчився не плакати за збіглим молоком.

Препогано, Смоле, - сказав детектив. - Якби ти допоміг правосуддю замість того, щоб так покепкувати з нас, то мав би більшу надію на помилування.

Правосуддя?! - скрикнув колишній каторжанин. - Добре, нівроку, правосуддя! Хіба ці скарби не мої? А ваше правосуддя хоче віддати їх людям, які не мають на них жодних прав! Хочете знати, як я заволодів ними? Двадцять довгих років у болоті, що випарює лихоманку, - цілий день орудуєш лопатою, вночі гримиш кайданами в смердючому бараці, потерпаєш від комашні, від лихоманки, слухаєш лайку

чорних наглядачів, що так люблять знущатися з білих. Ось як я став власником скарбів Аґри, а ви говорите про правосуддя, - я не хочу віддавати іншим те, за що сплатив таку ціну! Хай мене поведуть на шибеницю, хай мою шкіру проткнуть шпичаки Тонґи, але я не хочу гнити на каторзі, знаючи, що хтось інший розкошує за гроші, які повинні належати мені!

Смол скинув машкару байдужості зі свого обличчя; говорив він схвильовано, очі його палали, наручники брязкотіли, коли він люто стискав кулаки. Побачивши, яка шалена ненависть охопила цього чоловіка, я зрозумів, що страх, якого зазнав Шолто після звістки про його втечу, був цілком виправданий.

Ви забуваєте, що ми нічого цього не знали, - лагідно мовив Холмс. - Ми не чули вашої історії і навіть зараз іще не знаємо, чи законним чином потрапили до вас ці скарби.

Що ж, ви говорите зі мною, як із рівним, сер, хоча я й бачу, що завдячую оцими оздобами на зап'ястках вам. До вас я не маю зла. Гра була чесна. Коли хочете послухати мою історію, то мені нема чого ховати. Все, що я скажу, - правда Господня, кожне слово. Дякую, сер, я залюбки ковтну, коли в горлі пересохне.

Сам я з Вустершира, з-під Першора. Якщо заглянете туди, то знайдете там багато Смолів. Я частенько думав поїхати провідати їх, але рідня моя, правду кажучи, ніколи мною не пишалася й навряд чи зраділа б мені. То все поважні люди, селяни, що ходять до церкви й користуються пошаною в окрузі, а мене завжди вабило до лихого. Коли мені було вісімнадцять, я наробив їм клопоту через одну дівчину; урятувався лише тим, що пішов за шилінг королеві служити - до Третього лінійного піхотного полку, що саме вирушав до Індії.

Проте служба моя скінчилася швидко. Тільки й навчився, що маршерувати та з мушкета стріляти. Поніс мене дідько якось до Гангу купатися. Добре, що зі мною був у воді товариш, сержант Джон Голдер, - а він був найкращий плавець на весь полк. Виплив я на середину річки, аж там крокодил: відбатував мені праву ногу вище коліна, мов ножем. Я знепритомнів би, втративши стільки крові, якби Голдер не підхопив мене й не виніс на берег. П'ять місяців я пролежав у шпиталі і вийшов звідти на дерев'янці, не придатний ані до війська, ані до будь-якої служби.

Зазнав тоді я злигоднів, як ви й самі розумієте, - немічний каліка, та ще й у двадцять років. Проте нема того лихого, щоб на добре не вийшло. Одному чоловікові, на ім'я Ейбл Вайт, що мав там індигові плантації, знадобився наглядач, який стежив би за його кулі та їхньою роботою. А він, на щастя, був другом нашого полковника, - той відтоді турбувався про мене. Полковник мене залюбки відрекомендував йому, а те, що наглядач увесь час на коні їздить, мені не завадило; кульша в мене була досить довга, щоб у сідлі триматися. Я повинен був верхи об'їжджати плантації, наглядати за робітниками й доповідати про ледачих. Платня була добра, житло - теж добряче, і я вже думав, що зостанусь на тих індигових плантаціях назавжди. Містер Ейбл Вайт був чоловік добрий, частенько заходив до моєї хижки викурити люльку, бо тамтешні білі люди живуть у великій приязні один з одним, - не те, що тут.

Та не судилося мені зазнати там щастя. В країні раптом спалахнув заколот. Ще за місяць до того ми жили собі тихо, спокійно,наче в Сурреї або в Кенті, а тут двісті тисяч чорних дияволів перетворили Індію на пекло. Ви краще, звичайно,

знаєте про це, джентльмени, - більше, ніж я, бо про це багато написано, а я до читання не дуже охочий. Я знаю лише те, що на власні очі бачив. Наша плантація була коло містечка Мутри, на межі Південно- Західних провінцій. Щоночі все небо палало від полум'я підпалених хижок, щодня через нашу садибу проходили європейці з жінками й дітьми, що тікали до Аґри, де були англійські війська. Містер Ейбл Вайт був упертий чолов'яга. Сидів собі на веранді, попивав віскі й курив сигари, а вся країна тим часом палала вогнем. Ми, звичайно, залишилися з ним, - я та ще Давсон, що разом з жінкою підбивав у нього рахунки та хазяйнував. Але одного разу все полетіло шкереберть. Цілий день я пробув на далекій плантації й саме повертався надвечір додому, коли раптом помітив на дні яруги якусь темну купу. Я під'їхав туди, і в мене серце захололо: то була Давсонова жінка, порізана на шматки й кинута шакалам на поживу. Трохи далі на дорозі лежав долілиць сам Давсон із вистріляним револьвером у руці, а перед ним, поряд, - четверо забитих сипаїв. Я зупинив коня, не знаючи, куди краще повернути, аж тут побачив, що з даху хижки Ейбла Вайта шугнув дим і вибухнуло полум'я. Я зрозумів, що вже нічим не зараджу господареві, лише сам загину, коли поткнуся туди. Звідти добре було видно сипаїв у червоних мундирах; їх там було кількасот, вони вигукували щось і підстрибували довкола підпаленого будинку. Хтось із них помітив мене, і повз мою голову просвистіли кулі; тоді я завернув коня, помчав через рисове поле і вночі був в Аґрі.

Але там було так само небезпечно. Уся країна гула, мов розтривожений вулик. Англійці збиралися в невеликі загони; вони хазяйнували тільки там, де командувала їхня зброя. На всіх інших землях вони були безпорадними зайдами. То була війна мільйонів проти сотень, і найгірше було те, що проти нас билися наші власні війська - піхота, кіннота, артилерія; ми їх вивчили, вишколили, а вони били нас нашою зброєю і сурмили наші сигнали. В Аґрі стояли Третій Бенгальський стрілецький полк, кілька загонів сикхів, два ескадрони кінноти та одна артилерійська батарея. Був ще загін добровольців із чиновників та купців; до них, незважаючи на дерев'янку, пристав і я. Ми виступили з Аґри, щоб зустріти ворога біля Шахганджа на початку липня, й декілька днів стримували їх, та невдовзі в нас скінчився порох і ми повернули назад до Аґри.

Лихі вісті надходили звідусіль - і це не дивно: погляньте на карту й побачите, що Аґра була в самісінькому серці заколоту. Лакнау було більш ніж за сотню миль на схід, Канпур - так само далеко на південь. Куди не глянь - усюди тортури, смерть і руїна.

Аґра - давнє, велике місто, повне індусів та всіляких бузувірів. Жменька нас, англійців, заблукала б серед її вузьких, кривих вуличок. Через те наш командир і наказав перейти річку й сховатися в старій фортеці. Не знаю, джентльмени, чи чув хтось із вас про ту стару фортецю. То дуже химерне місце - химернішого я й не бачив ніколи, а бачив я на своєму віку чимало. Насамперед вона досить велика - простирається, мабуть, на кількадесят акрів. Має два форти; наш гарнізон, жінки, діти, харчі й таке інше розмістилися в новішому форті. Але він був набагато менший за старий. До того старого форту ніхто не заходив, і жили там самі скорпіони й стоноги. Там було повно величезних покинутих залів, коридорів та переходів з нескінченними поворотами, тож заблукати було неважко. Через те туди рідко хто наважувавсь заглядати, хоч часом цікаві й вирушали туди в похід зі смолоскипами.

Фасад фортеці виходив до річки, яка слугувала їй захистом, але в бічних та задній стінах було багато дверей, які ми мусили, звичайно ж, охороняти. Людей у нас було мало: ледве вистачало, щоб поставити до гармат і до бійниць. Тоді ми добре укріпили середину фортеці, а біля кожної брами виставили варту - по одному білому й по два-три сикхи. Мені випало охороняти ночами двері в південно-західній стіні. Мені дали двох сикхів і наказали, щоб я, коли зачую небезпеку, стріляв з мушкета, щоб покликати допомогу з центральної охорони. Але варта наша стояла аж за двісті кроків звідти, і між нами було справжнісіньке плетиво переходів та коридорів, тож я не надто йняв віри, що ця допомога надійде вчасно.

Я дуже пишався тим, що командую невеличким загоном, - адже у війську я й місяця не прослужив, та ще оця дерев'янка. Дві ночі минули без пригод. Мої панджабці були довготелесими, грізними хлопцями; звалиїх Магомет Сінгх та Абдулла Хан, - вони обидва воювали проти нас під Чиліян-Валлою. По-англійському вони говорили добре, та я мало з ними розмовляв. Вони весь час ходили разом і цілу ніч балакали своєю чудернацькою мовою. А я звичайно стояв біля дверей і дивився вниз, на широку річку та вогні великого міста. Барабанний дріб, гуркіт індійських тулумбасів, крики й спів повстанців, п'яних від опію та гашишу, цілу ніч нагадували нам про небезпеку, що чатує за річкою. Кожні дві години офіцер із центральної охорони обходив усі пости, щоб дізнатися, чи все гаразд.

Третя ніч моєї варти була темна й похмура, без упину мжичило. Погана річ - стояти на варті вночі в таку негоду. Я знову й зновунамагався заговорити зі своїми сикхами, але марно. О другій годині надійшов дозорець і трохи розважив мою нічну нудьгу. Побачивши, що з сикхами мені не розбалакатись, я дістав люльку, поклав на землю мушкет і тернув сірником. Тієї миті обидва сикхи кинулись на мене. Один схопив мій мушкет і заніс над моєю головою, а другий приклав мені до горла великий ніж і крізь зуби пробурмотів, що застромить його мені в пельку, коли я поворухнуся.

Спершу я подумав, що ці негідники в змові з повстанцями, і все це - початок штурму. Якби сипаї захопили ворота, фортеця здалася б і всі жінки й діти опинилися б у їхніх руках. Може, джентльмени, вам здається, що я хочу виставити себе напоказ, але присягаюся, що коли я подумав про це, то забув про ніж і розкрив рот, щоб закричати, - навіть якби то був мій останній крик. Той, що тримав мене, прочитав, мабуть, мої думки і прошепотів, побачивши мою рішучість: «Не галасуй. Фортеця в безпеці. На нашому боці нема повстанців». Голос його здавався щирим, до того ж я знав, що варто скрикнути - і мені буде кінець. Я прочитав це в темних очах того чоловіка. Отож я вирішив мовчати й подивитися, чого вони хочуть од мене.

«Послухай-но, саїбе, - мовив вищий і лютіший з них, на ім'я Абдулла Хан. - Або ти пристанеш до нас, або замовкнеш навіки. Справа ця надто вже важлива, щоб чекати. Або ти серцем і душею будеш із нами й заприсягнешся на християнському хресті, або твоє тіло цієї ночі викинуть у канаву, а ми підемо до наших братів-повстанців. Іншого вибору немає. Чого ти хочеш - життя чи смерті? Даємо тобі на роздуми три хвилини. Час минає, а нам треба все скінчити до того, як повернуться дозорці».

«Як я можу вирішити? - заперечив я. - Ви не сказали мені, чого хочете. Але якщо йдеться про безпеку фортеці, то вбивайте мене, і квит».

«Фортеці ніщо не загрожує, - прошепотів він. - Ми лише хочемо, щоб ти дістав те, заради чого твої земляки їдуть сюди. Ми хочемо, щоб ти розбагатів. Якщо ти будеш цієї ночі з нами, то ми присягаємось тобі лезом ножа і потрійною присягою сикхів - її не порушив ще жоден сикх, - що ми чесно поділимо з тобою здобич. Ти дістанеш чверть усіх скарбів. Що може бути справедливішим?»

«Що це за скарби? - спитав я. - Я так само, як і ви, не відмовився б розбагатіти, але скажіть мені, як це зробити?»

«Тоді заприсягнися, - мовив він, - прахом твого батька, честю твоєї матері, хрестом твоєї віри, що не обернеш супроти нас ні руки, ні слова - ні тепер, ні надалі!»

«Присягаюся, - відповів я, - якщо фортеці не загрожуватиме небезпека».

«Тоді ми з товаришем теж заприсягаємося, що чесно поділимо між собою скарби й ти дістанеш свою чверть».

«Але ж нас троє», - сказав я.

«Ні. Дост Акбар теж повинен дістати своє. Поки ми на них чекатимемо, я все тобі розповім. Магомет Сінгх постоїть біля брами й дасть нам знати, коли вони надійдуть. Отож, саїбе, я розповім тобі все, бо ти ференгі, а їм можна вірити. Якби ти був брехливим індусом, то міг би присягатися собі своїми богами з нечестивих храмів скільки завгодно: все одно твоя кров пролилася б, а тіло опинилося б у стічній канаві. Але сикхи вірять англійцям, а англійці вірять сикхам. Отож слухай, що я скажу.

На півночі живе раджа - дуже багатий, хоча землі в нього мало. Багатство він успадкував від батька, а ще більше накопичив сам, бо більше любить збирати, аніж витрачати золото. Коли почалася ця веремія, він був другом і лева, й тигра - і сипаїв, і англійців. Аж ось до нього дійшла чутка, що білих усюди гонять і вбивають, тож він вирішив, що їм настав кінець. З обережності він зробив так, щоб уціліла хоча б половина його скарбів. Золото й срібло він сховав у льохах свого палацу, а найдорожчі камені та перли поклав у залізну скриньку й наказав своєму вірному слузі, перебраному купцем, пронести їх до фортеці в Аґрі, щоб вони зоставалися там аж до замирення. Отож якщо переможуть повстанці, він матиме золото й срібло, а якщо англійці, то буде врятовано камені. Розділивши отак свої скарби, він пристав до сипаїв, бо вони брали тоді верх. Отже, саїбе, - запам’ятай це, - його скарби мали дістатися тому, хто залишився б до кінця вірним присязі.

Цей гаданий купець, що мандрує під ім’ям Ахмета, зараз в Аґрі й хоче пробратися до фортеці. З ним подорожує мій молочний брат Дост Акбар, що знає його таємницю. Дост Акбар пообіцяв цієї ночі провести його до західної брами фортеці і обрав якраз нашу браму. Вони ось-ось надійдуть, і ми з Магометом Сінгхом зустрінемо їх. Місцина тут безлюдна, про купця Ахмета ніхто не знає. І ми потурбуємось, щоб ніхто більше й не знав, а потім поділимо між собою скарби раджі. Що ти на це скажеш, саїбе?»

У Вустерширі людське життя святе і недоторканне, але інша річ, коли довкола вогонь і кров і смерть чатує на тебе всюди. Мені було все одно, чи житиме, чи помре якийсь там купець Ахмет, але розмова про скарби зачепила моє серце; я почав думати, як добре було б повернутися додому з таким багатством, як вибалушитьочі моя рідня, коли побачить свого ледацюгу з кишенями, повними золота. Отже, вам зрозуміло, що я вибрав. Однак Абдулла Хан вирішив, що я й досі вагаюся.

«Послухай-но, саїбе, - умовляв він мене, - якщо той чоловік потрапить до коменданта, його все одно повісять чи розстріляють, а скарби віддадуть до державної скарбниці, і ніхто ані рупії за це не дістане. Якщо вже ми влаштували засідку, все слід довести до кінця. А скарбам у нас буде не гірше, ніж у державній скарбниці. Ми собі розбагатіємо й запануємо. Ми тут самі, й ніхто ніколи про це не довідається. Що може бути краще? Скажи ще раз, саїбе, ти з нами чи проти нас?»

«Я з вами, всім серцем і душею», - відповів я.

«Гаразд, - відказав Абдулла Хан, повертаючи мені мушкет. - Як бачиш, ми тобі віримо, бо ти, як і ми, не можеш зламати слова. А тепер чекатимемо на мого брата й купця».

«А чи знає твій брат, що ви задумали?» - спитав я.

«Це його задум. То він усе це вигадав. Ходімо до Магомета Сінгха, почекаємо там біля брами».

Мжичка сіяла, як і раніше, бо вже почалася пора дощів. Важкі чорні хмари заволокли небо, і за кілька кроків нічого не було видно. Просто перед нами був глибокий рів, але вода там подекуди пересохла, й через нього легко було перебратись. Дивно було відчувати, що ти стоїш отут із двома дикунами-панджабцями й чекаєш на людину, що йде назустріч своїй смерті.

Аж раптом по той бік рову блиснуло світло ліхтаря. Воно зникло за купами землі, потім знову з’явилося й поволі наблизилося до нас.

«Це вони!» - вигукнув я.

«Поклич його, саїбе, як звичайно, - прошепотів Абдулла. - Хай він нічого не боїться. Пошли нас із ним, а сам стій отут насторожі. Приготуй ліхтар, щоб бачити, що то справді він».

Світло то зупинялося, то знову рухалося до нас, і я скоро побачив на тім боці рову дві темні постаті. Вони підійшли до рову, мало не навкарачки полізли вниз, потім заплюскотіли по в’язкому дну й почали дертися до мене; отут я й перестрів їх.

«Хто там?» - тихо спитав я.

«Друзі», - долинуло у відповідь.

Я засвітив ліхтар і поглянув на них. Попереду йшов велетень сикх із чорною бородою трохи не до пояса. Я хіба що в цирку бачив таких велетнів. Другий був маленький, гладкий чоловічок у жовтому тюрбані й з вузликом. Він увесь тремтів зі страху, руки його трусилися мов у лихоманці; він позирав туди-сюди своїми темними блискучими очицями, наче мишка, що виглядає з нірки.Я похолов, коли

подумав, що його треба вбити, але згадав про скарби, і серце моє закам'яніло. Уздрівши моє біле обличчя, чоловічок радо закудахкав і кинувся до мене.

«Захистіть мене, саїбе, - забелькотів він, - я нещасний купець Ахмет. Щоб добратися до міцних стін Аґри, я пройшов усю Раджпутану. По дорозі мене пограбували, знущалися з мене, бо я на боці уряду. Хай буде благословенна ніч, що врятувала мене... мене та мій убогий надібок».

«Що в тебе у вузлику?» - спитав я.

«Залізна скринька, - відповів він, - а в ній зо дві родинні пам'ятки, що не мають ні для кого, крім мене, ніякої ціни. Але я не жебрак, я винагороджу тебе, молодий саїбе, й твого начальника, якщо ти сховаєш мене».

Я відчув, що далі вже не витримаю. Що далі я дивився на його товсту, злякану пику, то страшнішим видавалося мені це підступне вбивство. Краще б уже все скінчилося.

«Проведіть його до центрального форту», - наказав я.

Два сикхи пішли з боків, третій ззаду; всі вони повільно марширували темним коридором. Я зостався з ліхтарем біля брами.

Я чув, як їхні розмірені кроки лунали в безлюдному коридорі. Раптом вони замовкли - долинули голоси, шум бійки, удари. А ще через хвилину я, на свій жах, почув дрібні кроки й важке дихання людини, яка біжить до мене. Я повернув ліхтар у бік коридору й побачив товстого чоловічка зі скривавленим лицем, який щодуху мчав до мене, а за ним, стрибаючи, мов тигр, гнався чорнобородий велетень сикх із ножем у руці. Я ще ніколи не бачив, щоб люди бігали так прудко, як той маленький купець. Йому зоставалося лише пробігти повз мене надвір - там він урятувався б. Мені знов на мить стало шкода його, та я згадав про скарби і знов охолов. Коли він підбіг до мене, я кинув йому під ноги мушкет, і він упав, двічі перевернувшись через голову, мов підстрелений кріль. Він не встиг підвестися - сикх був уже на ньому і два рази вдарив його ножем у бік. Ахмет не застогнав, не здригнувся, а зостався лежати там, де впав. Мабуть, падаючи, він зламав собі карк. Як бачите, джентльмени, я додержую обіцянки. Розповідаю все, як було, на користь це мені чи ні.

Він зупинився й простяг свої руки в наручниках до склянки віскі з содовою, яку налив для нього Холмс. Поглянувши на Смола, я відчув жах - і не лише тому, що цей чоловік був одним з отих підступних убивць; мене вразило, як легко, насмішкувато він розповідав про це. Яке б покарання не чекало на нього, я відчував, що мені його не шкода. Шерлок Холмс із Джонсом сиділимовчки, склавши руки на колінах, з однаковою огидою в очах. Він, напевно, помітив це, бо коли заговорив далі, то в голосі його почувся виклик.

Усе це, звичайно, погана річ, - мовив він. - Але я хотів би знати, чи багато є людей, що, потрапивши на моє місце, повелися б по-іншому, тобто відмовилися б від багатства, знаючи, що за їхню добрість їм переріжуть горлянку. До того ж, коли він ступив до фортеці, йшлося вже про одне - або я, або він. Якби він утік, усе викрилося б, мене б судили й розстріляли, бо в такий час сподіватися на милість не можна.

Розповідайте далі, - коротко сказав Холмс.

Ми затягли його всередину - Абдулла, Акбар та я. Хоч він і був коротенький, та, ніврoку, важкий. Магомет Сінгх залишився вартувати браму. Сикхи вже нагледіли місце, де його можна було сховати. Кривулястий коридор привів нас до великої порожньої зали, цегляні стіни якої поволі руйнувалися. Земляна підлога в одному місці осіла; в цій природній могилі ми й поховали купця Ахмета, закривши її цеглинами, що повипадали із стін. Зробивши це, ми повернулися до скарбів.

Вони лежали там, де він їх упустив, коли на нього вперше напали. То була та сама скринька, що зараз стоїть на вашому столі. До різьбленої ручки був прив'язаний ключ на шовковому шнурку. Ми відімкнули її, і в світлі ліхтаря замерехтіли камені, про які я читав або мріяв хлопчиськом у Першорі. їхній блиск сліпив мене. Намилувавши свої очі, ми висипали камені і взялися лічити їх. Там було сто сорок три найчистіші діаманти, й серед них відомий «Великий могол», - здається, його прозивають так. Кажуть, нібито це другий за розміром камінь на весь світ. Іще там було дев'яносто сім чудових смарагдів і сто сімдесят рубінів, - щоправда, багато дрібних. Далі там було сорок карбункулів, двісті десять сапфірів, шістдесят один агат і безліч берилів, оніксів, «котячих очей», бірюзи та інших каменів, назв яких я тоді не знав, - тепер я краще знаюся на каменях, ніж тоді. Іще там було зо три сотні прегарних перлин - із них дванадцять знизані в чотки. Ці чотки, до речі, зникли зі скриньки, коли я нещодавно відмикав її.

Перелічивши наші скарби, ми поклали їх назад у скриньку й понесли до воріт, щоб показати Магометові Сінгху. Потім ми ще раз заприсяглися, що ніколи не зрадимо один одного й не викажемо нашої таємниці. Ми вирішили поділити скарби, коли в країні знов настане мир, а тим часом заховати їх у безпечному місці. Ділити їх зараз не було рації: якби в нас побачили камені такої ціни, це викликало б підозру, бо в фортеці всі жили разом і сховати їх від чужого ока змоги не було. Отож ми перенесли скринькудо тієї самої зали, де поховали Ахмета, і в одній стіні, що збереглася краще од інших, замурували наші скарби. Ми добре запам'ятали те місце, а наступного дня я намалював чотири карти й кожну підписав: «Знак чотирьох», бо всі ми були зв'язані непорушною присягою, і можу сказати вам, поклавши руку на серце, що присяги цієї я ніколи не ламав.

Не треба розповідати вам, джентльмени, чим скінчилося повстання в Індії. Коли Вільсон узяв Делі, а сер Колін визволив Лакнау, повстання було програно. Підійшли свіжі війська, і сам Нана Саїб утік за кордон. Летючі загони полковника Ґрейтхеда оточили Аґру й вигнали з міста всіх повстанців. У країні знов запанував мир, і ми вчотирьох уже сподівалися, що невдовзі настане день, коли ми непомітно винесемо з фортеці свої скарби. Але надії наші не справдились - нас заарештували як Ахметових убивць.

Сталося це так. Коли раджа віддав свої скарби Ахметові, він йому довіряв. Але на Сході люди підозріливі, тож раджа слідом за ним послав ще одного, довіренішого, слугу, щоб той стежив за Ахметом. Цей слуга дістав наказ ані на мить не випускати з очей Ахмета і всюди ходив за ним як тінь. Тієї ночі він дійшов за ним аж до фортеці й бачив, як того пустили всередину. Він зрозумів, що Ахмета прихистили в фортеці, й наступного дня сам пішов туди, але там не знайшов і сліду Ахмета. Це його так насторожило, що він сказав про те сержантові охорони, а той доніс начальникові. Негайно оголосили пошуки, й Ахметове тіло скоро знайшли. Ми були певні, що поховали всі кінці, і тішили себе мріями, аж раптом

усіх нас заарештували й звинуватили в убивстві Ахмета: троє з нас стояли тієї ночі на варті, а четвертий, як стало відомо, супроводжував убитого. Про скарби на суді не було сказано ані слова, бо раджу позбавили титулу й вигнали з Індії, отож скарбами ніхто не зацікавився. Злочин розслідували швидко, й суд звинуватив нас у вбивстві. Сикхів засудили до довічної каторги, а мене - до смертної кари, яку потім замінили на такий самий термін каторги.

Ми потрапили в дурнувате становище. Сидіти у в'язниці, без жодної надії на звільнення, і знати, що володієш таємницею, яка могла б так високо піднести тебе, - це було занадто. Зносити знущання й палиці наглядачів, їсти поганий рис і пити воду, коли на волі тебе чекає величезне багатство, - від цього можна було збожеволіти, але я завжди був упертим і став чекати своєї години.

Нарешті вона, як здалося мені, настала. З Аґри нас перевели до Мадраса, а звідти - на Андаманські острови, до Порт-Блера. В тій в'язниці було мало білих каторжан, а оскільки поводився я слухняно, то опинився невдовзі серед привілейованих. Мені дали в Гоптауні хижку: Гоптаун - це невелике містечко на схилах гориГарієт, - і в мене навіть з'явилася вільна година. Місцина та була гидка, заражена лихоманкою, а за межею наших поселень жили тубільці-людожери, що заради розваги стріляли отруєними шпичаками у в'язнів, коли їм траплялася така нагода. Ми копали канали, працювали на бататових плантаціях і виконували ще й інші роботи, тож цілий день був у нас зайнятий, зате ввечері ми мали досить часу. Я навчився, крім усякого іншого, готувати ліки для нашого лікаря й вивчив дещо з його науки. Увесь цей час я був насторожі - чи трапиться нагода втекти, але острови ці лежать за сотні миль від найближчого суходолу, а на морі там дуже слабкий вітер, а то й нема його взагалі, отож утекти звідти було майже неможливо.

Лікар, доктор Сомертон, був молодий, жвавий хлопець; офіцери збиралися в нього вечорами і грали в карти. Його приймальня, де я зазвичай готував ліки, була поряд з вітальнею, до якої виходило віконце. Частенько, коли мені бувало сумно самому, я гасив у приймальні лампу й підходив до віконця, щоб подивитися на їхню гру й послухати розмови. Я завжди мав охоту до карт, а це було все одно, що грати самому. Там бували майор Шолто, капітан Морстен та лейтенант Бромлі Браун, що командував охороною з тубільців, лікар і ще двоє-троє тюремних чиновників - завзятих і дуже спритних картярів. Одне слово, компанія там збиралася товариська.

Досить-таки скоро я помітив, що вояки щоразу програють, а чиновники виграють. Я не скажу, що вони шахрували, ні, але так уже виходило. Ці тюремні щури, потрапивши на Андаманські острови, ні до чого, крім карт, не бралися, добре знали звички інших і грали як слід, а вояки сідали за карти хіба що задля розваги. Щовечора вони програвали все більше, а коли програвали, то хотіли, звичайно, одіграти ся. Найгірше доводилось майорові Шолто. Спочатку він платив банкнотами й золотом, потім став писати розписки на великі гроші. Часом він потроху вигравав - це робилося навмисне, щоб підбадьорити його, - а потім доля ще гірш оберталася проти нього. Цілий день він ходив, мов чорна хмара, й навіть пити почав на шкоду своєму здоров'ю.

Одного вечора він програв більше, ніж звичайно. Я сидів у своїй хижі, коли вони з капітаном Морстеном поверталися під чаркою додому. Вони були великі друзі, ці двоє, й ніколи не розлучалися. Майор скаржився на свої програші.

«Це кінець, Морстене, - мовив він, коли вони минали мою хижку. - Я пропав. Мені зосталося хіба що піти у відставку».

«Дурниці, друже! - сказав капітан, ляснувши його по плечу. - Я теж не розкошую, але...»

Це було все, що я тоді почув, але слова ці змусили мене замислитись.

Двома днями пізніше майор Шолто гуляв берегом моря; я вирішив поговорити з ним.

«Я хочу спитати вашої поради, майоре», - сказав я.

«Якої поради, Смоле?» - відповів він, вийнявши з рота сигару.

«Чи не знаєте ви, сер, - почав я, - якій офіційній особі я повинен доповісти про схований скарб? Я знаю, де лежать півмільйона фунтів, але сам скористатися ними не можу, то й подумав: чи не ліпше буде передати їх владі, - може, мені за це скоротять строк?»

«Півмільйона, Смоле?» - видихнув він, утупившись у мене, щоб побачити, чи правду я кажу.

«Так, сер, у коштовних каменях та перлах. Вони лежать там уже давненько. І ніхто про них не знає. їхній справжній власник - каторжанин, тож вони дістануться тому, хто їх знайде».

«Урядові, Смоле, - пробурмотів він, - вони повинні дістатися урядові». Проте він сказав це так непевно, затинаючись, що я відчув, що він потрапив у пастку.

«То ви гадаєте, сер, що мені слід повідомити генерал-губернатора?» - спитав я простодушно.

«Ну, не треба поспішати, щоб потім не шкодувати. Розкажи мені про все це, Смоле. Всі подробиці».

Я розповів йому всю історію, дещо трохи змінивши, щоб він не здогадався, де це сталося. Коли я скінчив, він довго стояв приголомшений і думав. З того, як треміли його вуста, я бачив, яка боротьба точиться в його душі.

«Це дуже важлива справа, Смоле, - сказав він нарешті. - Нікому ані слова про неї; скоро я знов прийду до тебе».

Він прийшов до мене за два дні - пізно вночі, разом з капітаном Морстеном.

«Я хотів би, щоб капітан Морстен почув цю історію з твоїх уст, Смоле», - мовив він.

Я повторив усе те, що розповідав раніше.

«Нібито правда, еге ж? - спитав він капітана. - Повірити можна?»

Капітан Морстен кивнув.

«Послухай-но, Смоле, - мовив майор. - Ми з другом поговорили й вирішили, що генерал-губернатор тут ні до чого; це врешті-решт твоя власна таємниця, й ти владен чинити, як сам вважаєш. Але я хочу спитати: яку ціну ти запропонував би за ті скарби? Ми могли б поїхати забрати їх або хоч поглянути, чи цілі вони, - якщо, звичайно, ми зійдемося». Він намагався говорити спокійно, проте очі його блищали від хвилювання та жадоби.

«От що, джентльмени, - відповів я, теж силкуючися говорити спокійно, але хвилюючись так само, як і він. - Людині в моєму становищі потрібно лише одне: допоможіть мені вийти на волю, і трьом моїм товаришам - теж. Тоді ми приймемо вас до своєї спілки й дамо вам п’яту частину скарбів на двох».

«П’яту частину? - здивувався майор. - Це не дуже багато».

«П’ятдесят тисяч кожному», - сказав я.

«То як ми можемо звільнити вас? Ти ж чудово знаєш, що просиш неможливого».

«Аж ніяк, - відповів я. - Я обміркував усе до дрібниць. Утечі заважає лише одне - нема човна для далекої мандрівки, та ще харчів на кілька днів. У Калькутті або Мадрасі повно яхт і човнів, що якраз придалися б нам. Ви привезете човен сюди. Ми вночі сядемо в нього, і якщо ви переправите нас до будь-якого місця на Індійському узбережжі, то вважайте, що свою частку ви заробили».

«Якби ти був лише один...» - мовив майор.

«Або всі, або ніхто, - відповів я. - Ми на цьому заприсяглися. Ми вчотирьох повинні всюди діяти разом».

«Бачите, Морстене, - сказав він, - Смол - людина слова. Він не кидає своїх друзів. Гадаю, йому можна довіряти».

«Справа нечиста, - відповів капітан. - Але ви маєте рацію: гроші врятують нашу вояцьку честь».

«Добре, Смоле, - мовив майор, - ми зробимо все, як ти просиш. Але спершу, звичайно, ми повинні перевірити, чи все правда, чи ні. Скажи мені, де сховано скриньку; я візьму на місяць відпустку й попливу на вантажному судні до Індії».

«Постривайте, - сказав я, трохи заспокоюючись; він тим часом хвилювався дедалі більше. - Я повинен дістати згоду трьох своїх товаришів. Адже я вже сказав: усі четверо або ніхто».

«Дурниці! - вигукнув він. - Що цим трьом чорним пикам до нашої угоди?»

«Чорні чи сині, - відказав я, - але вони мої друзі, й ми не покинемо один одного».

Справу ми скінчили під час наступної зустрічі, де були Маго- мет Сінгх, Абдулла Хан і Дост Акбар. Ми ще раз поговорили про все і дійшли нарешті такої згоди: ми даємо обом офіцерам карту тієї частини фортеці в Аґрі, де сховано скарби. Майор Шолто вирушає до Індії, щоб перевірити мою розповідь. Якщо скринька на місці, він залишає її там, купує маленьку яхту й пливе до острова Ратленд, де ми чекатимемо на нього, а потім повертається до своїх обов’язків. Трохи згодом капітан Морстен іде у відпустку, зустрічає нас в Аґрі, й ми ділимо скарби; він бере свою і майорову частку. Ми заприсяглися не порушувати цю згоду під страхом пекельних мук. Цілу ніч я просидів із папером та чорнилом, і доранку були готові

дві карти, підписані «Знаком чотирьох» - тобто Абдуллою, Акбаром, Магометом і мною.

Я вже зовсім утомив вас, джентльмени, своєю довгою розповіддю, а я знаю, що мій друг містер Джонс не дочекається, коли нарешті запроторить мене за ґрати. Далі говоритиму коротко. Негідник Шолто вирушив до Індії й більш ніколи не повернувся назад. Капітан Морстен показав мені його ім'я в реєстрі пасажирів одного поштового судна, що йшло до Англії. В майора помер дядько, що залишив йому спадщину, і він вийшов у відставку; він думав, що більш ніколи на побачить нас, і зрадив усіх п'ятьох. Морстен після того знов поїхав до Аґри і, зрозуміло, ніяких скарбів не знайшов. Той негідник викрав їх, порушивши умови, за якими йому було відкрито таємницю. Відтоді я жив жадобою помсти. Я думав про неї і вдень, і вночі. Вона стала для мене єдиною, непереборною пристрастю. Я не боявся ані суду, ані шибениці. Тікати будь-що, вислідити Шолто, перерізати йому горлянку - ось про що я тоді думав. Навіть скарби Аґри потьмяніли в моїх мріях перед усвідомленням помсти Шолто.

Багато що задумував я в своєму житті, і мені завжди щастило. Але минуло ще багато похмурих років, перш ніж мій час настав. Я вже розповідав вам, що трохи навчився лікарювати. Одного дня, коли доктор Сомертон лежав у лихоманці, в'язні підібрали в лісі маленького тубільця. Він був смертельно хворий і йшов до безлюдного місця помирати. Я взяв його на руки, хоча він, мов те змієня, дихав злобою, два місяці його лікував і врешті поставив на ноги. Відтоді він заприязнився зі мною й не дуже поспішав до своїх лісів, бо цілісінький день тинявся коло моєї хижі. Я вивчив у нього кілька слів його мови, чим ще більше привабив його.

Тонґа - так він звався - був чудовий мореплавець і мав велике, просторе каное. Коли я побачив, що він відданий мені і готовий заради мене на все, то знов почав думати про втечу. Я переговорив з ним. Він мав уночі підігнати свій човен до старої пристані, яку ніколи не охороняли, і там забрати мене. Я звелів йому взяти кілька глеків з водою, бататів, кокосових горіхів і солодкої картоплі.

Він був надійний, вірний друг, мій малий Тонґа. Ніхто ніколи не мав вірнішого товариша, ніж я. Вночі він справді підігнав човен до пристані. Проте сталося так, що тієї ночі там поставили охоронця - афганця, який ніколи не проминав нагоди образити чи вдарити мене. Я давно вже хотів йому помститись, і тепер ця хвилина настала. Доля навмисне звела нас, щоб перед утечею з острова я міг поквитатися з ним. Він стояв на березі спиною до мене, з карабіном через плече. Я пошукав каменя, щоб розчерепити йому голову, але не знайшов.

Тоді на думку мені спала химерна річ - я зрозумів, що буде моєю зброєю. Я потемки сів на землю і відв'язав свою дерев'янку. Трьома довгими стрибками я підскочив до нього. Він ледве встиг піднести карабін до плеча, як я замахнувся дерев'янкою і розтрощив йому череп. Бачите, отут, де я вдарив його, на дерев'янці щербина. Ми обидва впали, бо я не втримався на одній нозі; підвівшись, я побачив, що він лежить мертвий. Я побіг до човна, й за годину ми були вже далеко в морі. Тонґа зібрав усе своє добро, всю зброю й богів. Серед інших речей я знайшов у нього довгий бамбуковий спис і кілька кокосових килимків, з яких зробив щось на кшталт вітрила. Десять днів нас носило морем; одинадцятого дня нас підібрало торгове судно, що везло з Сінгапура до Джиди

малайських прочан. То була галаслива компанія, і ми з Тонґою швидко загубилися серед них. Вони мали одну дуже гарну рису - ніколи ні про що не розпитували.

Якщо я розповідатиму про всі пригоди, що їх пережив разом зі своїм маленьким приятелем, ви не подякуєте мені, бо я не скінчу й до світанку. Нас кидало по світу туди й сюди, але потрапити до Лондона нам ніяк не щастило. Увесь цей час я не забував про свою мету. Я бачив Шолто ночами вві сні. Сто разів уві сні я вбивав його. Нарешті, три чи чотири роки тому ми опинилися в Англії. Мені неважко було довідатися, де мешкає Шолто, а потім я почав з'ясовувати, що сталося зі скарбами, - чи досі вони в нього. Я затоваришував з одним його слугою - не називатиму його, бо не хочу, щоб хтось іще нидів у тюрмі, - і скоро дізнався, що скарби й досі в майора. Тоді я почав думати, як напасти на нього, але він був хитрий - завжди наймав охоронцями двох боксерів, і його ні на хвилину не залишали сини або слуга-індус.

Нарешті я довідався, що він помирає. Я кинувся до їхнього садка, мов божевільний, - невже він отак вислизне з моїх лабет? - зазирнув у вікно й побачив, що він лежить у своєму ліжку, а по боках стоять обидва сини. Я трохи не кинувся на всіх трьох, але тільки-но поглянув на нього, як щелепа в нього відвисла і я зрозумів, що йому кінець. Тієї самої ночі я все-таки пробрався до його кімнати та обшукав папери, щоб знайти хоч натяк, де сховано наші скарби. Але не знайшов нічого. Мені спало на думку, що моїх друзів-сикхів, якщо я зустрінуїх коли-небудь, потішить звістка про те, що я залишив у його кімнаті знак нашої ненависті; отож я написав на папірці «Знак чотирьох», як було на картах, і пришпилив небіжчикові на груди. Нехай він і в могилі пам'ятає про тих, кого обдурив і пограбував.

На прожиток ми заробляли собі тим, що ходили по ярмарках, і я показував бідолаху Тонґу за гроші як чорного людожера. Він їв перед людьми сире м'ясо й танцював свої войовничі танці: це давало нам шапку пенсів під кінець дня. Як і раніше, я діставав вісті з Пондишері-Лодж, але за кілька років нічого нового не довідався; я знав лише, що сини Шолто досі шукають скарби. Аж нарешті надійшла звістка, якої ми так довго чекали. Скарби знайшлися. Вони були на горищі будинку, над хімічною лабораторією Бартолом'ю Шолто. Я негайно прийшов туди і все оглянув, але зрозумів, що з моєю дерев'янкою туди не залізти. Проте я дізнався про віконце на даху, а також про час, коли містер Шолто вечеряє. Я подумав, що з допомогою Тонги мені все вдасться дуже легко. Я взяв його з собою і обв'язав круг пояса принесеним мотузком. Тонга лазив, як кіт, і досить скоро опинився на даху, але Бартолом'ю Шолто, на своє нещастя, досі був у кімнаті, й це коштувало йому життя. Тонга думав, що зробив велике добро тим, що вбив його; коли я вліз по мотузку до кімнати, він походжав там гордо, як павич. І вельми здивувався, коли я відшмагав його кінцем мотузка й назвав кровожерливим бісеням. Потім я взяв скриньку зі скарбами й спустив її вниз, а далі спустився сам, написавши перед тим на папірці «Знак чотирьох» і поклавши його на стіл; я хотів показати, що скарби нарешті повернулися до тих, кому вони належать по праву. Тонга витяг мотузок, зачинив вікно й поліз через дах - так само, як прийшов.

Не знаю, про що далі розповідати вам. Я чув, як один човняр вихваляв за швидкість Смітів катер «Аврора», отож подумав, що це саме те, що треба; я

домовився зі старим Смітом, найняв катер і пообіцяв добре заплатити, якщо він довезе нас до нашого корабля. Він знав, безперечно, що гра тут нечиста, але про наші таємниці не відав. Усе це правда, що я розповів вам, джентльмени, - і зробив це не заради розваги: ви недобре прислужилися мені, - а через те, що мій єдиний захист - розповісти все, як було, щоб увесь світ знав, як обдурив мене майор Шолто, і що в смерті його сина я не винний.

Чудова розповідь, - мовив Шерлок Холмс. - Цілком гідний кінець нашої цікавої справи. В останній частині вашої розповіді я не почув нічого нового, крім того, що мотузок ви принесли з собою. Оцього я не знав. І до того ж я думав, що Тонґа загубив усі свої шпичаки. А він вистрелив у нас іще одним.

Тим, що залишився в трубці, сер. А решту справді загубив. Маєте ще якісь запитання? - люб'язно поцікавився каторжанин.

Ні, дякую, більше не маємо, - відповів мій друг.

Гаразд, Холмсе, - мовив Ателні Джонс, - ви з тих людей, яким треба догоджати. Всі знають, що в розслідуванні злочинів ви фахівець, але обов'язок є обов'язок, і я й так уже наробив помилок, догоджаючи вам та вашому другові. Мені буде спокійніше, коли ми відпровадимо нашого оповідача до безпечнішого місця. Кеб ще чекає, а внизу сидять двоє полісменів. Дужевдячний вам обом за вашу допомогу. Звичайно, ви обидва повинні з'явитися на суд. На добраніч.

На добраніч, джентльмени, - промовив Джонатан Смол.

Іди першим, Смоле, - завбачливо сказав Джонс, коли вони виходили з кімнати. - Я не хочу, щоб ти розчерепив мені голову дерев'янкою, як отому джентльменові на Андаманських островах.

Ось і кінець нашій невеличкій драмі, - сказав я після того, як ми кілька хвилин мовчки сиділи й палили люльки. - Боюся, що це була остання справа, що в ній я мав нагоду студіювати ваші методи. Міс Морстен зробила мені ласку, погодившись стати моєю дружиною.

Холмс аж застогнав з відчаю.

Я так цього боявся! - вигукнув він. - Ні, я не можу вас привітати.

Мене це трохи зачепило.

Хіба вам не до вподоби мій вибір? - спитав я.

До вподоби. Як на мене, це найчарівніша дівчина, яка могла б стати найкращим помічником у нашій роботі. Вона дуже зугарна до цього: згадайте, що вона привезла нам з усіх батькових паперів не що інше, як карту фортеці в Аґрі. Але кохання - річ тонка й через те несумісна з чистим, холодним розумом, який я ціную найвище за все. Сам я ніколи не одружуся, щоб не втратити свого ясного розуму.

Сподіваюся, - мовив я, засміявшись, - що мій розум витримає це випробування. Але ви знов утомилися.

Так, почалася реакція. Тепер я цілий тиждень буду мов ганчірка.

Дивно, - сказав я, - як у вас чергується те, що в іншої людини я назвав би лінощами, зі спалахами найдужчої енергії та жвавості.

Так, - відповів він, - у мене є здібності і великого ледаря, і відчайдуха-забіяки. Я часто згадую слова Ґете:

«Шкода, що ти один: твоєї вдачі

Й на грішника, й на праведника стало б».

До речі, ще про цю норвудську справу: вони, як я й припускав, справді мали в будинку спільника, і то був не хто інший, як ключник Лал Рао. Все-таки Джонсові вдалося спіймати одну велику рибину.

Як химерно розділився виграш, - зауважив я. - Цю справу розплутали ви. Але дружина дісталася мені, а слава - Джонсові. Що ж залишиться вам?

Мені? - мовив Холмс. - Хіба що пляшечка з кокаїном. -І він простяг свою довгу білу руку до футляра.

Пригоди Шерлока Холмса

ЦИКЛ ОПОВІДАНЬ

Скандал в Богемії

Для Шерлока Холмса вона завжди була «цією жінкою». Я майже не чув, щоб він звав її якось інакше. Для нього вона затьмарювала й переважала собою все жіноцтво. Не можна сказати, щоб він відчував до Ірен Адлер щось подібне до кохання. Всі почуття, а тим паче згадане, були чужими для його холодного, витонченого і надзвичайно врівноваженого розуму. Він був, здається мені, найкращою машиною для міркувань і спостережень, яку коли-небудь бачив світ, але на місці закоханого йому було б ніяково. Він завжди говорив про ніжні почуття з якоюсь ущипливою посмішкою. Вони були чудовою ціллю для його спостережень, найкращим засобом зривати завіси з людських намірів та вчинків. Але пустити таке почуття до свого тонкого, чудово налагодженого внутрішнього світу означало б для такого досвідченого мудреця, як він, лише внести туди безладдя й піддати сумніву всі наслідки своїх міркувань. Зернятко піску в найчутливішому пристрої або тріщина в найпотужнішій лінзі завдали б меншої шкоди такій натурі, як Холмсова, ніж пристрасне почуття. Проте одна жінка для нього все-таки існувала, й тією жінкою була небіжчиця Ірен Адлер, особа вельми сумнівної слави.

Останнім часом я мало бачив Холмса. Моє весілля розвело нас у різні боки. Безхмарного щастя й суто родинних інтересів, що виникають у чоловіка, коли він уперше стає господарем свого дому, було досить, щоб поглинути всю мою увагу. Тим часом Холмс, що своєю богемною душею ненавидів усяке світське життя, зоставався в нашому помешканні на Бейкер-стріт, похований серед своїх старих книжок, проводячи тиждень за тижнем між кокаїном та честолюбством, між наркотичною дрімотою й шаленством своєї запальної натури. Як і раніш, він якнайглибше цікавився вивченням злочинів і застосовував свої дивовижні здібності і незвичайну спостережливість до розплутування тих таємниць, які давно вже, як безнадійні, покинула державна поліція. Часом я чув щось про його справи: подорож до Одеси, пов’язану з убивством Трепова, розкриття загадкової трагедії братів Еткінсон уТринкомалі і, нарешті, про доручення голландської королівської родини, яке він виконав надзвичайно тонко й з великим успіхом. Проте, крім цих відомостей, що їх я діставав, як і всі читачі, з газет, мені мало що доводилося чути про колишнього друга й товариша.

Одного вечора, - це було 20 березня 1888 року, - повертаючись від пацієнта (тоді я знову взявся до приватної практики), я саме проходив по Бейкер-стріт. Минаючи знайомі двері, назавжди пов’язані в моїй пам’яті з порою мого кохання й похмурими пригодами «Етюду в багряних тонах», я відчув палке бажання знов побачити Холмса, довідатися, чим заклопотаний його незвичайний розум. Вікна його яскраво сяяли, і я, придивившись, навіть помітив високу, худорляву Холмсову постать, що двічі промайнула, мов тінь, за спущеною завісою. Він нетерпляче походжав кімнатою, низько схиливши голову і склавши за спиною

руки. Я знав усі його звички й настрої, тож ця поведінка розповіла мені про все. Він знов узявся до роботи. Відкинувши геть наркотичні мрії, він шукав сліду якоїсь нової таємниці. Я подзвонив, і мене провели до кімнати, яка колись була почасти й моєю.

Він зустрів мене без помітного запалу. Так бувало нечасто, але він, мабуть, усе одно зрадів мені. Майже без слів, але з привітним поглядом він показав на крісло, підсунув цигарницю й кивнув у бік поставця з вином та содової води на столі. Потім став біля каміна й пильно, проникливо оглянув мене

Одруження пішло вам на користь, - зауважив він. - Гадаю, Ватсоне, ви погладшали не менш ніжна сім з половиною фунтів відтоді, як я востаннє бачив вас.

Сім! - відказав я.

Таки ваша правда — мені, перш ніж сказати це, слід було трохи краще до вас приглянутись. Бачу, визнову практикуєте. А навіть не казали, що маєте намір впрягтися в це ярмо.

То звідки ви це знаєте?

Звідки, наприклад, мені відомо, що днями ви добряче промокли й що у вас страшенно лінива й неакуратна служниця?

Дорогий Холмсе, - вигукнув я, - це вже занадто! Кілька століть тому вас неодмінно спалили б на вогнищі. Справді, в четвер мені довелося побувати на селі і я повернувся страшенно брудний, але ж я перемінив одежу й не можу уявити собі, як ви це помітили. А щодо Мері Джейн, то вона справді нечупара, й дружина моя вже дорікала їй за те. Але я знов-таки не розумію, як ви про це здогадалися.

Він усміхнувся й потер свої довгі, нервові руки. Дуже просто, - сказав він. - На вашому лівому черевику з внутрішнього боку, якраз там, куди падає світло, на шкірі видно шість майже однакових подряпин. Хтось, очевидно, недбало обтирав краї підошви, щоб зішкребти з неї засохлу глину. Звідси, як бачите, я роблю два висновки - про те, що вас не було вдома в негоду, й про те, що вам дістався найгірший взірець лондонської служниці. А щодо вашої практики, то коли до моєї кімнати заходить джентльмен, пропахлий йодоформом, із чорною плямою від ляпісу на вказівному пальці правиці і з ґулею на циліндрі, що показує, куди він сховав стетоскоп, то треба бути чистісіньким дурнем, щоб не розпізнати в ньому діяльного члена лікарського товариства.

Я не зміг стримати сміху, почувши, як легко він пояснив мені перебіг своїх міркувань.

Коли я слухаю ваші тлумачення, - зауважив я, - мені все здається таким, аж до смішного, простим, що я й сам міг би це зрозуміти. А водночас у кожному окремому випадку я знов-таки нічогісінько не доберу, аж поки ви не поясните. Хоча здається мені, що в мене очі такі самі, як і у вас.

Саме так, - відповів він, запалюючи цигарку й випростуючись у кріслі. - Ви дивитеся, але не помічаєте. Це велика різниця. Ось, наприклад, скільки разів ви бачили східці, що ведуть із передпокою до цієї кімнати?

Багато разів.

Як багато?

Кількасот.

То скільки там сходинок?

Скільки? Не знаю.

Отож-бо й воно! Ви не помітили. Але ж бачили! В тім-то й річ. А я знаю, що сходинок там сімнадцять, бо бачив і помічав це. До речі, ви, здається, цікавитесь моїми маленькими загадками й навіть зробили ласку записати одну-дві пригоди з мого невеликого досвіду. Можливо, вас зацікавить оце. - Він кинув мені аркуш цупкого рожевого поштового паперу, що лежав на столі. - Це надійшло з останньою поштою, - сказав він. - Прочитайте вголос.

Лист був без числа, без підпису й без адреси.

«Сьогодні ввечері, за чверть до восьмої години, - йшлося в ньому, - до вас завітає джентльмен, що бажає порадитися з вами щодо найважливішої справи. Послуги, які ви нещодавно надали одній з королівських родин Європи, свідчать про те, що вам можна довіряти справи надзвичайної ваги. Такий відгук про вас ми звідусюди одержали. Будьте вдома о цій годині і не вважайте за образу, якщо ваш відвідувач буде в масці».

Справді, щось таємниче, - зауважив я. - Як ви думаєте, що це означає?

Я поки не маю жодних відомостей. Висувати теорії, не маючи відомостей, - ось найбільша помилка. Непомітно для себе людина починає підлаштовувати факти під свою теорію, замість того, щоб підлаштовувати теорію під факти. Ну, а сам цей лист? Що ви можете сказати про нього?

Я старанно оглянув почерк і папір, на якому був написаний лист.

Лист писала, мабуть, заможна людина, - сказав я, намагаючись копіювати міркування свого друга. - Такий папір коштує не менш ніж півкрони за пачку. Він надзвичайно міцний і цупкий.

Надзвичайно, точнісінько так, - відповів Холмс. - Це взагалі не англійський папір. Піднесіть-но його до світла.

Я так і зробив і побачив на папері водяні знаки: велике «E» з маленьким «g», потім «P» й велике «G» з маленьким «t».

Що ви про це скажете? - спитав Холмс.

Це, безперечно, ім’я виробника, або радше його монограма.

Аж ніяк. Велике «G» з маленьким «t» - це скорочення від «Gesellschaft», що по-німецькому означає «компанія». Звичайне скорочення, як наше «К°». «P» означає, безперечно, «Papier» - папір. Тепер щодо «Eg». Зазирнімо до географічного довідника Європи. - Він дістав з полиці грубезний том у брунатних палітурках. - Еґльов, Еґльоніц... ось воно: Еґер. Це місто, де розмовляють по-німецькому, в Богемії, недалеко від Карлсбада. «Місце смерті Валенштайна, відоме своїми численними гутами й папірнями». Що ж, мій друже, з цього виходить? - Очі його спалахнули, й він переможно випустив зі своєї цигарки велику сизу хмару.

Папір виготовлено в Богемії, - мовив я.

Саме так. А людина, що писала лист, - німець. Чи помітили ви незвичайну побудову речення: «Такий відгук про вас ми звідусюди одержали»? Француз або росіянин так не напише. Лише німці поводяться так зі своїми дієсловами. Отже, зостається тільки дізнатися, чого хоче цей німець, що пише на богемському папері й воліє з'явитися в масці. Аж ось і він сам, якщо я не помиляюся; він розвіє всі наші сумніви.

Поки він говорив, я почув тупіт кінських копит та рипіння коліс екіпажа об край дороги; потім хтось рвучко смикнув дзвінок. Холмс аж присвиснув.

Судячи з тупоту, парний екіпаж. Так, так, - вів далі він, ви зирнувши з вікна, - гарна маленька карета й пара красенів-огирів. По сто п'ятдесят гіней за кожного. Так чи ні, але тут чути гроші, Ватсоне.

Мабуть, мені краще піти, Холмсе.

Ні, що ви, докторе. Зостаньтеся. Що я робитиму без свого Босвелла? Справа обіцяє бути цікавою. Шкода, якщо ви проминете її.

Але ваш клієнт...

Дарма. Мені може знадобитись ваша допомога, і йому теж. Ось він іде. Сідайте в це крісло, докторе, й дивіться якнайу- важніше.

Повільні, важкі кроки, що лунали зі сходів та з коридору, принишкли перед самісінькими дверима. Потім хтось гучно й виразно постукав.

Заходьте! - мовив Холмс.

Увійшов чоловік геркулесової статури, зростом не менше шести футів і шести дюймів. Одягнений він був розкішно, але в Англії цю розкіш вважали б за несмак. Рукави та вилоги його двобортного пальта були оторочені товстими смугами каракулю; темно-синій плащ, накинутий на плечі, був підбитий червоногарячим шовком і застебнутий на шиї пряжкою з блискучим берилом. Чоботи, халяви яких були вище литок, обшиті зверху коштовним бурим хутром, посилювали враження якоїсь варварської пишноти. В руці він тримав капелюх з широкими крисами, а верхню частину обличчя, аж до вилиць, затуляла чорна маска; її він, мабуть, надів, коли входив до кімнати, бо ще не встиг опустити руку. Нижня частина обличчя виявляла в ньому вольову людину, бо товста, висунута вперед губа і довге, пряме підборіддя свідчили про його рішучість, яка межує з упертістю.

Чи одержали ви мій лист? - спитав він низьким, хрипкуватим голосом, з помітною німецькою вимовою. - Я писав, що приїду до вас. - Він переводив погляд то на мене, то на Холмса, не знаючи, до кого звернутися.

Сідайте, будь ласка, - мовив Холмс. - Це мій друг і колега доктор Ватсон, що іноді люб'язно допомагає мені в роботі. З ким маю честь розмовляти?

Можете звати мене графом фон Краммом, богемським шляхтичем. Гадаю, що цей джентльмен, ваш друг, - людина гідна й чесна, тож я можу довірити йому найважливішу справу. Якщо ж ні, то я волів би переговорити з вами наодинці.

Я підвівся, щоб іти, але Холмс схопив мене за руку й посадив назад у крісло.

Ми обидва вислухаємо вас, - сказав він. - При цьому джентльмені ви можете говорити те саме, що сказали б віч-на-віч.

Граф знизав своїми широкими плечима.

Тоді насамперед, - мовив він, - я мушу взяти з вас слово, що ця справа залишатиметься в повній таємниці два роки; після того вона вже не матиме жодної ваги. Нині ж, однак, можна без перебільшення сказати, що вона така серйозна, що може вплинути на долю Європи.

Я обіцяю, - відповів Холмс.

Я так само.

Пробачте, що я в масці, - вів далі наш дивний відвідувач. - Ясновельможна особа, якій я служу, схотіла, щоб агент її залишався для вас невідомим, і я мушу зізнатися, що титул, який я назвав, насправді мені не належить.

Я знаю це, - сухо сказав Холмс.

Обставини такі дражливі, що треба вжити всіх заходів, щоб запобігти величезному скандалові, який може завдати серйозної ганьби одній із королівських родин Європи. Одне слово, справа пов’язана з родиною Ормштайнів, спадкоємних королів Богемії.

Це я теж знаю, - пробурмотів Холмс, умостившися зручніше в кріслі й заплющивши очі.

Наш відвідувач із деяким подивом поглянув на байдужу, ледачу людину, яку йому, безперечно, рекомендували як найпроникливішого та найзавзятішого детектива Європи. Холмс поволі розплющив очі й нетерпляче позирнув на свого велетня-клієнта.

Якщо ваша величність зроблять ласку розповісти про цю справу, - зауважив він, - мені легше буде щось порадити вам.

Чоловік скочив зі стільця і в нестримному хвилюванні став походжати туди-сюди по кімнаті. Потім відчайдушно зірвав з обличчя маску й жбурнув її на підлогу.

Ваша правда! - скрикнув він. - Я король. Навіщо це приховувати?

Справді, навіщо? - пробурмотів Холмс. - Ваша величність іще не почали говорити, а я вже знав, що переді мною Вільгельм Ґотсрайх Сиґізмунд фон Ормштайн, ерцгерцог Кассель-Фельштайнський і спадкоємний король Богемії.

Але ж ви розумієте, - сказав наш відвідувач, сідаючи знову й проводячи рукою по високому білому чолі, - ви ж розумієте, що я не звик сам братися до таких справ. Проте ця справа така дражлива, що я не можу довірити її будь-кому, ризикуючи опинитися в чиїхось руках. Я таємно приїхав з Праги саме задля того, щоб порадитися з вами.

То прошу вас, - мовив Холмс, знову заплющивши очі.

Якщо коротко, то це було так. Кілька років тому, під час тривалих відвідин Варшави, я познайомився з відомою авантюристкою Ірен Адлер. Це ім’я вам, безперечно, знайоме.

Погляньте, будь ласка, в моєму записнику, докторе, - пробурмотів Холмс, не розплющуючи очей. Багато років тому він узяв собі за звичай занотовувати все, що стосується людей та подій, тож важко було назвати особу чи річ, про яку він не міг би одразу надати відомостей. Цього разу я знайшов життєпис Ірен Адлер між довідками про єврейського рабина й капітана, що написав розвідку про глибоководних риб.

Покажіть-но! - мовив Холмс. - Так! Народилася в Нью-Джерсі 1858 року. Контральто - так! Ля Скала - так! Примадонна імператорської опери у Варшаві - так! Залишила оперну сцену - еге ж! Мешкає в Лондоні - саме так! Ваша величність, як я зрозумів, потрапили до тенет цієї молодої особи, необачно листувались із нею й тепер хотіли б повернути ці листи.

Саме так. Але як...

Ви таємно повінчалися?

Ні.

Залишили якісь папери чи свідоцтва?

Ні.

Тоді я не розумію вашої величності. Якщо ця молода особа схоче скористатися цими листами для шантажу або якоїсь іншої мети, то як вона доведе, що вони справжні?

Там мій почерк.

Дурниці. Почерк легко сфальшувати.

Мій іменний папір.

Украдений.

Моя особиста печатка.

Теж фальшована.

Моя фотографія.

Куплена.

Але ми сфотографовані разом.

Боже мій! Оце справді погано! Ваша величність припустилися великої помилки.

Я був закоханий до нестями.

Так, фотографія - то серйозна річ.

Я тоді був кронпринцем. Я був юнаком. Мені й зараз лише тридцять.

Її треба будь-що повернути.

Ми намагалися, але не змогли.

Вашій величності доведеться платити. Її треба купити.

Вона не продасть її.

Тоді викрасти.

Ми пробували п’ять разів. Найняті мною грабіжники двічі перекопали весь її будинок. Коли вона подорожувала, ми обшукали її багаж. Двічі намагалися заманити її до пастки. Нічого не вдалося.

Ніяких слідів?

Цілковито.

Холмс засміявся.

Справді, чудова загадка, - сказав він.

Але для мене це так серйозно, - відказав з докором король.

Авжеж. А навіщо їй потрібна ця фотографія?

Щоб знищити мене.

Яким чином?

Я хочу одружитися.

Я чув про це.

З Клотильдою Льотман фон Саксе-Менінґен, другою дочкою скандинавського короля. Вам, мабуть, відомо, що то родина суворих звичаїв. Сама вона - чиста, тонка душа. Найменша тінь сумніву щодо мого минулого призведе до розриву.

А Ірен Адлер?

Погрожує надіслати до них фотографію. І вона це зробить. Я певний, що вона це зробить. Ви її не знаєте, але в неї залізна вдача. Так, обличчя найгарнішої жінки, а вдача - мов у найрішучішого чоловіка. Її ніщо не зупинить, аби лиш я не одружився з іншою жінкою.

Чи певні ви, що вона ще не надіслала фотографію?

Так, певен.

Чому ж?

Бо вона сказала, що надішле її того дня, коли буде оголошено про мої заручини. А це має статись наступного понеділка.

О, то ми маємо ще три дні, - сказав, позіхнувши, Холмс. - Вам пощастило, бо зараз мені треба скінчити одну-дві термінові справи. Ваша величність, звичайно, поки що залишатиметься в Лондоні?

Саме так. Шукайте мене в готелі «Ленгем», під ім’ям графа фон Крамма.

Тоді я даватиму вам знати, як просувається справа.

Дуже прошу вас. Я так хвилююся.

А як щодо грошей?

Тут ви маєте повну волю.

Найповнішу?

Кажу вам, що я ладен віддати за цю фотографію будь-яку округу свого королівства. А на дрібні витрати?

Король дістав з-під плаща великий шкіряний гаманець й поклав на стіл.

Тут триста фунтів золотом і сімсот банкнотами, - мовив він.

Холмс написав розписку на аркуші зі свого записника й передав королеві.

А адреса мадемуазель Адлер? - спитав він.

Брайєні-Лодж, Серпентайн-авеню, Сент-Джонс-Вуд.

Холмс записав це.

Ще одне питання, - мовив він. - Фотографія була кабінетна?

Так.

Тоді на добраніч, ваша величносте. Сподіваюсь, що ви невдовзі почуєте добрі новини. На добраніч, Ватсоне, - додав він, коли на вулиці застукотіли колеса королівської карети. - Якщо ви зробите ласку прийти завтра о третій годині, то я охоче побалакаю з вами про цю справу.

* * *

Рівно о третій годині я був на Бейкер-стріт, але Холмс іще не повернувся. Господиня помешкання повідомила мене, що він пішов з дому після восьмої години ранку. Я вмостився біля каміна з твердим наміром дочекатися його будь-що. Мене глибоко зацікавили його розшуки, бо своєрідна природа цієї справи й високе становище клієнта надавали їй незвичайних рис, хоч вона й не мала тих похмурих, дивних подробиць, які властиві були тим двом злочинам, що про них я розповідав раніше. Якщо навіть не брати до уваги самого змісту розслідів мого друга, то все одно було щось надзвичайне в його вмінні майстерно оволодіти ситуацією. В суворих, незаперечних його міркуваннях було щось таке, що давало мені задоволення вивчати його методи роботи, стежити за тими швидкими, тонкими прийомами, за допомогою яких він розплутував найскладніші таємниці. Я так звик до його незмінних успіхів, що мені й на думку не спадало, що він може зазнати поразки.

Близько четвертої години двері відчинились і до кімнати увійшов п’яничка конюх із розпатланим волоссям та бакенбардами, з розчервонілим обличчям і в благенькому одязі. Хоч я й звик до дивовижної здатності мого друга змінювати свої зовнішні риси, але цього разу тричі приглядався до нього, перш ніж переконався, що то саме він. Кивнувши мені, він зник у спальні, звідки за п’ять хвилин з’явився у твідовому костюмі, охайний, як і завжди. Засунувши руки в кишені, він простяг ноги перед каміном і кілька хвилин сердечно сміявся.

Ні, справді! - вигукнув він, потім закашлявся й знов зареготався, аж поки, знесилений від сміху, не впав глибоко в крісло.

Що сталося?

Це справді надто смішно. Я певен, що ви ніколи не вгадаєте, як я провів цей ранок і що врешті-решт зробив.

І гадки не маю. Напевно, вивчали звички, а потім будинок міс Ірен Адлер.

Саме так, але наслідки виявились несподіваними. Проте розповім усе, як було. Я вийшов з дому вранці, по восьмій годині, в одежі безробітного конюха. Між усіма

конюхами існує якась дивовижна симпатія, чи радше братерство. Станьте одним з них, і ви довідаєтесь про все, що хочете знати. Я швидко знайшов Брайєні-Лодж. Це чепурна двоповерхова вілла з садком, що стоїть біля самісінької вулиці. Садову хвіртку замкнено величезним старомодним замком. У правій частині будинку є велика вітальня з гарними меблями, з високими, аж до підлоги, вікнами, на яких ті безглузді англійські засувки, що їх відімкне й дитина. За будинком нема нічого примітного, крім того, що з даху каретного сараю можна потрапити до вікна коридору. Я обійшов довкола будинку й пильно його оглянув, але нічого цікавого не помітив.

Тоді я пішов вулицею і в завулку за садовою огорожею знайшов, як і сподівався, візницький двір. Я допоміг конюхам почистити їхніх коней і одержав за це два пенси, склянку портеру з елем, дві дрібки тютюну й силу відомостей про міс Адлер та дюжину її сусідів, які мене анітрохи не цікавили, але я мусив вислуховувати їхні життєписи.

Що ж ви дізналися про Ірен Адлер? - спитав я.

Вона задурила голови всім чоловікам в околиці. Вона взагалі - найсолодший шматочок у світі. Так в один голос твердять конюхи з Серпентайну. Живе вона тихо, співає в концертах, щодня о п'ятій виїжджає на прогулянку і рівно о сьомій повертається обідати. Більше вона ніколи не залишає будинку, хіба що тоді, коли співає. Відвідує її лише один чоловік - чорнявий красень, модно одягнений, буває в неї щодня, а то й двічі на день. Це містер Ґодфрі Нортон, адвокат з Іннер-Темплу. Бачите, як добре мати довіру в конюхів. Вони кільканадцять разів возили його додому від серпентайнських стаєнь і знають про нього геть-чисто все. Вислухавши їхні розповіді, я знову прогулявся туди-сюди коло Брайєні-Лодж, обмірковуючи план своїх дій.

Цей Ґодфрі Нортон, мабуть, - важлива особа в усій цій історії. Він адвокат. Це щось та важить. Якими є зв'язки між ними, й навіщо він так часто відвідує її? Хто вона для нього - клієнтка, подруга, кохана? Якщо клієнтка, то вона, мабуть, віддалафотографію йому на зберігання. Якщо ж кохана, то навряд. Від розв'язання цієї загадки залежало, чи вести далі мені свою роботу в Брайєні-Лодж, чи звернути увагу на контору цього джентльмена в Темплі. Ця дражлива обставина, проте, розширювала межі моїх розшуків... Боюся, Ватсоне, що вам набридли всі ці подробиці й мої сумніви. Але ж інакше ви не зрозумієте всієї ситуації.

Я уважно стежу за вашою розповіддю, - відповів я.

Я ще зважував подумки свої наміри, коли до Брайєні-Лодж під'їхала двоколка, й з неї вискочив якийсь джентльмен. То був надзвичайної краси чоловік - смаглявий, із орлиним носом та вусами, - напевно, той самий, про якого я чув. Він, здавалося, дуже поспішав, бо, наказавши візникові зачекати, швидко проминув покоївку, що відчинила йому двері; схоже було, що тут він - як удома.

Пробув він там з півгодини, й мені крізь вікно вітальні було видно, як він походжає туди-сюди по кімнаті, схвильовано про щось говорить і вимахує руками. Її я не бачив. Аж ось він вийшов, ще стривоженіший, ніж до того. Підбігши до двоколки, він дістав з кишені золотий годинник і стурбовано позирнув на нього. «Мчіть щодуху! - гукнув він до візника. - Спочатку до Ґроса й Хенкі на Ріджент-стріт, а

потім до церкви Святої Моніки на Еджвер-Роуд. Півгінеї, якщо довезете за двадцять хвилин!»

Двоколка рушила, а я вже думав, чи не податись мені за нею, аж раптом до будинку під'їхало гарне невеличке ландо: пальто у візника було застебнуте наполовину, краватка стирчала збоку, а ремені збруї не було засунуто в пряжки. Він зупинив коней біля дверей; леді випурхнула з дому й скочила в ландо. Я бачив її лише одну мить, але помітив, що вона - чарівна жінка, за личко якої чоловіки ладні віддати своє життя.

«До церкви Святої Моніки, Джоне! - вигукнула вона. - Півсоверена, якщо доїдете за двадцять хвилин».

Такої можливості не слід було втрачати, Ватсоне. Я ще вагався, чи бігти мені за ними, чи скочити на зап'ятки, коли це на вулиці з'явився кеб. Візник недовірливо поглянув на непоказного їздця, але я скочив усередину, перш ніж він встиг щось заперечити. «До церкви Святої Моніки, - мовив я, - і півсоверена, якщо доїдете за двадцять хвилин!» Було саме за двадцять п'ять хвилин до дванадцятої, і я, звичайно, вже добре бачив, куди вітер віє.

Мій кеб летів стрілою. Гадаю, що жодного разу я не їхав так швидко, але інші нас випередили. Коли ми приїхали, двоколка й ландо, запряжені змиленими кіньми, стояли біля церковних дверей. Заплативши візникові, я побіг до церкви. Там не було ані душі, крім тих двох, кого я наздоганяв, та священика в сутані, який, здавалося, за віщось докоряв їм. Усі троє стояли біля вівтаря. Я почав походжати збоку, вдаючи, наче випадково заблукав до церкви. Раптом, на мій подив, усі троє коло вівтаря обернулися в мій бік, а Ґодфрі Нортон з усіх ніг підбіг до мене.

«Дякувати Богові! - скрикнув він. - Ви й потрібні нам. Ходімо! Ходімо!»

«Що таке?» - спитав я.

«Ходімо, чоловіче, ходімо, зосталося лише три хвилини, інакше все буде не за законом!»

Трохи не силоміць мене потягли до вівтаря, і не встиг я схаменутись, як уже бурмотів відповіді, що їх шепотіли мені на вухо, присягався на тому, чого ніколи не знав, і взагалі брав участь у вінчанні Ірен Адлер, дівчини, з Ґодфрі Нортоном, парубком. Усе це сталося за хвилину, і ось мені дякують джентльмен - з одного боку і леді - з іншого, а попереду аж сяє священик. У таке становище я ще ніколи не потрапляв, отож подумав зараз про те й зареготався. Вони, мабуть, не виконали якихось умов, і священик рішуче відмовився повінчати їх без свідка, тож моя щаслива поява врятувала нареченого від пошуків першого-ліпшого свідка на вулиці. Наречена дала мені соверен, і тепер я носитиму його на ланцюжку годинника, як пам'ять про цю подію.

Справа обернулася якнайнесподіваніше, - мовив я. - Що ж далі?

Я зрозумів, що мої наміри можуть зійти нанівець. Скидалося на те, що молодята терміново виїдуть, і мені слід було вжити негайних та рішучих заходів. Проте біля церковних дверей вони розійшлися: він поїхав назад до Темплу, а вона - додому. «Я поїду до парку о п'ятій, як завжди», - сказала вона йому на прощання. Більш я нічого не чув. Вони роз'їхалися в різні боки, а я повернувся, щоб узятися до своєї справи.

Що ж то за справа?

Трохи холодної телятини й склянка пива, - відповів він, смикаючи дзвоник. - Я був надто зайнятий і нічого не їв, а ввечері клопоту буде ще більше. До речі, докторе, мені знадобиться ваша допомога.

Буду радий допомогти вам.

Ви не боїтеся порушити закон?

Аж ніяк.

І вас не лякає арешт?

Заради доброї справи - ні.

То чудово!

Я до ваших послуг.

Я був певен, що зможу на вас сподіватися.

А що ви задумали?

Коли місіс Хадсон принесе попоїсти, я все вам поясню. Отже, - сказав він, з охотою беручися до простих харчів, поданих господинею, - я повинен дещо обговорити з вами, бо часу в нас обмаль. Зараз буде п’ята. За дві години ми мусимо бути на місці. Міс Ірен - тобто тепер уже місіс - повертається з прогулянки о сьомій. Ми тоді повинні бути біля Брайєні-Лодж, щоб зустріти її.

А що далі?

Решту залишіть мені. Я вже все підготував. Наполягатиму лише на одному: що б не сталося, не втручайтеся. Зрозуміло?

Тобто я мушу вдавати стороннього?

Отож. Нічого не робіть. Можливо, стануться якісь прикрощі. Не втручайтеся. Скінчиться тим, що мене поведуть до її будинку. Хвилин за п’ять у вітальні прочиниться вікно. Підійдіть ближче до того вікна.

Добре.

Ви повинні спостерігати за мною. Вам буде видно мене.

Так.

Коли я підніму руку - ось так, ви кинете до кімнати те, що я вам зараз дам, і почнете кричати: «Пожежа!» Зрозуміло?

Цілком.

Тут нема нічого страшного, - мовив він, дістаючи з кишені довгастий пакунок, схожий на сигару. - Це звичайнісінька бляхарська димова шашка, що має з обох боків капсулі для самозапалення. Отож ви повинні зробити так: крикнути «Пожежа!», а коли ваш крик підхоплять люди, дійти до кінця вулиці, а я наздожену вас за десять хвилин. Сподіваюся, ви зрозуміли мене?

Я повинен вдавати стороннього, потім підійти до вікна, спостерігати за вами й після сигналу кинути цю річ у вікно, далі закричати: «Пожежа!» - й чекати вас на розі вулиці.

Саме так.

Можете цілком покладатись на мене.

От і чудово. А тепер, гадаю, час підготуватися до нової ролі, що її мені треба зіграти.

Він зайшов до спальні й за кілька хвилин повернувся в образі симпатичного, простакуватого священика. Чорний капелюх із широкими крисами, мішкуваті штани, біла краватка, приємна усмішка й загальний вираз доброзичливої цікавості - це був образ, який міг створити хіба що містер Джон Гейр. Холмс не просто перемінив убрання. Обличчя, поведінка, навіть душа, здавалося, змінювалися в нього з кожною новою роллю, яку йому доводилося грати. Коли він став фахівцем у справі злочинів, сцена втратила чудового актора, а наука - тонкого мудреця. Було чверть на сьому, коли ми вийшли з Бейкер-стріт, і до призначеної години залишалося десять хвилин, коли ми опинилися на Серпентайн-авеню. Вже смеркло, на вулиці спалахнули ліхтарі, й ми почали походжати біля Брайєні-Лодж, чекаючи на повернення господині. Будинок був точнісінько таким, як я уявляв собі з короткого опису Шерлока Холмса, проте околиця виявилася аж ніяк не безлюдною. Навпаки, на цій маленькій тихій вуличці було багато людей. На одному розі курили й сміялися якісь обідранці, неподалік стояв точильник із колесом, двоє гвардійців залицялися до дівчини-няньки, й кілька добре вбраних молодиків гуляли з сигарами в зубах.

Як бачите, - зауважив Холмс, коли ми тинялися туди-сюди перед будинком, - це весілля значно спрощує справу. Тепер фотографія стає двосічною зброєю. Можливо, вона так само не хоче, щоб її бачив містер Ґодфрі Нортон, як наш клієнт не хоче, щоб вона потрапила перед очі його принцесі. Питання в тім, де нам шукати фотографію?

Справді, де?

Навряд чи вона носить її з собою. Це кабінетна фотографія. Сховати її в жіночій сукні нелегко. До того ж вона знає, що король може влаштувати пастку. Таке намагалися зробити вже двічі. Отож ми можемо бути певні, що з собою вона фотографію не носить.

Тоді де вона?

В її банкіра чи адвоката. Можливо й перше, й друге. Але я сумніваюсь і в першому, і в другому. Жінки від природи потайні і самі охороняють свої таємниці. Навіщо їй відкривати цю таємницю комусь іншому? Собі вона може довіряти, а хто запевнить, що якась довірена особа не встоїть перед політичним чи будь-яким іншим впливом? До того ж, не забувайте, що вона хотіла скористатись фотографією в найближчі дні. Задля цього треба мати її під рукою. Фотографія в неї вдома.

Але ж будинок двічі обшукували.

Дурниці! Вони не вміють шукати.

А як ви шукатимете?

Я не шукатиму.

Тоді як нам бути?

Вона сама покаже мені.

Але ж вона відмовиться.

Їй це не вдасться. Стривайте, я чую стукіт коліс. То її екіпаж. Тепер якнайпунктуальніше виконуйте мої накази.

Поки він говорив, з-за рогу блиснуло світло ліхтарів екіпажа. То було чепурне маленьке ландо, що під'їхало до дверей Брайєні-Лодж. Коли воно зупинилося, один з волоцюг, що стояли на розі, кинувся відчиняти дверцята, сподіваючись заробити якогось шеляга, але його відштовхнув інший волоцюга, що підбіг з тим самим наміром. Зчинилася жорстока бійка, до якої піддали жару двоє гвардійців, що взяли сторону одного з волоцюг, і точильник, який так само в запалі кинувся боронити іншого. Бійка лютішала, й за одну мить жінка, що вийшла з екіпажа, опинилася в натовпі розлючених людей, які дико гамселили один одного кулаками й палицями. Холмс кинувся в натовп, щоб захистити жінку, але, продершись до неї, раптом скрикнув і впав на землю з заюшеним кров'ю обличчям. Гвардійці негайно дременули в один бік, волоцюги - в інший, зате кілька поважних перехожих, що не брали участі в бійці, підбігли, аби допомогти жінці й пораненому чоловікові. Ірен Адлер - я й тепер зватиму її так - побігла сходами, але перед дверима зупинилась і озирнулась; у світлі, що променіло з передпокою, було добре видно її гарну постать.

Бідолашний джентльмен дуже поранений? - спитала вона.

Він помер, - відгукнулося кілька голосів.

Ні, ні, він ще живий! - вигукнув хтось інший. - Але він помре по дорозі до лікарні.

Сміливий чолов'яга, - мовила якась жінка. - Вони забрали б у леді гаманець і годинник, якби не він. Тут їх ціла банда. Та він ще дихає!

Його не можна покинути на вулиці. Може, занести його до вас, мадам?

Звичайно. Несіть його до вітальні. Там є зручна канапа. Сюди, будь ласка!

Його поволі і врочисто понесли до Брайєні-Лодж і поклали у вітальні, а я почав спостерігати за всіма цими подіями зі свого місця біля вікна. Лампи були запалені, але завіски ще не спустили, тож я міг бачити Холмса, що лежить на канапі. Не знаю, чи відчував він докори сумління, граючи свою роль, але я ніколи ще не був такий засоромлений, як тоді, коли побачив цю чарівну жінку, проти якої був у змові. А вона з такою добротою й ласкою допомагала пораненому! І все-таки відступити тепер означало б якнайганебнішим чином зрадити Холмса. З важким серцем я дістав з-під пальта димову шашку. Врешті-решт, подумалось мені, ми не завдамо їй ніякого лиха. Ми тільки не дамо їй завдати лиха іншій людині.

Холмс сів на канапі, і я помітив, як він корчиться, як людина, що їй бракує повітря. Покоївка кинулася відчиняти вікно. Тієї самої миті я побачив, як він підняв руку; за цим сигналом я кинув шашку до кімнати й заволав: «Пожежа!» Ледве це слово злетіло змоїх вуст, як його підхопила вся юрма. Обідранці й поважні джентльмени, конюхи й служниці - всі в один голос закричали: «Пожежа!» Густі хмари диму клубочилися в кімнаті й виривалися крізь відчинене вікно. Я бачив, як там, усередині, метушаться чиїсь постаті, а за хвилину почув Холмсів голос, який переконував, що то марна тривога. Протиснувшись крізь галасливий натовп,

я дійшов до рогу вулиці; за десять хвилин мене наздогнав мій друг, узяв попід руку й повів геть від того розбурханого місця. Він швидко прямував уперед і не промовив жодного слова, поки за кілька хвилин ми не повернули до якоїсь тихої вулички, що вела до Еджвер-Роуд.

Добре ви це зробили, докторе, - зауважив він. - Краще й не можна. Все гаразд.

Ви роздобули фотографію?

Ні, але я знаю, де вона.

Як ви про це довідалися?

Вона сама показала мені, як я й казав вам.

Я нічогісінько не розумію.

А я й не хочу робити з того таємниці, - мовив він, сміючись. - Усе це дуже просто. Ви, звичайно, помітили, що всі ці роззяви на вулиці - мої спільники. Я найняв їх на цей вечір.

Я здогадався.

В руці в мене було трохи червоної фарби. Коли почалася бійка, я кинувся вперед, упав, притулив руки до обличчя й постав у найжалюгіднішій подобі. Це давня витівка.

Це я теж зрозумів.

Вони занесли мене всередину. Вона мусила з цим погодитися. Що їй зоставалося робити? Я потрапив до вітальні - тієї самої кімнати, що була в мене під підозрою. Фотографія лежала десь поряд, чи тут, чи в спальні, тож я й вирішив це з'ясувати. Мене поклали на канапу, я вдав, що мені бракує повітря, вони змушені були відчинити вікно, й ви дістали змогу зробити свою справу.

Чого ж ви цим домоглися?

Всього, що треба. Коли жінка думає, що в будинку пожежа, чуття їй підказує рятувати те, що для неї найдорожче. Це надзвичайно сильне чуття, я не раз користався з нього. Наприклад, у дарлінґтонівському скандалі чи в справі з Арнсвортським замком. Заміжня жінка кидається до дитини, незаміжня хапає скриньку з діамантами. Мені було зрозуміло, що для нашої леді нема нічого дорожчого за фотографію, яку ми шукаємо. Вона кинеться рятувати саме її. Пожежу було розіграно чудово. Диму й крику було досить, щоб зворушити навіть залізні нерви. Вона вчинила саме так, як треба було. Фотографія - в схованці за висувною панеллю, якраз над шнуром дзвінка. Вона миттю опинилася там, і я навіть побачив краєчок фотографії, коли вона витягала її звідти. Коли ж я крикнув, що то даремна тривога, вона поклала її на місце, позирнула на шашку, побігла з кімнати геть, і більш я її не бачив. Я підвівся, попросив вибачення і втік із будинку. Мені хотілося взяти фотографію, але до кімнати зайшов візник і почав стежити за мною, тож довелося облишити цей намір. Марний поспіх може зіпсувати все.

А далі? - спитав я.

Загалом наші розшуки скінчено. Завтра ми з королем і з вами, якщо ви схочете, відвідаємо леді. Нас попросять зачекати у вітальні, але цілком можливо, що коли

вона вийде до нас, то не знайде ні нас, ні фотографії. Гадаю, що його величності приємно буде самому забрати фотографію.

Коли ж ви підете до неї?

О восьмій годині ранку. Вона ще буде в ліжку, тож ми зможемо діяти вільно. До того ж, нам слід поспішати, бо весілля може цілком змінити її життя й звички. Я повинен негайно надіслати телеграму королеві.

Ми дійшли до Бейкер-стріт і зупинилися біля наших дверей. Холмс почав шукати в кишенях ключ, коли хтось із перехожих раптом промовив:

На добраніч, містере Шерлоку Холмсе!

На вулиці тоді було кілька перехожих, але привітання, мабуть, ішло від стрункого юнака в довгому пальті, що саме пробігав повз нас.

Десь ніби я чув цей голос, - мовив Холмс, оглядаючи тьмяну

вулицю. - Але ніяк не пригадаю, хто це, в біса, може бути.

* * *

Ночував я тоді на Бейкер-стріт; уранці ми сиділи за кавою з грінками, коли до нашої кімнати вбіг король Богемії.

Ви справді роздобули її?! - вигукнув він, хапаючи Шерлока Холмса за плечі й нетерпляче зазираючи йому в лице.

Поки що ні.

Але ви маєте надію?

Маю.

Тоді їдьмо. Я палаю нетерпінням.

Нам потрібен кеб.

Ні, біля дверей чекає моя карета.

Тоді це буде простіше.

Ми зійшли вниз і знов помчали до Брайєні-Лодж.

Ірен Адлер вийшла заміж, - зауважив Холмс.

Заміж! Коли?

Учора.

За кого?

За англійського адвоката на прізвище Нортон.

Але ж вона його не кохає.

Сподіваюся, що кохає.

Сподіваєтеся? Чому?

Бо це врятує вашу величність від усіх майбутніх прикрощів. Якщо ця леді кохає свого чоловіка, то вона не кохає вашу величність. Якщо ж вона не кохає вашу величність, то їй нема причини заважати намірам вашої величності.

То правда. І все ж таки... О, як би я хотів, щоб вона мала королівську кров! Яка б то була королева! - Він знову понуро замислився й мовчав, аж поки ми не виїхали на Серпентайн-авеню.

Двері Брайєні-Лодж були відчинені, й на сходах стояла підстаркувата жінка. З глузливою посмішкою вона спостерігала, як ми виходимо з карети.

Містер Шерлок Холмс, еге ж? - спитала вона.

Так, я містер Холмс, - відповів мій друг, допитливо та з подивом поглянувши на неї.

Так і є! Моя господиня сказала, що ви напевно приїдете. Цього ранку, о чверть на шосту, вона виїхала з чоловіком з вокзалу Черинґ-Крос на континент.

Що?! - Шерлок Холмс аж відсахнувся, збліднувши з гіркоти й несподіванки. - Ви хочете сказати, що вона залишила Англію?

Назавжди.

А папери? - хрипко спитав король. - Усе пропало!

Подивімося. - Холмс проминув служницю й кинувся до вітальні; ми з королем поспішали за ним. Меблі в кімнаті стояли бозна-як, із порожніми полицями й відімкненими шухлядами, - господиня, мабуть, нишпорила там перед утечею. Холмс кинувся до дзвінка, відсунув маленьку панель, засунув до схованки руку й витяг фотографію і лист. Це була фотографія самої Ірен Адлер у вечірній сукні, а на листі стояло: «Містеру Шерлоку Холмсу. Зберігати до запитання». Мій друг розірвав конверт, і ми втрьох почали читати. Лист був датований минулою ніччю й мав такий зміст:

«Дорогий містере Шерлоку Холмсе!

Ви справді чудово все зробили. Ви спритно обдурили мене. До пожежі я нічого не підозрювала. Але потім, коли зрозуміла, що сама себе виказала, я замислилась. Мушу сказати, що кілька місяців тому я дістала попередження. Мене повідомили, що король звернеться до вас, якщо схоче найняти агента. Мені дали вашу адресу. І все-таки ви захопили мене зненацька й дізналися про все, що хотіли. Незважаючи на мої підозри, я й гадки не мала, що ви з'явитеся в образі милого старого священика. Але, як ви знаєте, я сама була акторкою. Я звикла носити чоловіче вбрання. Я часто користуюся тією свободою, яку воно надає. Я наказала візникові Джону стежити за вами, а сама побігла нагору, вбралася в костюм для прогулянок, як я його називаю, й зійшла вниз саме тоді, коли ви виходили з будинку.

Я йшла за вами аж до ваших дверей і переконалася, що мною справді цікавиться славетний містер Шерлок Холмс. Потім я досить необачно побажала вам доброї ночі й поїхала до Темплу, щоб зустрітися з чоловіком.

Ми обоє вирішили, що коли нас переслідує такий грізний супротивник, то найкраще буде втекти; тому, з'явившись завтра, ви знайдете гніздечко порожнім. А щодо фотографії, то ваш клієнт може бути спокійний. Я кохаю людину, кращу

за нього, а вона кохає мене. Король може чинити як завгодно, без перешкоди з боку тієї, кому він завдав стільки лиха. Я збережу фотографію лише заради своєї безпеки, щоб мати зброю, яка захистить мене від можливих майбутніх домагань короля. Замість неї я залишаю іншу фотографію, яку йому, мабуть, приємно буде зберегти; зостаюся, дорогий містере Шерлоку Холмсе,

відданою вам Ірен Нортон, у дівоцтві Адлер».

Яка жінка, о, яка жінка! - вигукнув король Богемії, коли ми втрьох прочитали це послання. - Хіба я не казав вам, яка вона кмітлива й рішуча? Хіба вона не була б чудовою королевою? Як шкода, що вона мені нерівня!

Наскільки я встиг познайомитися з цією леді, мені справді здається, що вона нерівня вашій величності, - холодно відказав Холмс. - На жаль, я не зміг довести справи вашої величності до вдалішого завершення.

Навпаки, дорогий мій сер! - скрикнув король. - Більшої удачі й бути не могло. Я знаю, що слово її непорушне. Фотографія не зашкодить мені, вона немовби згоріла. Я радий чути це від вашої величності.

Я безмежно вдячний вам. Скажіть, як я можу винагородити вас? Цей перстень... - він зняв з пальця смарагдовий перстень і підніс на долоні Холмсові.

Ваша величність має для мене дещо набагато цінніше, - мовив Холмс.

Вам досить лише назвати.

Оця фотографія!

Король здивовано поглянув на нього.

Фотографія Ірен! - вигукнув він. - Звичайно, коли бажаєте.

Дякую, ваша величносте. Якщо так, то справу скінчено. Маю честь побажати вам доброго ранку. - Він уклонився і, не помічаючи руки, яку простяг йому король, подався зі мною додому.

Ось розповідь про те, як королівство Богемію мало не сколихнув величезний скандал і як жіноча проникливість зруйнувала найкращі наміри містера Шерлока Холмса. Він частенько кепкував з жіночих хитрощів, але останнім часом я не чув од нього таких жартів. І коли він, бува, говорить про Ірен Адлер або її фотографію, то незмінно величає її почесним титулом «ця жінка».

Спілка рудих

Якось торішньої осені я завітав до свого друга, містера Шерлока Холмса, й побачив його за бесідою з якимось огрядним, рум'яним підстаркуватим джентльменом, що мав полум'яно-руде волосся. Я вже хотів був піти, щоб не заважати їм, та Холмс затяг мене до кімнати й зачинив за мною двері.

Ви прийшли саме вчасно, мій любий Ватсоне, - привітно сказав він.

Я боявся, що заважатиму вам, адже ви зайняті.

Так, зайнятий. Дуже.

То я зачекаю в іншій кімнаті?

Ні, ні... Цей джентльмен, містере Вільсоне, був моїм товаришем і помічником у багатьох найуспішніших справах, тож я не маю сумніву, що і в вашій справі він стане мені в пригоді.

Огрядний чоловік підвівся на стільці й кивнув, глипнувши на мене своїми масними очицями.

Сідайте-но на канапу, - мовив Холмс, опустившись у крісло й склавши докупи кінчики своїх пальців, як це він робив у хвилини задуми.

Я знаю, мій любий Ватсоне, що ви, як і я, полюбляєте все незвичайне, що порушує одноманіття нашого буденного життя. Інакше б ви не занотовували з таким завзяттям моїх маленьких пригод, хоча, правду кажучи, деякі з ваших нотаток надто вже прикрашають їх.

Але ж ваші пригоди завжди здавалися мені надзвичайно цікавими, - заперечив я.

Ви пам’ятаєте, як я нещодавно, перед тим, як міс Мері Сазерленд прийшла до нас зі своєю простенькою загадкою, зауважив, що тих дивовижних випадків та збігів, які трапляються в щоденному житті, ніколи не в змозі уявити собі навіть найсміливіша фантазія.

Я тоді дозволив собі засумніватися в цьому.

Так, докторе, але все-таки вам доведеться пристати на мою думку, бо я висиплю на вас таку купу фактів, що ви змушені будете зі мною погодитися. Ось хоча б історія, що її розповів мені цього ранку містер Джейбз Вільсон; такої чудернацької розповіді я ще ніколи не чув. Пам’ятаєте, як я зазначив, що найдивовижнішими та найзагадковішими частіше є дрібні, аніж великі злочини, а бува, навіть такі, що й не скажеш, чи то справді злочин. Щодо цього випадку, то зараз я ще не можу сказати, чи є тут щось злочинне, чи ні, однак сам перебіг подій справді найцікавіший з усього, що мені коли-небудь доводилося чути. Тож зробіть велику ласку, містере Вільсоне, повторіть свою розповідь. Прошу вас не лише заради того, щоб мій друг, доктор Ватсон, вислухав її початок, а й задля того, щоб самому якомога краще розгледіти в ній кожну подробицю. Звичайно я, коли тільки-но чую розповідь про якусь пригоду, одразу пригадую тисячі подібних випадків, що сховані в моїй пам’яті. Але цього разу мушу зізнатися, що нічого подібного ще не чув.

Гладкий клієнт дещо гордовито випнув груди й вийняв з кишені свого пальта брудну, пожмакану газету. Поки він, розгорнувши її на колінах і схиливши голову, переглядав сторінку оголошень, я уважно роздивлявся на нього, щоб, наслідуючи свого друга, визначити з одежі й зовнішності, хто він такий.

На жаль, це майже нічого мені не дало. Одразу було помітно, що наш відвідувач - звичайнісінький англійський крамар, пихатий, недоумкуватий і млявий. Сірі картаті штани звисали на ньому мішком, не такий уже й охайний чорний сурдут був розстебнутий, а на темній жилетці виднів важкий мідяний, із позолотою ланцюг, прикрашений чотирикутним, просвердленим наскрізь шматочком якогось металу. Зношений циліндр і вицвіле буре пальто з пом’ятим оксамитовим коміром лежали біля нього на стільці. Однослово, скільки я не приглядався, я не міг побачити в цьому чоловікові нічого прикметного, крім полум’яно-рудого волосся та ще вкрай прикрого, стурбованого виразу його обличчя.

Пильне око Шерлока Холмса помітило моє заняття: він кивнув головою і всміхнувся, побачивши мій зацікавлений погляд.

Звичайно, кожному зрозуміло, що деякий час він працював фізично, що він нюхає тютюн, що він франкмасон, бував у Китаї й що останнім часом йому доводилося багато писати; більш нічого відгадати я не зміг.

Містер Джейбз Вільсон підскочив у кріслі й, не відводячи пальця від газети, втупив очі у мого друга.

Боже милий, як ви про це довідалися, містере Холмсе? - спитав він. - Звідки ви знаєте, що я брався до фізичної праці? Це свята правда, я починав теслею на корабельні.

Це видно з ваших рук, мій любий сер. Ваша права рука більша від лівої. Правою рукою ви працювали, тож м'язи на ній більші.

А нюхання тютюну, а франкмасонство?

Нічого дивного нема, бо ви, всупереч суворим правилам вашої спілки, носите шпильку з зображенням кружальця й дуги.

Так, так, я й забув про неї. А писання?

Хіба може свідчити про щось інше ваш лискучий правий рукав і протерте біля ліктя сукно на лівому?

Гаразд, а Китай?

Оту рибку на вашому правому зап'ястку могли витатуювати тільки в Китаї. Я трохи вивчав татуювання й навіть дещо писав із цього приводу. Звичай фарбувати риб'ячу луску в ніжно-рожевий колір є лише в Китаї. До того ж я побачив китайську монету на вашому годинниковому ланцюжку, й мені все відразу стало зрозуміло.

Містер Джейбз Вільсон гучно розсміявся.

От воно що! - сказав він. - Але я був подумав, що то бозна-яка премудрість, аж тепер бачу, як це просто!

Мені здається, Ватсоне, - мовив Холмс, - що я припустився помилки, пояснивши все це вам. Як ви знаєте, «omne ignotum pro magnifico», і моя скромна слава розвіється як дим, коли я буду таким відвертим... Чи знайшли ви оголошення, містере Вільсоне?

Так, знайшов, - відповів той, тримаючи товстий червоний палець посередині сторінки. - Ось воно. З нього все це й почалося. Якщо бажаєте, прочитайте самі, сер.

Я взяв у нього газету й прочитав:

Спілка рудих

«На виконання заповіту покійного Ієзекії Гопкінса з Лебанона, Пенсильванія, США, відкрито нову вакансію для члена Спілки, з платнею чотири фунти на тиждень за суто номінальну службу. Кожен рудоголовий чоловік, при здоровому глузді й добрій пам'яті, від двадцяти одного року, може виявитися для неї

придатним. Звертатися особисто до Дункана Росса щопонеділка, об одинадцятій годині, у контору Спілки, Фліт-стріт, Попс-Корт, 7».

Що це, в біса, може означати?! - скрикнув я, двічі прочитавши незвичайне оголошення.

Холмс тихо засміявся й зіщулився в кріслі, що було в нього явною ознакою найвищого задоволення.

Не таке вже й буденне оголошення, еге ж? - мовив він. - Тож, містере Вільсоне, розкажіть-но з самого початку все про себе, про свою челядь і про те, як оце оголошення втрутилось у вашу долю. А ви, докторе, запишіть, що це за газета й коли її видано.

«Морнінґ Кронікл» за 27 квітня 1890 року. Рівно два місяці тому.

Чудово. Прошу, містере Вільсоне.

Добре. Як я вже розповідав вам, містере Шерлоку Холмсе, - мовив Джейбз Вільсон, витираючи чоло, - я маю невелику позичкову касу на площі Сакс-Кобурґ, біля Сіті. Справа ця не така вже й вигідна, тож в останні роки мені ледве вистачало на прожиток. Колись я наймав двох помічників, а тепер маю лише одного; на нього в мене теж не стало б грошей, та він погодився працювати за половину платні, аби лиш чогось у мене навчитися.

Як звати того догідливого юнака? - спитав Шерлок Холмс.

Його звуть Вінсент Сполдінґ, і він далеко вже не юнак. Важко сказати, скільки йому років. Меткішого помічника мені й не знайти, містере Холмсе, тож я чудово розумію, що в іншому місці він міг би заробляти вдвічі більше, ніж у мене. Однак, якщо він задоволений, навіщо мені втокмачувати йому думки про це?

-Айсправді, навіщо? Вам просто поталанило з помічником, що бере платню, нижчу від звичайної. Таких людей у його віці нечасто зустрінеш. Цей ваш помічник, здається мені, не менш цікавий, ніж оте оголошення!

Але має він і свої вади, - вів далі містер Вільсон. - Ніколи не бачив людини, яка б стільки фотографувала. Клацає отим апаратом, коли треба працювати, а тоді шусть у підвал, мов кріль у нору, й проявляє там свої знімки. Це найголовніша його вада, проте працівник він добрий і мені нема за що йому дорікати.

Він і досі, напевно, служить у вас?

Так, сер. Він та ще чотирнадцятилітнє дівча, що сяк-так куховарить і прибирає, - оце і вся моя челядь, бо я вдівець і ніколи не мав дітей. Живемо ми дуже скромно, сер, - усі троє, - дах над головою є, борги повертаємо вчасно, - чого ще нам треба?

Це оголошення було першим, що порушило наше звичне життя. Якраз вісім тижнів тому Сполдінґ заходить до контори з оцією газетою в руці й каже:

«От, містере Вільсоне, якби Господь дав мені руде волосся!»

«А навіщо?» - питаю я.

«Подивіться-но, - каже він, - у Спілці рудих є вільне місце. Той, хто посяде його, матиме добрий заробіток, і зрозуміло, що місць там більше, ніж людей, - тож

довірені особи й сушать собі мізки, куди подіти зайві гроші. Якби моє волосся могло міняти свій колір, як хоче, я нізащо не проминув би такого тепленького місця».

«А що воно таке, та Спілка рудих?» - спитав я. - Бачте, містере Холмсе, я завзятий домувальник, бо мені не доводиться бігати й шукати клієнтів, тож я по кілька тижнів не виходжу за поріг. Отож я мало знаю про те, що діється в світі, і завжди радий новині.

«Невже ви ніколи не чули про Спілку рудих?» - питає він, витріщивши на мене очі.

«Ніколи».

«Дивно, адже ви цілком підходите для їхньої вакансії!»

«А що це може мені дати?» - спитав я.

«Не більше, ніж сотню-дві фунтів на рік, зате робота в них легка й не заважає людині займатися чимось іншим».

Звичайно ж, самі розумієте, я нашорошив вуха, бо справа моя останнім часом не приносила великих грошей, і зайвих сто - двісті фунтів були мені б якраз до речі.

«Розкажіть-но мені все про ту Спілку», - попросив я.

«Гаразд, - мовив він, показуючи оголошення, - як ви самі бачите, в Спілці є вільне місце, а ось і адреса, за якою ви можете довідатися про все. Як я чув, цю Спілку заснував американський мільйонер Ієзекія Гопкінс, чоловік дивакуватий. Він сам був рудоголовий і дуже шанував усіх рудих - перед смертю передав до рук своїх довірених осіб велику суму грошей із наказом підшукати на ці кошти вигідні місця для тих, чиє волосся такого самого кольору, як у нього. Я чув, що платня там добра, а роботи дуже мало».

«Але ж, - мовив я, - є мільйони рудих, що хотіли б посісти те місце».

«Не так багато, як вам здається, - відповів він. - Подивіться-но, оголошення звернене лише до лондонців, і до того ж дорослих. Цей американець провів свої молоді літа в Лондоні й хотів би вчинити щось добре для свого рідного міста. До того ж чув я, що туди не варто зголошуватися тим, у кого волосся чи ясно-руде, чи темно-руде, чи будь-яке іще, крім яскравого, сліпучого, полум'яно-рудого. Тож якщо хочете спробувати, містере Вільсоне, то підіть до них; проте не знаю, чи варто вам кидати свою справу заради отих кількох сотень фунтів».

Як ви й самі, джентльмени, бачите, моє волосся має такий яскравий, багатий колір, що якби дійшло до якогось змагання рудих, я виграв би неодмінно. Вінсент Сполдінґ, який багато знав про цю справу, міг стати мені в пригоді, тож я наказав йому зачинити на весь день віконниці й піти зі мною разом. Він дуже зрадів, що сьогодні йому не доведеться працювати; ми зачинили контору й пішли за адресою, зазначеною в оголошенні.

Гадаю, що мені більш ніколи не доведеться такого побачити, містере Холмсе. З півночі, півдня, сходу, заходу - звідусюди всі, хто мав би хоч одну руду волосинку на голові, зійшлися до Сіті за оголошенням. Усю Фліт-стріт заполонив рудоголовий натовп, а Попс-Корт виглядав, як крамарський візок із помаранчами. Мені ніколи й на думку не спадало, що в усій нашій країні є стільки рудих і всі вони зберуться тут через якесь одне оголошення. Тут були всі зразки рудого кольору -

солом’яний, цитриновий, помаранчевий, цеглястий, глинястий, колір жовчі, колір шерсті ірландських сетерів; щоправда, як казав Сполдінґ, справжнього живого, полум’яно-рудого кольору там було не так уже й багато. Побачивши увесь цей натовп, я просто впав у відчай, але Сполдінґ і чути про це не схотів. Не знаю вже, як це йому вдалося, але він протискувався й проштовхувався крізь натовп так спритно, що ми швидко опинилися на сходах, які вели до контори. По сходах немовби текло два людські потоки - хтось піднімався, повен надії, хтось повертався засмучений... Ми протиснулися вперед і невдовзі опинилися в конторі.

Надзвичайно цікава історія, - мовив Холмс, коли його клієнт зупинився, щоб освіжити пам’ять, нюхнувши добру порцію тютюну. - Продовжуйте, будь ласка, свою розповідь.

У конторі не було нічого, крім двох дерев’яних стільців та ще соснового столу, за яким сидів маленький чоловічок, ще рудіший за мене. Він кидав кілька слів кожному з відвідувачів, що підходили до нього, й щоразу знаходив якусь ваду й бракував їх. Напевно, зайняти те місце було не так уже й просто. Проте, коли ми підійшли до чоловічка, він зробився набагато привітнішим до мене, ніж до всіх інших, і, тільки-но ми увійшли, замкнув двері, щоб переговорити з нами сам на сам.

«Це містер Джейбз Вільсон, - сказав мій помічник, - і він хотів би посісти місце в Спілці».

«І він цілком гідний того, - відповів чоловічок. - Він підходить за всіма вимогами. Я й не пригадаю, коли ще бачив таке чудове волосся!»

Він ступив крок назад, схилив голову набік і роздивлявся на моє волосся так довго, що мені стало ніяково. Потім несподівано підскочив до мене, схопив мою руку й палко привітав з успіхом.

«Зволікати далі було б злочином, - мовив він, - і все-таки, сподіваюся, ви пробачите мені, якщо я вживу деякі застережні заходи».

Говорячи це, він вчепився у моє волосся й смиконув так, що я аж скрикнув з болю.

«У ваших очах сльози, - сказав він, пускаючи мене. - Тож усе як слід. Доводиться бути обережними: адже нас двічі обдурили з перукою і одного разу - з фарбою. А про витівки з шевською ваксою я можу розповісти вам таке, що ви й зовсім зневіритеся в людській натурі».

Він ступив до вікна й гукнув на весь голос, що місце зайняте. Знизу долинув стогін розчарування, натовп почав розпливатися в усі боки, аж поки довкола не залишилося жодного рудого, крім мене та наймача.

«Моє ім’я, - сказав він, - містер Дункан Росс, і я теж отримую пенсію з коштів нашого шляхетного добродійника. Чи одружені ви, містере Вільсоне? Чи маєте родину?»

Я відповів, що не маю.

«Боже мій, - сумно мовив він, - це ж так важливо! Як шкода чути це від вас! Наша Спілка, звичайно ж, повинна не тільки підтримувати рудих, а й сприяти їхньому розмноженню. Яке нещастя, що ви неодружені!»

Почувши таке, містере Холмсе, я засмутився, бо злякався, що не посяду місця, але той, подумавши кілька хвилин, врешті сказав, що все буде гаразд.

«Для будь-кого іншого, - пояснив він, - це було б фатальним, але людині з таким волоссям, як ваше, слід піти назустріч. Коли ви зможете взятися до виконання своїх нових обов'язків?»

«Не можу сказати, - мовив я, - адже я маю ще свої власні справи».

«Не хвилюйтеся, містере Вільсоне! - сказав Вінсент Сполдінґ. - Я впораюся з ними й без вас».

«З котрої й до котрої години я маю працювати?» - спитав я.

«З десятої до другої».

У позичкових касах найголовніша робота припадає на вечір,містере Холмсе, особливо В четвер і в п'ятницю - перед ТИМ, Як люди дістають платню; тож я й вирішив, що заробляти якусь дещицю ще й вранці було б непогано. Я знав, що помічник мій - людина певна і зможе в усьому мене заступити.

«Це мені цілком підходить, - сказав я. - А платня?»

«Чотири фунти на тиждень».

«А робота?»

«Робота суто номінальна».

«Що ви маєте на увазі - суто номінальна?»

«Увесь робочий час ви повинні перебувати в конторі чи принаймні в будинку, де вона міститься. Якщо ви в цей час кудись вийдете, то втратите місце. Заповіт на цьому особливо наполягає. Коли ви хоч один раз залишите контору в робочий час, це означатиме, що ви не виконали наших вимог».

«Якщо це лише чотири години на добу, то мені й на думку не спаде виходити з контори», - сказав я.

«Візьміть це до уваги, - відповів містер Дункан Росс, - ніяких хвороб, справ чи ще чогось. Ви маєте увесь час перебувати на місці, інакше втратите посаду».

«А щодо роботи?»

«Вам треба буде переписувати Британську енциклопедію. У цій шафі - перший том. Чорнило, пера й вимочки ви повинні роздобути самі, а ми надаємо вам оцей стіл зі стільцем. Чи можете ви взятися до роботи завтра?»

«Звичайно», - відповів я.

«Тоді до побачення, містере Джейбзе Вільсоне, й дозвольте мені ще раз привітати вас зі щасливим здобуттям такої важливої посади».

Він уклонився мені, й ми з помічником пішли; я не знав, що мені й подумати, що сказати, - так я зрадів своєму щастю.

Цілий день мені не виходила з думки ця історія, але під вечір я знову занепав духом: я майже переконав себе, що все це, напевно, якесь шахрайство, хоч і не міг здогадатися, якою може бути його мета. Здавалося неймовірним, що хтось міг

зробити такий заповіт і що хтось ладен платити такі гроші за таку дурну роботу, як переписування Британської енциклопедії. Вінсент Сполдінґ як міг підбадьорював мене, але, лягаючи спати, я твердо вирішив відмовитися від цієї посади. Вранці, однак, я подумав, що варто було б хоч піти подивитися, купив на пенс пляшечку чорнила й, захопивши перо та сім великих аркушів паперу, вирушив до Попс-Корту.

На мій подив і радість, там усе було як слід. Стіл був уже готовий для роботи, і містер Дункан Росс чекав, коли я візьмуся донеї. Він звелів мені розпочати з літери «А» й пішов, проте часом заходив до мене подивитися, чи все гаразд. О другій годині він попрощався зі мною, похвалив за те, що я встиг переписати так багато, й зачинив за мною двері контори.

Так тривало щодня, містере Холмсе, і в суботу наймач вийняв і поклав на стіл чотири золоті соверени - мою тижневу платню. Так само було й другого тижня, і третього. Щоранку я приходив туди о десятій, і щодня виходив звідти о другій. Згодом містер Дункан Росс почав заглядати до мене лише раз на день, а потім і взагалі перестав з'являтися. Але ж, звичайно, я й подумати не міг вийти кудись із кімнати, бо не знав, коли саме він може зайти; а що посада моя була вигідна й цілком мене влаштовувала, я не хотів ризикувати нею.

Так проминуло вісім тижнів; я переписав статті про Абатів, Армію, Артилерію, Архітектуру, Аттику й сподівався невдовзі перейти до літери «Б». Я накупив багато паперу й заповнив своєю писаниною всю полицю. Аж раптом усе це скінчилося.

Скінчилося?

Так, сер. Саме сьогодні вранці. Я прийшов на роботу, як і завжди, о десятій годині, але двері було зачинено й замкнено, й на них посередині було прибито шматочок картону. Ось він, подивіться самі.

І він простяг нам шматочок картону завбільшки з аркуш записника. Там було написано:

Спілку рудих розпущено 9 жовтня 1890 року

Ми з Шерлоком Холмсом довго роздивлялись на це коротке оголошення, тоді поглянули на засмучене обличчя нашого клієнта; смішне в цій пригоді переважило для нас усе інше, й ми обидва розреготалися.

Не бачу тут нічого смішного! - скрикнув клієнт, почервонівши по саме своє вогнисте волосся. - Якщо ви не здатні ні до чого, крім смішок із мене, я піду до когось іншого!

Ні, ні! - вигукнув Холмс, знову садовлячи його в крісло, з якого той щойно підхопився. - Я нізащо не хотів би відмовлятися від вашої справи. Вона надихає мене своєю незвичайністю. Прошу вибачення, але в ній справді є щось кумедне... То що ви зробили, коли знайшли на дверях оце оголошення?

- Я був приголомшений, сер. Я не знав, що робити. Звернувся до всіх навколишніх контор, але там ніхто нічого не знав. Тоді я пішов до господаря будинку, що мешкав на нижньому поверсі, й спитав, чи не знає він, що сталося зі Спілкою

рудих. Той відповів, що ніколи нічого про неї не чув. Тоді я запитав про містера Дункана Росса. Він сказав, що вперше чує таке ім'я.

«Це джентльмен з четвертого помешкання», - пояснив я.

«Рудий?»

«Так».

«То його звуть Вільям Моріс, - мовив він. - Це судочинець, що тимчасово наймав у мене кімнату, поки для нього не підшукають іншу. Він виїхав учора».

«Де я можу знайти його?»

«У новій конторі. Він залишив мені адресу. Ось: Кінґ'-Едвард-стріт, 17, біля собору Святого Павла».

Я поїхав за цією адресою, містере Холмсе, але там була протезна майстерня й ніхто не чув ані про містера Вільяма Моріса, ані про містера Дункана Росса.

І що ви зробили далі? - спитав Холмс.

Я повернувся додому, на площу Сакс-Кобурґ, і порадився із своїм помічником. Та він нічим не міг мені зарадити. Сказав лише, що треба почекати, може, мене повідомлять поштою. Але мені це не до душі, містере Холмсе. Я не хочу відступати без бою; тож коли почув, що ви можете дати пораду бідній людині, яка потребує допомоги, вирушив просто-таки до вас.

І дуже мудро вчинили, - мовив Холмс. - Прецікава з вами сталася історія, і я щасливий, що можу за неї взятися. З того, що ви розповіли мені, я зрозумів, що справа ця серйозніша, ніж здається спершу.

Авжеж, надто серйозна! - сказав містер Джейбз Вільсон. - Адже я втратив чотири фунти на тиждень.

Щодо вас особисто, - зауважив Холмс, - то вам нема за що дорікати цій незвичайній Спілці. Навпаки, ви заробили, як я пам'ятаю, понад тридцять фунтів, не кажучи вже про те, що набули знань про різні речі, які починаються з літери «А». Тож ви тут нічого не втратили.

Так, сер. Але мені хотілося б розшукати їх, дізнатися, хто вони такі й навіщо так пожартували з мене, якщо тільки це жарт. Проте ця витівка коштувала їм недешево - аж тридцять два фунти.

Що ж, спробуємо все це пояснити вам. Однак спершу - кілька запитань до вас, містере Вільсоне. Оцей ваш помічник, - той, що першим показав вам оголошення... чи давно він у вас працює?

До того часу працював десь із місяць.

Як він прийшов до вас?

За оголошенням.

Він один відгукнувся на нього?

Ні, десь із дванадцятеро.

Чому ви обрали саме його?

Бо він меткіший і не просив великої платні.

Лише половину, так?

Так.

Який він із себе, цей Вінсент Сполдінґ?

Невеличкий, кремезний, дуже жвавий. Ані волосинки на обличчі, хоч має років з тридцять. На чолі в нього біла цятка від кислоти.

Холмс схвильовано випростався в кріслі.

Так я й гадав, - мовив він. - А чи не помітили ви у нього в вухах дірочок від сережок?

Так, сер. Він казав мені, що це зробила йому якась циганка, коли він був ще малим.

Гм! - сказав Холмс і замислено поринув глибше в крісло. - Він і досі у вас?

Так, сер, я тільки-но його бачив.

Чи добре він працював, поки вас не було?

Не можу поскаржитися, сер. Щоправда, вранці в мене роботи небагато.

Чудово, містере Вільсоне. За день чи два я буду радий повідомити вас про все. Сьогодні субота, тож сподіваюся, що в понеділок ми знатимемо все...

Ну, Ватсоне, - мовив Холмс, коли наш відвідувач пішов, - що ви про це думаєте?

Нічого, - щиро відповів я. - Ця справа така таємнича!

Найчастіше, - сказав Холмс, - чим дивовижніша річ, тим менше в ній таємничого. Саме звичайні, прості злочини розгадувати найважче, так само, як найважче розпізнати людину з непримітним обличчям. Але з цією справою я не можу зволікати.

Що ви маєте намір робити? - запитав я.

Курити, - відповів він. - Ця загадка - якраз на три люльки, тож прошу вас хвилин із п’ятдесят зі мною не розмовляти.

Він зіщулився в кріслі, підібгавши худорляві коліна аж до свого яструбиного носа, й так сидів, заплющивши очі й виставивши вперед свою чорну глиняну люльку, схожу на дзьоб якогось химерного птаха. Я вже вирішив, що він заснув, та й сам почав дрімати, аж він несподівано скочив із крісла, мов людина, яка щось твердо вирішила, й поклав люльку на полицю каміна.

Сьогодні в Сент-Джеймс-Холлі грає Сарасате, - зауважив він. - Як ви гадаєте, Ватсоне, чи зможуть ваші пацієнти обійтися кілька годин без вас?

Сьогодні я вільний. Моя практика не забирає багато часу.

То візьміть свій капелюх, і їдьмо. Спершу мені треба до Сіті, а по дорозі десь попоїмо. До речі, в програмі концерту найбільше німецької музики, а вона мені більше до вподоби, ніж італійська чи французька. Вона спонукає до роздумів, а мені саме треба поміркувати. Ходімо!

Ми доїхали метрополітеном до Олдерсґейту, а далі коротка прогулянка привела нас до площі Сакс-Кобурґ, де й сталися ті дивні події, що про них ми почули вранці. Це був невеличкий сонний плац із чотирма рядами брудних двоповерхових цегляних будинків, вікна яких виходили на невеличкий садок, порослий бур'яном, серед якого декілька побляклих лаврових кущів уперто змагалися з просяклим димом повітрям. Три золочені кулі й бура вивіска з білим написом «Джейбз Вільсон» на будинку скраю свідчили, що тут і є заклад нашого рудоголового клієнта. Шерлок Холмс зупинився перед дверима й, схиливши голову набік, оглянув її очима, що яскраво блищали з-під напівстулених повік. Тоді неквапом пройшов вулицею туди й назад, уважно розглядаючи будинки, нарешті повернувся до позичкової каси, двічі або тричі гучно вдарив ціпком по бруківці, а відтак підійшов до дверей і подзвонив. Двері миттю відчинив явно насторожений, чисто поголений молодик і запросив нас увійти.

Дякую, - мовив Холмс. - Я хотів лише спитати, як дістатися звідси до Стренду.

Третя вулиця ліворуч, четверта праворуч, - хутко відповів помічник містера Вільсона й зачинив двері.

Спритний хлопець! - зауважив Холмс, коли ми відійшли вбік. - На мій розсуд, за спритністю він - четвертий на весь Лондон, а за хоробрістю, може, й третій. Я дещо чув про нього раніше.

Мабуть, - мовив я, - помічник містера Вільсона якось причетний до тієї таємниці зі Спілкою рудих. Я певен, що ви розпитували його про дорогу лише для того, щоб поглянути на нього.

Не на нього.

Тоді на що ж?

На коліна його штанів.

І що ж ви побачили?

Те, що й сподівався побачити.

А нащо ви стукали по бруківці?

Любий мій докторе, зараз треба спостерігати, а не розмовляти. Ми - розвідники у ворожому таборі. Ми дещо дізналися про площу Сакс-Кобурґ. Тепер огляньмо вулиці з іншого її боку.

Дорога, на якій ми опинилися, звернувши з площі Сакс-Кобурґ, відрізнялася від неї так само, як картина від свого зворотного боку. То була одна з найголовніших вулиць міста, яка з'єднувала Сіті з північчю й заходом. Усю дорогу заповнили два потоки екіпажів, що рухалися назустріч один одному, а по боках чорніли натовпи пішоходів, що поспішали. Важко було уявити собі, дивлячись на ряди розкішних крамниць та контор, що та вбога, порожня площа, яку ми щойно залишили, знаходиться позаду оцих самих будинків.

Погляньмо, - сказав Холмс, зупинившися на розі й оглядаючи весь ряд будинків. - Я хочу запам'ятати, як стоять ці будівлі. Вивчення Лондона - це моя пристрасть. Ось тютюнова крамниця Мортімера, далі - невелика газетна крамничка, Кобурзький відділ Міського й Приміського банку, вегетаріанський ресторан, каретне депо Мак-Фарлейна. А далі - вже наступний квартал. Отже, докторе,

наша робота скінчена, тепер можна й відпочити. Бутерброд, чашечка кави - й до країни скрипок, де всюди насолода, ніжність і гармонія, де нема рудоголових клієнтів, що надокучають нам своїми загадками.

Мій друг був пристрасним музикантом - і не лише здібним виконавцем, а й чудовим композитором. Цілий вечір він просидів у кріслі, невимовно щасливий, тихенько ворушачи своїми довгими, тонкими пальцями в такт музиці; його лагідна усмішка, замріяні зволожені очі аж ніяк не нагадували того Холмса-нишпорку, безжалісного й хитромудрого Холмса, який щохвилини був готовий полювати за злочинцями. Дивовижна вдача мого друга мала дві складові, і я часто думав про те, що його надзвичайна проникливість народилася в боротьбі з поетичним, задумливим настроєм, який був для нього найголовнішим. Через свою мінливу вдачу він постійно переходив від цілковитого розслаблення до найзапеклішого завзяття, і я добре знав, що він ніколи не бував твердішим, ніж у ті дні, коли з безжурним спокоєм заглиблювався в свої ноти й імпровізації. Але раптом його охоплювала справжня мисливська пристрасть, блискуча сила його думки зростала до інтуїції, й тим, хто не був знайомий із його методом, здавалося, що перед ними людина неабиякого розуму. Спостерігаючи за ним того дня, на концерті в Сент-Джеймс-Холлі, я побачив, як він увесь віддається музиці, й зрозумів, що на тих, за ким він полює, чекає біда.

Ви, напевно, збираєтеся додому, докторе, - сказав він після концерту.

Так, звичайно.

А в мене є ще одна справа, що забере кілька годин. Ця пригода на площі Кобурґ - річ дуже серйозна.

Серйозна? Чому?

Там готують великий злочин. Щоправда, я маю всі підстави вважати, що ми його відвернемо. Однак справа ускладнюється тим, що нині субота. Я хотів би, щоб ви допомогли мені цього вечора.

Коли саме?

О десятій, не раніш.

О десятій я буду на Бейкер-стріт.

Чудово. Але справа ця буде досить небезпечною, докторе, тож суньте в кишеню свій військовий револьвер. - Він помахав мені рукою, рвучко обернувся й миттю зник у натовпі.

Сподіваюся, що я не дурніший за інших, але коли маю справу з Шерлоком Холмсом, мене завжди пригнічує думка про власну недолугість. Адже я чув те саме, що й він, бачив те саме, що й він, проте він знає, мабуть, не лише те, що сталося, а й те, що має статися; тим часом мені вся ця пригода й далі здавалася незрозумілою та химерною. Повертаючись додому до Кенсинґтону, я пригадав і незвичайну розповідь рудого переписувача енциклопедії, й наші відвідини площі Сакс-Кобурґ, і лиховісні слова, з якими Холмс попрощався зі мною. Що це за нічна вилазка і навіщо я маю прийти озброєним? Куди ми підемо й що там робитимемо? Щоправда, Холмс натякнув, що цей чистюк - помічник власника позичкової каси - людина небезпечна, здатна на ризиковану гру. Але хоч як я намагався розв’язати

ці загадки, в мене нічого не виходило, тож я вирішив краще дочекатися ночі, яка мала все прояснити.

Було чверть на десяту, коли я вийшов з дому і, проминувши Гайд-парк та Оксфорд-стріт, опинився на Бейкер-стріт. Край тротуару стояли два кеби, і коли я увійшов до передпокою, то до мене долинули чиїсь голоси. У Холмсовій кімнаті я побачив двох чоловіків, з якими він жваво розмовляв. В одному з них я впізнав Пітера Джонса, поліційного агента, інший був високий, худорлявий чоловік із похмурим обличчям, у блискучому циліндрі й бездоганно чистому фраку.

Так! Наша компанія зібралася, - сказав Холмс, застібаючи свою жовтаво-зелену куртку й беручи з полиці важкий мисливський нагай. - Ватсоне, ви, здається, знайомі з містером Джонсом зі Скотленд-Ярду? Дозвольте відрекомендувати вас містерові Мерівезеру: він буде нашим товаришем у цій нічній пригоді.

Як бачите, докторе, ми знову полюємо разом, - поважно, за звичкою, мовив Джонс. - Наш друг добре вміє розпочати лови. Але для того, щоб уполювати звіра, йому потрібен старий пес.

Побоююсь, що ми вполюємо не звіра, а гуску, - похмуро кинув містер Мерівезер.

Можете цілком довіритися містеру Холмсу, - поважно промовив поліційний агент. - У нього свої власні методи, хоч і дещо абстрактні й химерні, як мені здається, але вони роблять із нього непоганого детектива. Правду кажучи, кілька разів траплялося так, як-от у справі з убивством Шолто й скарбами Аґри, що він мав рацію, а поліція - ні.

Якщо так, містере Джонсе, то все гаразд, - поблажливо мовив незнайомець. - І все-таки шкода, що я не зіграю сьогодні звичний робер. Це мій перший суботній вечір без карт за двадцять сім останніх років.

Гадаю, - сказав Шерлок Холмс, - що сьогодні ви виграєте ставку більшу, ніж будь-коли в картах, та й сама гра буде цікавіша. Ваша ставка, містере Мерівезере, - тридцять тисяч фунтів, а ваша, Джонсе, - людина, яку ви давно вже мрієте спіймати.

Джон Клей - убивця, крадій, грабіжник, фальшивомонетник! Він, містере Мерівезере, ще молодий, але першорядний злодій, і я з більшою охотою замкнув би наручники на його руках, ніж на будь-чиїх інших. Його дід був герцог королівської крові, а сам він навчався в Ітоні та Оксфорді. Мозок у нього так само витончений, як і пальці, і хоч ми щоразу натрапляємо на його сліди, знайти його самого нам ніяк не вдається. Одного тижня він чинить пограбування в Шотландії, а наступного вже збирає гроші на притулок у Корнвелі. Я ганяюся за ним уже кілька років, але не бачив ще жодного разу.

Сподіваюся, цієї ночі я буду радий познайомити вас із ним. Мені теж доводилося зо два рази стикатися з містером Джоном Клеєм, і я цілком згоден з вами, що то найспритніший злодій в Англії... Однак уже повернуло на одинадцяту й нам час вирушати. Якщо ви двоє візьмете перший кеб, ми з Ватсоном поїдемо в другому.

Усю довгу дорогу Шерлок Холмс не дуже поривався до розмови: він сидів у кебі, насвистуючи мелодії, які чув сьогодні на концерті. Подолавши нескінченний лабіринт освітлених газом вулиць, ми врешті дісталися Фаринґтон-стріт.

Тепер уже недалеко, - зауважив мій друг. - Цей Мерівезер - директор банку й зацікавлений у цій справі особисто. Гадаю, Джонс теж стане нам у пригоді. Славний хлопець, хоч і цілковитий простак у своєму фаху. Щоправда, в нього є одна гарна риса: він сміливий, мов бульдог, і причіпливий, як рак, - коли схопить кого своїми клешнями, то вже не відпустить. Ось ми й приїхали, нас уже чекають.

Ми зупинилися на тій самій гамірній вулиці, де були вранці. Заплативши візникам, пішли за містером Мерівезером, проминули якийсь вузенький коридор і прослизнули в бічні дверцята, які він відчинив для нас. Усередині був ще один маленький коридор, що впирався у важкі залізні двері. Відімкнувши їх, ми зійшли вниз кам'яними сходами, що привели нас до інших, таких самих дверей. Містер Мерівезер зупинився, засвітив ліхтар і повів нас темним коридором, де тхнуло землею; нарешті, проминувши ще одні, вже треті двері, ми опинилися у великому льосі чи підвалі, повному скринь і важких пак.

Потрапити сюди згори не так уже й легко, - зауважив Холмс, піднявши ліхтар і посвітивши.

Знизу теж, - мовив містер Мерівезер, ударивши ціпком по плитах, якими було вистелено підлогу. - Хай йому біс, звук такий, неначе там порожнеча! - вигукнув він із подивом.

Мушу попросити вас говорити трохи тихше, - невдоволено сказав Холмс. - Через вас усю нашу справу може спіткати невдача. Чи можу я попросити вас присісти на якусь із цих скринь і не заважати нам?

Поважний містер Мерівезер з ображеним виглядом умостився на скрині, а Холмс, ставши на коліна, з ліхтарем та лупою взявся розглядати щілини між кам'яними плитами. За хвилину, напевно, цілком задоволений, він знову підвівся й сховав лупу в кишеню.

Ми ще маємо принаймні годину, - зауважив він, - бо вони навряд чи візьмуться до роботи, поки вельмишановний власник каси не піде спати. А тоді вони не марнуватимуть ані хвилини, адже чим швидше вони впораються, тим більше часу матимуть, щоб сховатися. Зараз, докторе, - як ви вже, звичайно, здогадалися, - ми в сховищі міського відділу одного з найголовніших лондонських банків. Містер Мерівезер - голова правління банку, й він пояснить вам, чому саме тепер найнахабніші з лондонських злочинців надто вже цікавляться цим сховищем.

Тут зберігається наше французьке золото, - прошепотів директор. - Ми вже не раз діставали попередження, що його намагатимуться викрасти.

Ваше французьке золото?

Так. Кілька місяців тому нам знадобилися обігові кошти, й ми позичили тридцять тисяч наполеондорів у Французькому банку. Пізніше, щоправда, потреба в грошах минула, й нам не довелося навітьїх розпакувати, тож вони й досі лежать тут. У скрині, на якій я сиджу, дві тисячі наполеондорів, перекладених фольгою. Нечасто трапляється так, щоб в одному відділі банку зберігалося стільки золота, й директори, звичайно, хвилюються.

Вони мають на те підстави, - зауважив Холмс. - А тепер нам час приготуватися. Сподіваюся, що за годину все буде скінчено. Доведеться вам, містере Мерівезере, затулити цей ліхтар чимось темним.

І сидіти потемки?

Побоююсь, що так. Я взяв із собою колоду карт і гадав, що ми могли б зіграти один робер, адже нас тут четверо. Але я бачу, що ворог підготувався як слід, тож залишити світло було б небезпечно. Насамперед нам треба зайняти свої місця. Люди вони відчайдушні, й хоч ми захопимо їх зненацька, вони можуть завдати нам прикрощів, якщо ми не будемо обережні. Я сховаюся за цією скринею, а ви - за отими. Коли я спрямую на них світло, швидко хапайте їх. Якщо вони стрілятимуть, Ватсоне, стріляйте у відповідь без вагань.

Я дістав свій револьвер, зарядив його й поклав на дерев'яну скриню, а сам сховався за нею. Холмс затулив ліхтар, і ми опинилися в темряві - такого глухого мороку я ніколи ще не знав. Щоправда, дух розпеченого металу нагадував, що ліхтар не погашено і світло може спалахнути щомиті. Нерви мої від чекання були вкрай напружені, а темрява й холодна вогкість підвалу зовсім пригнічували мене.

Вони мають лише один шлях для втечі, - прошепотів Холмс. - Назад, крізь будинок на площі Сакс-Кобург. Сподіваюся, ви зробили все, про що я просив вас, Джонсе?

Біля дверей вартують інспектор і два полісмени.

Отже ми позатикали всі дірки. Тепер залишається тільки мовчати й чекати.

Як довго тяглося чекання! Потім я дізнався, що минула лише година з чвертю; але тоді мені здавалося, що ніч уже скінчилася й надворі світає. Мої ноги заклякли й нили від болю, та я боявся навіть поворухнутись; нерви мої напружилися до краю, а слух так насторожився, що я, хоч нічого й не чув, крім дихання своїх товаришів, усе ж міг відрізнити глибокі, важкі віддихи огрядного Джонса від тонкого, з присвистом, дихання директора банку. Зі свого місця я міг бачити лише частину підлоги. Раптом очі мої помітили мерехтіння світла.

Спочатку то була слабенька іскра під кам'яними плитами. Вона швидко витяглась у жовту смужку, а далі в підлозі без жодного звуку з'явилася щілина, в яку просунулася рука - біла, немовби жіноча. Десь із хвилину ця рука, ворушачи пальцями, стирчала з самої середини світлої щілини. Потім вона зникла - так само раптово, як і з'явилася, - і все знов огорнула темрява, лише слабеньке світло пробивалося з-поміж плит.

Проте тривало це лише мить. Із різким, гучним рипінням одна з широких білих плит перевернулась, і відкрився чотирикутний отвір, з якого блиснуло світло ліхтаря. Звідти виглянуло чисто виголене, хлоп'яче обличчя; незнайомець пильно озирнувся, тоді сперся обома руками об краї отвору й почав підтягуватись: спершу показалися плечі, далі стан, а потім у підлогу вперлося коліно. За хвилину він уже стояв коло отвору й допомагав вилізти своєму товаришеві - маленькому й верткому, як і він сам, із блідим обличчям та копицею вогнисто-рудого волосся.

Все гаразд, - прошепотів він. - Зубило й торби в тебе? Хай йому біс!.. Стрибай, Арчі, стрибай, я викручуся!

Шерлок Холмс вискочив із засідки й схопив незнайомця за комір. Інший шуснув у діру, і я почув тріск тканини, яка розірвалася, коли Джонс намагався його

впіймати. У світлі ліхтаря блиснула цівка револьвера, але Холмсів мисливський нагай хльоснув молодика по руці, і пістолет дзенькнув об кам'яну підлогу.

Не варто, Джоне Клею, - лагідно сказав Холмс. - Ви в пастці.

Бачу, - відповів той із цілковитим спокоєм. - Але з моїм приятелем усе гаразд, ви лише обірвали йому полу піджака.

Біля дверей на нього чекають троє, - мовив Холмс.

Он воно як? Що ж, чудова робота! Вітаю вас.

А я - вас, - відповів Холмс. - Ця ваша витівка з рудими вдала й оригінальна.

Зараз ви побачитеся зі своїм приятелем, - мовив Джонс. - Він швидко шастає по норах, не те, що я. А тепер стійте-но спокійно, поки я надіну на вас наручники.

Заберіть геть свої брудні руки! - вигукнув наш полонений, коли наручники клацнули на його зап'ястках. - Вам, напевно, невідомо, що в моїх жилах тече королівська кров. Будьте добрі називати мене «сер» і додавати «зробіть ласку».

Добре, - усміхнувся Джонс. - Зробіть ласку, сер, підніміться нагору, де чекає кеб, який відвезе вашу ясновельможність до поліційної дільниці.

Отак краще, - спокійно промовив Джон Клей і, гордовито кивнувши нам головою, безжурно пішов під пильним оком детектива.

Містере Холмсе, - сказав містер Мерівезер, коли ми вийшли за ним із підвалу, - слово честі, я не знаю, як наш банк може віддячити вам. Нема ніякого сумніву, що вам пощастило відвернути й зупинити одне з найбільших, як на мене, пограбувань банку.

Я мав свої порахунки до містера Джона Клея, - відповів Холмс. - Сьогодні я трохи витратився на цю справу, тож гадаю,що ваш банк це мені відшкодує, а щодо всього іншого, то я вже винагороджений тим, що пережив цю надзвичайну з усіх поглядів пригоду й почув цікаву розповідь про Спілку рудих.

* * *

Бачте, Ватсоне, - почав він уранці, коли ми сиділи на Бейкер-стріт, попиваючи віскі з содовою, - мені з самого початку було цілком зрозуміло, що мета того химерного оголошення про Спілку й переписування енциклопедії лише одна - щодня виманювати з дому на кілька годин недоумкуватого власника позичкової каси. Спосіб, який вони обрали, звичайно, видається дивним, але завдяки йому вони чудово досягли свого. Увесь цей план, без сумніву, підказав Клеєвій натхненній уяві колір волосся його спільника. Чотири фунти на тиждень - добра принада для Вільсона, а що для них такі гроші, коли вони сподівалися на тисячі! Тож вони дали оголошення, один шахрай тимчасово найняв контору, другий шахрай підмовив свого господаря піти туди, і обидва дістали змогу щоранку залишатися в будинку самі. Тільки-но я почув, що помічник задоволений половинною платнею, як зрозумів, що на те є суттєві причини.

Але як ви змогли розгадати їхній задум?

Якби в домі були жінки, я підозрював би звичайнісіньку інтрижку. Але жінок там немає, справа господаря - дрібна, та й у домі немає нічого такого, що потребувало б серйозних приготувань. Отже, це мало бути щось поза домом. Але

що саме? Я згадав про захоплення помічника фотографією, про те, що він без кінця шастає в підвал. Підвал! Ось ключ до цієї заплутаної справи. Я дещо спитав про цього таємничого помічника й побачив, що маю справу з найбільш наполегливим і відчайдушним лондонським злочинцем. Він щось робив у підвалі, - щось таке, що забирало в нього щодня багато часу, і так поспіль два місяці. Що ж то могло бути? Гадаю, лише одне - підкоп до якогось іншого будинку.

Ось яких висновків я дійшов, перш ніж ми відвідали місце тих подій. Ви були здивовані, коли я стукав ціпком по бруківці. А я лише хотів дізнатися, куди той підкоп веде - чи перед будинок, чи позад нього. Спереду підкопу не було. Тоді я подзвонив до каси, і, як я й сподівався, мені відчинив помічник. У нас із ним уже бували сутички, проте в обличчя ми ніколи один одного не бачили. Та й цього разу я на його обличчя не дивився. Я хотів побачити його коліна. Ви й самі, напевно, помітили, які в нього були брудні, пом'яті й потерті на колінах штани. Отже, він увесь цей час копав

землю. Зоставалося з'ясувати, куди веде його підкоп. Я звернув за ріг, побачив Сіті, вивіску Міського й Приміського банку і зрозумів, що розв'язав цю загадку. Коли після концерту ви поїхали додому, я подався до Скотленд-Ярду й до голови правління банку; наслідки ви побачили самі.

А як ви дізналися, що пограбування заплановане саме цієї ночі? - спитав я.

Коли вони зачинили контору своєї Спілки, це означало, що їх більше не турбує, чи містер Джейбз Вільсон удома, чи ні, - їхній підкоп був готовий. Звичайно, гаяти часу вони не могли, адже хтось міг побачити підкоп чи перевезти золото в якесь інше місце. Субота видалася їм найзручнішим днем, бо вони мали б іще два дні на втечу. З усього було зрозуміло, що це має статися найближчої ночі.

Ваші міркування бездоганні! - вигукнув я в щирому захваті. - Такий довгий ланцюг висновків, і кожна ланка - чистісінька правда!

Це врятувало мене від нудьги, - відповів він, позіхаючи. - На жаль, я відчуваю, що вона знову змагає мене! Моє життя - самі лише зусилля врятуватися від сумної буденщини. Такі маленькі загадки хоч трохи допомагають мені.

Ви справжній добродійник людства, - мовив я.

Холмс знизав плечима.

Так, мабуть, я й справді роблю щось корисне, - зауважив він. - Однак «L'homme c'est rien — l'oeuvre c'est tout», як писав Ґюстав Флобер у листі до Жорж Занд.

Встановлення особи

Любий мій друже, - мовив Шерлок Холмс, коли ми сиділи біля каміна в нашому помешканні на Бейкер-стріт, - життя незрівнянно дивовижніше в порівнянні з тим, що здатна створити людська уява. Нам і не думку не спало б чимало таких речей, які насправді є найбанальнішими. Якби ми могли, взявшись за руки, вилетіти з вікна й, кружляючи над величезним містом, обережно піднімати дахи й зазирати всередину будинків, то поряд із незвичайними збігами, задумами, непорозуміннями, дивовижними подіями, що прокладають собі шлях крізь покоління й призводять до найнесподіваніших наслідків, усе наше письменство з

його умовністю й заздалегідь визначеними розв'язками видалося б нам нецікавим і застарілим.

Ви все ж таки не переконали мене, - відповів я. - Ті випадки, що про них ідеться в газетах, описані звичайно з відвертими й брутальними подробицями. Натуралізм у наших поліційних повідомленнях доведений до крайнощів, та це не надає їм, правду кажучи, ані привабливості, ані таланту.

Щоб домогтися справжньої правдивості, потрібні ретельний відбір і стриманість, - зауважив Холмс. - Оцього якраз і бракує поліційним повідомленням, де набагато більше місця відведено всіляким розбалакуванням мирового судді, ніж подробицям, у яких уважний спостерігач і помітить суть усієї справи. Повірте мені, що немає нічого незвичайнішого за звичність.

Я всміхнувся й хитнув головою.

Зрозуміло, чому ви так гадаєте, - мовив я. - Авжеж, у вашому становищі приватного порадника й помічника для всіх, хто в чомусь остаточно заплутався, ви завжди маєте справу з різними дивними та химерними речами. Однак краще, - я взяв з підлоги ранкову газету, - влаштуймо практичний іспит. Ось перший-ліпший заголовок, що трапився мені на очі: «Жорстокість чоловіка щодо жінки». Тут є півколонки тексту, але я знаю й не читаючи, що все це мені добре відомо. Тут є, звичайно ж, інша жінка, пияцтво, бійки, синці, співчуття сестри або господині помешкання. Навіть найбездарніший писака не зміг би вигадати нічого звичнішого.

Побоююсь, що приклад ваш - невдалий, як і всі ваші докази, - мовив Холмс, беручи газету й проглядаючи її. - Це справа про Дандесове розлучення, й сталося так, що я прояснював певні дрібні обставини, пов'язані з нею. Чоловік цей був непитущим, ніякої іншої жінки не мав, а скарга полягала в тому, що він узяв собі за звичку щоразу після їди виймати з рота штучну щелепу й шпурляти нею в дружину; правду кажучи, це навряд чи спало б на думку якомусь борзописцеві. Візьміть краще понюхайте тютюну і признайтеся, що приклад ваш - невдалий.

Він простяг мені старовинну золоту табакерку з великим аметистом на вічку. Ця коштовна річ була такою чужою для його простих і скромних звичок, що я не втримався, аби не запитати про неї.

Так, - сказав він, - я й забув, що не бачився з вами кілька тижнів. Це невеличкий подарунок від богемського короля на знак подяки за мою допомогу в пригоді з паперами Ірен Адлер.

А перстень? - спитав я, поглядаючи на чудовий діамант, що мерехтів у нього на пальці.

Дарунок від голландської королівської родини; але справа ця така дражлива, що я не можу довірити її навіть вам, хоч ви й мали люб'язність занотувати одну чи дві з моїх маленьких загадок. А чи маєте ви зараз якісь із них на руках? - зацікавлено спитав я.

Так, із десять чи дванадцять, але жодної по-справжньому цікавої. Тобто всі вони, розумієте, по-своєму важливі, але для мене тут немає нічого прикметного. Я, бачте, виявив, що саме незначні справи надають простір для спостережень, для ретельного розгляду причин та наслідків, що найпривабливіше в розслідуванні.

Великі злочини найчастіше бувають простими, бо приводи для них звичайно зрозуміліші. А серед цих справ, окрім хіба що однієї, про яку мене повідомили з Марселя, - нічого прикметного. А втім, уже за кілька хвилин мені може трапитися щось цікавіше, бо, якщо не помиляюся, сюди прямує одна з наших клієнток.

Він підвівся зі свого крісла і став біля вікна, дивлячись на тиху, сіру лондонську вулицю. Позирнувши через його плече, я побачив, що на тому боці вулиці стоїть висока жінка з важким хутряним боа на шиї й великою кудлатою червоною пір'їною на капелюсі з широкими крисами, кокетливо, по-девонширському, зсунутому набік. З-під цього розкішного убору вона боязко позирала на наші вікна, погойдуючись усім тілом то назад, то вперед і схвильовано смикаючи пальцями застібку на рукавичці. Раптом, немов той плавець, що стрибає з берега у воду, вона рвучко кинулася через вулицю, і ми почули різкий дзвоник.

Мені добре знайомі ці прикмети, - сказав Холмс, кидаючи недопалок у вогонь. - Нерішучість біля дверей завжди свідчить про сердечні справи. Вона хоче попросити поради, але не насмілюється, бо справа надто вже тонка. Проте й тут буває по-різному. Якщо жінку образили надто глибоко, вона не вагається і звичайно обриває дзвінок. Тут також можна говорити про любовну історію, але ця дівчина не так розлючена, як засмучена чи стривожена. Аж ось і вона сама й розвіє наші сумніви.

Щойно він це сказав, як у двері хтось постукав і хлопчина-лакей в уніформі з начищеними ґудзиками доповів нам про прихід міс Мері Сазерленд; тим часом сама ця леді вже видніла позаду його маленької чорної постаті, мов великий купецький корабель, що під усіма вітрилами йде слідом за лоцманським човником. Шерлок Холмс привітав її із звичною своєю невимушеною ґречністю і, зачинивши двері й посадивши дівчину в крісло, пильно й водночас замислено оглянув її.

Чи не здається вам, - сказав він, - що вашому зорові так багато друкувати на машинці трохи шкідливо?

Так, спочатку я втомлювалася, але тепер друкую сліпим методом, - відповіла вона, аж раптом, вловивши зміст Холмсових

слів, здригнулася й глянула на нього зі страхом та подивом, що відбився на її широкому, лагідному обличчі.

Ви десь чули про мене, містере Холмсе?! - вигукнула вона. - Звідки ви можете все це знати?

Не дивуйтеся, - відповів, сміючись, Холмс, - знати все - то мій фах. Скажу вам відверто, я сам привчив себе бачити те, чого не помічають інші. Навіщо ж ви прийшли до мене за порадою?

Я прийшла до вас, сер, бо чула про вас від місіс Етерідж, чоловіка якої ви так швидко відшукали, коли вже всі, й навіть поліція, вважали його мертвим. Містере Холмсе, я так хочу, щоб ви допомогли й мені! Я небагата, але маю стофунтову ренту й до того ж дещо заробляю друкуванням на машинці, тож я ладна віддати все, аби лише дізнатися, що сталося з містером Госмером Ейнджелом.

Чому ви так поспішали до мене за порадою? - спитав Шерлок Холмс, стуливши кінчики пальців і втупившись очима в стелю.

На простакуватому обличчі міс Мері Сазерленд знову промайнув переляк.

Я справді поспішала, просто-таки вилетіла з дому, - мовила вона, - бо мене так розлютило те, як містер Віндібенк, мій батько, все це сприйняв! Він не бажав іти ані до поліції, ані до вас, та все казав, що нічого страшного, мовляв, не сталося, - тож я не стерпіла, одяглася нашвидкуруч і вирушила до вас.

Ваш батько? - сказав Холмс. - Напевно, ваш вітчим, бо в нього інше прізвище.

Так, це мій вітчим. Я називаю його батьком, хоч це й смішно, бо він старший від мене на п’ять років і два місяці.

А мати ваша жива?

Так, мати жива й здорова. Я не дуже раділа, містере Холмсе, коли вона знову вийшла заміж, та ще так швидко після батькової смерті, й до того ж за чоловіка, що років на п’ятнадцять молодший за неї. Батько мав бляхарню на Тотенгем-Корт-Роуд і залишив це вигідну справу матері, яка й повела її разом з містером Гарді, старшим майстром. Проте коли в нас з’явився містер Віндібенк, він змусив її продати майстерню, бо йому, - комівояжерові з продажу вина, - це, бачте, не личить. Вони взяли за неї чотири тисячі сімсот фунтів, хоча батько, якби був живий, продав би її дорожче.

Мені здавалося, що Шерлокові Холмсу скоро набридне ця безладна й незграбна розповідь; проте він слухав із величезною увагою.

То ваш особистий прибуток, - запитав він, - надходив від цієї бляхарні? Ні, сер. Я живу з коштів, які залишив мені дядько Нед з Окленда. Це новозеландські папери, чотири з половиною відсотки річних. Усього дві тисячі п’ятсот фунтів, але я одержую лише відсотки.

Ви надзвичайно зацікавили мене, - мовив Холмс. - Дістаючи сто фунтів на рік і до того ж працюючи, ви, безперечно, могли б подорожувати чи дозволяти собі інші розваги. Гадаю, що самотня леді може чудово прожити на відсотки в шістдесят фунтів.

Гадаю, що мені вистачило б і меншого, містере Холмсе, але ж ви розумієте, що, поки я живу зі своєю родиною, не хочу, щоб вона мала через мене клопіт, і віддаю гроші. Звичайно ж, це лише до певного часу. Містер Віндібенк кожні три місяці одержує мої кошти й передає їх матері, а я непогано заробляю собі на прожиток друкуванням на машинці. Я беру два пенси за сторінку, а мені часто вдається друкувати по п’ятнадцять - двадцять сторінок на день.

Ви досить чітко змалювали мені своє становище, - мовив Холмс. - Це мій друг, доктор Ватсон; при ньому ви можете говорити так само вільно, як і зі мною наодинці. А тепер, будь ласка, розкажіть нам про ваші стосунки з містером Госмером Ейнджелом.

Обличчя міс Сазерленд спалахнуло, вона почала нервово смикати край свого жакета.

Вперше я зустріла його на монтерській вечірці, - сказала вона. - Монтери завжди надсилали запрошення батькові, коли він був живий, а тепер згадали про нас і надіслали квиток матері. Містер Віндібенк не хотів, щоб ми йшли туди. Він ніколи не хоче, щоб ми кудись ходили. Він лютує, коли я відпрошуюся в нього навіть на

прогулянку в недільній школі. Проте цього разу я твердо вирішила піти, бо ж яке він має право не пускати мене? Він каже, що мені нема чого водити товариство з чужими людьми, але ж там збираються всі батькові друзі. А ще він сказав, що мені туди нема чого надягти, хоч я маю нову оксамитову червону сукню, якої ще ні разу не діставала з шафи. Врешті, коли вже заперечувати було нічим, він поїхав до Франції в справах своєї фірми, а ми з матір'ю й містером Гарді, колишнім нашим майстром, пішли на вечірку: там я й зустріла містера Госмера Ейнджела.

Гадаю, - мовив Холмс, - що містер Віндібенк, повернувшися з Франції, був дуже невдоволений з того, що ви пішли на вечірку?

Ні, він анітрохи не сердився. Засміявся, пам'ятаю, знизав плечима й мовив: що жінці не кажи, вона все одно зробить по-своєму.

Гаразд. То на вечірці монтерів, як я зрозумів, ви зустріли джентльмена на ім'я Госмер Ейнджел?

Так, сер. Я познайомилася з ним того вечора, а наступного дня він прийшов до нас спитати, чи ми повернулися додому без пригод, і після того ми... тобто я, містере Холмсе, двічі зустрічала його на прогулянці, а потім мій батько повернувся, й містер Госмер Ейнджел уже не міг відвідувати нас.

Чому ж?

Розумієте, батько не любить ніяких гостей. Весь час говорить, що жінка має бути вдоволена своєю сім'єю. А я на це кажу матері: так, жінка повинна тішитися своєю сім'єю, але ж у мене її поки немає.

А містер Госмер Ейнджел? Хіба він не намагався побачити вас?

Так, за тиждень батько знову зібрався до Франції, й Госмер написав мені, що до його від'їзду нам краще не зустрічатися. Він запропонував мені писати до нього листи й сам надсилав їх щодня. Вранці я сама діставала ці листи зі скриньки, тож батько нічого про це не знав.

Ви тоді вже освідчилися цьому джентльменові в своїх почуттях?

Так, містере Холмсе. Освідчилась після першої ж нашої прогулянки. Госмер... містер Ейнджел служить у закладі на Ліденхолл-стріт і...

Що то за заклад?

У тім-то й річ, містере Холмсе, що я не знаю.

А де він мешкає?

Казав, що спить у конторі.

І ви не знаєте його адреси?

Ні, хіба те, що це на Ліденхолл-стріт.

То куди ж ви адресували свої листи?

До поштової контори на Ліденхолл-стріт, до запитання. Він казав, що до самого закладу писати не треба, бо з нього сміятимуться всі клерки, коли дізнаються, що листи - від жінки; то я й сказала, що друкуватиму їх на машинці, як він і сам робив, але він не схотів - сказав, що коли я пишу до нього власною рукою, ці листи дорогі

йому; а коли їх буде надруковано, то йому здаватиметься, ніби ця машинка стоїть між нами. Ви бачите, містере Холмсе, як він мене кохав і яку увагу приділяв дрібницям.

Це дещо значить, - мовив Холмс. - Я завжди дотримувався думки, що дрібниці - найголовніша річ. Чи можете ви пригадати ще якісь дрібниці щодо містера Госмера Ейнджела?

Він був дуже сором'язливий, містере Холмсе. Охочіше гуляв зі мною ввечері, ніж удень, щоб не привертати до себе чужих очей. Був дуже стриманий і ввічливий. Навіть голос мав тихий, - казав, що замолоду хворів на ангіну й запалення гланд, і з того часу в нього хворе горло, - тож він і говорив затинаючись і пошепки. Завжди добре, хоч і просто, одягався, був короткозорий, як і я, й через те носив темні окуляри.

Добре, а що ж сталося, коли містер Віндібенк, ваш вітчим, знову поїхав до Франції?

Містер Госмер Ейнджел знову прийшов до нас і запропонував мені повінчатися, поки батько не повернувся. Він був страшенно схвильований і змусив мене заприсягтися на Біблії, що я завжди буду йому вірна. Мати сказала, що це з його боку дуже добре, бо це, мовляв, свідчить про його почуття до мене. Мати з самого початку була прихильна до нього, їй він подобався навіть більше, ніж мені. Тоді вони вирішили, що нам слід повінчатися ще цього тижня. Я спитала, як тоді бути з батьком, а вони обоє взялися твердити, щоб я про це й не думала, що батька можна повідомити й пізніше; а мати додала, що владнає все з батьком сама. Мені це не дуже сподобалося, містере Холмсе. Звичайно ж, смішно просити дозволу в батька, коли він лише кількома роками старший від мене, але я нічого не хотіла чинити потайки й написала йому листа до Бордо, - його компанія має там свій відділ, - проте лист повернувся назад того самого ранку, коли я мала вінчатися.

То лист не дійшов до нього?

Ні, сер, він саме тоді виїхав до Англії.

Он як! Справді не пощастило. То ваше вінчання було призначене на п'ятницю. Воно мало відбутися в церкві?

Так, сер, але дуже скромно. Воно мало бути в церкві святого Спасителя біля Кінґс-Крос, а потім ми ще мали поснідати в готелі «Святий Панкрас». Госмер приїхав до нас у двоколці, але нас було троє, й він посадив у неї мене з матір'ю, а сам узяв кеб, що стояв тоді на вулиці. Ми першими приїхали до церкви й стали чекати, поки над'їде кеб; та коли він нарешті з'явився, з нього ніхто не вийшов. Візник зліз додолу, заглянув усередину й нікого там не побачив! Візник не міг навіть уявити собі, куди подівся Госмер, адже він бачив його на власні очі. То було минулої п'ятниці, містере Холмсе, й відтоді я жодного разу не зустрічала його і не знаю, що з ним сталося.

Як на мене, він повівся з вами просто-таки безсоромно, - мовив Холмс.

Ні, сер! Він був такий добрий, лагідний і не міг отак покинути мене. Цілий ранок говорив, що я маю бути йому вірна, хоч би що сталося; навіть коли відбудеться щось несподіване, я повинна завжди пам'ятати, що заприсяглася перед ним і

рано чи пізно маю дотримати свого слова. Дивно якось було чути це вранці перед вінчанням, але те, що сталося, надає ваги його словам.

Безперечно. То, власне, ви гадаєте, що з ним сталося якесь несподіване лихо?

Так, сер. Я думаю, що він передчував якусь небезпеку, інакше не говорив би так. І мені здається, що з ним справді щось сталося.

Але ви не знаєте, що саме?

Ні.

Ще одне запитання. Що сказала на це ваша мати?

Вона розсердилася й сказала, щоб я ніколи й мови про те не заводила.

А ваш батько? Чи розповідали ви щось йому?

Так. Він вважає, що з Госмером сталася якась пригода, проте він ще повернеться до мене. Навіщо йому, сказав він, підвозити мене до самісіньких дверей церкви й там покинути? Якби він позичив у мене гроші чи одружився зі мною й перевів мої кошти на своє ім'я, то в цьому ще була б якась рація, але Госмер був такий делікатний щодо грошей і жодного разу не взяв у мене ані шилінга. Що ж могло з ним скоїтися? Чому він хоча б не напише? Я божеволію, я вночі не можу заснути! - Вона дістала з муфти хустинку й гірко заплакала.

Я візьмуся за вашу справу, - мовив, підводячись, Холмс, - і не маю сумніву, що ми дечого досягнемо. Залиште все це мені і не хвилюйтеся. А найголовніше, забудьте про містера Госмера Ейнджела, наче його ніколи й не було.

То ви гадаєте, що я більше його не побачу?

Боюся, що так.

Але що ж із ним сталося?

Залиште це питання мені. Я хотів би мати докладний опис його прикмет і всі його листи.

Я подала оголошення про нього до «Сетердейс Кронікл», - сказала вона. - Ось вирізка й чотири його листи.

Дякую. Ваша адреса?

Кембервел, Лайон-Плейс, 21.

Адреси містера Ейнджела, як я пам'ятаю, ви не знаєте. А де служить ваш батько?

У фірмі «Вестхавс і Марбенк», на Фенчерч-стріт. То найбільші постачальники кларету.

Дякую. Ви дуже чітко виклали мені свою справу. Залиште ці папери тут і пам'ятайте про мою пораду. Забудьте про все це назавжди, щоб воно більш не псувало вашого життя.

Щиро вдячна вам, містере Холмсе, але це неможливо. Я буду вірна Госмерові. Він ще повернеться до мене.

У простодушній вірі нашої гості, незважаючи на її чудернацький капелюх та простакувате обличчя, було щось справді шляхетне, що викликало до неї повагу.

Вона поклала на стіл папери й пішла, пообіцявши, якщо буде треба, завітати до нас іще.

Декілька хвилин Шерлок Холмс сидів мовчки, стуливши кінчики пальців, випроставши ноги й замислено дивлячись у стелю. Потім дістав з полиці стару, засмальцьовану глиняну люльку, що завжди була для нього порадницею, запалив її і вмостився глибоко в кріслі, потопаючи в хмарах сизого диму; обличчя його виглядало якнайбайдужішим.

Цікава особа ця дівчина, - мовив він нарешті. - Гадаю, що значно цікавіша, ніж її справа, до речі, досить заяложена. Якщо ви зазирнете до моєї картотеки, то знайдете там багато подібних випадків, - скажімо, в Андовері 1877 року та ще в Гаазі щось подібне сталося минулого року. Задум, одне слово, старий, хоч у ньому й було кілька нових для мене дрібниць. Проте сама дівчина набагато цікавіша для спостережень.

Ви, напевно, побачили в цій історії багато такого, що лишилося для мене невидимим, - зауважив я.

Не невидимим, а непоміченим, Ватсоне. Ви не знали, на що слід звернути увагу, й не помітили найсуттєвішого. Я ніяк не можу переконати вас, яку вагу має рукав, ніготь великого пальця чи шнурки на черевиках. Що ви можете сказати про цю дівчину? Опишіть її.

На ній був сірий солом'яний капелюх із широкими крисами та цеглясто-червоною пір'їною. Жакет - чорний, прикрашений візерунком із чорного бісеру. Сукня - брунатна, навіть темно-кавового кольору, з пурпуровою оксамитовою смужкою на рукавах і навколо шиї. Рукавички - сірі, протерті на вказівному пальці правої руки. Черевиків я не встиг розглядіти. У вухах маленькі круглі золоті сережки; одне слово, особа цілком поважна, хоч і дещо проста, невимушена й безжурна.

Шерлок Холмс тихенько заплескав у долоні й засміявся:

Чудово, Ватсоне, чудово. Ви справді досягли деяких успіхів. Щоправда, найсуттєвіше ви проминули, зате добре засвоїли метод, і око ваше метке на кольори. Ніколи не вірте загальним враженням, друже, а зосереджуйтесь на дрібницях. Я завжди спершу дивлюся на рукави жінки. У випадку з чоловіком краще починатиз колін штанів. Як ви помітили, рукава її були облямовані оксамитом, а ця матерія найкраще зберігає сліди. Дві смужки трохи вище від зап'ястків, саме там, де друкарка торкається стола, помітні пречудово. Такий самий слід залишає швейна машина, але тільки на лівій руці, і притому лише зовні, а тут він проходить через усю руку. Потім я глянув на її обличчя й, побачивши слід від пенсне на переніссі, зробив зауваження щодо слабкого зору та друкування на машинці, чим дуже вразив її.

Мене це теж вразило.

Але ж це видно одразу! Поглянувши на її черевики, я був вельми здивований, бо помітив, що вони різні: один з візерунком на передку, а інший - зовсім гладенький. До того ж один черевик був застебнутий лише на два нижні ґудзики з п'яти, а другий - на перший, третій і п'ятий. Якщо ви бачите молоду дівчину, охайно вбрану, що виходить із дому в різних, та ще й напівзастебнутих, черевиках, не треба великої проникливості, щоб сказати, що вона кудись поспішає.

А ще? - спитав я, захоплюючись, як і завжди, рідкісною спостережливістю мого друга.

Я помітив, між іншим, що вона, вже зовсім одягнена, збираючись виходити з дому, щось писала. Ви побачили, що права рукавичка в неї протерта на вказівному пальці, але не помітили, що рукавичка й палець забруднені чорнилом. Писала вона поспіхом і вмочила перо надто глибоко. І було це, напевно, сьогодні вранці, бо інакше плями на пальці не були б такими свіжими. Все це досить цікаво, хоч і дуже просто. Та ближче до справи, Ватсоне! Чи не могли б ви прочитати мені опис прикмет містера Госмера Ейнджела в оголошенні?

Я підніс невелику газетну вирізку до світла.

Тут сказано: «Пропав безвісти вранці чотирнадцятого числа джентльмен на ім'я Госмер Ейнджел. Зріст - близько п'яти футів семи дюймів; міцної статури, кремезний, смаглявий, чорнявий, із невеликою лисиною; має чорні густі бакенбарди й вуса, темні окуляри, злегка затинається. Був одягнений у чорний сурдут, підбитий шовком, чорну жилетку з золотим ланцюжком, сірі твідові штани й брунатні ґетри поверх черевиків, з гумовими петельками. Служив у конторі на Ліденхолл-стріт. Кожен, хто повідомить...»

Досить, - мовив Холмс. - Щодо листів, - вів він далі, переглядаючи їх, - то вони звичайнісінькі. Ніяк не окреслюють містера Ейнджела, хіба що там є згадка про Бальзака. Одначе тут є цікава річ, що, безперечно, вразить вас.

Їх надруковано на машинці, - зауважив я.

Надруковано не лише самі листи, а й підпис. Подивіться-но на слівця «Госмер Ейнджел» унизу. Дата, як бачите, є, але жодної адреси, крім Ліденхолл-стріт, нема. А це справді дивно. Та найважливішим є саме підпис, - ми можемо вважати його за доказ.

Доказ чого?

Любий мій друже, хіба ж ви не розумієте, яку вагу має цей підпис?

Правду кажучи, ні, хіба що, може, він хотів залишити за собою змогу заперечити цей підпис, якщо його притягнуть до суду за порушення обіцянки одружитися.

Ні, річ не в тім. Щоб з'ясувати цю справу, я напишу два листи: один - до фірми в Сіті, а другий - до вітчима молодої леді, містера Віндібенка, й запрошу його завітати до мене завтра ввечері о шостій годині. Спробуємо переговорити з чоловічою частиною родини. А зараз, докторе, ми нічого не зможемо вчинити, доки не дістанемо відповіді на ці листи, тож відкладемо нашу маленьку загадку на якийсь час до шухляди.

Знаючи найтоншу проникливість і надзвичайну жвавість вдачі мого друга, я був певний, що він, якщо вже ставиться до розкриття цієї дивовижної таємниці так спокійно, має на те серйозні підстави. Мені був відомий лише один випадок, коли він зазнав поразки, - то була пригода з богемським королем та фотографією Ірен Адлер; однак я пригадував загадковий «Знак чотирьох» і незвичайні обставини «Етюду в багряних тонах» і давно переконався, що коли вже він не зможе розплутати якоїсь загадки, то вона не має розв'язки взагалі.

Я залишив його, коли він усе ще палив свою чорну глиняну люльку, й нітрохи не сумнівався, що наступного вечора, коли я завітаю до нього знову, він уже матиме в руках усі ключі до таємниці зниклого нареченого міс Мері Сазерленд.

Увесь наступний день я провів біля ліжка хворого пацієнта. Вже повернуло на шосту, коли я нарешті звільнився, скочив у двоколку й подався до Бейкер-стріт, побоюючись спізнитись на розкриття нашої маленької таємниці. Однак я побачив довготелесу, худорляву постать Шерлока Холмса в кріслі - він дрімав, а довжелезний ряд пляшок та пробірок на столі вкупі з їдкими пахощами соляної кислоти свідчили про те, що він цілий день просидів за любими його серцю хімічними дослідами.

То ви знайшли? - спитав я з порога.

Так. Це був бісульфат барію.

Ні, я про нашу загадку! - вигукнув я.

А, ви про це! А я думав про сіль, з якою саме працював. А в тій історії нема нічого таємничого, хіба що, як я й казав учора,

цікаві кілька дрібниць. Шкода тільки, що цього негідника не можна притягти до суду.

То хто він такий і навіщо покинув міс Мері Сазерленд?

Холмс уже розтулив уста, щоб відповісти, як в коридорі почулися важкі кроки й у двері хтось постукав.

Це вітчим дівчини, містер Джеймс Віндібенк, - пояснив Холмс. - Він повідомив мене, що буде тут о шостій. Прошу!

Чоловік, який увійшов до нас, виявився молодиком років тридцяти, кремезним, невисоким, чисто виголеним і смаглявим, із ввічливою, запобігливою усмішкою й дивовижно гострим, проникливим поглядом сірих очей. Він запитально поглянув на нас обох, поклав свій блискучий Циліндр на буфет і, легенько вклонившися, присів на найближчий стілець.

Добрий вечір, містере Джеймсе Віндібенку, - мовив Холмс. - Гадаю, цей видрукуваний на машинці лист, у якому ви обіцяєте завітати до мене о шостій годині, написали ви самі?

Так, сер. Побоююсь, що я трохи припізнився, але я не завжди маю змогу розпоряджатися своїм часом. Мені шкода, що міс Сазерленд потурбувала вас із цією дрібничкою; на мою думку, такі речі не слід розповідати стороннім особам. Я заперечував проти її наміру звернутися до вас, як тільки міг, але ж ви самі бачили, яка вона нервова, рішуча дівчина, і коли вже вона щось задумала, то зупинити її нелегко. Звичайно, проти вас я нічого не маю, бо ви не пов’язані з поліцією, і все-таки досить неприємно, коли про ваше родинне горе знають усі. До того ж це даремна трата грошей, бо ви все одно не розшукаєте цього Госмера Ейнджела.

Навпаки, - спокійно сказав Холмс, - я маю всі підстави сподіватися, що знайду містера Госмера Ейнджела.

Містер Віндібенк здригнувсь і впустив додолу рукавички.

Дуже радий це чути, - мовив він.

Ви, напевно, знаєте, - зауважив Холмс, - що кожна друкарська машинка має лише їй одній властиві прикмети, як і людський почерк. Якщо не брати до уваги зовсім нові машинки, то не можна знайти навіть двох, що друкували б цілком однаково. Деякі літери стираються швидше, ніж решта, інші псуються лише з одного боку. Подивіться-но, містере Віндібенку: у вашому листі літера «е» трохи розпливчаста, а «р» бракує хвостика. Тут є ще чотирнадцять інших прикмет, але ці помітні найбільше.

Ми всі друкуємо в конторі свої листи на цій машинці, тож літери, звичайно, трохи стерлися, - відповів наш гість, насторожено позираючи на Холмса своїми блискучими очицями.

А тепер я покажу вам дещо цікавіше, містере Віндібенку, - вів далі Холмс. - Найближчим часом я збираюся написати невеличку працю про друкарські машинки та їхню роль у злочинах - це давно вже привертає мою увагу. Ось у мене чотири листи, написані зниклим джентльменом. Усі вони надруковані на машинці. В усіх літера «е» розпливчаста й «р» не має хвостика, а якщо ви скористаєтесь моєю лупою, то помітите й чотирнадцять інших прикмет, що про них я згадував.

Містер Віндібенк скочив зі стільця і вхопив капелюха.

Я не маю часу на такі дурні балачки з вами, містере Холмсе, - мовив він. - Якщо ви зможете спіймати цього типа, то спіймайте його й повідомте мене.

Звичайно, - сказав Холмс, підходячи до дверей і повертаючи в замку ключ. - Якщо так, то повідомляю вас, що я його вже спіймав!

Як! Де?! - скрикнув містер Віндібенк, пополотнівши й озирнувшись, мов щур у пастці.

Не варто, їй-бо, не варто, - ввічливо мовив Холмс. - Вам уже не викрутитись, містере Віндібенку. Усе це надто добре зрозуміло, й ви зробили мені препоганий комплімент, сказавши, що я не зможу розв’язати такої простої задачі. Отак! Тож сідайте, й поговорімо до ладу.

Наш відвідувач упав на стілець, обличчя його скривилося, на лобі заблищав піт.

Це... це непідсудна справа... - пробурмотів він.

Побоююсь, що так. Але, між нами кажучи, містере Віндібенку, такого жорстокого, егоїстичного й безсоромного шахрайства мені ще не траплялося. Зараз я спробую розповісти, як усе це було, а ви мене виправите, якщо я помилюся.

Гість сидів, знітившись і низько схиливши голову, зовсім приголомшений. Холмс поклав свої ноги на край камінної решітки, вмостився глибше в кріслі і, застромивши руки в кишені, почав розповідати скоріш собі самому, ніж нам:

Чоловік одружується з жінкою, набагато старшою за нього самого, заради її грошей, і користується також грошима її дочки, поки вона живе з ними. Для їхньої родини ці кошти досить великі, і втратити їх - річ серйозна. Заради таких грошей варто попрацювати. Дочка має милу, лагідну вдачу, але серце її прагне кохання, й зрозуміло, що зі своїм гарним личком і непоганим заробітком вона недовго сидітиме в дівках. Проте після одруження дівчини її вітчим утратить тверду сотню фунтів на рік. Що ж він тоді чинить, аби не допустити того? Він примушує її сидіти

вдома, забороняє зустрічатися з однолітками. Але невдовзі переконується, що цього замало: вона починає упиратися, наполягати на своєму і врешті каже, що піде на якусь вечірку. Що вигадує тоді її винахідливий вітчим? У нього з'являється думка, яка робить більшечесті його розумові, ніж серцю. З відома своєї дружини, й до того ж з її допомогою, він змінює своє обличчя, ховає проникливі очі за темними окулярами, приклеює вуса й пару густих бакенбардів, приглушує свій дзвінкий голос до скрадливого шепоту і, скориставшись слабким зором дівчини, з'являється до неї під ім'ям містера Госмера Ейнджела й відсторонює інших залицяльників.

Це був лише жарт, - простогнав наш відвідувач. - Ми й не думали, що вона так закохається...

Цілком можливо. Проте, хоч би як там було, молода леді щиро захопилася ним і, знаючи, що її вітчим у Франції, не підозрювала ніякого підступу. їй лестила увага цього джентльмена, а материна щира підтримка ще більше підсилила її почуття. Тоді містер Ейнджел став учащати до їхнього дому, бо розумів, що домогтися свого можна лише рішучими діями. Не забарилися побачення, а далі й заручини, що мали завадити дівчині віддати своє серце комусь іншому. Але довго так дурити її неможливо. Вигадані подорожі до Франції надто вже обтяжливі. Зоставалося одне - довести цю затію до такого драматичного кінця, щоб у душі молодої леді залишився слід на все життя, і вона на якийсь час збайдужіла до будь-яких інших залицяльників. Звідти й присяга на Біблії, й натяки на якесь несподіване лихо в день весілля. Джеймс Віндібенк хотів, щоб міс Сазерленд міцно пов'язала своє життя з Госмером Ейнджелом і нічого не знала про його долю. Тоді, гадав він, ще років із десять вона не схоче й чути про якогось іншого чоловіка. Він підвіз її до дверей церкви, проте далі йти не міг і вирішив зникнути, вдавшись до давньої витівки: увійшов у кеб через одні дверцята, а вийшов через інші. Гадаю, що все було саме так, містере Віндібенку?

Наш відвідувач тим часом трохи опанував себе: поки Холмс говорив, він підвівся зі стільця, й на блідому його обличчі заграла холодна посмішка.

Може, так, а може, й ні, містере Холмсе, - сказав він, - але, якщо ви такі вже розумні, то повинні знати, що закон тут порушуєте саме ви. Я нічого злочинного не скоїв, а ви, замкнувши мене в цій кімнаті, чините насильство над особою; це протизаконно...

Так, закон, як ви кажете, проти вас безсилий, - мовив Холмс, відмикаючи двері й навстіж відчиняючи їх, - однак ви заслуговуєте на найтяжче покарання. Якби ця леді мала брата чи друга, він добряче відшмагав би вас нагаєм. Хоч це й не належить до моїх обов'язків щодо клієнта, - вів далі він, спалахнувши гнівом, коли побачив нахабну посмішку на обличчі гостя, - але, присягаюся, я це собі дозволю... - Він рушив з місця, щоб дістати мисливський нагай, але не встиг зробити й двох кроків, як на сходахщось дико затупотіло, важкі двері внизу грюкнули, і ми побачили крізь вікно, як містер Віндібенк мчить щодуху вулицею.

Який безсоромний негідник! - засміявся Холмс, сідаючи глибоко в крісло. - Цей чолов'яга котитиметься від злочину до злочину, поки не скінчить на шибениці. Але пригода ця в дечому була справді цікава.

Я не зовсім уявляю собі ваші міркування, - зауважив я.

Звичайно, з самого початку було зрозуміло, що цей містер Госмер Ейнджел мусив мати якусь причину для своєї дивної поведінки, й так само було зрозуміло, що єдиним, хто мав би з цього користь, був вітчим. Те, що вони ніколи не зустрічалися, а навпаки - один завжди з'являвся, коли іншого поблизу не було, - так само мало щось значити. До того ж - темні окуляри, химерний голос і густі бакенбарди... Підозри мої підтвердилися ще й тим, що підпис було надруковано на машинці, бо дівчина, напевно, добре знала його почерк і могла б упізнати навіть найменш відмінні риси. Як бачите, всі ці окремі факти, а також безліч дрібніших, спрямовані в один бік.

А як ви перевірили їх?

Натрапивши на слід, знайти докази було вже легше. Я знаю фірму, де служить цей чоловік. Узявши оголошення з прикметами пропалого, я вилучив з них усе, що можна вважати несправжнім, - бакенбарди, окуляри, голос, - і надіслав їх до фірми з проханням повідомити, чи не підходить під цей опис хтось із їхніх комівояжерів. На той час я вже помітив найголовніші риси шрифту друкарської машинки і написав цьому джентльменові на його службову адресу, запрошуючи його сюди. Як я й сподівався, його відповідь було видрукувано на машинці з таким самим шрифтом. З тією ж поштою я одержав і лист від фірми «Вестхавс і Марбенк» на Фенчерч-стріт, де мене повідомили, що за всіма прикметами це має бути їхній службовець Джеймс Віндібенк. От і все!

А міс Сазерленд?

Якщо я розповім їй про все, вона не повірить мені. Згадайте-но старовинне перське прислів'я: «Не відбирай у тигриці її тигреня, а в жінки - її ілюзію». В Гафіза не менше мудрості, ніж у Горація, і він нівроку знається на людському житті.

Таємниця Боскомбської долини

Якось уранці, коли ми з дружиною снідали, служниця подала мені телеграму від Шерлока Холмса. В ній говорилось:

«Чи не могли б ви приділити мені пару днів? Їду вЗахідну Англію у зв'язку з трагедією Боскомбської долини. Буду радий, якщо поїдете зі мною. Повітря й краєвиди там чудові. Виїжджайте з Падинґтона об 11.15».

Що скажеш, любий? - спитала дружина, поглянувши на мене. - Поїдеш?

Правду кажучи, й сам не знаю, що відповісти. В мене стільки пацієнтів.

Їх прийме Анструзер. Останнім часом ти став такий блідий. Гадаю, що ця подорож піде тобі на користь. До того ж ти так цікавишся справами містера Шерлока Холмса.

Я був би невдячним, якби проминув хоч одну з них, - відповів я. - Але якщо вже їхати, то треба негайно збиратися, бо залишилося всього півгодини.

Мій досвід табірного життя в Афганістані придався мені хоча б тим, що зробив мене загартованим і завжди готовим вирушити в дорогу. У побуті я невибагливий, речей із собою взяв мало, тож за кілька хвилин уже сидів зі своєю валізою в кебі, поспішаючи до Падинґтонського вокзалу. Шерлок Холмс уже походжав туди-сюди платформою; його висока худорлява постать у довгому сірому дорожньому плащі й невеликому суконному кашкеті здавалась від того ще тоншою й вищою.

От і чудово, що ви прийшли, Ватсоне, - сказав він. - Цілком інакше почуваєш себе, коли поряд надійна людина. Тамтешня поліція або не робить нічого, або лише тисне. Якщо ви займете в купе місце на двох, я піду по квитки.

Ми зайняли купе й заповнили його стосом газет, які Холмс узяв із собою. Він гортав і прочитував їх, часом щось занотовуючи й над чимось міркуючи, аж поки ми не проминули Рединґ. Тоді він несподівано згорнув їх у величезну купу й кинув її у сітку для багажу.

Ви чули що-небудь про цю пригоду? - спитав він.

Анічогісінько. Я кілька днів не зазирав до газет.

Лондонська преса не подавала повних звітів. Я щойно переглянув усі ранкові газети, щоб з'ясувати подробиці. Мені здається, що це один із тих звичайних випадків, які насправді виявляються найважчими.

Це звучить трохи дивно!

Але це чистісінька правда. Незвичайність завжди ховає в собі ключ до розв'язки. Що звичніший і простіший злочин, то важче докопатися до істини. Але, хоч як би там було, цього разу висунуто дуже серйозне обвинувачення проти сина вбитого.

То це вбивство?

Вважають, що так. Я не можу цього стверджувати, поки сам іще нічого не роздивився як слід. А зараз кількома словами змалюю вам ситуацію так, як я бачу її.

Боскомбська долина - то сільська місцина недалеко від Росса, в Гірфордширі. Найбагатший господар у тих краях - містер Джон Тернер, що надбав в Австралії добрі гроші й повернувся додому кілька років тому. Одну зі своїх ферм, Газерлей, він здав в оренду містеру Чарльзу Мак-Карті, теж колишньому австралійцеві. Вони були знайомі ще з колоній, тож природно, що, переїхавши сюди, оселилися якнайближче один до одного. Тернер, щоправда, був багатший, і Мак-Карті став його орендарем, але вони, напевно, залишалися приятелями, бо їх частенько бачили разом. Мак-Карті мав одного сина - хлопця вісімнадцяти років, а Тернер - єдину дочку такого самого віку; дружини в обох уже повмирали. Вони, здавалося, уникали знайомства з сусідами й жили самотньо, хоч обидва Мак-Карті цікавилися спортом і часто відвідували в місті перегони. Мак-Карті наймали двох челядників - слугу та покоївку. Тернер мав більшу садибу й не менш як півдюжини слуг. Це все, що мені пощастило дізнатися про ці дві родини. Тепер - про самі події.

Третього червня, тобто останнього понеділка, Мак-Карті вийшов зі свого дому в Газерлеї близько третьої години дня й вирушив до Боскомбського ставу - невеличкого озера, що з'явилося від розливу струмка, який тече Боскомбською долиною. Вранці він їздив зі своїм слугою до Росса й казав, що дуже поспішає, бо о третій годині має важливе побачення. З того побачення він не повернувся.

Від ферми Газерлей до Боскомбського ставу десь із чверть милі, і двоє людей бачили його, коли він прямував туди. По-перше, стара жінка, ім'я якої не згадується, й по-друге, Вільям Кравдер, лісничий містера Тернера. Обоє цих свідків зауважили, що містер Мак-Карті йшов сам. Лісничий додав, що за кілька

хвилин після зустрічі з містером Мак-Карті він побачив його сина - містера Джеймса Мак-Карті, що йшов тією самою дорогою з рушницею в руці. Батька тоді ще було видно, й син, мабуть, ішов слідом за ним. Він зовсім забув про цю пригоду, але ввечері, почувши про трагедію, згадав усе.

Обох Мак-Карті бачили й пізніше, вже після того, як їх зустрівлісничий Вільям Кравдер. Боскомбський став оточений густим лісом, біля самої води ростуть трава й очерет. Пешенс Морґан, дівчинка чотирнадцяти років, донька охоронця в Боскомбському маєтку, збирала в лісі квіти. Вона посвідчила, що бачила біля ставу містера Мак-Карті та його сина. їй здалося, що вони сварилися. Вона чула, як старий містер Мак-Карті лаяв сина, й бачила, як юнак підняв руку, немовби хотів ударити батька. Вона так перелякалася, що кинулася з того місця геть і вже вдома розповіла матері, що двоє Мак-Карті біля ставку посварились і, напевно, дійде до бійки. Тільки-но вона скінчила, як до вартівні вбіг молодий містер Мак-Карті, сказав, що знайшов батька в лісі мертвим, і попросив охоронця допомогти йому. Він був страшенно схвильований, без рушниці й капелюха; на правій руці та рукаві видніли свіжі криваві плями. Охоронець вирушив за ним, і скоро вони підійшли до вбитого, що розпростерся на траві, біля ставу. Йому було розтрощено голову якимось важким і тупим знаряддям - можливо, навіть прикладом синової рушниці, що лежала в траві за кілька кроків од тіла. На підставі цих доказів юнака негайно заарештували, й у вівторок слідство винесло вердикт «умисне вбивство»; в середу він постав перед мировим суддею Росса, який передав справу на розгляд суду присяжних. Ось головні події, відомі слідчому й поліції.

Важко навіть уявити собі щось мерзенніше, - зауважив я. - Тут кожен доказ викриває злочинця.

Докази - річ вельми оманлива, - замислено відповів Холмс. - Вони можуть цілком ясно вказувати в один бік, і водночас вести в зовсім інший, далекий від правди. Обставини, звичайно, склалися проти юнака; можливо, що він і справді злочинець. Щоправда, дехто з сусідів, - між ними й міс Тернер, дочка сусіда-господаря, - вірять у його невинність; вона, до речі, запросила Лестрейда, - ви пам’ятаєте його з історії з «Етюдом у багряних тонах», - щоб з’ясувати, як це сталося насправді. Лестрейд, зовсім заплутавшись, передав цю справу мені, й через те двоє джентльменів середнього віку мчать на захід зі швидкістю п’ятдесят миль на годину, замість того щоб спокійно снідати вдома.

Боюся, - мовив я, - що все це настільки очевидно, що вам навряд чи вдасться щось прояснити в тій пригоді.

Нема нічого оманливішого за надто вже очевидні речі, - відповів, посміхаючись, Холмс. - До того ж ми випадково можемо натрапити на якісь інші речі, аж ніяк не очевидні для містера Лестрейда. Ви надто добре мене знаєте, щоб думати, ніби я вихваляюся, тож я можу або підтвердити, або заперечити його припущення, та ще й такими засобами, які він нездатен не тількизастосувати, а бодай зрозуміти. Візьмімо хоча б перше-ліпше з них: для мене ясно як день, що в вашій спальні вікно з правого боку, але я не певен, чи помітить таку очевидну річ містер Лестрейд...

Але ж!..

Любий мій друже, я чудово знаю вас. Знаю притаманну вам вояцьку акуратність. Щоранку ви голитеся, а останнім часом робите це при сонячному світлі; проте ваша ліва щока поголена набагато гірш від правої, а в кутку біля вуха - й зовсім абияк, тож ясно, що ця половина обличчя у вас освітлена гірше від іншої. Я не можу уявити собі людини з вашими звичками, яка була б задоволена з такої речі, дивлячись у дзеркало при рівному світлі. Я наводжу це лише як найпростіший приклад спостережливості й кмітливості. В цьому й полягає моє ремесло, й цілком можливо, що воно прислужиться нам у нашому розсліді. Тут є одна чи дві дрібнички, які з'ясувалися під час слідства, і вони варті уваги.

Що ж це?

Як виявилося, його було заарештовано не одразу, а після повернення на ферму Газерлей. Коли інспектор сказав йому, що його заарештовано, той зауважив, що це для нього не дивина: він, мовляв, дістав по заслузі. Ці слова справили належне враження - зникли останні сліди сумніву, які ще зоставалися в слідчого.

То це було зізнання?! - вигукнув я.

Ні, він одразу заявив, що невинний.

Після всіх цих моторошних подій таке зауваження не викликає жодної довіри.

Навпаки, - мовив Холмс, - це найяскравіший промінь, який я бачу серед хмар. Хлопець може бути невинний, але ж він не цілковитий дурень, щоб не бачити, що обставини склалися проти нього. Якби він удав під час арешту подив чи обурення, це здалося б мені дуже підозрілим, бо ні подив, ні обурення не можуть бути щирими за таких обставин, і це могло б викрити його. А така щирість у поведінці свідчить або про його невинність, або про надзвичайну витримку й твердість. Що ж до слів про те, що він дістав по заслузі, то це теж природно, якщо згадати, що він стояв над тілом свого мертвого батька того самого дня, коли, без сумніву, настільки забув про свій синівський обов'язок, що вилаяв батька й навіть, як розповідала ота дівчинка, - а її свідчення мають для нас велику вагу, - замахнувся, щоб ударити його. Каяття й докори сумління, які проявилися в цих словах, свідчать, як на мене, про чистоту його думок, а не про вину.

Я хитнув головою.

Багато хто пішов на шибеницю й через дрібніші докази, - зауважив я.

Так, це правда. Але багато хто пішов на шибеницю й нізащо.

А що про це каже сам юнак?

Боюся, що нічого втішного для своїх оборонців, хоч і тут є одна чи дві прикметні подробиці. Прочитайте-но самі.

Він дістав зі своєї теки гірфордширську газету, знайшов потрібну сторінку й показав мені ті рядки, де були свідчення нещасного юнака. Я вмостився в кутку купе й почав уважно читати. Ось про що там ішлося:

«Містер Джеймс Мак-Карті, єдиний син небіжчика, подав такі свідчення:

«Я виїздив на три дні до Бристоля й повернувся саме вранці в понеділок, третього числа. Коли я приїхав, батька вдома не було, й служниця сказала мені, що він поїхав до Росса з Джоном Кобом, конюхом. Невдовзі після того я почув, як на

дорозі зарипіли колеса його двоколки, й побачив з вікна, як батько скочив на землю й хутко пішов кудись із двору; куди саме він пішов, я не знав. Тоді я взяв свою рушницю й подався до Боскомбського ставу, щоб оглянути пустир, де ми викохуємо кролів, - він з того боку ставу. Дорогою я справді зустрів Вільяма Кравдера, лісничого, як він і засвідчив; але він помилився, гадаючи, що я наздоганяв батька. Я й думки не мав, що батько йде попереду. Десь за сто ярдів од ставу я раптом почув вигук «Коу!», яким ми з батьком звичайно кликали один одного. Тож я побіг уперед і побачив, що він стоїть біля самого ставу. Він, напевно, був дуже здивований, побачивши мене, й досить сердито запитав, чого мені тут треба. Виникла сварка, дійшло врешті до лайки, трохи не до бійки, бо батько мій був людиною запальною. Побачивши, що він сам не свій, я покинув його й попрямував додому, до ферми Газерлей. Але не пройшов я й півтораста ярдів, як почув страшенний крик. Я побіг назад до ставу. Там я побачив батька, що лежав на землі з розбитою головою. Я поклав рушницю, підняв вище йому голову, але він майже тієї самої миті помер. Кілька хвилин я стояв біля нього навколішки, тоді пішов до воротаря містера Тернера, чий дім був найближче, щоб він мені допоміг. Мушу сказати, що я нікого не бачив біля батька, коли повернувся, й навіть не уявляю, хто міг би його вбити. Він не мав доброї слави, бо був відлюдькуватий і непривітний, проте справжніх ворогів, як мені відомо, в нього не було. Більше нічого я про це не знаю».

Слідчий: «Чи встиг ваш батько сказати щось перед смертю?»

Свідок: «Він пробурмотів кілька слів, але я розібрав лише одне з них - «щур».

Слідчий: «Що це, по-вашому, може означати?»

Свідок: «Не знаю. Напевно, він марив».

Слідчий: «Що стало причиною вашої останньої сварки з батьком?»

Свідок: «Я волів би на це запитання не відповідати».

Слідчий: «На жаль, я мушу наполягати на відповіді».

Свідок: «Я не можу вам цього розповісти. Можу лише запевнити вас, що це зовсім не стосувалося тієї страшної трагедії, що сталася потім».

Слідчий: «Це вирішить суд. Не вважаю за потрібне пояснювати вам, що ваша відмова свідчити лише пошкодить вам під час суду».

Свідок: «І все-таки я не відповідатиму».

Слідчий: «Як я зрозумів, вигук «Коу!» був свого роду вашим паролем?»

Свідок: «Так».

Слідчий: «То як могло статися, що він покликав вас, перш ніж побачив, навіть не знаючи, що ви повернулися з Бристоля?»

Свідок (вельми збентежений): «Не знаю».

Присяжний: «Чи не помітили ви чогось підозрілого, коли повернулися до ставу, почувши крик, і знайшли свого батька смертельно пораненим?»

Свідок: «Майже нічого».

Слідчий: «Що ви маєте на увазі?»

Свідок: «Я був такий схвильований і переляканий, коли вибіг з лісу, що не міг думати більш ні про що, крім батька. Але все-таки мені здалося, що коли я підбіг до нього, ліворуч від мене на землі щось лежало. Щось сіре, ніби якась одежа або плед. Коли я підвівся й поглянув туди, тієї речі вже не було».

«То ви гадаєте, що вона зникла ще до того, як ви пішли шукати допомоги?»

«Так, зникла».

«Чи не могли б ви сказати, що то було?»

«Ні, я лише здогадувався, що там щось лежить».

«Далеко від тіла?»

«Десь за дюжину ярдів».

«А від краю лісу?»

«Приблизно так само».

«То річ, що лежала за дюжину ярдів од вас, зникла?»

«Так, але я стояв до неї спиною».

На цьому допит свідка скінчився».

Як я бачу, - мовив я, ще раз переглядаючи сторінку, - під кінець слідчий став зовсім нещадний до молодого Мак-Карті. Він указав, і не без підстав, на суперечність у тому, що батько покликав його, перш ніж побачив, і в тому, що він відмовився переповісти свою розмову з батьком; до того ж іще ці дивні слова батька перед смертю. Все це, як зауважив слідчий, складається проти сина.

Холмс позіхнув у своєму затишному кутку і лагідно посміхнувся.

У вас з слідчим одна й ту сама хвороба, - сказав він, - обидва відкидаєте найсуттєвіше. Невже не бачите, які ви непослідовні, вважаючи, що в свідченні юнака то бракує, то забагато уяви? Бракує, якщо він не міг вигадати причини сварки, яка задовольнила б присяжних, і забагато, якщо він дійшов до такої вигадки, як останні слова померлого про щура й пропажа одежі. Ні, сер, я дотримуюся тієї думки, що все сказане хлопцем - правда; побачимо, до чого приведе нас це припущення. А тепер я погортаю свій томик Петрарки й не скажу більш ані слова про цю пригоду, доки не прибудемо на місце події. Снідатимемо в Свіндоні; гадаю, будемо там хвилин за двадцять.

Було близько четвертої години, коли ми, проминувши чудову Страудську долину й широкий блискучий Северн, опинилися нарешті в Россі - невеликому гарненькому містечку. Ошатний, стриманий, схожий на тхора чоловічок із хитрими очицями чекав нас на платформі. Хоч він убрався в бурий плащ та шкіряні чоботи, які носять селяни, я легко впізнав у ньому Лестрейда зі Скотленд-Ярду. Разом з ним ми доїхали до готелю «Гірфордський герб», де для нас було вже приготовлено кімнату.

Я замовив екіпаж, - сказав Лестрейд, коли ми сіли до чаю. - Я знаю вашу жваву вдачу: ви не заспокоїтеся, доки самі не опинитесь на місці злочину.

Дуже мило з вашого боку, - відповів Холмс. - Але все залежить від барометра.

Лестрейд з подивом глянув на нього.

Не зрозумів, - мовив він.

Скільки показує барометр? Двадцять дев'ять, як я бачу. Ані вітру, ані хмаринки в небі. Можна й покурити, й до того ж тут чудова канапа, не те що в інших сільських готелях. Гадаю, цього вечора ваш екіпаж мені не знадобиться.

Лестрейд поблажливо засміявся.

Звичайно, ви вже дійшли якогось висновку, переглянувши газети, - сказав він. - Справа зрозуміла, й чим глибше в неї проникаєш, тим яснішою вона стає. Але, звичайно ж, ніхто не зміг би відмовити молодій леді, та ще такій красуні. Вона прочула про вас і забажала, щоб ви взялися до цієї справи, хоч я й не раз казав їй, що нічого це не дасть. О, Господи! Її екіпаж біля дверей!

Тільки-но він промовив це, як до кімнати вбігла молода жінка, красуня, якої я ще не бачив. Сині очі її сяяли, вуста трохи розкрилися, ніжний рум'янець обпалив щоки; велике хвилювання змусило її забути про звичну стриманість.

Містере Шерлоку Холмсе! - скрикнула вона, позирнувши на кожного з нас, і врешті, керуючись жіночим чуттям, зупинила свій погляд на моєму другові. - Я така рада, що ви приїхали. Я мушу дещо вам сказати. Я певна, що Джеймс того не робив. Знаю й хочу, щоб ви теж про це дізналися. Не сумнівайтеся в цьому нітрохи. Ми знайомі з ним з дитинства, і мені добре відомі всі його вади, але він має таке добре серце, що й мухи не скривдить. Оте звинувачення - просто сміховинне для всіх, хто знає його по- справжньому.

Сподіваюся, що ми зможемо виправдати його, міс Тернер, - мовив Шерлок Холмс. - Повірте мені, я зроблю все, що зможу.

Але ж ви читали газети. Чи дійшли ви якогось висновку? Чи маєте хоч якусь надію? Чи певні ви, що він невинний?

Гадаю, що так.

Нарешті! - вигукнула вона, гордо підвівши голову й з викликом поглянувши на Лестрейда. - Ви чули? Тепер я маю надію.

Лестрейд знизав плечима.

Здається, мій колега надто вже поспішає у своїх висновках, - мовив він.

Але він має рацію. О, я знаю, це правда! Джеймс ніколи не скоїв би цього. А щодо його сварки з батьком, то я певна: він через те нічого не сказав слідчому, що тут замішана я.

Яким чином? - спитав Холмс.

Зараз я нічого не приховуватиму. У Джеймса бували неприємні розмови з батьком через мене. Містер Мак-Карті дуже хотів, щоб ми одружилися. Ми з Джеймсом давно любилися, як брат із сестрою, але він, звичайно, ще молодий, мало знає життя і... і... одне слово, він і думати про це не бажав. Через те вони й сварилися, й того разу, гадаю, теж.

А ваш батько? - спитав Холмс. - Чи хотів він цього шлюбу?

Ні, він теж не хотів. Ніхто, крім містера Мак-Карті, не хотів його. - Палкий рум'янець залив її свіже молоде личко, коли Холмс кинув на неї свій гострий, допитливий погляд.

Дякую вам за ці відомості, - сказав він. - Чи можу я побачити вашого батька, якщо зайду до нього завтра?

Боюся, що лікар не дозволить.

Лікар?

Так, ви хіба не чули? Бідолашний батько хворіє вже давно, а це зовсім його підкосило. Він зліг, і лікар Віллоуз каже, що в ньогосильний нервовий струс. Містер Мак-Карті був єдиним, хто пам'ятав тата ще з Вікторії.

Ще з Вікторії? Це дуже важливо.

Так, із копалень.

Тобто із золотих копалень, де, як я розумію, містер Тернер надбав свої гроші?

Так, звичайно.

Дякую, міс Тернер. Ви справді допомогли мені.

Дайте мені знати, якщо завтра матимете якісь новини. Я певна, що ви відвідаєте Джеймса у в'язниці. Містере Холмсе, якщо ви побачите його, то скажіть, що я знаю - він невинний.

Скажу, міс Тернер.

Я мушу повертатися додому, бо тато дуже хворий і сумує без мене. На все добре, й хай Бог вам поможе! - Вона вийшла з кімнати так само поспіхом, як і ввійшла, і ми почули з вулиці стукіт коліс її екіпажа.

Мені соромно за вас, Холмсе, - з притиском мовив Лестрейд після кількох хвилин мовчання. - Навіщо ви подаєте надії, яким не судилося збутися? В мене самого не таке вже й м'яке серце, але, як на мене, це справді жорстоко!

Здається, я бачу шлях до виправдання Джеймса Мак-Карті, - відказав Холмс. - Чи маєте ви дозвіл одвідати його у в'язниці?

Так, але лише для нас двох.

То я зміню своє рішення не виходити сьогодні з дому. Чи встигнемо ми до Гірфорда, щоб побачитися з ним цього вечора?

Цілком.

Тоді ходімо. Ватсоне, я боюся, що вам буде нудно самому, але години за дві я повернуся.

Я провів їх до станції, поблукав вулицями, тоді нарешті повернувся до готелю, приліг на канапу й почав читати дешевий роман. Але описана в ньому історія була такою примітивною в порівнянні з тією таємницею, яка відкривалася перед нами, що я, помітивши, як думки мої увесь час повертаються від роману до справжніх подій, кинув книжку і взявся обмірковувати те, що сталося вдень. Якщо припустити, що розповідь цього бідолашного юнака - чиста правда, то що за моторошне, несподіване лихо скоїлося між тим, коли хлопець покинув батька, і

тим, як він повернувся назад, почувши його крик? Сталося, певно, щось жахливе. Що ж саме могло статися? Може, для мене, як лікаря, прояснить щось огляд пошкоджень? Я подзвонив і попросив подати останні числа газети, де були свіжі матеріали слідства. У висновку хірурга засвідчено, що задню третину тім'яної й ліву половину потиличної кістки розтрощено важким ударом тупого знаряддя. Я намацавці кістки в себе на голові. Зрозуміло, що так ударити можна лише ззаду. Це певною мірою знімає з обвинуваченого підозру, бо бачили, що під час сварки він стояв обличчям до батька. Проте великої ваги цьому надавати не можна, бо батько міг обернутися, перш ніж його вдарили. Але все-таки слід звернути на це Холмсову увагу. До того ж іще ця химерна згадка померлого про щура. Що це може означати? Навряд чи то була маячня, - людина, яка помирає від несподіваного удару, не марить. Ні, він, напевно, намагався пояснити, як саме зустрів свою смерть. Що ж він хотів сказати? Я довго напружував свій мозок, шукаючи якогось пояснення. А тут іще й випадок із тією сірою одежиною, що її побачив молодий Мак-Карті. Якщо це правда, то вбивця, тікаючи, загубив її, - напевно, то було пальто, - і наважився повернутися й підібрати її за спиною в сина, що стояв навколішках біля батька, менш ніж за дюжину кроків. Яким сплетінням таємниць була ця пригода! Мене не дивували Лестрейдові думки, але я вірив у проникливість Шерлока Холмса й не втрачав надії. Адже кожна нова подробиця зміцнювала його переконаність у тому, що молодий Мак-Карті невинний.

Було вже пізно, коли Шерлок Холмс повернувся. Він приїхав сам, бо Лестрейд зупинився в готелі, у місті.

Барометр усе ще не падає, - зауважив він, сідаючи. - Найголовніше, щоб не пішов дощ, поки ми дістанемося місця пригоди. З іншого боку, до такої цікавої справи людина має докласти всіх зусиль свого розуму й серця, тож я не хотів сьогодні братися до неї - надто втомився після довгої подорожі. Я бачився з молодим Мак-Карті.

І що ж ви дізналися від нього?

Нічого.

Невже нічого не з'ясувалося?

Анічогісінько. Я гадав, що він знає, хто скоїв злочин, і не хоче виказувати його чи її. Але тепер я переконаний: для нього це така сама загадка, як і для всіх інших. Хлопець він не такий уже й розумний, але щирий і, здається, чесний.

Він не має жодного смаку, - зауважив я, - якщо й справді не схотів одружитися з такою чарівною дівчиною, як ця міс Тернер.

Ба ні, тут непроста історія! Цей хлопець шалено, до безтями кохає її. Але років зо два тому, коли він ще парубкував і ледве знав її, - адже вона п'ять років навчалася в пансіоні, - цей дурник потрапив в пазурі якоїсь буфетниці з Бристоля й зареєстрував із нею шлюб! Ніхто про те не знав, але як було йому щоразу чути докори через те, що він не хоче одружитися з дівчиною, яку кохає понад життя! Тож він і здійняв до неба руки, коли батько під час їхньоїостанньої розмови примушував його посвататися до міс Тернер. З іншого боку, він не мав із чого жити, тож боявся, що батько, чоловік суворої вдачі, як кажуть усі навкруги, просто вижене його з дому, якщо довідається правду. Останні три дні в Бристолі він

провів у своєї дружини-буфетниці, а батько навіть не знав, де він був. Запам'ятайте цю обставину. Вона дуже важлива. Щоправда, нема такого лиха, щоб не вийшло на добро: коли буфетниця дізналася з газет, що його звинувачують у серйозному злочині і ось-ось засудять до шибениці, одразу розірвала з ним усі стосунки, написавши йому, що насправді між ними нічого вже не може бути, бо в неї є інший чоловік у Бермуд-Док'ярді. Гадаю, ця новина винагородила молодого Мак-Карті за всі його страждання.

Але якщо він невинен, то хто ж тоді скоїв злочин?

Еге ж, хто? Я хотів би привернути вашу увагу до двох подробиць. Перша - це те, що небіжчик мав із кимось зустрітися біля ставу, й ця людина не могла бути його сином, бо сина не було вдома й батько не знав, коли він повернеться. Друга - це те, що небіжчик вигукнув «Коу!», не знаючи про синове повернення. Це - головні докази, на які спирається слідство. А тепер краще поговорімо про Джорджа Мередіта, коли ваша ласка, й облишмо всілякі дрібниці до завтрашнього ранку.

Дощу вранці, як Холмс і передбачав, не було, небо було ясне й безхмарне. О дев'ятій годині Лестрейд приїхав по нас у своєму екіпажі й ми вирушили до ферми Газерлей і до Боскомбського ставу.

Цього ранку я дістав серйозну новину, - зауважив Лестрейд. - Подейкують, що містер Тернер такий слабий, що довго не проживе.

Він, напевно, дуже старий? - мовив Холмс.

Має років із шістдесят, але втратив здоров'я ще в колоніях і вже давно хворіє. Та ще ця подія дуже зашкодила йому. Адже він був давнім другом Мак-Карті і, я ще можу додати, його великим добродійником; я дізнався, що він навіть не брав з нього орендної плати за ферму Газерлей.

Он як? Цікаво, - зауважив Холмс.

Так! І допомагав йому, чим лише міг. Тут усі говорять, що він був такий ласкавий до небіжчика.

Невже? А чи не здалося вам дещо дивним, що цей Мак-Карті, людина не така вже й багата, давній боржник Тернера, усе-таки заводив мову про одруження свого сина з Тернеровою донькою, спадкоємицею великого майна, - та ще й так упевнено, ніби варто лише посвататись - і все буде залагоджено? Дивно це ще й тому, що сам Тернер і чути про це не бажав. Дочка його самарозповідала нам про те. Невже ви й досі не зробили жодних висновків?

Ми чули про оті ваші висновки та міркування, - мовив, підморгнувши, Лестрейд. - Мені, Холмсе, й без того важко орудувати фактами, без усяких там теорій і вигадок.

Що ж, ваша правда, - стримано відповів Холмс, - орудувати фактами ви не дуже зугарні.

В усякому разі, я виявив один факт, на який ви не звернули уваги, - роздратовано заперечив Лестрейд.

Тобто?

Мак-Карті-старший загину від руки Мак-Карті-молодшого, і всі теорії, які це заперечують, - бліді, мов світло місяця.

Що ж, молодик усе-таки ясніший за туман, - усміхнувшись, мовив Холмс. - Якщо я не дуже помиляюся, ліворуч од нас ферма Газерлей.

Так, це вона.

То була велика, зручно розташована будівля, з шиферним дахом і жовтими плямами лишайників на сірих стінах. Спущені завіси й димарі без диму надавали їй похмурого вигляду, немовби на ній відбився увесь жах пережитого. Ми подзвонили в двері, й невдовзі служниця винесла Холмсові, на його прохання, черевики, які були на господареві того дня, коли він загинув, а потім - пару синових черевиків, хоч і не ту, яку він узував того дня. Обережно обмірявши їхні підошви, Холмс попросив провести нас у двір, звідки ми кривулястою стежкою подалися до Боскомбського ставу.

Шерлок Холмс почав змінюватись на виду, підходячи до місця злочину. Люди, що пам'ятали мого друга як спокійного, вдумливого логіка з Бейкер-стріт, тепер нізащо його не впізнали б. Обличчя його спохмурніло. Брови витяглися двома чорними лініями, з-під яких крицевим блиском світилися очі. Голова похилилася, плечі зсутулились, уста щільно стулилися, на міцній шиї здулися жили. Ніздрі роздулись, наче в тварини, яка женеться за здобиччю; всі думки його так зосередились довкола справи, якою він перейнявся, що найкраще було не звертатися до нього з жодними запитаннями - він або нічого не відповідав, або нетерпляче уривав розмову. Холмс мовчки прямував стежкою, що вела через ліс і луки до Боскомбського ставу. Це було вологе, болотисте місце, як і вся тутешня долина, а на ледве помітній стежці та обабіч неї, де росла низька травичка, видніли сліди - безліч слідів. Часом Холмс наддавав ходу, часом несподівано зупинявся, а один раз рішуче обернувся й ступив кілька кроків назад. Ми з Лестрейдом простували за ним: детектив - байдуже й недовірливо, я жспостерігав за моїм другом з великим зацікавленням, знаючи, що всі свої дії він обміркував до кінця.

Боскомбський став - невелике, поросле очеретом озерце завширшки з п'ятнадцять ярдів - був якраз на межі ферми Газерлей і парку містера Тернера. Над лісом, що підступав до протилежного берега, стриміли червоні шпилі будинку багатого хазяїна. З боку Газерлею ліс був дуже густий, і лише смуга вологої трави, кроків із двадцять завширшки, розділяла дерева та очерет, що оточував став. Лестрейд показав нам місце, де було знайдено тіло; земля тут справді була такою вологою, що я міг чітко помітити слід від цього тіла. Поглянувши на напружене обличчя й насторожені очі Холмса, я зрозумів, однак, що він багато зміг побачити в прим'ятій траві. Він метушився, мов пес, що натрапив на слід, а потім обернувся до нашого товариша.

Чого ви лазили до ставу? - спитав він.

Нишпорив у ньому з граблями. Гадав, чи не знайду там зброю або ще щось. Але як ви...

Ххy!Мені ж ніколи! Ви так накульгуєте на ліву ногу, що за її слідами вас навіть кріт відшукає. А біля очерету сліди обриваються. Як просто все було б, якби я опинився тут іще до того, як оте стадо волів усе витоптало! Ті, які прибігли з

вартівні, знищили всі сліди за шість-сім футів довкола тіла. Але одна людина пройшла тричі. - Він дістав лупу й ліг на землю, підстеливши плащ, аби краще розгледіти сліди, і заговорив радше сам до себе, ніж до нас: - Оце сліди молодого Мак-Карті. Він тут проходив двічі і один раз пробіг, бо закаблуків майже не видно, а передні відбилися чітко. Це підтверджує його розповідь. Він побіг, помітивши, що батько лежить на землі. Далі - батькові сліди; він увесь час походжав туди-сюди. А що тут таке? Слід приклада - син спирався на рушницю, коли стояв і слухав. А це що? Ха-Ха! Що це таке? Хтось підкрадався навшпиньки! Навшпиньки! Черевики з тупими передами - справді незвичайні! Він підійшов, потім подався геть і знов повернувся, - звичайно ж, по свою одежу. Але звідки він прийшов?

Холмс метушився, то гублячи, то знову відшукуючи слід, аж поки ми опинилися біля самого лісу, в затінку високої старої берези - найвищого на всю околицю дерева. Холмс побачив за нею знайомий слід і знову ліг на землю, радісно скрикнувши. Він довго роздивлявся на сліди, перегортаючи опале листя й сухе паліччя, далі набрав і насипав у конверт якогось пороху, оглянув крізь лупу ґрунт, а потім - кору дерева до висоти людського зросту. На моховинні лежав камінь із гострими краями. Холмспідняв його і ретельно обдивився; відтак пішов стежкою через ліс аж до самої дороги, де не було вже ніяких слідів.

Надзвичайно цікава справа, - зауважив він у своєму звичному дусі. - Здається, що ця сіра будівля праворуч - вартівня. Мабуть, зайду до Морґана, щоб сказати йому кілька слів і написати коротеньку цидулку. Ми ще встигнемо повернутися до сніданку. Йдіть до екіпажа, а я скоро приєднаюся до вас.

Не минуло й десяти хвилин, як ми вже сиділи в екіпажі і їхали до Росса. Холмс досі тримав у руці камінь, підібраний у лісі.

Це може зацікавити вас, Лестрейде, - зауважив він, простягаючи тому камінь. - Ось чим було скоєно вбивство.

Я не бачу тут жодних слідів.

А тут їх і немає.

То як ви про це дізналися?

Під каменем росла трава. Він лежав там лише кілька днів. Місця, де його знайшли, не видно. Це речовий доказ - слідів ніякої іншої зброї немає.

А вбивця?

Довготелесий шульга, накульгує на праву ногу, взуває мисливські чоботи на грубій підошві, в сірому пальті, курить індійські сигари з мундштуком, у кишені носить тупий ніж. Є ще декілька прикмет, але досить і цього, щоб допомогти в наших розшуках.

Лестрейд засміявся.

На жаль, я й досі не дуже вірю вам, - мовив він. - Усі ці теорії - гарна річ, але нам доведеться мати справу з твердолобими британськими присяжними.

Nous verrons, - спокійно відповів Холмс. - Ви працюєте за своїм методом, а я - за своїм. Сьогодні я ще маю тут деякі справи, але вечірнім потягом, напевно, вже повернуся до Лондона.

І зоставите справу незакінченою?

Ні, я її закінчу.

А таємниця?

Її вже розкрито.

Хто ж тоді злочинець?

Джентльмен, якого я описав.

Але хто він?

Про це неважко буде дізнатися. Тут не так багато мешканців.

Лестрейд знизав плечима.

Я людина ділова, - сказав він, - і не стану шукати по всій околиці якогось джентльмена, про якого відомо лише те, що він довготелесий шульга й накульгує на праву ногу. Я буду посміховиськом на весь Скотленд-Ярд.

- То й добре, - байдуже мовив Холмс. - Я дав вам змогу розкрити таємницю. А ось і ваші кімнати. На все добре. Я напишу вам, перш ніж виїхати.

Залишивши Лестрейда у його кімнатах, ми поїхали до свого готелю, де на столі на нас уже чекав сніданок. Холмс мовчав, поринувши в свої думки; обличчя його було похмуре, мов у людини, що потрапила в скрутне становище.

Послухайте-но, Ватсоне, - мовив він, коли зі столу прибрали посуд, - сідайте в крісло, і я розповім вам усе, що мені відомо. Я не знаю, що мені робити, й хотів би спитати вашої поради. Запаліть сигару, й почнемо.

Прошу.

Отже, вас уразили дві речі в розповіді молодого Мак-Карті, що схилили мене на його бік, а вас - проти нього. Перше - це те, що батько вигукнув «Коу!», перш ніж побачив сина. Друге - дивовижні слова небіжчика про щура. Він пробурмотів кілька слів, але син розчув лише одне. Наше слідство має розпочатися з цих двох подробиць; тож припустімо, що все сказане сином - чистісінька правда.

А що це за вигук «Коу»?

Напевно, він кликав когось іншого. Адже він знав, що син у Бристолі. Син почув цей клич цілком випадково. Вигуком «Коу!» небіжчик кликав того, з ким мав зустрітися. Але «Коу!» - клич австралійський, побутує лише між австралійцями. Це суттєвий доказ того, що особа, з якою Мак-Карті мав зустріч біля Боскомбського ставу, була австралійцем.

А щур?

Шерлок Холмс дістав з кишені складений аркуш паперу й розгорнув його на столі.

Це мапа штату Вікторія, - сказав він. - Минулої ночі я замовив її телеграфом у Бристолі. - Він затулив долонею частину мапи. - Прочитайте-но.

«Рет», - прочитав я. - Щур?

А тепер? - Він підняв долоню.

«Баларет».

Саме так. Це й було останнє слово небіжчика, але син розчув лише останній склад. Той намагався назвати ім’я вбивці. Хтось із Баларета.

Чудово! - вигукнув я.

Це помітно одразу. Як бачите, коло вужчає. Сіра одежа була третьою річчю в синовому свідченні, що потребувала перевірки. Якщо вона підтвердиться, то таємниця зникне й з’явиться якийсь австралієць із Баларета в сірому пальті.

Звичайно.

До того ж мешкає він недалеко, бо навколо ставу немає нічого, крім ферми й садиби, й чужа людина навряд чи забреде сюди.

Так.

А тепер про сьогоднішній похід. Оглянувши ґрунт, я помітив кілька дрібниць, про які розповів тому недоумкуватому Лестрейдові: вони стосувалися злочинця.

Але як ви відшукали їх?

Ви знаєте мій метод. Головне в ньому - спостереження за дрібницями.

Про його зріст ви, напевно, здогадалися, судячи з довжини кроку. Про його чоботи також розповіли сліди.

Так, чоботи були незвичайні.

А кульгавість?

Сліди правої ноги були не такі чіткі, як сліди лівої. Він легше ступав на неї. Чому? Бо він накульгував.

А те, що він шульга?

Вас самого вразив опис рани, складений хірургом. Удару завдано ззаду, але з лівого боку. Хто ще міг таке зробити, крім шульги? Під час розмови батька з сином він стояв за отим деревом. Він там навіть палив. Я знайшов там попіл від сигари і, добре знаючись на тютюні, з’ясував, що він палив індійську сигару. Я трохи вивчав це питання й навіть написав невеличку працю про попіл ста сорока сортів люлькового, сигарного та цигаркового тютюну. Побачивши попіл, я обшукав усе навколо і знайшов на моховинні недопалок. То була індійська сигара, виготовлена в Роттердамі.

А мундштук?

Я помітив, що він не брав її до рота. Виходить, що він курив з мундштуком. Кінчик було обрізано, а не відкушено, але нерівно, тож я вирішив, що кишеньковий ніж у нього тупий.

Холмсе, - мовив я, - ви сплели довкола злочинця сіті, з яких він нізащо не виплутається, й порятували життя невинній людині, справді зняли з її шиї зашморг. Я бачу напрямок, куди ведуть ці сліди. Ім’я вбивці...

Містер Джон Тернер, - оголосив служник, відчинивши двері й пропустивши до вітальні відвідувача.

Чоловік, що увійшов, мав незвичайну, вражаючуфігуру. Повільна, кульгава хода й згорблені плечі робили його старішим, ніж він був насправді, а тверде, різке

обличчя й величезні руки та ноги свідчили про неабияку силу як тіла, так і духу. Густа борода, сиве волосся та кудлаті низькі брови надавали його обличчю гордовитого, владного виразу, але саме це обличчя було сіре, мов попіл, а губи й ніздрі посиніли. Я одразу помітив, що він страждає на якусь задавнену невиліковну хворобу.

Сідайте, будь ласка, на канапу, - лагідно мовив Холмс. - Чи одержали ви мою записку?

Так, її приніс сторож. Ви пишете, що хотіли б побачитися зі мною, щоб запобігти скандалові.

Я гадаю, що зчиниться великий галас, коли я виступлю в суді.

Але навіщо ви хотіли мене бачити? - Тернер подивився на мого друга з таким відчаєм у втомлених очах, неначе він вже дістав відповідь на своє запитання.

Так, - мовив Холмс, відповідаючи радше на його погляд, аніж на слова. - Саме так. Я все знаю про Мак-Карті.

Старий Тернер затулив обличчя руками.

Боже, поможи мені! - вигукнув він. - Я нізащо не дав би загинути цьому юнакові. Присягаюся, що я розповів би все, якби дійшло до суду присяжних...

Радий чути це від вас, - суворо сказав Холмс.

Я вже давно був би розповів про це, якби не моя люба дівчинка. Це розбило б їй серце - так, розбило б їй серце, коли б вона почула про мій арешт.

Можна й не доводити справу до арешту, - мовив Холмс.

Як?

Я - особа приватна. Мене запросила ваша дочка, і я дію лише в її інтересах. Молодого Мак-Карті має бути звільнено.

Я скоро помру, - сказав старий Тернер. - Я вже багато років хворію на діабет. Мій лікар не певен, чи проживу я ще з місяць. І все-таки я волів би померти під дахом власної господи, ніж у в’язниці.

Холмс підвівся й пересів до столу, прихопивши ручку й папір.

Розкажіть усе, як було, - мовив він. - Я коротко запишу вашу розповідь, ви підпишетесь, а Ватсон засвідчить. Це ваше зізнання я передам до суду лише в разі крайньої потреби, щоб порятувати молодого Мак-Карті. Якщо ж такої потреби не буде, я до цього не вдаватимуся.

Добре, - сказав старий. - Ще невідомо, чи доживу я до суду, тож для мене це мало важить, але я не хочу завдати болю Алісі... А тепер я розповім вам геть-чисто все. Це тривало довго, проте я спробую розповісти досить швидко.

Ви не знали цього покійного Мак-Карті. То був справжнісінький диявол, слово честі. Борони вас Господь від такої людини! Він тримав мене в лещатах двадцять років і отруїв мені все життя. Спершу я розкажу вам, як я опинився у нього в руках.

Це сталося на початку шістдесятих в Австралії. Тоді я ще був молодий шибайголова, запальний і нерозважливий, готовий добудь-якого вчинку. Я мав

поганих друзів - вони навчили мене пити. На моїй ділянці мені не щастило з золотом, тож я подався в мандри і став, як то кажуть, лицарем на роздоріжжі. Нас було шестеро, ми жили по-дикунськи, часом нападали на ферми й зупиняли фургони на дорогах біля копалень. Мене прозивали Чорним Джеком ізБаларета; нас і досі пам'ятають у колонії як банду з Баларета.

Одного разу з Баларета до Мельбурна вирядили конвой із золотом. Ми влаштували засідку й напали на нього. Охоронців було шестеро, нас - так само шестеро, тож бій був жорстокий. Першими ж пострілами ми звалили чотирьох, але коли нарешті захопили здобич, нас залишилося троє. Я притулив цівку пістоля до голови візника - то й був Мак-Карті. Господи, краще було б застрелити його! Але я його помилував, хоча й бачив, що він пильно зирить на мене своїми лютими очицями, немовби запам'ятовуючи кожну рисочку мого обличчя. Ми взяли золото, розбагатіли й спокійно перебралися до Англії. Тут я назавжди покинув колишніх приятелів і зажив заможним тихим життям. Я купив цю садибу, - вона саме продавалася тоді, - й намагався своїми грошима хоч комусь робити добро, щоб спокутувати ті злочини, які принеслиїх мені. Я одружився, й хоч моя жінка померла молодою, вона залишила мені любу маленьку Алісу. Навіть коли моя донечка була ще немовлятком, її рученята тримали мене на праведному шляху так міцно, як ніщо в світі. Одне слово, я зажив по-новому й хотів цілком забути про минуле. І все було чудово, доки я не потрапив у лабети Мак-Карті.

Якось я поїхав до міста в грошових справах і зустрів його, вбраного у лахміття, на Риджент-стріт.

«А ось ми і зустрілись, Джеку, - мовив він, узявши мене за руку, - тож владнаймо справу по-сімейному. Нас тут двоє, - зі мною ще син, - і ти можеш про нас потурбуватися. А як не схочеш, то запам'ятай: Англія - чудова країна, яка шанує закони, й поліція тут завжди поруч, варто лише її покликати».

Так вони оселилися тут, на заході, і я не мігїх здихатися; з того часу вони безкоштовно займали мою найкращу ділянку. Я не знав ні спокою, ні відпочинку, ні забуття; куди не подамся, всюди до мене вишкіряється його хитра пика. Коли підросла Аліса, стало ще гірше, бо він помітив, що від неї я більше ховаюся зі своїм минулим, ніж від поліції. Все, чого лише бажав, він діставав одразу, чи то була земля, чи будівлі, чи гроші, - аж поки йому не забаглося неможливого. Йому забаглося Аліси.

Його син, бачте, саме підріс, донька моя - теж, і оскільки про хворобу мою знали всі, він вирішив, що його хлопчина прибере до своїх рук усе моє майно. Але цього разу я був невблаганний. Я й подумати не міг про те, що його кляте поріддя об'єднається змоїм; не можу сказати, що мені не подобався хлопець, але в жилах його текла батькова кров, і цього було досить. Я стояв на своєму. Мак-Карті вдався до погроз. Я зовсім роздратував його. Ми мали зустрітися біля ставу, якраз між нашими садибами, щоб про все там переговорити.

Коли я прийшов туди, то побачив, як він розмовляє з сином; я запалив сигару й став чекати за деревом, поки він залишиться сам. Але, слухаючи їхню розмову, я дедалі більше проймався злобою. Він змушував сина одружитися з моєю дочкою, нітрохи не зважаючи на її власну думку, немовби йшлося про якусь повію. Я мало не збожеволів, коли подумав, що й сам я, і все, що мені дороге, може потрапити до рук такої людини. То, може, краще розірвати ці кайдани? Я хвора людина,

скоро помру. Хоч розум мій ще ясний, а руки й ноги - дужі, я знав, що життя моє скінчилося. Але моє ім'я і моя дитина! Все це буде врятовано, якщо я примушу замовкнути цей бридкий язик. І я зробив це, містере Холмсе. Зробив би й ще раз. Це тяжкий гріх, та своїм життям, повним страждань, я спокутував його. Але думка про те, що моя донька потрапить до тієї самої пастки, була для мене нестерпною. Я вбив його без будь-яких докорів сумління, розчавив, мов огидну, отруйну тварюку. Почувши крик, туди надбіг його син, але я встиг сховатися в лісі, хоч мені й довелося повернутися, щоб підібрати пальто, яке я загубив, тікаючи. Це свята правда, джентльмени, все було саме так.

Що ж, не мені вас судити, - мовив Холмс, коли старий підписав занотовані ним свідчення. - Хай Бог убереже вас від таких мук.

Так, так, сер. Але що ви тепер зі мною чинитимете?

Зважаючи на ваше здоров'я, нічого. Ви самі знаєте, що скоро постанете перед судом, вищим за суд присяжних. Я збережу ваше зізнання й звернуся до нього лише в тому разі, якщо молодого Мак-Карті засудять. Якщо ж ні, то жодна людина не почує про вашу таємницю, будете ви живі чи мертві.

Тоді прощавайте, - поважно мовив старий. - Коли прийде ваша остання хвилина, нехай вам буде легше від думки про те, яку розраду ви подарували моїй душі.

Похитуючись і тремтячи всім огрядним тілом, він повільно вийшов з кімнати, накульгуючи на праву ногу.

Хай нам допоможе Бог! - сказав після довгої мовчанки Холмс. - Навіщо доля витіває такі жарти з нами - бідолашними, немічними створіннями? Коли я чую про подібні речі, то згадую Бекстерові слова й кажу: «Ось іде Шерлок Холмс, борони його Господнє милосердя!».Джеймса Мак-Карті присяжні виправдали завдяки численним доказам, які навів Холмс. Старий Тернер прожив ще місяців із сім після нашої зустрічі - нині його вже нема на світі, і є всі надії на те, що діти обох небіжчиків житимуть у щасливому шлюбі, анітрохи не зважаючи на те, що розділяло їх у минулому.

П'ять помаранчевих зерняток

Коли я переглядаю свої нотатки й записи про Шерлока Холмса, зроблені з 1882 по 1890 рік, то натрапляю на багато дивовижних і цікавих пригод, вибрати з-поміж яких одну не так легко. Щоправда, деякі з них уже було описано в газетах, а інші не надають моєму другові змоги виявити ті незвичайні здібності, якими він був щедро наділений і які я мав намір змалювати в своїх спогадах. Деякі з цих пригод не піддавалися навіть його аналітичному розумові й були б у переказах, як кажуть, початком без кінця; водночас інші розплутано лише частково, і їхні пояснення ґрунтувалися скоріше на припущеннях та здогадах, аніж на його улюблених твердих логічних доказах. Але, правду кажучи, серед цих останніх є один випадок, такий цікавий у своїх подробицях і несподіваний у розв'язці, що я все ж хотів би розповісти про нього, хоч із ним пов'язані такі обставини, які ніколи не буде з'ясовано до кінця.

1887 рік подарував нам довгу низку історій, більш чи менш примітних, і всі з них я описав. Серед заголовків своїх нотаток, здійснених упродовж тих дванадцятьох місяців, я можу відзначити: пригоду з «Передол-Чамбер», товариством жебраків-

аматорів, що мало розкішний клуб у підвалі багатої меблевої крамниці; події, пов'язані з загибеллю британського вітрильника «Софі Андерсон», дивовижні пригоди Ґранса Пітерсонса на острові Юфа й, нарешті, Кембервельську справу про отруєння. В цій останній справі, як я запам'ятав, Шерлок Холмс, оглядаючи годинник небіжчика, зміг переконатися, що його було накручено лише за дві години до смерті, отже, померлий ліг спати саме в цей час, - висновок той мав неабияку вагу для розкриття злочину. Про все це я, можливо, колись іще розповім, але жодна з тих історій не має таких своєрідних рис, як ті дивовижні події, які я опишу зараз.

Діялося це в останні вересневі дні, коли осінні бурі лютують із нечуваним шаленством. Цілий день скаженів вітер, і дощ так гучно стукотів у вікна, що навіть тут, у самісінькому серці Лондона, цього великого творіння людських рук, ми раз у раз мимоволізабували про звичну буденщину й відчували, як грізні сили стихії, мов дикі звірі в клітці, з гарчанням накидаються на смертних, що сховалися за ґратами цивілізації. Надвечір буря стала ще сильнішою, вітер плакав та схлипував у комині, немов дитина.

Шерлок Холмс сидів похмурий біля каміна, впорядковуючи свої записи про злочини, а я тим часом, умостившися навпроти, так заглибився у читання чудових морських оповідань Кларка Рассела, що мені здавалося, ніби буря захопила мене в океані й шум дощу - не що інше, як гуркіт морських хвиль. Моя дружина гостювала в своєї тітки, й на кілька днів я влаштувався в нашому старому помешканні на Бейкер-стріт.

Постривайте, - мовив я, позирнувши на Холмса, - здається, хтось дзвонить. Хто може прийти до нас цього вечора? Напевно, хтось із ваших друзів?

Крім вас, у мене немає друзів, - відповів Холмс. - А в гості до мене ніхто не ходить.

То, може, це клієнт?

Якщо так, то справа, мабуть, серйозна. Що іще може змусити людину вийти надвір у таку погоду й о такій годині? Гадаю, це скоріш якась кумася нашої господині.

Проте Холмс помилився в своєму здогаді, бо з передпокою долинули кроки і в двері хтось постукав. Мій друг простяг свою довгу руку й повернув лампу так, щоб світло падало на порожнє крісло, де мав сісти відвідувач.

Прошу! - сказав він.

Чоловік, що ввійшов, був іще молодий, - він мав десь із двадцять два роки, - охайно вбраний, із дещо вишуканими манерами. Мокрий парасоль, який він тримав у руці, й лискучий від вологи довгий плащ свідчили про негоду, що лютувала надворі. Він стривожено озирнувся, і в світлі лампи я побачив, що обличчя його бліде, а очі - розпухлі, мов у людини, пригніченої якимось великим лихом.

Мушу попросити у вас вибачення, - мовив він, підносячи до очей золоте пенсне. - Щиро вірю, що ви не вважатимете мене нав'язливим. Побоююся, що до вашої затишної кімнати я приніс сліди бурі й дощу...

Дайте мені свій плащ і парасоль, - сказав Холмс, - я повішу їх отут на гачку, і вони швидко висохнуть. Я бачу, ви приїхали з південного заходу.

Так, із Горшема.

Ця суміш глини й крейди на носах ваших черевиків властива для тієї місцини.

Я прийшов попросити у вас поради.

Це дуже просто.

А ще - допомоги.

А оце вже не завжди так просто.

Я чув про вас, містере Холмсе. Чув від майора Прендерґаста, як ви врятували його під час скандалу в Тенкервільському клубі.

Так, звичайно. Його без підстави звинуватили в нечесній грі.

Він казав, що ви можете розкрити будь-яку таємницю.

Ну, це вже занадто.

Він каже, що ви ніколи не зазнавали невдач.

Я зазнавав невдачі чотири рази: тричі від чоловіків і одного разу від жінки.

Але це ніщо проти ваших успіхів.

Так, найчастіше я досягав успіху.

Тоді ви, напевно, досягнете його і в моїй справі.

Прошу вас, присуньте крісло ближче до вогню і розкажіть мені про всі подробиці вашої справи.

Справа моя незвичайна.

А звичайних справ у мене й не буває. Я - остання надія на порятунок.

І все ж таки я маю сумнів, що ви коли-небудь чули про такі таємничі й незрозумілі події, як ті, що сталися в моїй власній родині.

Ви мене зацікавили, - мовив Холмс. - Викладіть, будь ласка, нам головні обставини цієї справи, й тоді я зможу розпитати вас про ті моменти, що здадуться мені найважливішими.

Юнак присунув крісло й випростав свої мокрі ноги до вогню.

Моє ім’я, - сказав він, - Джон Опеншо. Але як я зрозумів, мої особисті справи мало чим пов’язані з цією жахливою історією. Вона перейшла до мене в спадок, і для того, щоб дати вам уявлення про неї, я мушу повернутися до самого її початку.

До вашого відома, мій дід мав двох синів - Еліяса, мого дядька, і Джозефа, мого батька. Батько мій мав невелику фабрику в Ковентрі, яку розширив, коли почалося виробництво велосипедів. Він узяв патент на велосипедні шини власного винаходу, які не рвуться, й вони принесли йому такі статки, що батько зміг продати фабрику і вийти на спочинок заможною людиною.

Мій дядько Еліяс замолоду виїхав до Америки й став плантатором у Флориді, де, як мені переказували, йому чудово велося. Під час війни він бився в армії

Джексона, а далі - під командуванням Гуда, й дослужився до полковницького чину. Коли Лі склав зброю, дядько повернувся на свою плантацію, де прожив ще три або чотири роки. 1869 чи 1870 року він повернувся до Європи йкупив невеличку садибу в Сасексі, поблизу Горшема. Він надбав у Штатах добрий капітал і залишив Америку через те, що ненавидів негрів і був невдоволений з політики республіканців, які надали їм виборче право. Дядько був незвичайною людиною - жорстокою, запальною; він жахливо лаявся, коли гнівався, і жив відлюдьком. Навряд чи за всі роки, прожиті біля Горшема, він побував у місті хоча б раз. Його будинок стояв у садку, оточений двома чи трьома великими луками: там він гуляв, хоч частенько по кілька тижнів не залишав своєї кімнати. Він пив багато бренді, був запеклим курцем, уникав будь-якого товариства, навіть рідного брата.

Мене він, однак, не уникав і навіть заприязнився зі мною, хоч уперше побачив мене, коли я мав років із дванадцять. Це сталося 1878 року, за вісім чи дев'ять років після того, як він повернувся до Англії. Він ублагав мого батька відпустити мене жити до нього і був зі мною по-своєму дуже ласкавий. Коли він був тверезий, то часом грав зі мною в триктрак або шашки, доручив мені нагляд за слугами і всі господарські справи, тож у шістнадцять років я став цілковитим хазяїном у домі. В мене зберігалися всі ключі, і я міг ходити, куди лише забажаю, й робити, що лише схочу, не порушуючи тільки дядькової самоти. Була, щоправда, в нього й ще одна дивна умова: він нікому не дозволяв заходити до комори на горищі, яку весь час було замкнено. З дитячої цікавості я зазирав туди крізь замкову щілину, але жодного разу не побачив там нічого, крім купи старих вузликів та скринь.

Одного дня - було це в березні 1883 року - на столі біля прибору полковника з'явився лист з іноземною маркою. Дядько майже ніколи не одержував листів, бо за речі, які купував, щоразу платив на місці, а друзів не мав ніяких. «Це з Індії! - мовив він, узявши лист. - Поштовий штемпель Пондишері! Що це може бути?» Поспіхом розірвавши конверт, він висипав із нього на свою тарілку п'ять маленьких сухих помаранчевих зерняток. Я вже почав був сміятися, але сміх застиг у мене на вустах, коли я глянув на дядькове обличчя. Нижня губа його одвисла, очі вирячилися, обличчя посіріло; він дивився на конверт, який досі тримав у тремтячій руці. «К. К. К.»! - вигукнув він, а тоді: - Боже мій, Боже мій! Ось вона, розплата за мої гріхи!»

«Що це, дядечку?!» - скрикнув я.

«Смерть», - промовив він, підвівся з-за столу й пішов до своєї кімнати, зоставивши мене здивованим та переляканим. Я взяв конверт і побачив накреслені червоним чорнилом на внутрішньому боці клапана, біля смуги клею, три літери «К». Всередині ж не було нічого, крім п'ятьох сухих зерняток. Чому ж дядько такзлякався? Я вийшов з-за столу й, коли біг нагору сходами, зустрів свого дядька, що сходив донизу, тримаючи в одній руці старий, заіржавілий ключ, - напевно, від горища, - а в іншій - невелику мідяну коробочку, схожу на скриньку для паперів.

«Нехай роблять, що хочуть, але я ще їм покажу! - вигукнув він і вилаявся. - Звели Мері, хай вона розпалить камін у моїй кімнаті, й пошли до Горшема по адвоката Фордгема».

Я зробив усе, що він наказав, і коли адвокат приїхав, мене покликали до дядькової кімнати. В каміні яскраво палало полум'я й лежала купа чорного пухнастого попелу - мабуть, від спалених паперів; біля каміна стояла відчинена й порожня мідяна скринька. Поглянувши на цю скриньку, я з жахом помітив на її вічку три літери «К», такі самі, які бачив уранці на конверті.

«Я хочу, Джоне, - мовив дядько, - щоб ти був свідком мого заповіту. Я залишаю свій маєток моєму братові, твоєму батьку, від якого, безперечно, він перейде до тебе. Якщо ти зможеш хазяйнувати тут радісно й спокійно, тим краще! Якщо ж виявиться, що це неможливо, то послухай моєї поради, хлопче, й передай її своєму найлютішому ворогові. Мені шкода, що я змушений залишити тобі таку непевну спадщину, але я не знаю, як усе обернеться. Будь ласкавий, підпиши цей папір там, де тобі покаже містер Фордгем».

Я підписав заповіт, як мені звеліли, й адвокат забрав його з собою. Цей дивний випадок, як ви розумієте, справив на мене надзвичайно глибоке враження, я увесь час думав про нього, марно намагаючись знайти хоч якусь відгадку. Я не міг позбутися неясного почуття страху, хоч воно й слабшало з часом, бо ніщо не порушувало звичного плину нашого життя. Щоправда, я помітив зміну у вдачі мого дядька. Він пив більше, ніж звичайно, й став ще відлюдніший. Майже щодня він сидів, замкнувшись у своїй кімнаті, але раз у раз, немовби в п'яній маячні, вибігав із дому й бігав по садку з револьвером у руці, репетуючи, що нікого не боїться й ніхто не зможе втримати його під замком, наче вівцю в кошарі, - навіть сам диявол. Однак, коли ці напади минали, він знов замикався в кімнаті на ключ і на защіпку - як людина, охоплена божевільним страхом, що ховається десь у глибині її душі. До того ж, як я бачив, обличчя його навіть у холодні дні було зрошене рясним потом, немовби він тільки-но вийшов з води.

Щоб скінчити врешті всю цю історію, містере Холмсе, й не випробовувати вашого терпіння, скажу лише, що якось уночі він здійснив одну зі своїх п'яних прогулянок і додому більш не повернувся. Коли ми пішли шукати його, то знайшли в невеликому, зарослому тванню ставку в кінці саду, де він лежав ниць. На йоготілі не було жодної рани, а ставок був лише якихось два фути завглибшки, тож присяжні, взявши до уваги дядькові дивацтва, зробили висновок, що це самогубство. Але я знав, як лякала його навіть сама думка про смерть, і не міг переконати себе, що він свідомо пішов їй назустріч. Цим усе й скінчилось, і батько мій дістав у володіння маєток і чотирнадцять тисяч фунтів, що лежали на його рахунку в банку.

Стривайте, - мовив Холмс, - ваша розповідь, як на мене, одна з найцікавіших, які мені доводилося чути. Назвіть, будь ласка, день, коли ваш дядько одержав лист, і день гаданого самогубства.

Лист надійшов до нього десятого березня 1883 року. Помер він через сім тижнів, тобто в ніч на друге травня.

Дякую. Далі, будь ласка.

Коли мій батько посів горшемський маєток, він, за моєю порадою, ретельно оглянув комірчину на горищі будинку. Ми знайшли там мідяну скриньку, але вміст її було повністю знищено. Зсередини вічка був приклеєний папірець із літерами «К. К. К.» та написом унизу: «Листи, нотатки, розписки та реєстр». Слова ці, як ми

вважали, передавали зміст паперів, які знищив полковник Опеншо. Крім того, на горищі не було нічого вартого уваги, хіба що безліч різних папірців та записників із того часу, коли дядько перебував в Америці. Деякі з них прив'язувалися до воєнного часу й свідчили про те, що він добре виконував свій обов'язок і здобув славу хороброго вояка. Інші записи було датовано добою реконструкції Південних штатів, і стосувалися вони здебільшого політики, бо дядько, очевидно, був активним учасником опозиції «саквояжникам» - політикам, що їх присилали з Півночі.

Отже, був початок 1884 року, коли батько оселився в Горшемі, і все йшло якнайкраще аж до січня 1885 року. Четвертого січня, коли ми снідали, я почув, що батько несподівано скрикнув із подиву. В одній руці він тримав щойно розпечатаний конверт, а в другій, на розкритій долоні, - п'ять сухих помаранчевих зерняток. Батько завжди сміявся з моїх, як казав він, небилиць про полковника, але тепер був вельми стривожений і здивований, одержавши таке саме послання.

«Що це могло б означати, Джоне?» - пробурмотів він.

У мене тьохнуло серце.

«Це «К. К. К.», - відповів я.

Він зазирнув усередину конверта.

«Справді, - вигукнув він, - тут ті самі літери! Але що це написано під ними?»

«Покладіть папери на сонячний годинник», - прочитав я, заглядаючи йому через плече.

«Які ще папери? Який сонячний годинник?» - спитав він.

«Сонячний годинник - той, що в садку, іншого тут немає, - мовив я. - А папери, напевно, ті, які знищено».

«Хай йому біс! - сказав батько, опанувавши себе. - Ми живемо в цивілізованій країні, й тут немає місця для такої нісенітниці! Звідки цей лист?»

«Із Данді», - відповів я, глянувши на марку.

«Це чийсь безглуздий жарт, - мовив він. - Що мені до сонячного годинника і якихось паперів? Чи варто звертати увагу на такі дурниці?»

«Я, в усякому разі, повідомив би поліцію», - відказав я.

«Щоб мене там висміяли? Ніколи!»

«Тоді дозвольте мені це зробити».

«Ні в якому разі! Я не хочу здіймати галасу через таку дурницю!»

Умовити батька було марною справою: він був дуже впертий. Мене охопили тяжкі передчуття.

Третього дня після того, як надійшов лист, батько поїхав відвідати свого давнього друга майора Фріболді, що командував одним з фортів у Портсдаун-Хіллі. Я був радий, що він поїхав, бо мені здавалося, що там йому буде безпечніше, ніж удома. Але цього разу я помилився. Другого дня після батькового від'їзду я дістав

від майора телеграму з проханням негайно приїхати. Батько звалився в одну з глибоких крейдяних копалень, яких є багато в тій околиці, й лежав без тями з пробитим черепом. Я кинувся до нього, але він уже помер, так і не опритомнівши. Він, напевно, повертався з Фергема в сутінках, і через те, що місцевість була йому незнайома, а копальню нічим не було обгороджено, присяжні без вагань зробили висновок: смерть від нещасного випадку. Я ретельно вивчив кожну обставину його загибелі, але не зміг знайти нічого, що хоч трохи нагадувало б про вбивство. Не було жодних ознак пограбування чи насильства, жодних слідів навколо, жодних відомостей про підозрілих осіб на дорогах. Тож чи варто говорити вам, що я втратив спокій і був майже переконаний, що батько потрапив у пастку?

У такий страшний спосіб я дістав свою спадщину. Ви спитаєте мене, чому я не відмовився від неї? Що ж, відповім: я був певний, що всі наші біди якось пов'язані з давніми подіями в житті мого дядька й що небезпека чатуватиме на мене всюди, де б я не був.

Коли мого нещасного батька спіткала смерть, був січень 1885 року. З того часу минуло два роки й вісім місяців. Увесь цей час я мирно жив у Горшемі і вже сподівався, що це прокляття не тяжітиме більше над нашим родом після загибелі старшого покоління. Але я надто рано заспокоївся, бо вчора вранці дістав такий самий удар, якого зазнав мій батько.

Юнак витяг із кишені пожмаканий конверт і, повернувшись до столу, висипав з нього п'ять маленьких сухих помаранчевих зерняток.

Ось конверт, - провадив він далі. - Поштовий штемпель - Східний Лондон. Усередині – ті самі слова, що були в листі до мого батька: літери «К. К. К.», а далі: «Покладіть папери на сонячний годинник».

І що ви зробили? - спитав Холмс.

Нічого.

Нічого?

Правду кажучи, - він затулив обличчя білими тонкими руками, - я відчув себе безпорадним. Немічним, мов той бідолашний кріль, до якого підповзає змія. Наді мною, гадаю я, тяжіє якась лиха сила, від якої не врятують жодні застороги.

Ну, ну! - вигукнув Шерлок Холмс. - Вам, чоловіче, треба діяти, інакше ви загинете. Тільки негайні заходи зможуть вас урятувати. На відчай немає часу.

Я побував у поліції.

Ну й що ж?

Вони вислухали мою розповідь сміючись. Я переконаний, що інспектор вважає ці листи чиїмось жартом, а причиною смерті моїх рідних, як установив суд присяжних, - нещасні випадки, що ніяк не пов'язані з цими попередженнями.

Холмс змахнув у повітрі кулаками.

Неймовірна дурість! - вигукнув він.

До мене, щоправда, приставили полісмена, який постійно чергуватиме в моєму будинку.

Він прийшов з вами зараз?

Ні. Він дістав наказ нікуди не виходити з дому.

Холмс іще раз змахнув кулаками.

Якщо вже ви прийшли до мене, - скрикнув він, - то чому не прийшли одразу?!

Я не знав. Я лише сьогодні переговорив про свої побоювання з майором Прендерґастом, і він порадив мені вдатися до вас.

Адже минуло вже два дні, як ви одержали лист. Ми могли б уже почати діяти! Чи маєте ви ще якісь відомості, крім тих, що вже розповіли нам, - якісь важливі подробиці, що могли б стати нам у пригоді?

Є одна річ, - мовив Джон Опеншо. Він покопирсався в кишені, дістав аркуш вицвілого блакитного паперу й поклав на стіл. - Пам'ятаю, - вів він далі, - що того дня, коли мій дядько палив папери, я помітив, що їхні вцілілі клапті, які лежали серед попелу,

були такого самого кольору. Цей окремий аркуш я знайшов на підлозі дядькової кімнати. Він, мабуть, випадково одлетів убік і таким чином уцілів. Крім згадки про зернятка, я не бачу тут нічого такого, що могло б стати нам у пригоді. Мені здається, що це сторінка якогось щоденника. Почерк тут, безперечно, дядьків.

Холмс пересунув лампу, й ми обидва схилилися над папірцем. Нерівні краї його свідчили, що його було видерто з записника. Вгорі стояло: «Березень 1869», а внизу - такі загадкові нотатки:

«4-го. Хадсон прийшов. Переконання ті самі.

7-го. Надіслано зернятка Мак-Коулі, Парамору та Джону Свейну із Сент-Оґастіна.

9-го. Мак-Коулі забрався геть.

10-го. Джон Свейн забрався геть.

12-го. Відвідали Парамора. Все гаразд».

Дякую! - мовив Холмс, складаючи папірець і повертаючи його нашому відвідувачеві. - Тепер не можна марнувати ані секунди. Ми навіть не можемо гайнувати час на обговорення того, що ви мені розповіли. Ви повинні якнайшвидше повернутися додому й діяти.

Що я маю зробити?

Лише одне. І до того ж негайно. Ви повинні покласти цей клаптик папірця, який ви показали нам, у мідяну скриньку, про яку ви розповіли. Покладіть туди також цидулку, в якій повідомте, що решту паперів спалив ваш дядько і зостався тільки цей аркуш. Вам слід висловити це якомога переконливіше. Зробивши це, одразу ж поставте скриньку на сонячний годинник, як вам звелено. Ви розумієте мене?

Звичайно.

Не думайте зараз про помсту чи щось подібне. Я гадаю, що злочинці ще постануть перед законом, але нам свої тенета на них ще треба зіткати, тоді як їхні вже зіткано. Передусім треба відвернути небезпеку, яка чатує на вас, а тоді вже розгадати таємницю й покарати винуватців.

Дякую вам, - мовив юнак, підводячись і надягаючи плащ. Ви подарували мені надію на життя. Я, звичайно ж, чинитиму лише так, як ви мені порадили.

Не марнуйте ані хвилини. І, найголовніше, будьте обережні: як на мене, вам загрожує страшна й велика небезпека. Як ви повертаєтеся додому?

Потягом з вокзалу Ватерлоо.

Зараз ще немає дев'ятої години, на вулицях багато люду, тож я вірю, що ви будете в безпеці. І все ж таки будьте обачні.

Я озброєний.

Чудово. Завтра я візьмуся до вашої справи.

То я побачу вас у Горшемі?

Ні, ваша таємниця ховається в Лондоні, і тут я шукатиму її коріння.

Тоді я приїду до вас через день чи за два і розповім усі новини щодо скриньки й паперів. Я якнайретельніше виконаю всі ваші поради. - Він потис нам руки й пішов.

Вітер, як і раніше, стогнав у комині, а дощ стукотів у вікна. Цю дику історію, здавалося, навіяла нам сама божевільна стихія, занесла її сюди, наче буря морську траву.

Шерлок Холмс сидів кілька хвилин мовчки, схиливши голову й утупивши погляд у червоне полум'я каміна. Потім закурив свою люльку і, глибоко вмостившись у кріслі, став стежити за блакитними кільцями диму, що вилися під стелею.

Я гадаю, Ватсоне, - нарешті зауважив він, - між усіма нашими справами ще не було такої дивовижної.

Так, коли не брати до уваги «Знаку чотирьох».

Авжеж... Та мені здається, що цьому Джонові Опеншо загрожує ще більше лихо, ніж Шолто.

Але, - спитав я, - чи склали ви собі хоч якесь уявлення про цю справу?

Щодо неї не може бути ніякого сумніву, - відповів він.

Тоді що ж це таке? Хто він, цей «К. К. К.», і чому переслідує цю бідолашну родину?

Шерлок Холмс заплющив очі, сперся на поручні крісла й стулив кінчики пальців.

Ідеальний логік, - зауважив він, - розглянувши одиничний факт з усіх боків, може простежити не лише всю низку подій, наслідком яких він є, а й усі наслідки, що випливають із нього. Так само, як Кюв'є міг достоту описати цілу тварину, оглядаючи окрему її кістку, так і спостерігач, що досконало зрозумів одну ланку в ланцюзі подій, має бути здатний точно встановити решту - і попередні, й наступні. Ми ще не усвідомили багатьох речей, які можна осягнути лише розумом. Удавшись до висновків, можна розв'язати задачі, що заводили в глухий кут усіх, хто шукав відповіді на них за допомогою почуттів. Однак, щоб довести це мистецтво до найвищого рівня, слід використовувати всі відомі вам факти, а це само собою передбачає, як ви легко можете в цьому переконатися, вичерпні знання в усіх галузях науки, що навіть у наші дні енциклопедичної освіти є

великою рідкістю. Набагато легше уявити собі людину, яка вивчає все, що може видатися корисним у її роботі, і до цього я зі свого боку й прагнув. Як япам'ятаю, ви в перші дні нашої дружби досить точно визначили межі моїх знань.

Так, - відповів я сміючись. - То був цікавий документ. Як я пригадую, ваші знання з філософії, астрономії та політики дорівнювали нулю. Знання з ботаніки були фрагментарні, з геології - глибокі, коли мова заходила про плями бруду з будь-якого місця у радіусі п'ятнадцяти миль від міста; з хімії - незвичайні, з анатомії - розрізнені, з кримінальної та судової хроніки - виняткові; до того ж я визначив вас як скрипаля, боксера, фехтувальника, адвоката і запеклого курця та кокаїніста. Такі були, пам'ятаю, головні подробиці мого аналізу.

Останні слова змусили Холмса всміхнутися.

Так, - мовив він, - я й зараз кажу, як і тоді, що людина повинна обладнати комору свого мозку всім, що їй може знадобитися, решту ж звалити на склад при своїй книгозбірні, щоб у разі потреби все це можна було вийняти. Для такої справи, як та, що її нам запропоновано цього вечора, нам слід, звичайно ж, підтягти всі свої резерви. Передайте мені, будь ласка, том Американської енциклопедії на літеру «К», що стоїть на полиці поруч із вами. Дякую. Тепер обговорімо стан усієї цієї справи й подивімося, який висновок можна зробити на його підставі. Насамперед нам варто почати з того, що в полковника Опеншо справді були поважні причини залишити Америку. У його віці люди не схильні змінювати своїх звичок і свідомо міняти чудове флоридське підсоння на самотнє життя в провінційному англійському містечку. Його пристрасть до самоти в Англії наводить на думку, що він боявся когось або чогось: отже, можна взяти за робочу гіпотезу те, що саме страх перед кимось або чимось змусив його тікати з Америки. Про те, чого саме він боявся, ми можемо судити лише за тими зловісними листами, які одержали він сам та його спадкоємці. Чи помітили ви, які поштові штемпелі були на тих листах?

Перший був з Пондишері, другий - з Данді, третій - з Лон дона.

Зі Східного Лондона. Який висновок ви можете зробити?

Це все морські порти. Напевно, той, хто писав ті листи, перебував на кораблі.

Чудово. Ми вже маємо ключ до загадки. Очевидно, ймовірним - і вельми ймовірним - є те, що людина, яка писала листи, перебувала на кораблі. А тепер розгляньмо інший момент. Коли лист було надіслано з Пондишері, між погрозою та н здійсненням минуло сім тижнів; коли ж лист надійшов з Данді, минуло лише три-чотири дні. Чи наводить це вас на якусь думку?'

Першого разу треба було подолати більшу відстань.

Але ж лист у такому разі теж мав пройти більшу відстань.

Тоді я не розумію.

Залишається тільки припустити, що корабель, на якому перебуває ця людина або ж їх там кілька, - вітрильник. Мені здається, що вони щоразу посилали своє дивне попередження, перш ніж вирушити на здійснення своєї мети. Ви бачите, як швидко сталося вбивство після знаку, що надійшов із Данді. Якби вони пливли з Пондишері пароплавом, то прибули б майже водночас із своїм листом. Але

насправді минуло сім тижнів. Ці сім тижнів, я гадаю, становлять різницю між швидкістю поштового пароплава, що привіз лист, і швидкістю вітрильника, що привіз того, хто його писав.

Можливо...

Це більше ніж можливо. Це вірогідно. Тепер ви бачите, чому з цією новою справою не можна зволікати й чому я наполягав, щоб молодий Опеншо був обачний. Нещастя щоразу відбувалися, коли минав час, потрібний авторам листа, щоб прибути вітрильником. Але цей лист надійшов з Лондона, тож ми не можемо марнувати часу.

О Боже милий! - вигукнув я. - Що ж означає ця жорстока гонитва?

Папери, які колись вивіз старий Опеншо, мали, напевно, надзвичайну вагу для тієї особи чи осіб, що на вітрильнику. Гадаю, що їх там більше, ніж одна особа. Одна людина не могла б здійснити два вбивства так, щоб заплутати суд присяжних. Тут діяло принаймні кілька осіб, причому люди ті були винахідливі й рішучі. Ці папери вони твердо вирішили дістати, незважаючи на те, в чиїх руках вони перебували. Отож ви бачите, що «К.К.К.» - не ініціали окремої людини, а знак цілого товариства.

Але якого товариства?

Чи чули ви коли-небудь, - мовив Шерлок Холмс, схилившись до мене й понизивши свій голос, - про Ку-клукс-клан?

Ні, ніколи.

Холмс погортав сторінки книжки, що лежала в нього на колінах.

Ось що тут написано, - сказав він невдовзі й прочитав:

«Ку-клукс-клан. Назву навіяно своєрідним звуком зведеного курка рушниці. Це страхітливе таємне товариство утворили колишні вояки армії Південних штатів після громадянської війни; в різних штатах країни, зокрема в Теннесі, Луїзіані, обох Каролінах, Джорджії й Флориді, було швидко засновано місцеві філії. Це товариство діяло з виразною політичною метою - для залякування виборців-негрів, а також для вбивства або вигнання з країни йогосупротивників. Злочинам товариства звичайно передував знак, надісланий наміченій особі в своєрідному, але добре відомому вигляді: подекуди це була дубова гілка з листками, подекуди - насіння дині або помаранчеві зернятка. Дістався таке попередження, жертва могла або відкрито зректися своїх поглядів, або ж залишити країну. Якщо ж вона не зважала на попередження, на неї чекала неминуча смерть, причому найчастіше досить дивна й несподівана. Організація товариства була така досконала, а методи - такі послідовні, що важко відшукати хоч один випадок, коли хтось не зазнав кари, знехтувавши попередженням, або ж коли було знайдено вбивць. Деякий час товариство вільно діяло, незважаючи на зусилля уряду Сполучених Штатів та кращих суспільних шарів Півдня. Врешті 1869 року цей рух припинив свою діяльність, хоч поодинокі її прояви спостерігалися й пізніше».

Зверніть увагу, - мовив Холмс, відкладаючи книжку, - що несподіване припинення діяльності товариства збігається в часі звід'їздом із Америки Опеншо, який забрав із собою його папери. Цілком можливо, що це - і причина, і наслідок. Не дивно,

що його родину переслідують найнепримиренніші члени товариства. Адже ви розумієте, що цей опис та щоденники можуть завдати ганьби найактивнішим діячам Півдня й багато хто з них не зможе спати спокійно, поки не заволодіє цими паперами.

Отже, сторінка, яку ми бачили...

Саме так, і цього можна було очікувати. Якщо я не помиляюся, там стояло: «Надіслано зернятка до А., Б. та В.», тобто цим людям надіслали попередження товариства. Далі йдуть записи про те, що А. та Б. забралися геть, тобто залишили країну, й про те, що В. відвідали; боюся, що ці відвідини скінчилися для В. невтішно. Гадаю, докторе, що ми зможемо пролити деяке світло на цю темну справу, а поки що єдиним порятунком для молодого Опеншо є діяти так, як я йому сказав. Цього вечора ми більше не зможемо нічого ані сказати, ані зробити, тому передайте мені мою скрипку і спробуймо забути на півгодини про цю мерзенну негоду й ще мерзенніші вчинки наших ближніх...

До ранку буря вляглася, й крізь пелену туману, яка нависла над нашим великим містом, пробилося сонячне світло. Шерлок Холмс уже снідав, коли я зійшов до нього.

Пробачте, що не дочекався вас, - мовив він. - Мені здається, що сьогодні я матиму чималий клопіт із цією справою молодою Опеншо.

Що ж ви збираєтесь робити? - спитав я.

Це значною мірою залежатиме від того, що дадуть мої по передні розшуки. Можливо, доведеться ще поїхати до Горшема.

Ви хотіли б почати із цього?

Ні, я розпочну з Сіті. Подзвоніть, щоб служниця принесла вам каву.

Чекаючи на каву, я взяв зі столу свіжу газету й пробіг її очима. Раптом я побачив заголовок, від якого мені похололо в грудях.

Холмсе, - вигукнув я, - ви спізнилися!

Он як! - сказав він, ставлячи чашку на стіл. - Цього я й боявся. Як це сталося? - Голос його був спокійний, але я бачив, що це повідомлення в газеті його схвилювало.

Мені впало в око ім’я Опеншо й заголовок «Трагедія біля мосту Ватерлоо». Ось послухайте:

«Учора між дев’ятою й десятою годиною вечора констебль Кук із дільниці Н., який чергував біля мосту Ватерлоо, почув голос, що волав порятунку, й сплеск води. Ніч була дуже темна й буремна, тож порятувати людину, що тонула, незважаючи на допомогу кількох перехожих, не вдалося. Констебль, щоправда, здійняв тривогу, й за допомогою річкової поліції утопленика врешті було знайдено. Ним виявився молодий джентльмен на ім’я (судячи з конверта, який знайшли у нього в кишені) Джон Опеншо, що мешкав біля Горшема. Припускають, що він, поспішаючи на останній потяг, який відходив зі станції Ватерлоо, збився в темряві з дороги й упав у воду з однієї з невеликих пристаней для річкових пароплавів. На тілі не виявлено жодних слідів насильства, й нема ніякого сумніву щодо того,

що утопленик став жертвою нещасного випадку, який повинен привернути увагу органів влади до стану утримання річкових пристаней».

Кілька хвилин ми сиділи мовчки. Я ще ніколи не бачив Холмса таким пригніченим та приголомшеним.

Це зачіпає мою гідність, Ватсоне, - мовив він урешті. - Це, безперечно, дріб'язкове почуття, але це зачіпає мою гідність. Тепер ця справа стане для мене справою честі, і якщо Бог дасть мені здоров'я, я таки доберуся до цієї банди. Юнак прийшов до мене шукати порятунку, а я його послав на смерть! - Він скочив зі стільця і, страшенно хвилюючись, почав ходити туди-сюди кімнатою, нервово стискаючи свої довгі, тонкі руки. Бліді його щоки палали.

Які підступні ці дияволи! - вигукнув він нарешті. - Як їм вдалося заманити його туди, на берег річки? Набережна зовсім не по дорозі до станції. Міст, звичайно, навіть такого буряного вечора був дуже залюднений. Але ми ще побачимо, Ватсоне, хто з нас кінець кінцем переможе. А тепер я пішов.

До поліції?

Ні, я обійдуся без неї. Я сам сплету павутиння, і нехай поліція ловить у нього мух.

Цілісінький день я був зайнятий своєю практикою і повернувся на Бейкер-стріт пізно ввечері. Шерлок Холмс іще не з'являвся. Було вже близько десятої години, коли мій друг увійшов, блідий і стомлений. Підійшовши до буфета, він одламав кусень хліба й заходився жадібно його жувати, запиваючи великими ковтками води.

Ви зголодніли? - зауважив я.

Як вовк. Зовсім забув попоїсти. Нічого не мав у роті від самого сніданку.

Нічого?

Ані крихти. Я не мав часу навіть подумати про їжу.

А як посуваються ваші справи?

Успішно.

То ви знайшли ключ до розгадки?

Злочинці в моїх руках. Молодий Опеншо недовго лишатиметься невідомщеним. Нумо, Ватсоне, затавруймо їх їхнім же диявольським тавром! Непогана ідея, авжеж?

Що ви маєте на увазі?

Холмс узяв з буфета помаранч, поділив його на шматочки й видавив на стіл зернятка. Відрахувавши п'ять зерняток, поклав їх у конверт, написав на внутрішньому боці клапана: «Ш.Х. за Д.О.», запечатав конверт і надписав його: «Капітанові Джеймсу Келгуну, вітрильник «Самотня Зірка», Саванна, Джорджія».

Цей лист чекатиме на нього в порту, коли він туди прибуде, - мовив Холмс, посміхнувшись. - Гадаю, це принесе капітанові безсонну ніч, бо лист провістить йому таку самісіньку долю, як і Опеншо.

Але хто цей капітан Келгун?

Ватажок банди. Я доберуся й до інших, але він буде першим.

Як ви знайшли їх?

Холмс дістав із кишені великий аркуш паперу, увесь списаний числами та назвами.

Я провів цілий день, - сказав він, - проглядаючи Ллойдові реєстри та підшивки старих газет і простежуючи шлях кожного судна, що побувало в Пондишері в січні та лютому 1883 року. Впродовж цих місяців у реєстрі відзначено тридцять шість суден великого тоннажу. Вітрильник під назвою «Самотня Зірка» одразу привернув мою увагу; щоправда, там значилося, що він вийшов з Лондона, але ж «Самотня Зірка» - назва одного з американських штатів.

Здається, Техасу?

Не знаю до ладу, якого саме, але зрозуміло, що цей вітрильник - американський.

Що ж тоді?

Я продивився реєстри Данді й коли побачив, що вітрильник «Самотня Зірка» був там у січні 1885 року, підозри мої змінилися впевненістю. Тоді я поцікавився щодо кораблів, які перебувають нині в Лондонському порту.

Ну й що?

«Самотня Зірка» прибула сюди минулого тижня. Я поїхав в Альбертські доки й дізнався там, що сьогодні вранці вона вирушила річкою до моря, узявши курс на Саванну. Я послав телеграму до Ґрейвсенда й з'ясував, що «Самотня Зірка» проходила там кілька годин тому; а оскільки вітер дме зараз зі сходу, то я не маю сумніву, що вона вже проминула Ґудвін і тепер перебуває недалеко від острова Вайт.

Що ж ви збираєтесь тепер чинити?

Келгун у моїх руках. Він та ще двоє його помічників, як я довідався, - єдині американці на вітрильнику. Решта - фіни та німці. Я також знаю, що минулої ночі всіх трьох на кораблі не було. Цю інформацію я одержав від вантажника. Перш ніж вітрильник дістанеться Саванни, поштовий пароплав доставить туди мого листа, а телеграф повідомить поліцію в Саванні про те, що на цих трьох джентльменів тут чекають із нетерпінням як обвинувачених у вбивстві.

Проте в найкращих людських намірах завжди трапляється якийсь ґандж, і вбивцям Джона Опеншо не судилося одержати помаранчеві зернятка на знак того, що хтось інший, такий же хитрий та рішучий, натрапив на їхній слід. Того року осінні бурі були дуже тривалі й люті. Ми довго чекали з Саванни вістей про «Самотню Зірку», але так і не дочекалися. Врешті ми довідалися, що десь далеко, в хвилях Атлантичного океану виявлено ахтерштевень якогось корабля з вирізаними на ньому літерами «С. З.». Це було все, що нам судилося дізнатися про долю «Самотньої Зірки».

Людина з розсіченою губою

Айза Вітні, брат небіжчика Еліяса Вітні, доктора богослов'я, директора богословського коледжу Святого Юрія, призвичаївся курити опій. Звички цієї він набув, як я розумів, ще в коледжі через дурну примху: прочитавши книгу де Квінсі

про сни та відчуття курця опію, він почав підмішувати його до тютюну, щоб пережити те саме. Незабаром він переконався, як і багато інших людей, що розпочати курити легше, ніж покинути, й довгі роки зоставався рабом цього зілля, викликаючи страх і жаль у своїх друзів та родичів. Я досі бачу перед собою його жовте одутле обличчя, очі з набряклими повіками й звуженими зіницями, його тіло, що безсило лежить у кріслі, - жалюгідну руїну шляхетного чоловіка.

Якось увечері, в червні 1889 року, саме тієї години, коли вже позіхаєш і поглядаєш на годинник, - у двері мого помешкання подзвонили. Я підскочив у кріслі, а дружина, поклавши своє шитво на коліна, невдоволено скривилася.

Пацієнт! - мовила вона. - Доведеться йти.

Я застогнав, бо щойно повернувся додому після важкого дня.

Ми почули, як рипнули двері, хтось поспіхом кинув кілька слів і в коридорі залунали кроки. Двері нашої кімнати рвучко прочинилися, й до нас увійшла леді в темній сукні, з чорною вуаллю на обличчі.

Пробачте, що я так пізно, - почала вона і раптом, несподівано втративши владу над собою, кинулася до моєї дружини, обвила руками її шию й захлипала в неї на плечі. - Ой, у мене таке горе! - скрикнула вона. - Допоможіть мені!

Отакої, - мовила моя дружина, піднявши її вуаль, - та це ж Кет Вітні. Як ти налякала мене, Кет! Я й не думала, що це ти.

Я просто не знаю, що мені діяти, тож і прибігла одразу до тебе.

Це була звичайна річ. Люди, з якими траплялося лихо, линули до моєї дружини, наче птахи до маяка.

От і добре, що ти прийшла. Випий вина з водою, умощуйся зручніше і розповідай, що сталося. Може, я краще відішлю Джона спати?

О, ні, ні! Допомога доктора мені теж потрібна. Це все через Айзу. Його вже два дні нема вдома. Я так боюся за нього!

Це вже не вперше розмовляла вона з нами про біду з її чоловіком - зі мною як із лікарем, а з дружиною - як із давньою подругою і шкільною товаришкою. Ми втішали й заспокоювали її,

як могли. Чи знає вона, де її чоловік? Чи зможемо ми привезти його додому?

Виявилося, що так. За її словами, останнім часом він ходив до курильні в найдальшому східному кварталі Сіті. Досі його відлучення тривали не більш ніж один день, і ввечері він повертався додому, геть знеможений і розбитий. Але цього разу його немає вже дві доби, й він, звичайно, лежить там серед портових покидьків, дихаючи отруйним димом чи забувшись важким сном. Вона була певна, що він у «Золотому самородку», на Аппер-Свондам-Лейн. Але що їй робити? Хіба може вона, молода соромлива жінка, піти в таке місце, щоб визволити свого чоловіка із компанії цих розбійників?

Отакою була ситуація, і допомогти їй міг, безперечно, тільки я. Тож хіба міг я не супроводити її туди? А втім, навіщо їй туди їхати? Адже я лікував Айзу Вітні, і мої поради як лікаря мали для нього вагу. Я вирішив, що мені краще буде поїхати туди самому. Я пообіцяв їй, що через дві години привезу її чоловіка в кебі додому,

за адресою, яку вона мені дала. Через десять хвилин, покинувши крісло в затишній вітальні, я вже мчав в екіпажі до східної частини міста; я знав, що мене чекає незвичайна справа, проте насправді вона виявилася ще дивовижнішою.

Спочатку все йшло якнайкраще. Аппер-Свондам-Лейн - брудний провулок позаду величезних корабелень, що тягнуться вздовж північного берега річки, на схід від Лондонського мосту. Між якоюсь брудною крамничкою й шинком я відшукав потрібну мені курильню, вхід до якої нагадував чорну діру з крутими східцями. Наказавши візникові зачекати, я спустився східцями вниз, ступаючи по них, мов п'яний; у миготливому світлі гасової лампи над дверима я знайшов защіпку і ввійшов до довгої, низької кімнати, повної густого, важкого бурого опійного диму; вздовж стін височіли дерев'яні нари, мов на баку корабля, що везе переселенців.

Крізь морок я ледве розгледів тіла, які лежали в найхимерніших позах - із зігнутими плечима, піднятими коліньми, закинутими назад головами, з задертими догори підборіддями, з темними побляклими очима, що звідусіль дивилися на мене. Серед темряви спалахували маленькі червоні вогники в чашечках металевих люльок, то яскравіючи, то пригасаючи. Більшість лежали мовчки, але дехто бурмотів собі під ніс, дехто розмовляв дивним, тихим, одноманітним голосом, то збуджуючись, то раптом змовкаючи, причому ніхто не слухав свого сусіду - кожен був заглиблений у власні думки. У кінці кімнати стояла невеличка жаровня з палаючим жаром, біля якої на триногому дерев'яномустільці сидів високий, худорлявий дід; підперши кулаками підборіддя і впершись ліктями у коліна, він не зводив очей з вогню.

Тільки-но я увійшов, як до мене кинувся смаглявий малаєць із люлькою та опієм і показав на вільні нари.

Дякую. Я не для цього прийшов, - мовив я. - Тут є мій друг, містер Айза Вітні, мені треба з ним поговорити.

Збоку хтось заворушився й скрикнув; придивившись трохи в темряві, я побачив блідого, похмурого, розпатланого Вітні, що вирячився на мене.

Боже мій, та це ж Ватсон! - сказав він.

Він щойно прочумався від сп'яніння й тремтів усім тілом.

Котра зараз година, Ватсоне?

Скоро одинадцята.

А який сьогодні день?

П'ятниця, дев'ятнадцяте червня.

О Боже милий! А я думав, що ще середа. Ні, сьогодні середа. Навіщо вам так лякати людину? - Він закрив обличчя руками й захлипав.

Кажу вам, що сьогодні п'ятниця, друже. Ваша дружина чекає на вас уже два дні. Посоромилися б!

Мені справді соромно. Але ви щось плутаєте, Ватсоне, бо я тут лише кілька годин, викурив три-чотири люльки... забув скільки. Та я поїду з вами додому. Я не хочу лякати Кет... бідолашну Кет! Подайте мені руку! У вас є кеб?

Так, він чекає біля дверей.

Тоді їдьмо. Але я їм винен. Дізнайтеся, скільки я винен, Ватсоне. Я зовсім розкис. Нічого не можу з собою вдіяти.

Затамувавши подих, щоб не вдихати задушливих випарів отруйного зілля, я пішов вузьким проходом поміж двома рядами курців, шукаючи хазяїна. Проминувши довганя, що сидів біля жаровні, я відчув, що хтось смикнув мене за піджак і прошепотів низьким голосом:

Пройдіть повз мене, а тоді озирніться.

Ці слова я відчув цілком виразно. Я поглянув убік: їх міг вимовити лише отой дід, але він сидів, як і раніше, нічого довкола себе не помічаючи, худорлявий, зморшкуватий, згорблений під тягарем літ; люлька з опієм стирчала в нього між колін, випавши із знесилених пальців. Я ступив два кроки вперед і озирнувся. Мені знадобилися всі мої зусилля, щоб не скрикнути з подиву. Старий обернувся так, щоб ніхто, крім мене, його не бачив. Спина його раптом випросталася, зморшки зникли, у тьмяних очах з'явився блиск, - біля вогню, сміючись із мого здивування, сидів не хтоінший, як Шерлок Холмс. Він тихенько подав мені знак, щоб я наблизився до нього, й знов обернувся до решти курців, миттю перетворившись на немічного діда з обвислою губою.

Холмсе! - прошепотів я. - Що ви, в біса, робите в цій курильні?

Тихше, тихше, - відповів він, - у мене чудовий слух. Коли ви зробите мені ласку й випровадите свого очманілого друга, я буду радий трохи з вами побалакати.

На мене чекає кеб.

То відправте його самого додому. Можете за нього не боятися, бо він, здається, занадто розкис, щоб потрапити в якусь пригоду. І я радив би вам послати з візником записку своїй дружині, що ви зустріли мене й залишилися зі мною. Якщо ви зачекаєте на вулиці, я за п'ять хвилин вийду до вас.

Важко було відмовляти Шерлокові Холмсу: його прохання завжди були такі виразні й звучали так спокійно і владно. До того ж я відчував, що коли посаджу Вітні в кеб, то обов'язок мій щодо нього буде виконано й мені ніщо вже не завадить узяти участь в одній із тих незвичайних пригод, що були для мого друга буденною справою. За кілька хвилин я написав дружині записку, сплатив рахунок Вітні, провів його до кеба й побачив, як кеб зник у темряві. За мить із курильні вишкандибав згорблений дідуган, і ми з Шерлоком Холмсом пішли вниз вулицею. Два квартали він ішов, не розгинаючи спини й непевно переставляючи ноги. Потім, поспіхом озирнувшись, випростався й вибухнув щирим сміхом.

Гадаю, Ватсоне, - мовив він, - вам здалося, що на додачу до кокаїну я взявся за опій і взагалі за такі речі, про які ви люб'язно як лікар висловили свої міркування.

Я справді здивувався, коли побачив вас у тій курильні.

Не менше, ніж я, побачивши вас.

Я шукав там друга.

А я - ворога.

Ворога?

Так, ворога або радше здобич. Одне слово, Ватсоне, я нині взявся до прецікавої справи й сподівався дещо довідатися з безладних балачок курців, як робив це раніше. Якби мене впізнали в цій курильні, життя моє не варте було б і шеляга; я вже бував там у своїх справах, і негідник-хазяїн, матрос з Індії, заприсягся, що помститься мені. Позаду цього будинку, біля корабельні Святого Павла, є потаємні двері, які могли б розповісти багато дивовижних історій про те, що проносять через них глупої ночі.

Як? Невже трупи?

Так, трупи, Ватсоне. Можна стати багатієм, якщо одержувати по тисячі фунтів за кожного бідолаху, якого згубили в цій курильні. Це найстрашніша пастка на всьому березі Темзи, і я побоююсь, що Невіл Сент-Клер, який потрапив у неї, вже не повернеться додому. Але ми теж влаштуємо пастку. - Він сунув два пальці в рота і різко свиснув; у відповідь здалеку долинув такий самий свист, а потім ми почули торохтіння коліс і тупіт кінських копит.

То як, Ватсоне, - мовив Холмс, коли з темряви виринула висока двоколка з двома жовтими ліхтарями, що кидали на дорогу два золоті промені світла, - ви поїдете зі мною чи ні?

Якщо стану вам у пригоді...

Вірний товариш завжди стане в пригоді, а літописець - тим паче. У моїй кімнаті в «Кедрах» є двоє ліжок.

У «Кедрах»?

Еге ж, так зветься садиба містера Сент-Клера. Я перебрався туди, поки веду свої розшуки.

А де це?

Недалеко від Лі, в Кенті. Треба проїхати миль із сім.

Я нічого не розумію.

Звичайно... Зараз ви довідаєтеся про все. Сідайте... Все гаразд, Джоне, ви нам більше не потрібні. Ось вам півкрони. Чекайте на мене завтра близько одинадцятої. Передайте-но мені віжки... Бувайте!

Він стьобнув коня батогом, і ми помчали нескінченними темними, порожніми вулицями, що ставали все ширшими, аж поки опинилися на великому мості з поруччям, під яким поволі текли каламутні річкові води. Потім знов потяглися понурі вулички з цегляними будинками; їхню тишу порушували лише важкі, розмірені кроки полісменів або пісні й крики пізніх гульвіс. Чорні хмари повільно сунули небом, і в прогалинах між ними то там, то тут мерехтіли одинокі зірки. Холмс мовчки правив конем, схиливши в глибокій задумі голову на груди; я сидів біля нього, силкуючись відгадати, про що він думає, і не наважувався перервати плин його думок. Ми проїхали кілька миль і вже перетинали смугу приміських вілл, коли він нарешті оговтався, струснув плечима й запалив люльку, як людина, неабияк задоволена тим, чого щойно домоглася.

Ви наділені великим даром мовчання, Ватсоне, - мовив він. - Це робить вас незамінним товаришем. Але тепер мені треба з кимось побалакати, щоб розвіяти

свої не дуже приємні думи. Просто не знаю, що сказати цій милій жінці, коли вона зустріне мене на дверях.

Ви забули, що я нічого про це не знаю.

Гадаю, я встигну розповісти вам усі подробиці справи, поки ми приїдемо до Лі. Вона здається простісінькою, а я тим часом не знаю, як до неї взятися. Кінців у ній, безперечно, багато, але за жоден із них не можна вхопитися як слід. Я розповім вам геть-чисто все, Ватсоне, - може, вам сяйне якась думка, бо я зовсім заблукав у довколишній темряві.

Слухаю вас.

Кілька років тому, у травні 1884 року, в Лі з'явився джентльмен на ім'я Невіл Сент-Клер, що мав, очевидно, добрі гроші. Він найняв велику віллу, розбив коло неї гарненький садок і зажив на всю губу. Згодом він потоваришував із сусідами й 1887 року одружився з дочкою тамтешнього броваря; тепер у них уже двоє дітей. Сталої роботи він не має, але бере участь у кількох комерційних підприємствах і зазвичай щоранку їздить до міста, вертаючись звідти потягом о сімнадцятій чотирнадцять, із Кенон-стріт. Містерові Сент-Клеру тридцять сім років, живе він скромно, він добрий чоловік і ніжний батько; усі знайомі відгукуються про нього якнайкраще. Додам, що боргів у нього, як я дізнався, лише на вісімдесят вісім фунтів десять шилінгів, а на поточному рахунку в банку - двісті двадцять фунтів. Отже, нема підстав припускати якісь проблеми з грошима.

Минулого понеділка містер Невіл Сент-Клер вирушив до міста раніше, ніж звичайно, сказавши, що в нього є дві важливі справи й що він привезе своєму синові коробку кубиків. Випадково того самого понеділка, невдовзі по його від'їзді, дружина одержала телеграму, що на її ім'я до Абердінського пароплавства надійшла невелика цінна посилка, на яку вона давно чекала. Якщо ви добре знаєте Лондон, то повинні пам'ятати, що контора цього пароплавства розташована на Фресно-стріт, яка відходить від Аппер-Свондам-Лейн, де ви знайшли мене цього вечора. Місіс Сент-Клер поснідала, поїхала до міста, купила там дещо, зайшла до контори, одержала свою посилку і о шістнадцятій тридцять п'ять подалася по Свондам-Лейн до вокзалу. Вам поки що зрозуміло?

Звичайно, тут усе ясно.

Як ви пам'ятаєте, у понеділок була велика спека, і місіс Сент-Клер ішла поволі, роздивляючись, чи не трапиться поблизу кеб; до того ж їй дуже не сподобалася ця частина міста. Прямуючи вниз по Свондам-Лейн, вона несподівано почула крик і вся похолола, побачивши у вікні третього поверху якогось будинку свого чоловіка; він дивився на неї й навіть, як їй здалося, поманив її до себе. Вікно було відчинене, і вона добре розгледіла його обличчя, - воно було страшенно схвильоване, як потім вона повторювала. Чоловік відчайдушно простяг до неї руки і раптом зник так несподівано, наче його силоміць відтягли від вікна. Проте її гостре жіноче око встигло помітити дивну річ - він був у тому самому чорному піджаку, в якому поїхав до міста, але не мав на собі ні комірця, ні краватки.

Певна, що з ним скоїлося якесь лихо, вона збігла східцями вниз - у тому самому будинку з курильнею, де ви знайшли мене сьогодні ввечері, і, пробігши через передню кімнату, хотіла піднятися сходами, що вели на другий поверх. Але біля сходів вона натрапила на негідника-матроса, про якого я вам розповідав, і він з

допомогою свого підручного-данця виштовхав її надвір. Охоплена божевільним жахом, вона кинулася бігти вулицею і, на щастя, зустріла на Фресно-стріт констеблів з інспектором, що здійснювали обхід. Полісмени подалися за нею і, незважаючи на впертий опір господаря, увійшли до кімнати, в вікні якої вона бачила містера Сент-Клера. Але там і знаку його не було. Та й на всьому поверсі не знайшли нікого, крім якогось бридкого каліки, що начебто там мешкав. І він, і матрос божилися, що тут із самого полудня більш нікого не було. Вони так рішуче все заперечували, що інспектор уже почав сумніватися, чи місіс Сент-Клер не помилилася, аж тут вона з криком кинулася до дерев'яної скриньки, що стояла на столі, й зірвала з неї вічко. Звідти посипалися дитячі кубики. То була іграшка, яку її чоловік обіцяв привезти з міста синові.

Ця знахідка й помітна розгубленість каліки переконали інспектора, що справа ця серйозна. Кімнати ретельно обшукали, й наслідки обшуку засвідчили, що скоєно мерзенний злочин. Передня кімната з поганенькими меблями слугувала там вітальнею; поряд була маленька спальня, вікно якої виходило на задній двір корабельні. Між корабельнею і будинком є вузький канал, що на час відпливу висихає, а з припливом наповнюється водою до чотирьох з половиною футів. Вікно спальні було широке й відчинялося знизу; під час огляду на підвіконні виявлено плями крові, ще декілька плям знайшли на дерев'яній підлозі. За завісою в передній кімнаті валялася одежа містера Сент-Клера - все, крім піджака. Його черевики, шкарпетки, капелюх, навіть годинник - усе було тут. Ніяких слідів насильства на одежі не виявлено, проте сам містер Сент-Клер безслідно зник. Утекти він міг лише через вікно, бо іншого виходу не було, але зловісні криваві плями на підвіконні свідчили, що навряд чи йому пощастило врятуватися, перепливши канал, та й приплив на час цієї трагедії був інтенсивніший.

Тепер - про негідників, що можуть бути причетні до злочину. Матроса знають як людину з непевним минулим, але з оповіді місіс Сент-Клер відомо, що через хвилину після того, як вона побачила у вікні чоловіка, він опинився внизу, біля сходів, тож матрос міг бути лише помічником злочинця. Сам він, звичайно, все заперечує, але каже, що й гадки не має про те, чим промишляє Х'ю Бун, його квартирант; як там опинилася одежа пропалого джентльмена, він пояснити не може.

Це все, що відомо про хазяїна-матроса. А тепер - про отого понурого каліку, що мешкає на третьому поверсі курильні й що останнім, напевно, бачив Невіла Сент-Клера. Його звуть Х'ю Бун, і його бридке обличчя знайоме кожному, хто часто буває в Сіті. Він - професійний жебрак, а щоб обійти поліційні заборони, вдає з себе продавця сірників. Ви, мабуть, помітили, що на лівому боці Треднідл-стріт є невелика ніша в стіні. Отам це створіння й сидить щодня, схрестивши ноги й поклавши на коліна кілька коробочок сірників; вигляд його такий жалюгідний, що милостиня сиплеться дощем у брудну шкіряну кепку, яка лежить перед ним на бруківці. Я не раз бачив цього чолов'ягу, але й гадки не мав, що колись він мене зацікавить, і щоразу дивувався, який урожай він збирає за такий короткий час. Із себе він такий незвичний, що на нього важко не звернути уваги. Помаранчево-руде волосся, бліде обличчя з жахливим шрамом, що розсікає верхню губу, бульдожаче підборіддя й пара проникливих темних очей, які так контрастують із рудим волоссям, - усе це вирізняє його зі звичайного натовпу прохачів, і до того

ж у нього завжди напоготові дві-три шпильки для кожного, хто задумає з нього кепкувати. Такий він, цей чоловік, про якого ми знаємо, що він мешкає в курильні й останнім бачив джентльмена, якого ми розшукуємо.

Але ж він каліка! - мовив я. - Як він один міг здолати дужу, дорослу людину?

Його вважають калікою, бо він накульгує, коли ходить; узагалі він силач і здоровань. Ви ж медик, Ватсоне, й знаєте, що слабкість однієї кінцівки часто надолужується незвичайною силою інших.

Прошу, розповідайте далі.

Коли місіс Сент-Клер побачила кров на підвіконні, їй стало недобре, й полісмен відвіз її в кебі додому - тим паче, що для подальшого розсліду вона вже не стала б нам у пригоді. Інспектор Бартон, що взявся до цієї справи, якнайретельніше обшукав будинок, проте не знайшов нічого, що могло б якось прояснити справу. Спочатку він зробив помилку, не заарештувавши Буна негайно, отож той мав кілька хвилин, щоб перемовитися з приятелем-матросом, але цю помилку одразу виправили - Буна схопили й обшукали; обшук ніяких доказів проти нього не дав. Щоправда, на правому рукаві його сорочки були криваві плями, але він показав свій підмізинний палець із порізом біля нігтя й пояснив, що це кров із його пальця; напевно, вона капнула з рани на підвіконня, коли він підходив до вікна. Бун уперто твердив, що ніколи не бачив містера Невіла Сент-Клера, й клявся, що одежа того джентльмена у його кімнаті - така сама загадка для нього, як і для поліції. Що ж до слів місіс Сент-Клер про те, що вона бачила чоловіка у вікні його кімнати, то він вважає, що це або приснилось їй, або вона марить. Буна повели до дільниці, хоч він і пручався, а інспектор тим часом вирішив дочекатися відпливу, сподіваючись відшукати на дні каналу якісь нові докази.

І справді, в грузькому мулі вони дещо знайшли - хоч і не те, що сподівалися знайти. То був не сам Невіл Сент-Клер, а лише піджак Невіла Сент-Клера. Як ви гадаєте, що було в кишенях?

Навіть уявлення не маю.

Ви нізащо не вгадаєте. У всі кишені було набито монети - чотириста двадцять один пенс і двісті сімдесят півпенсів. Нічого дивного, що піджак не поплив за водою. А ось труп - то інша річ. Між будинком і корабельнею дуже швидка течія. Цілком можливо, що важкий піджак упав на дно, а тіло понесло в річку.

Але, як я зрозумів, решту одежі знайшли в кімнаті. Невже на тілі був лише піджак?

Ні, сер, але це можна пояснити. Уявімо собі, що цей Бун викинув Невіла Сент-Клера з вікна й жодна жива душа того не бачила. Що він мав би чинити далі? Звичайно, знищити одежу, яка може його викрити. Він бере піджак і хоче викинути геть, але тут йому спадає на думку, що піджак не потоне, а попливе. Він дуже поспішає, бо чує вже на сходах галас, чує, як дружина Сент-Клера вимагає, щоб її пустили до чоловіка, та ще й спільник-матрос, мабуть, попередив його, що на вулиці полісмени. Не можна гаяти ані хвилини. Він кидається до потаємного закутка, де ховає плоди свого жебрацтва, набиває в кишені перші-ліпші монети, аби тільки бути певним, що піджак потоне. Після цього Бун викидає його й хоче викинути решту речей, але чує кроки на сходах і ледве встигає зачинити вікно до приходу поліції.

Що ж, це здається цілком імовірним.

Тоді візьмімо це за тимчасове припущення, поки немає нічого ліпшого. Буна, як я вже казав, заарештували й відвели до поліції, хоча раніше він не викликав жодної підозри. Кілька років, щоправда, його знали як професійного жебрака, але жив він дуже тихо й не привертав до себе уваги. Отакий вигляд має зараз ця справа, й питання, як і раніше, в чому, що робив Невіл Сент-Клер у курильні опію, що з ним сталося, де він тепер і яке відношення до його зникнення має Х'ю Бун? Усе це поки що нітрохи не прояснилося. Мушу зізнатися, що не пам'ятаю зі своєї практики жодного такого випадку, що з першого погляду здавався б таким простим, а насправді був таким складним.

Поки Шерлок Холмс переповідав мені подробиці всіх тих дивовижних подій, ми проминули околицю величезного міста, залишили позаду останні будинки й поїхали дорогою між нескінченними сільськими тинами. Якраз тоді, коли він замовк, ми опинилися біля якогось села, в поодиноких вікнах якого мерехтіли вогники.

Ми під'їжджаємо до Лі, - мовив мій друг. - За час нашої короткої подорожі ми побували в трьох графствах Англії - виїхали з Мідлсекса, перетнули навскіс Суррей і в'їжджаємо в Кент. Бачите оте світло між деревами? То «Кедри», а біля лампи там сидить жінка, чий пильний слух уже почув, безперечно, цокіт копит нашого коня.

Але чому ви не беретеся до цієї справи на Бейкер-стріт? - запитав я.

Бо багато що доводиться з'ясовувати тут. Місіс Сент-Клер якнайлюб'язніше віддала мені дві кімнати, й можете бути певні, що вона не відмовить у гостинності й моєму другові та колезі. Мені так важко зустрічатися з нею, Ватсоне, поки я не маю жодних новин про її чоловіка... Ось ми й приїхали. Тпру! Тпру!

Ми зупинилися перед великою віллою, оточеною садом. До коня підбіг хлопець-конюх, і ми з Холмсом, скочивши на землю, пішли вузенькою, всипаною гравієм стежкою, що вела до будинку. Тільки-но ми наблизилися, як двері відчинилися й на порозі стала маленька білява жінка, вбрана в ясну маслинову сукню, оторочену м'яким рожевим шифоном. Її постать чітко вирізнялася на тлі прямокутника світла; однією рукою вона трималася за двері, а другу немовби простягла до нас у благанні і, злегка нахилившись вперед, запитально дивилася на нас.

Ну що? - вигукнула вона. - Що?

Побачивши, що нас двоє, вона радо скрикнула, але крик цей перетворився на стогін, коли мій друг хитнув головою й знизав плечима.

Є якісь добрі вісті?

Ні.

А погані?

Теж ні.

Дякувати Богові й за це. Заходьте. Ви, мабуть, натомилися, адже сьогодні у вас був нелегкий день.

Це мій друг, доктор Ватсон. Він ставав мені у великій пригоді в багатьох моїх справах; завдяки щасливому випадкові я запросив його сюди, щоб він допоміг нам у нашому розшуку.

Рада вас бачити, - сказала вона, привітно потиснувши мені руку. - Боюся, що вам тут буде незручно, адже для нас це був такий несподіваний удар...

Люба леді, - відповів я, - я старий вояк, але якби навіть не був ним, до чого ці вибачення? Буду щасливий чим можу допомогти і вам, і своєму другові.

А тепер, містере Шерлоку Холмсе, - мовила леді, коли ми увійшли до яскраво освітленої їдальні, де на столі нас чекала холодна вечеря, - я хочу по щирості дещо у вас запитати й благаю вас так само щиро відповісти мені.

Звичайно, мадам.

Не зважайте на мої почуття. Я не впадаю в істерику, не непритомнію. Я просто хочу знати вашу справжню, правдиву думку.

Про що?

Чи вірите ви в глибині душі, що Невіл живий?

Шерлок Холмс, здавалося, був збентежений цим запитанням.

Ну-бо, кажіть щиро, - повторювала вона, стоячи на килимі й уважно дивлячись на нього.

Щиро кажучи, не вірю, мадам.

Ви гадаєте, що він помер?

Так.

Його вбито?

Не знаю. Можливо.

Якого дня він помер?

У понеділок.

Якщо так, містере Холмсе, то чи не будете ви ласкаві пояснити мені, як я могла сьогодні одержати від нього листа?

Шерлок Холмс підхопився з крісла, наче його вдарило струмом.

Що?! - скрикнув він.

Так, сьогодні. - Вона стояла усміхнена, стискаючи в руці аркуш паперу.

Чи можна мені прочитати?

Звичайно.

Він вихопив лист у неї з рук, розгладив на столі й почав ретельно розглядати, підсунувши лампу. Я підвівся з крісла й позирнув через його плече. Конверт був дуже простий, із поштовим штемпелем Ґрейвсенда й сьогоднішнім - тобто вчорашнім, бо північ уже минула, - числом.

Грубий почерк, - пробурмотів Холмс. - Я певен, що це почерк не вашого чоловіка.

Так, але всередині - його.

Гадаю, що тому, хто надписував конверт, довелося розпитувати про вашу адресу.

Чому ви так думаєте?

Ім’я, як бачите, написано темніше, бо чорнило висохло саме собою. Решта напису - сіріша, бо її довелося висушувати вимочкою. Якби весь напис було зроблено й просушено вимочкою одразу, то всі слова були б однакового кольору. Ця людина написала на конверті ім’я, а потім уже - адресу, з чого видно, що адреси вона спочатку не знала. Це, зрозуміло, дрібниця, але для мене нема нічого важливішого за дрібниці. Дозвольте-но поглянути на лист. О! У нього було щось вкладено!

Так, там був перстень. Його перстень із печаткою.

А чи ви певні, що це почерк вашого чоловіка?

Один із його почерків.

Один із почерків?

Так він пише, коли поспішає. Звичайно він пише зовсім по-іншому, але цей почерк я теж добре знаю.

«Люба, не бійся. Все скінчиться добре. Сталася жахлива помилка, потрібен час, щоб її виправити. Наберися терпіння.

Невіл».

Написано олівцем на листку, видертому з книги у восьму частину аркуша, без водяних знаків. Так! Відіслано сьогодні з Ґрейвсенда людиною, в якої чимось був забруднений великий палець. Ця особа, якщо я не дуже помиляюся, жує тютюн... Ви все-таки переконані, що це почерк вашого чоловіка, мадам?

Так. Це писав Невіл.

Його відіслано сьогодні з Ґрейвсенда. Що ж, місіс Сент-Клер, хмари розвіюються, хоч я й не можу ще сказати, що небезпека минула.

Але він має бути живий, містере Холмсе!

Якщо це не спритна підробка, щоб збити нас зі сліду. Перстень врешті-решт ні про що не свідчить. Перстень могли в нього відібрати.

Ні, ні, це його, його власний почерк!

Добре. А якщо, наприклад, листа написано в понеділок, а відіслано сьогодні?

Це можливо.

А за цей час багато чого могло статися.

О, не позбавляйте мене надії, містере Холмсе. Я знаю, що з ним усе гаразд. Ми обоє такі близькі, що я одразу відчула б, якби з ним сталося лихо. Того самого дня, коли я бачила його востаннє, він у спальні порізав палець, і я одразу кинулася до нього з їдальні, бо почула, що з ним щось скоїлося. Невже ви думаєте, що я не відала б про його смерть, якщо відчуваю навіть такі дрібниці?

Я добре знаю, що жіноче чуття часом цінніше за будь-які логічні висновки. Цей лист теж, здається, якнайкраще свідчить про те, що ви маєте рацію. Але якщо ваш чоловік живий і може писати листи, чому він не повертається до вас?

Не знаю. Це щось неймовірне.

А в понеділок, від'їжджаючи, він нічого вам не казав?

Ні.

І ви здивувалися, побачивши його на Свондам-Лейн?

Так, дуже.

Вікно було відчинене?

Так.

Він міг покликати вас із вікна?

Міг.

Але він, як я зрозумів, вигукнув лише щось недоладне?

Так.

Він волав рятунку, як вам здалося?

Так. Він вимахував руками.

А може, то був вигук здивування? Він сплеснув руками з несподіванки, що бачить вас?

Може, й так.

І вам здалося, що його відтягли назад?

Він зник так раптово...

Він міг просто відскочити. Ви більш нікого не бачили в тій кімнаті?

Ні, хоча цей страховидний жебрак зізнався, що був там, а матрос стояв унизу, біля сходів.

Саме так. Ваш чоловік, якщо ви встигли помітити, був одягнений як завжди?

Так, але на ньому не було комірця й краватки. Я добре бачила його голу шию.

Чи згадував він коли-небудь у розмові з вами Свондам-Лейн?

Ніколи.

А чи не помічали ви, щоб він курив опій?

Ніколи.

Дякую, місіс Сент-Клер. Це основні деталі, які я хотів прояснити до кінця. Тепер ми підвечеряємо й ляжемо спати, бо завтра на нас, можливо, чекає важкий день.

Нам віддали велику, затишну кімнату з двома ліжками, і я швидко ліг, бо вся ця ніч, повна пригод, утомила мене. Але Шерлок Холмс був такою людиною, що ладна, розв'язуючи загадку, не спати цілісінькі дні або й тижні - розмірковувати, порівнювати факти, розглядати справу з кількох точок зору, аж поки не вдасться

або впоратися з нею, або переконатися, що таким чином її не здолати. Я зрозумів, що він і зараз ладен просидіти без сну цілу ніч. Він скинув піджак і жилет, надяг просторий синій халат і взявся складати докупи подушки з ліжка й крісел. Спорудивши з них щось на кшталт східного дивана, він умостився на ньому, схрестивши ноги й поклавши перед собою пачку дешевого тютюну та коробочку сірників. У тьмяному світлі лампи я бачив, як він сидить там із старою вересовою люлькою в роті, в хмарах сизого диму, байдуже втупившись очима в стелю, мовчазний, нерухомий; лампа освітлювала його суворе орлине обличчя. Так сидів він, коли я засинав, і так само сидів він, коли я прокинувся від несподіваного його вигуку й побачив, що вся кімната осяяна літнім сонцем. Люлька й досі стирчала в нього в роті, кімната була повна тютюнового туману, а від пачки тютюну, яку я бачив увечері, не зосталося ні крихти.

Прокинулися, Ватсоне? - спитав він.

Так.

Хочете проїхатися?

З радістю.

Тоді вдягайтеся. У домі ще ніхто не проснувся, але я знаю, де спить конюх, і ми зараз матимемо коляску.

Говорячи це, він усміхався, очі його блищали, й він нітрохи не був схожий на ту похмуру, замислену людину, яку я бачив увечері.

Одягаючись, я позирнув на годинник. Нічого дивного не було, що всі ще спали; було двадцять п’ять хвилин по четвертій. Тільки-но я одягся, як повернувся Холмс із звісткою, що хлопець уже запряг коня.

Хочу перевірити одне невеличке припущення, - мовив він, узуваючи сільські шкіряні чоботи. - Здається, Ватсоне, що зараз ви бачите перед собою одного з найбільших дурнів у Європі. Мені слід було б дати такого стусана, щоб я летів аж до Черинґ-Кросу. Але тепер, гадаю, в мене є ключ до цієї загадки.

Де ж він?

У ванній, - відповів Холмс. - О, ні, я не жартую, - провадив він далі, помітивши мій недовірливий погляд. - Я вже був там, узяв ключ і сховав у цей саквояж. їдьмо, друже, й подивімося, чи підійде він до замка.

Ми зійшли вниз, намагаючись ступати якнайтихіше, і вийшли у двір, залитий яскравим вранішнім сонцем. Біля воріт уже стоялаколяска; напіводягнений хлопець-конюх тримав запряженого коня за вудила. Ми скочили в коляску й помчали лондонським шляхом. Зрідка ми переганяли сільські вози, що везли до столиці городину; але в довколишніх віллах було тихо й порожньо, немов у якомусь зачарованому місті.

З певного погляду ця справа - найзагадковіша, - мовив Холмс, пускаючи коня чвалом. - Правду кажучи, я був сліпий, наче кріт, але краще вже порозумнішати пізно, аніж ніколи.

У вікнах міських будинків уже з’являлися сонні обличчя, коли ми в’їхали до Лондона з боку Суррею. Перетнувши річку мостом Ватерлоо, ми помчали по Велінґтон-стріт і, різко звернувши праворуч, опинилися на Бав-стріт. Шерлока

Холмса добре знали в управлінні поліції, й два констеблі біля дверей віддали йому честь. Один з них схопив коня за вудила, а другий повів нас усередину приміщення.

Хто сьогодні чергує? - спитав Холмс.

Інспектор Бредстріт, сер.

А, Бредстріте! Як ся маєте?

З коридору, вимощеного кам'яними плитами, назустріч нам вийшов високий, огрядний чиновник у повній уніформі.

Я хотів би поговорити з вами, Бредстріте.

Будь ласка, містере Холмсе. Прошу до моєї кімнати.

Це була маленька, схожа на контору кімната, з величезною книгою для записів на столі й телефоном на стіні. Інспектор сів за стіл.

Чим можу прислужитися, містере Холмсе?

Я хотів розпитати вас про того жебрака Буна, що замішаний у справі зникнення містера Невіла Сент-Клера.

Так. Його привезли сюди для допиту.

Я чув. Він тут?

У камері.

Не бешкетує?

Ні, ні, з ним жодного клопоту. Але брудний, негідник!

Брудний?

Так, ми ледве змусили його помити руки, а обличчя в нього чорне, мов у бляхаря. Хай тільки скінчиться слідство, а там уже йому не минути тюремної лазні! Ви й самі погодилися б зі мною, якби побачили його.

Я дуже хотів би поглянути на нього.

Справді? Це легко зробити. Ходімо сюди. Саквояж можете залишити.

Ні, краще я візьму його з собою.

Гаразд. Сюди, будь ласка.

Він провів нас коридором, відчинив замкнені двері, спустився крученими сходами й привів нас до іншого, чисто вибіленого коридору з двома рядами дверей обабіч стін.

Його камера - третя праворуч, - мовив інспектор. - Ось вона. - Він тихенько відсунув дощечку у горішній частині дверей і зазирнув у віконце. - Спить. Можете роздивитись на нього як слід.

Ми обидва поглянули крізь ґрати. В'язень міцно спав, повернений обличчям до нас, повільно й важко дихаючи. Це був невисокого зросту чоловік, одягнений, як і личить жебракові, препогано: крізь дірки подертого піджака визирало лахміття строкатої сорочки. Як інспектор і казав, він був страшенно брудний, але навіть

бруд не міг заховати його потворного обличчя. Широкий шрам тягнувся від ока до підборіддя, й під розсіченою верхньою губою постійно шкірилися три зуби. Жмут яскраво-рудого волосся спадав на чоло та очі.

Красень, авжеж? - мовив інспектор.

Йому, звичайно, слід помитися, - зауважив Холмс. - Я про це здогадався і прихопив усе, що треба, з собою. - Він розкрив саквояж і дістав з нього, на мій подив, велику губку.

Ого, та ви, бачу, жартівник! - захихотів інспектор.

А тепер зробіть велику ласку, відчиніть тихенько двері, і ми швиденько причепуримо його.

Добре, чому ж ні, - сказав інспектор. - Хай не ганьбить тюрму на Бав-стріт! - Він крутнув ключ у замку, й ми разом тихенько ступили до камери. В'язень поворухнувся, але тут-таки заснув іще міцніше. Холмс підійшов до умивальника, змочив у ньому губку й двічі нещадно провів нею по обличчю в'язня.

Дозвольте відрекомендувати вам містера Невіла Сент-Клера з Лі, що в графстві Кент! - вигукнув він.

Ніколи в житті я ще не бачив чогось подібного. Обличчя чоловіка сповзло за губкою, наче кора з дерева. Зникла груба бура засмага! Зник страшний шрам, що перетинав обличчя, зникли розсічена губа й огидно вишкірені зуби! З голови зсунулося руде волосся, й ми побачили перед собою блідого, сумноокого, тендітного чоловіка з чорним волоссям і ніжною шкірою. Він сів на ліжку й, протерши очі, сонно втупився в нас. Несподівано, все зрозумівши, в'язень скрикнув і зарився обличчям у подушку.

Боже мій! - вигукнув інспектор. - Та це ж і є чоловік, що пропав! Я впізнав його з фотографії!

В'язень обернувся до нас у розпачі, мов людина, що вирішила скоритися своїй долі.

Хай буде, що буде, - сказав він. - За що мене тут тримають?

За вбивство містера Невіла Сент... А втім, у вбивстві вас тепер не звинуватиш, хіба що в спробі самогубства, - засміявся інспектор. - Я двадцять сім років служу в поліції, але такого ще справді ні разу не бачив.

Якщо я містер Невіл Сент-Клер, то, виходить, ніякого злочину не було і ви ув'язнили мене незаконно.

Злочину не було, проте ви зробили велику помилку, - мовив Холмс. - Даремно ви не довірилися дружині.

Річ не в дружині, а в дітях, - простогнав в'язень. - Бог мені свідок, я не хотів, щоб вони соромилися батька. Боже мій! Яка ганьба! Що мені тепер робити?

Шерлок Холмс присів біля нього на ліжку й лагідно поплескав по плечу.

Якщо передати вашу справу до суду, - сказав він, - то розголосу вам не минути. Але якщо ви переконаєте поліцію, що за вами нема ніякої вини, то жодної причини

повідомляти щось до газет, сподіваюся, не буде. Інспектор Бредстріт запише все, що ви нам розповісте, передасть ці записи вище, і тоді справа до суду не дійде.

Благослови вас Господь! - палко вигукнув в'язень. - Я краще пережив би тюрму чи навіть смертну кару, аби лиш не розкривати моєї нікчемної таємниці й не ганьбити дітей... Ви першими почуєте мою історію.

Батько мій був учителем у Честерфілді, де я дістав блискучу освіту. Замолоду я багато мандрував, виступав на сцені і врешті став репортером однієї лондонської вечірньої газети. Одного разу мій редактор забажав надрукувати нарис про жебрацтво в столиці, і я зголосився його написати. З цього й почалися всі мої пригоди. Щоб роздобути потрібні для мого нарису факти, я вирішив удати з себе справжнього жебрака. Ще будучи актором, я славився вмінням гримуватися, а тепер це мистецтво стало мені в пригоді. Я розфарбував собі обличчя, а щоб зробити його жаліснішим, намалював на ньому великий шрам і підняв трохи верхню губу з допомогою рожевого пластиря. Потім, насунувши руду перуку і вбравшись у лахміття, я сів у найжвавішому місці Сіті і взявся жебрачити, вдаючи з себе продавця сірників. Сім годин просидів я там, а коли повернувся ввечері додому, то побачив, на свій подив, що назбирав аж двадцять шилінгів чотири пенси.

Я написав той нарис і забув про все, але невдовзі мені пред'явили вексель, за яким я повинен був сплатити двадцять п'ять фунтів. Я й гадки не мав, де дістати гроші, аж раптом мені сяйнула чудова думка. Умовивши кредитора зачекати два тижні, я взяв на роботі відпустку й вирушив до Сіті жебрачити. За десять днів я зібрав потрібну суму й сплатив борг.

Тепер уявіть собі, чи легко працювати за два фунти на тиждень, коли знаєш, що ті самі гроші можна добути за день, розмалювавши собі обличчя, поклавши на землю кепку й нічого не роблячи? Боротьба між моєю гордістю й жадобою до грошей тривала довго, але врешті-решт жадоба перемогла: я кинув роботу в газеті й день у день сидів у тому місці, що й перше, викликаючи в перехожих жаль своїм потворним видом і наповнюючи кишені мідяками. Лише одна людина знала мою таємницю. То був хазяїн курильні на Свондам-Лейн, де я оселився; щоранку я виходив звідти обдертим жебраком і щовечора знов перетворювався на чепурного джентльмена. Цей чолов'яга, матрос з Індії, брав з мене добру платню за кімнату, тож я був певен, що він нікому не викаже моєї таємниці.

Незабаром я почав відкладати великі суми. Я зовсім не хочу сказати, що на лондонських вулицях будь-який інший жебрак назбирає за рік сімсот фунтів, - а це і є мій річний прибуток, - але я мав помітні переваги, бо вмів майстерно гримуватись і жартома відбивати кпини, що врешті зробило мене прикметною особою в Сіті. Цілісінькі дні потік пенсів, перемішаних зі сріблом, сипався на мене, і я вважав невдалим той день, коли збирав менш ніж два фунти.

Що багатшим я ставав, то розкішніше жив - найняв за містом будинок, одружився, - й ніхто не підозрював, чим я займаюся насправді. Моя люба дружина знала, що я маю якісь справи в Сіті. Але які саме, й гадки не мала.

Минулого понеділка, скінчивши жебрачити, я перевдягався у своїй кімнаті над курильнею, коли раптом, позирнувши у вікно, зі страхом і здивуванням побачив, що на вулиці стоїть моя дружина й дивиться просто на мене. Я скрикнув з подиву,

затулив обличчя руками й кинувся до свого повірника-матроса, благаючи нікого не пускати до мене. Я чув її голос унизу, але знав, що зійти нагору їй не дадуть. Я швидко роздягся, натяг на себе жебрацьке лахміття, перуку й загримувався. Навіть дружинині очі не впізнали б тепер мене. Але потім мені спало на думку, що кімнату можуть обшукати, й моя одежа викриє мене. Я розчинив вікно, зачепивши поспіхом палець, порізаний уранці в спальні. Потім я схопив свій піджак, напханий мідяками, що їх тільки-но поклав туди зі своєї жебрацької шкіряної торбини, викинув його у вікно, і він зник у Темзі. Те саме хотів я зробити і з рештою одежі, але тієї ж миті почув на сходах кроки констеблів, а за кілька хвилин переконався, що в мені не лише не впізнали містера Невіла Сент-Клера, а навіть заарештували як його вбивцю.

Більш мені нема чого додати. Щоб якомога довше зберегти на обличчі грим, я перестав умиватися. Знаючи, як тривожитиметься за мене дружина, я потай від констеблів зняв з пальця перстень і передав матросові разом з нашвидкуруч надряпаним листом, у якому писав їй, що все скінчиться добре.

Вона одержала цей лист лише вчора, - мовив Холмс.

Боже! Що то за тиждень був для неї!

Поліція стежила за тим матросом, - сказав інспектор Бредстріт, - тож він, як я зрозумів, ніяк не міг послати лист непомітно. Він, напевно, передав його комусь зі своїх клієнтів-моряків, а той кілька днів забував відіслати його.

Так воно й було, - підтвердив Холмс. - Та невже вас ніколи не штрафували за жебрацтво?

Багато разів, але що той штраф важив для мене?

Однак тепер вам доведеться це припинити, - мовив Бредстріт. - Якщо хочете, щоб поліція мовчала, Х'ю Бун повинен зникнути.

Я вже заприсягся сам перед собою.

Коли так, то я думаю, що все це забудеться. Але якщо вас помітять знову, то все буде викрито. А вам, містере Холмсе, ми вельми вдячні за те, що ви розкрили цю справу. Хотів би я знати, як вам це вдається?

Цього разу, - мовив мій друг, - я просто посидів на п'ятьох подушках і скурив пачку дешевого тютюну. Гадаю, Ватсоне, що коли ми зараз вирушимо на Бейкер-стріт, то якраз встигнемо на сніданок.

Блакитний карбункул

На третій день Різдва я зайшов до свого друга Шерлока Холмса привітати його зі святом. Він лежав на канапі в пурпуровому халаті; праворуч від нього була поличка для люльок, а ліворуч, під рукою, - купа пожмаканих газет, які він, напевно, щойно переглядав. Біля канапи стояв стілець, на спинці якого висів заяложений, зношений фетровий капелюх, протертий у кількох місцях. Лупа й пінцет, що лежали тут-таки на стільці, свідчили про те, що Холмс якраз ретельно оглядав цей капелюх.

Ви зайняті, - мовив я. - Я вам не заваджу?

Ні, анітрохи. Я радий, що маю друга, з яким можу поділитися результатами своїх розшуків. Сама справа досить буденна, але з цією річчю, - він показав пальцем у бік капелюха, - пов'язані деякі цікаві й навіть повчальні події.

Я вмостився у кріслі й став гріти руки біля каміна, де потріскувало полум'я. Був саме міцний мороз, і вікна вкрилися щільними крижаними візерунками.

Сподіваюся, - зауважив я, - що ця річ, хоча й здається такою непримітною, стосується якоїсь жахливої історії; вона стане ключем для вас у розв'язанні цієї загадки, й злочинця завдяки їй спіткає належна кара...

Та ні, це зовсім не злочин, - засміявся Шерлок Холмс, - а лише один з отих дрібненьких випадків, що завжди трапляються там, де чотири мільйони людей копошаться на просторі в кілька квадратних миль. У такому величезному людському вулику можливі будь-які несподіванки, тож і виникає безліч дрібних та карколомних пригод, що не мають у собі нічого злочинного. Ми вже мали справу з такими пригодами.

Авжеж, - зауважив я, - з шістьох останніх випадків, які я заніс до своїх нотаток, три не містять у собі ніякого криміналу.

Саме так. Ви маєте на увазі мою спробу відшукати папери Ірен Адлер, дивовижну історію з міс Мері Сазерленд та пригоду з чоловіком із розсіченою губою. Ця невеличка історійка, безперечно, виявиться такою ж невинною. Чи знаєте ви Пітерсона, посильного?

Так.

Цей трофей належить йому.

То це його капелюх?

Ні-ні, він знайшов його. Власник невідомий. Дуже прошу вас розглядати цю річ не як старий мотлох, а як серйозну вправу для мозку... Але спершу - про те, як вона потрапила сюди. З'явилася вона тут уранці на Різдво вкупі з добре вгодованим гусаком, якого зараз, безперечно, підсмажують на Пітерсоновій кухні. Сталося це так. Пітерсон, чоловік, як ви знаєте, доброчесний, повертався з бенкету додому вулицею Тотенгем-Корт-Роуд. У світлі ліхтаря він побачив перед собою якогось високого чоловіка, що йшов похитуючись і ніс на плечі білого гусака. На розі Ґудж-стріт до нього причепилися хулігани, й один збив з нього капелюха, а він, обороняючись, замахнувся ціпком і влучив ним у вітрину крамниці позад себе. Пітерсон кинувся вперед, щоб допомогти пішоходові, але той, перелякавшись, що розбив вітрину, й побачивши людину в уніформі, кинув гусака й зник у лабіринті вуличок, що відходять від Тотенгем-Корт-Роуд. Хулігани також порозбігались, і Пітерсон лишився сам на полі бою, дістався в нагороду цей потертий капелюх та чудового різдвяного гусака...

Якого він, звичайно, повернув господареві?

Отут і загадка, любий друже. На папірці, прив'язаному до лівої ніжки гусака, було, щоправда, надруковано: «Для місіс Генрі Бейкер», а на підкладці капелюха можна розібрати ініціали «Г.Б.», але в нашому місті мешкає кілька тисяч Бейкерів та кількасот Генрі Бейкерів, тож повернути загублене одному з них не так уже й легко.

Що ж учинив Пітерсон?

Він приніс і капелюх, і гусака до мене, знаючи, що мене цікавлять навіть найдрібніші загадки. Гусака ми продержали тут до сьогоднішнього ранку, доки не стало зрозуміло, що його слід негайно з'їсти, незважаючи на мороз. Пітерсон забрав його, й гусака спіткало те, що йому судилося, а в мене зостався капелюх невідомого джентльмена, що втратив свій різдвяний обід.

Він не подавав оголошення до газет?

Ні.

То як ви зможете дізнатися, хто він є?

Лише вдавшись до логічних роздумів.

Над цим капелюхом?

Саме так.

Ви жартуєте! Що ви зможете побачити в цьому старому, потертому фетрі?

Ось вам моя лупа. Ви знаєте мої методи. Що ви могли б сказати про характер людини, якій належить ця річ?

Я взяв до рук потертий капелюх і покрутив його перед очима. Це був звичайнісінький круглий чорний капелюх, жорсткий і дуже зношений. Зсередини він був підбитий вицвілим червоним шовком. Виробничої марки не було, але, як Холмс і зауважив, з одного боку підбою було виписано ініціали «Г.Б.». На крисах я помітив петельку для гумки, проте самої гумки не знайшов. Узагалі цей капелюх був потертий, брудний, укритий плямами: видно було, що їх пробували зафарбувати чорнилом.

Я нічого тут не бачу, - мовив я, повертаючи його моєму другові.

Навпаки, Ватсоне, ви бачите все, але не хочете поміркувати над тим, що побачили. Ви надто несміливі у своїх висновках.

Тоді скажіть мені, будь ласка, які ж висновки можете зробити ви?

Він узяв капелюх до рук і озирнув його проникливим, властивим лише йому одному поглядом.

Звичайно, не все в ньому цілком зрозуміло, - зауважив він, - але дещо можна припустити напевно, а дещо - зі значною мірою ймовірності. Те, що чоловік цей досить розумний, я бачу одразу. Крім того, три роки тому він мав добрі гроші, а нині потерпає відскрути. Він завжди був передбачливий, турбувався про майбутнє, але помалу доля забувала про нього, й він набув якоїсь поганої звички, - напевно, почав пити. Через те, здається, й дружина охолола до нього...

Мій дорогий Холмсе!

Але якоюсь мірою він усе-таки зберіг свою гідність, - провадив далі Холмс, не звертаючи уваги на мій вигук. - Це людина малорухлива, що нечасто виходить із дому, зовсім не займається спортом. Він середнього віку, сиве волосся змащує помадою, нещодавно підстригся. До того ж я впевнений, що в домі його немає газового освітлення.

Ви, звичайно, жартуєте, Холмсе!

- Анітрохи. Невже навіть тепер, коли я поділився з вами всіма своїми спостереженнями, ви не бачите, як я про це дізнався?

Можете мати мене за найбільшого дурня, але я мушу визнати, що ніяк не можу простежити за ходом ваших думок. Чому, наприклад, ви вирішили, що чоловік цей розумний?

Замість відповіді Холмс натяг капелюх собі на голову. Капелюх закрив йому лоба і вперся у перенісся.

Бачите, який розмір, - мовив він. - В такому великому мозку щось-таки мусить бути.

А лиха година в його житті?

Цьому капелюхові три роки. Пласкі криси, загнуті догори, були тоді модні. Капелюх цей досить високої якості. Подивіться-но на цю шовкову стрічку, на чудовий підбій. Якщо три роки тому ця людина мала змогу придбати такий дорогий капелюх і відтоді не купувала жодного іншого, то нині справи її кепські...

Гаразд, тут ви, звичайно, маєте рацію. А як щодо передбачливості й поганих звичок?

Шерлок Холмс засміявся.

Ось вона - передбачливість, - мовив він, показуючи пальцем на петельку. - Гумок ніколи не продають разом із капелюхами. Якщо цей чоловік придбав гумку й звелів прикріпити її до капелюха, то це означає, що він хотів таким чином уберегти його від вітру. Але коли гумка порвалася, а нової він купувати не став, то зрозуміло, що він облишив дивитися за собою. З іншого боку, він намагався зафарбувати чорнилом плями на фетрі, тобто не втратив ще почуття власної гідності.

Ваші думки, звичайно, слушні.

Те, що він середнього віку, що волосся в нього сиве, що він нещодавно підстригся й що він вживає помаду, - все це стає помітним, коли уважно оглянути капелюх зсередини. Крізь лупу можна побачити багато зстрижених перукарськими ножицямиволосків, що попристававали до підбою й пахнуть помадою. Пил на капелюсі, придивіться-но, - не вуличний, сірий і сухий, а хатній - бурий і пухнастий, отож капелюх висів здебільшого вдома. А плями від вологи всередині свідчать про те, що господар швидко пітніє, бо не звик багато рухатися.

А його дружина? Ви сказали, що вона охолола до нього!

Цей капелюх уже кілька тижнів ніхто не чистив. Якби я побачив, дорогий Ватсоне, що вашого капелюха не чистили принаймні тиждень і ваша дружина дозволяє вам у такому вигляді виходити з дому, в мене з’явилися б побоювання, що ви також утратили її прихильність.

А може, він нежонатий?

Ні, він саме задля того, щоб помиритися з дружиною, й ніс додому гусака. Згадайте-но про картку на ніжці птаха.

Ви маєте відповідь на все. Але звідки ви дізналися, що в його помешканні немає газу?

Одна або дві масні плями можуть бути випадковими. Але коли я бачу їх не менш ніж п’ять, то не маю жодного сумніву, що ця людина частенько мусить користуватися лойовою свічкою, - напевно, піднімається вночі сходами з капелюхом в одній руці й свічкою в другій. В усякому разі, газовий ріжок таких плям не залишає. Чи згодні ви з цим?

Так, це все ви досить точно підмітили, - мовив я, сміючись, - але тут, як ви й самі кажете, немає ще ніякого злочину. Ніхто не зазнав жодного збитку, крім чоловіка, що загубив гусака, - тож ви даремно сушили собі голову.

Шерлок Холмс уже хотів щось відповісти, аж тут двері прочинились і до кімнати вбіг посильний Пітерсон, щоки якого аж палали від хвилювання.

Гусак, містере Холмсе! Гусак! - задихано вигукнув він.

Ну? Що з ним сталося? Ожив і вилетів крізь кухонне вікно, замахавши крильми? - Холмс обернувся, щоб краще розгледіти Пітерсонове обличчя.

Погляньте сюди, сер! Погляньте, що моя дружина знайшла у нього в волі!

Він простяг руку, і на його долоні ми побачили яскравий блакитний камінь, розміром трохи менший від горошини. Камінь був такий прозорий, що мерехтів на темній долоні, наче електрична іскра.

Шерлок Холмс, свиснувши, присів на канапу.

Присягаюся, Пітерсоне, - мовив він, - це справжній скарб! Сподіваюся, ви знаєте, що знайшли?

Діамант, сер! Коштовний камінь! Він ріже скло, наче масло!

Це більше ніж коштовний камінь - це той самий камінь, який...

Невже блакитний карбункул графині Моркарської?! - вигукнув я.

Саме так. Я знаю цей камінь за описами його розміру та вигляду, які щодня бачу в оголошеннях у «Таймсі» впродовж останнього часу. Цей камінь унікальний, і про його ціну можна хіба що здогадуватись. Навіть нагорода в тисячу фунтів, яку обіцяють за нього, не становить і двадцятої частини його вартості.

О Боже! Тисяча фунтів!

Посильний упав у крісло й здивовано вирячив на нас очі.

Нагорода нагородою, але я маю підстави гадати, що з сердешних міркувань графиня віддала б чи не половину свого багатства, аби лишень повернути собі цей камінь.

Якщо не помиляюся, він зник у готелі «Космополітен», - зауважив я.

Саме так, двадцять другого грудня, рівно п’ять днів тому. У викраденні каменя з скриньки графині звинувачено слюсаря Джона Горнера. Докази проти нього такі переконливі, що справу передано до суду присяжних. Здається, десь тут було повідомлення про цю історію.

Він покопався в своїх газетах, проглядаючи дати, нарешті витяг одну з них, розрівняв її, склав навпіл і прочитав:

«Викрадення коштовностей у готелі «Космополітен»

Джон Горнер, двадцяти шести років, слюсар, звинувачений у тому, що двадцять другого дня цього місяця викрав зі скриньки графині Моркар коштовний камінь, відомий як «Блакитний карбункул». Джеймс Райдер, старший служник готелю, засвідчив, що в день викрадення Джон Горнер лагодив камінну решітку в туалетній кімнаті графині Моркарської. Деякий час Райдер перебував там разом із Горнером, але потім його кудись покликали. Повернувшись, він побачив, що Горнер зник, бюро відчинено й маленький сап'яновий футляр, у якому, як виявилося згодом, графиня звичайно зберігала свій коштовний камінь, стоїть порожній на туалетному столику. Райдер одразу викликав поліцію, й Горнера заарештували того ж таки вечора, але каменя не знайшли ні в нього, ані в його помешканні. Кетрін К'юзек, покоївка графині, засвідчила, що вона, почувши відчайдушний крик Райдера про викрадення, вбігла до кімнати й теж побачила порожній футляр. Інспектор Бредстріт з дільниці «Б» повідомив, що Горнер під час арешту чинив запеклий опір і гаряче доводив свою непричетність. Оскільки стало відомо, що заарештований раніше відбував покарання за пограбування, суддя відмовився розглядати цю справу й передав її до суду присяжних. Горнер, який увесь час помітно хвилювався, знепритомнів, і його винесли з залу суду».

Це все, про що повідомляє поліція, - замислено говорив Холмс, відкладаючи газету вбік. - Тепер наше завдання - визначити, яким чином камінь зі скриньки графині потрапив у воло гусака з Тотенгем-Корт-Роуд і таке інше. Бачте, Ватсоне, наші невеличкі логічні вправи виявилися не такими вже й дрібними та невинними. Ось вам камінь. Камінь знайшли у волі гусака, а гусак був у містера Генрі Бейкера, того джентльмена, чиїм капелюхом та іншими рисами я навіяв вам таку нудьгу. Тепер ми мусимо серйозно взятися до розшуків цього джентльмена й визначити, яку роль він відіграє у цій маленькій таємниці. Передусім спробуймо найпростіший спосіб: подамо оголошення до всіх вечірніх газет. Якщо не пощастить, то застосуємо інші методи.

Що ви хочете написати в тому оголошенні?

Дайте-но мені олівець і клаптик паперу. Отже: «На розі Ґудж-стріт знайдено гусака й чорний фетровий капелюх. Містер Генрі Бейкер може одержати їх сьогодні о 6.30 увечері на Бейкер-стріт, 221-6». Стисло й зрозуміло.

Цілком. Але чи помітить він це оголошення?

Так, він тепер переглядатиме всі газети: людина він небагата, тож гусак для нього - цілий скарб. Він так налякався, почувши брязкіт розбитої вітрини й побачивши Пітерсона, що кинувся тікати, забувши про все, але потім, звичайно, пошкодував, що з переляку загубив свого гусака. До того ж, у газеті ми згадуємо його ім'я, і кожен знайомий зверне його увагу на оголошення. А тепер, Пітерсоне, біжіть у бюро оголошень, і дайте це повідомлення до вечірніх газет.

До яких, сер?

До «Ґлоуб», «Стар», «Пел-Мел», «Сент-Джеймс», «Івнінґ Ньюс», «Стандард», «Ехо» - до всіх, які лиш пригадаєте.

Гаразд, сер. А камінь?

Ага! Камінь я залишу в себе. А по дорозі, Пітерсоне, купіть гусака й принесіть його до мене. Адже ми маємо від дати його цьому джентльмену замість того, якого зараз смакує ваша родина.

Коли посильний пішов, Холмс узяв камінь і став оглядати його проти світла.

Гарна штучка! - мовив він. - Дивіться, як вона сяє й мерехтить. Звичайно ж, це - справжня причина і об'єкт злочинів, як і кожен коштовний камінь. Витончена диявольська пастка. У великих старих каменів кожна грань може розповісти про якийсь кривавийзлочин. Цьому ж каменю немає ще й двадцяти років. Його знайшли на березі річки Амой, у Східному Китаї, й примітний він тим, що має всі властивості карбункула, крім однієї: він - блакитний, а не рубіново-червоний. Незважаючи на свій молодий вік, він уже має жахливу історію. Через цей кристалик вуглецю вагою в сорок ґран сталося два вбивства, одне самогубство, отруєння сірчаною кислотою й кілька пограбувань. Хто б міг подумати, що така гарненька іграшка веде людей до в'язниць і на шибеницю! Я замкну камінь у своєму сейфі й напишу графині лист, що він у нас.

Як ви гадаєте, цей Горнер невинний?

Не можу сказати.

Гаразд. А інший, Генрі Бейкер, має до цієї справи якийсь стосунок?

Я гадаю, що Генрі Бейкер, найімовірніше, тут не причетний; він навіть уявити собі не міг би, що цей гусак, навіть якби був весь із чистого золота, все одно коштував би дешевше. Все це, звичайно, одразу з'ясується, коли він відгукнеться на наше оголошення.

А до того ви нічого не робитимете?

Нічого.

Якщо так, то я поїду до своїх пацієнтів, а ввечері повернуся сюди: я хочу побачити, чим скінчиться ця заплутана справа.

Радий буду вас бачити. Я обідаю о сьомій. До обіду, здається, буде куріпка. До речі, чи не попросити місіс Хадсон оглянути воло тієї куріпки після останніх подій?

Я трохи затримався, й було вже пів на сьому, коли я знову потрапив на Бейкер-стріт. Наблизившись до Холмсового будинку, я побачив високого чоловіка у шотландській шапочці й застебнутому до підборіддя сурдуті. Він стояв у яскравому півколі світла, яке падало з віконця над дверима. Щойно я підійшов, двері відчинились, і ми разом увійшли до кімнати мого друга.

Містер Генрі Бейкер, якщо не помиляюся? - мовив Холмс, підводячися з крісла й зустрічаючи відвідувача з тією легкістю й лагідністю, яку він так уміло вдавав. - Сідайте отут, біля вогню, містере Бейкере. Вечір сьогодні холодний, а літо ви, здається, переносите легше, ніж зиму... Ватсоне, ви прийшли саме вчасно. Це ваш капелюх, містере Бейкере?

Так, сер, це, безперечно, мій капелюх.

Бейкер був високий плечистий чоловік із масивною головою, з широким розумним обличчям та гострою рудуватою борідкою. Червоні плями на носі й щоках, а також

легке тремтіння простягнутої руки підтверджували Холмсові здогади про його звички. Вицвілий чорний сурдут був застебнутий на всі ґудзики, комір - піднятий, а на худих зап'ястках, що виглядали з рукавів, не було йнатяку на манжети. Говорив він глухо й уривчасто, ретельно добираючи слова, й справляв враження людини інтелігентної, але досить підтоптаної.

Ми вже кілька днів зберігаємо ваші речі, - сказав Холмс, - і чекаємо, що ви дасте оголошення в газетах зі своєю адресою. Не розумію, чому ви й досі цього не зробили.

Наш відвідувач присоромлено всміхнувся.

Нині в мене не так багато шилінгів, як колись, - мовив він. - Я й не сумнівався, що хулігани, які напали на мене, забрали з собою і гусака, й капелюх. Тому й не хотів марнувати гроші.

Цілком природно. До речі, про гусака: нам довелося його з'їсти.

З'їсти? - наш відвідувач схвильовано підхопився зі стільця.

Він і так зіпсувався б. Але я гадаю, що он той гусак на буфеті, такої самої ваги й свіжий-свіжісінький, цілком замінить вам вашу втрату...

О, звичайно, звичайно, - відповів містер Бейкер, полегшено зітхнувши.

Щоправда, в нас збереглися ніжки, пір'я, воло та ще дещо від вашого гусака, тож, якщо хочете...

Бейкер щиро розреготався.

Хіба що на пам'ять про мою пригоду, - відповів він, - хоча й не уявляю, навіщо мені можуть придатися рештки мого колишнього знайомого! Ні, сер, я гадаю, що краще обмежитися, з вашого дозволу, тим чудовим гусаком, якого я бачу на буфеті.

Шерлок Холмс промовисто поглянув на мене й ледь помітно знизав плечима.

Тоді ось вам ваш капелюх і ваш гусак, - мовив він. - До речі, чи не могли б ви сказати мені, де ви дістали того гусака? Я дещо розуміюся на птиці, й мені рідко траплялися такі відгодовані гуси.

Охоче, сер, - сказав Бейкер, що тим часом підвівся й сунув під пахву свого нового гусака. - Наше невеличке товариство відвідує корчму «Альфа» біля музею, - ми, бачте, проводимо в музеї цілісінькі дні. Цього року її власник, містер Віндіґейт, заснував «Гусячий клуб», кожен із членів якого сплачує щотижня кілька пенсів і одержує на Різдво гусака. Я вже виплатив усі належні пенси, а те, що було далі, вам відомо. Щиро вдячний вам, сер, бо ж не личить солідній людині мого віку ходити в шотландській шапочці.

Він уклонився нам обом з кумедною врочистістю й пішов.

З Генрі Бейкером закінчено, - мовив Холмс, зачинивши за ним двері. - Цілком зрозуміло, що він про цю справу нічого не знає. Ви голодні, Ватсоне?

Не дуже.

Тоді пропоную перетворити обід на вечерю й негайно вирушити свіжими слідами цієї загадки.

Я готовий.

Був морозний вечір, і нам довелося надягти пальта й закутати собі шиї шарфами. На безхмарному небі холодно сяяли зорі, й пара від дихання перехожих нагадувала димок від численних пістолетних пострілів. Наші кроки гучно й чітко відлунювали вулицями. Проминувши Вімпол-стріт і Гарлі-стріт, ми пройшли через Віґмор-стріт на Оксфорд-стріт і за чверть години були в Блумсбері, біля корчми «Альфа» - невеликої пивнички на розі однієї з вулиць, що вели до Голборна. Холмс відчинив двері корчми й замовив два кухлі пива рум'янощокому хазяїнові в білому фартусі.

Пиво у вас, напевно, чудове, якщо воно не гірше за ваших гусей, - мовив він.

Моїх гусей? - хазяїн удав здивування.

Так. Півтори години тому я мав розмову з містером Генрі Бейкером, членом вашого «Гусячого клубу».

А, так, так. Але бачте, сер, ці гуси не мої.

Справді? Чиї ж вони?

Я, бачте, купив дві дюжини гусей у Ковент-Ґардені.

Невже? Я знаю декого з тамтешніх крамарів. У кого ж саме?

Його звуть Брекінрідж.

Ні, цього я не знаю. Тож за ваше здоров'я, господарю, й за добробут вашого дому. На добраніч!

А тепер - до містера Брекінріджа, - сказав Холмс, застібаючи пальто, коли ми вийшли надвір, на мороз. - Пам'ятайте, Ватсоне, що на одному кінці нашого ланцюжка лише така мирна річ, як гусак, але на другому - людина, якій загрожує не менш ніж сім років тюрми, якщо ми не доведемо її невинність. Утім, можливо, що наші розшуки покажуть, що винна саме вона, але будь-що ми тримаємо в своїх руках нитку, яка вислизнула з рук поліції й випадково потрапила до наших. Тож дійдемо до кінця цієї нитки, хоч би й сумного. Тепер - напрям на південь, і кроком руш!

Ми перетнули Голборн, пішли вздовж Ендел-стріт і, поблукавши якимись закутнями, опинилися на Ковент-Ґарденському ринку. На одній з найбільших крамниць висів напис: «Брекінрідж». Її власник, чоловік із кобилячою щелепою та пещеними бакенбардами, допомагав хлопцеві зачиняти вікна.

Добрий вечір! Оце так мороз! - мовив Холмс.

Крамар кивнув головою і запитливо глянув на мого друга.

Гусей, як я бачу, розпродано, - вів далі Холмс, показавши на порожній мармуровий прилавок.

Завтра вранці можете купити хоч п'ять сотень.

Завтра вони мені ні до чого.

Добре, кілька ще залишилося в отій крамниці, де горить газовий ріжок.

Але мені порадили саме вас.

Хто порадив?

Господар «Альфи».

Так, я йому послав дві дюжини.

Чудові були гуси! Де ви їх дістали?

На мій подив, це запитання розсердило крамаря.

Послухайте-но, - мовив він, задерши голову і вперши руки в боки, - на що це ви натякаєте? Кажіть прямо!

Я й кажу прямо. Я хотів би знати, хто продає вам гусей, яких ви постачаєте «Альфі».

От не скажу, й квит.

Не скажете, то й не треба. Чого ви гарячкуєте через такі дурниці?

Гарячкую? Ви б іще не так гарячкували, якби вам докучали, як оце мені! Я плачу добрі гроші за добрий крам, та й по всьому. Так ні-бо: «Де гуси?», «В кого ви купили гусей?», «Кому ви продали гусей?» Світ клином зійшовся на тих гусях, чи що, - такий галас через них зчинили!

Мене не обходять ті, хто докучає вам із цими запитаннями, - мовив Холмс. - Не хочете казати, то й не треба. Але я розуміюся на птиці й навіть побився об заклад на п’ять фунтів, що гусак, якого я їв, годований у селі.

От і пропали ваші п’ять фунтів: гусак міський! - вигукнув крамар.

Не може бути! Нізащо не повірив би.

Чи не гадаєте ви, що знаєтесь на птиці краще за мене, коли я торгую нею трохи не з пелюшок? Кажу вам, що вся птиця, продана в «Альфу», відгодована у місті.

Ви ніколи не мене в цьому переконаєте.

Тоді хочете побитися об заклад?

Це означало б просто забрати у вас гроші, бо я впевнений, що маю слушність. Але в мене тут є з собою соверен, і я готовий закласти його, щоб провчити вас за впертість.

Крамар зловтішно посміхнувся.

Принеси-но мені книги, Білле, - сказав він.

Хлопець приніс дві книги: одну малу, тоненьку, а іншу велику, засмальцьовану, й поклав обидві на прилавок під лампою.

Ну, містере Самовпевнений, - мовив крамар, - я думав, що продав сьогодні всіх гусей, однак наостанку до моєї крамниці заблукав ще один гусачок. Бачите оцю книгу?

Ну то й що?

Це реєстр усіх тих, у кого я купую. Бачите? Отут, на цій сторінці, - мої сільські постачальники, а цифри після їхніх імен - сторінки у великій книзі, де я веду їхні рахунки. А тепер - бачите оцю сторінку, списану червоним чорнилом? Це мої міські постачальники. Подивіться на третє прізвище й прочитайте його вголос.

«Місіс Окшот, Брикстон-Роуд, 117 - сторінка 249», - прочитав Холмс.

Добре. А тепер розгорніть велику книгу.

Холмс відшукав зазначену сторінку.

Ось воно. «Місіс Окшот, Брикстон-Роуд, 117 - постачальник яєць та дичини».

Так, а про що говорить останній запис?

«22 грудня. Двадцять чотири гуски по сім шилінгів шість пенсів».

Так, добре. А ще нижче?

«Продано містеру Віндіґейту, «Альфа», по дванадцять шилінгів».

То що ви тепер скажете?

Шерлок Холмс, здавалося, засмутився вкрай. Вийнявши соверен з кишені, він кинув його на прилавок, повернувсь і похмуро вийшов. Але, пройшовши кілька ярдів, він зупинився під ліхтарем і засміявся своїм веселим, тихим, лише йому притаманним сміхом.

Коли я бачу чоловіка з такими бакенбардами й такою червоною хустиною в кишені, я зможу витягти з нього все, що завгодно, запропонувавши побитися об заклад, - мовив він. - Я певен, що й за сотню фунтів я не одержав би таких докладних відомостей, які дістав, заклавши одного соверена. Гаразд, Ватсоне, я гадаю, що наші пошуки вже закінчуються, і єдине, що нам слід вирішити, - підемо ми до цієї місіс Окшот одразу ж чи зачекаємо до ранку. Зі слів того чолов’яги мені зрозуміло, що нашою справою цікавиться ще хтось, крім мене...

Його зауваження несподівано перервав галас, що долинув із крамниці, яку ми тільки-но залишили. Озирнувшись, ми побачили маленького, схожого на пацюка чоловічка, що стояв у колі жовтого світла ліхтаря, який хитався вгорі. Брекінрідж, крамар, стояв на дверях і вимахував перед ним кулаками.

Досить уже з мене вас і ваших гусей! - горлав він. - Ідіть-но ви всі до дідька в пекло! Якщо ви ще хоч раз полізете до мене зі своїми дурними розмовами про гусей, я нацькую на вас собаку. Приведіть сюди місіс Окшот - їй я відповім, але ви тут до чого? Хіба я у вас купував гусей?

Ні, але один гусак усе-таки був мій, - заскиглив чоловічок.

То й питайте про нього в місіс Окшот!

Вона сказала мені спитати у вас.

Можете питати хоч у прусського короля! Годі вже! Ану забирайтеся звідціля!

Він розлючено кинувся вперед, і чоловічок швидко зник у темряві.

Ага! Це може врятувати нас од візиту на Брикстон-Роуд, - прошепотів Холмс. - Ходімо подивимося, чи не стане нам у пригоді цей чолов’яга.

Пробираючись поміж роззяв, що тинялися довкола освітлених крамничок, мій друг хутко наздогнав чоловічка й торкнув його за плече. Той швидко обернувсь, і в світлі газового ліхтаря я побачив, як зблідло його обличчя.

Хто ви такий? Чого вам від мене треба? - прожебонів він.

Пробачте, - лагідно мовив Холмс, - але я випадково почув ваше запитання до цього крамаря. Я гадаю, що можу вам стати в пригоді.

Ви? Хто ви такий? Звідки ви знаєте, що мені потрібно?

Моє ім'я Шерлок Холмс. Знати те, чого не знають інші, - мій фах.

Але про те, що мені треба, ви не можете знати нічого!

Вибачайте, я знаю про це все. Ви намагаєтеся з'ясувати, куди потрапили гуси, що їх місіс Окшот із Брикстон-Роуд продала Брекінріджу - власникові крамниці, який у свою чергу продав їх містеру Віндіґейту, а той передав до свого «Гусячого клубу», членом якого є містер Генрі Бейкер.

О, сер, ви якраз та людина, що мені потрібна! - вигукнув чоловічок, простягаючи руки з тремтячими пальцями. - Я навіть не можу сказати, як мене це все цікавить!

Шерлок Холмс зупинив візника, що саме проїжджав повз нас.

Якщо так, то нам краще було б поговорити в затишній кімнаті, а не на цьому ринковому майдані під вітром, - мовив він. - Але перш ніж ми рушимо далі, скажіть мені, будь ласка, кому я маю приємність допомогти?

Чоловічок на мить завагався.

Мене звуть Джон Робінсон, - відповів він, одвівши очі вбік.

Ні, ні, назвіть ваше справжнє ім'я, - лагідно мовив Холмс. - Мені завжди зручніше мати справу з людиною, що не ховається за вигаданим ім'ям.

Бліді щоки незнайомця спалахнули.

Якщо так, - сказав він, - то моє справжнє ім'я - Джеймс Райдер.

Саме так я й думав. Ви - старший служник у готелі «Космополітен». Прошу вас, сідайте, і я невдовзі розповім вам усе, про що ви хотіли б дізнатися.

Чоловічок стояв непорушно, дивлячись то на одного, то на іншого з нас напівзляканим-напівбадьорим поглядом; він не знав, що чекає на нього - перемога чи смерть. Нарешті він сів у кеб, і за півгодини ми були вже у вітальні на Бейкер-стріт. Дорогою ніхто не промовив ані слова, але наш новий супутник так важко дихав, так міцно стискав і розтуляв долоні, що це виразно свідчило про його нервове збудження.

Ось ми й удома! - весело сказав Холмс, коли ми увійшли до кімнати. - Вогонь у каміні - що може бути краще для такої погоди! Ви, здається, змерзли, містере Райдере. Прошу, сідайте в це плетене крісло. Я тільки взую пантофлі, й ми одразу візьмемося до вашої справи. Ну, от і все! То ви хочете знати, що сталося з тими гусьми?

Так, сер.

Тобто, достеменніше, з тим гусаком. Здається, вас цікавить лише один, отой білий із чорною смугою на хвості.

Райдер затремтів від хвилювання.

О, сер! - вигукнув він. - І ви можете сказати мені, де він?

Він був тут.

Тут?

Так, і то був незвичайний гусак. Я анітрохи не дивуюся, що ви зацікавилися саме ним. По смерті він зніс яєчко - гарненьке, блискуче блакитне яєчко. Воно тут, у моїй колекції.

Наш відвідувач, хитаючись, підвівся й правою рукою вхопився за камінну полицю. Холмс відімкнув свій сейф і дістав звідти блакитний карбункул, що світився, наче зірка, холодним, яскравим, мінливим блиском. Райдер стояв зі скривленим обличчям, не наважуючись ні заявити свої права на камінь, ні відмовитись від нього.

Ви програли, Райдере, - спокійно мовив Холмс. - Тримайтеся міцніше на ногах, бо впадете у вогонь! Посадіть-но його на стілець, Ватсоне. Він ще не вміє красти як слід. Дайте-но йому ковток бренді. Отак! Тепер він хоч трохи нагадує людину. Ну й гидкий же тип!

Райдер захитався й мало не впав, але від бренді щоки його порожевіли, й він сів, перелякано втупивши очі у свого обвинувача.

Я знаю про це майже все, у моїх руках усі докази, й додати до цього ви зможете небагато. І все-таки розказуйте, що знаєте, щоб скласти повну картину. Звідки ви довідалися, Райдере, про цей блакитний камінь графині Моркарської?

Мені розповіла про нього Кетрін К'юзек, - відповів той, затинаючись.

Так, покоївка вельможної леді. Тож спокуса легко заволодіти таким багатством переборола вас, як це часто траплялося й з кращими, ніж ви, людьми, але ви не дуже ретельно обирализасоби для цього. Здається, Райдере, з вас вийшов би справжній негідник! Ви знали, що цей слюсар Горнер був уже засуджений за пограбування й що підозра упаде насамперед на нього. То що ж ви тоді зробили? Ви розхитали прут від решітки в кімнаті своєї господині, - ви з вашою спільницею К'юзек, - і зробили так, щоб саме Горнера послали полагодити її. Коли він пішов, ви взяли камінь зі скриньки, зняли тривогу, й бідолаху заарештували. Після того...

Райдер несподівано сповз на килим і обома руками вхопився за коліно мого друга.

Заради Бога, змилуйтеся! - заволав він. - Подумайте про мого батька, про мою матір! Це доконає їх! Я ніколи не крав, ніколи! Й ніколи більше не робитиму цього, присягаюся! Ладен заприсягтися вам на Біблії! Тільки не доводьте цю справу до суду! Заради Христа, не доводьте!

Сядьте! - суворо наказав Холмс. - Добре вам тепер хлипати й повзати навколішки. А про що ви думали тоді, коли бідолашний Горнер потрапив на лаву підсудних за злочин, про який сном-духом не знав?

Я втечу, містере Холмсе! Я залишу Англію, сер! Тоді звинувачення проти нього відпаде...

Ну, про це ми ще поговоримо! А тепер послухаємо, що ж насправді сталося після крадіжки. Яким чином камінь потрапив у воло гусака і як цей гусак опинився на ринку? Кажіть нам правду, бо для вас правда - єдина надія на порятунок.

Райдер облизав пересохлі губи.

Я розповім усю правду, сер, - мовив він. - Коли Горнера заарештували, я вирішив, що найкраще буде забрати камінь із собою, якщо раптом поліція надумає обшукати мене і мою кімнату. В готелі не було безпечного місця для каменя; я вийшов, начебто в службових справах, і подався до своєї сестри. Вона заміжжю за джентльменом на ім'я Окшот і мешкає на Брикстон-Роуд, де відгодовує птицю для ринку. По дорозі кожен перехожий здавався мені полісменом або детективом, і, хоч був холодний вечір, рясний піт заливав мені обличчя, поки я дістався Брикстон-Роуд. Сестра спитала, що сталось і чому я такий блідий; я відповів, що мене схвилювало викрадення коштовностей у нашому готелі. Потім я вийшов надвір, закурив люльку й став міркувати, що вчинити далі.

У мене є приятель, на ім'я Модзлі, що давно вже помалу грішив і недавно вийшов з Пентонвільської тюрми. Якось ми стрілися з ним, поговорили і він розповів мені, як злодії збувають крадене. Я знав, що він мене не зрадить, бо й сам дещо відав пройого гріхи, через те й вирішив піти просто до нього в Кілберн і довірити свою таємницю. Він навчив би мене, як перетворити цей камінь на гроші. Але як безпечно дістатися до нього? Я згадав ті страхи, які пережив дорогою з готелю. Мене щомиті могли схопити, обшукати і знайти камінь у кишені мого жилета. Я стояв, притулившись до стіни, й поглядав на гусей, які перевальцем походжали біля моїх ніг, і раптом мені сяйнула думка про те, як обдурити найкращого в світі детектива.

Кілька тижнів тому сестра обіцяла мені, що до Різдва я дістану від неї в подарунок гусака, і я знав, що слова свого вона дотримає. Тому вирішив забрати свого гусака одразу ж і в ньому пронести камінь до Кілберна. У дворі був якийсь сарай, і я загнав до нього одного з гусаків - дуже гарного, великого, білого, зі смугастим хвостом. Я впіймав його, відкрив йому дзьоб і засунув камінь у горлянку так глибоко, як тільки сягали мої пальці. Гусак ковтнув, і я відчув, як камінь пройшов у воло. Але птиця пручалася й била крильми, і сестра вийшла подивитися, в чому річ. Я обернувся, щоб відповісти їй, і тут клятий гусак вирвався у мене з рук і загубився серед інших.

«Що ти робив з гусаком, Джіме?» - спитала сестра.

«Та ось, - мовив я, - ти обіцяла, що подаруєш мені гусака до Різдва, от я й вибирав, який серед них найжирніший».

«О, - сказала вона, - ми вже вибрали для тебе гусака, так і називаємо його - Джімів гусак. Он він, великий, білий. Усього їх двадцять шість, один для тебе, один для нас, а решта на продаж».

«Дякую, Меггі, - відповів я, - але якщо тобі все одно, то я хотів би взяти того, якого щойно тримав у руках».

«Але твій важчий від нього десь на три фунти, - мовила вона, - й до того ж ми навмисне відгодовували його для тебе».

«Пусте. Я хочу саме цього й заберу його одразу з собою», - сказав я.

«Як хочеш, - мовила вона, трохи образившись. - То якого ти хотів би взяти?»

«Отого білого, зі смугастим хвостом, що якраз посеред табуна».

«То й добре. Ріж його і забирай».

Я так і зробив, містере Холмсе, й поніс птицю до Кілберна. Я розповів про все своєму приятелеві, бо він такий чоловік, із яким можна поговорити про що завгодно. Він реготав, аж заходився, а тоді ми взяли ніж і розрізали гусака. Серце моє тьохнуло, коли я побачив, що ніякого каменя немає, й зрозумів, що сталася жахлива помилка. Я кинув гусака, побіг до сестри і влетів на її двір. Але від гусей там не було й сліду.

«Де гуси, Меггі?» - закричав я.

«Віддала крамареві, Джіме».

«Якому крамареві?»

«Брекінріджу з Ковент-Ґардена».

«А чи був серед них іще один гусак зі смугастим хвостом, - спитав я, - такий самий, як і той, що його я зарізав?»

«Так, Джіме: було два гусаки зі смугастими хвостами, і я ніколи не могла їх розрізнити».

Тут я, звичайно, все зрозумів і притьмом кинувся до того Брекінріджа, але він уже продав гусей і нізащо не хотів казати, кому саме. Ви чули, як він розмовляв зі мною. Отак він відповідав мені щоразу. Сестра гадає, що я збожеволів. Іноді мені також здається, що зі мною не все гаразд. І тепер... тепер я нікчемний злодій, хоч навіть і не доторкнувся до того багатства, заради якого занапастив себе. Боже, допоможи мені! Допоможи, Боже!

Він затулив обличчя руками й затремтів у риданні.

Запала довга мовчанка, яку порушували лише його тяжкі зітхання та розмірене постукування пальців Шерлока Холмса по столу. Раптом мій друг підвівся й розчинив навстіж двері.

Забирайтесь геть! - крикнув він.

Як?! Хай благословить вас небо, сер!

Ані слова більше. Геть звідси!

Слова й справді були вже зайві. На сходах загупали швидкі кроки, потім грюкнули вхідні двері і з вулиці долинув тупіт Райдерових черевиків.

Врешті-решт, Ватсоне, - мовив Холмс, простягаючи руку по глиняну люльку, - я працюю не задля того, щоб виправляти помилки поліції. Якби на Горнера чекала небезпека, то інша річ; але цей тип не стане свідчити проти нього, й звинувачення відпаде. Можливо, я переховую шахрая, але таким чином рятую його душу. Цей молодик більше такого не вчинить, він занадто переляканий. Засадіть-но його у в’язницю, й це перетворить усе його життя на неволю пташки в клітці. До того ж нині свято - час відпущення гріхів. Випадок звів нас із досить дивовижною й дотепною загадкою, і розв’язання її - то вже нагорода для мене. Якщо ви зробите ласку подзвонити, докторе, то ми розпочнемо новий «дослід», у якому також бере участь птиця: не забувайте, що до вечері в нас куріпка.

Строката бинда

Переглядаючи свої нотатки про понад сімдесят дивовижних випадків, - ці записи я робив останні вісім років, студіюючи методи свого друга Шерлока Холмса, - я натрапляю серед них на трагічні, кумедні, не раз навіть чудернацькі, але не знаходжу жодного буденного: працюючи заради любові до мистецтва, а не заради грошей, він ніколи не брався до справи, в якій не було нічого незвичайного або навіть химерного. З-поміж усіх цих пригод я не можу згадати нічого дивовижнішого за випадок, пов'язаний із відомою в Сурреї родиною Ройлотів із Сток-Морена. Це сталося на початку нашої з Холмсом дружби, коли ми, два парубки, ділили помешкання на Бейкер-стріт. Можливо, я оприлюднив би свої записи і раніше, але обіцяв поки що тримати їх у таємниці й звільнився від цієї обіцянки лише місяць тому, після передчасної смерті леді, якій дав слово. Час уже, може, пролити світло на ці події, бо чутки приписували смерть доктора Ґрімсбі Ройлота ще за жахливіших обставин, ніж то було насправді.

Сталося це на початку квітня 1883 року, коли одного ранку я прокинувся й побачив, що Шерлок Холмс стоїть біля мого ліжка одягнений. Зазвичай він вставав пізно, але зараз, коли годинник на каміні показував лише чверть на восьму, я поглянув на свого друга здивовано й трохи докірливо, бо сам завжди був вірним своїм звичкам.

Дуже прошу пробачення, що розбудив вас, Ватсоне, - мовив він, - але такий уже нині день. Розбудили місіс Хадсон, вона - мене, а я - вас.

Що ж там скоїлося? Пожежа?

Ні, клієнтка. Приїхала якась дуже схвильована молода леді й сказала, що неодмінно хоче зустрітися зі мною. Вона зараз чекає у вітальні. А коли молоді леді в таку ранню годину мандрують через усю столицю й турбують незнайомих людей, то, гадаю, вони хочуть повідомити щось дуже важливе. Справа ця може виявитись цікавою, тож вам, напевно, хотілося б знати цю історію з самого початку. Отож я й вирішив надати вам таку можливість.

Любий мій друже, я нізащо не хотів би оминути це.

Я не знав більшої насолоди, ніж стежити за Холмсовими розслідуваннями й милуватися його жвавою думкою; часом, здавалася, її підказувало чуття, але щоразу в основі була сувора логіка, з якою він розв'язував усі пропоновані йому загадки. Я швидко одягнувся й за кілька хвилин був готовий іти до вітальні. Жінка згустою вуаллю на обличчі, вбрана в чорне, сиділа там біля вікна. Вона одразу підвелася, коли ми увійшли.

Доброго ранку, мадам, - привітно мовив Холмс. - Мене звуть Шерлок Холмс, а це мій найближчий друг і помічник доктор Ватсон, з яким ви можете розмовляти так само вільно, як і зі мною. Ага! Оце добре, що місіс Хадсон надумала затопити в каміні. Сідайте, будь ласка, ближче до вогнища й дозвольте запропонувати вам чашечку гарячої кави, адже, як бачу, ви й досі тремтите.

То не холод змушує мене тремтіти, - тихим голосом сказала жінка, сівши біля каміна.

Тоді що ж?

Страх, містере Холмсе. Жах.

Говорячи це, вона підняла вуаль, і ми побачили, як страшенно вона схвильована, як змарніло, посіріло її лице з неспокійними, переляканими, мов у зацькованої тварини, очима. Риси й постава видавали в ній жінку не більше тридцяти років, але в волоссі її вже виблискувала сивина, та й вигляд її був стомлений і змучений. Шерлок Холмс позирнув на неї своїм швидким розумним поглядом.

Вам не треба боятися, - лагідно сказав він, погладивши її руку. - Я певен, що ми все владнаємо. Як бачу, ви приїхали ранковим потягом.

То ви знаєте мене?

Ні, але я побачив у вашій лівій рукавичці квиток на потяг у зворотному напрямі. Сьогодні ви рано встали, а потім довго їхали препоганою дорогою в двоколці, поки дісталися залізниці.

Жінка враз здригнулась і збентежено втупилася в мого друга.

Тут нема ніякого дива, мадам, - мовив він з усмішкою. - Лівий рукав вашого жакета забризканий брудом щонайменш у сімох місцях. Плями зовсім свіжі. Так забруднитися можна лише в двоколці, сидячи ліворуч од візника.

Хай би як там було, а таки ваша правда, - сказала вона. - Я вибралася з дому, перед шостою годиною, двадцять хвилин на сьому була в Лезергеді й першим потягом приїхала на вокзал Вікторія. Сер, я цього більш не переживу, я збожеволію, коли це триватиме далі. В мене немає нікого, хто міг би... проте є один чоловік, що опікується мною, але він, бідолаха, мало чим здатен допомогти. Я чула про вас, містере Холмсе, - чула від місіс Фарінтош, якій ви зарадили в лиху годину. Вона й дала мені вашу адресу. О, сер, допоможіть і мені або хоча б пролийте трохи світла на ту цілковиту темряву, що оточує мене! Зараз я не можу віддячити вам за цю службу, але за місяць-півтора вийду заміж, сама порядкуватиму своїм майном, і тоді ви побачите, що я вмію бути вдячною.

Холмс підійшов до письмового стола, відімкнув шухляду й дістав маленький записник.

Фарінтош? - перепитав він. - Так, так, я пам’ятаю цей випадок - він пов’язаний із опаловою тіарою. Це, Ватсоне, було, мабуть, іще до нашого знайомства. Можу лише сказати, мадам, що радий буду взятися за вашу справу так само старанно, як і за справу вашої приятельки. А щодо винагороди, то сама моя праця - вже винагорода; звичайно, якщо в мене будуть якісь витрати, то ви будь-коли зможете відшкодувати їх. А тепер прошу вас про все розповісти нам, щоб ми могли мати свою думку про цю пригоду.

На жаль, - відповіла наша гостя. - біда моя в тому, що я надто підозрілива: мене дратує часом кожна дрібниця, яка для інших нічого не важить. Коли я прошу в близької мені людини порятунку й поради, то вона вважає всі мої розповіді за дивацтва знервованої жінки. Вона цього не каже, але я читаю це в її заспокійливих відповідях та ухильних поглядах. Але я чула, містере Холмсе, що ви дуже добре знаєтеся на всіляких лихих звичках людського сер ця. Ви можете порадити мені, як обминути небезпеку, що чатує на мене.

Я готовий вислухати вас, мадам.

Звуть мене Гелен Стонер, я живу зі своїм вітчимом - останнім нащадком одного з найстаріших саксонських родів в Англії, Ройлотів із Сток-Морена, поблизу західної межі Суррею.

Холмс кивнув головою.

Мені знайоме це прізвище, - мовив він.

Колись ця родина була однією з найбагатших в Англії: володіння її сягали меж Беркшира на півночі й Гемпшира - на заході. Але в минулому столітті чотири покоління поспіль марнували родинне добро, доки один з нащадків, завзятий картяр, не промарнував його до решти за доби Регентства. Від колишніх маєтків не зосталося нічого, крім кількох акрів землі та ще двохсотлітнього будинку, що от-от завалиться під тягарем застав. Останній сквайр із цієї родини жив там страшним життям зубожілого аристократа, але єдиний його син, мій вітчим, зрозумів, що треба якось пристосовуватися до нових умов, позичив грошей у когось із родичів, закінчив з дипломом доктора університет і виїхав до Калькутти, де завдяки своєму вмінню й наполегливості невдовзі вже мав велику практику. Але одного разу, коли його дім пограбували, він у шаленому гніві забив до смерті свого ключника-тубільця й ледве уникнув смертної кари. Він довго сидів у тюрмі, а потім повернувся до Англії похмурою, зневіреною людиною.

Коли доктор Ройлот був в Індії, він одружився з моєю матір'ю, місіс Стонер, молодою вдовою генерал-майора Стонера зБенгальської артилерії. Ми з сестрою Джулією були близнятами і мали лише по два роки, коли наша мати вийшла заміж удруге. Вона мала великі гроші - не менш ніж тисячу фунтів на рік, - і за повіла їх докторові Ройлоту, бо ми жили тоді разом; але якби ми вийшли заміж, то кожній з нас мала б тоді належати певна частка річного прибутку. Невдовзі після нашого повернення до Англії, вісім років тому, мати загинула в залізничній катастрофі поблизу Крю. Доктор Ройлот тоді вже облишив свої спроби знай ти практику в Лондоні і оселився разом з нами в старому предківському маєтку в Сток-Морені. Материних коштів цілком вистачало на всі наші потреби, й здавалося, ніби щастю нашому ніщо не заважатиме.

Але в ті часи з моїм вітчимом сталася страшна переміна. Замість того, щоб заприятелювати з сусідами, які спершу зраділи, що Ройлот із Сток-Морена повернувся до старого родинного осідку, він замкнувся вдома й виходив звідти вряди-годи, а коли виходив, то затівав огидну сварку з першим-ліпшим перехожим. Шалена запальність, що переходила в божевілля, передавалась від батька до сина всім нащадкам цієї родини, а в мого вітчима, напевно, посилилася ще й через тривале життя в тропіках. У нього було багато лютих сутичок із сусідами, дві з яких скінчили ся в поліційній дільниці; врешті він нагнав страху на ціле село, і люди, помітивши його, тікають хто куди, бо він - чоловік надзвичайної сили і в гніві просто не володіє собою.

Минулого тижня він скинув з мосту в річку тамтешнього коваля, й мені, щоб відкупитися від скандалу, довелося віддати всі гроші, які я лише змогла зібрати. Друзів він не має, крім хіба що циган-кочовиків: він дозволяє цим волоцюгам таборитися на невеличкому, порослому ожиною клаптику землі в кілька акрів, - це все, що залишилося від родового маєтку, - і часом мандрує разом з ними, не повертаючись додому по кілька тижнів. Має він ще й пристрасть до індійських

тварин, що їх надсилає йому звідти знайомий, і нині у його володіннях вільно гуляють гепард та павіан, лякаючи селян чи не так само, як їхній господар.

З моїх слів ви можете уявити собі, що ми з моєю бідолашною сестрою Джулією жили не надто вже весело. Ніхто не хотів іти до нас у найми, тож тривалий час ми поралися в домі самі. Сестра мала лише тридцять років, коли померла, а волосся її вже брало ся сивиною, як-от у мене.

То ваша сестра померла?

Вона померла два роки тому, і якраз про її смерть я хочу по говорити з вами. Ви самі розумієте, що ми, живучи таким життям, майже не зустрічалися з людьми нашого віку й кола. У нас, щоправда, є тітка, материна незаміжня сестра, міс Гонорія Вестфайл, що мешкає біля Гарроу; часом нас ненадовго відпускали до неї в гості. Два роки тому Джулія гостювала там на Різдво й зустріла відставного моряка-майора, з яким одразу ж заручилася. Коли сестра повернулася додому, то розповіла про заручини вітчимові, і він не заперечував проти цього одруження; але за два тижні до вінчання сталася страшна пригода, що відібрала в мене єдину мою подругу.

Шерлок Холмс тим часом глибоко сидів у кріслі, заплющивши очі й відкинувши голову на подушку, але зараз він трохи розімкнув повіки й позирнув на нашу гостю.

Не обминайте, будь ласка, жодної подробиці, - сказав він.

Мені легко це зробити, бо кожна подія тих страхітливих днів навіки закарбувалася в моїй пам’яті. Будинок наш, як я вже казала, дуже старий, і лише одне крило придатне для того, щоб мешкати там. Спальні - на першому поверсі, а вітальні - в середині будинку. Перша спальня належить докторові Ройлоту, друга - моїй сестрі, а третя - мені. Між ними немає проходу, але всі вони виходять до одного коридору. Чи зрозуміло я розповідаю?

Так, цілком.

Вікна всіх трьох кімнат виходять на моріжок. Тієї фатальної ночі доктор Ройлот рано пішов до себе, але ми знали, що він іще не спить, бо сестру мою довго турбували пахощі міцних індійських сигар, що їх він мав звичку курити. Вона не переносила цього духу й прийшла до мене, де ми трохи посиділи, балакаючи про її майбутнє весілля. Об одинадцятій годині вона підвелася й хотіла вже йти, та раптом зупинилася біля дверей і поглянула на мене.

«Скажи-но, Гелен, - спитала вона, - чи не чула ти, щоб уночі хтось свистів?»

«Ні, жодного разу», - відповіла я.

«Сподіваюся, ти не свистиш уві сні?»

«Звичайно, ні. А що сталося?»

«Останні кілька ночей, години о третій, я щоразу чую тихий, виразний свист. Сплю я дуже сторожко, й він будить мене. Я не можу сказати, звідки він лунає, - чи то з сусідньої кімнати, чи то з моріжку. Я давно вже хотіла спитати тебе, чи ти чула його».

«Ні, не чула. Може, це оті бридкі цигани».

«Може, й так. Але якби вони свистіли на моріжку, ти б так само почула».

«Але ж я сплю набагато міцніше за тебе».

«Та все це дурниці», - всміхнулася вона, замкнула мої двері, й за кілька хвилин я почула, як ключ клацнув у її дверях.

Постривайте, - мовив Холмс. - То ви завжди замикали двері на ніч?

Завжди.

Навіщо?

Я вже ніби згадувала, що доктор має гепарда й павіана. Ми відчували себе в безпеці лише тоді, коли наші двері були замкнені.

Зрозуміло. Розповідайте далі, будь ласка.

Тієї ночі я не могла заснути. Неясне передчуття якогось неминучого нещастя гнітило мене. Ми з сестрою, як ви пам'ятаєте, близнята, а ви знаєте, як тісно бувають пов'язані дві такі близькі душі. Ніч була жахлива. Надворі шаленів вітер, у вікна тарабанив дощ. І раптом крізь ревіння бурі я почула дикий жіночий крик. Я впізнала голос своєї сестри. Я скочила з ліжка, накинула велику хустку й кинулася до коридору. Коли я відчинила двері, мені здалося, що я чую той самий тихий свист, про який говорила сестра, а потім щось ляснуло, ніби впала важка металева річ. Пробігши коридором, я побачила, що двері сестриної кімнати відімкнені й поволі гойдаються туди-сюди на завісах. Я остовпіла, жахнулася, не розуміючи, що тут коїться. У світлі лампи, що горіла в коридорі, я побачила сестру, яка з'явилася в дверях: обличчя її зблідло зі страху, вона простерла вперед руки, немовби шукаючи порятунку, й хиталася, мов п'яна. Я кинулася до неї, обняла, але цієї миті коліна її підігнулись і вона впала на підлогу. Вона корчилася, наче від нестерпного болю, руки й ноги її страшенно зводило судомою. Спочатку мені здалося, ніби вона не впізнає мене; але коли я схилилася над нею, вона раптом скрикнула таким голосом, якого я ніколи не зможу забути: «Боже мій! Гелен! Банда! Строката банда!» Вона силкувалася промовити щось іще, показуючи пальцем у бік кімнати доктора, але нові судоми обірвали її слова. Я вискочила і з гучним криком побігла до вітчима, що вже поспішав мені назустріч у халаті. Коли він схилився над сестрою, вона була непритомна; він влив їй до рота бренді та послав по сільського лікаря, але всі його зусилля були марні, тож вона померла, не приходячи до тями. Такий був страшний кінець моєї любої сестри.

Хвилинку, - мовив Холмс, - а чи певні ви, що чули цей свист і металевий ляскіт? Чи можете ви на тому заприсягтися?

Те саме питав у мене й тамтешній слідчий. Мені здається, що я добре чула ці звуки, однак мене могло ввести в оману й виття бурі, й порипування старого будинку.

Ваша сестра була одягнена?

Ні, вона була в самій нічній сорочці. В правій руці вона тримала обгорілий сірник, а в лівій - сірникову коробку.

Виходить, що вона тернула сірником і почала оглядатись, коли щось її стривожило. А які висновки зробив слідчий?

Він якнайстаранніше розслідував цю пригоду - адже вдачу доктора Ройлота добре знають в околиці, проте так і не зміг знайти хоч якоїсь правдоподібної причини смерті. Я посвідчила, що двері її кімнати було замкнено зсередини, а вікна зачинено старовинними віконницями з широкими залізними засувками, які замикалися щовечора. Стіни ретельно простукали, та вони скрізь були однаково міцні, та й огляд підлоги теж нічого не дав. Димар у нас широкий, але перекритий у чотирьох місцях. Отож зрозуміло, що сестра моя була сама, коли її спіткала смерть. Ніяких слідів насильства знайдено не було.

А як щодо отрути?

Лікарі оглядали її, але без успіху.

То що ж, гадаєте ви, було причиною смерті вашої нещасної сестри?

Як на мене, вона померла зі страху та нервового струсу, хоч і не уявляю собі, хто міг її так перелякати.

А оті цигани були тоді в садибі?

Так, вони живуть там майже завжди.

А що, по-вашому, могли означати оті слова про банду, строкату банду?

Часом мені здається, що то була просто маячня, а часом - що це стосувалося якоїсь банди людей, можливо, отих циган у садибі. Може, строкаті хустки, що їх носить багато циганок, навіяли їй цей дивний образ.

Холмс хитнув головою, як людина, що не дістала задоволення.

Це дуже темна справа, - мовив він. - Розповідайте, будь ласка, далі.

Відтоді минуло два роки; життя моє стало ще самотнішим, ніж раніше. Але місяць тому мій близький друг, якого я знаю вже багато років, посватався до мене. Його звуть Армітедж, Персі Армітедж, це другий син містера Армітеджа з Крейн-Вотер поблизу Рединґа. Мій вітчим не заперечує проти нашого шлюбу, й цієї весни ми маємо повінчатися. Два дні тому в західному крилі нашого будинку почали щось лагодити; стіну моєї спальні пробили, й мені довелося перебратися до кімнати, де померла моя сестра, і спати на тому самому ліжку, де спала вона. Тож уявіть собі мій страх, коли минулої ночі я лежала й не могла заснути - думала про жахливу сестрину долю, і раптом почула серед нічної тиші той самий тихий свист, що був провісником її смерті. Я підхопилася й засвітила лампу, але нікого в кімнаті не побачила. Я була надто

схвильована, щоб спати, отож одягнулася, вислизнула на світанку з дому, найняла двоколку в готелі «Корона», що навпроти нас, поїхала до Лезергеда, а звідти - сюди з однією лише думкою - побачитися з вами й спитати у вас поради.

Ви мудро вчинили, - мовив мій друг. - Але чи все ви розповіли нам?

Так, усе.

Ні, не все, міс Ройлот. Ви виправдовуєте свого вітчима.

Що ви маєте на увазі?

Замість відповіді Холмс відкинув чорне мереживо на рукаві нашої гості. П’ять невеликих червоних плям - сліди п’яти пальців - відбилися на її білому зап’ястку.

З вами жорстоко повелися, - мовив Холмс.

Жінка густо почервоніла й затулила ушкоджену руку.

Він суворий чоловік, - сказала вона, - і сам не помічає своєї сили.

Запанувала довга мовчанка; Холмс сидів, підперши рукою підборіддя і втупившись у камін, де потріскували дрова.

Це дуже непроста справа, - заговорив він нарешті. - Я хотів би довідатись ще про тисячу подробиць, перш ніж вирішити, як нам діяти. Але водночас не можна марнувати ані хвилини. Якби ми приїхали до Сток-Морена сьогодні, чи вдалося б нам оглянути ці кімнати так, щоб ваш вітчим про це не знав?

Він казав мені, що поїде сьогодні до міста у якихось важливих справах. Можливо, він пробуде там цілий день, і тоді ніхто вам не заважатиме. Зараз у нашому домі є економка, але вона стара й недоумкувата, тож я легко можу усунути її з дороги.

Чудово. Ви не проти такої подорожі, Ватсоне?

Аж ніяк.

Тоді ми приїдемо обидва. А що ви збираєтеся робити самі?

У мене є кілька справ у місті. Але я повернуся потягом о дванадцятій годині і буду вже вдома, коли ви приїдете.

Чекайте на нас невдовзі після полудня. Я теж маю тут кілька дрібних справ. Може, ви зачекаєте на мене й поснідаєте з нами?

Ні, я мушу йти. В мене аж на серці полегшало, коли я поділилася своєю тривогою з вами. Я рада буду знову побачити вас після полудня. - Вона затулила обличчя чорною вуаллю й вийшла з кімнати.

Ну, що ви про все це думаєте, Ватсоне? - спитав Шерлок Холмс, сідаючи глибше в крісло.

Як на мене, це надзвичайно темна й брудна зловісна.

Досить темна і досить зловісна.

Якщо ця жінка казала правду, що оглядали підлогу й стелю і що через двері, вікна та димар до кімнати потрапити неможливо, то її сестра справді була сама, коли її спіткав цей таємничий кінець.

Тоді що означають цей нічний свист і химерні слова померлої?

І гадки не маю.

Якщо зіставити такі речі, як нічний свист, компанія циган, з якими водить дружбу той старий доктор, зацікавленість доктора в зриві весілля своєї пасербиці, останні слова померлої про якусь «банду» і, нарешті, ляскіт металу, який почула міс Гелен Стонер і який могла спричинити одна з отих металевих засувок, що ними замикають віконниці, - то я гадаю, що ми натрапили на сліди, які можуть допомогти нам розгадати цю загадку.

Але до чого тут цигани?

Сам не знаю.

У мене все-таки є багато заперечень.

У мене теж. Отож ми сьогодні й вирушимо до Сток-Морена. Я хочу перевірити, чи не можуть ці обставини виявитись фатальними; можливо, нам пощастить їх з'ясувати... Хай йому грець!

Цей вигук вихопився в мого друга, коли наші двері несподівано відчинилися, й до кімнати вбіг якийсь здоровань. Убрання його здавалося дивовижною сумішшю одягу лікаря й селянина: чорний циліндр, довгий сурдут, високі гетри та мисливський нагай у руці. Він був такий довготелесий, що сягав циліндром одвірка, і такий широкоплечий, що ледве протискувавсь у двері. Широке, жовте від засмаги обличчя зі слідами всіх лихих звичок, поороване тисячею зморщок, оберталося то до одного, то до другого з нас. Глибокі недобрі очі й довгий, тонкий, кістлявий ніс робили його схожим на старого хижого птаха.

Котрий із вас Холмс? - спитав він нарешті.

Це я, сер, але я не знаю вас, - мовив мій друг.

Я доктор Ґрімсбі Ройлот із Сток-Морена.

Дуже приємно, докторе, - люб'язно мовив Холмс. - Сідайте, будь ласка.

Нема чого мені сідати. Тут була моя пасербиця. Я стежив за нею. Що вона казала вам?

Щось холодна в нас нині весна, - мовив Холмс.

Що вона казала вам?! - люто скрикнув старий.

Але я чув, що крокуси будуть чудово цвісти, - незворушно вів далі мій друг.

Ага! То ви хочете мене здихатись? - мовив наш новий відвідувач, ступивши вперед і змахнувши мисливським нагаєм. - Знаю я вас, падлюку! Я вже чув про вас. Ви отой Холмс, що пхає носа до чужого проса.

Мій друг посміхнувся.

Холмс - нишпорка!

Посмішка його стала ще дошкульнішою.

Холмс - задавака з Скотленд-Ярду!

Холмс щиро зареготав.

Надзвичайно приємна бесіда, - сказав він. - Коли будете виходити, зачиніть двері, бо тут страшенний протяг.

Я піду лише тоді, коли скажу все. Не надумайте втручатися в мої справи. Я знаю, що міс Стонер була тут. Я стежив за нею! Лихо буде тому, хто перейде мені дорогу! Ось, подивіться-но! - Він швидко підійшов до каміна, вхопив кочергу й зігнув її своїми засмаглими ручищами. - Отож не потрапляйте до моїх лабет, - гаркнув він, кинувши зігнуту кочергу в камін, і вийшов з кімнати.

Яка люб'язна особа, - сміючись, мовив Холмс. - Я не такий велетень, але якби він не зачинив за собою двері, я показав би йому, що в руках у мене не менше сили, ніж у нього.

Яке нахабство - змішувати мене з поліційними детективами! Завдяки цій пригоді наш розслід став ще цікавішим, і я сподіваюся, що наша приятелька не постраждає від того, що так необачно дозволила цій тварюці вислідити себе. Тепер, Ватсоне, ми поснідаємо, а потім я подамся до адвокатів доктора ідізнаюся про деякі речі, що зарадять нам у цій справі.

* * *

Було вже близько першої години, коли Шерлок Холмс повернувся зі свого походу. У руці він стискав аркуш блакитного паперу, списаний нотатками й числами.

Я бачив заповіт покійної дружини доктора, - мовив він. - Щоб до ладу розібратися в ньому, мені довелося розпитати про вартість цінних паперів, у які вкладено кошти небіжчиці. У рік її смерті загальний прибуток становив трохи менше 1100 фунтів, хоча пізніше, через падіння цін на сільськогосподарську сировину, зменшився до 750 фунтів. Кожна з дочок, одружившись, має право на щорічний прибуток у 250 фунтів. Отже, якби обидві дівчини вийшли заміж, наш красень-доктор дістав би лише жалюгідні крихти; так само й одруження однієї з дочок помітно зменшило б його прибутки. Моя вранішня робота не пропала даремно, бо я одержав докази, що він справді мав найвагоміші причини бути проти весілля. А тепер, Ватсоне, обставини надто серйозні, щоб байдикувати, бо старий уже знає, як ми зацікавилися його справами;тож коли ви готові, ми покличемо кеб та поїдемо на вокзал Ватерлоо. Буду щиро вдячний вам, якщо ви покладете до кишені револьвер. Ваш револьвер - чудова штука для бесіди з джентльменом, який згинає підковою сталеву кочергу. Револьвер та зубна щітка, - мабуть, і все, що нам знадобиться.

На Ватерлоо нам пощастило одразу впіймати потяг до Лезергеда, де ми в станційному готелі найняли двоколку й проїхали миль із п’ять мальовничими суррейськими дорогами. Був гарний сонячний день, лише кілька хмарин пливли небом. На деревах і кущах біля доріг тільки-но прокльовувалися перші зелені бруньки, й повітря було сповнене чудових пахощів вологої землі. Дивним здавався мені контраст між солодким пробудженням весни та жахливою справою, що через неї ми прибули сюди. Мій друг сидів попереду, склавши руки, насунувши капелюх на очі й звісивши голову на груди, занурений у глибокі думи. Раптом він підвів голову, ляснув мене по плечу й показав убік.

Погляньте-но! - мовив він.

Великий парк розкинувся на схилі пагорба, перетворившись на самому вершку на справжнісінький гай. Між гіллям проступали високі сірі шпилі старовинної садиби.

Сток-Морен? - спитав Холмс.

Так, сер, це будинок доктора Ґрімсбі Ройлота, - відповів візник.

Отам щось будують, -сказав Холмс, - нам треба туди.

Тут неподалік село, - мовив візник, показуючи на купку дахів ліворуч, - але якщо вам треба до будинку, то краще перелізти через оцю огорожу, а потім пройти через поле стежкою. Ось тією, де зараз іде жінка.

А жінка ця - начебто міс Стонер, - зауважив Холмс, примруживши очі. - Еге ж, нам краще зробити так, як ви порадили.

Ми заплатили візникові, й двоколка загримотіла назад до Лезергеда.

Краще буде, - сказав Холмс, коли ми перелазили огорожу, - якщо цей хлопчина гадатиме, що ми будівничі. Це припинить усілякі чутки. Добридень, міс Стонер! Як бачите, ми дотримали свого слова.

Наша вранішня клієнтка з радісним видом поспішала нам назустріч.

Я з таким нетерпінням чекала на вас! - вигукнула вона, палко потиснувши нам руки. - Все буде якнайкраще. Доктор Ройлот поїхав до міста й навряд чи повернеться до вечора.

Ми вже мали щастя познайомитися з доктором, - мовив Холмс і кількома словами переповів те, що сталося. Почувши це, міс Стонер зблідла.

Боже милий! - скрикнула вона. - То він ішов услід за мною?

Схоже, що так.

Він такий хитрий, що я ніколи не відчуваю себе в безпеці. Що він скаже, коли повернеться?

Він буде змушений бути обережнішим, бо може зрозуміти, що хтось хитріший іде тут по його слідах.. На ніч замкніться в своїй кімнаті. Якщо він лютуватиме, ми одвеземо вас до тітки в Гарроу. А тепер нам слід якнайкраще використати наш час, тому проведіть нас, будь ласка, до кімнат, що їх нам треба оглянути.

Будинок був із сірого, поросłого лишайником каменю, з високою середньою частиною й двома напівкруглими крилами, що виступали, мов клешні в рака. В одному з цих крил вікна було вибито й забиті дошками, дах подекуди завалився. Середня частина здавалася майже так само зруйнованою, зате праве крило було зовсім нове, і фіранки на вікнах та сивий димок над димарями свідчили про те, що господарі мешкають саме тут. Біля крайньої стіни було поставлено риштування і розпочато якусь роботу, проте жодного муляра видно не було. Холмс узявся потихеньку походжати запущеним травником, уважно оглядаючи вікна.

Як я розумію, тут кімната, де ви спали раніше, посередині - кімната вашої сестри, а наступна, найближча до головної будівлі, - кімната доктора Ройлота?

Саме так. Але тепер я сплю в отій, середній кімнаті.

Зрозуміло, бо в вашій кімнаті лагодять стіну. До речі, щось непомітно, щоб цю стіну треба було лагодити.

Зовсім не видно. Я думаю, що то просто привід, аби виселити мене звідти.

Так, цілком може бути. Отже, вздовж протилежної стіни йде коридор, куди виходять двері всіх трьох кімнат. У коридорі, звичайно, є вікна?

Є, але дуже маленькі. Завузькі, щоб можна було пролізти крізь них.

Оскільки ви обидві замикали двері на ніч, із коридору до ваших кімнат потрапити не можна. Чи не зробите ви ласку піти до своєї кімнати й позачиняти віконниці?

Міс Стонер зробила це, і Холмс, оглянувши спершу вікно, спробував будь-що відчинити віконницю зовні, але марно. Там не було ані найменшої щілини, до якої можна було б просунути хоч лезо ножа, щоб підняти трохи засувку. Крізь лупу він уважно розглянув завіси, але їх було зроблено з твердого заліза й міцно вбито в кам'яну стіну.

Так! - промовив він, замислено почухавши підборіддя. - Моя первісна думка не підтвердилася. Ніхто не зміг би відчинитиці віконниці, коли їх узято на засувку. Що ж, тоді поглянемо, чи не пощастить нам з'ясувати щось усередині.

Маленькі бічні двері вели до побіленого коридору, куди виходили всі три спальні. Холмс не став оглядати третю кімнату, тож ми одразу пішли до другої, де спала тепер міс Стонер і де померла її сестра. То була невеличка затишна кімнатка з низькою стелею й широким каміном, у дусі старовинних сільських будинків. В одному кутку стояв комод, в іншому - вузьке ліжко, застелене білою ковдрою, а ліворуч од вікна - туалетний столик. Усе це довершували два невеличкі плетені стільці та ще квадратний вільтонський килимок посередині. Панелі на стінах були з темного, поїденого шашелем дуба - такого давнього та вицвілого, що, здавалося, їх не міняли з часів розбудови садиби. Холмс узяв один стілець і мовчки сів у кутку; лише очі його ковзали туди-сюди по кімнаті, вирізняючи в ній кожну дрібницю.

Куди проведено цей дзвінок? - спитав він нарешті, показуючи на товстий шнур, що висів над ліжком; китичка шнура лежала якраз на подушці.

До кімнати економки.

Він начебто новіший за все інше?

Так, він з'явився тут лише зо два роки тому.

Мабуть, на прохання вашої сестри?

Ні, я не бачила, щоб вона користувалася ним. Ми завжди все робили самі.

Справді, тут цей шнур - зайва розкіш. Пробачте, що затримаю вас на кілька хвилин, але я хотів би оглянути як слід підлогу.

З лупою в руках він повзав сюди й туди навкарачки, розглядаючи найменші тріщини в дошках. Так само старанно оглянув він і дерев'яні панелі на стіні. Потім підійшов до ліжка й трохи постояв біля нього, уважно розглядаючи стіну. Нарешті вхопив шнур і смикнув його.

Але ж цей дзвінок фальшивий, - сказав він.

Хіба він не дзвонить?

Його навіть не з'єднано з дротом. Прецікаво! Бачите, його прив'язано до гачка якраз над отим маленьким отвором для вентиляції.

Що за дурниці? Я й не помітила.

Дуже дивно! - бурмотів Холмс, смикаючи шнур. - Тут у кімнаті декілька чудернацьких речей. Наприклад, яким дурним будівельником треба було бути, щоб виводити вентиляційний отвір до сусідньої кімнати, коли його так само легко можна вивести надвір!

Це все теж нове, - сказала міс Стонер.

З’явилося водночас із шнуром? - зауважив Холмс.

Так, саме тоді тут вирішили дещо переробити.

Цікавенькі переробки - фальшиві дзвінки та вентиляційні отвори, що не вентилюють. Із вашого дозволу, міс Стонер, ми зараз перенесемо свої розшуки до наступної кімнати.

Кімната доктора Ґрімсбі Ройлота була більша за кімнату пасербиці, але теж із простими меблями. Польове ліжко, невеличка дерев’яна полиця, заставлена книжками переважно технічного змісту, крісло біля ліжка, звичайний плетений стілець під стіною, круглий стіл і великий залізний сейф - ось і все, що впадало там в око. Холмс поволі походжав довкола, з великою цікавістю роздивляючись кожну річ.

Що тут? - спитав він, постукавши по сейфу.

Ділові папери мого вітчима.

Он як! То ви заглядали всередину?

Лише одного разу, кілька років тому. Я пам’ятаю, що там було повно паперів.

А чи нема в ньому, скажімо, кота?

Ні. Що за дивна думка!

Тоді погляньте! - він зняв із сейфа маленьку тарілочку з молоком.

Ні, котів у нас нема. Але є гепард та павіан.

Так, так! Гепард, звичайно, теж великий кіт, але навряд чи його задовольнить така невеличка тарілочка молока. Тут я хотів би розібратися до ладу.

Він присів навпочіпки біля стільця й почав якнайпильніше оглядати його.

Дякую. Тут усе зрозуміло, - мовив він, підводячись і кладучи в кишеню свою лупу. - Овва! Тут теж щось цікаве!

Увагу його привернув невеличкий мисливський нагай, що висів у кутку ліжка. Кінець нагая було скручено петлею.

Що ви про це думаєте, Ватсоне?

Звичайнісінький нагай. От тільки не знаю, навіщо його скручувати петлею.

Не такий уже й звичайнісінький, хіба ні? О, який лютий цей світ, і найгірше за все, коли чинить лихо розумна людина. Гадаю, що я побачив усе, що треба, міс Стонер, тож з вашого дозволу ми погуляємо отам на моріжку.

Я ніколи не бачив у свого друга такого похмурого й невеселого обличчя, як тоді, коли ми покинули місце нашого огляду. Кілька разів ми пройшли моріжком, і ні міс Стонер, ні я не переривали його думок, аж поки він сам не відійшов від задуми.

Вкрай важливо, - сказав він, - щоб ви, міс Стонер, належним чином виконували кожну мою пораду. Я зроблю все, як ви скажете.

Справа надто серйозна, щоб легковажити. Ваше життя залежить від вашої слухняності.

Я цілком довіряюся вам.

Насамперед ми з другом повинні провести ніч у вашій кімнаті.

Ми з міс Стонер здивовано поглянули на нього.

Це конче потрібно. Я все поясню вам. Що це там таке, чи не готель?

Так, це «Корона».

От і добре. Чи видно звідти ваші вікна?

Звичайно.

Коли ваш вітчим повернеться, скажіть, що вам болить голова, підіть до своєї кімнати й замкніться. Коли почуєте, що він пішов спати, відчиніть віконниці й поставте на підвіконня лампу - це буде для нас сигналом; потім, узявши з собою все, що хочете, перейдіть до своєї колишньої кімнати. Я переконаний, що ви, незважаючи на пробиту стіну, зможете один раз переночувати там.

Так, залюбки.

Решта - мій клопіт.

Але що ви робитимете?

Проведемо ніч у вашій кімнаті, щоб виявити причину того шуму, який вас непокоїть.

Здається мені, містере Холмсе, що ви вже знаєте, як діяти далі, - мовила міс Стонер, торкнувшись рукава мого друга.

Так, можливо.

Заради Бога, скажіть мені, від чого померла моя сестра.

Спершу я хотів би зібрати певніші докази.

Ну то хоча б скажіть, чи справді вона померла з несподіваного переляку, як я гадала?

Ні, не думаю. Як на мене, то причина її смерті була зовсім інша. А тепер, міс Стонер, ми мусимо вас покинути, бо коли містер Ройлот повернеться й побачить нас, то вся наша подорож може виявитись даремною. На все добре, будьте мужні і робіть усе, що я вам сказав; можу вас запевнити, що ми невдовзі здолаємо небезпеку, яка на вас чигає.

Ми з Шерлоком Холмсом без усяких труднощів найняли дві кімнати - спальню й вітальню - в готелі «Корона». Кімнати ці були на горішньому поверсі, і з вікна було добре видно ворота й нове крило сток-моренського будинку. У сутінках ми побачили, як повз нас проїхав доктор Ґрімсбі Ройлот: його могутнє тіло височіло над худорлявою постаттю хлопця-візника. Хлопцеві не одразу вдалося відчинити важкі залізні ворота, тож ми почули хрипкий рев доктора й побачили, як він вимахує перед ним кулаками.Нарешті екіпаж в'їхав усередину, й за кілька хвилин між деревами замерехтіло світло лампи, яку засвітили в одній з віталень.

Не знаю, Ватсоне, - мовив Холмс, сидячи зі мною в темній кімнаті, - чи брати вас цієї ночі з собою. Справа ця досить-таки небезпечна.

А чи можу я стати вам у пригоді?

Ваша допомога може виявитись неоціненною.

Тоді я неодмінно піду.

Я дуже вдячний вам.

Ви говорите про небезпеку. Мабуть, ви побачили в цих кімнатах щось таке, чого я не помітив.

Ні, я бачив не більше від вас, але зробив інші висновки.

Я не знайшов там нічого цікавого, крім отого шнура, але признаюся, що й гадки не маю, для чого він може бути потрібен.

А вентиляційний отвір ви теж помітили?

Так, але мені здається, що в такому невеличкому отворі між двома кімнатами нема нічого незвичайного. Він такий малий, що навіть щур туди не пролізе.

Я знав про цей вентиляційний отвір раніше, ніж ми приїхали до Сток-Морена.

Любий мій Холмсе!

Так, знав. Пам’ятаєте, як леді розповідала, що її сестра відчувала пахощі сигари доктора Ройлота? А з цього, звичайно, виходить, що між двома кімнатами має бути отвір. Він, напевно, дуже малий, інакше слідчий помітив би його, коли оглядав кімнату. Я вирішив, що там має бути вентилятор.

Але яка тут може бути небезпека?

Ось погляньте-но на цей дивовижний збіг. Над ліжком роблять вентиляційний отвір, підвішують шнур, і дівчина, що спить на цьому ліжку, помирає. Хіба це не вражає вас?

Я не бачу тут ані найменшого зв’язку.

А чи помітили ви щось незвичайне в ліжку?

Ні.

Його прикручено до підлоги. Чи бачили ви коли-небудь таке ліжко?

Мабуть, не бачив.

Леді не могла пересунути своє ліжко. Воно завжди було на тім самім місці, поряд з отвором та мотузком, - інакше як мотузком цей шнур назвати не можна, бо він ніколи не слугував шнуром.

Холмсе! - вигукнув я. - Здається, я починаю розуміти, на що ви натякаєте. Ми з’явилися саме вчасно, щоб запобігти витонченому й жахливому злочинові.

Досить витонченому й досить жахливому. Коли лікар чинить лихо, він є найпершим серед злочинців. Він має міцні нерви й знання. Палмер та Прічард були найкращими фахівцями в своїй справі. Цей чоловік дуже хитрий, але думаю, Ватсоне, що ми зуміємо перехитрити його. Цієї ночі нам доведеться пережити чимало страху, тож прошу вас, заради Бога, запаліть спокійно

люльку, і побалакаймо кілька годин про щось веселіше.

* * *

Близько дев’ятої години світло між деревами погасло й садиба поринула в темряву. Так проминуло години зо дві, і раптом рівно об одинадцятій якраз навпроти нашого вікна засяяв самотній яскравий вогник.

Це наш сигнал, - мовив Холмс, скочивши на ноги. - Світло горить у середньому вікні.

Виходячи, ми перекинулися кількома словами з хазяїном, пояснивши, що йдемо в гості до знайомого й там, мабуть, заночуємо. За хвилину ми вже були на темній дорозі; свіжий вітер віяв нам в обличчя, а жовтий вогник, блимаючи попереду крізь морок, показував шлях.

Потрапити до садиби було неважко, бо старий парковий мур завалився в кількох місцях. Пробираючись між деревами, ми дійшли до моріжка, перетнули його і вже зібралися лізти у вікно, коли раптом якась істота, схожа на бридку, потворну дитину, вискочила з лаврових кущів, кинулася, скорчившись, на траву, а потім промчала через моріжок і швидко щезла в темряві.

Боже мій! - прошепотів я. - Ви бачили?

На мить Холмс злякався не менш од мене. Він схопив мою руку й схвильовано стиснув її, наче лещатами. Потім тихо засміявся й наблизивши губи до мого вуха.

Мила сімейка, - пробурмотів він. - Це ж павіан.

Я зовсім забув про химерних улюбленців доктора. Адже тут був і гепард, який щомиті міг опинитися в нас на плечах. Правду кажучи, мені полегшало на душі, коли слідом за Холмсом я скинув черевики, вліз у вікно і опинився в спальні. Тут усе було так само, як і вдень. Тоді Холмс підкрався до мене, склав трубкою долоню й прошепотів так тихо, що я ледве міг розібрати слова:

Найменший звук може стати фатальним.

Я кивнув, показуючи, що чую.

Нам доведеться сидіти без вогню. Він може побачити світло крізь вентиляційний отвір.

Я знову кивнув.

Нізащо не засинайте: це може коштувати вам життя. Тримайте напоготові револьвер. Я сяду на край ліжка, а ви - на стілець.

Я витяг револьвер і поклав на краєчок стола.

Холмс узяв із собою довгу тонку палицю й помістив її коло себе на ліжку. Туди ж він поклав коробочку сірників та недогарок свічки. Потім загасив лампу, й ми опинилися в темряві.

Чи забуду я коли-небудь цю страшну сторожу? Я не чув жодного звуку, навіть дихання свого друга, але знав, що він сидить за кілька футів од мене, з розплющеними очима, так само напружений, як і я. Віконниці не пропускали жодного промінця світла, й ми сиділи в цілковитому мороці. Знадвору часом долинав крик якогось нічного птаха, а одного разу під самісіньким вікном чути було виття, подібне до котячого нявчання: гепард, очевидно, гуляв на волі.

Здалеку чути було, як церковні дзиґарі гучно вибивали кожну чверть години. Якою довгою здавалася нам ця чверть! Пробило дванадцяту, першу, другу, третю, а ми й досі сиділи мовчки, чекаючи на щось неминуче.

Раптом біля вентиляційного отвору мигнуло світло; воно одразу ж зникло, але ми водночас відчули виразні пахощі горілої олії та розпеченого металу. В сусідній кімнаті хтось засвітив потаємний ліхтар. Я почув, як щось пересунулося, потім усе замовкло, і лише дужче запахло горілим. З півгодини я сидів, нашорошивши вуха. Несподівано долинув якийсь новий звук - ніжний і тихий, немовби з казана виходив струмінець пари. Тієї самої миті Холмс скочив з ліжка, витер сірник і люто вдарив палицею по шнуру.

Ви бачите її, Ватсоне?! - проревів він. - Бачите її?!

Але я нічого не бачив. Поки Холмс витирав сірник, я чув тихий, виразний свист, але раптовий спалах світла так засліпив мої втомлені очі, що я нічого не міг розгледіти й не розумів, чому мій друг так шалено хльоскає палицею. Я встиг лише помітити, що обличчя його було мертвотно-бліде, сповнене огиди й жаху.

Він скінчив хльоскати і втупився очима в вентиляційний отвір, коли раптом нічну тишу обірвав такий страшний крик, якого я ніколи ще не чув. Він ставав усе гучнішим - хрипкий вигук болю, жах та лють змішалися в один страхітливий вереск. Потім розповідали, що цей вереск розбудив усіх не тільки в селі, а навіть у садибі священика. Похоловши зі страху, ми з Холмсом дивилися один на одного, доки останнє відлуння крику не завмерло в тиші.

Що це означає? - видихнув я.

Це означає, що все скінчено, - відповів Холмс. - І це врешті-решт навіть краще. Беріть револьвер, і ходімо до кімнати доктора Ройлота.

З суворим обличчям він засвітив лампу й пішов коридором. Двічі він постукав у двері до кімнати, але відповіді не було. Тоді Холмс крутнув ручку і зайшов усередину, а я - за ним, тримаючи в руці заряджений револьвер.

Дивовижне видовище відкрилося нашим очам. На столі стояв напіввідслонений потаємний ліхтар, що кидав промінь сліпучого світла на залізний сейф, дверцята якого було відчинено. Біля столу на дерев'яному стільці сидів доктор Ґрімсбі Ройлот у довгому сірому халаті, з-під якого визирали голі ноги, та в червоних турецьких пантофлях. На колінах у нього лежав той самий нагай, що його ми бачили вдень. Підборіддя доктора випиналося вгору, а очі перелякано, мертвотно втупилися в куток стелі. Круг голови його обвилася якась дивна, жовта, з бурими цяточками, стрічка. Коли ми увійшли, він не поворухнувсь і не промовив ані слова.

Бинда! Строката бинда! - прошепотів Холмс.

Я ступив уперед. Тієї самої миті дивна прикраса на голові доктора заворушилась, і з його волосся піднялась кутаста голівка й здута шия страхітливої змії.

Болотяна гадюка! - вигукнув Холмс. - Найотруйніша індійська змія! Що ж, «хто кому лиха бажає, той сам лихо має», і той, хто копає яму іншому, сам потрапляє до неї. Посадимо це створіння до його лігва, відвеземо міс Стонер до спокійнішого місця й повідомимо про те, що сталося, тутешню поліцію.

Говорячи це, він схопив з колін небіжчика нагай, накинув зашморг на голову змії, стягнув її зі страшного сідала, кинув до сейфа й зачинив дверцята.

* * *

Такі справжні обставини смерті доктора Ґрімсбі Ройлота зі Сток-Морена. Мені нема потреби розповідати про те, як ми принесли сумну новину переляканій міс Стонер, як відвезли її ранковим потягом до тітки в Гарроу і як недоумкувате поліційне слідство дійшло висновку, що доктор сам заподіяв собі смерть, необачно граючись зі своєю отруйною улюбленицею. Все інше розповів мені Шерлок Холмс, коли ми наступного дня повертались додому.

Спочатку, - сказав він, - я зробив цілковито помилкові висновки, любий мій Ватсоне, й це доводить, як небезпечно спиратися на непевні відомості. Присутність циган, вимовлене бідолашною дівчиною слово «бинда», яке легко сплутати зі словом «банда», - хоча вона просто намагалася пояснити, що побачила, тернувши сірником, - усього цього було досить, щоб навести мене на цілком хибний слід. Але коли мені стало зрозуміло, що до кімнати неможливо потрапити ані через двері, ані через вікно, що небезпека загрожує її мешканцеві не звідти, - я зрозумів свою помилку, й це може слугувати мені виправданням. Як я вже казав вам, мою увагу одразу привернули отой вентиляційний отвір та шнур, що звисав до ліжка. Коли виявилося, що дзвоник фальшивий, а ліжко прикручено до підлоги, в мене зародилася підозра, що то міст, який сполучує отвір з ліжком. Мені одразу сяйнула думка про змію, а знаючи, як доктор полюбляє оточувати себе всілякими індійськими тваринами, я відчув, що натрапив на справжній слід. Думка про отруту, яку не можна виявити хімічним способом, могла з'явитися лише в такої хитрої, жорстокої людини, що тривалий час прожила на Сході. Швидкість дії цієї отрути свідчить про те саме. Слідчий повинен був мати надзвичайно пильне око, щоб розпізнати дві темні цяточки, які залишили отруйні зуби змії. Потім я згадав про свист. Свистом, звичайно, змію кликали назад, щоб на світанку її не побачили біля жертви. Даючи їй молоко, доктор привчав її повертатися до нього. Він пропускав її крізь вентиляційний отвір у найтемнішу годину ночі й знав напевно, що вона проповзе по шнуру й злізе на ліжко. Рано чи пізно дівчина мала стати жертвою цього задуму: змія неодмінно вкусила б її - якщо не зараз, то через тиждень.

Я дійшов цих висновків ще до того, як відвідав кімнату доктора. Огляд стільця засвідчив, що він має звичку ставати на нього, коли треба дістати до вентиляційного отвора. А сейф, тарілочка з молоком та нагай з зашморгом розвіяли останні можливі сумніви. Ляскіт металу, який чула міс Стонер, був, мабуть, стукотом дверцят сейфа, куди її вітчим ховав свою страшну улюбленицю. Ви знаєте, до чого я вдався, коли знайшов докази своєї підозри. Почувши сичання цієї істоти, - ви, безперечно, теж почули його, - я негайно засвітив світло й напав на неї.

Ви прогнали її назад до вентиляційного отвору?

І тим самим змусив напасти на господаря. Удари моєї палиці розлютили її, розбудили в ній зміїну лють, і вона накинулася на першу-ліпшу істоту. Отже, я певним чином винен у смерті доктора Ґрімсбі Ройлота, проте не можу сказати, що ця провина лягла важким тягарем на моє сумління.

Інженерів палець

З усіх загадок, які доводилося розв'язувати моєму другові, містеру Шерлоку Холмсу, за роки нашого знайомства, було лише дві, що їх я запропонував його увазі: про палець містера Гезерлі та про божевілля полковника Ворбертона. Остання з них мала розлоге поле для тонких і самобутніх спостережень, зате перша була такою дивовижною щодо зав'язки й такою драматичною щодо подробиць, що насамперед заслуговувала б на місце в моїх нотатках, хоч і не дала моєму другові змоги розкрити ті його методи міркувань, завдяки яким він досягав таких відчутних результатів. Про цю історію, пригадую я, не раз писалося в газетах, але, як і всі подібні розповіді, на сторінках газет вона справляла набагато менше враження, ніж тоді, коли її розповідав очевидець, і події поволі розгорталися перед нашими очима, а таємниця розкривалася крок за кроком, підводячи нас до істини. Свого часу обставини цієї справи глибоко вразили мене, і навіть проміжок у два роки анітрохи не послабив цих вражень.

Те, про що я хочу нині розповісти, сталося влітку 1889 року, невдовзі після мого весілля. Я знову повернувся до своєї практики й зовсім залишив Холмсове помешкання на Бейкер-стріт, хоча й частенько відвідував його і вряди-годи навіть переконував забути свої богемні звички й частіше приходити до нас. Практика моя дедалі розгорталася, а оскільки мешкав я неподалік від Падинґтонського вокзалу, то мав декілька пацієнтів серед тамтешніх службовців. Один з них, якого я вилікував від тяжкої, виснажливої хвороби, як тільки міг розхвалював мої здібності й посилав до мене кожного, хто мав потребу в лікарському обстеженні.

Одного ранку, години о сьомій, мене розбудила служниця, постукавши в двері, й повідомила, що прийшли двоє з Падинґтона й чекають на мене в приймальні. Я поспіхом одягнувся, бо знав, що пригоди на залізниці звичайно не бувають легкими. Тільки-но я зійшов донизу, як із приймальні, щільно зачинивши за собою двері, вийшов мій давній приятель-кондуктор.

Я привів його сюди, - прошепотів він, показавши пальцем через плече, - з ним усе гаразд.

З ким? - спитав я, бо мені здавалося, що він замкнув у моїй кімнаті бозна-яку чудернацьку істоту.

Це новий пацієнт, - так само прошепотів він. - Я гадав, що краще вже сам приведу його до вас, а то ще втече. Він там, із ним усе гаразд. А мені вже час іти, докторе, - адже я маю такі самі обов'язки, як і ви.

Я увійшов до приймальні й побачив джентльмена, що сидів біля столу. Він був убраний у недорогий твідовий костюм, а м'який його кашкет лежав на моїх книжках. Одна рука в нього була перев'язана хустинкою в кривавих плямах. Він був молодий - років двадцяти п'яти - і мав вольове, мужнє, але страшенно бліде обличчя, немов людина, чимось приголомшена, яка й досі не може зібратися на силі.

Пробачте, що так рано потурбував вас, докторе, - мовив він, - але цієї ночі зі мною скоїлося щось жахливе. Я приїхав ранковим потягом, і коли почав розпитувати в

Падинґтоні, де тут можна знайти лікаря, то цей джентльмен люб’язно провів мене до вас. Я дав служниці свою картку, але, як бачу, вона залишила її на столі.

Я взяв картку й прочитав: «Містер Віктор Гезерлі, інженер-гідравлік, Вікторія-стріт, 16-а, 4-й поверх» - то були ім’я, адреса та рід занять мого вранішнього відвідувача.

Щиро шкодую, що змусив вас чекати, - сказав я, сідаючи до столу. - Адже ви цілу ніч їхали потягом, - річ не з веселих.

О, цієї ночі я нітрохи не нудьгував, - відповів він і зареготав. Сміявся він на весь голос, на дзвінкій, високій ноті, здригаючись усім тілом. Мені, як лікареві, цей сміх не сподобався.

Стійте! Зупиніться! - вигукнув я й налив з карафки води.

На жаль, і це не допомогло. Ним оволодів один із тих істеричних нападів, що трапляються в сильних натур після великого струсу. Нарешті він трохи заспокоївся, але був так само блідий і спітнілий.

Якого дурня я клею, - видихнув він.

Дарма, дарма. Ось випийте. - Я додав до води трохи бренді, і його бліді щоки почали рожевішати.

Отак краще, - сказав він. - А тепер, докторе, подивіться, будь ласка, на мій палець, або радше на те місце, де він був колись.

Він розв’язав хустину й простяг руку. Навіть мої звичні нерви не витримали такого видовища. На руці стирчало лише чотири пальці, а на місці великого видніла страшна, червона, здута рана. Палець було відірвано чи відрубано біля самого кореня.

Боже милий! - вигукнув я. - Яка страхітлива рана! Крові, напевно, витекло чимало.

Авжеж. Після удару я знепритомнів і пролежав так, гадаю, досить довго. Коли я отямився, то побачив, що кров усе ще біжить, перев’язав зап’ясток хустиною й закрутив тріскою.

Чудово! З вас вийшов би хірург.

Ні, просто я добре знаюся на гідравліці

Удару завдано, - мовив я, - якимось важким і гострим знаряддям.

Схожим на різницький сікач, - додав він.

Гадаю, що випадково?

Аж ніяк.

То це напад?

Цілком можливо.

Ви лякаєте мене.

Я промив рану, огорнув її ватою й перев’язав бинтами з карболкою; пацієнт сидів на стільці мовчки й жодного разу навіть не скривився, лише часом стискував зуби.

Ну, то як? - спитав я, закінчивши.

Пречудово! Після вашого бренді та перев’язки я немовби на світ народився. Я був зовсім знесилений, адже мені стільки довелося пережити.

То краще не говорімо про це, щоб не хвилювати вас.

Ні, тепер уже ні. Все одно доведеться розповідати в поліції. Але, між нами кажучи, лише оця рана може змусити їх повірити моїм свідченням. Пригода справді надзвичайна, а підтвердити її більше нічим; навіть якщо мені й повірять, ті докази, які я наведу, такі непевні, що навряд чи вистачить їх для правосуддя.

Стривайте! - вигукнув я. - То це загадка, яку ви не можете розв’язати? Тоді я порадив би вам, перш ніж іти до поліції, завітати до мого друга, містера Шерлока Холмса.

Так, я чув про цього джентльмена, - відповів мій відвідувач. - Буду радий, якщо він візьметься до цієї справи, хоч мені все одно потім доведеться повідомити поліцію. Чи не відрекомендуєте ви мене йому?

Навіть більше. Я сам одвезу вас до нього.

Я буду щиро вдячний вам.

Тоді зараз наймемо кеб і поїдемо. Встигнемо якраз до сніданку. Чи в змозі ви їхати?

Так. Я не заспокоюся, доки не розкажу комусь цієї історії.

Тоді служниця викличе кеб, а я за хвилину буду готовий.

Я побіг нагору, кількома словами розповів дружині, що сталось, і за п’ять хвилин уже сидів зі своїм новим знайомим у кебі, що віз нас до Бейкер-стріт.

Шерлок Холмс, як я й сподівався, ще в халаті сидів у вітальні, переглядаючи сторінку «Таймса» з оголошеннями про розшук і курячи люльку, яку щоранку перед сніданням набивав сумішшю всіх сортів тютюну, що лишався з учорашнього дня, - мій друг старанно збирав цей тютюн і висушував на полиці каміна. Він прийняв нас, як і завжди, спокійно й гостинно, замовив яєчню з шинкою, й ми добряче попоїли. Коли сніданок скінчився, Холмс посадив нашого нового знайомого на канапу, поклавши йому під голову подушку, й поставив поряд із ним склянку води з бренді.

Бачу одразу, з вами сталося щось незвичайне, містере Гезерлі, - мовив він. - Влаштовуйтесь зручніше на цій канапі й почувайтеся як удома. Розкажіть нам, що зможете, а якщо вам погіршає, то зупиніться й зміцніть свої сили оцими легенькими ліками.

Дякую, - відказав мій пацієнт, - але я й так почуваю себе цілком іншою людиною після докторової перев’язки, а ваш сніданок, гадаю, зовсім завершив лікування. Я не хотів би гайнувати ваш час, тож одразу почну розповідати про свої дивовижні пригоди.

Холмс сів у велике крісло і втомлено заплющив очі, що насправді свідчило лише про його жадібну цікавість; я вмостився навпроти, й ми взялися слухати дивну історію, яку аж до найменших подробиць переповідав наш відвідувач.

Вам слід знати, - мовив він, - що я - сирота й парубок, живу сам у своєму лондонському помешканні. За фахом я - інженер-гідравлік і набув чималого

досвіду, сім років працюючи у відомій Гринвіцькій фірмі «Вессон і Мейтсон». Але два роки тому, діставши в спадщину від свого померлого батька чималі гроші, я вирішив узятися за власну справу й відкрив контору на Вікторія-стріт.

Напевно, кожен, хто вперше береться за власну справу, спочатку бідує. Точнісінько так сталося й зі мною. За два роки я дав лише три поради й виконав одну невеличку роботу, - от і все, що принесла мені моя професія. Увесь мій прибуток із неї становив лише двадцять сім фунтів десять шилінгів. Щодня з дев'ятої до четвертої години я сидів у своїй комірчині і нарешті з тяжким серцем почав розуміти, що справжньої роботи так ніколи й не матиму.

Аж учора, коли я вже збирався йти, клерк доповів, що мене хоче бачити в справах якийсь джентльмен. Він подав мені картку з ім'ям: «Полковник Лізандер Старк». А за ним увійшов і сам полковник - чоловік досить високий, але надзвичайно худий. Ніколи я ще не бачив таких людей. Усе обличчя його, здавалося, пішло в ніс і підборіддя, а шкіра так обтягувала щоки, що вилиці аж випиналися. Проте все-таки це було в нього вродженим, а не від хвороби, бо очі його блищали, та й рухався він упевнено і спритно. Вбраний він був просто, але охайно, а літ мав, як мені здалося, десь із сорок.

«Містер Гезерлі? - сказав він із німецькою вимовою. - Вас рекомендували мені не лише як досвідченого фахівця, а й як скромну людину, що вміє приховувати таємниці».

Я вклонився, вельми потішений, як і кожний молодик, що почув би такі слова.

«Дозвольте спитати, хто дав мені таку добру рекомендацію?»

«Поки що про це краще не говорити. З того самого джерела мені відомо, що ви сирота, неодружений і мешкаєте в Лондоні самі».

«Цілковита правда, - відповів я, - але, пробачте, я не доберу, до чого тут мій професійний досвід. Адже ви звернулися до мене в якійсь справі?»

«Саме так. Ви зараз побачите, що все, про що я кажу, стосується цієї справи. Я хочу доручити вам роботу, але вона повинна зберігатися в таємниці, - в цілковитій таємниці, розумієте? - а цього слід чекати скоріше від людини самотньої, ніж від такої, що живе в родинному колі».

«Якщо я пообіцяю зберегти таємницю, - мовив я, - то можете бути певні, що я ніколи не зламаю свого слова».

Поки я це говорив, він пильно оглянув мене, і я подумав, що ніколи ще не бачив такого підозріливого, недовірливого погляду.

«То ви обіцяєте?» - спитав він нарешті.

«Так, обіцяю».

«Обіцяєте мовчати до роботи, під час роботи й потім? Ніколи не згадувати про неї ані на словах, ані письмово?»

«Я вже дав вам слово».

«От і добре...» - він раптом скочив, блискавично стрибнув до дверей і навстіж прочинив їх. На сходах не було нікого.

«Усе гаразд, - мовив він, повертаючись. - Адже відомо, як клерки полюбляють цікавитися справами своїх господарів. Тепер можна поговорити спокійно». Він підсунув свій стілець упритул до мого і знов вдивився в мене тим самим пронизливим, недовірливим поглядом.

Якась відраза й страх прокинулися в мені від дивної поведінки цього худого чоловіка. Навіть побоювання втратити клієнта не могло примусити мене чекати, поки він заговорить.

«Прошу вас пояснити, в чому річ, сер, - мовив я. - Я надто ціную свій час».

Хай мені Господь пробачить ці слова, але вони самі злетіли з моїх уст.

«Яка ваша думка про п’ятдесят гіней за одну ніч роботи?» - спитав він.

«Що ж, пречудово».

«Я сказав - за одну ніч роботи, але краще сказати - за годину. Я хочу знати вашу думку про гідравлічний прес, який вийшов з ладу. Якщо ви покажете нам, у чому річ, ми самі швидко полагодимо його. Що ви про це скажете?»

«Що ж, робота неважка, а платня добра».

«Отож. Нам хотілося б, щоб ви приїхали цього вечора останнім потягом».

«Куди?»

«До Айфорда, що в Беркширі. Це невеличке село на межі з Ок- сфордширом, за сім миль від Рединґа. З Падинґтона якраз відходить потяг, що прибуває туди чверть на дванадцяту».

«Дуже добре».

«Я зустріну вас в екіпажі».

«То нам доведеться їхати екіпажем?»

«Так, наша місцина далеко від села, за добрих сім миль від станції».

«То ми навряд чи доїдемо раніше ніж опівночі. Та й зворотного потяга теж, гадаю, вже не буде. Доведеться залишитися у вас на ніч».

«Що ж, це дуже просто».

«Але не дуже зручно. Чи не можна мені приїхати якось іншим разом?»

«Як на мене, найкраще буде, якщо ви приїдете пізньої пори. Саме за незручності ми й платимо вам, молодій і нікому не відомій людині, такі гроші, за які могли б дістати пораду найкращого знавця вашого фаху. Проте, звичайно, якщо такі умови вам не до душі, ви ще маєте час відмовитися».

Я подумав про те, як знадобилися б мені зараз п’ятдесят ґіней. «Ні, ні, - мовив я, - я згоден на все, що ви забажаєте. Однак мені теж слід було б знати, чого від мене хочуть».

«Саме так. Природно, що обіцянка зберігати таємницю, яку ви нам дали, збудила вашу цікавість. Я анітрохи не хочу, щоб ви брали на себе якісь обов’язки, не знаючи про подробиці. Сподіваюся, нас ніхто не підслуховує?»

«Ніхто».

«Річ ось у чім. Вам, напевно, відомо, що сукновальна глина - дуже цінна сировина і що поклади її знайдено лише в одному чи двох місцях Англії?»

«Я чув про це».

«Нещодавно я купив невеличку ділянку землі, зовсім маленьку, за десять миль від Рединґа. Аж раптом мені пощастило - на одному з полів я знайшов великий поклад сукновальної глини. Я оглянув його й побачив, що це лише вузенький перешийок між двома величезними покладами, які лежать ліворуч і праворуч, на землях моїх сусідів. Ці добрі люди й не відають про те, що в їхній землі сховано скарб - не менш цінний, ніж золото. Звичайно, мені вигідно було б купити їхню землю, перш ніж вони довідаються про її справжню вартість, але, на жаль, я не маю на це достатніх коштів. Я поділився своєю таємницею з кількома приятелями, й вонизапропонували нишком, не кажучи нікому ані слова, розробляти наш власний поклад, щоб роздобути гроші для купівлі сусідських полів. Цим ми й заклопотані останнім часом, а щоб допомогти собі в роботі, поставили ще й гідравлічний прес. Цей прес, як я вже пояснив вам, вийшов з ладу, й ми хотіли б спитати у вас поради. Ми ревно зберігаємо нашу таємницю, адже тільки-но стане відомо, що до нашої маленької оселі їздять інженери-гідравліки, як одразу почнуться всілякі розпитування, всім про все стане відомо, і - прощавайте тоді сусідські поля, а з ними й наші наміри. Через те я й узяв з вас обіцянку не говорити жодній людині, що ви цього вечора їдете до Айфорда. Сподіваюся, вам усе зрозуміло?»

«Авжеж, усе, - відповів я. - Крім хіба що одного: навіщо вам гідравлічний прес, адже сукновальну глину, як я знаю, добувають із копальні, як пісок».

«Та, - байдуже одказав він, - ми працюємо власними методами. Щоб про нашу глину не довідались сусіди, ми її пресуємо в цеглини. Але то дрібниця. Я маю до вас повну довіру, містере Гезерлі, тож і розповів усе. - Говорячи це, він підвівся. - Тож чекаю вас в Айфорді чверть на дванадцяту».

«Я обов’язково приїду».

«І нікому ані слова».

Він востаннє глянув на мене довгим, пронизливим поглядом і, потиснувши мою руку своєю холодною, вогкою долонею, поспіхом вийшов з кімнати.

Спокійно поміркувавши над усім цим, я все-таки - як ви й самі, напевно, розумієте - ніяк не міг позбутися здивування щодо цього химерного доручення. З одного боку, звичайно, я радів, бо платню мені запропонували вдесятеро вишу за ту, що я призначив би сам; до того ж є надія, що за цим замовленням не забаряться й наступні. Але, з іншого боку, обличчя й поведінка мого замовника так прикро мене вразили, що мені цілий вечір здавалося, ніби вся ця історія з сукновальною глиною - не така вже й вагома причина приїжджати опівночі, аби не було поголосу. Проте я відкинув геть усі свої страхи, повечеряв як слід і вирушив у дорогу, не забуваючи про обіцянку тримати рота на замку.

У Рединґу мені довелося пересісти. Однак я все-таки встиг до останнього потяга на Айфорд і невдовзі по одинадцятій прибув на невеличку похмуру станцію. Я був єдиним пасажиром, що висів там; на платформі не було нікого, крім сонного носія з ліхтарем. За ворітьми я побачив свого вранішнього знайомця, що чекав

мене в затінку біля дороги. Не сказавши ані слова, він схопив мене за руку й затяг до екіпажа, дверцята якого були вже відчинені. Затуливши з обох боків віконця, він постукав до візника, й кінь щосили рвонув уперед.

Один кінь? - спитав Холмс.

Так, лише один.

Чи помітили ви масть?

Так, бо екіпаж стояв під ліхтарем. Кінь був гнідий.

Утомлений чи свіжий?

Свіжий, шерсть у нього блищала.

Дякую. Пробачте, що перервав вас. Прошу, продовжуйте свою цікаву розповідь.

Отже, ми вирушили в дорогу й їхали щонайменше з годину. Полковник Лізандер Старк говорив, що до дому лише сім миль, але, якщо зважити на швидкість, із якою ми мчали, і на час, що проминув, то мені здалося, ніби тих миль було десь із дванадцять. Полковник увесь час мовчки сидів поруч, і я відчував, що він за мною пильнує. Сільські дороги там, мабуть, не дуже добрі, бо нас страшенно хитало туди-сюди. Я визирнув у віконце, щоб подивитися, куди ми ідемо, але крізь темне скло помітив лише окремі плями світла. Кілька разів я брався до розмови, щоб хоч якось розвіяти нудьгу цієї подорожі, але полковник відповідав коротко й неохоче, тож бесіда ніяк не клеїлася. Нарешті ямкувата дорога змінилася кам’янистою доріжкою і екіпаж зупинився. Полковник Лізандер Старк скочив на землю; коли я вийшов за ним, він потяг мене до ґанку, де виднілися прочинені двері. Отож з екіпажа я ступив просто в коридор, не встигнувши навіть краєм ока розгледіти будинок. Тільки-но я опинився за порогом, як двері важко грюкнули і я почув стукіт коліс екіпажа, що від’їжджав.

У будинку панувала темрява, і полковник, щось бурмочучи, взявся шукати сірників. Аж раптом в іншому кінці коридору двері відчинилися й нас осяяв довгий золотавий промінь світла. Промінь усе ширшав, і на дверях з’явилася жінка з лампою, яку вона тримала над головою; трохи подавшись уперед, жінка розглядала нас. Я помітив, що вона гарна з себе; з блиску її чорної сукні зрозумів, що сукня ця з дорогого краму. Жінка сказала кілька слів чужою мовою, запитуючи про щось мого супутника; він сердито буркнув у відповідь, і вона здригнулася так, що трохи не впустила з рук лампу. Полковник Старк підійшов до неї, щось прошепотів на вухо, провів назад до кімнати й повернувся до мене з лампою в руці.

«Будьте ласкаві, зачекайте з хвилину тут», - мовив він, одчинивши ще одні двері. За ними була маленька, просто опоряджена кімнатка з круглим столом посередині, на якому лежало кілька німецьких книжок. Полковник Старк поставив лампу на фісгармонію біля дверей. «Я не затримуватиму вас надовго», - додав він і зник у темряві.

Я поглянув на книжки, що лежали на столі; хоч я й не знаю німецької мови, але зрозумів, що дві з них були наукові праці, а решта - збірки віршів. Тоді я підійшов до вікна, сподіваючись усе-таки роздивитись, куди я потрапив, але його було щільно затулено дубовою віконницею. Увесь дім був на диво мовчазний. Усюди

панувала мертва тиша, лише в коридорі гучно цокав старий годинник. Мене переповнювало неясне почуття тривоги. Що це за німці й що вони роблять у цьому дивному, самотньому місці? І що це за місце? Миль за десять від Айфорда - це все, що я знав, але на північ, на південь, на схід чи на захід - не мав ані найменшої уяви. До того ж, недалеко Рединґ і, напевно, інші великі міста, тож місцина ця не така вже й глуха. Та цілковита тиша довкола свідчила про те, що ми в селі. Я походжав туди-сюди кімнатою, мугикаючи пісеньку, щоб розвіяти тривогу, й міркував, що незадарма дістану п’ятдесят Гіней.

Несподівано двері кімнати поволі, без жодного звуку відчинилися. В них з’явилася та сама жінка; її оточувала темрява, і жовте світло моєї лампи осяяло її рум’яне, чарівне обличчя. Я помітив, що вона чогось боїться, й холод закрався в моє серце. Тремтячим пальцем вона подала мені знак, щоб я мовчав, і зашепотіла щось каліченою англійською мовою, раз у раз оглядаючись назад, у пітьму, немов переляканий кінь.

«Я піду, - сказала вона, силкуючись, як мені здалося, говорити спокійно. - Я піду. Я не залишуся тут. Вам теж нема чого залишатися».

«Але ж, мадам, - мовив я, - я ще не зробив того, заради чого приїхав. Я не можу піти, поки не огляну машину».

«Вам не слід зволікати, - наполягала вона. - Ідіть через ті двері, там нікого нема! - Побачивши, що я лише посміхаюся й хитаю головою, вона раптом полишила всю свою стриманість і, стиснувши руки, ступила до мене. - В ім’я неба! - прошепотіла вона. - Ідіть звідси, поки не пізно!»

Але я - людина досить упертої вдачі й запалююся ще більше, коли бачу на дорозі якусь перешкоду. Я подумав про платню в п’ятдесят Гіней, про втомливу мандрівку, про ніч, яку мені доведеться перебути на станції. Виходить, усе даремно? Чого це я маю втікати, не виконавши роботи й не діставши належної винагороди? Хтозна, може, ця жінка, яку я вперше бачу, - божевільна. Якомога байдужіше, - хоч, правду кажучи, її поведінка налякала мене більше, ніж було помітно, - я ще раз хитнув головою і заявив про свій намір залишитися. Вона знову заходилася мене умовляти, аж тут десь угорі ляснули двері й на сходах залунали важкі кроки. На мить вона прислухалася, а потім, відчайдушносплеснувши руками, зникла так само несподівано и тихо, як і увійшла.

В кімнаті з’явилися полковник Лізандер Старк і маленький товстунчик із сивою бородою, що стирчала просто зі зморщок підборіддя; його відрекомендували мені як містера Ферґюсона.

«Це мій секретар і управитель, - мовив полковник. - До речі, я гадав, що зачинив двері, коли виходив. Чи не протягло вас?»

«Ні, навпаки, - відповів я, - це я сам прочинив двері, бо в кімнаті трохи душно».

Він знову підозріло втупився в мене.

«Час перейти до роботи, - сказав він. - Ми з містером Ферґюсоном проведемо вас до машини».

«Зараз, я тільки візьму капелюх».

«Ні, вона тут, у будинку».

«Хіба ви копаєте сукновальну глину в будинку?»

«Ні, ні. Тут ми її лише пресуємо. Проте яка різниця? Все, що ми від вас хочемо, - то це щоб ви оглянули машину й сказали, що з нею сталося».

Ми зійшли нагору - першим полковник із лампою, за ним - товстун-управитель і я. Цей старий будинок мав цілий лабіринт ходів, коридорів, вузьких кручених сходів та низеньких дверей, пороги яких були стоптані ногами багатьох поколінь, що переступали їх. На першому поверсі не було ані килимів, ані жодного знаку меблів, зі стін обсипався тиньк і нездоровими зеленими плямами пробивалася волога. Я вдавав, що мене це анітрохи не зачіпає, однак не забував засторог тієї жінки, хоч і не послухався їх, і пильно стежив за своїми двома супутниками. Ферґюсон був похмурий і мовчазний, але з тих кількох слів, які він промовив, я зрозумів, що він із тутешніх.

Полковник Лізандер Старк нарешті зупинився біля низеньких дверей і відімкнув їх. Усередині була маленька прямокутна кімнатка, в якій ми всі троє ледве чи вмістилися б. Ферґюсон залишився за дверима, а ми з полковником увійшли туди.

«Зараз, - пояснив полковник, - ми всередині гідравлічного преса, і якщо раптом хтось увімкнув би його, нам було б непереливки. Стеля цієї кімнати насправді - робоча поверхня толока, що з силою ваги в кілька тонн спускається на цю металеву підлогу. Зовні є кілька бічних циліндрів із водою, що діє на толок, - проте на механіці ви знаєтеся добре. Прес працює, але щось десь заїдає, і він не може розвивати повну потужність. Будьте ласкаві оглянути його й показати нам, що слід полагодити».

Я взяв у нього лампу і якнайуважніше оглянув машину. Вона мала велетенські розміри й була здатна створювати великий

тиск. Коли я вийшов з кімнати і взявся за важелі, щось зашипіло, і я зрозумів, що в бічному циліндрі є невеликий витік. Огляд засвідчив, що гумове кільце в одному місці втратило свою еластичність, і крізь нього просочується вода. Це й було причиною спаду потужності машини, і я пояснив це своїм супутникам, які зацікавлено вислухали мої зауваження і розпитали, як усунути цей недолік. Розтлумачивши їм усе, я повернувся до головної камери і взявся її оглядати, щоб хоч якось задовольнити свою цікавість. Одразу було помітно, що вся ця історія з сукновальною глиною - чистісінька вигадка, бо ж нічого не варто було повірити, що така потужна машина призначена для такої нікчемної мети. Стіни камери були дерев’яні, але підлога - залізна, й коли я подивився на неї, то побачив металевий накип. Я нахилився й спробував зішкребти шматочок, щоб розгледіти його краще, аж тут почув приглушений вигук по-німецьки й побачив бліде, мов у небіжчика, полковникове обличчя, що вирячилось на мене.

«Що ви тут робите?» - спитав він.

Я розлютився, коли зрозумів, як мене піддурили цією побрехенькою, що її він переповів мені.

«Милуюсь вашою сукновальною глиною, - відповів я. - Гадаю, що я міг би дати вам кращу пораду щодо цієї машини, якби знав про її справжнє призначення».

Не встиг я промовити ці слова, як відразу ж пошкодував, що не стримався. Обличчя його скам'яніло, в сірих очах спалахнув лиховісний вогник.

«Чудово, - мовив він, - зараз ви дізнаєтеся про неї все».

Він ступив назад, зачинив двері й повернув у замку ключ. Я кинувся до дверей, смикнув за ручку, тоді замолотив по них, але двері були міцні й не піддавалися.

«Гей! - скрикнув я. - Гей! Полковнику! Випустіть мене!»

Аж раптом серед тиші я почув звук, від якого мені похололо в серці. То було ляскання важелів і плюскіт води з бічного циліндра. Він увімкнув прес. Лампа все ще стояла на підлозі, де я поставив її, коли розглядав накип. При її світлі я побачив, що чорна стеля почала спускатися вниз, до мене, - поволі, поштовхами, але з такою силою, що за хвилину - я знав це краще за будь-кого іншого - мала розчавити мене. Я знову кинувся з криком до дверей і нігтями спробував зірвати замок. Я благав полковника випустити мене, але нещадний ляскіт важелів перекривав усі мої вигуки. Стеля вже була за один-два фути від моєї голови, й, піднявши руку, я міг доторкнутися до її твердої, грубої поверхні. Тієї ж миті в голові мені сяйнула думка, що смерть моя може виявитись менш болісною від того, як я її зустріну. Якщо лягти обличчямдодолу, увесь тягар прийдеться на хребет, і я здригнувся, уявивши собі, як він затріщить. Краще вже лягти на спину, але чи вистачить у мене духу дивитися на зловісну чорну тінь, що насувається на мене? Я вже не міг стояти на повен зріст, але несподівано побачив щось таке, від чого в серці моєму знов зажевріла надія.

Я вже казав, що підлога й стеля камери були залізні, а стіни - дерев'яні. Коли я востаннє гарячково озирнувся, то помітив тонку жовту щілину між двома дошками, яка ширшала й ширшала, поки рухалася стеля. На мить я навіть не повірив, що це вихід, який порятує мене. Наступної миті я кинувся вперед і, напівнепритомний, звалився з іншого боку стіни; отвір закрився, і тріск лампи, а потім стукіт двох металевих плит повідали мені, як близько я був від власної смерті.

Я отямився від того, що хтось відчайдушно смикав мене за руку, й побачив, що лежу на кам'яній підлозі вузького коридору; наді мною схилилася жінка, що лівою рукою тягнула мене, а в правій руці тримала свічку. То була та сама незнайома добродійка, чиї застороги я так по-дурному зневажив.

«Ходімо! Ходімо! - вигукнула вона, задихаючись. - Вони зараз будуть тут. Вони побачать, що вас там нема. Не марнуйте дорогого часу, ходімо!»

Цього разу я нарешті послухав її поради. Якось підвівшись, я побіг за нею коридором, а потім - донизу крученими сходами. Сходи привели нас до іншого, широкого коридору, й ми одразу почули тупіт і два голоси: один з них, угорі, звідки ми щойно спустилися, відповідав іншому, знизу. Моя добродійка зупинилась і озирнулась навколо, не знаючи, що вдіяти. Тоді прочинила двері до спальні, крізь вікно якої яскраво сяяв місяць.

«Це ваш єдиний порятунок, - мовила вона. - Тут високо, але ви, напевно, зможете зіскочити».

Тільки-но вона це сказала, як у дальньому кінці коридору блимнуло світло і я побачив полковника Лізандера Старка, що біг до мене, тримаючи в одній руці

ліхтар, а в іншій - щось схоже на різницький сікач. Я метнувся до спальні, відчинив вікно й поглянув униз. Садок, залитий місячним сяйвом, здавався таким затишним, спокійним, привітним... До землі було не більш ніж тридцять футів. Я виліз на підвіконня, але раптом завагався: мені хотілося знати, що стане з моєю рятівницею, якщо цей негідник, що женеться за мною, перейме її. Якщо вона потрапить у біду, - вирішив я, - то я, незважаючи ні на що, допоможу їй. Щойно я про це подумав, як він влетів до кімнати й кинувся повз неї до мене; вона обняла його обома руками, намагаючись втримати на місці.

«Фріце! Фріце! - вигукувала вона по-англійському. - Згадай про свою обіцянку останнього разу! Ти казав, що такого більш не буде! Він мовчатиме! О, він мовчатиме!»

«Ти збожеволіла, Ельзо! - гримнув він, вириваючись з її обіймів. - Він знищить нас. Він забагато бачив. Пусти мене, кажу!»

Він одтрутив її вбік і, підскочивши до вікна, замахнувся своєю зброєю. Я встиг зістрибнути з підвіконня й завис, ухопившись за раму, коли він ударив. Я відчув тупий біль, пальці мої розчепилися, і я впав у садок під вікном.

Падіння приголомшило мене, але не більше; я скочив і щодуху шаснув у кущі, бо розумів, що іще не втік від небезпеки. Несподівано мені запаморочилось у голові. Я поглянув на свою руку, яка тіпалася від болю, й лише тоді побачив, що на ній одрубано великий палець і з рани цебенить кров. Я заходився перев’язувати рану хустинкою, але тієї ж миті мені зашуміло в вухах, і я впав непритомний серед трояндових кущів.

Як довго я там лежав, сказати не можу. Напевно, досить-таки довго, бо, коли я отямився, місяць уже зійшов і на сході рожевів світанок. Одежа моя геть просякла росою, а рукав був весь закривавлений. Пекучий біль нагадав мені всі подробиці моєї нічної пригоди, і я звівся на ноги, пам’ятаючи про можливу гонитву. Але коли я озирнувся навколо, то не побачив, на превеликий подив, ані будинку, ані садка. Я лежав під огорожею, при дорозі, а трохи далі бовваніла якась велика споруда; коли я дістався до неї, вона виявилася тією самою станцією, куди я прибув увечері. Якби не страшна рана на моїй руці, то все, що сталося, здалося б мені якимось жахливим сном.

Ледве щось розуміючи, я зайшов на станцію й спитав, коли має бути ранковий потяг. Менш ніж за годину мав прибути поїзд до Рединґа. Чергував на станції той самий носій. Я спитав, чи чув він про полковника Лізандера Старка. Ні, він ніколи не чув цього імені. Чи помітив він уночі екіпаж біля станції? Ні, не помітив. Чи є тут поблизу поліційна дільниця? Так, за три милі.

Іти туди нічого було й думати - такий слабий я був. Я вирішив спочатку повернутися до міста, а тоді вже розповісти про все поліції. Десь по шостій годині я вже був у Лондоні, одразу пішов до лікаря перев’язати рану, й він виявився таким люб’язним, що сам привіз мене до вас. Тож я цілком довіряюся вам і ладен послухатися будь-якої вашої поради.

Коли він закінчив свою дивовижну розповідь, ми двоє сиділи деякий час мовчки. Тоді Шерлок Холмс дістав з полиці один із своїх товстих альбомів, де зберігав газетні вирізки.

Ось повідомлення, яке повинне вас зацікавити, - сказав він. - З'явилося в газетах із рік тому. Подивіться-но:

«9 числа цього місяця пропав безвісти містер Джеремі Гейлінґ, двадцяти шести років, інженер-гідравлік. Вийшов з дому о десятій годині ввечері. Відтоді про нього нічого не відомо. Був одягнений...»

Ось! Це й був той «останній раз», коли полковникові знадобилося лагодити свою машину.

Боже милий! - скрикнув мій пацієнт. - То ось що означали жінчині слова!

Безперечно. Цілком зрозуміло, що полковник - людина холодна і відчайдушна, яка нищить усі перепони на своєму шляху, мов той пірат на загарбаному кораблі. Не можна марнувати ані хвилини, тож, якщо ви зможете ходити, ми негайно вирушимо до Скотленд-Ярду, а потім поїдемо до Рединґа.

За якісь три години ми всі разом сиділи в потязі, що мчав з Рединґа до маленького беркширського села. Ми - тобто Шерлок Холмс, інженер-гідравлік, інспектор Бредстріт із Скотленд-Ярду, агент у цивільному і я. Бредстріт розгорнув перед собою велику карту Англії й циркулем накреслив на ній кільце довкола Айфорда.

Подивіться-но, - сказав він. - Це коло простирається на десять миль від села. Потрібне нам місце має бути десь усередині. Ви казали - десять миль, сер?

Так, ми їхали з годину.

І ви гадаєте, що вони відвезли вас назад, поки ви лежали без тями?

Виходить, що так. Я пригадую, як мене підняли й кудись понесли.

Не розумію, - мовив я, - чому вони помилували вас, коли знайшли непритомного в садку. Може, то жінка вблагала цього негідника не чіпати вас?

Навряд. Такого звірячого обличчя я ще ніколи не бачив.

Усе це скоро з'ясується, - відказав Бредстріт. -Коло зімкнулося, й зостається лише дізнатися, в якому місці перебувають ті люди, що їх ми розшукуємо.

Гадаю, що можу вам показати це, - спокійно відповів Холмс.

Он як! - вигукнув інспектор. - То ви вже маєте свою думку! Подивимось, чи згодні з вами інші. Мені здається, що це на півдні, бо там не так людно.

А я сказав би, що на сході, - мовив мій пацієнт.

Скоріше на заході, - зауважив агент у цивільному. - Там є кілька невеличких сіл.

А мені здається, що на півночі, - відповів я, - бо там немає горбів, а наш друг каже, що не пам'ятає, щоб дорога вела вгору.

Отакої, - вигукнув зі сміхом інспектор, - чудовий букет думок! Ми перебрали всі сторони світу. Кого ж ви підтримаєте, містере Холмсе?

Ви всі помиляєтеся.

Але ж це неможливо!

Можливо. Ось моя думка. - Він опустив палець на середину кола. - Отут ми їх і знайдемо.

А подорож у дванадцять миль? - здивовано спитав Гезерлі.

Шість миль туди й шість назад. Нічого дивного. Ви самі казали, що кінь був свіжий і шерсть у нього лисніла. Хіба могло таке бути після дванадцяти миль важкої дороги?

Вони й справді могли втнути таке, - зауважив у задумі Бредстріт. - Зрозуміло, що діяння цієї банди сумнівів не викликають.

Аж ніяк, - мовив Холмс. - Це фальшивомонетники й до того ж добрячі майстри; машину вони застосовують для карбування амальгами, що замінює срібло.

Ми вже чули нещодавно про якусь хитру компанію, що тисячами карбує фальшиві півкрони, - сказав інспектор. - Ми навіть стежили за ними аж до Рединґа, але потім загубили їх; вони так уміло заплутують сліди, що одразу видно досвідчених пройдисвітів. Але цього разу, гадаю, щаслива пригода допоможе нам упіймати їх.

Проте інспектор помилився, й злочинцям не довелося потрапити до рук суддів. Під'їхавши до станції Айфорд, ми побачили велетенський стовп диму, що, немов величезна страусова пір'їна, здіймався над купиною дерев.

Пожежа? - спитав Холмс, коли потяг із пихкотінням рушив далі.

Так, сер! - відповів начальник станції.

Коли загорілося?

Кажуть, уночі, сер, але зараз он як палає, весь будинок у вогні.

Чий це будинок?

Доктора Бічера.

Скажіть-но мені, - втрутився інженер, - цей доктор Бічер - худорлявий німець із довгим гострим носом?

Начальник станції гучно засміявся.

Ні, сер, доктор Бічер - чистісінький англієць. Але в нього мешкає якийсь джентльмен, пацієнт, - отой, кажуть, іноземець;

він такий сухорлявий, що йому б не зашкодило трохи доброї беркширської яловичини.

Начальник станції ще не скінчив говорити, як ми всі були вже на дорозі до будинку. Вона привела до невисокого пагорба, на вершку якого стояла велика приземкувата, вибілена вапном будівля; з вікон і дверей пашів вогонь, а в садку три пожежні машини марно силкувалися загасити полум'я.

Це тут! - схвильовано вигукнув Гезерлі. - Ось кам'яниста доріжка, он трояндові кущі, де я лежав. Оце друге вікно - те саме, з якого я вистрибнув.

Що ж, - мовив Холмс, - урешті-решт ви помстилися їм. Звичайно ж, вогонь від вашої лампи, коли її розчавило пресом, перекинувся на дерев'яну стіну, а ті люди, захопившись гонитвою, нічого не помітили. Погляньте-но, чи нема в цьому натовпі ваших учорашніх приятелів, хоча здається мені, що вони вже за добру сотню миль звідси.

Холмсові побоювання справдилися, бо з того дня ми не чули жодного слова ані про жінку-красуню, ані про лиховісного німця, ані про похмурого англійця. Щоправда, того ранку один селянин бачив віз з кількома людьми, навантажений якимись громіздкими скринями. Віз їхав у бік Рединґа, але потім сліди втікачів загубились, і навіть Холмсова проникливість не могла тут нічого вдіяти.

Пожежників дуже здивував той химерний пристрій, який вони знайшли в будинку, а ще більше - те, що на третьому поверсі на підвіконні лежав відрубаний людський палець. Надвечір їхні зусилля все-таки дали своє: полум'я згасло, але дах уже завалився, й весь будинок перетворився на суцільну руїну; від машини, огляд якої так дорого коштував нашому бідолашному знайомцеві, збереглися хіба що пом'яті циліндри й залізні труби. Поряд у коморі знайшли великий запас нікелю й цини, але жодної монети там не було - їх, напевно, вивезли в отих громіздких скринях, про які тут уже йшлося.

Як наш інженер-гідравлік опинився там, де він прийшов до тями, гадаю, й досі було б таємницею, якби не м'яка глина, що розповіла нам вельми просту історію. Його перенесли двоє, причому в одного сліди були надто маленькі, а в іншого - надто великі. Виходило, що мовчазний англієць, боязливіший за свого товариша, а може, менш жорстокий від нього, допоміг жінці порятувати непритомного від небезпеки.

Так, - мовив понуро наш інженер, коли ми сідали в потяг, щоб повернутися до Лондона, - це для мене добра наука! Я втратив пальця й п'ятдесят ґіней, а що дістав?

Досвід, - відказав, сміючись, Холмс. - Він може стати вам у пригоді. Вам треба лише перекласти його на слова, щоб на все життя здобути славу чудового оповідача.

Шляхетний холостяк

Весілля лорда Сент-Саймона, з дивним його закінченням, давно вже перестало цікавити ті світські кола, до яких належить невдаха наречений. Пригоду цю заслонили свіжіші скандали, а їхні ще пікантніші подробиці зовсім відвернули увагу салонних балакунів від драми чотирирічної давнини. Але, як на мене, ці події повністю досі невідомі широкій публіці. Адже цю справу було розкрито головним чином завдяки Шерлоку Холмсу; отож мої спогади про нього були б неповними без короткого нарису про цей дивовижний випадок.

Якось удень, за кілька тижнів до мого весілля, коли ми з Холмсом іще ділили кімнати на Бейкер-стріт, він повернувся додому з пообідньої прогулянки й побачив, що на столі на нього чекає лист. Я ж цілий день просидів удома, бо погода несподівано погіршилася - задощило, знявся сильний осінній вітер, і застрягла в нозі куля, яку я привіз на пам'ять про афганський похід, нагадала про себе тупим болем. Зручно вмостившися в одному кріслі й поклавши ноги на інше, я заходився гортати газети, але врешті, переситившись новинами, кинув усю цю купу паперу геть і почав розглядати конверт на столі. Побачивши на ньому величезний герб і монограму, я став ліниво міркувати про те, що ж то за шляхетна особа листується з моїм другом.

Якесь великосвітське послання, - зауважив я, коли прийшов Холмс. - А вранці ви одержали, якщо я не помиляюся, листи від торговця рибою й від митника.

Так, моє листування приваблює саме різноманіттям, - відповів він, усміхнувшись, - і чим скромніший автор, тим цікавіший лист. А це, напевно, одне з тих світських запрошень, що або навівають на вас нудьгу, або змушують говорити неправду.

Він зламав печатку й переглянув лист.

Ба ні, тут може бути дещо цікавіше.

То це не запрошення?

Ні, це суто діловий лист.

Від шляхетного клієнта?

Від одного з найшляхетніших в Англії.

Вітаю вас, любий друже.

Даю вам слово честі, Ватсоне, що світське становище мого клієнта важить для мене набагато менше за цікавість до його справи. А ця нова справа якраз може виявитись цікавою. Ви досить уважно читали останнім часом газети, хіба не так?

Як бачите, - понуро відповів я, показуючи на купу газет у кутку. - Просто знічев'я.

Це якраз до речі, бо ви тоді зможете повідомити мене про всі подробиці. Я не читаю нічого, опріч кримінальної хроніки та ще оголошень про розшук. Там завжди трапляються повчальні речі. Але якщо ви стежили за новинами, то, напевно, читали про лорда Сент-Саймона та його весілля?

Авжеж, із превеликим зацікавленням.

Чудово. Ось у мене в руці лист від лорда Сент-Саймона. Зараз я прочитаю його вам, а ви ще раз перегляньте ці газети й розкажіть мені все, що стосується цієї справи. От що він пише:

«Дорогий містере Шерлоку Холмсе! Лорд Беквотер сказав мені, що я цілком можу довіритися вашому чуттю і вмінню зберігати таємниці. Через те я вирішив звернутися до вас, щоб порадитися з приводу вельми сумної події, яка сталася під час мого весілля. Містер Лестрейд із Скотленд-Ярду вже працює над цією справою, але він запевнив мене, що нічого не матиме проти співробітництва з вами й навіть гадає, що воно могло б стати в пригоді. Я буду у вас сьогодні о четвертій годині дня й сподіваюся, що ви, з огляду на виняткову вагу моєї справи, відкладете всі інші зустрічі, призначені на цю годину.

Щиро ваш Роберт Сент-Саймон».

Лист надіслано з садиби у Ґровнері й написано гусячим пером, причому шляхетний лорд мав нещастя забруднити чорнилом зовнішній бік свого правого мізинця, - зауважив Холмс, згортаючи послання.

Він пише, що буде о четвертій годині. Зараз третя. Він з'явиться тут за годину.

То я ще маю час, щоб із вашою допомогою з'ясувати деякі обставини. Перегляньте-но газети і впорядкуйте їх за хронологією, а я поки погляну, що являє собою наш клієнт. - Він узяв з полиці грубий том у червоній оправі, що стояв у ряді з іншими довідниками.

Ось він, - сказав нарешті Холмс, умостившись у кріслі і розгорнувши книгу на колінах. - «Роберт Волсінгем де Вір Сент-Саймон, другий син герцога Балморальського». Так... «Герб: на блакитному тлі три квітки будяка над поясом соболиного хутра. Народився 1846 року». Йому сорок один рік - досить зрілий вік для одруження. Був товаришем міністра колоній у попередньому кабінеті. Герцог, його батько, був деякий час міністром закордонних справ. Нащадки Плантаґенетів по батьківській лінії й Тюдорів - по материнській. Так... Нічого корисного для нас. Сподіваюся, Ватсоне, що ви знайшли щось суттєвіше.

Знайти те, що я хотів, було зовсім неважко, - сказав я, - бо події ці сталися нещодавно й одразу ж приголомшили мене. Я лише тому не розповідав вам про них, що ви мали тоді на руках якусь справу, а я знаю, як ви не любите, коли вам заважають.

А, ви про ту історійку з меблевим фургоном на площі Ґровнер? Та її вже з'ясовано, тим паче, що там одразу було все зрозуміло. Краще розкажіть-но мені, що ви там викопали в газетах.

Ось перше повідомлення, яке я відшукав. У світських новинах «Морнінґ Пост», кілька тижнів тому: «Відбулися заручини, - і, якщо вірити чуткам, то невдовзі відбудеться й весілля, - лорда Роберта Сент-Саймона, другого сина герцога Балморальського, з міс Геті Доран, єдиною дочкою Алойзіуса Дорана, есквайра, з Сан-Франциско, Каліфорнія, США». Це все.

Стисло й зрозуміло, - зауважив Холмс, простягаючи свої довгі, сухорляві ноги ближче до вогню.

Того самого тижня в світських новинах якоїсь іншої газети було ще одне, ширше, повідомлення. Авжеж, ось воно. «Дуже скоро нам знадобиться закон про охорону нашого шлюбного ринку, бо засади вільної торгівлі, що панують нині, завдають великої шкоди нашій вітчизняній продукції. Влада над найшляхетнішими родинами Великої Британії чимдалі частіше переходить до рученят наших чарівних невісточок із-за Атлантичного океану. До реєстру трофеїв, захоплених цими красунями-завойовницями, тиждень тому додався ще один цінний набуток. Лорд Сент-Саймон, що був нездоланним для стріл Амура понад двадцять років, нещодавно оголосив про свій намір одружитися з міс Геті Доран, красунею дочкою каліфорнійського мільйонера. Міс Доран, чия стрункa постать і гарне личко привернули загальну увагу на святах у Вестбері-Хавсі, - єдина дитина в батька, і, за чутками, посаг її наближається до мільйона, не говорячи вже про наміри на майбутнє. Оскільки ні для кого не є таємницею, що герцог Балморальський за останні кілька років змушений був продати своє зібрання картин, а лорд Сент-Саймон не має нічого, крім невеликої садиби в Берчмурі, зрозуміло, що від цього шлюбу виграє не тільки каліфорнійська спадкоємиця, яка таким чином досить легко дістане британський титул».

Щось іще? - спитав Холмс, позіхаючи.

Так, і чималенько. Ось інше повідомлення в «Морнінґ Пост», де сказано про те, що вінчання буде якнайскромнішим і відбудеться в церкві Святого Юрія на площі Ганновер; запрошено буде лише з півдюжини найближчих друзів, а потім усе товариство вирушить до будинку на Ланкастер-Ґейт, що його найняв містер Алойзіус Доран. Двома днями пізніше, тобто минулої середи, з'явилося коротке

повідомлення про те, що вінчання відбулося й що молоді проведуть свій медовий місяць у садибі лорда Беквотера біля Пітерсфілда. Ось і все, що було в газетах до того, як молода зникла.

До чого? - перепитав Холмс, скочивши з місця.

До того, як молода зникла.

Коли ж вона зникла?

Під час весільного обіду.

Он як! Це вже цікавіше, ніж виглядало спершу. Дуже драматична річ.

Так, мені теж здалося, що це дещо незвичне.

Жінки часто зникають перед вінчанням, зрідка - під час медового місяця, але я не пригадаю жодного випадку, коли б молода зникла так миттєво. Перекажіть мені, будь ласка, подробиці.

Мушу вас попередити, що вони далеко не повні.

То, може, нам пощастить їх доповнити.

Вчора з'явився допис у ранковій газеті, і все. Зараз я прочитаю його вам.

Ось назва:«Дивовижна пригода на великосвітському весіллі».

«Родина лорда Роберта Сент-Саймона глибоко вражена тими загадковими й прикрими подіями, які сталися під час його весілля. Вінчання, про яке було оголошено в газетах, справді відбулося вчора вранці, але лише сьогодні ми можемо підтвердити ті дивні чутки, що вперто ширяться між людом. Незважаючи на спроби друзів зам'яти цю справу, вона привернула до себе загальну увагу, й тепер уже нема потреби приховувати те, що стало предметом публічних розмов.

Вінчання, яке відбулося в церкві Святого Юрія на площі Ганновер, виглядало справді скромно: присутні були лише батько нареченої міс Алойзіус Доран, герцогиня Балморальська, лорд Беквотер, лорд Юстас і леді Клара Сент-Саймон (молодші брат і сестра нареченого), а також леді Алісія Віттінґтон. Після вінчання все товариство вирушило до дому містера Алойзіуса До- рана на Ланкастер-Ґейт, де був уже готовий обід. Кажуть, що по дорозі сталася невеличка пригода: якась жінка, - ім'я її так і залишилося невідомим, - намагалася вдертися до будинку слідом за гостями, вигукуючи, що вона має якісь права на лорда Сент-Саймона. Лише після тривалої й прикрої суперечки ключникові та лакеєві вдалося її випровадити. Молода, яка, на щастя, увійшла до будинку ще до цього неприємного інциденту, сіла за обідній стіл разом з усіма, але раптом поскаржилася, що їй недобре, й пішла до своєї кімнати. Вона довго не поверталася, й гості почали дивуватися; по неї пішов батько, але покоївка сказала йому, що молода заходила до кімнати лише на мить, узяла пальто й капелюшок і швидко подалася до виходу. Один з лакеїв підтвердив, що справді бачив якусь леді в такому вбранні, яка виходила з дому, але він ніяк не міг упізнати в ній свою господиню, бо був певний, що та сидить із гостями за столом. Упевнившись, що дочка його зникла, містер Алойзіус Доран разом із молодим негайно вирушив до поліції, і розпочалися невпинні пошуки, які, напевно, невдовзі проллють світло на цю дивовижну подію. Але поки що місце перебування зниклої леді не виявлено. Є чутки, що тут нечисто грають і що поліція заарештувала жінку,

яка влаштувала тоді скандал, бо вона з ревнощів або якоїсь іншої причини могла бути причетною до дивовижного зникнення молодої».

Це все?

Є ще одне невеличке повідомлення в іншій ранковій газеті, але воно якесь підозріле.

Яке повідомлення?

Про те, що міс Флору Міллер, винуватицю скандалу, справді заарештовано. Здається, вона раніше була танцівницею в «Алеґро» й знала лорда Сент-Саймона кілька років. Інших подробиць немає, тож у ваших руках тепер усе, - принаймні те, що було в газетах.

Ця справа, як на мене, надзвичайно цікава. Я нізащо не проминув би її. Але хтось дзвонить, Ватсоне, й годинник показує кілька хвилин на п'яту. Нема жодного сумніву, що це наш шляхетний клієнт. Тільки нікуди не йдіть, Ватсоне, бо мені може знадобитися свідок, хоча б тоді, коли мене зрадить пам'ять.

Лорд Роберт Сент-Саймон! - оголосив наш хлопчина-лакей, прочинивши двері.

Увійшов джентльмен з приємним, витонченим обличчям, великим носом, трохи гордовито стуленими вустами й незворушними, відвертими очима - очима людини, якій випала щаслива доля наказувати й бачити довкола себе лише покору. Рухався він легко, жваво, але через деяку сутулість і звичку згинати коліна під час ходи здавався старшим, ніж був насправді. Волосся на скронях у нього теж посивіло, а коли він скинув свого капелюха з загнутими крисами, виявилося, що воно ще й порідшало на маківці. Щодо його вбрання, то воно було верхом вишуканості, що межувалаз легковажністю: високий білий комірець, чорний сурдут, білий жилет, жовті рукавички, блискучі черевики й світлі гетри. Він поволі ступив до кімнати, озираючись і крутячи в правиці шнурочок від золотого лорнета.

Добридень, лорде Сент-Саймоне, - мовив Холмс, підвівшись і вклонившись. - Прошу, сідайте в це плетене крісло. Ось мій друг і колега - доктор Ватсон. Присувайтеся-но ближче до вогню, й поговоримо про вашу справу.

Вельми прикру справу, як на мене, містере Холмсе. Мене це просто приголомшило. Зрозуміло, що вам не раз доводилося братися до таких дражливих справ, але навряд чи, сер, ваші клієнти належали до такого високого стану.

Так, це для мене сходинка вниз.

Пробачте?

Останнім таким клієнтом у мене був король.

Овва, я й не знав. Який король?

Король Скандинавії.

Як! У нього теж зникла дружина?

Сподіваюся, ви розумієте, - ввічливо мовив Холмс, - що я так само оберігаю таємницю щодо інших клієнтів, як обіцяю й вам.

Звичайно! Ваша правда, ваша правда! Прошу вибачення... Щодо моєї власної пригоди, то я готовий надати вам будь-які відомості, що наведуть вас на думку про те, що ж насправді сталося.

Дякую. Я вже довідався про все, що було в газетах, але не більше. Гадаю, що їхні повідомлення можна вважати правдивими, - скажімо, про те, як зникла молода.

Лорд Сент-Саймон переглянув газету.

Так, це більш-менш правдиво.

Але для того, щоб я міг прийти до якоїсь думки, мені потрібні додаткові відомості. Найкраще, напевно, буде, коли я розпитаю вас.

Будь ласка.

Коли ви познайомилися з міс Геті Доран?

Рік тому, у Сан-Франциско.

Ви подорожували Сполученими Штатами?

Так.

Ви заручилися з нею ще там? - Ні.

Але ви приділяли їй увагу?

Мені було приємно в її товаристві, і я цього не приховував від неї.

Батько її дуже багатий?

Так, найбагатша людина на всьому Тихоокеанському узбережжі.

А як він надбав свої гроші?

В золотих копальнях. Ще кілька років тому він не мав нічого. Потім натрапив на багатий поклад і швидко розжився.

А яке враження справила на вас молода леді - ваша дружина? Яку вдачу вона має?

Лорд почав розгойдувати лорнет на шнурочку і втупився в камін.

Бачте, містере Холмсе, - мовив він, - моїй дружині було двадцять, коли її батько розбагатів. До того часу вона бігала собі по копальні, блукала лісами й горами, тож виховувала її радше природа, ніж школа. Справжнісінька шибайголова, як називають таких в Англії, сильна й волелюбна натура, не скута жодними традиціями. Вдачу має запальну, я навіть сказав би - бурхливу. Вона блискавично думає й без вагань доводить до кінця свої задуми. З іншого боку, я не дав би їй імені, яке сам маю честь носити, - він з погордою кахикнув, - якби не був певний, що це найшляхетніша жінка. Я вірю, що вона здатна на героїчну самопожертву й що будь-якого безчестя вона не стерпить.

Чи маєте ви її фотографію?

Я приніс із собою оце. - Він розкрив медальйон і показав нам обличчя жінки незрівнянної краси. То була не фотографія, а мініатюра на слоновій кістці, де художникові вдалося передати всю чарівність блискучого чорного волосся,

великих темних очей і тонких вуст. Холмс довго й уважно розглядав медальйон, тоді закрив його й повернув лордові Сент-Саймону.

То потім молода леді приїхала до Лондона, й ви поновили знайомство з нею?

Так, на ту пору батько привіз її до Лондона. Ми кілька разів зустрічалися, тоді заручилися й тепер одружилися.

За нею дали, як я зрозумів, добрий посаг.

Авжеж. Але це в звичаї моєї родини.

І він, напевно, залишиться при вас, адже вас уже повінчано?

Правду кажучи, я тим не цікавився.

Природно, що так. Чи бачили ви міс Доран напередодні вінчання?

Так.

Чи в доброму гуморі вона була?

В найкращому. Без упину говорила про те, як ми житимемо далі.

Он як! Цікаво. А вранці, перед весіллям?

Вона була дуже весела, принаймні до кінця вінчання.

А потім ви помітили в ній якусь зміну?

Так, правду кажучи, тоді я вперше побачив у її вдачі деяку непокірливість. Та випадок той здався мені такою дрібницею, що не варто й згадувати... Він аж ніяк не стосується цієї справи.

І все-таки розкажіть, будь ласка.

О, то було щось дитяче. Вона впустила букет, коли ми з нею йшли від вівтаря. Ми саме минали передню лаву, й букет упав якраз під її ноги. На якусь мить сталося замішання, але джентльмен, що сидів на лаві, одразу підвівся, нахилився й подав їй букет, який анітрохи не попсувався від падіння. І все-таки, коли я заговорив про це з нею, вона обірвала мене, а потім, у кареті, по дорозі додому, виглядала так, ніби її по-дурному схвилювала ця дрібничка.

Отакої! Ви кажете, що на лаві сидів якийсь джентльмен. То в церкві все-таки була стороння публіка?

Так. Без цього не обійтися, коли церкву відчинено.

Цей джентльмен не належав до друзів вашої нареченої?

Ні, ні, я лише заради ввічливості називаю його джентльменом; зовні це людина не з нашого кола. Я навіть не роздивився його як слід. Але ми, здається мені, дещо відхилилися від теми...

Отож леді Сент-Саймон, повертаючись з вінчання, була вже не в такому доброму гуморі, як перед тим? Що вона зробила, коли увійшла до батьківського дому?

Я бачив, як вона розмовляла зі своєю покоївкою.

А хто вона така, ця покоївка?

Її звуть Аліса. Вона американка й приїхала з Каліфорнії разом з господинею.

Довірена служниця?

Навіть занадто довірена. Мені завжди здавалося, що господиня забагато їй дозволяє. Проте в Америці на такі речі дивляться інакше.

Як довго вона розмовляла з цією Алісою?

Хвилин декілька. Я не пам'ятаю, бо саме був зайнятий.

Чи чули ви, про що вони говорили?

Леді Сент-Саймон сказала щось про «загарбану ділянку». Вона частенько закидає ці американські слівця. Я й гадки не маю, що вони означають.

Американська говірка часом дуже виразна. А що робила ваша дружина після того, як скінчила розмову з покоївкою?

Вона пішла до їдальні.

Попід руку з вами?

Ні, сама. Вона цілком незалежна в таких дрібницях, як ця.

Хвилин за десять після того, як ми сіли обідати, вона поспіхом підвелася, кинула зо два слова вибачення й вийшла з кімнати. Більше вона не повернулася.

Але ж ця покоївка Аліса, як я зрозумів, посвідчила, що господиня увійшла до своєї кімнати, накинула на весільну сукню довге пальто, взяла капелюшок і пішла.

Саме так. Потім її бачили в Гайд-парку - вона йшла в товаристві Флори Міллер, жінки, яку нині заарештовано, - то вона вранці того дня влаштувала скандал у домі містера Дорана.

Так, так. Я хотів би дізнатися дещо про цю молоду леді й про ваші стосунки з нею.

Лорд Сент-Саймон знизав плечима й підняв брови.

Кілька років ми з нею були в дружніх, - я навіть сказав би, в дуже дружніх стосунках. Колись вона танцювала в «Алеґро». Я обійшовся з нею, як і личить порядній людині, й вона не може мати до мене ніяких претензій, але ж ви знаєте жінок, містере Холмсе. Флора - чарівна крихітка, але страшенно запальна й до безтями закохана в мене. Вона почала писати мені жахливі листи, коли почула, що я маю намір одружитись, і, правду кажучи, я через те й влаштував таке скромне весілля, що боявся скандалу в церкві. Тільки-но ми повернулися, як вона прибігла до будинку містера Дорана й спробувала зайти всередину, вигукуючи щось погрозливе й навіть образливе на адресу моєї дружини; але я заздалегідь передбачив можливість чогось подібного й попередив слуг; вони швидко виштовхали її геть. Флора заспокоїлася тільки тоді, коли побачила, що скандалом тут не зарадиш.

Чи чула все це ваша дружина?

Ні, дякувати Богові, ні.

А потім на вулиці бачили, як вона йшла поряд із цією жінкою?

Так. Оце містер Лестрейд із Скотленд-Ярду і вважає найтривожнішим. Він думає, що Флора виманила мою дружину з дому й приготувала для неї якусь страшну пастку.

Що ж, цілком можливо.

Ви теж так думаєте?

Ні, цього я не сказав. Але хіба ви самі цього не припускаєте?

Я гадаю, що Флора й мухи не скривдила б.

Але все-таки ревнощі якнайхимернішим чином змінюють людську вдачу. Скажіть, будь ласка, а як би пояснили все це ви самі?

Правду кажучи, я прийшов дістати пояснення від вас, а не пропонувати вам своє власне. Я розповів вам усі подробиці. Хоча, як направду, то можу сказати, що збудження, якого зазнала моядружина через велику зміну, що сталася в її житті, могло трохи вплинути на її нерви.

Тобто вона раптово зсунулася з глузду?

Якщо хочете. Коли я думаю, що вона могла відмовитись... ні, я не кажу - від мене, - від усього того, про що марно мріють багато інших жінок, - я навряд чи можу пояснити це якось інакше.

Що ж, цілком прийнятне припущення, - мовив з усмішкою Холмс. - Мені здається, лорде Сент-Саймоне, що я маю вже всі необхідні відомості. Скажіть мені тільки одне: чи могли ви, сидячи за обіднім столом, бачити крізь вікно, що діється на вулиці?

Нам було видно протилежний бік дороги й парк.

От і добре. Гадаю, мені більше нема потреби вас затримувати. Я напишу вам.

Аби лиш вам пощастило розв’язати цю загадку, - мовив, підводячись, наш клієнт.

Я вже розв’язав її.

Як? Що ви сказали?

Я сказав, що вже розв’язав її.

То де ж моя дружина?

Незабаром я відповім вам на це запитання.

Лорд Сент-Саймон хитнув головою.

Боюся, що над ним іще помучаться голови, мудріші за наші з вами, - зауважив він і, манірно, по-старовинному, вклонившись, гордовито пішов.

Дуже мило з боку лорда Сент-Саймона зробити честь моїй голові, поставивши її на один ступінь зі своєю, - мовив, сміючись, Шерлок Холмс. - Здається, я був би не проти випити віскі з содовою й викурити сигару після такого допиту. А до висновку щодо цієї справи я прийшов іще до того, як наш відвідувач ступив до кімнати.

Любий Холмсе!

Я маю нотатки про декілька схожих випадків, - хоча, як я вже згадував, жоден з них не був таким миттєвим. Увесь цей допит перетворив мої припущення на впевненість. Побічні обставини часом бувають так само промовистими, як форель у молоці, - як сказав колись Торо.

Але ж я чув те саме, що й ви.

Проте ви не знаєте тих попередніх випадків, які стали мені зараз у пригоді. Така сама історія відбулася кілька років тому в Абердині й дещо вельми подібне - в Мюнхені, за рік після франко-прусської війни. Цей випадок - саме з таких... А ось і Лестрейд! Добридень, Лестрейде! Отам на буфеті - склянка вина, а тут у скриньці - сигари.

Поліційний детектив був убраний у жовто-зеленкувату куртку й носив на шиї шарф, що робило його схожим на моряка; в руці він тримав чорний парусиновий саквояж. Коротко привітавшись, він усівся на стілець і запалив пропоновану йому сигару.

То що сталося? - спитав Холмс, підморгнувши. - Ви, здається, невдоволені?

Таки справді невдоволений. Клята пригода з Сент-Саймоновим весіллям! Нічого не можу добрати в цій справі.

Невже? Ви дивуєте мене.

Ніколи не чув про таку заплутану історію! Я не маю в руках жодного ключа до неї. Цілісінький день проморочився.

І, здається, добряче промокли, - сказав Холмс, торкнувшися рукава його куртки.

Так, я нишпорив у ставку Серпентайн.

Боже милий, навіщо?

Шукав там тіло леді Сент-Саймон.

Шерлок Холмс поринув глибше в крісло й щиро зареготав.

А в водограї на Трафальґарській площі ви теж нишпорили? - спитав він.

Навіщо? Про що це ви?

Бо там ви маєте такі самі шанси знайти цю леді, як і тут.

Лестрейд кинув сердитий погляд на мого друга.

То ви вже, напевно, все знаєте? - кепкуючи, спитав він.

Ні, я тільки-но почув про цю пригоду, але вже дійшов певного висновку.

О, невже? То ви гадаєте, що Серпентайн тут ні до чого?

Гадаю, що так.

Тоді поясніть, будь ласка, як ми могли знайти в ставку оце? - Він розкрив саквояж і викинув на підлогу шовкову весільну сукню, пару єдвабних черевичків і віночок з вуаллю, - все вицвіле й промокле. - Ось! - додав він, поклавши на цю купу речей новеньку обручку. - Тверденький горішок для вас, містере Холмсе!

От воно що, - мовив мій друг, пускаючи сиві кільця диму. - То ви це все повитягали з Серпентайну?

Ні. їх знайшов сторож біля самого берега. Родичі леді впізнали її одежу, а мені здається - якщо там була одежа, то десь недалеко має бути й тіло.

За вашими блискучими міркуваннями, тіло кожної людини повинне лежати біля її гардероба. То чого ви ж сподіваєтеся домогтись таким чином?

Знайти докази того, що до її зникнення причетна Флора Міллер.

Боюся, що це вам буде нелегко.

Справді?! - вигукнув з гіркотою Лестрейд. - А я, Холмсе, боюся, що ви зовсім відірвалися від життя з вашими думками й висновками. За останні хвилини ви зробили аж дві помилки. Ця сукня викриває міс Флору Міллер.

Як саме?

У сукні є кишеня. В кишені був футляр для візитних карток. А в футлярі - папірець. Ось. - Він розгорнув папірець перед собою на столі. - Послухайте-но: «Побачимося, коли все буде готове. Виходьте негайно. Ф.Г.М.». Я з самого початку вважав, що Флора Міллер виманила леді Сент-Саймон з дому й тоді, - звичайно ж, не без спільників, - влаштувала її зникнення. Ось перед нами папірець, підписаний її ініціалами, який вона, напевно, сунула леді біля дверей, щоб заманити її в пастку.

Чудово, Лестрейде! - мовив, сміючись, Холмс. - Ви справді якнайкраще все придумали. Дайте-но подивитися.

Він недбало взяв папірець, але раптом щось у ньому привернуло його увагу, і він задоволено скрикнув.

Це справді важливо, - сказав він.

Тепер ви це побачили?

Надзвичайно важливо. Щиро вітаю вас.

Лестрейд переможно підхопився зі стільця й нахилився над папірцем.

Як? - здивувався він. - Ви ж дивитеся з іншого боку!

Навпаки, саме з того боку, що треба.

З того, що треба? Ви збожеволіли! Записку написано олівцем на зворотному боці!

А тут - щось схоже на уривок рахунка з готелю. Він дуже зацікавив мене.

Нічого там немає. Я вже його бачив, - сказав Лестрейд. - «4 жовтня. Кімната - 8 ш., сніданок - 2 ш. 6 п., коктейль - 1 ш., другий сніданок - 2 ш. 6 п., склянка хересу - 8 п.». Нічого цікавого.

Для вас - цілком можливо. Але саме це має найбільшу вагу. Щодо записки, то вона теж має значення, принаймні ініціали. Тож я ще раз вітаю вас.

Годі марнувати час, - мовив Лестрейд, - мені треба працювати, а не сидіти біля каміна з усілякими теоріями. До побачення, містере Холмсе; подивимось, хто першим докопається до дна в цій справі. - Він зібрав принесену одежу, запхав її до саквояжа й попрямував до дверей.

Ще одне слово, Лестрейде, - поволі промовив Холмс, коли його суперник уже виходив. - Я можу відкрити вам справжній розв'язок цієї справи. Леді Сент-Саймон - це міф. Такої особи нема й ніколи не було.

Лестрейд озирнувся і з сумом поглянув на мого друга. Тоді обернувся до мене, тричі постукав пальцем по лобі, промовисто похитав головою й вибіг.

Тільки-но за ним зачинилися двері, як Холмс підхопивсь і вдяг своє пальто.

В тому, що цей чолов'яга говорив про працю, є дещиця правди, - зауважив він. - Тож, Ватсоне, я мушу ненадовго залишити вас наодинці з вашими газетами.

Було о пів на шосту, коли Шерлок Холмс пішов, але я недовго сидів сам, бо менш ніж за годину надійшов посильний з величезною коробкою. Разом із хлопцем, що прийшов укупі з ним, вони розпакували її, й на мій великий подив на нашому скромному обідньому столі з'явилася розкішна холодна вечеря. Тут були пара вальдшнепів, фазан, паштет з гусячої печінки й кілька вкритих павутинням пляшок старого вина. Розставивши всі ці смаковини, мої відвідувачі зникли, мов джини з казок «Тисячі й однієї ночі», сказавши тільки, що за все заплачено й наказано занести на цю адресу.

Близько дев'ятої години до кімнати бадьоро ступив Шерлок Холмс. Обличчя його було поважне, але в очах мерехтіли вогники, з яких видно було, що він не помилився в своїх здогадах.

То вечеря вже на столі! - мовив він, потираючи руки.

Ви чекаєте на гостей? Вони приготували стіл на п'ять осіб.

Так. Я гадаю, що в нас може зібратися товариство, - сказав він. - Дивно, що лорда Сент-Саймона досі немає... Ага! Здається, я чую його кроки на сходах.

Це справді був наш вранішній відвідувач - він швидко увійшов до кімнати, ще дужче розгойдуючи на шнурочку свій лорнет; шляхетне його обличчя виглядало вельми збентеженим.

То мій посильний застав вас удома? - запитав Холмс.

Так, але мушу зізнатися, що зміст листа надміру приголомшив мене. Чи маєте ви докази того, про що писали?

Якнайвагоміші.

Лорд Сент-Саймон упав у крісло й провів рукою по чолу.

Що скаже герцог, - пробурмотів він, - коли почує, що вихідця з його родини було так принижено?

Але ж це звичайнісінький випадок. Я ніяк не можу погодитися з тим, що тут є щось принизливе.

То ви дивитеся на ці речі з іншого погляду.

Я не бачу тут нічиєї вини. Здається мені, що ця леді навряд чи могла вчинити інакше, хоч і діяла надто рішуче. Але в неї немає матері, їй не було з ким порадитися в таку хвилину.

Це образа, сер, прилюдна образа, - сказав лорд Сент-Саймон, тарабанячи пальцями по столу.

Але ви мусите зважити на те виняткове становище, до якого потрапила ця бідолашна дівчина.

Я ні на що не зважатиму. Я просто в гніві, бо зі мною повелися безчесно.

Здається, чути дзвінок, - мовив Холмс. - Так, чиїсь кроки за дверима... Якщо я не в змозі переконати вас, лорде Сент-Саймоне, поставитися до цієї справи поблажливіше, то я запросив адвоката, якому це, може, вдасться краще. - Він одчинив двері й пропустив до кімнати жінку й чоловіка.

Лорде Сент-Саймоне, - сказав він, - дозвольте відрекомендувати вам містера й місіс Френсіс Гай Маултон. Із місіс Маултон ви, напевно, вже знайомі.

Побачивши нових гостей, наш клієнт підхопився з місця, випростався, втупив очі в підлогу й засунув руку за борт сурдута, виявляючи цим ображену гідність. Леді підбігла до нього й подала руку, але він уперто не зводив на неї очей. Так було навіть краще для нього, якщо він хотів залишитися непохитним: навряд чи хто-небудь зміг би встояти перед її сповненим благання обличчям.

Ви гнівається, Роберте? - сказала вона. - Що ж, я розумію, ви не можете не гніватися.

Прошу вас, не виправдовуйтесь, - із гіркотою відповів лорд Сент-Саймон.

Так, так, я знаю, я винна, мені треба було переговорити з вами, перш ніж піти, але я наче збожеволіла з тієї миті, коли побачила Френка. Я вже не відала, що чиню, що говорю. Дивно, як я не знепритомніла перед вівтарем!

Може, місіс Маултон, ми з другом залишимо вас, поки ви все пояснюватимете лордові Сент-Саймону?

Якщо дозволите мені сказати свою думку, - зауважив незнайомий джентльмен, - то годі вже критися. Щодо мене, то я волів би, щоб уся Європа й Америка почули правду.

Це був невисокий, кремезний, засмаглий чоловік із виразним обличчям і рвучкими рухами.

Гаразд, тоді я розповім усе, як було, - сказала леді. - Ми з Френком познайомилися 1881 року на копальні Мак-Квайра, біля Скелястих гір, де тато мав ділянку. Згодом ми заручилися; але батько одного разу натрапив на золотоносну жилу й розбагатів, а ділянка бідолахи Френка все біднішала й нарешті зовсім зубожіла. Чим більше багатів тато, тим біднішим ставав Френк; зрештою тато й чути не схотів про наші заручини й повіз мене до Фриско. Але Френк не відступав - він поїхав за мною, й ми знову почали зустрічатися без татового відома. Якби тато довідався, він дуже лютував би, тож ми вирішили все самі. Френк сказав, щопоїде звідси й повернеться до мене лише тоді, коли матиме такі самі гроші, як тато. А я пообіцяла, що чекатиму його до останку й не одружуся ні з ким, поки він живий. «Якщо так, то повінчаємось одразу ж, - сказав він, - я буду певнішим у тобі, а чоловіком твоїм стану, коли повернуся». Отак ми вирішили: він усе влаштував як слід, священик повінчав нас, і Френк поїхав шукати щастя, а я повернулася до тата:

Невдовзі я почула, що Френк у Монтані; потім він поїхав до Аризони, а наступну звістку про нього я дістала вже з Нью-Мексико. Після того в газеті з'явилася довга розповідь про напади індіанців-апачів на золоті копальні, й серед убитих було ім'я мого Френка. Я знепритомніла й кілька місяців по тому була хвора. Тато думав,

що в мене лихоманка, й водив мене по всіх лікарях Фриско. Більш я не чула жодного слова про Френка й була певна, що він помер. Тоді до Фриско приїхав лорд Сент-Саймон, а потім ми з татом виїхали до Лондона. Було призначено весілля, й тато був дуже задоволений. Але я увесь цей час відчувала, що жоден чоловік на землі не може посісти в моєму серці того місця, яке я віддала своєму бідолашному Френкові.

І все-таки якби я одружилася з лордом Сент-Саймоном, то була б вірною йому. Ми не вільні в своєму коханні, але вільні у вчинках. Я йшла з ним до вінця з твердим наміром бути йому вірною дружиною, наскільки зможу. Отож уявіть собі, що я відчула, коли підійшла до вівтаря, озирнулася й побачила біля найближчої лави Френка, який дивився прямісінько на мене. Спочатку я подумала, що це привид, але коли озирнулася знову, він іще був там і немовби запитував своїми очима, чи рада я його бачити, чи ні. Дивно, як я не знепритомніла. Все попливло переді мною, й слова священика лунали в моїх вухах, мов бджолине дзижчання. Я не знала, що діяти. Зупинити вінчання і влаштувати скандал у церкві? Я знову поглянула на нього, й він, напевно, здогадався, про що я думаю, бо притулив палець до вуст, радячи мовчати. Потім я побачила, як він щось пише на папірці, й зрозуміла, що він пише для мене. Минаючи його лаву по дорозі від вівтаря, я впустила перед ним букет, і він, повертаючи квіти, встиг сунути цей папірець мені в руку. Там було лише кілька слів: він просив, щоб я вийшла до нього, тільки-но він подасть знак. Я, звичайно, не мала жодного сумніву, що тепер мій найперший обов'язок - слухатися його і робити все, що він накаже.

Коли я повернулася додому, то розповіла про все покоївці. Вона знала Френка ще в Каліфорнії й завжди по-дружньому ставилась до нього. Я звеліла їй мовчати, спакувати дещо з речей і приготувати мені пальто. Я знаю, що мені слід було б поговорити злордом Сент-Саймоном, але це було так важко при його матері і всіх поважних гостях! Я вирішила, що спочатку втечу, а потім уже все поясню. Ми просиділи за столом хвилин із десять, коли я побачила у вікно Френка, що стояв по той бік дороги. Він кивнув мені й пішов до парку. Я вийшла з їдальні, накинула пальто й подалася за ним. На вулиці мене перестріла якась жінка й почала щось говорити про лорда Сент-Саймона; я не слухала її, але все-таки зрозуміла, що він теж мав якусь таємницю в своєму житті. Скоро мені пощастило спекатися цієї жінки, і я наздогнала Френка. Ми взяли кеб і поїхали до площі Ґордон, де він уже встиг найняти помешкання, і це було моїм справжнім весіллям після стількох років чекання. Френк справді був у полоні в апачів, але втік, приїхав до Фриско, дізнався, що я виїхала до Англії, подався за мною сюди й нарешті розшукав мене саме в день мого другого весілля.

Я прочитав про нього в газетах, - пояснив американець. - Там було ім'я нареченої й назва церкви, але не було адреси леді.

Потім ми почали говорити про те, як нам бути, і Френк із самого початку наполягав на тому, щоб нічого не приховувати. Мені було так соромно, що хотілося кудись зникнути й ніколи більше не бачити цих людей - хіба що написати кілька слів татові, щоб він знав, що я жива й здорова. Страшно було подумати, що всі ті леді й джентльмени сидять за обіднім столом і чекають, коли я повернуся. Отож Френк узяв мою весільну сукню та інші речі, зав'язав їх у вузлик і сховав так, щоб ніхто їх не знайшов. Завтра ж, напевно, ми виїхали б до Парижа, якби цей милий

джентльмен, містер Холмс, не прийшов цього вечора до нас, - хоча як він розшукав нас, уявити собі не можу. Він довів нам, причому дуже м'яко й переконливо, що я помилялася, а Френк мав рацію, - і сказав, що ми самі собі зашкодимо, коли переховуватимемось. Далі він пообіцяв нам зустріч із лордом Сент-Саймоном наодинці, тож ми прийшли сюди. Тепер, Роберте, ви знаєте все, й мені шкода, що я завдала вам болю, але сподіваюся, що тепер ви про мене будете не такої поганої думки.

Лорд Сент-Саймон слухав цю довгу розповідь так само напружено; брови його були насуплені, а вуста стулені.

Пробачте, - сказав він, - але це не мій звичай - обговорювати особисті справи при публіці.

То ви не хочете пробачити мені? Не хочете потиснути руку на прощання?

Ні, чому ж, якщо це зробить вам приємність, - він холодно потис руку, яку вона подала йому.

Я гадав, - почав Холмс, - що ви не відмовитесь від дружньої вечері з нами...

Як на мене, то ви хочете забагато, - заперечив вельмишановний лорд. - Я мушу змиритися з обставинами, але навряд чирадітиму з того, що сталося. З вашого дозволу, я побажаю вам приємного вечора. - Він поважно вклонився нам усім і вийшов з кімнати.

Але ви, друзі, гадаю, все-таки вшануєте мене своїм товариством, - мовив Шерлок Холмс. - Я завжди радий бачити американця, містере Маултоне, бо я - один з тих, хто вірить, що давня недоумкуватість монарха й помилки міністра не завадять нашим дітям стати коли-небудь громадянами якоїсь великої країни під спільним, англо-американським, прапором.

Цікава була пригода, - зауважив Холмс, коли наші гості пішли, - бо вона дуже добре доводить, як просто можна пояснити речі, що на перший погляд здаються просто незбагненними. Що може бути простішим і природнішим за ті події, про які розповідала ця леді, й дивовижнішим за ті висновки, які можна зробити, скажімо, приставши на точку зору містера Лестрейда зі Скотленд-Ярду!

То ви не помилялися з самого початку?

Передусім для мене очевидними були дві речі: перша - те, що леді з доброї волі йшла до вінця, й друга - те, що за хвилину після того вона вже розкаялася в своєму вчинку. Зрозуміло, що вранці сталося щось таке, що викликало в її думках таку зміну. Що ж то могло бути? Розмовляти з кимось поза домівкою вона не могла, бо увесь час була разом з нареченим. Може, вона когось зустріла? Якщо так, то це міг бути лише якийсь американець, - адже тут вона живе зовсім нещодавно, й навряд чи хтось зумів за цей час так заволодіти її думками, щоб самою своєю появою змусити її змінити свої наміри. Тож методом винятків ми з'ясували, що вона зустріла якогось американця. Але що то був за американець і чому ця зустріч так подіяла на неї? То був або її коханець, або чоловік. Юність її проминула, як нам відомо, серед суворих людей, у незвичних умовах. Усе це я зрозумів ще до того, як почув розповідь лорда Сент-Саймона. Коли він сказав нам про чоловіка біля церковної лави, про те, як молода змінила свою поведінку, як вона впустила букет, - а це відомий спосіб отримати записку, - про її розмову з

вірною покоївкою та про красномовний натяк на «загарбану ділянку», - а в говірці золотошукачів це означає зазіхання на те, чим уже володіє хтось інший, - усе це стало для мене цілком зрозумілим. Вона втекла з чоловіком, і то був або її коханець, або ж перший законний чоловік, причому останнє видавалося ймовірнішим.

Але як вам пощастило розшукати їх?

Це було б непросто, але наш друг Лестрейд мав у руках відомості, про ціну яких не відав і сам. Ініціали, звичайно, теж мали

велику вагу, але ще важливіше було дізнатися, що людина з такими ініціалами зупинилася цього тижня в одному з найкращих лондонських готелів.

Як ви здогадалися, що саме з найкращих?

За цінами. Вісім шилінгів за постіль і вісім пенсів за склянку хересу беруть лише в найдорожчих готелях. А їх у Лондоні не так багато. Вже в другому з тих, які я відвідав, на Нортумберленд-авеню, я дізнався з книги для приїжджих, що Френсіс Гай Маултон, джентльмен з Америки, виїхав звідти якраз за день до того; переглянувши його рахунки, я знайшов ті самі записи, що бачив у копії. Листи він наказав пересилати йому до будинку двісті двадцять шість на площі Ґордон, куди я й вирушив і, на щастя, застав закохану пару вдома. Я наважився дати їм кілька батьківських порад і довів, що буде тільки краще, коли вони пояснять своє становище широкій публіці й зокрема лордові Сент-Саймону. Я запросив їх сюди на зустріч із лордом, і, як бачите, його мені теж пощастило умовити, щоб він прийшов на це побачення.

Але результати були не такі вже й добрі, - зауважив я. - Він був не дуже люб’язний.

Ой, Ватсоне, - мовив усміхнено Холмс, - мабуть, ви теж були б не дуже люб’язні, якби після всього клопоту з заручинами та весіллям опинилися раптом без дружини й без посагу! Гадаю, що нам треба поставитися до лорда Сент-Саймона поблажливо й подякувати долі за те, що ми, напевно, ніколи не потрапимо в таке становище. Сідайте-но ближче й подайте мені мою скрипку; адже в нас залишилася нерозгаданою тільки одна загадка - як ми гаятимемо час цими темними осінніми вечорами.

Берилова діадема

Холмсе, - мовив я, стоячи одного ранку біля нашого склепінчастого вікна й позираючи вниз, на вулицю, - он якийсь навіжений біжить. Дивно, як рідні відпускають такого з дому самого.

Мій друг ліниво підвівся з крісла, став позаду мене, засунувши руки в кишені халата, й поглянув через моє плече. Був ясний, свіжий лютневий ранок, і сніг, що випав напередодні, ще лежав щільним шаром, яскраво виблискуючи на зимовому сонці. На середині Бейкер-стріт він перетворився на буру, брудну смугу, але з боків, на тротуарах, залишався білим, ніби щойно випав. Хоча вулицю вже розчистили, все одно було дуже слизько, тож людейходило менше, ніж звичайно. Зараз аж до самісінької станції метрополітену не було видно нікого, крім єдиного джентльмена, чия химерна поведінка й привернула мою увагу.

То був чоловік років п’ятдесяти, високий, огрядний, статечний, з широким бадьорим обличчям. Вбраний він був скромно, хоч і небідно, - чорний сурдут, блискучий циліндр, брунатні гетри й світло-сірі штани. Проте його поведінка анітрохи не в’язалася з одежею та зовнішніми рисами: він біг, раз у раз підскакуючи, мов людина, що не звикла швидко рухатись. Біжучи, він вимахував руками, крутив головою, обличчя його якось дивно кривилося.

Що це, в біса, з ним скоїлося? - спитав я. - Він, здається, шукає якийсь будинок.

Гадаю, що він поспішає сюди, - мовив Холмс, потираючи руки.

Сюди?

Так, він, мабуть, хоче спитати в мене професійної поради. Усі ознаки як на долоні. Еге! Хіба я не казав вам?

Поки він говорив, чоловік, відсапуючись, кинувся до наших дверей і смикнув дзвінок, сповнивши дзеленчанням весь дім.

За кілька хвилин він вбіг до нашої кімнати, все ще відсапуючись і вимахуючи руками; у його очах затаїлися такі горе і відчай, що наші усмішки за мить перетворилися на острах і жаль. Спочатку він не міг промовити жодного слова, лише хитався й смикав себе за волосся, мов людина, доведена до відчаю. Тоді він раптом підскочив до стіни і вдарився об неї головою з такою силою, що ми обидва кинулися до нього й потягли на середину кімнати. Шерлок Холмс посадив його в крісло, сам сів навпроти, поплескав його по руці й заговорив з ним так лагідно, заспокійливо, як умів лише він.

Ви прийшли до мене розповісти, що з вами сталося, чи не так? - мовив він. - Ви втомилися від швидкої ходи. Заспокойтеся, будь ласка, прийдіть до тями, й тоді я залюбки вислухаю все, що ви маєте мені сказати.

Чоловік із хвилину посидів, поки відсапався й переборов хвилювання. Тоді провів хустинкою по чолу, рішуче стулив уста і обернувся до нас.

Ви, звичайно, подумали, що я божевільний? - спитав він.

Ні, але я бачу, що ви маєте якийсь великий клопіт, - відповів Холмс.

Бог свідок! Такий несподіваний і страшний клопіт, що з глузду можна з’їхати. Я зніс би ганьбу, хоч на совісті моїй нема ані щербини. Родинне горе теж трапляється в усіх; але щоб те й інше одразу, та ще таким жахливим чином, - цього для моєї душі занадто. До того ж ідеться не лише про мене. Якщо ми негайно не зарадимо цьому лиху, постраждає одна з найвельможніших осіб країни.

Заспокойтеся, будь ласка, сер, - мовив Холмс, - і розкажіть мені, хто ви й що з вами сталося.

Ім’я моє, - відповів наш відвідувач, - ви, напевно, чули. Я - Александер Голдер, з банкірського дому «Голдер і Стівенсон» на Треднідл-стріт.

Це ім’я справді було добре знайоме нам: воно належало старшому партнерові другої за значенням приватної банкірської компанії в лондонському Сіті. Що ж призвело одного з найповажніших громадян Лондона до такого сумного стану?

Ми з нетерпінням чекали відповіді, аж поки він зусиллям волі не зібрався на силі й не почав своєї розповіді.

Я розумію, що час дорогий, - сказав він, - отож я поспішив сюди, тільки-но поліційний інспектор порадив мені звернутися до вас. Я доїхав до Бейкер-стріт метрополітеном і пішки побіг од станції сюди, бо по такому снігу кеб ледве проїде. Ось чому я так засапався, адже я - людина малорухлива. Зараз я почуваю себе краще, тож розповім про все, що сталось, якомога коротше і зрозуміліше.

Вам відомо, звичайно, що в успішній банківській справі багато що залежить від уміння вдало вкладати кошти й водночас розширювати число клієнтів. Один з найприбутковіших способів вкладання грошей - видача позичок під надійне забезпечення. Останні кілька років ми добре розжилися на цьому: ми видаємо великі гроші багатьом шляхетним родинам під забезпечення картинами, книгозбірнями й посудом.

Учора вранці я сидів у своїй банківській конторі, коли хтось із клерків приніс мені візитну картку. Я здригнувся, прочитавши ім'я на ній, бо то був не хто інший, як... проте навіть вам я не наважуся назвати його: воно відоме всьому світові, це одне з найвищих, найшляхетніших імен Англії. Я був приголомшений цією честю, тож коли клієнт увійшов, я схотів висловити ці почуття, але він перервав мене: йому, мабуть, хотілося якнайшвидше залагодити якусь неприємну справу.

«Містере Голдере, - мовив він, - я дізнався, що ви надаєте позички».

«Так, надаємо під надійні гарантії», - відповів я.

«Мені вкрай потрібні п'ятдесят тисяч фунтів, - сказав він, - і до того ж негайно. Я міг би, звичайно, позичити такі гроші в друзів, але хотів би взяти цю позику в діловому порядку, тож змушений це робити сам. Адже ви, гадаю, розумієте, як незручно людині мого становища залучати до цієї справи сторонніх».

«Чи можу я дізнатися, на який термін вам потрібні гроші?» - спитав я.

«Наступного понеділка мені повернуть великий борг, і тоді я напевно погашу цю позику, зі сплатою будь-якого відсотка. Але зараз мені потрібно одержати гроші негайно».

«Я був би радий без жодного слова дати вам гроші зі своїх особистих заощаджень, - мовив я, - але це надто велика сума, тож доведеться зробити це від компанії. З іншого боку, справедливість щодо мого партнера вимагає, щоб я вжив заходи ділової безпеки».

«Інакше, гадаю, й бути не може, - сказав він, беручи квадратний, із чорного сап'яну футляр, який перед тим поклав коло себе на стілець. - Ви чули, безперечно, про берилову діадему?»

«Так, це одна з найкоштовніших речей національного скарбу», - відповів я.

«Саме так. - Він розкрив футляр: у ньому на м'якому рожевому оксамиті лежав чудовий витвір ювелірного мистецтва. - Тут тридцять дев'ять великих берилів, - сказав він, - а ціна золотої оправи не піддається підрахунку. Найнижча вартість діадеми вдвічі вища за потрібні мені гроші. Я готовий залишити її у вас як гарантію».

Я взяв до рук футляр з коштовністю і з певним ваганням поглянув на свого вельможного клієнта.

«Ви маєте сумнів щодо її ціни?» - спитав він.

«Ані найменшого. Я лише сумніваюся...»

«Чи зручно мені залишити її у вас? Можете щодо цього не хвилюватися. Мені це й на думку не спало б, якби я не був певен, що за чотири дні одержу її назад. Суто формальна річ. Ви вважаєте таку гарантію достатньою?»

«Цілковито».

«Ви розумієте, містере Голдере, що це свідчення найглибшої довіри, яку я виявляю до вас; вона ґрунтується на тому, що я чув про вас. Я сподіваюся на вашу скромність, на те, що ви утримаєтесь від будь-яких розмов про це; прошу вас також берегти цю діадему, як тільки можна, бо будь-яке пошкодження спричинить великий публічний скандал. Пошкодження це матиме такі самі серйозні наслідки, як і її зникнення, бо в світі більше нема таких берилів, і якщо пропаде бодай один із них, то замінити його буде нічим. Проте я залишу її у вас із повною довірою, а в понеділок уранці особисто повернуся по неї».

Побачивши, що мій клієнт поспішає, я більше нічого не сказав, покликав касира й наказав виплатити п’ятдесят банкнот по тисячі фунтів. Коли я залишився сам, то оглянув коштовність, що лежала в футлярі на моєму столі, і не зміг не подумати про величезний ризик, який я взяв на себе. Коли з діадемою щось станеться,то немає сумніву, що зчиниться страшенний скандал, адже це - національний скарб. Я вже почав шкодувати, що взявся до цієї справи. Але будь-що міняти було вже запізно, тож я замкнув діадему в своєму приватному сейфі і взявся до роботи.

Коли настав вечір, я відчув, що було б надто необачно залишити таку коштовну річ у конторі. Сейфи в банках грабували і раніше, а раптом пограбують і мій? У яке жахливе становище я тоді потраплю! Отож я вирішив ці кілька днів тримати діадему в себе, щоб вона ніколи не щезала з моїх очей. Із цим рішенням я покликав кеб і поїхав до себе в Стрітем, з коштовним футляром у кишені. Я не міг заспокоїтися, поки не зійшов до себе нагору й не замкнув його у бюро в туалетній кімнаті.

Тепер скажу кілька слів про тих, хто мешкає зі мною, щоб ви, містере Холмсе, зрозуміли до ладу, як усе було. Конюх і його помічник ночують не вдома, тож про них можна не говорити. Я наймаю трьох покоївок, що працюють у мене вже багато років, і їхня цілковита чесність поза підозрою. Четверта - Люсі Парр, молодша буфетниця, що служить у нас лише кілька місяців. Вона прийшла до мене з чудовою рекомендацією і завжди поралася як слід із своєю роботою. Вона гарненька дівчина, в неї є залицяльники, що часом стовбичать під будинком. Це єдине, що мені в неї не подобається, проте ми вважаємо її за порядну дівчину з будь-якого погляду.

Це все щодо слуг. Моя власна родина така невелика, що мені не доведеться багато розводитися про неї. Я вдівець і маю єдиного сина Артура. Він розчарував мене, містере Холмсе, гірко розчарував. Звичайно, що винен тут я сам. Люди кажуть, що я розбестив його. Цілком можливо. Коли померла моя люба дружина, я зрозумів, що тепер єдина моя любов - це він. Я не міг перенести ані на мить

невдоволеного виразу на його обличчі. Я ніколи не відмовляв йому в жодному бажанні. Може, вийшло б краще для нас обох, якби я був трохи суворіший, але тоді я думав інакше.

Природно, я мріяв, що син колись змінить мене в моїй справі, але до неї він не мав ніякого бажання. Артур став зухвалим, норовистим, і, правду кажучи, я не зміг би довірити йому великих грошей. Замолоду він вступив до аристократичного клубу, а потім завдяки привабливим манерам зазнайомився з товариством людей, що мали товсті гаманці і жили на всю губу. Він призвичаївся до карт, марнував гроші на перегонах і все частіше й частіше звертався до мене з проханням дати йому грошей за рахунок майбутніх кишенькових, - вони, мабуть, потрібні були для покриття картярських боргів. Не раз він, щоправда, намагався вийти з цієї небезпечної компанії, але щоразу вплив його друга, сера Джорджа Бернвелла, повертав його назад. Власне кажучи, я не дивувався, що такий чоловік, як сер Джордж Бернвелл, мав на мого сина такий вплив; я сам, коли Артур частенько запрошував його до нас, відчував, що підпадаю під його чари. Він старший за Артура; це світська людина до самих кісток, один з тих, хто скрізь бував і все бачив, чудовий співрозмовник і до того ж вельми гарний із себе. Але все-таки, думаючи про нього спокійно, незважаючи на його привабливі риси, я згадував насмішкуваті його вислови й погляди і розумів, що довіряти йому цілком не можна. Так думав не тільки я - так думала й крихітка Мері, що має тонке жіноче чуття.

Тепер залишається розповісти про Мері. Вона - моя небога; коли п’ять років тому помер мій брат і залишив її одну в цілім світі, я взяв її до себе; тепер вона мені - наче рідна дочка. Це справжній промінець світла в моєму домі, - лагідна, чуйна, мила душа, чудова господиня й до того ж така ніжна і скромна, якою лише може бути жінка. Вона - моя правиця. Я уявити собі не можу, що робив би без неї. Тільки в одному вона не послухалася мого бажання. Двічі мій син просив її руки, - він так віддано її кохає, - але щоразу вона йому відмовляла. Я певен: якщо хтось і здатен настановити його на чесну путь, то тільки вона; шлюб із нею міг би змінити все його життя, але тепер, на жаль, пізно! Надто пізно!

Отож, містере Холмсе, тепер ви знаєте людей, що мешкають під моїм дахом, і я вестиму далі свою сумну розповідь.

Коли ми того вечора пили каву у вітальні після обіду, я розповів Артурові й Мері, який скарб з’явився в нашому домі, не називаючи, звичайно, імені свого клієнта. Люсі Парр, що подавала нам каву, вже, здається мені, вийшла тоді з кімнати, але я не певен, чи зачинила вона за собою двері. Мері з Артуром дуже зацікавились і схотіли поглянути на славетну діадему, проте я подумав, що краще її не чіпати.

«Куди ти поклав її?» - спитав Артур.

«До свого бюро».

«Сподіваюся, що цієї ночі нас не пограбують», - мовив він.

«Її замкнено», - відповів я.

«Пхе, та будь-який ключ відімкне це бюро. Хлопчиськом я часто відмикав його ключем від буфета».

Він частенько молов отакі дурниці, тож я мало зважав на те, що він говорить. Після кави він з похмурим обличчям зайшов до моєї кімнати.

«Послухай-но, тату, - сказав він, потупивши очі, - чи можеш ти позичити мені двісті фунтів?»

«Ні в якому разі! - різко відповів я. - Я й так надто розбестив тебе з грошима».

«Так, ти дуже щедрий, - мовив він, - але мені вкрай потрібні ці гроші, бо інакше я не зможу з'явитися в клубі».

«Тим ліпше!» - вигукнув я.

«Так, але ж мене матимуть за нечесну людину, - сказав він. - Я не знесу такої ганьби. Я мушу як завгодно роздобути ці гроші, тож якщо ти не даси їх мені, я шукатиму іншого способу».

Я дуже розлютився, бо це вже втретє за місяць він просив у мене грошей.

«Ти не дістанеш од мене ані фартинга!» - скрикнув я.

Він уклонився й мовчки вийшов з кімнати.

Коли він пішов, я відімкнув бюро, побачив, що скарб на місці, й замкнув його знову. Потім я вирішив обійти будинок, щоб подивитися, чи все там гаразд, - звичайно цей обов'язок виконує Мері, але цього вечора я вирішив зробити це сам. Ідучи вниз сходами, я побачив, як Мері зачиняла вікно у вітальні.

«Скажіть мені, дядечку, - мовила вона, поглядаючи на мене, як здалося мені, трохи стривожено, - то ви дозволили служниці Люсі вийти з дому?»

«Ні, що ти».

«Вона щойно увійшла назад чорним ходом. Напевно, ходила до хвіртки з кимось побачитись; мені здається, що це ні до чого, й що треба це припинити».

«Поговориш із нею вранці, або, коли хочеш, я сам це зроблю. Ти перевірила, чи все зачинено як слід?»

«Перевірила, дядечку».

«Тоді на добраніч». Я поцілував її, знову пішов до своєї спальні і невдовзі заснув.

Я докладно розповідаю про все, що може хоч якимось чином стосуватися справи, але прошу вас, містере Холмсе: коли вам що-небудь здаватиметься незрозумілим, то питайте мене, будь ласка.

Ні, навпаки. Ваша розповідь цілком зрозуміла.

Тепер я підходжу до тієї частини пригоди, про яку хотів би переповісти найдокладніше. Сплю я не дуже міцно, а клопоти того дня, звичайно, й зовсім проганяли сон. Близько другої години я прокинувся від якогось шуму в домі. Він припинився, перш ніж я прочумався остаточно, проте мені здалося, що десь обережно зачинили вікно. Я став уважно прислухатися. Раптом, на мій жах, до мене долинули кроки з сусідньої кімнати. Я підхопився з ліжка й, тремтячи зі страху, зазирнув до туалетної.

«Артуре! - вигукнув я. - Негіднику! Злодію! Як ти смів доторкнутися до цієї діадеми?» Газ було наполовину прикручено, і я побачив свого нещасного сина.

На ньому були самі штани й сорочка; він стояв біля світла, тримаючи діадему в руках. Мені здалося, що він хоче зігнути чи зламати її. Почувши мій крик, Артур упустив діадему і обернувся до мене, блідий як смерть. Я схопив і оглянув її. Одного з золотих зубців, із трьома берилами, бракувало.

«Падлюко! - скрикнув я, не тямлячи себе з люті. - Ти зламав її! Ти зганьбив мене на все життя! Де камені, які ти вкрав?»

«Украв?!» - вигукнув він.

«Так, злодію!» - люто викрикнув я, труснувши його за плечі.

«Тут нічого не пропало, нічого не могло пропасти», - бурмотів він.

«Тут бракує трьох каменів. Ти знаєш, де вони! Ти не тільки злодій, а ще й брехун! Хіба я не бачив, як ти намагався відламати ще шматок?»

«Годі вже, - холодно мовив він, - мені набридли ці образи. Ти не почуєш від мене жодного слова. Вранці я звідси піду й буду сам влаштовувати своє життя».

«Ти підеш звідси лише в супроводі поліції!» - скрикнув я, шаленіючи з горя й гніву. - Я хочу знати геть усе!»

«Ти не почуєш від мене ані слова! - вибухнув він. - Якщо вже ти хочеш кликати поліцію, хай поліція сама шукає».

Я так кричав, що розбудив увесь дім. Мері першою вбігла до кімнати. Побачивши діадему та розгублене Артурове обличчя, вона зрозуміла все і, скрикнувши, впала без тями на підлогу. Я послав служницю покликати поліцію, вирішивши негайно передати це все до її рук. Коли інспектор з констеблем прибули, Артур, що й досі стояв, згорнувши на грудях руки, спитав мене, невже я справді вважаю його за злодія. Я відповів, що справа ця аж ніяк не приватна, а публічна, бо зламана діадема - то національний скарб. Я твердо вирішив надати цій справі законного ходу.

«Принаймні, - мовив він, - ти не дозволиш їм заарештувати мене одразу ж. Заради нашого спільного добра дозволь мені піти хоча б на п’ять хвилин».

«Щоб ти втік чи приховав крадене?!» - вигукнув я.

Зрозумівши увесь жах того становища, у яке я потрапив, я благав його подумати про те, що на карту поставлено не тільки моє ім’я, а й честь набагато вищої особи, що це призведе до скандалу, який сколихне всю країну. Цьому можна запобігти, якщо лише він скаже, що зробив з трьома каменями.

«Подумай як слід, - казав я, - адже тебе застукали на місці; визнання тобою вини не збільшить її. Навпаки, коли ти скажеш,де берили, то допоможеш виправити становище, й тобі все забудуть і пробачать».

«Побережіть своє пробачення для того, хто його потребує», - гордовито відказав Артур і відвернувся. Я побачив, що він такий роздратований, що ніякими словами його не вблагати. Залишався тільки один вихід. Я покликав інспектора й віддав Артура під арешт. Поліція негайно обшукала його самого, кімнату, кожен куток у будинку, але там не було й сліду каменів. А негідний хлопчисько і рота не розтулив, незважаючи на наші прохання й погрози. Цього ранку його відвезли до тюрми, а я, скінчивши справи в поліції, побіг просто-таки сюди - благати вас

докласти всіх зусиль, щоб розкрити цю справу. В поліції мені відверто сказали, що навряд чи зможуть допомогти. Я готовий до будь-яких витрат. Я вже пообіцяв тисячу фунтів винагороди. Боже мій, що мені робити? Я втратив свою честь, камені й сина за одну ніч. Що мені робити?

Він схопивсь обома руками за голову й захитався, мов дитина, нездатна висловити своє горе.

Шерлок Холмс посидів кілька хвилин мовчки, насупивши брови і втупившись очима в камін.

Чи багато гостей приходить до вас? - спитав він.

Ні, хіба що партнер із сім'єю та ще зрідка Артурові друзі. Нещодавно кілька разів був сер Джордж Бернвелл. А більше ніхто, здається, не приходить.

А самі ви часто буваєте на людях?

Артур - так. А ми з Мері завжди вдома. Ми обоє домувальники.

Дивна річ для молодої дівчини.

Вона відлюдкувата. До того ж і не така молода. їй двадцять чотири роки.

Ця пригода, як ви казали, начебто приголомшила її?

Страшенно! Ще більше, ніж мене.

Ви не маєте жодного сумніву в тому, що ваш син винний?

Які там сумніви, коли я своїми очима бачив діадему в його руках?

Я не вважаю це за остаточний доказ. Чи були ще пошкодження на діадемі?

Так, її було зігнуто.

А чи не думаєте ви, що він просто намагався випрямити її?

Хай Бог благословить вас! Ви хочете його виправдати для себе й для мене. Але навряд чи це вдасться вам. Що він тоді робив у моїй кімнаті? Якщо він не мав лихого наміру, то чому мовчав?

Усе це так. Але якщо він винний, то чому не пробував брехати? Його мовчанка, як на мене, заперечує обидва припущення. І взагалі тут є кілька дивних подробиць. Якої думки поліція про шум, що розбудив вас?

Вони вважають, що то Артур необережно грюкнув дверима до спальні.

Отакої! Людина, що йде на злочин, грюкає дверима, щоб розбудити всю челядь. А що вони кажуть про зниклі камені?

Вони й досі простукують стіни і оглядають меблі, сподіваючись знайти їх.

А чи оглядали вони околиці будинку?

Вони добряче попрацювали. За якусь хвилину обнишпорили весь садок.

Ну, мій любий сер, - мовив Холмс, - хіба ви не бачите, що все набагато складніше, ніж гадаєте і ви, й поліція? Вам ця справа видається простою, а мені - надзвичайно заплутаною. Судіть-но самі, ось що виходить по-вашому. Ваш син підводиться з ліжка, з великою небезпекою для себе пробирається до вашої

туалетної, відмикає бюро, дістає діадему, щосили відламує її шматок, виходить і ховає десь три камені з тридцяти дев'яти, причому так хитро, що їх ніхто не в змозі відшукати, а потім повертається з рештою тридцятьма шістьма до кімнати, де його можуть якнайлегше знайти. Хочу спитати вас: невже така думка здається вам вірогідною?

Але що могло бути інше?! - вигукнув у відчаї банкір. - Якщо він не мав на думці лихого, чому він цього не пояснив?

Це вже наша справа - розгадати загадку, - відповів Холмс. - Коли ваша ласка, містере Голдере, ми вирушимо разом з вами до Стрітема й пожертвуємо якоюсь годиною, щоб поглянути на все це зблизька.

Мій друг наполягав, щоб я поїхав з ним у цю подорож. Я охоче погодився, бо історія, що її ми вислухали, пробудила в мені цікавість і співчуття до бідолахи. Правду кажучи, синова вина здавалася мені так само незаперечною, як і нещасному батькові, і все ж таки я вірив у Холмсове чуття, бо знав, що коли його не задовольнили пояснення, то є певна надія. Впродовж усієї дороги до південного передмістя він не сказав жодного слова, лише сидів у глибокій задумі, похиливши голову й насунувши капелюх на самісінькі очі. Наш клієнт, навпаки, немовби підніссся духом і навіть завів зі мною розмову про свої комерційні справи. Коротка подорож залізницею й ще коротша - пішки привели нас до Фербенка, скромної садиби великого фінансиста.

Фербенк виявився великою, білою квадратною кам'яницею, що стояла над дорогою. Доріжка для екіпажів, нині заметена снігом, упиралася в великі залізні ворота. Праворуч від воріт росли густі кущі, а за ними пролягала вузенька стежка, оточена обабіч живоплотом; вона вела до дверей кухні, і нею звичайно ходили носії з крамниць. Ліворуч - доріжка до стайні: вона, власне кажучи, не належала до садиби й була власністю сільської громади, проте сторонні люди мало ходили нею. Холмс залишив нас біля дверей і поволі пішов довкола будинку - вздовж фасаду, потім доріжкою для носіїв і далі - через сад до стайні. Ми з містером Голдером, не дочекавшись його, увійшли всередину й посідали в їдальні біля каміна. Поки ми сиділи й чекали, двері відчинились і до кімнати ступила молода леді - не дуже висока, стрункa, темноволоса, з чорними очима, які здавалися ще темнішими на блідому обличчі. Ніколи ще мені не доводилося бачити такої мертвотної блідості на жіночому лиці. Вуста її теж були майже білі, а очі - повні сліз. Напевно, вона нишком плакала в себе в кімнаті, й схоже було, що горе вразило її ще більше, ніж самого банкіра. Водночас мені здалося, що це жінка сильної вдачі й надзвичайного самовладання. Не звертаючи на мене жодної уваги, вона підійшла до свого дядька й ніжно провела рукою по його волоссю.

Чи звеліли ви, дядечку, щоб Артура випустили на волю? - спитала вона.

Ні, ні, моя дівчинко, цю справу треба довести до кінця.

Але ж я певна, що він невинний. Ви знаєте, що таке жіноче чуття. Він не міг скоїти ніякого лиха; ви самі пошкодуєте, що так суворо повелися з ним.

Чому ж тоді він мовчить, якщо невинний?

Хто знає? Може, образився, що ви його запідозрили.

Як я міг не запідозрити, коли сам бачив у його руці діадему?

Може, він просто взяв її подивитися. О, повірте, повірте моєму слову, що він невинний. Облиште цю справу, й квит. Який жах, що наш любий Артур у тюрмі!

Я не облишу цієї справи, доки не знайду каменів, Мері! Ти так любиш Артура, що забуваєш про найжахливіші наслідки. Ні, я цього не облишу: навпаки, я запросив з Лондона одного джентльмена для якнайстараннішого розсліду.

Цього джентльмена? - перепитала вона, обернувшись до мене.

Ні, це його друг. Той схотів, щоб ми залишили його самого. Він зараз пішов доріжкою до стайні.

До стайні? - Її темні брови піднялися. - Що ви сподіваєтеся там знайти? Ага! Оце, напевно, він. Гадаю, сер, що вам пощастить

довести невинність мого двоюрідного брата в цьому злочині. Я вірю, що це так.

Я цілком поділяю вашу думку й теж вірю, що зможу це довести, - мовив Холмс, струшуючи на килимок сніг із черевиків. - Схоже, що я маю честь розмовляти з міс Мері Голдер. Чи можу я дещо спитати у вас?

Будь ласка, сер, якщо це допоможе розплутати цю жахливу справу.

Ви нічого не чули минулої ночі?

Нічого, поки дядько не зняв галас. Почувши крик, я збігла донизу.

Увечері ви зачиняли вікна й двері. Чи добре ви позамикали їх?

Так.

І всі вони цього ранку були зачинені?

Так.

У вас є служниця, що має залицяльника. Чи казали ви дядькові ввечері, що вона пішла до нього?

Так, вона подавала нам учора каву й могла почути дядькову розповідь про діадему.

Зрозуміло. Через те ви вважаєте, що вона могла розповісти про це своєму залицяльникові і вони разом задумали її викрасти.

Яка користь із усіх цих припущень?! - нетерпляче вигукнув банкір. - Я ж казав вам, що бачив Артура з діадемою в руках!

Зачекайте, містере Голдере. До цього ми ще повернемось. Ще дещо про оту служницю, міс Голдер. Ви бачили, як вона повернулася через кухню?

Так. Коли я пішла подивитись, чи замкнено двері на ніч, я побачила її біля порога. Помітила в темряві і її милого.

Чи знаєте ви його?

Так! Це фермер, що приносить нам городину. Його звуть Френсіс Проспер.

Він стояв, - мовив Холмс, - ліворуч від дверей, біля доріжки?

Так.

І в нього дерев’яна нога?

В темних очах дівчини промайнуло щось схоже на переляк.

Ви наче чарівник, - відповіла вона. - Як ви про це довідалися? - Вона всміхнулася, але на худорлявому, енергійному Холмсовому обличчі не було й тіні усмішки.

Я хотів би зійти нагору, - сказав він. - А також іще раз оглянути будинок довкола. Але спочатку я краще огляну вікна.

Він швидко переходив від вікна до вікна, зупинившись лише біля одного - великого, що виходило на доріжку до стайні. Він одчинив це вікно і найпильніше, крізь сильну лупу, оглянув підвіконня.

Тепер ходімо нагору, - мовив він нарешті.

Банкірова туалетна була скромною маленькою кімнатою з сірим килимом, великим бюро та високим дзеркалом. Холмс спершу підійшов до бюро й уважно оглянув замок.

Яким ключем його відімкнули? - спитав він.

Тим самим, про який говорив мій син, - від буфета в коморі.

А де цей ключ?

Отут, на туалетному столику.

Шерлок Холмс узяв ключ і відімкнув бюро.

Безшумний замок, - сказав він. - Нічого дивного нема, що ви не прокинулись. А в цьому футлярі, напевно, лежить діадема. Треба на неї поглянути. - Він розкрив футляр, дістав діадему й поклав на стіл. То був пречудовий витвір ювелірного мистецтва: таких гарних каменів, як ці тридцять шість берилів, мені ніколи не доводилося бачити. З одного боку край діадеми було зламано: там бракувало зубця з трьома каменями. - Містере Голдере, - мовив Холмс, - оцей зубець, мабуть, такий самий, як і втрачений. Спробуйте, будь ласка, відламати його.

Банкір перелякано здригнувся.

Навіть і подумати боюся! - сказав він.

Тоді спробую я. - Холмс напружив усі сили, але марно. - Трохи подається, - сказав він, - але мені довелося б добряче поморочитись, поки я зламав би її, хоча пальці в мене таки дужі. Звичайна людина такого не зробить. Але припустімо, містере Голдере, що я все-таки зламав би її. Пролунав би такий тріск, наче хтось вистрелив з револьвера. Скажіть-но мені, невже це могло статися за кілька ярдів від вашого ліжка й ви нічого не почули?

Не знаю, що й подумати. Нічого не розумію.

Хтозна, може, все й з'ясується. А ви що скажете, міс Голдер?

Правду кажучи, я спантеличена не менше від дядька.

Чи мав ваш син на ногах черевики або капці, коли ви його побачили?

Ні, він був босий, у самих штанях і сорочці.

Дякую. Що ж, нам справді щастить у цьому розслідуванні, і якщо ми не розкриємо таємниці, то лише з власної вини. З вашого дозволу, містере Голдере, я ще раз вийду подивитися надвір.

Холмс пішов сам: як він пояснював, зайві сліди могли лише ускладнити його роботу. Десь із годину він пропадав, а коли нарешті повернувся, ноги його були обліплені снігом, а обличчя - незворушне, як і завжди.

Гадаю, що я побачив усе, що треба, містере Голдере, - мовив він. - Мені краще повернутися додому.

Але ж камені, містере Холмсе! Де вони?

Не можу сказати.

Банкір сплеснув руками.

Невже вони зникли назавжди? - вигукнув він. - А мій син? Дайте мені хоча б надію!

Моя думка про вашого сина не змінилася.

Тоді скажіть, заради Бога, що за чорна справа скоїлася в моєму будинку вночі?

Якщо ви відвідаєте мене на Бейкер-стріт завтра вранці між дев'ятою й десятою годиною, то я вважаю, що зможу вам краще це пояснити. Як я розумію, ви надасте мені повну свободу дій за умови, що я поверну камені, й не пошкодуєте винагороди, яку я призначу?

Я віддам за них усі свої гроші!

Чудово. Я ще поміркую над цією пригодою. На все добре; може, я ще навідаюся цього вечора сюди.

Мені було зрозуміло, що мій друг уже щось надумав, проте я навіть уявити не міг, до яких висновків він прийшов. По дорозі додому я кілька разів заводив з ним про це розмову, але він щоразу переходив на щось інше, тож урешті я з відчаю припинив ці спроби. Не було ще третьої години, коли ми повернулися до свого помешкання. Холмс швидко пішов до себе й за кілька хвилин з'явився знов в одежі вуличного волоцюги. Запилюжене, потерте пальто, піднятий комір, червоний шарф і зношені черевики робили з нього чудовий взірець цього суспільного прошарку.

Гадаю, що все гаразд, - мовив він, поглянувши у дзеркало над каміном. - Я хотів би взяти вас із собою, Ватсоне, але це неможливо. Чи я йду потрібним слідом, чи блукаю за болотяним вогником, - ми скоро дізнаємось. Я повернуся, мабуть, за кілька годин. - Він узяв з буфета шматок холодної яловичини, поклав його між двома скибками хліба, засунув цей немудрий харч до кишені й вирушив у дорогу.

Тільки-но я скінчив пити чай, коли Холмс повернувся - мабуть, в чудовому гуморі, вимахуючи в повітрі якимось старим черевиком. Він кинув його в куток і налив собі чашку чаю.

Я зазирнув лише на хвилинку, - сказав він. - Зараз піду далі.

Куди?

До іншої околиці Лондона східного. Повернуся, мабуть, не скоро. Не чекайте на мене, якщо я спізнюся.

Як ваші успіхи?

Нічого, нічого. Гріх поскаржитись. Я був у Стрітемі, але до будинку не заходив. Це чудова маленька загадка, тож мені не хотілося б проминути її. Але годі вже балакати: треба скинути оце лахміття й знову стати порядною людиною.

З поведінки й слів його було видно, що він має причини для цілковитого задоволення. Очі його виблискували, а на блідих щоках навіть з'явився легенький рум'янець. Він швидко побіг нагору, й за кілька хвилин я почув, як грюкнули зовнішні двері: я зрозумів, що мій друг знову подався на своє полювання.

Я чекав до півночі, але він не повертався; врешті я пішов до своєї кімнати спати. Для Холмса було звичайною річчю зникати на цілий день або ніч, коли він натрапляв на слід, тож його запізнення нітрохи не здивувало мене. Я не знаю, о котрій годині він повернувся, але вранці, коли я зійшов униз до сніданку, він уже сидів за столом із чашкою кави в одній руці й газетою в другій - бадьорий і ошатний, як завжди.

Пробачте, Ватсоне, що я почав снідати без вас, - мовив він, - але ж ви пам'ятаєте, що невдовзі з'явиться наш клієнт.

Так, уже повернуло на десяту, - відповів я. - Ось, напевно, й він. Я, здається, чув дзвінок.

То справді був наш друг-банкір. Мене вразила зміна, що відбулася з ним: обличчя його, широке й жваве, тепер змарніло і взялося зморшками, а волосся, схоже, посивіло ще більше. Він увійшов стомлений, немічний: це видовище було ще сумнішим за його вчорашній бурхливий відчай. Він важко впав у крісло, яке я підсунув йому.

Не знаю, за віщо мені така сувора кара, - мовив він. - Лише два дні тому я був щасливий і заможний, а тепер зостався самотній і зганьблений. Біда біду кличе. Моя небога Мері покинула мене.

Покинула вас?

Так. Ліжко її цього ранку було незаймане, кімната - порожня, а на столі лежав лист для мене. Я ввечері сказав їй, - із сумом, але без жодного гніву, - що якби вона одружилася з моїм сином, з ним усе було б гаразд. Мабуть, не варто було так говорити. Вона натякає на це в листі:

«Найдорожчий дядечку!

Я знаю, що завдала вам багато горя; якби я вчинила інакше, цього жахливого нещастя не сталося б. Із цією думкою я більш не можу бути щасливою під вашим дахом і залишаю вас назавжди. Не турбуйтеся про моє майбутнє, а найголовніше - не шукайте мене, бо це буде марно й лише зашкодить мені. До кінця своїх днів закохана у вас

Мері».

Що означає цей лист, містере Холмсе? Чи не збирається вона вкоротити собі віку?

Ні, ні, анітрохи. Це найкраще розв'язує справу. Я певен, містере Голдере, що ваші клопоти невдовзі скінчаться.

Отакої! Невже? Ви щось довідалися, містере Холмсе, щось довідалися! Де ж камені?

Чи не гадаєте ви, що тисяча фунтів за кожен камінь - надто великі гроші?

Я й десять тисяч віддам.

Не треба. Трьох тисяч вистачить. Із невеличкою винагородою, звичайно. Чекова книжка у вас? Ось перо. Випишіть чек на чотири тисячі фунтів.

Банкір здивовано підписав чек. Холмс підійшов до свого письмового столу, дістав маленький трикутний шматочок золота з трьома каменями й поклав на стіл.

Із радісним вигуком наш клієнт схопив його.

Ви знайшли їх! - задихано скрикнув він. - Я врятований! Врятований!

Радощі його були такі ж нестримні, як і вчорашній відчай; він міцно притискав віднайдені камені до грудей.

За вами є ще один борг, містере Голдере, - суворо промовив Шерлок Холмс.

Борг? - Банкір узявся за перо. - Назвіть його, і я миттю заплачу вам.

Ні, не мені. Ви повинні попросити вибачення в свого сина - цього найшляхетнішого юнака; він поводився тоді так, що я пишався б ним, якби то був мій рідний син.

То це не Артур узяв камені?

Ні. Я казав це вчора й повторюватиму сьогодні.

Отакої! Тоді мерщій до нього, - скажемо йому, що правда взяла гору.

Він уже знає про це. Я мав з ним розмову, коли розплутав цю справу; побачивши, що він не хоче зі мною говорити, я сам розповів йому цю історію, - він визнав мою правду й додав ще кілька подробиць, які були не зовсім зрозумілими для мене. Ваша нинішня новина, можливо, змусить його бути відвертішим.

То розкрийте ж мені, заради Бога, цю неймовірну таємницю!

Зараз я розкажу, як мені вдалося це зробити. Але спершу дозвольте повідомити вас про сумну річ: сер Джордж Бернвелл і ваша небога Мері були в змові. Зараз вони обоє втекли.

Моя Мері? Неможливо!

На жаль, це більш ніж можливо, - це правда. Ані ви, ані ваш син не знали справжньої вдачі цього чоловіка, коли приймалийого в своєму родинному колі. Це один з найнебезпечніших людей в Англії - промотаний картяр, запеклий негідник, людина без серця й совісті. Ваша небога й не чула про таких людей. Слухаючи його присяги в коханні, - а він до неї говорив таке сотням жінок, - вона взяла собі в голову, що полонила його серце. Сам диявол хіба знає, що він їй говорив, але врешті-решт вона стала його слухняним знаряддям і бачилася з ним чи не щовечора.

Я не вірю, не можу цьому повірити! - скрикнув банкір, посірівши на виду.

А тепер я розповім, що сталось у вашому домі того вечора. Коли ваша небога повірила, що ви пішли до себе, вона зійшла вниз і переговорила зі своїм коханцем у вікно, що над доріжкою, яка веде до стайні. Його сліди добре відбилися на снігу під вікном. Вона сказала йому про діадему. Його охопила жадоба до золота, й він легко підкорив Мері своїй волі. Я не маю сумніву, що вона любила вас, проте є жінки, в яких любов до коханця долає всі інші почуття, і мені здається, що вона саме з тих жінок. Тільки-но вона вислухала його вказівки, як побачила, що ви йдете вниз. Тоді вона швидко зачинила вікно й сказала вам, що до служниці приходив її одноногий залицяльник, - а він і справді приходив.

Ваш син Артур після розмови з вами пішов спати, але спалося йому погано, - його тривожили клубні борги. Десь опівночі він почув легкі кроки біля дверей, підхопився, визирнув і з подивом побачив свою двоюрідну сестру, що прокрадалася коридором, поки не зникла у вашій туалетній. Приголомшений хлопець нашвидкуруч одягнувся й став чекати, що буде далі. Невдовзі вона вийшла з кімнати, й при світлі лампи в коридорі ваш син помітив у її руках коштовну діадему. Вона зійшла вниз сходами, а він, тремтячи зі страху, прослизнув за портьєру біля ваших дверей: звідти йому було видно все, що коїться у вітальні. Він побачив, як Мері поволі відчинила вікно, передала комусь у темряві діадему, а потім, зачинивши вікно, побігла до себе, промайнувши зовсім близько від того місця, де він стояв.

Поки вона була там, хлопець не міг нічого вдіяти - боявся викрити дівчину, яку кохав. Але він розумів, яким нещастям обернеться це для вас і як важливо повернути коштовну річ назад. Він збіг униз напіводягнений і босий, відчинив вікно, скочив на сніг і побіг доріжкою туди, де в світлі місяця виднілася темна постать. Сер Джордж Бернвелл кинувся навтьоки, та Артур перейняв його. Між ними зав’язалася боротьба - ваш син тягнув діадему за один кінець, а його супротивник - за інший. У бійці ваш хлопець ударив сера Джорджа й підбив йому брову. Потім щось несподіванохруснуло, і ваш син, відчувши, що діадема в його руках, побіг назад, зачинив вікно і зійшов нагору до вашої кімнати; лише тут він помітив, що діадему зігнуто, і спробував розпрямити її - саме тоді, коли з’явилися ви.

Невже?! Невже?! - задихано повторював банкір.

Його приголомшили ваші несправедливі образи: адже ви, навпаки, повинні були щиро подякувати йому! Він не міг сказати вам правди, не зрадивши тієї, що насправді не заслуговувала на його ласку. Він поводився як лицар і зберіг її таємницю.

То ось чому вона скрикнула й знепритомніла, коли побачила діадему! - вигукнув містер Голдер. - О, Боже мій! Яким сліпим дурнем я був! Він просив мене відпустити його хоча б на п’ять хвилин! Мій дорогий хлопчик хотів розшукати загублений шматок на місці бійки. Як жорстоко я помилявся!

Коли я приїхав до вас, - вів далі Холмс, - я передусім якнайуважніше оглянув сніг біля будинку, сподіваючись знайти на ньому сліди. Я знав, що з минулого вечора снігопаду не було, а міцний мороз повинен був добре зберегти сліди. Я пішов доріжкою, якою під’їжджають носії, але її було зовсім утоптано. Проте біля дверей до кухні я помітив сліди тієї жінки, що, мабуть, стояла там і розмовляла з чоловіком: круглі відбитки свідчили, що той чоловік ходить на дерев’янці. Можу

додати, що хтось наполохав їх, бо жінка швидко побігла до дверей, - передиожіночих черевиків відбилися глибше, ніж закаблуки, - а одноногий трохи зачекав, а потім пішов. Я одразу подумав, що це, напевно, служниця та її коханець, про яких ви вже говорили мені, а згодом виявилося, що це так і було. Я обійшов садок, але нічого більше не помітив, крім численних слідів, що розходилися в різних напрямках, - то була поліція; коли ж я наблизився до доріжки, що вела до стайні, вся довга й складна історія, яка відкрилася мені, була написана на снігу.

Я побачив сліди черевиків і поряд - як я з задоволенням відзначив - сліди босої людини. Я був певен, що останні сліди - то сліди вашого сина. Перший спокійно пройшов туди й сюди, а другий швидко біг; сліди його відбилися в тих самих місцях, де були сліди черевиків, - отже, зрозуміло було, що другий гнався за першим. Я пішов цими слідами, й вони привели мене до вікна вітальні, де чоловік у черевиках витоптав увесь сніг, - напевно, когось чекав. Тоді я вирушив його слідами в інший бік; вони пролягли доріжкою десь на сотню ярдів. Схоже було, що там чоловік у черевиках обернувся - сніг був дуже витоптаний, неначе на тому місці точилася боротьба; нарешті, краплі крові свідчили про те, що я не помилився. Потім чоловік у черевиках кинувся навтікача,й ще кілька краплин крові розповіли мені, що поранено було саме його. Так я дійшов аж до великої дороги, але там сніг було розчищено, й слідів не стало.

Коли я зайшов до будинку, то оглянув крізь лупу, як ви пам’ятаєте, підвіконня та раму вікна у вітальні й побачив, що з нього хтось вилазив. Я помітив також відбиток мокрої ноги на підлозі, - тобто він потім влазив назад. Тепер я вже мав змогу уявити собі все, що сталося. Хтось чекав під вікном; хтось подав йому діадему; ваш син усе це бачив; він погнався за крадієм і почав з ним боротися; кожен тягнув діадему до себе, й через те вона зламалася. Ваш син повернувся з діадемою додому, залишивши її уламок у руках супротивника. Поки що все зрозуміло. Але хто був крадієм і хто подав йому діадему?

Моя давня засада - відкидати все неможливе; те, що зостанеться, - навіть найнеймовірніше, - і буде правдою. Я знав, що діадему взяли не ви, отож залишаються тільки ваша небога та служниці. Якщо то були служниці, навіщо вашому синові брати їхню вину на себе? До цього немає жодної причини. Але він кохав свою двоюрідну сестру - це чудово пояснювало його мовчанку: він не хотів розкривати її таємниці, хоч якою ганебною ця таємниця була. Тоді я згадав, як ви зустрілися з нею біля того вікна і як вона знепритомніла, знову побачивши діадему; моє припущення перетворилося на впевненість.

Але хто міг бути її спільником? Мабуть, коханець, бо хто інший міг змусити її так легко забути всю відданість вам? Я знав, що ви мало буваєте на людях, а коло ваших друзів досить вузьке. Але серед них - сер Джордж Бернвелл. Я раніше теж чув про нього як про чолов’ягу, що має в жінок недобру славу. Саме він був тією людиною в черевиках, що забрала зниклі камені. Навіть знаючи, що Артур його викрив, він почувався безпечно - був певен, що ваш син не скаже жодного слова, аби не ганьбити власної родини.

А тепер ваш розум підкаже вам, до чого я вдався. У вбранні волоцюги я пішов до сера Джорджа, заприятелював з його лакеєм, який повідомив, що господар увечері десь розбив собі голову, й нарешті роздобув у нього за шість пенсів пару

старих черевиків сера Джорджа. З ними я поїхав до Стрітема й побачив, що вони точнісінько відповідають слідам.

Я ввечері помітив якогось волоцюгу на дорозі, - мовив містер Голдер.

Отож-бо й воно. То був я. Я зрозумів, що сер Джордж потрапив до моїх рук, поїхав додому й перевдягнувся. Справа ця дражлива, тож залагодити її слід було так, щоб не допустити жодного скандалу: цей підступний негідник розумів, що наші руки зв'язані.Я подався до нього. Спочатку він, певна річ, усе заперечував. Та коли я розповів йому про все, що сталося тієї ночі, він заходився мені погрожувати й навіть схопив зі стіни ціпок. Проте я добре його знав і вмить приставив йому до скроні револьвер. Отоді сер Джордж став трохи розумнішим. Я пояснив йому, що ми згодні викупити камені по тисячі фунтів за кожен. «Хай йому біс! - вигукнув він у відчаї. - Я вже продав усі три камені за шістсот фунтів!» Я пообіцяв, що ця справа не дійде до суду, й довідався в нього адресу перекупника. Поїхавши туди, я довго торгувався й нарешті викупив камені по тисячі фунтів за кожен. Потім я завітав до вашого сина, сказав йому, що все гаразд, і близько другої години ночі нарешті ліг спати - після дня важкої роботи.

Дня, що врятував Англію від великого публічного скандалу, - мовив банкір, підводячись. - Сер, я не знаю, як вам і дякувати, але будьте певні: я не забуду того, що ви для мене зробили. Ваше мистецтво перевершує все, що мені доводилось чути про вас. А тепер мені треба бігти до мого любого хлопчика - попросити в нього пробачення за всі образи. А те, що ви розповіли про бідолашну Мері, просто-таки вразило моє серце. Навіть ви, з вашим досвідом, не зможете сказати мені, де вона тепер!

Гадаю, що це можна сказати напевно, - заперечив Холмс. - Вона там, де й сер Джордж Бернвелл. Так само безперечно те, що невдовзі її буде покарано, хай там які були її гріхи.

«Мідяні буки»

Людина, що любить мистецтво заради мистецтва, - мовив Шерлок Холмс, кидаючи вбік сторінку «Дейлі Телеграф» з оголошеннями, - найбільше задоволення часто черпає з найменш визначних і яскравих його проявів. Я радий відзначити, Ватсоне, що ви добре засвоїли цю істину і в своїх записах про наші скромні пригоди, які з вашої ласки увічнено, - і, мушу зізнатися, часом дещо прикрашено, - приділяєте увагу не так гучним та незвичайним справам, у яких я брав участь, як випадкам, що самі по собі є дрібними, але відкривають простір для роздумів і логічних висновків, що особливо мене цікавить.

І все ж таки, - мовив я, усміхнувшись, - я не наважився б стверджувати, що в моїх нотатках нема й сліду прагнення до чогось незвичайного.

Можливо, ви й помиляєтеся, - провадив він, підхопивши щипцями жаринку і розпаливши нею довгу люльку з вишневогодерева, що замінювала йому глиняну тоді, коли він ладен був радше сперечатися, ніж міркувати, - можливо, ви й помиляєтеся, намагаючись прикрасити й пожвавити свої записи замість того, щоб обмежитися сухим викладом причин та наслідків, які можуть викликати лише зацікавлення тією чи іншою справою.

Мені здається, що в своїх нотатках я віддаю вам належне, - дещо холодно заперечив я, бо мене дратувала самозакоханість, що, як я не раз спостерігав, була прикметною рисою вдачі мого друга.

Ні, це не самозакоханість і не марнославство, - мовив він, відповідаючи, за звичкою, радше на мої думки, аніж на слова. - Якщо я прошу вас віддати належне моєму мистецтву, то це зовсім не стосується мене особисто, воно поза мною. Злочин - річ буденна. Логіка - річ рідкісна. Саме на логіці, а не на злочині вам слід би зосередитись. А у вас курс лекцій перетворився на збірку цікавих оповідок.

Був холодний ранок початку весни, і ми сиділи після сніданку біля запаленого каміна в нашій давній кімнаті на Бейкер-стріт. Густий туман оповив ряди похмурих будинків, і лише вікна навпроти тьмяними, неясними плямами світилися в жовтавій імлі. У нас горіло світло, і його відблиски вигравали на білій скатертині, на порцеляні й металевому посуді, бо стіл ще не прибрали. Шерлок Холмс мовчки просидів цілий ранок, пильно переглядаючи сторінки газет з оголошеннями, аж поки, відмовившись, напевно, від своїх пошуків і перебуваючи в не дуже доброму гуморі, заходився читати мені повчання з приводу моїх літературних вправ.

Водночас, - зауважив він після мовчанки, попихкуючи своєю довгою люлькою й замріяно втупившись поглядом у вогонь, - вас навряд чи можна звинуватити в прагненні до чогось незвичайного, бо більшість із тих випадків, до яких ви так люб'язно виявили цікавість, не містять у собі ані крихти злочину ні з погляду закону, ні взагалі. Невеличка пригода з королем Богемії, коли я спробував допомогти йому, дивний випадок із міс Мері Сазерленд, загадка людини з розсіченою губою й пригода з шляхетним холостяком - усі ці справи не можуть привернути увагу правосуддя. Боюсь, однак, що ви, уникаючи незвичайного, опинилися в полоні буденного.

Може, врешті-решт так і сталося, - відповів я, - але методи, про які я розповідаю, своєрідні й цікаві.

Любий мій друже, що публіці - численній, але позбавленій спостережливості, яка навряд чи здатна впізнати по зубах ткача чи по великому пальцю лівої руки - друкаря, - до найтонших відтінків аналізу та мистецтва висновків? І все ж, навіть якщо ви станете буденнішим, я не можу винуватити вас, бо дні великих справ минули. Люди, чи в крайньому разі злочинці, утратили свою сміливість і самобутність. А щодо моєї скромної практики,то я, схоже, перетворився на агента з розшуку загублених олівців та наставника для юних леді з пансіонів. Гадаю, нарешті я розібрався, до чого придатний. Лист, який я одержав сьогоднішнього ранку, означає, що мені пора міняти роботу. Ось прочитайте-но! - І він простяг мені пожмаканий лист.

Лист було відіслано з Монтеґю-Плейс напередодні ввечері. В ньому писалося:

«Дорогий містере Холмсе!

Я дуже хочу порадитися з приводу пропозиції найнятися гувернанткою. Якщо дозволите, я зайду до вас завтра о пів на одинадцяту.

Щиро ваша Вайолет Гантер».

Ви знаєте цю молоду леді? - спитав я. - Ні.

Зараз пів на одинадцяту.

Так, а це, безперечно, вона дзвонить.

Це може виявитись цікавішим, ніж ви думаєте. Згадайте-но історію з блакитним карбункулом, що здалася вам спочатку звичайнісіньким непорозумінням, а потім перетворилася на серйозний розслід. Так може статися й цього разу.

Що ж, будемо сподіватися. Але сумніви наші розвіються дуже швидко, бо, якщо не помиляюся, ось і вона, ця особа.

Не встиг він доказати, як двері відчинились і до кімнати увійшла молода жінка. Вона була просто, але охайно вбрана, мала жваве, розумне, веснянкувате, мов яєчко сивки, обличчя, а енергійність її рухів свідчила про те, що цій жінці самій доводиться торувати собі дорогу в житті.

Пробачте, що я потурбувала вас, - мовила вона, коли мій друг підвівся їй назустріч, - але зі мною сталася така незвичайна пригода, що я вирішила попросити у вас поради. У мене немає ні батьків, ні родичів, до яких я могла б звернутися.

Будь ласка, сідайте, міс Гантер. Буду радий прислужитися вам, чим лише зможу.

Я побачив, що Холмса приємно вразили поведінка й мова нової клієнтки. Він пильно оглянув її з ніг до голови, а потім, заплющивши очі й склавши докупи кінчики пальців, приготувався вислухати її розповідь.

П’ять років, - почала вона, - я була гувернанткою в родині полковника Спенса Манро, але два місяці тому полковника перевели в Канаду, до Галіфакса, і він забрав з собою дітей, отож я залишилася без роботи. Я подавала оголошення, сама ходила за оголошеннями,але все надаремно. Врешті ті невеликі гроші, що мені вдалося зібрати, скінчились, і я просто гадки не мала, що мені робити.

У Вест-Енді є відоме агентство з наймання гувернанток, під назвою «Вестевей», отож я взяла собі за звичай щотижня туди навідуватись. Вестевей - це прізвище власника того агентства, але насправді там усім керує міс Стопер. Вона сидить у своєму маленькому кабінеті, й жінки, які шукають місця, чекають у приймальні; їх по черзі викликають, і вона, заглядаючи в свої книги, пропонує їм ті чи інші вакансії.

Коли я завітала туди минулого тижня, мене теж, як і всіх, запросили до кабінету, але цього разу міс Стопер була там не сама. Біля неї сидів товстелезний чоловік з усміхненим обличчям і великим підборіддям, що важкими зморшками спадало йому на груди, й крізь окуляри уважно розглядав кожну жінку. Тільки-но я увійшла, як він скочив зі стільця й швидко обернувся до міс Стопер.

«Підходить, - мовив він. - Кращого й сподіватися годі. Чудово! Чудово!»

Він, здавалося, був у захваті й задоволено потирав руки. На нього любо було дивитися, таким люб’язним він здавався.

«Шукаєте місце, міс?» - спитав він.

«Так, сер».

«Гувернантки?»

«Так, сер».

«А яку платню ви хочете?»

«У полковника Спенса Манро, де я до цього служила, я одержувала чотири фунти на місяць».

«Отакої! Та це ж просто визиск! - вигукнув він, схвильовано вимахуючи своїми кулачиськами в повітрі. - Хіба можна пропонувати такі жалюгідні гроші жінці такої краси й з такими здібностями?!»

«Мої здібності, сер, можуть виявитись меншими, ніж ви сподіваєтесь, - сказала я. - Трохи французька мова, трохи німецька, музика й малювання...»

«Отож, отож! - вигукнув він. - Тут нічого довго розбалакувати. Скажіть головне: чи володієте ви манерами справжньої леді, чи ні? Якщо ні, то ви нам не підходите, бо йдеться про виховання дитини, яка колись може відіграти визначну роль в історії нашої країни. Якщо так, то хіба може джентльмен запропонувати вам платню, виражену менш ніж тризначною цифрою? У мене, мадам, ви діставатимете на початку сто фунтів на рік».

Можете зі мною погодитися, містере Холмсе, що така пропозиція видалася мені просто-таки неймовірною, адже я зосталася зовсім без грошей. Проте джентльмен, побачивши на моєму обличчі недовіру, взяв гаманець і дістав півсотенну банкноту.

«Це теж моя звичка, - мовив він, якнайприємніше всміхаючись, від чого очі його перетворилися на дві блискучі щілинки серед білих зморщок обличчя, - давати молодим леді половину платні наперед, щоб їм вистачило на дорогу й на нові убори».

Мені здалося, що я ще ніколи не зустрічала такої милої, чуйної людини. Я вже мала деякі борги, аванс був дуже до речі, але все-таки в цій умові було щось дивне, тож перш ніж погодитися, я вирішила довідатись про все.

«Дозвольте спитати, де ви мешкаєте, сер?» - запитала я.

«У Гемпширі. Чарівне місце на селі. «Мідяні буки», за п’ять миль од Вінчестера. Чудовий край, моя люба леді, й чудова старовинна садиба».

«А мої обов’язки, сер? Я хотіла б почути про них».

«Одна дитина, чарівний маленький бешкетник шести років. О, якби ви бачили, як він б’є пантофлею тарганів! Лясь! Лясь! Лясь! І оком не зморгнеш, як трьох уже нема!» Він зареготав, відкинувшись на спинку крісла, і очі його знов перетворилися на щілинки.

Я була трохи вражена такими дитячими забавами, але батько сміявся, і я вирішила, що він жартує.

«Отже, мої обов’язки - доглядати одну дитину?» - спитала я,

«Ні, ні, не тільки доглядати, люба моя леді! - вигукнув він. - Вам доведеться також, - я певен, що ви погодитеся, - виконувати деякі дрібні доручення моєї дружини, - звичайно, якщо вони не зачіпатимуть вашої гідності. Нічого незвичного, еге ж?»

«Рада буду стати вам у пригоді».

«Авжеж. Ось, наприклад, сукня. Ми - народ дивакуватий, але добросердний. Якщо ми попросимо вас надягти сукню, яку вам дамо, ви не будете проти нашої маленької примхи, правда ж?»

«Не буду», - відповіла я, вкрай дивуючись почутому.

«Або сісти там, де ми захочемо? Це вас не ображатиме?»

«Ні».

«Або коротко підстригти волосся перед приїздом до нас?»

Я ледве повірила своїм вухам. Як ви бачите, містере Холмсе, в мене густе волосся особливого каштанового кольору. Таке волосся вважається дуже гарним. Тому я не збиралася так просто жертвувати ним.

«Боюся, що це неможливо», - відповіла я.

Він жадібно дивився на мене своїми очицями, і я помітила, як спохмурніло його обличчя.

«Але це неодмінна умова, - сказав він. - Це невеличка примха моєї дружини, а жіночим примхам, як ви знаєте, мадам, - жіночим примхам треба потурати. То ви не підстрижете своє волосся?»

«Ні, сер, я справді не можу», - рішуче відповіла я.

«Що ж, тоді справу вирішено. Шкода, бо в усіх інших відношеннях ви мені цілком підходите. Коли так, міс Стопер, то мені краще буде познайомитись з іншими молодими леді».

Управителька увесь цей час сиділа, переглядаючи свої папери й не промовивши жодного слова, але тепер зиркнула на мене так роздратовано, що я зрозуміла: через мою відмову вона втратила чималу комісійну винагороду.

«Ви хочете залишитися в наших реєстрах?» - запитала вона.

«Якщо можна, міс Стопер».

«Мені це видається даремним, бо ви відмовилися від однієї з найкращих пропозицій, - різко мовила вона. - Не будемо ж ми зі шкури пнутися, щоб підібрати для вас таке вигідне місце. На все добре, міс Гантер». Вона взяла дзвоник, і хлопчик-лакей вивів мене до вітальні.

Коли я повернулася додому, містере Холмсе, й побачила порожній буфет та два-три несплачені рахунки на столі, - я запитала себе, чи не вчинила нерозважно. Що з того, врешті, що ці люди мають якісь дивацтва й вимагають коритися їхнім найнесподіванішим примхам, - адже вони за це платитимуть. Чи багато є в Англії гувернанток, що отримують сто фунтів на рік? До того ж яка користь мені з мого волосся? Багатьом навіть личить коротка зачіска, то, може, й мені личитиме? Наступного дня я вже схильна була думати, що зробила помилку, а ще за день була в цьому просто-таки впевнена. Я вже збиралася приборкати свою гордість, знову піти до агентства й спитати, чи вільне ще оте місце, - як раптом одержала листа від цього самого джентльмена. Ось він, я вам його прочитаю.

«Мідяні буки», поблизу Вінчестера.

Дорога міс Гантер!

Міс Стопер люб’язно погодилася дати мені вашу адресу, тож я пишу, щоб довідатися, чи не змінили ви свого рішення. Моя дружина дуже хоче, щоб ви приїхали до нас, - ви їй дуже сподобалися, коли я про все розповів їй. Ми платитимемо вам по тридцять фунтів за три місяці, тобто сто двадцять фунтів на рік, щоб відшкодувати ті маленькі незручності, яких можуть завдати вам наші дивацтва. Вони не такі вже й суворі, врешті-решт. Моя дружина полюбляє синій колір, і їй хотілося б, щоб ви вдягали щоранку синю сукню. Вам не треба витрачати на неї гроші, бо в нас є сукня моєї любої доньки Аліси, що нині мешкає в Філадельфії; гадаю, вона буде вам саме якраз. Щодо прохання сісти там чи тут або виконати якесь інше доручення, воно теж не завдастьприкрощів. Що ж до вашого волосся, то мені справді шкода його, бо навіть під час нашої недовгої розмови я помітив, яке воно гарне; і все ж я змушений наполягати на цій умові, й сподіваюся, що додаткова платня буде винагородою за цю жертву. Ваші обов’язки стосовно дитини - якнайлегші. Приїздіть, будь ласт, - я зустріну вас двоколкою у Вінчестері. Повідомте, яким потягом ви прибудете.

Щиро ваш Джефро Рукасл».

Отакий лист я одержала, містере Холмсе, й твердо вирішила погодитися. Але перш ніж зважитися остаточно, я хотіла б почути вашу думку.

Що ж, міс Гантер, коли ви наважились, то справу скінчено, - усміхнувся Холмс.

А ви порадили б відмовитися?

Правду кажучи, робота ця не та, яку я побажав би для своєї сестри.

Тоді що це все означає, містере Холмсе?

Не знаю. Не можу сказати. Можливо, ви маєте якусь власну думку?

Ну, мені здається, що тут може бути лише одне. Як на мене, містер Рукасл - дуже лагідний і добросердний чоловік. А його дружина, напевно, трохи навіжена; він приховує її хворобу, щоб її не забрали до божевільні, і потурає її примхам, щоб з нею не стався напад.

Що ж, цілком можливо; на сьогодні це найімовірніше. І все-таки ця робота зовсім не для молодої леді.

Але гроші, містере Холмсе, гроші!

Так, звичайно, платня добра - навіть занадто добра. Оце мене й турбує. Навіщо їм платити сто двадцять фунтів на рік, коли легко можна знайти людину за сорок? Тут, очевидно, є якась вагома причина.

От я й подумала, що коли розповім вам про всі обставини справи, то ви дозволите мені, якщо треба, звернутися до вас по допомогу. Я почуватиму себе набагато спокійніше, коли знатиму, що ви мене захистите.

О, ви можете цілком на мене покладатися. Ладен вас запевнити, що ваша маленька проблема може виявитись найцікавішою за останні місяці. У деяких її деталях справді є щось нове. Якщо у вас з’являться якісь підозри, або ви відчуєте небезпеку...

Небезпеку? Яку небезпеку?

Холмс понуро хитнув головою.

Якби небезпеку можна було передбачити, її не треба було б боятися, - мовив він. - Проте будь-що, вдень чи вночі, надсилайте телеграму і я приїду вам на допомогу.

Тоді все гаразд. - Стурбованість зникла з обличчя міс Гантер, і вона бадьоро підвелась із стільця. - Тепер я спокійно поїду до Гемпшира. Сьогодні ж напишу містерові Рукаслу, підстрижу ввечері своє нещасне волосся і вранці вирушу до Вінчестера.

Скупо подякувавши Холмсові, вона попрощалася з нами обома й хутко пішла.

Урешті-решт, - сказав я, коли ми почули її швидкі, тверді кроки на сходах, - вона, здається, з тих дівчат, які вміють постояти за себе.

Вона муситиме це зробити, - похмуро мовив Холмс. - Не помилюся, коли скажу, що через кілька днів ми дістанемо від неї звістку.

Передбачення мого друга невдовзі збулося. Минуло два тижні, впродовж яких я часто звертався думками до неї, дивуючись, у які нетрі людських стосунків може потрапити ця самотня жінка. Висока платня, дивні умови, легкі обов'язки - у всьому цьому було щось неприродне, хоча вирішити, чи це примха, чи якийсь задум, чи добродійник отой чоловік, чи негідник, - було понад мої сили. Що ж до Холмса, то я не раз бачив, як він сидить по півгодини, насупивши брови й неуважно дивлячись удалечінь, проте коли я починав розпитувати його, він лише махав руками.

Нічого не знаю, нічого! - роздратовано кричав він. - Як я можу ліпити цеглу, коли немає глини?

А потім бурчав, що якби він мав сестру, то нізащо не порадив би їй такого місця.

Телеграма, яку ми дістали, прийшла ввечері, коли я вже збирався лягати спати, а Холмс узявся за свої хімічні досліди, за якими часто проводив цілі ночі: коли я вийшов з кімнати, він якраз нахилився над ретортою і пробірками. За цим заняттям я застав його вранці, коли зійшов униз до сніданку. Він розпечатав жовтий конверт, пробіг очима телеграму й передав її мені.

Подивіться-но розклад потягів, - сказав він, повертаючись до своїх пробірок.

Телеграма була коротка й наполеглива:

«Прошу бути в готелі «Чорний лебідь» у Вінчестері завтра опівдні. Приїжджайте! Я зовсім спантеличена. Гантер».

Поїдете зі мною? - спитав Холмс, позирнувши на мене.

Залюбки.

Тоді зазирніть у розклад.

Є потяг о пів на десяту, - відповів я, переглянувши «Довідник Бредшоу». - Він прибуває до Вінчестера о пів на дванадцяту.

Чудово. Тоді я облишу свої досліди з ацетоном, бо завтра

вранці нам знадобляться свіжі сили.

* * *

Об одинадцятій годині наступного дня ми вже були в дорозі до стародавньої англійської столиці. Холмс усю дорогу просидів, занурившися з головою в читання ранкових газет; але після того, як ми перетнули межу Гемпширу, він одкинув їх геть і почав дивитись у вікно. Був пречудовий весняний день; ясно-блакитне небо лише деінде викривали маленькі кучеряві білі хмарки, що пливли з заходу на схід. Сонце яскраво світило, і в повітрі панували веселощі, які додавали нам бадьорого настрою. Уздовж усього шляху, аж до Олдершотських пагорбів, з-поміж світло-зеленого молодого листя проглядали червоні й сірі дахи ферм.

Хіба на це не любо глянути?! - вигукнув я з захватом людини, що тільки-но вирвалася з туману Бейкер-стріт.

Але Холмс понуро хитнув головою.

Знаєте, Ватсоне, - сказав він, - біда такого мислення, як у мене, полягає в тому, що я сприймаю навколишні речі суто по-своєму. Ви дивитесь на ці розкидані вздовж дороги будиночки й милуєтеся їхньою красою. А я дивлюся на них і думаю лише про те, які вони самотні і як безкарно тут можна скоїти злочин.

Боже милий! - вигукнув я. - Як можна пов’язувати ці милі старі будиночки із злочином!

Вони завжди навіюють мені страх. Я певен, Ватсоне, - і певен з власного досвіду, - що в найглибших і найогидніших лондонських завулках не коїться стільки страхітливих гріхів, як в оцих усміхнених, гарних селах.

Ви лякаєте мене!

Але ж причина зрозуміла. Те, чого не здатен здійснити закон, у містах чинить громадська думка. В найжалюгіднішому завулку плач скривдженої дитини чи галас під час п’яної бійки завжди збудить співчуття або гнів сусідів, та й правосуддя неподалік, отож єдине слово скарги запустить його машину. А тепер погляньте на ці самотні будиночки - кожен стоїть на своєму ґрунті, населений бідним, неосвіченим людом, що мало знається на законах. Уявіть собі, яка пекельна жорстокість таємно буяє тут щороку. Якби ця леді, що шукала нашої допомоги, оселилася у Вінчестері, я б не боявся за неї. Але за п’ять хвилин їзди від містана неї чатує небезпека. І все-таки зрозуміло, що небезпека ця загрожує не їй.

Так. Якщо вона може приїхати до Вінчестера, щоб зустрітися з нами, то може й зовсім виїхати.

Авжеж. Вона вільна їхати куди завгодно.

То що ж тоді? Чи можете ви щось пояснити?

Я придумав сім різних пояснень, і кожне опирається на відомі нам подробиці. Але яке з них правдиве, покажуть свіжі відомості, що, безперечно, вже чекають на нас. Ось і баня собору; скоро ми дізнаємося, що хоче сказати нам міс Гантер.

«Чорний лебідь» виявився показним готелем на Гай-стріт, біля самісінького вокзалу; там ми й знайшли молоду леді, що виглядала нас. Вона сиділа у вітальні, де на столі на нас чекав сніданок.

Я така рада, що ви приїхали, - серйозно мовила вона. - Дуже дякую вам обом, але я справді не знаю, що робити. Мені вкрай потрібна ваша порада.

Розкажіть нам, будь ласка, що з вами сталося.

Зараз розкажу, але я мушу поспішати, бо обіцяла містерові Рукаслу бути вдома о третій. Він дозволив мені поїхати цього ранку до міста, хоч і не знає, звичайно, навіщо.

Розповідайте все, як було. - Холмс простяг свої довгі, худі ноги до вогню й приготувався слухати.

Насамперед можу сказати, що містер і місіс Рукасл зустріли мене якнайпривітніше. Заради справедливості про це треба згадати. Але зрозуміти їх я не можу, і це не дає мені спокою.

Чого саме ви не можете зрозуміти?

Причини їхньої поведінки. Проте розповідатиму краще все, як було. Коли я приїхала, містер Рукасл зустрів мене й привіз у двоколці до «Мідяних буків». Садиба, як він і казав, стоїть у найкращому місці, але з себе зовсім непоказна: це велика квадратна кам'яниця, вибілена вапном, уся в плямах і патьоках від дощу та вологи. З трьох боків її оточує ліс, а спереду - лука, що спускається до шляху на Саутгемптон; шлях повертає десь за сто ярдів від Ґанку. Земля перед будинком належить господареві, а ліси довкола - частина володінь лорда Саутертона. Просто перед дверима росте кілька мідяних буків, які й дали садибі ім'я.

Наймач мій, люб'язний, як і завжди, привіз мене до садиби й того самого вечора познайомив із дружиною та сином. Наш із вами здогад, містере Холмсе, що про нього ми говорили у вас на Бейкер-стріт, не справдився. Місіс Рукасл - аж ніяк не божевільна. Це мовчазна, блідолиця жінка, набагато молодша за свого чоловіка: їй, здається мені, ледве тридцять, тоді як йому -не менше ніж сорок п'ять. З їхніх розмов я довідалася, що одружені вони десь років із сім, що він залишився удівцем і має від першої дружини єдину дочку - ту саму, що в Філадельфії. Містер Рукасл нишком розповів мені, що вона виїхала через якусь незрозумілу неприязнь до мачухи. Оскільки дочці не менше ніж двадцять років, то я цілком уявляю собі, як незручно вона почувалася поряд із батьковою молодою дружиною.

Місіс Рукасл видалася мені такою ж невиразною внутрішньо, як і зовні. Вона не справила на мене ніякого враження. Це було порожнє місце. Легко було помітити її пристрасну відданість чоловікові й малій дитині. Її світло-сірі очі щохвилини блукали від дитини до чоловіка, помічали кожне їхнє бажання і якомога швидше випереджали його. Чоловік теж був з нею ласкавий, за своєю люб'язно-простакуватою звичкою, тож загалом вони здалися мені щасливим подружжям. Але ця жінка має якусь невтішну таємницю. Вона часто глибоко замислюється, обличчя її стає невимовно смутним. Не раз я бачила її заплаканою. Часом мені здається, що то через дитину, бо мені ніколи не доводилося бачити такого зіпсованого, жорстокого малого створіння. Для свого віку хлопчик дуже малий, проте голову має завелику. Він то вибухає дикою люттю, то сидить, нудьгуючи. Завдавати болю будь-якій слабкішій істоті - єдина його розвага, і він виявляє

неабиякі здібності під час лову мишей, пташок та комах. Але про нього я не говоритиму, містере Холмсе, бо він не має жодного стосунку до моєї історії.

Я хотів би знати всі подробиці, - зауважив мій друг, - чи стосуються вони, на вашу думку, справи, чи ні.

Спробую не проминути нічого важливого. Єдине, що прикро вразило мене в перший день у цьому домі, - вигляд і поведінка слуг. їх лише двоє - чоловік та жінка. Толлер, - так звуть служника, - грубий, неотесаний чолов'яга з сивим волоссям та бакенбардами, від нього завжди тхне вином. Двічі я бачила його гірко п'яним, але містер Рукасл, мабуть, не звертає на це уваги. Його дружина - висока дужа жінка з сердитим обличчям, така ж мовчазна, як і місіс Рукасл, але ще непривітніша. Це дуже неприємна пара, але я, на щастя, проводжу більшу частину дня в дитячій кімнаті та в себе, - зовсім поряд, в одному кутку будинку.

Два дні після мого приїзду до «Мідяних буків» усе було спокійно. Третього дня, одразу після сніданку, місіс Рукасл зійшла вниз і щось прошепотіла чоловікові.

«О, так, - сказав він, обернувшись до мене, - ми дуже вдячні вам, міс Гантер, що ви заради наших примх навіть підстриглисвоє волосся. Можу вас запевнити, що це анітрохи не зіпсувало вашої вроди. А тепер подивімось, як вам личитиме синя сукня. Ви знайдете її в себе на ліжку, й ми будемо дуже раді, якщо ви зробите ласку надягти її».

Сукня, яку я знайшла в своїй кімнаті, мала синій колір особливого відтінку. Вона була пошита з чистої вовняної тканини, але вже ношена, - це було помітно одразу. Мені вона виявилась якраз до міри, немов її шили на мене. Поглянувши на сукню, містер і місіс Рукасл обоє зачудувалися, але мені в їхньому захваті почулося щось нещире. Вони чекали на мене у вітальні - великій кімнаті, що розташована вздовж усього фасаду будинку, з трьома високими, аж до підлоги, вікнами. Біля середнього вікна, спинкою до нього, стояв стілець. Мене попросили сісти, й містер Рукасл, походжаючи кімнатою, почав розповідати найсмішніші бувальщини. Ви уявити собі не можете, як кумедно він розповідав їх, тож я реготала аж до знемоги. Місіс Рукасл, напевно, бракує почуття гумору, бо вона, не всміхнувшись жодного разу, сиділа, згорнувши на колінах руки, з сумним, стурбованим виглядом. Десь за годину містер Рукасл несподівано зауважив, що час уже братися до щоденних обов'язків і що я можу перевдягтись і йти до малого Едварда.

Двома днями пізніше, за таких самих обставин, уся ця вистава повторилася. Я знов переодяглася, знов сіла біля вікна і знову щиро реготала з тих смішних бувальщин, величезним запасом яких володів мій господар, - оповідач він був неабиякий. Потім він дав мені якийсь роман у жовтій обкладинці, пересунув мій стілець так, щоб тінь не падала на сторінки, й попросив почитати йому вголос. Я читала хвилин із десять, почавши з середини розділу, а потім він перервав мене на половині речення й звелів піти перевдягтися.

Ви можете легко уявити собі, містере Холмсе, як я була здивована цією химерною виставою. Я помітила, що вони завжди садовили мене обличчям від вікна, тому вирішила будь-що дізнатися, що ж там коїться в мене за спиною. Спочатку це здавалося неможливим, але невдовзі мені сяйнула щаслива думка. Я тоді саме розбила своє люстерко, отож підібрала уламок і сховала в своєму носовичку.

Наступного разу, саме в розпалі веселощів, я притулила носовичок до очей і, трохи приноровившись, розгледіла все, що було позаду. Правду кажучи, я була розчарована. Там не було нічого. Принаймні з першого погляду. Але, придивившись, я помітила, що на узбіччі Саутгемптонськогоу шляху стоїть людина - невисокий бородатий чоловік у сірому вбранні - й дивиться в мій бік. То дуже людний шлях. Цей чоловік стояв, спершись на огорожу, щооточувала поле, й пильно дивився на будинок. Я згорнула носовичок і побачила, що місіс Рукасл допитливо поглянула на мене. Вона нічого не сказала, але, напевно, зрозуміла, що я маю дзеркало й бачу, хто стоїть позаду. Вона враз підвелася.

«Джефро, - сказала вона, - там на дорозі якийсь нахаба витріщився на міс Гантер».

«Може, то ваш друг, міс Гантер?» - спитав він.

«Ні, я тут не знаю нікого».

«Боже мій! Оце так нахабство! Оберніться, будь ласка, й махніть йому рукою, щоб він пішов».

«Може, краще просто не зважати?»

«Ні, ні, він щоразу тут стовбичитиме. Оберніться, будь ласка, й махніть».

Я так і зробила, й тієї самої миті місіс Рукасл опустила штору. Це сталося тиждень тому, й відтоді я більше не сиділа біля вікна, не вдягала синьої сукні й не бачила того чоловіка на узбіччі.

Далі, прошу вас, - мовив Холмс. - Ваша розповідь чимдалі зацікавлює мене.

Побоююсь, що вона надто вже недоладна. Не знаю, чи є щось спільне між отими різними подіями, про які я розповідаю. Першого ж дня, коли я приїхала до «Мідяних буків», містер Рукасл підвів мене до невеличкої хижки позаду будинку. Тільки-но ми наблизилися до неї, як я почула брязкіт ланцюга й гарчання якоїсь великої тварини.

«Погляньте-но сюди! - мовив містер Рукасл, показавши на щілину між двома дошками. - Хіба це не красень?»

Я зазирнула туди й побачила двоє яскравих очей і неясні обриси якоїсь тварини в темряві.

«Не бійтеся, - мовив господар, сміючись із мого переляку. - То лише Карло, мій мастиф. Я зву його своїм, хоча насправді тільки Толлер може з ним упоратися. Ми годуємо його щодня, але не надто багато, щоб він завжди був насторожі. Щоночі Толлер спускає його з ланцюга, і хай Бог поможе тому, хто потрапить йому на ікла. Заради всього святого, нізащо не переступайте порогу будинку вночі, бо інакше ви попрощаєтеся з життям».

Засторога ця не була даремна, бо третьої ночі я випадково визирнула з вікна своєї спальні десь близько другої години. Була чудова місячна ніч, і моріжок перед будинком виблискував, наче срібний. Я стояла, заворожена цією тихою красою, аж тут помітила, що в затінку, під мідяними буками, щось рухається. Тільки-но ця істота вийшла на моріжок, як я побачила, що то було. То був собака - здоровенний, мов теля, рудуватої масті, з одвислим підгрудком і чорним писком. Він поволі перетнув моріжок і знику затінку з іншого боку. Коли я побачила цього

страшного німого сторожа, в серці мені похололо так, як ніколи б не сталося при появі грабіжника.

А ось іще одна дивовижна пригода, про яку я хочу розповісти. Як ви знаєте, я підстригла волосся, заплела його в косу і сховала на дні своєї скрині. Якось увечері, коли дитина вже спала, я заходилася оглядати меблі в кімнаті і складати до шухляд свої речі. Там є старий комод: дві верхні його шухляди були відчинені й порожні, а нижня - замкнена. Я поклала свою білизну до верхніх шухляд, але місця не вистачило, тож мене, природно, роздратувало те, що третю шухляду замкнено. Мені спало на думку, що її замкнули просто так, отож я взяла ключі й спробувала відімкнути її. Найперший з ключів підійшов, і я відімкнула шухляду. В ній була лише одна річ, і ви нізащо не здогадаєтеся, що саме. Там була моя коса.

Я взяла її й роздивилася як слід. Саме такий особливий колір, як у мене, таке саме густе волосся. Але потім я зрозуміла, що це неможливо. Як моє волосся могло опинитися в замкненій шухляді? Тремтячими руками я відчинила свою скриню, повикидала з неї речі й побачила на дні свою власну косу. Я поклала обидві коси поруч і можу запевнити вас, що вони були однаковісінькі. Хіба це не дивно? Зовсім спантеличена, я сховала чужу косу до шухляди, але нічого не сказала про це Рукаслам; я відчувала, що вчинила недобре, зазирнувши до шухляди, яку вони замкнули.

Ви, певно, помітили мою спостережливу вдачу, містере Холмсе, отож мені легко було запам’ятати розташування всіх кімнат у будинку. В одному його крилі, здавалося, ніхто не жив. Двері, що вели туди, були навпроти кімнати Толлерів, але завжди стояли замкнені. Одного разу, йдучи нагору східцями, я зустріла містера Рукасла, що виходив звідти з ключами в руці; обличчя його тієї хвилини анітрохи не було схоже на те кругле, веселе лице, яке я знала. Його щоки розчервонілися, чоло від гніву взялося зморшками, а жили на скронях понабрякали. Він замкнув двері й побіг униз, не сказавши мені жодного слова привіту.

Це збудило мою цікавість, отож коли я пішла гуляти з дитиною, то попрямувала туди, звідки добре видно вікна тієї частини будинку. їх було четверо - троє просто брудні, а четверте ще й затулене віконницями. Там, мабуть, ніхто не жив. Поки я походжала туди-сюди, поглядаючи на них, до мене вийшов містер Рукасл, веселий і бадьорий, як завжди.

«Ой! - мовив він. - Пробачте мені, люба моя леді, що я пробіг повз вас без жодного слова. Я був дуже заклопотаний своїми справами».

Я запевнила його, що анітрохи не образилася. «До речі, - додала я, - у вас нагорі, здається, є вільні кімнати, бо одне вікно навіть затулене віконницями».

Він здивовано поглянув на мене, й схоже було, що моє зауваження роздратувало його.

«Я захоплююся фотографією, - сказав він. - Я там влаштував собі темну кімнату. Але які ви спостережливі, люба моя леді! Хто б міг повірити?» Говорив він начебто жартома, але в очах його не було й сліду жарту. Я бачила там підозру, невдоволення, але не жарт.

Отож, містере Холмсе, тільки-но я зрозуміла, що від мене щось приховують, одразу ж запалала бажанням проникнути туди. Це була не просто цікавість, хоч їй мені теж не бракує. Це було почуття обов'язку - я знала, що коли туди проникну, то добре вчиню. Кажуть, що жінки мають якесь особливе чуття; можливо, саме воно підтримувало мій намір. Будь-що я наполегливо шукала першої-ліпшої нагоди потрапити за таємничі двері.

Нагода ця з'явилася лише вчора. Мушу вам сказати, що, окрім містера Рукасла, до тих покинутих кімнат навіщось заходив Толлер з дружиною, а одного разу я побачила, як він виніс звідти великий чорний полотняний мішок. Останніми днями він багато пив, а минулого вечора був п'яний як чіп, тож коли я зійшла нагору, то побачила в дверях ключ. Містер і місіс Рукасл сиділи внизу, дитина була з ними, тож я вирішила цим скористатися. Я тихенько крутнула ключем у замку, відчинила двері й прослизнула всередину.

Переді мною був невеликий коридор із голими стінами й підлогою, що в кінці повертав праворуч. Далі поряд ішли троє дверей - перші й треті було відімкнено. Вони вели до порожніх кімнат, запилюжених і похмурих; в одній кімнаті було двоє вікон, а в іншій - одне, таке брудне, що вечірнє світло ледве проникало крізь нього. Середні двері було замкнено й підперто широкою поперечкою від залізного ліжка: один її кінець було просунуто до кільця в стіні, а другий - прив'язано міцним мотузом. Ключа в тих дверях не було. До цієї замкненої кімнати мало належати затулене віконницями вікно, проте я помітила світло, що пробивалося з-під дверей, і зрозуміла, що всередині не зовсім темно. Це, мабуть, було світло з горища. Я стояла в тім коридорі, дивилася на страшні двері й дивувалася, що за таємницю за ними сховано, аж раптом почула зсередини кроки й побачила, як на вузьку смужку неясного світла, що проникало з-під дверей, насувається якась тінь. Шалений, безпричинний жах охопив мене, містере Холмсе. Мої напружені нерви врешті не витримали, я обернулася й кинулася геть - так швидко, наче мене ззаду хапала за сукню чиясь страшна рука. Я промчала коридором, вибігла з дверей і опинилася в обіймах містера Рукасла, що чекав на виході.

«Отже, - усміхнено сказав він, - то були ви. Я так і подумав, коли побачив, що двері відчинено».

«Ох, як я перелякалася!» - прожебоніла я.

«Моя люба леді! Моя люба леді! - Ви уявити собі не можете, як ласкаво й заспокійливо він говорив. - Що ж вас так налякало, моя люба леді?»

«Я здуру заблукала до покинутого крила, - відповіла я - Але там так порожньо й темно, що я перелякалась і втекла. О, як там страшно!»

«І все?» - сказав він, пильно зирячи на мене.

«Що ж іще?» - перепитала я.

«Як ви гадаєте, чому я замкнув ці двері?»

«Звідкіля мені знати?»

«Щоб ніхто не пхав туди свого носа. Зрозуміло?» - він і досі якнайлюб'язніше всміхався.

«Будьте певні, якби я знала...»

«Отож тепер знатимете. І якщо ваша нога коли-небудь іще переступить цей поріг... - тут усмішка його за мить вишкірилася гнівом, і він поглянув на мене очима диявола, - то я віддам вас на харч своєму мастифові».

Я була така перелякана, що ледве тямила себе. Напевно, я майнула тоді повз нього до своєї кімнати. Я нічого більше не пам'ятаю доти, аж доки оговталася на своєму ліжку, тремтячи всім тілом. Тоді я подумала про вас, містере Холмсе. Я більше не могла там жити без вашої поради. Мене лякали цей будинок, цей чоловік, ця жінка, ці слуги, навіть ця дитина. Все це мене лякало. Якби я викликала вас сюди, все було б гаразд. Звичайно, я могла б утекти, але цікавість моя здолала страх. Я швидко придумала, що мені робити, й вирішила послати вам телеграму. Я взяла пальто й капелюшок, пішла на пошту - це за півмилі від будинку - і, відчувши деяке полегшення, повернулася. Біля самих дверей мені спало на думку, чи не спустили вони собаку, але я згадала, що Толлер цього вечора допився до нестями, а без нього ніхто не може впоратися з тією дикою тварюкою, тим паче спустити її з ланцюга. Я щасливо прослизнула додому й півночі не спала, радіючи, що побачу вас. Цього ранку я легко одержала дозвіл поїхати до Вінчестера, але до третьої години мушу бути вдома, бо містер і місіс Рукасл їдуть кудись у гості й пробудуть там цілий вечір, тож я повинна буду доглядати дитину. Тепер я розповіла вам про всі свої пригоди, містере Холмсе, й була б дуже рада, якби ви пояснили мені, що це все означає і насамперед - що мені слід робити.

Ми з Холмсом затамувавши подих слухали цю дивовижну історію. Потім мій друг підвівся і, засунувши руки в кишені, став походжати по кімнаті; обличчя його посерйознішало.

Толлер і досі п'яний? - спитав він.

Так. Я чула, як його жінка казала місіс Рукасл, що нічого не може вдіяти з ним.

Чудово. Рукаслів не буде вдома цілий вечір?

Так.

Чи є там льох із добрим міцним замком?

Так, льох для вина.

Мені здається, що досі ви поводились як дуже сміліва і розумна дівчина, міс Гантер. Чи здатні ви зробити ще один сміливий крок? Я не просив би вас про таке, якби не знав, що ви - надзвичайна людина.

Спробую. Що саме?

Ми з моїм другом будемо в «Мідяних буках» о сьомій годині. Рукаслів тоді не буде вдома, а Толлер, сподіваюся, ще не прочумається. Зостається лише місіс Толлер, що може здійняти тривогу. Вам треба послати її під якимось приводом до льоху, і якщо ви замкнете її там, це значно полегшить справу.

Я зроблю це.

Чудово! Тоді ми краще розберемося в цій загадці. Звичайно, вона має лише одне вірогідне пояснення. Вас запросили туди на роль якоїсь молодої особи, - справжню цю особу вони ув'язнили в тій кімнаті. Тут немає жодного сумніву. Хто ж ця ув'язнена особа? Безперечно, донька господаря, міс Аліса Рукасл, яка, коли

я добре пам’ятаю, нібито виїхала до Америки. Вас обрали, поза сумнівом, через те, що ви схожі на неї зростом, поставою і кольором волосся. Під час хвороби їй, напевно, підстригли волосся, тож довелося пожертвувати й вашим. Випадково ви знайшли її косу. Чоловік на узбіччі - то, звичайно, її друг або наречений, а оскільки ви схожі на неї і вдягли її сукню, то він почув ваш сміх, побачив, як ви махнули йому рукою, щоб він ішов, і вирішив, що міс Рукасл щаслива і більше не потребує його уваги. Собаку спускали задля того, щоб завадити його спробам зустрітися з нею. Все це зрозуміло. Найсерйозніша річ у цій справі - дитина.

До чого тут, у біса, дитина?! - вигукнув я.

Любий мій Ватсоне, ви лікар і повинні знати, що вчинки дитини можна пояснити вдачею її батьків. Так само й навпаки. Я часто визначав вдачу батьків, вивчаючи норов їхніх дітей. Ця дитина - надзвичайно жорстока, вона насолоджується своєю жорстокістю; чи від свого усміхненого батька, чи від матері успадкувала вона її, це однаково небезпечно для бідолашної дівчини, що під їхньою владою.

Я певна, що ви маєте рацію, містере Холмсе! - вигукнула наша клієнтка. - Я пригадую тисячі дрібниць, які свідчать про те, що ви маєте рацію. О, не будемо марнувати жодної хвилини, допоможемо цій бідолашці!

Слід бути обережними, бо ми зіткнулися з дуже хитрою людиною. До сьомої години нічого не зможемо вдіяти. А потім будемо у вас і швидко розгадаємо цю таємницю.

Ми дотримали слова - рівно о сьомій з’явилися до «Мідяних буків», залишивши двоколку біля придорожньої пивнички. Якби навіть усміхнена міс Гантер не виглядала нас на порозі, ми все одно впізнали б садибу, уздрівши дерева з темним листям, яке блищало, мов начищена мідь, у світлі надвечірнього сонця.

Вдалося? - спитав Холмс.

Звідкілясь ізнизу долинув гучний стукіт.

Це місіс Толлер у льосі, - пояснила міс Гантер. - А чоловік її хропе в кухні на килимку. Ось його ключі, такі самі, як у містера Рукасла.

Ви просто розумниця! - захоплено вигукнув Холмс. - А тепер ведіть нас, і ми скоро покінчимо з цією чорною справою.

Ми зійшли нагору сходами, відімкнули двері, пройшли коридором і опинилися перед дверима, про які розповідала міс Гантер. Холмс перерізав мотузок і зняв поперечку. Тоді почав підбирати ключі до замка, але марно. Зсередини не було чути ані звуку, й ця мовчанка змусила Холмсове лице спохмурніти.

Сподіваюся, що ми не запізнилися, - мовив він. - Гадаю, міс Гантер, що нам краще зайти туди без вас. Ану-бо, Ватсоне, натисніть плечем на двері; може, нам пощастить відчинити їх силоміць.

Старі пошарпані двері одразу скорилися нашим спільним зусиллям. Ми разом увірвалися до кімнати. Вона виявилася порожня. Там не було нічого, крім невеликого твердого ліжка, столика й кошика з білизною. Ляду на горище було відчинено, - полонянка втекла.

Тут щось скоїлося, - мовив Холмс, - цей красунчик, напевно, здогадався про наміри міс Гантер і кудись поволік свою жертву.

Але як?

Через горище. Зараз подивимось, як він це зробив. - Холмс вліз на стіл. - Так! - вигукнув він. - Ось кінець мотузяної драбини, підвішеної до карниза. Ось як він це зробив.

Але ж це неможливо, - сказала міс Гантер. - Коли Рукасли поїхали, ніякої драбини тут не було.

Він повернувся й зробив усе, що треба. Кажу вам, що це підступний і небезпечний чоловік. Я не дуже здивуюся, коли почую зараз на сходах його кроки. Гадаю, Ватсоне, що вам краще тримати напоготові револьвер.

Тільки-но ці слова зірвалися з його вуст, як на дверях з'явився товстий високий чоловік із важкою палицею в руці. Міс Гантер скрикнула й притислася до стіни, але Шерлок Холмс ступив уперед і перепинив йому дорогу.

Ви негідник! - мовив він. - Де ваша дочка?

Чоловік оглянув кімнату й позирнув на горище.

Це я повинен спитати у вас! - вигукнув він. - Злодії! Шпигуни й злодії! Я спіймав вас! Ви в моїх руках. Ось я вам покажу! - Він обернувся й кинувся сходами вниз.

Він побіг по собаку! - скрикнула міс Гантер.

Я маю револьвер, - сказав я.

Треба зачинити парадні двері! - вигукнув Холмс, і ми втрьох побігли вниз.

Тільки-но ми опинилися в передпокої, як почули собачий гавкіт, а потім жахливий вереск, перемішаний із страшним гарчанням. Із сусідніх дверей, спотикаючись, вискочив підстаркуватий чоловік із червоним лицем і тремтячими руками.

Боже мій! - вигукнув він. - Хтось спустив собаку. Його не годували два дні. Швидше, швидше, бо буде пізно!

Ми з Холмсом вибігли надвір і слідом за Толлером завернули за ріг. Там величезний звір з чорним писком шматував Рукаслові горло, а той качався по землі й кричав. Підбігши до собаки, я вистрілив; мастиф упав, але білі його ікла так і залишилися стирчати в товстих зморшках Рукаслової шиї. Ми ледве відірвали тварюку від господаря й понесли його, ще живого, але геть скаліченого, до будинку. Поклавши Рукасла на канапу у вітальні, ми послали протверезілого Толлера по його дружину, а я спробував, як міг, полегшити біль пораненого. Ми всі стояли довкола нього, коли двері відчинилися й до кімнати увійшла висока худорлява жінка.

Місіс Толлер! - вигукнула міс Гантер.

Так, міс. Містер Рукасл випустив мене, коли повернувся, а потім уже пішов нагору до вас. Шкода, міс, що ви не розповіли мені про свої наміри, а я переконала б вас, що все це надаремно.

Он як! - мовив Холмс, уважно придивляючись до неї. - Виходить, місіс Толлер знає про це більше за будь-кого іншого.

Так, сер, і я готова розповісти все, що знаю.

Тоді сідайте, будь ласка, а ми вас послухаємо, бо я тут, правду кажучи, не все ще з'ясував для себе.

Спробую пояснити це вам, - сказала вона. - Я розповіла б усе і раніше, якби зуміла вибратися з льоху. Але коли вже втрутиться поліція, то прошу вас пам'ятати, що я допомагала вам, і міс Алісі теж.

Вона ніколи не була щасливою, міс Аліса, відтоді, як її батько вдруге оженився. На неї не зважали, її не слухали, але ще гірше стало, коли в своєї подруги вона зустріла містера Фавлера. Як мені відомо, міс Аліса згідно з заповітом дістала свою долю грошей, але така вже несмілива й терпляча була вона, що ані словом про це не прохопилася, а просто передала все до рук містераРукасла. Він знав, що про гроші йому турбуватися нема чого; але майбутнє одруження і майбутні законні вимоги її чоловіка примусили батька задуматись, як би цьому зашкодити. Він схотів, щоб дочка підписала папір, що він має право на її гроші - незважаючи на те, чи одружиться вона, чи ні. Вона не схотіла того зробити, але батько наполягав доти, доки в неї не почалася гарячка. Шість тижнів вона пролежала й була на порозі смерті. Потім одужала, але зробилася як тінь, а її чудове волосся підстригли. Щоправда, її милого це нітрохи не збентежило, бо він зоставався вірним їй, як і личить джентльменові.

Он як! - мовив Холмс. - Гадаю, ваша розповідь багато чого прояснить, а про інше я можу здогадатися й сам. То містер Рукасл, виходить, ув'язнив її?

Так, сер.

І привіз міс Гантер з Лондона, щоб здихатись наполегливого містера Фавлера?

Саме так, сер.

Але містер Фавлер був упертий, як справжній моряк, - взяв в облогу будинок, а потім, зустрівши вас, зумів дзвоном монет або чимось іншим переконати, що у вас є спільні з ним інтереси.

Містер Фавлер уміє вмовляти, це щедрий джентльмен, - безжурно відповіла місіс Толлер.

Він потурбувався, щоб вашому чоловікові не бракувало вина й щоб драбина була готова, коли господар поїде.

Саме так це й учинилося, сер.

Щиро дякую вам, місіс Толлер, - мовив Холмс, - за те, що ви пояснили нам деякі загадкові речі. Он ідуть тутешній лікар та місіс Рукасл, тож гадаю, Ватсоне, що нам краще взяти міс Гантер із собою до Вінчестера, бо наше становище, правду кажучи, зараз досить непевне...

Так було розкрито таємницю зловісного будинку з мідяними буками біля ґанку. Містер Рукасл зостався живий, але залишився калікою на все життя, яке тепер цілком залежить від піклування його відданої дружини. Вони й досі живуть зі своїми старими слугами, які, напевно, знають так багато про Рукаслове минуле, що йому важко з ними розлучитися. Містер Фавлер із міс Алісою Рукасл повінчалися в Саутгемптоні наступного дня після втечі; тепер він має урядову посаду на острові Маврикій. А щодо міс Вайолет Гантер, то мій друг Холмс, на моє розчарування, більш не цікавився нею, бо вона перестала бути частиною

нерозв’язаної загадки. Нині вона очолює приватну школу у Волсолі і робить це, на моє переконання, з великим успіхом.

ПРИМІТКИ

ЕТЮД У БАГРЯНИХ ТОНАХ

Уперше опубліковано в листопаді 1887 р. в альманасі «Beeton’s Christmas Annual». Окремим виданням повість вийшла 1888 р. у видавництві «Ward, Lock & Co.» з ілюстраціями Чарльза Олтемонта Дойля (батька письменника); другим виданням - 1889 р. з ілюстраціями Джорджа Гатчинсона. 1890 р. перевидана в США у видавництві «J.B.Lippincott Co.».

Газі - мусульмани-фанатики; так у період англо-афганських воєн називали себе вояки афганських загонів, що вели «священну війну» (газават) проти британців.

Бунзенівський пальник - пальник конструкції відомого німецького хіміка Роберта Бунзена (1811 - 1899); винайдений у 1850 р.

Карлайль Томас (1795 - 1881) - англійський історик.

Мендельсон Фелікс (1809 - 1847) - відомий німецький композитор, автор циклу музичних п’єс «Пісні без слів».

По Едгар Аллан (1809 - 1849) - відомий американський письменник- романтик, родоначальник детективного жанру в літературі.

Ґаборіо Еміль (1835 - 1873) - французький письменник, автор популярних наприкінці XIX ст. пригодницьких романів.

Трихінополі - місто в Індії (сучасна назва - Тиручирапаллі).

«Про міжнародне право» - судячи з усього, мається на увазі праця відомого голландського юриста і вченого-енциклопедиста Гуґо Ґроція (1583-1645) «Про право війни і миру».

Льєж - місто в сучасній Бельгії; у 1516 - 1714 рр. перебувало у складі так званих «Іспанських Нідерландів» (під верховною владою іспанської монархії).

Мюрже Анрі (1822 - 1861) - французький письменник, автор відомого роману «Сцени з життя богеми» (1849) та однойменної п’єси.

Фемґершт - таємний суд у середньовічній Німеччині.

Тофанська еода- отрута, яка дістала назву за ім’ям Теофанії ді Адамо, італійської злочинниці, страчена у 1633 р.

Бренвільє Марі-Мадлен - відома французька злочинниця, скарана на смерть у 1676 р.

Мальтус Томас Роберт (1766 - 1834) - англійський економіст, автор хибного вчення про перенаселення як основну причину соціальних негараздів.

Буало Нікола (1636 - 1711) - французький поет і критик; Конан Дойль цитує його віршований трактат «Мистецтво поетичне» (1674).

Мормони («Святі останніх днів») - релігійна секта, заснована в 1830 р. у США Джозефом Смітом.

Янґ Брігем (1801 - 1877) - реальна історична особа, керівник секти мормонів з 1844 р., після смерті Джозефа Сміта.

Ми, старійшини, маємо досить своїх телиць... - «Гебер Ч. Кемпбел в одній із своїх проповідей ушанував цим ніжним ім'ям сотню своїх жінок» (примітка автора).

Горацій (Квінт Горацій Флакк, 65-8рр. до н.е.) - великий давньоримський поет; Конан Дойль цитує його «Сатири».

ЗНАК ЧОТИРЬОХ

Уперше опубліковано в лютому 1890 р. на сторінках часопису «Lippincott's Magazine» (Філадельфія - Лондон). Окремим виданням повість вийшла того ж року у видавництві «S.Blackett».

Рід Вільям Вінвуд (1838 - 1875) - англійський письменник і мандрівник.

Коро Каміль (1796 - 1875) - відомий французький художник-пейзажист.

Роза Сальватор (1615 - 1673) - відомий італійський художник.

Баларет - місто в Австралії (штат Вікторія), відоме своїми золотими копальнями.,

Жан Поль (справж. - Ріхтер Йоганн-Пауль, 1763 - 1825) - німецький письменник-сатирик.

Бенарес (Варанасі) - місто в Індії, відоме своїми ливарними майстернями.

Рупія - грошова одиниця в Індії.

Сикхи - індійська релігійна секта, що виникла в XVI ст. на противагу офіційному індуїзму. Наприкінці XVIII ст. сикхи створили в Панджабі власну державу, яку було знищено під час англо-сикхських воєн 1845 - 1846 та 1848 - 1849 рр.

Нана Саїб- один з керівників визвольного повстання 1857 - 1859 рр. в Індії.

ПРИГОДИ ШЕРЛОКА ХОЛМСА

Збірка вийшла друком 1892 р. у видавництві «G.Newnes Ltd.» накладом у 10 тис. примірників. До збірки увійшли 12 оповідань, опублікованих упродовж 1891 - 892 рр. у лондонському часописі «Strand Magazine».

Скандал у Богемії

Уперше опубліковано в липні 1891 р. на сторінках часопису «Strand Magazine» з ілюстраціями Сіднея Пейджета.

Богемія - давня назва Чехії, на той час автономної провінції («королівства») у складі Австро-Угорської імперії. У творах англійськихписьменників кінця XIX ст. (зокрема Р.Л.Стівенсона) «Богемія» часто виступала як умовна, сповнена романтичних пригод країна.

Тринкомалі - портове місто на острові Цейлон (нині - у складі держави Шрі-Ланка).

Півкрони - срібна монета вартістю в дванадцять з половиною пенсів.

Еґер - німецька назва міста Хеб на заході Чехії.

Карлсбад - німецька назва відомого міста-курорту Карлові Вари на заході Чехії.

Валенштайн - Альбрехт фон Вальдштайн (1583 - 1634), відомий австрійський полководець доби Тридцятилітньої війни.

Босвелл Джеймс (1740 - 1795) - англійський літературознавець, автор докладного життєпису відомого письменника та критика Семюела Джонсона (1709 - 1784); в англійській мові його прізвище стало означенням прискіпливого біографа.

Берил (геліодор) - коштовний камінь (мінерал, силікат берилію та алюмінію), найчастіше має жовто-зеленкуватий колір; існують також зелений (смарагд), зеленкувато-блакитний (аквамарин) та інші різновиди.

«Ла Скала» - славнозвісний оперний театр у Мілані.

Портер, ель - сорти міцного англійського пива.

Іннер-Темпл - відома адвокатська корпорація в Лондоні; розташована в Темплі - середньовічній будівлі, що до 1312 р. належала чернечому орденові тамплієрів (звідси назва).

Гейр Джон (1844 - 1921) - видатний англійський актор.

Спілка рудих

Уперше опубліковано в серпні 1891 р. на сторінках часопису «Strand Magazine» з ілюстраціями Сіднея Пейджета.

«L'homme c'est rien — l'oeuvre c'est tout» - «Людина — ніщо, робота — все»(франц.)

«omne ignotum pro magnifico» - «все невідоме здається величним»(франц.)

Франкмасон — член релігійно-філософського товариства, що виникло у XVIII ст. в Англії, а потім розповсюдило свої осередки і в інших країнах Європи

Кружальце й дуга - масонські емблеми.

Сарасате Пабло Мартін (1844 - 1908) - відомий іспанський скрипаль і композитор.

Три золочені кулі - традиційна емблема позичкових кас в Англії.

Робер - частина партії в бридж або віст (популярні в Англії ігри в карти).

Наполеондор - французька золота монета доби правління Наполеона I.

Флобер Ґюстав (1821 - 1880), Занд Жорж (справж. - Дюдеван Аврора, 1804 - 1876) - відомі письменники, класики французької літератури XIX століття.

Встановлення особи

Уперше опубліковано у вересні 1891 р. на сторінках часопису «Strand Magazine» з ілюстраціями Сіднея Пейджета.

Гафіз Мохаммед (1300 - 1389) - давньоперський поет-лірик. Вислів, який в оповіданні приписується Гафізові, насправді належить самому Конан Дойлю.

Таємниця Боскомбської долини

Уперше опубліковано в жовтні 1891 р. на сторінках часопису «Strand Magazine» з ілюстраціями Сіднея Пейджета.

Петрарка Франческо (1304 - 1374) - великий італійський поет доби Відродження.

Nous verrons – Побачимо (франц.)

Мередіт Джордж (1828 - 1909) - англійський письменник.

Баларет - див. примітку до повісті «Знак чотирьох». В оригіналі - гра слів: «rat» - «щур» і «Ballarat» - назва міста Баларет.

Бекстер Річард (1615 - 1691) - англійський богослов і проповідник.

П’ять помаранчевих зерняток

Уперше опубліковано в листопаді 1891 р. на сторінках часопису «Strand Magazine» з ілюстраціями Сіднея Пейджета.

Рассел Кларк (1844 - 1911) - англійський письменник і журналіст.

Під час війни він бився в армії Джексона… - Йдеться про громадянську війну Південних і Північних штатів США (1861—1865), яка закінчилася перемогою Північних штатів.

Лі Роберт Едвард (1807 - 1870) - командувач військами південних штатів на Віргінському фронті під час громадянської війни в США 1861 - 1865 рр.

Кюв’є Жорж Леопольд (1769 - 1832) - французький учений-палеонтолог, відомий своїми відкриттями багатьох видів викопних тварин (зокрема динозаврів).

Реєстр Ллойда- збірник а назвами і описами кораблів. Видається щорічно.

Ку-клукс-клан - расистська терористична організація в США, що виникла після громадянської війни 1861 - 1865 рр. Незважаючи на неодноразову заборону її діяльності та кілька формальних «саморозпусків» (про один із них - 1869 р. згадує Конан Дойль), фактично існує й донині.

Ахтерштевень - задній кінець вітрильного судна, до якого підвішується стерно.

Людина з розсіченою губою

Уперше опубліковано в грудні 1891 р. на сторінках часопису «Strand Magazine» з ілюстраціями Сіднея Пейджета.

Де Квінсі Томас (1785 - 1859) - англійський письменник, автор твору «Сповідь англійського курця опію».

Професійний жебрак... поліційні заборони... - англійське офіційне законо- давство забороняє жебракування на вулицях; винятки робляться лише для вуличних торговців, музикантів тощо.

Блакитний карбункул

Уперше опубліковано в січні 1892 р. на сторінках часопису «Strand Magazine» з ілюстраціями Сіднея Пейджета.

Карбункул (гранат) - коштовний камінь (мінерал групи ортосилікатів), найчастіше - яскраво-червоного, рідше - зеленого кольору; «блакитний карбункул» насправді є вигадкою автора.

Кристалик вуглецю - помилка автора; насправді кристалічною формою вуглецю є не гранат (який належить до ортосилікатів), а алмаз.

Ґран (від лат. granum - зернятко) - англійська міра ваги, що дорівнює приблизно 62,2 мг.

Строката бинда

Уперше опубліковано в лютому 1892 р. на сторінках часопису «Strand Magazine» з ілюстраціями Сіднея Пейджета.

Бинда (укр. діал.) - стрічка. В оригіналі - гра слів: «the speckled band» може означати і «строката банда», і «строката бинда, стрічка».

Тіара - корона римського папи з трьома вінцями; в переносному значенні - високий коштовний головний убір.

Регентство - умовна назва періоду початку XIX ст. в історії Англії.

Сквайр - поміщик, власник сільської садиби.

...вільтонський килимок... - англійське місто Вільтон (у графстві Вільтшир) з XVI ст. було відоме виготовленням килимів ручної роботи.

Палмер Вільям — англійський лікар, отруїв свого друга; страчений 1856 року.

Прічард Едвард — англійський лікар, отруїв свою дружину й тещу, страчений 1865 року.

Інженерів палець

Уперше опубліковано в березні 1892 р. на сторінках часопису «Strand Magazine» з ілюстраціями Сіднея Пейджета.

Амальгама - сплав із вмістом ртуті, що використовується для позолочення металевих виробів, імітації коштовних металів, виробництва дзеркал, а також у хімічній лабораторній практиці.

Шляхетний холостяк

Уперше опубліковано в квітні 1892 р. на сторінках часопису «Strand Magazine» з ілюстраціями Сіднея Пейджета.

Плантаґенети- королівська династія, що перебувала при владі в Англії у 1154-1399 рр.

Тюдори - королівська династія, що перебувала при владі в Англії у 1485 - 1603 рр.

Торо Генрі Девід (1817 - 1862) - американський письменник.

«Тисяча і одна ніч» - відомий збірник арабських казок та оповідок, укладений у IX - X ст. і остаточно доопрацьований у XIV - XV ст.

Фриско - скорочена назва міста Сан-Франциско в США.

...недоумкуватість монарха й помилки міністра... - йдеться про великодержавну політику англійського короля Георга III (1738 - 1820) і прем'єр-міністра Фредеріка Норта (1732 - 1792), що призвела до війни з американськими колоніями у 1775 - 1783 рр. і як наслідок - до проголошення незалежності США.

Берилова діадема

Уперше опубліковано в травні 1892 р. на сторінках часопису «Strand Magazine» з ілюстраціями Сіднея Пейджета.

Берил - див. примітку до оповідання «Скандал у Богемії».

Фартинг - монета вартістю в одну чверть пенса.

«Мідяні буки»

Уперше опубліковано в червні 1892 р. на сторінках часопису «Strand Magazine» з ілюстраціями Сіднея Пейджета.

Довідник Бредшоу - англійський залізничний довідник.

Мастиф - англійський дог, порода службових собак

Зміст

Літературно-художнє видання
ДОЙЛЬ Артур Конан
ПРИГОДИ ШЕРЛОКА ХОЛМСА
Том І
Етюд у багряних тонахПовість
Знак чотирьохПовість
Пригоди Шерлока Холмса Цикл оповідань

Для середнього та старшого шкільного віку
Переклад з англійської, передмова та примітки
Панченка Володимира Олександровича
Художнє оформлення Мачинського Олексія Юрійовича
Редактори Д. С. Андрухів, В. Т. Василюк, В. І. Ціпко
Художній редактор В. І. Зайцева. Технічний редактор Т. В. Березанська
Коректор М. З. Волович. Комп'ютерна верстка Л. М. Рубан
Підписано до друку 08.09.10. Формат 60 х 90. Папір офсетний.
Гарнітура Times new roman. Друк офсетний. Умовн. друк. арк. 25,8.
Умовн. фарб.-відб. 26,25. Обл.-вид. арк. 22,52.
Тираж 4 000 пр. Зам. 534

Видавництво дитячої літератури «Веселка»,

Мельникова, 63, Київ, 04050

E-mail: veskiev@iptelekom.net.ua

www.veselka-ua.com

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців

серія ДК №29 від 31.03.2000 р.

Видавництво «Навчальна книга - Богдан»,

а/с 529, Тернопіль, 46008 http://www.bohdan-books.com; publishing@budny.te.ua

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру

ДК № 370 від 21.03.2001 р.

Віддруковано з готових діапозитивів у видавництві

«Навчальна книга - Богдан», пр. С. Бандери, 34-а,

Тернопіль, 46002, тел/факс (0352) 43-42-62, 52-06-07

Дойль, Артур Конан.

Д62 Пригоди Шерлока Холмса: для серед. та ст. шк. віку / пер. з англ. В. Панченка; худож. оформ. О. Мачинського.- К.: Веселка; Тернопіль: Навчальна книга - Богдан, 2010

Т. І: Етюд у багряних тонах: Повість; Знак чотирьох: Повість; Пригоди Шерлока Холмса: Цикл оповідань / Передм. та приміт. В. Панченка. - 411 с.: іл.

ISBN 978-966-01-0447-1

ISBN 978-966-01-0448-8 (укр., том І, «Веселка»)

ISBN 978-966-10-1727-5(укр., том І, «Навчальна книга — Богдан»)

Понад століття тому ім’я «Шерлок Холмс» уперше з’явилося з-під пера автора - англійського письменника Артура Конан Дойля. Не одне покоління читачів зацікавлено стежать за дивовижними пригодами «самітника із Бейкер-стріт», спостережливого, кмітливого, здатного розплутати якнайхимернішу детективну загадку... Цей том - перший із чотиритомного видання, до якого увійшли в українському перекладі усі твори англійського класика про пригоди Шерлока Холмса.

ББК 84.4ВЕЛ

УДК 82-312.4